

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE
HZ. PEYGAMBER TASAVVURU
(DOKTORA TEZİ)**

Nuran DÖNER

BURSA 2007

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE
HZ. PEYGAMBER TASAVVURU
(DOKTORA TEZİ)**

Nuran DÖNER

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa KARA**

BURSA 2007

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda ..... numaralı
.....'nın hazırladığı “.....”
..... konulu
..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı, .../...../ 20.... günü ..... - .....saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının .....(başarılı/başarısız) olduğuna
.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi	
Üye (Tez Danışmanı) Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi	Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi
Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi	Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi
Ana Bilim Dalı Başkanı Akademik Unvanı, Adı Soyadı	
	...../...../ 20.....
	Enstitü Müdürü Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Yazar	: Nuran Döner
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tasavvuf
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: XI + 253
Mezuniyet Tarihi	: .... /.... / 2007
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Mustafa KARA

TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE HZ. PEYGAMBER TASAVVURU

İslâm kültürünün temel dayanaklarından birisi Hz. Peygamber (s.a.)'dir. Bu tezin konusu, Hz. Peygamberin konumunun, özelde sûfî düşüncedeki rolüdür. Tema bu çerçevede araştırıldığında yaradılışın Hz. Peygamber (s.a.)'in nûru ile başladığı ortaya çıkar. Her şey, onun nûrundan yaratılmıştır. Bu düşünce, bize, “nûr-ı Muhammedî” teriminin açılımını sağlamaktadır. Ayrıca “hakikat-ı Muhammediye” de aynı konuyla ilgili bir başka terimdir. İslâm sûfîleri, daha ilk dönemlerden itibaren, Hz. Peygamber'in nûrunun evliyetini dile getirmişlerdir.

Muhammedî nûrun oluşumundan Hz. Peygamber (s.a.)'in bizzat varlığının zuhûruna kadar olan dönemde bu nûrun vekilleri nübüvvet ve velâyet görevlerini ifâ etmişlerdir. Bu sebeple de tezin bir bölümü, velâyet ve nübüvvet ilişkisini konu edinmiştir. Ortaya çıkan temel husus şudur ki; velâyet, her adımda nübüvveti takib etmiş, dahası, varlığını nübüvveti tasdikle ortaya koymuştur. Bu teyid de, velîlerin her zaman ifade ettikleri bir durumdur.

Hz. Peygamber (s.a.)'in tarihsel olarak ortaya çıkışından sonra sûfîlerin, ilgilerini onun yaşantısı ve sözlerine çevirdikleri görülmektedir. Bu çerçevede, özellikle sünnete tabi olma, önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlılık da, sûfîlerin Hz. Peygamber (s.a.)'in bir çok özelliğini tevârüs etmelerini sağlamıştır. Yine burada, Hz. Peygamber (s.a.)'in miracı, şefâat, Hz. Peygamber'in faziletleri, sûfîlerin ilgilendikleri özel alanlardandır. Tezin üçüncü bölümü, bu ve bunun gibi konularla birlikte gelişmiştir. Bu son bölüm, değişik başlık ve ilgilerle sûfî bakışın Hz. Peygamber (s.a.)'in özelliklerine yaptığı vurgular etrafında oluşmuştur.

Anahtar Sözcükler

Hz. Peygamber Muhammed (s.a.),	sûfî Kültür	Nûr-ı Muhammedî	Tasavvuf
Nübüvvet	Velâyet		

ABSTRACT

Author	: Nuran Döner		
University	: University of Uludağ		
Main Department	: Department of Basic Islamic Sciences		
Department	: Islamic Mysticism		
Quality of Thesis	: Ph-D Thesis		
Number of Page	: XI + 253		
Date of Graduation	: .... /.... / 2007		
Advisor	: Prof. Dr. Mustafa KARA		
CONCEPTION OF THE PROPHET MUHAMMAD IN SUFÎ CULTURE			
<p>The Prophet Muhammad (peace be upon him) is one of the main resources of Islamic culture. This thesis deals with the role of the Prophet especially in the sufi thought. Starting from this point, it is understood that the creation is started with the creation of the light (nûr) of the Prophet. Everything else was created from that light. This idea was formulated as “al-Nur al-Muhammadi” (the light of Muhammad). There is also another term, “al-Hakîkah al-Muhammadiyya”, used for the same meaning. From the beginning, Muslim Sufis pointed out the precedence of the light of the Prophet.</p> <p>From the creation of this light to the appearance of the Prophet Muhammad (peace be upon him), his proxies fulfilled his task such as nubuwwah (prophecy) and walâyah (sainthood). Therefore, a part of the thesis deals with the relation between nubuwwah and walâyah. After the investigation, it is understood that walâyah always followed nubuwwah, and moreover, it legitimized its existence only after affirmation of nubuwwah. This affirmation is something Sufis often predicated.</p> <p>After the historical appearance of the Prophet, it emerges that Sufis turned their attention to his acts and words. In this point, following his “sunnah” (his acts and words) features heavily in Sufi thought. This adherence helped them inherit a great many characteristics of his. In the last part, several issues are studied such as his ascension to the heaven, his right to intercession, and his virtues and characteristics.</p>			
Key Words			
Prophet Muhammad	sufi culture	the light of Muhammad	Tasawwuf
prophecy	Sainthood		

ÖNSÖZ

İslam Dininin Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte iki önemli kaynağından biri olan Hz. Peygamber (s.a.), bütün İslâm düşüncesi için çok önemli bir mevkiye sahiptir. Bu yüzden, İslâm dîni inanç esaslarının ulûhiyet ve âhiretle birlikte asıllarından biri olan nübüvvet konusunda bir çok eser kaleme alınmıştır. Muhaddisler konuyu daha çok delâil, fedâil, şemâil tarzındaki eserlerle çalışırken, mûcize özellikle kelamcıların ilgi alanına girmiştir. Bu düşünce içinde sûflerin Hz. Peygamber (s.a.)'e yaklaşımlarında farklılıklar oluşmuştur. Meselâ, Hz. Peygamber (s.a.)'in hakîkati ya da nûr-ı Muhammedî konuları da özel olarak sûflerin işledikleri konulardandır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümü, yaradılışın kendisiyle başladığı “Hakikat-ı Muhammediye” ya da “Nûr-ı Muhammedî” kavramlarına ayrılmıştır. Tasavvuf literatüründe varoluşun Hz. Peygamber'le başladığının altı çizilmiştir. Hz. Peygamber'in de ifade ettikleri gibi, Allah, onun nûru sebebiyle eşyâyı yaratmadan önce Hz. Muhammed (s.a.)'i yaratmıştır. İslâm sûflerinin bu konudaki yaklaşımları, farklı asırlar ve coğrafyalar göz önünde bulundurularak verilmeye çalışılmıştır.

Peygamberlik müessesesi artık sona erdiğine göre, İslam ümmetine ondan ne kalmıştır? Ya da nübüvvetten velâyete neler intikal etmiştir? Peygamber ve velî arasında ne gibi benzerlik ve farklılıklar vardır? Bu noktada da, ikinci bölümde peygamber ve velî ilişkisi, nübüvvet ve velâyete ilgili temel kavramlarla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu temel kavramlar, başta vahiy- ilham olmak üzere, mucize- keramet, peygamberlik ve sufiliğin vehbî ve kesbî yönleri, masumiyet ve mahfuziyet gibi kavramlardır.

Tezin üçüncü bölümünde, sûfî düşüncede Hz. Peygamber'in rolü üzerinde durulmuştur. Burada, Hz. Peygamber'in doğumu ile ilgili sûfî rivâyetlerle başlayıp, şemâil, nübüvvet mührü, ahlâkı ve temiz kabr-i şerîflerine kadar uzanan sûfî anlayış ele alınmaktadır. Ayrıca İslâm düşünce tarihinde oldukça önem kazanan belli konulara karşı tasavvufî bakış da yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu konuların başlıcaları, nübüvvet ve velâyetin sonu, rüya ve Hz. Peygamberin rüyada görülmesi, rüya ile amel, mirac ve salavât-ı şerîfe, şefaât gibi konulardır. Yine peygamber vârisliği önemli konulardan biri olarak işlenmiştir. Bu bölümde Hz. Peygamber (s.a.)'in fazîletleri kısmında peygamberimiz ve diğer bazı peygamberler arasındaki özellik farklarına değinilirken, Hz. Muhammed (s.a.) ümmeti ve diğer ümmetler arasındaki ilişki de incelenen sûfî kaynaklardan hareketle ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in nübüvvet döneminde yaşadığı en önemli tecrübelerden biri olan mirac ve bunun sûflere etkisi de yine son bölümün önemli konularındandır.

Tez çalışmamın başından sonuna yardımları için danışman hocama, tez izleme komitesindeki hocalarıma, yılları aşan sevgileri için kardeşlerime ve dostlarıma, bütün bu zaman sürecinde, doğumumdan son ana kadar özellikle eğitimim için yaptıkları ferâğât ve fedâkarlıklarını aslâ ödeyemeyeceğim, tezin teslim döneminde Allah'a emânet ettiğim babamın ruhuna, gayret ve azmi bana aşıl原因 ve bu arada muhabbet, şefkat ve merhameti ile de ağırlıklarımı indiren anneme minnettârım.

Nuran Döner

Bursa 2007

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
YARADILIŞIN BAŞLANGICI NÛR-I MUHAMMEDÎ YA DA HAKİKAT-I MUHAMMEDİYE	6
I. Konunun Tasavvuf Kitaplarında İşlenişi	12
A. İlk Dönem Sûfî Düşüncesinde Muhammedî Nûr	12
B. İbn Arabî Dönemi ve Sonrasında Hakikat-ı Muhammediye Doktrini	18
1. İbn Arabî’de Nûr-ı Muhammedî ve Hakikat-ı Muhammediye düşüncesi	18
2. Attâr ve Muhammedî Nûr	24
3. Mevlânâ ve Muhammedî Nûr	25
4. Fahreddin Irakî’de Hz. Peygamber’in Nûru	28
5. Şebusterî ve Hz. Peygamber’ (s.a.) in nûru	29
6. Abdulkerîm Cîlî ve Muhammedî Hakikat	30
7. İmâm Rabbânî’nin Mektûbâtı’nda Hakikat-ı Muhammediye Düşüncesi	32
8. Azîz Mahmûd Hüdâyî’de Alemin Yaratılış Kaynağı	45
9. İsmâil Hakkı Bursevî’de Muhammedî Nûr	46
İKİNCİ BÖLÜM NÛBÜVVET ve VELÂYET	52
I. NEBÎ ve RESUL TERİMLERİ	52
II. PEYGAMBERLERİN GÖNDERİLİŞ SEBEPLERİ	53
A. Kulluğun İfası	53

B. Allah'ı Tanıtmak	54
III. NÜBÜVVETİN DELİLİ OLARAK VELÂLER ve ÖZELLİKLERİ:	60
A. Nübüvvet ve velâyet İlişkisi	60
B. Nübüvvet ve Velâyet Çeşitleri	66
1-Nübüvvet-i Âmme ve Nübüvvet-i Hâsse	67
2- Velâyet-i Kübrâ ve Velâyet-i Suğrâ	70
C. Hilâfet-Risâlet-İmâmet	74
D. Muhaddes ve nebî:	77
E. Nübüvvet-Ehl-i Kurbet – Sıddîkiyyet ve Efrâd	79
F. Ricâlu'l-Gayb ve Peygamberler	81
G. Bazı Ortak Kavramlar	85
1. Vahiy ve İlham	85
2. Vehbiyyet ve Kesbiyyet:	97
3. Masumiyet ve Mahfûziyyet:	99
3. Kerâmet ve Mucize:	102
5. Şeriat ve Hakikat	112
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HAZRET-İ MUHAMMED (s.a.)	117
I. HAZRETİ PEYGAMBER (s.a.)'İN DOĞUMU VE MEVLİD KANDİLİ	119
II. HZ. PEYGAMBER (s.a.)'İN ŞEMÂİLİ	127
A. Hz. Peygamberimiz (s.a.)'in Fizikî güzelliği ve Beden Yapısı	127
B. Nübüvvet Mührü	132
C. Hz. Peygamber (s.a.)'in ahlâkı	134
III. HZ. PEYGAMBER (s.a.)'E İMÂN	137
A. Hz. Peygamber'in Şeriat ve Risaleti	140
B. Hz. Peygamber (s.a.)'in yolu: Sırât-ı Mustakîm	140
C. Hz. Peygamber (s.a.) Alemlere Rahmet	142
D. Hazret-i Peygamber'in Sözlere	144
E. Hz. Peygamber'in Süneti ve Sünnete Sarılmak	145
F. Hz. Peygamber (s.a.)'e Tâbi Olmak	151
IV. PEYGAMBERLER VE DERECELERİ	159
A. Hz. Peygamber (s.a.)'in fazîletleri	159
B. Hz. Peygamber (s.a.) ve Hz. Âdem (a.s.)	175
C. Hz. Peygamber (s.a.) ve Hz. İbrâhim (a.s.)	175
D. Hz. Peygamber (s.a.) ve Hz. Musa (a.s.)	176
E. Hâtemu'l-Enbiyâ ve Hâtemu'l-Evliyâ	177
F. Ümmî Peygamber	187
V. SÛFÎLER VE KURÂN-I KERÎM İLİŞKİSİ	190
VI. HZ. PEYGAMBER VE ÜMMETİ	195

A. Âl-i Beyt	195
B. Hz. Peygamber (s.a.)'in Ümmeti	196
1. Hz. Muhammed ümmeti ve Ehl-i Kitâb:	197
2. Hz. Peygamber ve Muhammed Ümmetinin şehâdeti	200
C. Sûflerin Hz. Peygamber'e Vâris Olması	202
D. Hz. Peygamber (s.a.)'i Rüyada Görmek	209
E. Hz. Peygamber (s.a.)'in ve Sûflerin Miracı	218
F. Hz. Peygamber (s.a.)'in Şefâati	231
G. Salavât-ı Şerîfe	234
VII. HZ. PEYGAMBER (S.A.)'İN KABR-İ ŞERÎFLERİ	239
SONUÇ	242
BİBLİYOGRAFYA	246
ÖZGEÇMİŞ	253

KISALTMALAR

a.e.	:	aynı eser
a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.t.	:	adı geçen tez
a.s.	:	aleyhi's-salâtu ve's-selâm
AÜSBE	:	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
a.y.	:	aynı yer
bk.	:	bakınız
b.	:	beyit
çev.	:	çeviren
DEÜİFD	:	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	:	editör
haz.	:	hazırlayan
Hz.	:	Hazret-i
İA.	:	İslâm Ansiklopedisi
İst.	:	İstanbul
JRAS	:	Journal of the Royal Asiatic Society
krş.	:	karşılaştırınız
k.s.	:	kaddesallâhu sırrahu
MEB	:	Millî Eğitim Bakanlığı
MÜSBE	:	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	:	neşreden
nr.	:	numara

ö.	:	ölümü
r.	:	rubai
r.a.	:	radıyallâhu anh
s.a.	:	sallallâhu Aleyhi ve Sellem
SI	:	Studia Islamica
sy.	:	sayı
trc.	:	tercüme
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	:	tarihsiz
UÜİFD	:	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
UÜSBE	:	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vd.	:	ve devamı
vr.	:	varak
yay.	:	yayınları

GİRİŞ

Allah Teâlâ, ilahî isimlerinden Allah ismini, insanlardan peygamberlerini, evlerden ise, Beytu'l-Ma'mur'u seçmiştir. Beytu'l-Ma'mur, Hakk'ı içine alan kalp; Hak ise o kalbi imâr edendir.¹ Âlem'in ya da insanın Rabbi'yle ilişkisinin sözkonusu üç kelimeyle birlikte olduğu düşünüldüğünde İbn Arabî'nin seçtiği ve bu seçilmişliği O'na izafe ettiği terimler, oldukça önemlidir: Allah, peygamber ve gönül. Bu üç kelimenin de aslında Allah'a döndüğü âşikârdır. Fakat O, kendini peygamberler ve gönül vâsıtasıyla ortaya koymuştur. Peygamberler ve kalp, O'nu bazan sözle, kelâmla, kutsal kitaplarla ifade ederken, bazan da bu hikmeti, sessizce yaşamışlardır.

Allah ve kul ilişkisi düşünüldüğünde, ayna motifinin oldukça önemli olduğu, Peygamberlerin ve insanın, O'nun aynası olduğu ifade edilebilir. Hatta Fahreddin Irakî'ye göre Hz. Muhammed (s.a.), Allâh'ın kendini mükemmellekle görerek sevindiği kâmil bir ayna, bütün âlem de Hz. Peygamber'in aynasıdır. Irakî, Hz. Peygamber'in Rabbi'ni gösteren bir ışık olmasının yanısıra, kâinâtta her zerrenin, peygamberin bir parçası ya da aynası olmasını güzel bir şekilde tasvir etmektedir.² Denebilir ki, Allah, kendisini Hz. Peygamber (s.a.)'de görmekte, âlem de Peygamber aynasında Hakk'ı seyretmektedir. Bu arada, melekler, devamlı ibâdet ve tâatla meşgul olup, Allah'ı anarlarken, acaba insan niçin yaratılmış ve üstelik de Allah'ın mükemmel aynası olabilmiştir? Sorusu oldukça önemlidir. Cevabı, Hafız verir: Çünkü aşka kâbiliyeti olan varlık, insandır.³ İnsanın indirildiği dünya da, aşk sahnesinin sergilendiği, âşık ve mâşûkun büyük bir heyecanla aşk oyunlarını oynadıkları bir mekândır. Burada önemli olan, mâşûkun âşık tarafından aynada en güzel şekilde resmedilmesini sağlayan aşk oyunlarıdır. Belki de hayâtın anlamı budur. Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs-i Şerîfler, sûfî eserler, yani Nusûs ve Fusûs, tamâmen bu aşk teması üzerine örülmüştür denebilir. Fakat, aşk, insanların idrâkinden, firak ve visâl gibi ikiliği andıracak hallerden çok üstün, taayyünden münezzeh bir hakikat olunca, aşıklık da, mâşukluk da gelip

¹ Beytu'l-Ma'mur, Kur'ân-ı Kerîm kaynaklı bir ifâdedir. (Tûr, 52:4) Yerinin altıncı gökte, bir görüşe göre de yedinci kat gökte olduğu söylenmiştir. O, gökte etrafında insanların sürekli tavaf ettikleri yeryüzündeki Kâbe gibidir. İbn Arabî'nin bu terimi Kâbe'ye benzetilen gönülle ilişkilendirmesi oldukça mühimdir. İbn Arabî, Futûhât, Beyrut ts., II, 169, III, 438, O, "Beytu'l-Ma'mur'u gördüm, meğer o benim kalbimmiş" demektedir. Futûhât, III, 350; Suâd Hakîm, el-Mu'cemu's-Sûfîyye, Beyrut, 1981, trc. Ekrem Demirli, İbnu'l-Arabî Sözlüğü, İst. 2005, 359

² Fahreddin Irakî, Lemâat, çev. Saffet Yetkin, İst. 1993, 5

³ Hâfiz, Dîvân, çev. Abdülhakî Gölpinarlı, İst. 1992, 177

Allah'a dayanmaktadır: "Ben, aşkı. İki âlemde de yerim belli değildir; mağribin anka kuşuyum, nişanım belli değildir. Kaşla gözle her iki cihâmı avlamışım."⁴ Aslında O, ezelden ebede doğru, kendi kendine aşk oyunları oynamaktadır. Yani aşk aynasında kendi kendini görmekte, kendisine âşık olmaktadır; O, her lahzada mâşukluk yüzünden bir perde kaldırır, her nefes, âşıklık yüzünden bir destana başlar.⁵ Attâr, gönül ve ayna terimlerini şöyle yorumlar: "O yüce lütfuyla bir ayna icâd etti. O ayna, gönüldür. Gönüle bak da, onun yüzünü gönülde gör."⁶

Irakî, "Varlık levhasında ağıyârden bir nakış yokken aşk ve biz, birbirimizle kimsesi olmayan bir halvet köşesindeydik" der. Vücûda gelişte, ya da âlemin var olmasında aşk sultânının âşıklık ve mâşukluk mertebelerine tenezzülü vardır. Bu, sûfî düşüncenin "taayyun-i hubbî" dediği şeydir. Fakat bu tenezzül, taayyun ya da tecellî, aslında bir kemâldir: Aşk, kemâli belirtmek için ezeli bilgide malum olan eşyânın mahiyetleri yüzünden ansızın perdeyi kaldırmış, mâşukluğu yüzünden cilâ ve cilveyi fermân eylemiştir. Mâşukun kendi güzelliğinden âşıkla verdiği bir nûr ile âşık da o güzelliği görebilmiştir. O nûr olmasaydı, göremezdi. Mâşuk, şuhûdun ve varlığın zevkini tadıp "kûn" ilahî emrini işitince, aşkın meyhane kapısına doğru koşmaya başladı. Böylece Âdem, uykusundan uyanıp kalktı ve varlık hil'atini giyip, şuhûdun külâhını başına geçirdi. Şevkin kemerini beline bağladı, Ayağını irade yoluna koydu. Gözünü açtığında, "kendimden başkasını göremiyorum dedi. Ne acâip iş! Eğer ben mâşuk isem, âşık kimdir? Nerededir?" dedi. Bu makâmda âşık, mâşukun aynıdır. Irakî'ye göre mâşuk, kendi sûretinin âşığıdır. "Allah, onları, onlar da Allah'ı severler" (Mâide 5:54) âyetinin tefsîri de ona göre Allah'ın kendi kendisini sevmesidir.⁷ Allah, kendisinin söylediği hakikati yine kendisi işitmekte, kendisinin gösterdiği yüzü, yine kendisi görmektedir.⁸ "Bülbülün gül peşindeki nağmesini bülbülden dinliyorsun. Ama söyleyen güldür."⁹ O, gönülde, gönül de O'nun pençesindedir.¹⁰

Hak, bütün sûretlerde tecellî eden olunca, bir sûret, diğerinin aynı değildir. Tek hakikat, ayna makâmında bulunmuştur.¹¹ Sevgili, her aynada her lahza başka bir yüz gösterir ve her zaman da başka bir sûretle görülür. Çünkü daima değişmektedir.¹² Bunun için her âşık, ondan başka bir nişan verir ve her ârif, onu başka bir ibare ile söyler. Söylenen sözlerin hülâsası hep şudur: "Sözlerimiz perâkende ve dağmıktır. Senin güzelliğın birdir."¹³ Dalgaların çokluğu deryayı çoğaltmaz.¹⁴

Yûnus Emre de aşkın renkleri ve dalgaların çokluğunu şöyle dile getirir:

Gehî kan yaş akar Yakub gözünden

⁴ Irakî, a.g.e., 8

⁵ Irakî, a.e., 7, 9, 13, 14

⁶ Attâr, Mantıku't-Tayr, İst.2001, I, 89

⁷ Irakî, a.g.e., 14-8

⁸ Irakî, a.e., 24

⁹ Irakî, a.e., 71

¹⁰ Irakî, a.e., 73

¹¹ İbn Arabî, Fusûsu'l-Hikem, çeviri ve şerh, Ekrem Demirli, İst. 2006, 202

¹² Irakî, a.g.e., 25

¹³ Irakî, a.g.e., 26

¹⁴ Irakî, a.e., 20

Geh olur Yûsuf-ı Kenân-ı aşkdur
Ene'l-Hak çağırır Mansûr dilinden
Cüneyd'de cübbe vü irfân-ı aşkdur
Bu aşkın türlü türlü rengi çokdur
Kimi giryân, kimi handân-ı aşkdur.¹⁵

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılabilirdiği kadarıyla aşkın kendini ifadesi, ya da yokluğun vücûda gelişi, karanlığın aydınlanması, nûrla, ışıkla olmaktadır. Bu ışıklardan en parlağı, nûrların nûru olan Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Ve Allah, Peygamberler içinden de O'nu seçmiştir. Mevlânâ da bunu belirtir ve bu aşk oyununun en kâmil şekliyle Hz. Peygamber'le oynandığına işâret eder:

“Aşk, denizi bir çömlek gibi kaynatır. Aşk, dağı kum gibi ezer, eritir. Aşk, gökyüzünü çatlatır, yüzlerce yarık açar. Aşk, sebepsiz yeryüzünü titretir. Pak aşk, Hz. Muhammed (s.a.)'le eşti. Tanrı, aşk yüzünden ona “Sen olmasaydın”¹⁶ dedi. Hasılı O, aşktan tekti. Onun için Tanrı, O'nu peygamberler içinden seçti. Sen, pak aşka mensub olmasaydın, sende aşk olmasaydı, hiç gökleri var eder miydim? dedi. Ben aşkın yüceliğini anlayasın diye kadri yüce göğü yücelttim. Âşıkların horluğundan bir koku alasın diye toprağı tamamıyla hor ettim, ayaklar altına serdim. Aşkla bir yoksul nasıl değişir, anlaman için toprağa yeşillik ve tazelik verdim. Şu yerinden kımıldamayan dağlar da, sana âşıkların sebâtını söyler.”¹⁷

Allah'ın bir “nûr” olduğu, Hz. Peygamber (s.a.)'in de O'nun nûrundan yaratıldığı ve mü'minlerin de O nûrdan varolduğu düşünülürse, âlemin nasıl bir nûr hâlesi içinde aydınlandığı rahatlıkla görülebilir. “Nûr, nûru yakmaz. Belki ışığı mağlup olan nûr, ışığı daha şiddetli ve galip bir nûr içinde görünmez olur.”¹⁸ “Binlerce billûr camlar üzerine düşen güneş ışığı, bunların herbirini açıkça başka bir renk ile parlatır”¹⁹

Güneşin her varlığı başka başka parlattığı ya da herkesin, güneşten istifdâdınca pay aldığı göz önünde bulundurulduğunda, dünya hayatında nûrun isminin de, nûrânîlerin renginin de muhtelif olduğu görülmektedir. Fakat, cümlelerin maksadı birdir: Aşkı gerçekleştirmek. İşte özelde Hakikat-i Muhammediye'nin işlevi de budur. O olmasaydı, Âdem ve âlem vâr olmayacak, dahası, gizli hazîne ortaya çıkmayacaktı.²⁰

Nûrun değişik isimlerle anıldığı dikkate alındığında, suyun önemli bir kelime olduğu ortaya çıkar. “Nûr denizi” ifadesi de Hz. Peygamber için kullanılmaktadır. Allah Teâlâ “canlı olan her şeyin, sudan yaratıldığını” (Enbiyâ, 21:30) ifade eder. Su, nûru ifade eden dolunay

¹⁵ Yûnus Emre, Dîvân, haz. Mustafa Tatçı, İst. 2005, 100-101

¹⁶ Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, II, 214

¹⁷ Mevlânâ, Mesnevî, trc. Veled Çelebi İzbudak, İst. 1991, V, 223-4

¹⁸ Irakî, a.g.e., 45

¹⁹ Irakî, a.g.e., 47

²⁰ Rabbânî, Mektûbât, II, 522-3

sembolünden ayrı olarak Hz. Peygamber'in remzidir. Fakat burada özellikle vurgulanmalıdır ki bu su, tıpkı nûr gibi, kaynağını Allah'dan almaktadır. Ve her şey, sudan yani nûr-ı Muhammedîden yaratılmıştır. Sudûr kelimesinin "sudan gelmek", şeriatın da "su yolu" anlamlarını düşündüğümüzde, Hz. Peygamber'in bu dünyada insan ve Allah arasındaki konumu daha da belirginleşir.

Bu suyun, İbn Arabî'nin ve Mevlânâ'nın "beyaz inci" ifadesiyle yakın bir ilişkisi vardır: "Allah, "Ey Muhammed, Ben, senin mülkün olacak âlemi, senden dolayı yaratmak istiyorum. Bunun için önce suyu yaratacağım" dedi. Allah, yuvarlaklık ve beyazlıkta bir cevhere benzeyen suyu, soğuk bir dolu tanesi gibi yarattı. Ardından arşı yarattı ve er-Rahmân onun üzerine istivâ etti. Kürsüyü koydu ve iki ayak (celâl ve cemâl nitelikleri) sarkmış iken, Allah, celâl gözüyle bu cevhere baktı. Cevher utancından eridi, dağıldı ve su gibi aktı. Bunun ardından nefesi gönderdi ve onun rüzgarıyla su dalgalandı ve köpürdü. Arşın sahiline vurduğunda ise övülen Tanrı'nın hamdini seslendirdi. Topuk titredi. Sonra suya hitab etti: "En övülen Zât benim!" Su utandı, ortasına kavuşmak istercesine gerisin geriye çekildi, meydana getirdiği köpüğünü sahile bıraktı. İşte eşyânın çokluğunu içeren o suyun köpüğüydü."²¹

Yukarıda ifade edildiği üzere, bütün varlıkların meydana geliş kaynağının bir ismi de beyaz incidir. Yaratılmışların o biricik ve eşsiz inciden varolduğu düşünüldüğünde, bu çokluğun o masdarı nasıl ifade ettikleri de önem kazanmaktadır. Ya da bu aşk sahnesinde oynanan oyunların coğrafyası, yüzyılı, isimleri ve eserleri...Doğrusu, İslâm düşüncesi içerisinde özel olarak tasavvuf tarihi nazar-ı itibara alındığında bile sayısız bir literatürle karşı karşıya gelinir. Fakat, Allah ve insan arasındaki ilişkiyi Hz. Peygamber vesîlesi ile ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışma, konuyu ele alan belli eserlerin yardımıyla oluşmuştur. Burada, sözkonusu eserlere kısaca temas edilebilir.

Öncelikle araştırma, tasavvufun oluşum dönemi sayılabilecek olan miladî dokuzuncu asırdan, milâdî onsekizinci asra kadar olan sınırlı sayıdaki tasavvuf tarihi müelliflerinden oluşmuştur: İlk dönem sûfilerinden Basralı Sehl b. Abdullah Tusterî'nin (ö. 896) *Tefsîr-i Kebîr*'i, Horasan bölgesinden çağdaşı Hakim Tirmizî'nin (ö. 932) *Hatmu'l-Velâyesi*, Bağdat'tan Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 922) *Tavâsin*'i çalışılmıştır. Fakat İbn Arabî (ö. 1240) öncesinde gelmeden, Bağdat'tan Abdulkâdir Geylânî'nin (ö. 1166) *Sırru'l-Esrâr*'i incelenmiştir.

Vahdet-i vücûd ekolünün pîri sayılan Endülüslü İbn Arabî'nin (ö. 1240) *Futûhât* ve *Fusûs*'u tezde kullanılan önemli eserlerdendir. Suad Hakîm, Ekrem Demirli ve Affî'nin İbn Arabî'nin görüşleri ile ilgili açıklamalarından istifade edilmiştir. Aynı ekolden Abdülkerîm Cîlî'nin, (ö. 1423?) insan-ı kâmil'i Hz. Peygamber (s.a.)'le tefsîr etmesi sebebiyle ayrıca

---

²¹ Futûhât, trc. Ekrem Demirli, I, 20

vahdet-i vücût ekolünün İbn Arabî sonrasında önemli isimlerinden olması dolayısıyla *İnsan-ı Kâmil* taranmıştır. Maveraünnehir bölgesinden Nakşî kültürün mühim sîmâlarından Muhammed Pârsâ' nın (ö. 1419) *Faslu'l-Hitâb* ve Safiyyüddin Ali'nin (ö. 1532) *Reşâhât*'ı Rabbânî öncesi Nakşî geleneği ifade etmesi açısından incelemeye alınmıştır. Hindistan alt kıtasından İmam Rabbânî'nin (ö. 1624) *Mektubât*'ı tezin mühim kaynaklarındandır.

Nişabur'dan Feridüddin Attar'ın, (ö. 1221?) *İlahiname*, *Mantıku't-Tayr*, *Tezkiretu'l-Evliyâsı*, sonrasında Anadolu'da Mevlânâ Celâleddîn Rûmî' nin (ö. 1273) *Mesnevî*, *Fîh-i mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a* adlı kitapları, çalışılan eserler arasındadır. Şam sûfilerinden Fahreddin Irakî'nin (ö.1289) *Lemeât'ı*, Tebriz'li Mahmud Şebusterî'nin (ö.1325?) *Gülşen-i Râz*'ı da araştırmada kullanılmıştır.

Bu genel tasavvuf klasiklerinden sonra, Osmanlı topraklarında oluşan Celvetî kültürün önemli sîmâlarından Azîz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1628) *Hulâsatu'l-Ahbâr*'ı, âlemin yaratılışının başlangıcı ile ilgili bilgileri Hz. Peygamber'le bağlantılı olarak vermesi açısından çalışmaya dahil edilmiştir. Yine aynı tarîkattan, Hüdâyî'den bir asır sonrasında İsmail Hakkî Bursevî, (ö.1725) tezin konusu itibariyle önemli bir sufidir. Onun Muhammediye şerhi olan *Ferahu'r-Rûh* ve ayrıca *Rûhu'l-Beyân* Tefsîri, başvurulan kaynaklardandır.

Aşk yoluna delilsiz ayak basılamayacağı ifade edildiğinden,²² Hz. Peygamber'in delâleti, eserlerde ayrı bir önem kazanmaktadır. Fakat o, hakîkatini Âdem'den itibaren bütün nebî ve velîlere lutfettiğinden, aslında onun rehberliğinin sûfilerde açıkça ortaya çıktığı görülür. Bütün bu isimler bu açıdan Hz. Peygamber'in hakîkatinin bir tezahürüdür ve aslında kendilerinden söz ederken Hz. Peygamber'e atıflar yapmakta, bizzat Allah'ın resûlünü anlatırken de kendi şifrelerini çözmektedirler. Yine başa dönülecek olursa ortada sadece tek bir varlık kalmaktadır; gönül. Ya da, o sarayın tahtına kurulan Allah. O açıdan sûfiler nokta-i nazarından Hz. Peygamber'i ele alan bu çalışma, Allah'ı tanıma yolunda bir giriş olma sadedinde, özellikle insanın kendi kendisini anlama çabasının küçük bir ifadesidir.

---

²² Bursevî, Tefsîr, IV, 111

BİRİNCİ BÖLÜM

YARADILIŞIN BAŞLANGICI NÛR-I MUHAMMEDÎ YA DA HAKÎKAT-I MUHAMMEDİYE

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.)’in “nûr saçan bir kandil” (Ahzâb, 33:46) olduğunu ifade etmektedir. Endülüs toprağının yetiştirdiği en önemli sûfilerden biri olan İbn Arabî (ö. 1240)’ye göre (Hakk’ı) idrak, aynı zamanda Allah’ın isimlerinden birisi olan “nûr” vasıtasıyla gerçekleşir. Ve o nûr, gölge bilinmeyen gaybda mümkünlerin hakikatlerine yayılmıştır.¹ Nûr olmasaydı, mümkünler adına bir hakikat zuhûr etmeyecekti. Bunun için Hz. Peygamber, “Allah’ım, kulağıma bir nûr ver, gözüme bir nûr ver, saçıma bir nûr ver, nihâyette beni nûr kıl”² demiştir. Hz. Peygamber (s.a.), gerçekte bir nûrdu fakat o, nûr olduğunu duyulur âlemde de görmek istemişti.³ Aynı zamanda nûr, varlığı karanlıktan (yokluktan) uzaklaştıran her türlü ilahî tecellîdir.⁴ Tecellî, kalplere açılan gayb nûrlarıdır.⁵ Hz. Peygamber ise bu gaybî nûrun sûretidir.⁶

Hz. Peygamber, bütün peygamberlerin ve âlemin varlık sebebidir. Tasavvufî hayâtın Osmanlı döneminin önemli isimlerinden olan İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1725)’ye göre mezkûr âyette, Resûlullah’ı muma benzetme vardır: Mum olmasa, gece karanlığında istenen yere ulaşmak mümkün olmadığı gibi, Resûl-i Ekrem’in varlığının mumu olmasa, mevcûdâtın hepsi yokluk

¹ Fusûs, Affî’nin Ta’likâtı ile, Beyrut 1946, 102

² Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, Deavât, 9

³ Futûhât, III, 392; İbn Arabî’den alınan bu iki metni birlikte değerlendirdiğimizde, Hz. Peygamber’in mümkünlerin hakikatlerinde yer alan idrak vasıtası olduğu açığa çıkmaktadır.

⁴ Futûhât, II, 130

⁵ Futûhât, II, 485

⁶ Bursevî, Tefsîr, IV, 374; çalışmada Rûhu’l-Beyân Tefsîri’nin Hasan Kâmil Yılmaz ve arkadaşları tarafından güzel bir ekip çalışması ile hazırlanan tercümesi kullanılmıştır. Tercüme henüz, Tefsîrin İbrahim sûresine kadar çıkmıştır. Dolayısıyla da araştırmada, tefsîr ancak bu sûreye kadar kullanılmıştır. Eser, Tefsîr yazılarak kaynak gösterilecektir.

karanlığında kalıp, varlık nûruna yol bulamazlar ve feyiz yolundan kaynağın bulunduğu menzile doğrulamazlardı.⁷

Bir başka âyet, peygamberimizin bize “Allah’tan gelen bir nûr” (Maide, 5:15) olduğunu söylemektedir. Ayet, müfessirler tarafından da Hz. Peygamber (s.a.)’ e bir referans olarak da yorumlanır.⁸ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.)’in sıklıkla kullanılan lakaplarından birisi de, “Nûru’l-hüdâ”dır. O’nun vahiyle ilk kez muhatap olduğu dağ, “Nûr Dağı”, Yine, O’nun kabrinin bulunduğu şehir de “Medîne-i Münevvere” ismini taşımaktadır.

İslâm âlimleri için bu nûr, derin bir anlam içermektedir: Rivâyetlere göre, Allah Teâlâ, Hz. Âdem’i yaratınca, onun alınına gündüz güneş, gece ise ay gibi parlayan bembeyaz inci misali Hz. Peygamber (s.a.)’in nûrunu yerleştirmiştir. Yüce yaratıcı, bu nûrun ham maddesini yeryüzünün kalbi, özü ve nûru sayılan ve şimdi de Resûlullah (s.a.)’in kabrinin bulunduğu yerdeki “ak toprak”tan oluşturmuştur. Bu toprak, cennetteki tesnîm suyu ile yoğrulmuş, onun bütün nehirlerine batırılıp çıkarıldıktan sonra yer ve göklerde dolaştırılmıştır. Âdem (a.s.)’in alnındaki bu nûr, hamile kalan eşi Havvâ validemize sonra da Şît Peygamber’e geçmiştir. Bu şekilde elli erkek ve elli kadın olmak üzere toplam yüz kişiden geçen nûrun son halkası, Hz. Peygamberin babası ve annesi olmuştur.⁹ İbn İshak, (ö.767) Peygamberimizin babası Abdullah’ın, annesi Amine ile evlenmesinden hemen önce, kendisini baştan çıkarmaya çalışan bir kadından bahseder. Abdullah, peygamberimiz ana rahmine henüz düştüğünde, evliliğinden bir gün sonra, aynı kadını tekrar görünce, kadın ondan yüz çevirmişti. Niçin böyle yaptığını söylediğinde kadın, “dün sizde gördüğüm nûr, bugün sizi terk etmiş” demişti. İbn İshak’a göre bu kadın, Abdullah’ın iki gözü arasında beyaz, parlak bir nişan görmüştü ki, o peygamber (s.a.) ana rahmine düştüğünde ondan kaybolmuştu. Bu hikâyenin kadın kahramanları, tarih kitaplarında çeşitli kimlikler altında zikredilir. İbn İshak, bu kadının Varaka b. Nevfel’in kız kardeşi olduğunu ifade eder. Kadın, erkek kardeşi tarafından bir peygamber’in geleceği konusunda uyarılmıştır. Tabî ki kadının Abdullah’ın

⁷ Bursevî, Ferahu’r-Rûh., Bulak, 1252, 68; Mustafa Utku tarafından Türkçe harflere aktarılarak altı cildi basılan kitabın yayını devâm etmektedir. Bursa, 2000. Eserin orijinali, üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölüm, doğrudan sayfa numaraları girilerek kullanılacaktır. İkinci ve Üçüncü bölümlerin sayfa numaraları, bölüm isimlerinden sonra verilecektir.

⁸ Taberî, Tefsîr, Suudi Arabistan, 2003, VIII, 264; Bursevî, Tefsîr, IV, 495; Ayrıca bk., Ferahu’r-Rûh, 52, 91; Yine de bazı tefsirlerde bu nûrun Kur’ân olduğu ifade edilir; Muhyiddin İbn Arabî, Rahmetun mine’r-Rahmân, fi tefsîri işârâti’l-Kur’ân, Dimeşk, 1989, II, 13

⁹ Nebhânî, Yûsuf b. İsmail, Huccetullâhi ‘ale’l-âlemîn, fi mucizâti seyyidi’l-mürselîn, Diyarbakır ts. 216-220; ayrıca ataların alnındaki Hz. Peygamber nûru için bk. Ahatlı Erdinç, Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği, İst. 2002, 89

yüzünde fark ettiği şey, onun taşıdığı peygamberlik nûruydü. Bu hikâye, daha sonraki tarihçiler tarafından da kullanılmıştır.¹⁰

Atalardan tevârüs eden bu nûrla ilgili olarak, Rubin, Hz. Muhammed'in ceddinin rüyalarında ışık ya da ışıldayan ağaçlar görmek sûretiyle Hz. Peygamber'in gelişini haber aldıklarını söyler.¹¹ Rubin'i destekleyen bir olay, Abdulmuttalib'le ilgili olarak şöyledir:

Anlatıldığına göre, Resûlullah'ın dedesi Abdulmuttalib, Hicr'de uyurken, birden irkilerek uyanmış. Abbas (radiyallâhu anhümâ) anlatıyor: “ben o gün, henüz konuşulanları kavrayabilen bir çocuktum. Abdulmuttalib'in peşine takıldım. O, Kureyş kahinlerine gelip şöyle dedi:

“Rüyamda, sırtımdan gümüş bir zincir çıktığını gördüm. Bu zincirin dört ucu vardı. Bir ucu doğu, bir ucu batıya, bir ucu gökyüzünün derinliklerine, bir ucu da toprağın dibine uzanıyordu. Ben o zincire bakarken, zincir, nûrlu, yemyeşil bir ağaca dönüştü. Ben bu vaziyette dururken, yanıma iki ihtiyar geldi. Birine:

-“Siz kimsiniz?” dedim.

-“Ben, Rabbu'l-âlemîn'in peygamberi Nûh'um” dedi. Ötekine:

-“Peki siz kimsiniz?” deyince, o da:

-“Ben, Rabbu'l-âlemîn'in halîli İbrâhim'im” dedi. Sonra uyanmışım. Kureyş kâhinleri;

“Eğer bu rüyayı gerçekten gördüysen, senin neslinden bütün yer ve göktekilerin kendisine imân edeceği bir peygamber çıkacak demektir. Zincirlerin halkaları, birbirlerine geçişli olduğu için, bu zincir, bu peygamber'in tabî ve yardımcılarının çok ve güçlü olacağını gösterir. Zincirin ağaca dönüşmesi ise, bu peygamber'in getirdiği dinin ebediyen pâyidâr olup, kendisinin de son derece yüce bir şerefi olacağını gösterir” dediler. Huneyn günü Hz. Peygamber “Yalan yok

¹⁰ Konu ile ilgili bilgi için bk. İbn-i İshak, Sîre, İngilizceye trc.; A. Guillaume, The life of Muhammed; A. Translation of Ibn Ishâq's Sîrat Rasûl Allah; Karaçi, 1982, 68-9, İbn Hişam, Sîre, Beyrut, 1971, I, 164-5; Ebu Nuaym, Delâil, Tahkik Muhammed Kalacî, Beyrut, 1991 iki cilt birlikte, I, 130, ; ayrıca bir başka baskı için bk. Haleb ts. 90-1; Mâverdî, A'lâmu'n-Nübüvve, Beyrut 1994, 291-2; İbn Sa'd, Tabakât, Beyrut ts. I, 95-6; İbnü'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, Haleb, 1969, I, 47 Bursevî, Ferahu'r-Rûh., 89; Algül Hüseyin, İslâm Tarihi, İst. 1986, I, 121; Abdurrahman Câmî, Şevâhidü'n-Nübüvve, trc. Muzaffer Ozak, İst 1958, 34 vd.; Bu nûrun tâliplilerinden olan Fatıma El-Has'amiyye'nin Abdullah'a aşkı güzel bir şekilde resmeden, önsözünü Rıza Tefvîk'in yazdığı çağdaş bir Farsça sîret için bk. Zeynel Abidin Rahnuma, Fahriâlem, trc. Hayati Aydın, Cemil Sönmez, İst. 2004. Eserdeki kurguya göre, Hz. Muhammed, Bu kadınla, annesinin öldüğü gece karşılaşmıştır. Bu rivayete yer veren Michel Chodkiewiz, Varaka b. Nevfel'in burada Hz. Peygamber'i teyîdinin dikkate şâyân olduğunu belirtir. Chodkiewiz, Michel, Seal of Saints: Prophethood and Sainthood in the Doctrine of İbn Arabî, İngilizce'ye trc. Liadain Sherrard, Cambridge, 1993, IV. bölüm, 60 vd. Konu ile ilgili ayrıca bk. Louis Massignon'un İ.A.'daki “Nûr-ı Muhammedî” maddesi, 1964, IX, 362; Osmanlı Toplumunda Nûr-ı Muhammedî Düşüncesi için bk. Arpağuş, Hatice, Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı, İst. 2001, 152 vd.

¹¹ U. Rubin, Pre-existence and Light: Aspects of the concepts of Nûr Muhammed, Israel Oriental Studies, Tel Aviv, 1975, V/62-119

ki, ben peygamberim. Ben Abdulmuttalib'in torunuyum.”¹² derken Abdulmuttalib'in bu rüyasına işaret ediyordu. ¹³

Hz. Peygamber (s.a.) de annesinin rüyasını bir sözlerinde şöyle belirtirler:

“Âdem (a.s) daha çamur halinde iken ben, Allah katında “hatemu'n-nebiyyîn” diye yazılmışım. Size ilk işaretlerimi şimdi vereceğim: Babam İbrahim (a.s)'ın duası, İsa (a.s)'ın müjdesi ve annemin bana hamileyken gördüğü rüyadır. O rüyada annem, kendinden bir nûr çıktığını ve Şam saraylarını aydınlattığını görmüştü.” ¹⁴

Hz. Muhammed (s.a.) Allah, onu bir peygamber olarak gönderinceye kadar peygamberden peygambere gelmiştir. ¹⁵ Yine Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadîse göre, O, “yaratılıştaki nebilerin ilki, peygamber olarak gönderilmeye sonuncusu”dur. ¹⁶

Süleymân Çelebi'nin (ö.1422 ?) meşhur *Mevlîd'*inde Hz. Peygamber'in nûrunun intikal silsilesi ayrı bir başlık altında yer almaktadır:

Hak Teâlâ çün yaratdı Âdem'i
Kıldı Âdem'le müzeyyen âlemi
Mustafâ nûrını alnında kodu
Bil Habîb'üm nûrındır bu nûr didi
Sonra Havvâ alnına nakl itdi bil
Turdı anda nice ay u yıl
Şit doğdu ana nakl itdi buğur
Anun alnında tecellî kıldı nûr
Anası rahmine düşdü çün Anuş
Nûr ana nakl itdi anda turdı hoş
Çün anuş'un oğlu Kaynân doğdu yâr
Nûr-ı Ahmed anda oldu âşikâr

¹² Buhari, Cihad, 97

¹³ Bursevî, Tefsîr, III, 377-8; VII, 277-8; Hz. Mevlânâ da rüyasında deniz kenarında bir ağaç görmüş kişinin rüyasını şöyle tabir etmiştir: “Bu dipsiz deniz, Yüce ve Büyük Allah'ın büyüklüğü, iri ağaç, Muhammed (s.a.)'in kudsî varlığı, ağacın dalları, peygamberlerin rütbeleri ve velilerin makamları, büyük kuşlar, onların ruhları, çıkardıkları farklı sesler ise, dillerinin sırları ve gizemleridir.” Eflakî, Ariflerin Menkıbeleri, trc. Tahsin Yazıcı, İst. 2001, I, 595; ayrıca bk. Annemarie Schimmel, *And Muhammed Is His Messenger*, (Chapel Hill, 1985) 131, Eser, Ekrem Demirli ve Ömer Türker tarafından çevrilmiş, fakat henüz basılmamıştır. Çeviriyi kullanmama izin verdikleri için kendilerine teşekkür ederim; Rüyanın değişik bir versiyonu için bk. Ebu Nuaym, I, 99-100; Câmî, a.g.e., 33; İbrâhim sûresi'ndeki “Kökü yerde sâbit, dalları göklere uzanan” ve Allah'ın izniyle her zaman meyve veren kelime-i tayyibe, Abdulmuttalib'in gördüğü bu ağaç rüyası ile birlikte yorumlanırsa, güzel sözün insan-ı kâmil olarak Allah'ın “kûn” emrinin tecellî ettiği Hz. Peygamber olduğu da düşünülebilir. Ayet için bk. (İbrahim, 14: 24-25) Ağaç, Kûn kelimesi ile birlikte düşünüldüğünde, İbn Arabî'nin bir eserinin ismi de bu açıdan anlamlıdır: “Şeceratu'l-Kevn”, İbn Arabî ve eserleri için bk. Uludağ Süleyman, İbn Arabî, Ankara, 1995

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 127; Beyhaki, Delâil, I, 83

¹⁵ İbn Sa'd, Tabakât, Beyrut, ts. I, 25 vd.

¹⁶ Ebu Nuaym, Delâil, I, 42

Erdi İbrâhim'e İsmâil'e hem
Söz uzanur ger kalanın dir isem¹⁷

Hz. Peygamber (s.a.) “Ben, temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine naklonula geldim.”¹⁸ der. Başka bir hadiste de şöyle rivâyet edilir: “Allah Teâlâ Âdem’i yarattığında beni de onun sulbünde yeryüzüne indirdi. Gemide Nûh’un sulbünde kıldı. Sonra beni, İbrâhim’in sulbüne attı. Böylece Allah Teâlâ, beni temiz erkeklerin sulbünden temiz kadınların rahmine aktarıyordu. Ta ki babam ile annemin bir araya gelmesinden ortaya çıktım. Benim soyumdan hiç kimse zinâ etmemiştir.”¹⁹

Rivâyet edilir ki, Havvâ vâlidemiz, Şît (a.s)’ı dünyaya getirdiğinde, onun alnında parlayan Muhammedî nûr, Şît (a.s)’ın alnına intikal etmiştir. Şît (a.s) büyüüp de ergenlik çağına ulaştığında Adem (a.s) Muhammedî nûrun temiz kadınlardan temiz erkeklere intikâl etmesi için ondan bu sırrı ve nûru, kadınlardan namuslu ve temiz olanlara vermesi husûsunda söz ve güvence almıştır.²⁰

Mevlânâ da *Mesnevî*’sinde Peygamberimiz (s.a.)’in soyunu şöyle satırlara döker:

Hazret-i Peygamber’in atası Kureyş ulularındandı. Adem Peygamber’e kadar bütün geçmişleri, mecliste de en ulu kişilerdi, savaşta da! Bu soy, onun zâhirî soyuydu. Ulu padişahlar padişahından süzülmezd. İçiyse, zaten soydan, soptan uzaktı, paktı. Balıktan “simak” denilen yıldıza kadar onunla cins ve eşit olacak kimse yoktu! Hak nurunun kimden doğduğunu, nasıl vücut bulduğunu kimse aramaz.²¹

Nûr-ı Muhammedî’nin oluşumuna açıkça kaynaklık eden bir başka hadîs, peygamberin yaratılıştaki ilk olduğunu düşünmede önemli rol oynar. Hz. Peygamber, sahâbelerden Cabir b. Abdullah (radiyallâhu anh)’a şöyle der: “Cabir, Allah, onun ışığı sebebiyle eşyâyı yaratmadan önce senin Peygamberinin nûrunu yarattı.”²²

Sûfî düşünce, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)’in bedeni ve cesedi ortaya çıkmazdan önce, peygamberlerin bu âlemde onun vekilleri olduğunu ifade eder. Bu vekâlet,

¹⁷ Hz. Peygamber (s.a.)’in nûrunun Hz. Âdem’den Hz. Peygamber (s.a.)’e intikâli ile ilgili bk. Süleyman Çelebi, Mevlid, Haz. Faruk K. Timurtaş, İst. 1990, 16 vd.

¹⁸ Aliyyu’l-Kârî, Şerhu’s-Şifâ, Beyrut, ts. I, 199; Ebu Nuaym, Delâil, I, 57-8

¹⁹ Aliyy’ul-Kârî, a.g.e., a.y.

²⁰ Bursevî, Rûhu’l-Beyân, Tefsîr, V, 372

²¹ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 85; Hz. Peygamber’in nesebi ile ilgili olarak bk. Bursevî, Ferahu’r-Rûh, I, 448

²² Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 127; ayrıca bk. Keşfu’l-Hafâ, I, 265, 827; Hemen burada, benzer formda ama sonunda farklı terimler kullanılan çeşitli hadisler hatırlanabilir: “Allah’ın yarattığı ilk şey, kalemdi.” Tirmizî, 33/Kader, 17, “Allah’ın yarattığı ilk şey, akıldır”. İbn Arabî, Tedbîrat-ı İlâhiye, trc. ve şerh, Ahmed Avni Konuk, yayına haz. Mustafa Tahralı, İst. 2001, 68, 244; Yıldırım, Ahmed, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Ankara, 2000, 114 vd.

“Hakikat-ı Muhammediye”²³ nin vekâletidir. Çünkü bizzat Hz. Peygamber (s.a.)’e “ne zaman peygamberdiniz?” diye sorulduğunda O, “Âdem, su ile balçık arasında iken –yani, o daha vâir olmadan- ben peygamberdim” cevabını vermiştir. ²⁴ Fakat, hadîs bu şekliyle bazı Hanbelî âlimler için “uydurma”dır. Meselâ İbn Teymiye, bu hadîsin aslının olmadığını, böyle bir rivâyetin bâtil olduğunu ifade etmektedir. ²⁵ Hadîsin sahîh versiyonu, kullanılabilir ki orada Hz. Peygamber (s.a.) açıkça “Âdem ruh ile beden arasında iken ben peygamberdim” buyurmaktadır.²⁶ Aslında burada Michel Chodkiewicz’in de belirttiği gibi, iki hadisteki farklılığın, aynı temanın birbirine benzeyen iki formu arasındaki sözcük farklılığı olduğu düşünülebilir. Sonuçta görüldüğü üzere iki rivayette de, Adem Peygamber’den önce Hz. Peygamber (s.a.)’in peygamberliği ifade edilmektedir. ²⁷

Günümüzde Mustafa Tahralı, Hz. Peygamber (s.a.)’in hakikatının sahâbenin seçkinlerince idrak edildiğini ve bunun iman esası olduğunu ifade etmektedir. Peygamberimiz, “hakikat”ı bakımından dâimî bir varlığa sahiptir. O bu hakikati ile ashabına asr-ı saâdette nasıl yakınsa, her mekân ve zamanda gerçek mü’minlere de aynı şekilde yakındır. Bu, Hz. Peygamber (s.a.)’e imana dayanan temel esaslardan biridir. Hz. Peygamber (s.a.)’in dâr-ı bekâyâ irtihallerinden sonra, Hz. Ömer (radiyallâhu anh)’in “Peygamber öldü” diyenlere şiddetle karşı çıkıp, “Resûlullah vallahi ölmemiştir” demesini ve Hz. Ebu Bekir (radiyallâhu anh)’in Peygamberimizin mübârek nâşî önünde “Yâ Resûlallah! Vallahi Cenâb-ı Zülcelâl, senin üzerinde iki ölümü birleştirmeyecektir. Sen kaderinde yazılı olan ölümü ise artık geçirmiş bulunuyorsun” meâlindeki sözlerini de onların Peygamber Efendimizin bu “ölümsüz hakikati” ile ilgili îmân ve kanâatlerinin bir ifadesi olarak değerlendirmektedir.²⁸

²³ Hakikat kelimesi için bk. İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, Beyrut, ts. X, 52; Ayrıca, D.B. Macdonald, İ.A., İst. 1977, V, 100-1; Uludağ Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İst. 1995, 215-6; Refik el-Acem, Mevsûatu Mustalahâtî’t-Tasavvufî’l-İslâmî, Lübnan, 1999, 300; Cebecioğlu Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İst. 2004, 243, Zafer Erginli ve arkadaşları, Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2006, 299

²⁴ Hadîsin bu şekil rivâyeti için bk. İbn Arabî, Futûhât, I, 243; Ebu Bekir Sirâceddîn, (Martin Lings) öteki âlemin, kendi bütünlüğü içinde ve bütün ananevî dereceleri ile birlikte hem zamandan önce ve hem de zamandan sonra olduğunu ifade eder. Bu husûs, Peygamberin zamânın başlangıcında Âdem (a.s.)’in bedeninin yaratılışına ve öteki âlemdeki kendi peygamberliğine işâret eden şu hadisi ile ifade edilmiştir: “Âdem henüz su ile çamur arasında iken ben peygamberdim.” Bu yüzden denebilir ki, insanın gerisinde sadece tarihsel ve “yatay” bir geçmiş değil, aynı zamanda manevî ve “dikey” bir geçmiş de bulunuyor. Ebu Bekir Sirâceddîn, Yakîn Risâlesi, trc. Veysel Sezigen, İst. 2006, 67-8

²⁵ İbn Teymiye, Hakîkatu Mezhebi’l-İttihâdiyyûn, 126-7 (Hatmu’l-Evliyâ ekinde, 508-9); İbn Teymiye’nin tasavvuf ve özellikle İbn Arabî hakkındaki düşünceleri için bk. Kara, Mustafa, İbn Teymiye’ye göre İbn Arabî, UÜSBE, Doktora Tezi, Bursa, 1983

²⁶ Hadis için bk. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, IV, 66; V, 59; V, 379; Tirmizî, Menâkıb, I; Kâdî İyaz, eş-Şifâ bi Ta’rîfi hukûki’l-Mustafâ, Dimeşk, ts. I, 326; İbn Teymiye’nin mükerrer eleştirileri için bk. Mecmuatü’r-Resâilî’l-Mesâil, Mısır ts. IV, 8, 70-1

²⁷ Chodkiewicz, Michel, a.g.e., 60

²⁸ Tahralı, Mustafa, Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri Sempozyum Bildirisi, Din İlimleri ve Tasavvuf Araştırmalarında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Bazı Esaslar Hakkında Düşünceler 15-17 Nisan 2005, 6; Rivâyetler için bk. Ali Yardım, Şemâil, İst. 1997, 469

I. Konunun Tasavvuf Kitaplarında İşlenişi

A. İlk Dönem Sûfî Düşüncesinde Muhammedî Nûr

Hız. Peygamber'in soyundan ve on iki imamdan biri olan Cafer-i Sâdık (ö.765)²⁹ Hurûf-ı Mukattaadan biri ile başlayan Kalem sûresi'nin (68:1) ilk âyetinin yorumunda şöyle diyor: "Buradaki 'Nûn', Allah'ın varlıkları kendisi sebebiyle yarattığı ve onu Hz. Muhammed'e bahsettiği ezeliyet nûnudur. Allah, Hz. Muhammed'in nûrunda bütün nûrları toplamış ve yaratmıştır."³⁰ İlk dönem Basra ekolü sûfîlerinden Sehl b. Abdullah Tusterî, (ö.896) Nûr-ı Muhammedî görüşünü tasavvufî literatürde ilk kez dile getiren sûfî olarak görülür.³¹ Tusterî, bu meyanda Allah'ın kendi nûrundan ilk defa Hz. Muhammed'i yarattığını ileri sürmüş ve Muhammedî varlığın, âlemin varlığından önceliğine işaret etmiştir. Bakarâ Suresi 30. âyetin tefsirinde "Allah Teâlâ Adem'i Yaratmadan önce meleklere ben yeryüzünde halîfe yaratacağım" demiş ve Âdem'i izzet çamurundan, Hz. Muhammed'in nûrundan yaratmıştır.³²

Tusterî, Arâf Sûresinde de konuyla ilgili olarak, şunları ifade etmektedir: "Zürriyet, birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üç çeşittir. Bunlardan ilki, Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve selem)'dir. Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i yaratmayı murâd edince, kendi nûrundan bir nûr yarattı. Bu nûr, azamet noktasına gelince, Allah'a tam anlamıyla bir secde etti. Allah, onun bu secdesinden tıpkı içi ve dışı nûrdan bir cam şeklinde olan bir heykel (sütun) yarattı. İçinde Hz. Muhammed'in özü (ayn) olan bu heykel, mü'min tabiatıyla Allah'ın huzûrunda tam bir milyon yıl hizmette bulundu. Söz konusu bu tabiat, imanın ayne'l-yakîni, yakînin mükâşefesi, ve Rabb'in müşâhedesi idi. Allah ona mahlûkâtı yaratmadan bir milyon yıl önce, müşâhedeyi lutfetti."³³

²⁹ Cafer Sadık hakkında bilgi için bk. Attâr, Tezkiretu'l-Evliyâ, İst. 2002, I, 51

³⁰ Sülemî, Hakâiku't-Tefsîr, Fatih, nr. 262 vr.271a; ayrıca bk. Ateş, Süleyman, İşarî Tefsir Okulu, Ankara, 1974, 54, Sehl b. Abdullah, Bakarâ Sûresi'nin başındaki hurûf-ı Mukattaayı İbn Abbas'tan gelen bir rivâyetle peygamberi içine alacak şekilde tefsir eder. Buna göre, Elif, Allah; Lâm, Cebrâil, Mîm de Hz. Muhammed (s.a.)'dir. Sehl b. Abdullah Tusterî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, neşr. Muhammed Bedrüdî en-Na'sânî el-Halebî, Mısır, 1908, 12; Ayrıca Yâsîn sûresindeki Yâsîn de Cafer b. Sâdık'a göre Hz. Peygamber (s.a.)'i temsil eder, Hakâik, vr., 206b; Sehl'in nûr-ı Muhammedî ile ilgili yorumları için bk. Böwering, Gerhard, The mystical vision of, existence in classical Islam: Berlin, 1980,149-151; Böwering, "The prophet of İslâm: The First and the Last Prophet", The Message of the Prophet içinde, 49-52 Annemaria Schimmel, And Muhammed Is His Messenger 125'den naklen. Ayrıca İmâm Rabbânî de Mektuplarının birini bu harflerdeki sırlara tahsis etmiştir:

İki gözlü "he" harfi, terbiye edicidir

"Elif" ise, Habîbullah'ın yetiştiricisidir

"Lâm" Halîlullah'ın yetiştiricisidir

"Mîm" ise, Kelîmullâh'ı bildirir. bk. Rabbânî, Mektûbât, İst. ts., I, 557; Bursevî, "Elif" Allah'ın birliğine, "Lâm" ilim sıfatıyla birlikte zâtuna, "Mîm" Muhammed (s.a.)'in nefesine ve hakîkatine "Sâd", Muhammed (s.a.)'in sûretine ve zâhirine işaretler" der. Bursevî, Tefsîr, VI, 7

³¹ Böwering, Gerhard, Early Sufizm Between Persecution and Heresy, bu makâle, Islamic Mysticism Contested, (ed. Frederick De Jong-Bernd Radke, Leiden, 1999) içinde yayınlanmıştır. 60 vd. Makalenin Türkçe çevirisi için bk. Abdurrezzak Tek, Zulme Uğrayan ve İlahla Suçlanan Sufiler, UÜİFD. XII, sy. 2, 2003, 361 vd. Nûr-ı Muhammedî ile ilgili müstakil bir makâle için bk. Demirci, Mehmet, Nûr-ı Muhammedî, DEÜİFD İzmir, 1983, I, 239; Hakîkat-ı Muhammedî'ye ve tarihsel gelişimi için de bk. Aynı yazar, "Hakîkat-ı Muhammedîye", DİA, XV, 180; Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İst. 1995, 147 vd. ; insan-ı kâmil ve hakîkat-ı Muhammedîye ilişkisi için bk. Yılmaz, Hasan Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İst. 1994, 328-9; Hakîkat-ı Muhammedîye düşüncesinin nazımla da ifadesi için bk. Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, İst. 1994, 95 vd.

³² Tusterî, Tefsîr, 15

³³ Tusterî, a.g.e., 62; Öztürk, Mustafa, Kur'an ve Aşırı Yorum, Ankara 2003, 276

Tusterî'ye ait benzer ifadeleri, Ebû Talib el-Mekkî de nakleder: "İlk yaratılan şeyler üçtür: Birincisi Hz. Muhammed, İkincisi Hz. Adem, üçüncüsü de Hz. Adem'in zürriyetidir. Allah, Hz. Muhammed'i yaratmayı murad edince, kendi nûrundan bir nûr yarattı. Onu yaydı. Nûr, bütün memleketleri dolaştı. Belli bir büyüklüğe ulaştınca secde etti. Bunun üzerine Allah, secdesinden dolayı kesîf nûrdan oluşan ve içi dışı yedi semâdan görülen kalın cam gibi bir direk yarattı. Bunun içerisinde Hz. Muhammed (s.a.) cismi ve şekli olmaksızın tabîî imân ve gaybî mükâsefe ile Hz. Adem yaratılmazdan binlerce yıl önce âlemlerin Rabbi olan Allah'a ibâdet etti. Sonrasında da Hz. Âdem, Hz. Muhammed'in nûrundan yaratıldı."³⁴

Bowering, Tusterî'nin doktrinini şöyle açıklar:

"Neticede Peygamberlerin ve manevî âlemin zuhûru ezelde tamamlandığında, Âdem'in toprağından Muhammed (s.a.) bedende, kendi zamansal ve dünyevî sûretinde biçimlenmişti. Gerçi, Âdem'in toprağı da, ezeli nûr-ı Muhammed sütunundan alınmıştı. Böylelikle, nûrun ezeli yaratılışı kemâle ermişti: İlk insan, Hz. Muhammed'in billurlaşmış nûrundan sûret kazanmış ve Âdem'in şahsiyetiyle birleşmiştir."³⁵

Bağdat sûflerinin önemli isimlerinden olan Hallâc,³⁶ (ö.922) *Kitâbu't-Tavâsîn*'inde nûr âyetini (24:35) referans alarak, bu meşhur âyetteki 'mişkât'î Hz. Muhammed (s.a.)'le ve kandillikteki 'mişbâh'ı da nûr-ı Muhammedî ile özdeşleştirir. 'Nübüvvet Nûru' der Hallac, O'nun ışığından doğmuştur. "O'nun ışığı ise, Gizem'in ışığından çıkar. Nurların aydınlığı bile O'nun nûrundandır. Nûrlar içinde Kıldemden daha parlağı, daha eskisi, daha belirginini olamaz. O kerem sahibinin nûru müstesnadır.

Vücûdu yokluktan, adı Kalem'den önce idi. Çünkü, tüm ümmetlerden önceydi O... Bütün ilimler onun denizinden bir damla, bütün hikmetler onun ırmağından bir avuç. Ve zamanlar, O'nun zamanından bir saat.

O, Allah'a kavuşmada ilk; peygamberlikte sondur. Gerçeğin özü O, Hak bilgisinin beliren yüzü de O."³⁷ Hallâc, ayrıca "Nokta Tâsîni'nde de Kur'ân'ın Nûrdan nûra indirildiğini ifade eder."³⁸

³⁴ Ebu Talib el-Mekkî, İlmu'l- Kulüb, neşr. Abdu'l-Kâdir Ahmed Atâ, Kahire, ts. 93-94; Yıldırım, Ahmed, a.g.e., 114; Ayrıca, Furkân Suresi 2. âyette Sülemî, Hüseyin'in yaratılışıyla ilgili şu görüşlerine yer vermektedir: Allah, altı şeyi vecihte yaratıp, bir ölçüye koydu. Birinci vecih, meşiyettir ki, nûr üzerine yaratılmıştır. Sonra nefsi, sonra rûhu, sonra sûreti, sonra harfleri, sonra isimleri, sonra rengi, sonra tadı, sonra kokuyu, sonra dehri yarattı...Sülemî, Hakâik, vr. 163a

³⁵ Bowering, "The Prophet of Islâm", 54; Sichimmel,a.g.e., 125'den naklen.

³⁶ Hallâc-ı Mansûr'un hayatı hakkında çeşitli görüş ve değerlendirmeler için bk. Louis Massingnon, La Passion de Hallaj, çeviren, İsmet Birkan, Ankara 2006, I. Kitap; Uludağ, Süleyman, Hallâc-ı Mansûr, DİA, V, 379-80;

³⁷ Hallâc- Mansûr, Dîvân, Ahbâru Hallâc ve Kitâbu't-Tavâsîn, Beyrut, 2002, 93-95; Öztürk, Yaşar Nûri, Hallâc-ı Mansûr ve Eseri, Yeni Boyut, İst. 1997, 298; Tavâsîn'in bir başka çevirisi için bk. Yaşar Güneç, İst. 2001 15-19; Hallac'ta ve diğer başka sûflerde de müşahade ettiğimiz Peygamber'e bu övgü, dar bir muhitte sınırlı kalmaz. Buna dair bir örnek için, bk. Kâdi İyaz, Kitâbu's-Şifâ bi Ta'rîfi'l-Mustafâ; Ayrıca, Annemarie Schimmel'in kitabı, And Muhammed is his Messenger de İslâm Kültüründe Peygamber'e hürmetin değişik biçimleri hakkında çok sayıda bilgi içermektedir.; ayrıca bk. Schimmel, İslâmın Mistik Boyutları, çeviren, Ergun Kocabıyık, İst. 1999, 212 vd.

³⁸ Hallâc, a.g.e., 100

Horasan bölgesi tasavvuf büyüklerinden Hakîm Tirmizî (ö. 932) de Hz. Muhammed'in önceliğini şöyle vurgulamaktadır: Allah'ın söz konusu ettiği ilk varlık O'dur. Sonra, ilimde onun ilmi, meşîette onun meşîeti ortaya çıkmıştır. O, ilâhî takdirde ilktir. Levhde, haşirde, evveldir ve ilk Misak da onunla yapılmıştır. Şefaatte önce, (sıratı) geçmede de ilktir. Cennete girişte ve ziyarette de ilktir. Bundan dolayıdır ki O, enbiyânın efendisidir. Bununla birlikte o, reddedilemez olan hâtemü'n-nübüvvet özelliğine de sahiptir. O, kıyamet gününde Allah'ın insanlara bir delilidir ve peygamberlerden hiçbiri buna nâil olamamıştır.³⁹

Önemli bir tasavvuf biyografisi olan *Tabakâtu's-Sûfiyye*'nin yazarı olan Abdurrahman Sülemî, (ö.1021) sûfî tefsirlerin en önemlilerinden biri sayılan *Hakâiku't-Tefsîr*'in de Nûr âyetini (24:35) şöyle tefsîr eder: Ebû Said el-Harrâz'a göre; âyetteki Mişkât, Hz. Muhammed (s.a.)'in karnı, Zücâce kalbi, misbâh, Allah'ın onun kalbine koyduğu nûrdur. Bu nûr, “sanki mübarek zeytin ağacından tutuşmuş inci gibi bir yıldız”dır. Şecere, İbrâhim (a.s)'dir. Allah, Muhammed (s.a.)'in kalbine koyduğu nûru, onun kalbine de koymuştur. Hasan Basrî ise, “Allah, bu örnekle, mü'minin kalbinin nûrunu ve tevhîd ziyasını anlatmak istemiştir; çünkü, peygamberlerin kalpleri, bu gibi nûrlar misâliyle vasfedilmekten daha nûrludur.” der. İbn Mesûd da Mü'minin nûrunun mişkât gibi olduğunu ifade eder. “Mişkât, deliği olmayan bir penceredir. Bu, içinde misbâh olan mü'minin kalbine işarettir. Bu lamba, mü'minin kalbinin nûrudur. Lamba, bir zücacedir. Zücâce de, mü'minin sırrıdır.” Cafer İbn Muhammed, bu konuda şöyle demiştir. “Nûrlar, çeşitlidir; önce, kalbi koruma nûru, sonra korku nûru, sonra ümit nûru, sonra sevgi, tefekkür, yakîn nûru, sonra tezekkür, ilim, hayâ ve iman lezzeti nûru, sonra, istikâmet, ilâhiyyet, ferdâniyyet, ebediyet, ezeliyyet nuru, sonra da külliyyet ve hüviyyet nûrudur. Bunların her birinin bir nûru vardır ve onun bir hâli ve mahalli vardır. Hepsi Allah'ın “Allah, göklerin ve yerin nûrudur” âyetinde belirttiği nûrlardandır. Allah'ın Kullarından her biri, meşrebine göre bu nûrlar üzerindedir. Bazen bir kul, iki üç nûru birden içine alabilir. Fakat, bütün nûrları kendinde toplamış olan, yalnız Hazreti Muhammed (s.a.)'dir. Cafer'den gelen bir rivâyette, Allah Teâlâya varan yolun nûru, Ebu Bekir, Ömer, Osman Ve Ali'nin nûrlarıdır. Bundandır ki, Hz. Peygamber, “sahâbilerim yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız, hidâyete erersiniz” buyurmuştur. Cafer'in diğer bir sözüne göre, “Göklerin nûru, dört melek ile, yani Cibrîl, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil ile; yerin nûru da Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali iledir.”⁴⁰

Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*'inde Fetih sûresi son âyette konumuzla ilgili şu görüşlere yer verilir: Hüseyin b. Mansûr'dan soruldu: Hz. Muhammed (s.a.) ne zaman peygamber oldu, risâletini nasıl getirdi?” cevap verdi: “Bizler resûl, nebî, risâlet ve nübüvvetten sonrayız.

³⁹ Hakîm Tirmizî, *Hatmu'l-Evliyâ*, 337-338

⁴⁰ Hakâik, vr. 158-161; Ateş, Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri, 134-7; Nûr-ı Alî ve çerâğ-ı Alî deyimlerinin şiî literatüründe kullanımı ile ilgili bk. Muhammed Ali Amir-Moezzi, *Şiî İnançının Kökenlerinde “Dîn-i Ali” Deyimi Hakkında Notlar*, Tarihten Teolojiye İslâm İnançlarında Hz. Ali, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, 25 vd. ayrıca, aynı makâlede, Şiîlerin Hz. Fâtıma için en çok kullandığı sıfatlardan biri, “iki ışığın kavuştuğu yer” dir. 47; Hz. Aişe, “Kapkaralık gecede Hz. Fatıma(radyallâhu anhâ)'nın yüzünün nûru yardımcıyla iğne deliğinden ipliği geçirirdim.” der. Bu sebeple Zehra diye isimlendirilmiştir. Bursévî, *Ferahu'r-Rûh*, Kasîde bölümü, 24, Ayrıca üçüncü halife Hz. Osman da, Hz. Peygamber (s.a.)'in iki kızıyla evlendiği için “zi'n-nüreyn” lakâbını almıştır.

Kendinden başka anıcısı olmayanı anmak nerde, sen nerde? Hüviyetini kendinden başka kimsenin bilmediği varlık kim, sen kim? Ve kalem, “Muhammedu’r-Resûlullah” sözünü yazdığı zaman, hatta nebî nereyeydi? Zaman ve mekân mahluktur. Sen nerde, Hak ve Hakikat nerde? Şu var ki, Hz. Muhammed’in ismi risâletle zuhûr edince o ismin taşıyıcısı da, Allah onu risâletle andığı için şereflendi. Hz. Muhammed, Allah’ın güçlü resûlü ve emîn elçisi...Onun adı, ta ezelde güzelliklerin en üstünü, zuhûrların en büyüğü şeklinde, nebîler ve velîler arasında itinâ ile anıldı.

41

XI. asrın başında yaşayan ve *İhyâu Ulûmi’d-dîn* isimli eseriyle tanınan İmâm Gazâlî (ö.1111), “Âdem su ile toprak arasında iken ben peygamberdim” hadîsini belki de zorlama bir yorumla giderek, “Allah, Âdem’i ya da başka herhangi bir peygamberi yaratmadan önce ezelde Hz. Peygamber (s.av.)’in peygamber olacağını takdîr etmiştir” şeklinde anlamıştır.⁴² Aslında, bu ezeli takdîr, şüphesiz bütün peygamberler için geçerlidir.⁴³

Yine Gazâlî’nin son eserlerinden biri olan *Mişkâtul-Envâr*’da sözkonusu edilen “mut’a”⁴⁴ kavramı, onu yorumlayanlarca, “hakikat-i Muhammediye” ile özdeşleştirilmiştir. Tekvîr sûresi 20. âyette geçen kelimededen alınan kavramla Gazâlî, Allah ve Alemlerle mevcut olmayan, bilakis, ikisi arasında bir vasıta olan ve irade-i ilâhiyenin sayesinde işlev gördüğü bir şeyi kastetmektedir. Mut’a, Allah değildir, fakat aynı zamanda Allah’tan başka bir şey de değildir. Affî, Gazâlî’nin mut’a nazariyesinin, islâmî bir “kelime” nazariyesi olduğunu ifade ederken,⁴⁵ Nicholson, bunun, âlemin düzen ve korumasının kendisine dayandığı kozmik güç olan Muhammedî hakikat olduğunu düşünür.⁴⁶

Altıncı Hicrî asra gelindiğinde konuyla ilgili bir takım bilgiler, Bağdat sûfilerinin büyüklerinden Abdulkâdir Geylânî’nin (ö.1165) *Sırr’ul-esrâr* kitabının mukaddimesinde görülmektedir: Buna göre, Allah Teâlâ, cemâlinin nûrundan ilk defa, Hz. Muhammed (s.a.)’in nûrunu yaratmıştır. Bir kudsî hadîs şöyledir: “Muhammed’in rûhunu, yüzümün nûrundan halk ettim.”⁴⁷ Peygamberimiz de bunu şu şekillerde ifade eder: “Allah, önce rûhumu yarattı, Allah önce kalemi yarattı, Allah, önce akli yarattı.” Bütün bunlardan, tek bir şey murâd edilmektedir: Hakikat-ı Muhammediye yani, Hz. Peygamberin hakikati. Böyleyken, O’na bazı isimler verildi: meselâ **Nûr** dendi. Çünkü O, celâl sıfatında saklı karanlıktan arınmıştır. Hak, “Allah tarafından size nûr, her şeyi açık anlatan kitap geldi” buyurdu. (Maide 5:15) Küllî isimleri idrâk etmesi sebebiyle, **akıl** dendi. İlim nakli için vasıta olduğundan **Kalem** dendi. Kalem, harfler âleminde ilmin nakil vasıtası olduğu gibi, rûh-ı Muhammedî de varlıkların özü, yaratılanların ilkidir.

⁴¹ Hakâik, vr. 241b, karş. Yaşar Nûri Öztürk, a.g.e., 294

⁴² Gazâlî, el-Madnûn es-Sağîr, Mecmuatu’r-Resâil içinde, IV. Risâle, Beyrut, 1986, 178

⁴³ Chodkiewiz, Seal of Saints, 61

⁴⁴ Gazâlî, Mişkâtul-Envâr, tahkik, Affî, Kahire, 1964, 24 vd.

⁴⁵ Gazâlî, a.g.e., a.y., ayrıca bk. Affî, İslâm Düşüncesi üzerine makâleler, trc. Ekrem Demirli, 72-6

⁴⁶ R. A. Nicholson, Tasavvufun Menşei Problemi, çeviri, Abdullah Kartal, İst. 2004, 158; Muhammedî hakikatle ilgili görüşler için bk. 169 vd.

⁴⁷ Benzer bir metin için bk. İbn Arrâk, Tenzihu’s-Şerîa, Ani’l-Ehâdîsi’l-Mevzûa, I, 337

Resûlullah (s.a.) de : “Ben Allah’tanım, mü’minler de benden” buyurmuştur.⁴⁸ Allah (celle celâluhu), lâhût âlemindeki bütün rûhları en güzel şekilde O’nun rûhundan yarattı. **O, vatan-ı aslıdır.** Allah (c.c) bu yaratılıştan dört bin yıl sonra, Hz. Muhammed(s.a.)’in göz nûrundan arşı ve diğer ana varlıkları yaratmıştır.⁴⁹

Abdulkadir Geylânî’ye göre Muhammedî şahıs ve Ahmedî şekil, haşimî nesepten gelmiştir. Geylânî, O’nu şöyle ifade ediyor: Onun menkıbeleri, eşsiz oldu ve onun delilleri melekûti idi. Onun işaretleri, gayba aitti. O, özel keremlerle şereflendi. “Cevâmiu’l-Kelîm” ona tahsis edildi. Kevn-i küllî (kâinât) çadırının direkleri onun şerefine yükseldi. Ulvî ve süflî âlemlere mahsus varlık safları onun yüceliğine göre tanzim edildi. O, “mülk âlemi” kitabının kelimesinin sırrıdır. Halk ve felek fiillerinin manasıdır. Mevcûdât binası kâtibinin kalemidir. Âlem gözünün insanıdır. Varlık mührünün kalıbıdır. Vahiy memesinin süt çocuğudur. Ezel sırrının taşıyıcısıdır. Kıdem lisânının mütercimidir. İzzet sancağının sancaktarıdır. Şan ve şeref tepesinin malikidir. **Nübüvvet gerdanlığının ortasındaki taştır.** Risâlet tâcının incisidir. Enbiyâ alayının komutanıdır. Peygamberler ordusunun kumandanıdır. Hazret erbâbının imâmıdır. Sebep te ilk, nesepte sondur.⁵⁰

Yine Geylânî, “Nûr âyeti”ni Peygamberimize referansla şöyle yorumlar: Hz. Peygamber’in cesedi, onun rûhunun kandilliğidir. Kandilikte vahiy ışığının fânusu vardır. onun, kendisine inen vahyi tebliğ etmesi, bir lambadır. Nübüvvet nûru, kalp kandilliği fânusuna yayıldığı zaman, nûr üstüne nûr olur.⁵¹

1191 yılında 38 yaşında katledilen Şihâbuddin Yahyâ Suhreverdî’nin bir eserinin ismi, “*Heyâkilu’n-Nûr*”dur. Suhreverdî, mezkûr kitabında genelde insânî rûhun, cihetsiz ve mekânsız olarak var olan Allah’ın nûrlarından birisi olduğunu ifade etmektedir.⁵² O, Peygamberlerin misallerle (emsâl) bir takım hakîkatlere işaret ettiğine inanır. Suhreverdî’ye göre tenzîl yani vahy ile nâzil olan mukaddes kitapların âyetleri peygamberlere, fakat tevîl yani âyetlerin neyi kastedtiğinin iç yüzüne varabilmekse nûrun en büyük mazharı olan Farkılı’ta aittir. Nitekim, İsa Peygamber, İncil’de “Beni ve sizi yaratıp besleyene gidiyorum. Tevîl ile size haber verecek Farkılı’tı size göndermesi için” buyurmaktadır.⁵³

Yûnus Emre, on üçüncü asırda Muhammedî nûrun âlemden evvel oluşunu şöyle dizelere döker:

⁴⁸ Rivayet için bk. İbn Arrâk, a.g.e., II, 402

⁴⁹ Abdulkâdir Geylânî, Sırru’l-Esrâr ve Mazharu’l-envâr fî mâ yahtâcu ileyhi’l-Ebrâr, Tahkîk, Halid Muhammed, Muhammed Ğassân, Dâru’s-Senâbil, Dımeşk, 1994, 43-55 Bu eserin Geylânî’ye nisbeti tartışmalıdır. Fakat, eserin tahkîkini yapanlar, eserin Geylânî’ye ait olduğunu benimsemişlerdir. Ayrıca, eserin başka bir müellife âidiyetinin kesin olarak ortaya konulamaması da, muhakkiklere göre bu kanaatlerini güçlendirmektedir. bk. 13-4; eserin Türkçe çevirisi için bk. Mehmet Eren, İst. 2006, 18-9

⁵⁰ Nureddin Ebu’l-Hasan Ali b. Yûsuf, Behçetu’l-Esrâr ve Ma’deni’l-Envâr, Beyrut 2002, 76; Geylânî ile ilgili bilgilere ulaşmamı sağladığı için Dilaver Gürer’e teşekkür ederim.

⁵¹ Nureddin Ebu’l-Hasan, a.g.e., 141

⁵² Suhreverdî, Şihâbuddin Yahyâ, Nûr Heykelleri, çev. Saffet Yetkin, İst. 1995, 10-11

⁵³ Suhreverdî, a.g.e., 34-5; Hz. Peygamber’in adının İncilde Paracletos olarak geçtiği şeklindeki yorumlar için bk. Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 108

*Yetmiş bin yıl öndinden yarattı Muhammed'i
Hak kendü âşık oldu bahâne bir yıldızdan*

*Ol yıldız varıdı kandaydı Âdem cânı
Ya bunca peygamberler anılmadın ağızdan*

*Âlimler bunu bilmez degme akl ana irmez
Hidâyetdür Yûnus 'a keşf oldı hacemüzden.⁵⁴*

*Yaratıldı yir ile gök, Muhammed dostlığına
Levlâk ana delil durur ansuz yir ü gök olmadı.⁵⁵*

Hakânî (ö. 1606) de *Hilye-i Saâdet*'inde bu nûrdan bahseder:

*Sevdi ol nûru habîbim dedi Hak
Oldu didârına âşık mutlak⁵⁶*

Hz. Muhammed (s.a.)'in yaratılıştaki aslî nûr olduğu düşüncesinin gelişmesiyle birlikte, Hz. Peygamber (s.a.)'i olabilecek en saygın konuma yükseltmek ve ona beşer mertebesinin üstünde bir merteye verme arzusu da beraber sürmüştür. Bu bağlamda, bazı ilk dönem sûfilerinin – ki, aşk tasavvufunun ilk temsilcisi Râbia bunlardandır- Allah sevgisinin özel olarak peygamber sevgisine yer bırakmayacak derecede kalplerini büsbütün doldurduğunu iddiâ etmeleri şeklinde bir temâyülün varlığı da burada hatırlanmalıdır. Fakat, Rabiâ'dan bir asır sonra Harrâz, rüyasında gördüğü peygambere bunu ifâde ettiğinde, şu karşılığı almıştır: “Allah'ı seven, beni sevmiş olur.”⁵⁷ Allah'ın elçisini bu kadar mühim bir konumda zikretmenin tevhiî zedeleyebileceği duygusundan kaynaklanan bu gibi kuşkular, sonraki sûfilerce ortadan kaldırılmıştır. Hucvirî, Bâyezîd'in mirâcından söz ederken, kafası karışan sûfinin sorusunu anlatır: “Ne yapmam gerekir?” Allah, cevap vermiştir: “Ey Ebu Yezîd, sevgilime uyararak, kendinden kurtulmalısın. Onun ayak tozlarını gözlerine sür ve onu sürekli takip et.”⁵⁸

Seyyid Hüseyin Nasr, Hz. Muhammed (s.a.)'in tarihsel portresine böylesine yabancı gözükken yukarıdaki ifadeler ve tasvirlerin, mantıksal bir tutarlılıkla Peygamber'e duyulan saygıdan kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Her ne kadar Hz. Peygamber'e Kur'ân'da “Ben de sizler gibi bir insanım” demesi hatırlatılmış olsa da, dindar Müslümanlar hemen şunu eklemişlerdir: **“Doğru fakat, taşlar arasındaki bir yakut gibi.”** Hz. Peygamber (s.a.) zâhiren onlara benziyordu, fakat içsel olarak, zaman içinde ışınları gittikçe görülür hale gelen ilahî nûru taşımaktaydı. Schimmel'in ifadesiyle bu noktada Nasr, benzer bir çizgide görüş belirten pek çok Müslüman sûfi ile hemfikirdir.⁵⁹

⁵⁴ Yûnus Emre, Divân, 234

⁵⁵ Yûnus Emre, a.g.e., 372

⁵⁶ Hakânî, Hilye-i Saâdet, haz. İskender Pala, Ankara, 1991, 28

⁵⁷ Kuşeyrî, Risâle, trc. Süleyman Uludağ, İst. 1991, 506

⁵⁸ Hucvirî, Keşfu'l-Mahcûb, trc. Süleyman Uludağ, 359; Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 130

⁵⁹ Nasr, Seyyid Hüseyin, İslamda İdealler ve Gerçekler, çev. Ahmet Özel, İst. 1985, 111, Schimmel, a.g.e., 135

B. İbn Arabî Dönemi ve Sonrasında Hakikat-ı Muhammediye Doktrini

1. İbn Arabî’de Nûr-ı Muhammedî ve Hakikat-ı Muhammediye düşüncesi

İbn Arabî’ye geçmeden önce, İbn Fâriz, (ö.1235)’in *Taiyye*’sinde Hz. Peygamber’in varlığın ilki olduğunu düşüneceğimiz şu cümlelerine şahit oluruz: “Hiçbir canlı yoktur ki, varlığını benim varlığımdan elde etmiş olmasın ve bütün istek sâhibi ruhlar, benim irâdeme tâbîdir. Ben, görünüşte Adem’in oğlu olsam da, hakîkatte onun babası olduğuma işâret eden bir öze sahibim.”⁶⁰

Şimdi artık, tasavvufun daha başlangıcında ortaya çıkan bu Nûr-ı Muhammedî ve Hakikat-ı Muhammediye doktriniyle ilgili tafsilatlı açıklamalar için İbn Arabî’ye müracaat edilebilir:

İbn Arabî’de varlıktan ilk taayyün eden merteye ya da mutlak vücûdun zuhûru “Rûh-ı Küllî” dir.⁶¹ Bu küllî rûh, Ahmed Avni’ye göre, “Hakikat-ı Muhammediye”nin küllen mertebeye rûhiyette tenezzülünden başka bir şey değildir. Hadîs-i şerifte de “Allah’ın ilk yarattığı şey, benim rûhumdur” buyrulmuştur. Sonra rûh-ı küllîden ilâhî ilimde sâbit olan esmâ-ı ilâhînin sûretleri zuhûra geldi. Bu sebeptendir ki Hz. Peygamber, “Ben Allah’tanım, mü’minler de benim nûrumdandır.” buyurdu.⁶² Sûfilerden bir kısmı bu nûra “İmâm-ı Mübîn” derken, bazıları ise bunu “Arş” olarak ta’bîr ederler. Yine bu ilk mevcûd, “Mir’ât-ı Hak”tır demişlerdir. Ma’nâ ehlinde bazıları, onu “Madde-i Êlâ” olarak isimlendirmişlerdir. “Mir’ât-ı Hak” oluşunun sebebi, “mü’min, kardeşinin aynasıdır” sözüdür.⁶³

Başlangıç dönemi ile ilgili, ele alınan kaynaklarda, yaratılışın, Nûr-ı Muhammedî ile başladığı görülmüştü. İşte tam da burada, öncelikle söylenilecek husus, İbn Arabî sisteminde Mutlak Vücûd’dan ilk taayyün eden hakîkatin, hakikat-ı Muhammediye ya da nûr-ı Muhammedî olduğudur. Mutlak Vücûd açısından bu, onun zuhûr basamaklarına merteye merteye inişini ifade etmektedir. Konuya mevcûd tarafından bakıldığında da “yaratma” (halk) ancak Hakikat-ı Muhammediye mertebesinden sonra olacak, mahlûkât, ondan yaratılacaktır.⁶⁴

Sûfiler, yaratmanın iki tarzına işâret eder. İlki, bir şeyin aracılığı olmaksızın yaratılmadır. Bu anlamda yaratılan tek şey, Hz. Peygamber’in hakikatidir. “Eşyâyı yokluktan var eden Allah” derken, kastedilen bu tarz yaratmadır. İkinci yaratma ise, bir şey vasıtasıyla ve bir şeyden var etmektir. Bu anlamda var etmek, Peygamber’in hakikatinin dışındaki şeylerin yaratılmasıdır. Öyleyse Hz. Peygamber’in hakikatinin ilk hakikat olarak diğer hakikatlerle Bir ya da Mutlak Varlık arasında vasıta olması, gerçekleşip bitmiş bir olay değildir. Hz. Peygamber’in hakikati, sürekli ve daimî olarak Bir’den çıkan tecellînin ilk yansıdığı hakikatken, aynı zamanda

⁶⁰ Davud Kayserî, Şerhu Tâiyyetu’l-Kübrâ, beyit nr. 631 ve 639, Beyrut 2004, 167-9; Chodkiewiz, Michel, a.g.e., 67; İbn Fâriz’in bu beyitleri için ayrıca bk., Irakî, Lemâat, 4

⁶¹ İbn Arabî, Tedbîrât-ı İlâhiye, trc. ve şerh, Ahmed Avni Konuk, İst. 2001, 67

⁶² İbn Arabî, a.g.e., 69-70

⁶³ İbn Arabî, a.e., a.y.

⁶⁴ Kılıç, a.g.t., 226-7

ilk tecelliyi diğer hakîkatlere ulaştırın hakîkattir. İbn Arabî'nin Peygamberimizin hakîkatinde ferdiyet tecellisini görmesi, onun bu özelliğinden kaynaklanır. İbn Arabî bu durumu, “Hz. Muhammed (s.a.) insanlık türündeki en yetkin varlıktır, bu nedenle iş (yaratma ya da zuhûr eylemi) onunla başladığı gibi onunla bitti” diyerek dile getirir.⁶⁵

İbn Arabî'nin en önemli eserlerinden birisi olan *Futûhât-ı Mekkiyye*'nin altıncı Bölümü, “Rûhânî Yaratılışın Başlangıcı” ile ilgilidir. İbn Arabî, burada şu soruları sıralar: Kendisine varlık bahşedilen ilk varlık kimdir?, Nereden Var oldu, Ona varlık nerede lutfedilmiştir? O, Niçin var olmuştur?

Şeyh-i Ekber, yaratmanın başlangıcını “el-hebâ” olarak cevaplar. Hebâda ilk var olan şey, ilâhî hakîkatleri ortaya çıkarmak için var olan Hakîkat-ı Muhammediye'dir. Mekânda yerleşme olmadığı için, onu sınırlayacak bir nerede sorusu yoktur. Hakîkat-ı Muhammediye, Varlık ve yoklukla nitelenemeyecek bilinen hakîkatten (hakîkatu'l-hakâik) var olmuştur. Nerede var oldu? Hebâda var oldu. Hangi sûrete göre vâr oldu? Hakk'ın nefsinde bilinen sûrete göre var oldu. Niçin var olmuştur? İlahî hakîkatleri izhâr etmek için.⁶⁶

Allah, âlemi yaratmadan önce, kendisi nedeniyle sıfatlarla nitelenmiş, mahlûkâtın, kendileriyle O'na dua ettikleri isimleriyle isimlenmişti. Hak, kendine özgü bilgi vasıtaları ile âlemi var etmek ve yaratılışını başlatmak istediğinde, bu yüce iradede, küllî hakîkate dönük tenzih tecellileri ortaya çıkmış, bu tümel hakîkatten, Hakk'ın dilediği sûret ve şekilleri açmak (yaratmak) için Hebâ diye isimlendirilen bir hakîkat ortaya çıkmıştır. Hebâ, içinde istenilen şekil ve sûretlerin meydana getirilmesi için binanın harcı ve toprağı gibidir. Ardından Hak, nûruyla Hebâyâ tecellî etmiştir. İşte O, âlemde ilk var olan şeydir. Bütün âlem, potansiyel olarak onda bulunmaktaydı. Odanın duvarları, kandilin ışığını kabul ettikleri gibi, âlem de, kendi kapasite ve istûdâdına göre, Hak'tan gelen her şeyi Hebâ'dan kabul etmiştir. Bu hebâ içinde, ışığı kabûle daha meyyal ve ona daha yakın olan “Akıl” diye de isimlendirilen “Hakîkat-ı Muhammediye”den başkası değildir. Böylece de O, bütün kâinâtın başı ve âlemde zuhûr eden ilk varlık olmuştur. Onun varlığı da o ilahî nûrdan, Hebâdan ve küllî hakîkatten meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle, Hebâ'da Hz. Muhammed'in hakîkati, sonra da âlemin hakîkati Hz. Muhammed'in tecellisinden meydana gelmiştir. Ona en yakın kişi ise, Hz. Ali b. Ebû Tâlib ve peygamberlerin sırlarıdır.⁶⁷

Suad Hakîm, İbn Arabî sistemindeki terimlerle ilgili yaptığı geniş çalışmasında, İbn Arabî'nin Hakîkat-ı Muhammediye'ye attığı işlevleri şöyle sıralamaktadır:

1. Alem ile ilişkisi bakımından Muhammedî Hakîkat, Allah'ın her şeyden önce ve her şeyi de kendisinden yarattığı bir nûr olması yönünden âlemin yaratılışının kaynağı ve aslıdır. Cabir b. Abdullah Hadîsi'nde de bu belirtilmektedir. O, varlık formlarında Hakk'ın

⁶⁵ Fusûs, trc. ve şerh Ekrem Demirli, 522; bk. Fusûs, Affî'nin Ta'likâtı ile, 214

⁶⁶ Futûhât, I, 118

⁶⁷ Futûhât, I, 119; Eşrefoğlu Rûmî de burada İbn Arabî ile hemfikirdir: Kadîm rûh, Muhammed ile Ali'nindir. Evvel Resûl Hazreti rûhu yaratıldı ve ardınca Ali'nin. Tarikatname, Haz. Esrâ Keskinkılıç, İst. 2002, 9 Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin nûrlarının birbirlerine yakınlıkları için bk. Öztürk Mustafa, a.g.e., 272 vd., 126, ileride görüleceği üzere, Rabbânî'de bu yakınlık, Hz. Ebu Bekir'e ait olacaktır.

tezâhürünün ilk mertebesidir. Muhammedî hakikat, bu açıdan, **hakikatler hakikatinin sûretidir.**

2. İnsan ile ilgili ilişkisine gelince, İbn Arabî, Muhammedî Hakikati insan kemâllerinin ulaşabileceği son nokta sayar. Bu açıdan baktığımız da şimdi de O, **insan-ı kâmilin yetkin sûretidir.**
3. Tasavvufî açıdan bakıldığında ise Muhammedî hakikat, bütün peygamber ve velilerin ilimlerini aldıkları bir kandildir. Mührün hakikati Hz. Muhammed'e âit olduğu için, o, Hak ve halk arasında durur; bilgi almak için birinciye yönelir, ilim vermek için de ardından ikinciye intikâl eder.⁶⁸

Suad Hakîm, Afîfî'nin hakikat-ı Muhammediye'yi hakikatu'l-hakâikle aynı saymasına karşıdır.⁶⁹ Suad Hakîm'e göre, hebâ, dışta var olmayan akledilir bir hakikattir. Hakikatu'l-hakâik ise, ne varlık, ne de yokluk ile nitelenebilir. Geriye sadece Muhammedî hakikat kalır. O, varlıkta ilk ortaya çıkan şeydir. Ve onun tecellîsinden de âlem zuhûr etmiştir.⁷⁰

İbn Arabî'ye göre, ruhlarımızın aslı, Rûh-ı Muhammedî'dir. Hz. Peygamber (s.a.), ruhların, Hz. Adem(a.s.) ise bedenlerin babasıdır. Nûh (a.s) ilk resûldür. Ondan öncekiler, Rablerinden aldıkları şeriata tabî olan nebiydiler. Onun şeriatına dileyen girerdi. "her ümmete bir uyarıcı gelmiştir" (Fâtır, 35:24) ayeti risâleti değil, her ümmet içinde Allah'ı ve âhiret işlerini bilen kişilerin varlığını belirtir. Bu kimse de, resûl değil, nebîdir. Risâlet kapısının kendisine açıldığı ilk peygamber, Hz. Nûh'tur. İlk var olan insan rûhu, Hz. Muhammed (s.a.)'in ruhu, ilk insan bedeni ise, Hz. Âdem'in bedenidir. Bu üçü, babalarımızdır. Dördüncü baba, İbrahim Peygamber'dir; bizi, 'müslümanlar' olarak isimlendiren odur. Babaları bu kişiler olan da, evliyânın en üstünüdür.⁷¹

Hz. Peygamber, "Allah'ın ilk yarattığı şey, beyaz incidir" demiştir. İşte bu inci, Hz. Peygamber'in yaratılan ilk şey olarak bildirdiği ilk akıldır. Bu akıl da, Cabir'in rivâyetindeki Hz. Peygamber'in nûrudur. Bu Hz. Peygamber'in nûru olan ilk akıl, âlemin aslıdır.⁷²

Hz. Peygamber'in hakikati var olduğunda, yönetici, sultân ve kendisine bakılan varlık olarak var olmuştur. Allah, bedeninin yaratılışı geciktiğinde, onun adına vekiller yarattı. İlk vekîli ve halîfesi ise, Adem'di. Sonra insan cinsinde üreme ve çoğalma meydana gelmiş, Allah, Hz. Muhammed'in temiz bedenine ulaşınca kadar, her zamanda ve her devirde halifeler yaratmıştır.

⁶⁸ Suad el-Hakîm, a.g.e., trc., 471-2, Burada, A.Konuk'un Rahman Sûresi'nin 8-9. ayetlerindeki mîzânla ilgili konumuzu ilgilendiren yorumu şöyledir: Mîzân, şeriat-ı Ahmediyedir. Kâmil ve nâkis arasındaki fark şudur ki, kâmil, şeriatı (peygamberî bilgi) müctehidin icthâdından değil, Kitap ve Sünnetten murâdullaha ve murâd-ı Resûlullah'a muvâfık olarak doğrudan doğruya Hakikat-ı Muhammediye'den alır. Tedbîrât, 8

⁶⁹ Ebu'l-Alâ Afîfî, Müslümanların Logos/Kelîme Nazariyeleri, (İslâm Düşüncesi Üzerine Makâleler İçinde), trc. Ekrem Demirli, İst. 2000, 77 vd.

⁷⁰ Suad Hakîm, a.g.e., trc., 471-2; Futûhât, I, 104; III, 36

⁷¹ Futûhât, III, 50; ayrıca bk. Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 158

⁷² Suad Hakîm, a.g.e., trc., 119-120 ; Konuk, bu hadîsi, tedbîrâtın dibâcesinde şöyle verir: "Allah Teâlâ, büyük bir beyaz inci yarattı; Celâl ve Heybetle nazar etti, o hayâdan eridi. Onun yarısı su, yarısı ateş oldu. Ondan bir duman hâsıl oldu. Allah, semâvâtı dumandan, arzı da onun köpüğünden yarattı. O'nun Arşı, su üzerinde vaki oldu." Bu hadîs-i şerîfte Allah Teâlâ'dan maksat, vücûd-ı mutlakın mertebe-i vahdetidir. Büyük beyaz inciden murad ise, "hakikat-ı insâniye" mertebesi olan "akl-ı evvel"dir ki, buna "mertebe-i vâhidîyet" de derler. Tedbîrât, I; Hadis için İbn Arrak, şöyle demektedir: "Darîmî, onu İbn Abbas hadîsinden aktarır ve şöyle der: 'dedim ki, bu hadiste bir topluluk vardır ki, onları tanımıyorum. Allah, en iyisini bilir.'" İbn Arrak, Tenzîhu's-Şerîa, I, 297

Hız. Peygamber'in bedeni ise, güçlü bir güneş gibi ortaya çıkmıştır. Artık bütün ışıklar onun keskin nûruna dahil olmuş, bütün hükümler O'nun hükmünde gizlenmiş ve bütün şeriatler, ona boyun eğmiş, daha önce gizli olan efendiliği ortaya çıkmıştır. Binâenaleyh, Hız. Peygamber, 'ilk, son, zâhir, bâtin ve her şeyi bilendir.'⁷³

İbn Arabî, hakikat-ı Muhammediye'nin iki farklı yönüne temas eder ki o, bu ayrımı, bilgi ve îmân ikiliğiyle birlikte vermektedir:

“Bütün varlık, Muhammedî Hakîkattir. İniş ondan, ona ve onun vasıtasıyla yine onun üzerinde gerçekleşir. Hakikat-ı Muhammediye'nin her şeyde iki yönü vardır: Birincisi Muhammedî, öbürü ise Ahmedîdir. Muhammedî yön, Cebrâil (a.s)'a ait ve bilgiyle ilgili iken, Ahmedî yön ise imanla ilgilidir. Manevî ve ümmîdir. Vahyin indirilmesi Muhammedî yöne, tecellî ise Ahmedî yöne aittir.⁷⁴

Yaratma işi, Kelime-i Muhammediye ile başlamış ve yine onunla bitecektir.⁷⁵ böylece, bütün mevcûdât aslında bu hakikat-ı Muhammediye'nin tafsilâtından ibaret olmuş olur. O, nüsha-i câmiadır. Çünkü, “Onda âlemdeki bütün mevcûdun kuvveleri vardır. bu açıdan, bütün mertebeler, onun mertebeleridir. Esâsında yaratma da, ondan sonradır. Hakikat-ı Muhammediye'nin dışında ne varsa, halktır. O ise, halk ve haktır. Aslında O, el-Hak mahlûkun bihî'dir. Âlem O'nun sebebiyle yaratılmıştır.⁷⁶

Hız. Muhammed, bütün isimlerin ma'nâlarını taşıyandır. Çünkü O'na cevâmiu'l-kelîm verilmiştir. Bu mertebenin ismi ile, bütün fitrî istidât ve kâbiliyetleri câmî' olan “Allah”tır. “Allah'ın gölgesi” ya da “ilk gölge” de denir. Çünkü masivallahda Allah'ın gölgesi insan-ı kâmindir.⁷⁷

Hız. Peygamber (s.a.)'in toplayıcı varlık olması, (cevâmiu'l-kelîm) onun aynı zamanda ilk ve son varlık olması demektir.⁷⁸

Akıl, (Muhammedî Hakîkat) yüz çevirmek ve yönelmek arasında gider, gelir. Bir yandan yaratana döner, ondan ilim alır. Böylece Hak ona tecellî eder ve sahip olduğu bazı özellikleri ona açar. İlk akıl, aşağıda bulunanlara sürekli bir şeyler vermek için yönelir. O halde ilk akıl, muhtaç-zengin, hor-azîz, kul-efendidir.⁷⁹

Âdem'den son peygamber Hız. Muhammed (s.a.)'e kadar bütün peygamberler, bedensel varlığı en son olsa bile, hakikatı itibarı ile var olduğu için, bilgilerini, son peygamberin kandilinden almışlardır. İşte bu, “Âdem, su ile toprak arasında iken ben peygamberdim” hadîsinin anlamıdır. Diğer peygamberler, gönderildiklerinde peygamber olmuşlardır.⁸⁰ Bu pasajdan

⁷³ Futûhât, trc. Ekrem Demirli, I, 390 vd.; 416 vd.

⁷⁴ Suad Hakîm, a.g.e., trc., 472

⁷⁵ Fusûs, Affî'nin Talikâtı ile, 214

⁷⁶ Futûhât, II, 396

⁷⁷ Futûhât, III, 312

⁷⁸ Fusûs, trc. ve şerh, Ekrem Demirli, 523

⁷⁹ Suad Hakim, Sözlük, 471-2

⁸⁰ Fusûs, Affî'nin Talikâtı ile, 63-4

anlaşıldığına göre, İbn Arabî, Hakikat-ı Muhammediye'ye, bilgi kaynağı olma işlevini de vermektedir. İbn Arabî'ye göre bu merteye, hakikat-ı Muhammediye, bütün enbiyâ, evliyânın ve ulemânın bilgilerini kendisinden aldığı bir mişkâttir. Onun bu cephesine “Velâyet-i mutlaka feleği” denir. İlk taayyün olan bu hakikat-ı Muhammediye'nin hem zâhiri, ve hem de bâtını vardır. Onun bâtınına, velâyet-i mutlaka denir. Zâhirine ise, nübüvvet-i mutlaka denir. Ahadiyyet ile vâhidiyyet arasında bir berzah olduğundan, ahadiyyet dalgalarından feyz-i akdesi vasıtasız olarak kabul eder. Onun bu yönü, “velâyet-i mutlaka”, vâhidiyyet dalgaları ile feyz-i mukaddesi olarak halka ulaştırır ki, bu cephesi ise, “nübüvvet-i mutlaka”dır.⁸¹

Futûhât'ın üç yüz yetmiş birinci bölümü, kâinâtının başlangıcını uzun bir anlatımını içerir. İbn Arabî, Rahmân'ın nefesinden başka bir şey olmayan 'amâda varlık formlarının birbirini takip eden zuhûrunu tanımlar. Bulut kümesinde hayat ihsân edilen ilk varlık 'ilâhî kalem', İbn Arabî'nin 'Muhammedî Hakikat', 'Bütün her şeyin kendisiyle yaratıldığı hakikat' da dediği 'ilk Akıl', 'evrensel Rûh'tur.⁸²

Kur'ân-ı Kerîm'de (Secde,32:9) Allah'a atfedilen rûh, Allah'ın Âdem'e kendinden üflediği rûh, hakikat-ı Muhammediye'dir.⁸³

Hz. Muhammed (s.a.), en mükemmel toplam, en yetkin nüsha, sûrettir.⁸⁴

Affî, *Fusûs*'un ilk satırlarında yer alan “hikmet” kelimesini, hakikat-ı Muhammediye ile şöyle ilişkilendirir: İbn Arabî'ye göre hikmet, bütün peygamberlerin ve velîlerin Hz. Muhammed (s.a.) peygamber'den değil de, bilakis, “Hakikat-ı Muhammediye”den tevâriis ettikleri bâtinî mirâs, ya da Hz. Peygamber'in “mişkât”ından almış oldukları ilimdir.⁸⁵

Fusûs'un son fassı'ndaki “ferdî” hikmetin Hz. Peygamber (s.a.)'e tahsis edilmesinin de yine hakikat-ı Muhammediye ile ilgisi vardır:

Hz. Peygamberle ilgili kendisinden rivayet edilen “Ben yaratıklar içinde insanların ilkiyim”, “Allah'ın ilk yarattığı şey, benim nûrumdur”, “Âdem, su ile toprak arasında iken ben peygamberdim” gibi hadisler, âlemlerin yaratılmasından ve kendisinin nebî olarak gönderilmesinden önce, varlığı olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Hz. Peygamberin bu varlığı, hâdis değil, kadîmdir. Bu kadîm varlık, “nûr-ı Muhammedî” olarak da isimlendirilmiştir. Özellikle Şîîler, bu nûru nitелеmek için bir çok şey söylemişlerdir. Hz. Âdem (a.s)'dan, Hz. Muhammed (s.a.)'e kadar bütün peygamberleri ve Hz. Peygamber (s.a.)'in vârislerini tek bir kaynağa dayandırmışlardır. Bu düşüncenin izleri, Hristiyan gnostisizmde de görülmektedir. İskenderiye'li Azîz Clement, şöyle der: “Varlıkta bir tek Peygamber vardır: O da, Allah'ın kendi sûreti üzerinde yarattığı, kendisinde Rûhu'l-Kudsun yerleştiği ve ezelden beri bütün zamanlarda yeni bir sûret ile zuhûr eden insandır.”

⁸¹ Kılıç, a.g.t. 226-233

⁸² *Futûhât*, III, 443-4

⁸³ *Ankâu Muğrib*, Kahire, 1954, 40

⁸⁴ *Futûhât*, IV, 61

⁸⁵ *Affî*, *Ta'likât*, 3

Affî için bütün bu ifadeler, karşılığını İbn Arabî'nin eserlerinde bir benzerini "Kelime-i Muhammediye",ya da "Hakikat-ı Muhammediye" ya da "Nûr-ı Muhammedî olarak isimlenen şeyde bulmaktadır. İbn Arabî, son fasta "Kelime-i Muhammediye" ile, Hz. Muhammed (s.a.) Peygamberi değil, kendisinde Hakkın zuhûr ettiği en mükemmel yaratılmış mahzar olarak kabul ettiği "Hakikat-ı Muhammediye"yi kasteder. Hatta onu en özel anlamıyla "insan-ı kâmil" kabul eder. Her varlık, kendilerinin rabları olan İlâhî isimlerin bir kısmının tecelligâhı olduğu halde, Hz. Muhammed (s.a.) bütün isimleri kuşatan ismin mahzârı olmuştur. "ism-i a'zam" olan bu isim, "Allah" ismidir. Bunun için de Hz. Muhammed (s.a.) kendisiyle mutlak cemiyetin ve zât-ı ehadiyyetin taayyün ettiği ilk taayyün mertebesinin sahibidir.

Affî'ye göre, aslında İbn Arabî sistemindeki Hakikat-ı Muhammediye düşüncesinde, Yeni Eflatunculuk, Hristiyan ve Yahudi felsefelerinden alınmış bir takım unsurlar vardır. Bunlara, Bâtınî, İsmâîlî ve Karmatî mezheplerine ait bir takım düşünceler de ilave edilmiştir. İbn Arabî bütün bu unsurları kendi özel yöntemiyle mezcetmiş, böylece bu unsurları kendilerinden almış olduğu kaynakların izleri ortadan kalkmış, bütün dünyaya, Hakikat-ı Muhammediye'nin mahiyeti hakkında orijinal bir nazariye sunmuştur. İşte İbn Arabî'nin "kelime-i Muhammediye" ile kastedtiği şey, budur. Kelime-i Muhammediye, Hz. Peygamber (s.a.)'in şahsiyetinden tamâmen farklıdır. Hatta aralarındaki ilişki, herhangi bir başka nebî veya resûlün ya da bir velînin Hakikat-ı Muhammediye ile ilişkisi gibidir. o halde kelime-i Muhammediye, zamân ve mekân sınırlarının dışında, saf metafizik bir şeydir. Buna, taayyünlerinin ilkinde her şeyi kuşatan ve her akıllı varlıkta tecellî eden akıl sûretinde kendisi için zuhûr eden Hakk'ın zâtıdır diyebiliriz. Bu özelliğe, "Kelime-i Muhammediye"nin dışındaki varlıklar sahip değildir, bundan dolayı Fassın başlığının da işaret ettiği gibi, Muhammedî hikmet, "ferdiyet" üzere olmuştur.⁸⁶

XIII. Yüzyıl Tasavvufî düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Konevî, (ö. 1274) İbn Arabî'nin en yakın takipçilerindendir. Konevî, *en-Nefehâtu'l-ilâhiyye* isimli eserinin mukayyet tecellîden bahsettiği bölümde, Hakikat-ı Muhammediye'ye yer verir:

"Hakkın kendisini Hakikat-ı Muhammediye'de görmek istemesinden/ isticlâ elde ettiği şey, bütün kevnî mertebeleri ve bunların hükümlerini birleştiren bir hakîkate kendisini müşâhede etmektir. Söz konusu bu tecellî ile Hz. Peygamber (s.a.) için meydana gelen şey ise, kendisini ilahî ve birleştirici bir mertebede görmekten ibarettir. Bu mertebe, zât mertebelerini ve ulûhiyet hükümlerini içermektedir.

⁸⁶ Affî, Ta'likât, 319 vd; Hakikat-ı Muhammediye fikrinin Yeni Eflâtunculuktaki 'Logos' düşüncesi ile benzerliklerinin işaret edildiği çalışmalar için bk. Demirci, "Hakikat-ı Muhammediye" DİA, XV, 180; Goldziher, Hadiste Yeni-Eflâtuncu ve Gnostik Unsurlar, çev. Ömer Özsoy, AÜİFD, 1997, XXXVI, 409 vd. Massignon, a.g.m; Affî, Müslümanların Logos/ Kelime Nazariyeleri, trc. Ekrem Demirli; yine Hakikat-ı Muhammediye düşüncesi, Fazlur Rahmân'a göre de, gnostik-maniheist fikirlerin süfliğe girişinin ilk örneklerinden biridir. Fazlur Rahmân, İslâm, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk yay. İstanbul, 1992, 199

Böylece, Hak, bu birleştirici mertebede, Hz. Peygamber için mahzâr ve aynalık makâmına yerleşmiştir; aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.)'in hakîkati de, daha önce, Hak için, bütün kevnî mertebelerin ve mahzar hükümlerin tam ve uygun bir aynası olmuştur.”⁸⁷

2. Attâr ve Muhammedî Nûr

XIII. yüzyılın tasavvuf düşüncesinin mühim sîmâlarından olan Nişaburlu Feridüddin Atar, (ö.1221?) *Îlâhînâme* isimli kitabının başında peygamberi şu cümlelerle övmektedir:

Görüş erbâbının yücesini, başköşeye layık olan yaratılışın dolunayı bulunan peygamberi öv. Hz. Muhammed (s.a.) öyle bir zâttır ki, bedeninin de nûrudur, cânının da. Peygamberlerin seçilmiş, ulusudur. Keyfiyete sığmaz, büyükler büyüğü, yaratıcı Tanrı'nın sevgilisidir. Bütün Peygamberlere öncü, hakîkaten bütün âşıklara yol göstericidir o. **Arşın aslı da O'nun nûrundandır, kürsünün aslı da.** İster Tanrı'ya en yakın melekler olsun, ister diğer melekler, hepsi de O'nun nûrundandır. Varlık ve mekân âlemi, onun nûrundan bir zerredir.

Attâr'a göre de yaratılışın varlığından maksat O'dur. Yokluk âleminde mutlak var, ancak O'dur. Yaratılış, bil ki, zâtının aksinden ibâettir. Hakîkatte **görüŖ gözünün nûru O'dur.** Hakîkatte Âdem gibi binlercesi, onun hürmetine yaratılmıştır: “Yaratılışın aslında, asıl olan hakîkat, sensin. Tanrı, yüce makâm ve dereceyi sana vermiştir. Hakîkatte iki âlemin de aslı, hakîkati sensin. Hepsi cânıdır, cânlara cân olan sensin. İyice bilirim ki, kâinâtın sırrı sensin. Zât nûrunun sıfatlarında görünüp durmadasın.”⁸⁸

Yine Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ı da Peygamberin nûrunu deniz sembolüne benzeterek başlar:

“Tanrı, o mutlak nûru huzûrunda görünce, onun için yüzlerce nûr denizi yarattı. O ulu nûr, meydana çıkınca, Tanrı huzûrunda secdeye vardı; asırlarca, secdede kaldı. Ömürlerce rükû hâlinde durdu! Asırlarca, kıyamda durdu, ömrünü teşehhüdde geçirdi. O sır denizinin nûru namaz kıldı da, o yüzden namaz ümmete farz oldu. Tanrı, o nûru, ay ve güneş gibi cihetsiz olarak kendi huzûrunda tutmaktaydı. Bu, bir hayli zaman böyle gitti. Sonra ansızın o nûra hakîkat denizinin yolunu açtı. Nûr, o hakîki denize daldı, dalgalandı. Ne lazımsa hepsini elde etti. Sır denizini görünce, yücelikle, nâzla, bir coşup köpürdü. Dileklere düşüp, yedi kere kendi etrafında döndü. Bu dönüşten, feleğin yedi pergeli meydana geldi. Tanrı O'na her nazar ediŖte, bir yıldız yaratıldı. O nûrda da bir istek hâsil oldu. O'ndan sonra o pâk nûr durdu, yüce arş meydana geldi. Kürsî vücût buldu, ad san kazandı. Arşla kürsîyi zâtının aksinden meydana getirdi. Sonra da melekler, sıfatlarından yaratıldı. Ümmetler hep O'nun nûrundan yaratıldığından, O, bütün ümmetlere gönderildi. Her zamânın halkına ve ta kıyamete kadar peygamber oldu. Ey kerem sâhibi! Alemin önü de sensin, sonu da. **Aynı zamanda hem ilk, hem son peygamber sensin.**”⁸⁹

⁸⁷ Konevî, *Îlâhî Nefhalar*, trc. Ekrem Demirli, İst. 2002, 141

⁸⁸ Attâr, *Îlâhînâme*, trc. Abdülbaki Gölpinarlı, İst. 1993 I, 13-16

⁸⁹ Attâr, *Mantıku't-Tayr*, trc. Abdülbaki Gölpinarlı, İst. 2001, I, 21 vd.

Tezkiretu'l-Evliyâ'da da Attâr'ın, Muhammedî nûrla sûflilerin ilişkisini nasıl kurduğu görülmektedir:

Şeyh Ebu Hamza Bağdadî, (ö.901) bir keresinde ; “İzzet sâhibi Rabb'i âşikâr bir sûrette gördüm, O'nunla yüzyüze geldim. “Ey Ebû Hamza, vesveseye uyma, halktan gelen ezâ ve cefâyı unut.” demişti. Bu sözü ondan işitenler, kendisine çok işkence etmişlerdi. Bu yüzden çok sıkıntılar çekmişti.

Biri çıkar da, “Allah Teâlâ uyanırken, his (gözü) ile âşikâr bir sûrette nasıl görülebilir?” derse, deriz ki: “keyfiyetsiz olarak görülebilir, O'nun basar sıfatı, bir kimsenin basar vasfı hâline dönüşürse, uyanırken O'nu görebilir, tıpkı rüyada O'nu rüyada görmek câiz olduğu gibi. Sorulsa ki, Hz. Musa (a.s) görmedi bu nasıl olur? Cevaben deriz ki, kelâm (ve ilahî cemâli temâşa) da Hz. Muhammed'e (s.a.) hastır. Hz. Musa (a.s) ile birlikte bulunan o topluluk, Hakk'ın kelâmını işitmişlerdi ama, onu bizzat ve asâleten işitmiş değillerdi. Zira Hakk'ın kelâmından nasîb alacak değillerdi. Belki, Musa (a.s)'ın rûhunun nûru ile işitmişlerdi. Aynı şekilde eğer Muhammed (s.a.) ümmetinden birine bir ru'yet vaki olsa, bu, ondan değildir. Bu, **Muhammed (s.a.)'in rûhunun nûru**yla vukûa gelir. Yoksa, yüz velîyi bir araya getirseniz, asla bir nebînin makâmına ulaşamaz, onun ayağının tozu olamaz. Fakat eğer, Hz. Muhammed (s.a.) bir velîyi seçse de bu velî, O'nun nûru ile (ilahî cemâlden) bir şey temâşâ etse, bu hal, o kimsenin Nebî'den fazla olduğuna delil teşkil etmez.⁹⁰

3. Mevlânâ ve Muhammedî Nûr

Attâr'dan sonra, tasavvuf ikliminin büyük şahsiyetlerinden biri olan Mevlânâ (ö.1273) bizzat kendisini, Hz. Peygamber'in nûrunun mazharı olarak tanıtır ve eserlerinde Hz. Peygamber'in nûruna ya da kaleme atıfta bulunur:

“Zâhiri bilenler peygamber (s.a.)'in haberlerine, Mevlânâ Şemsi Tebrizî ise, sırlarına vâkıftır. Ben de peygamberin (s.a.) nurlarına mazharım.”⁹¹

Allah'ın ilk yarattıklarından olan Kalem, Mevlânâ'nın düşüncesinde de hakikat-ı Muhammediye'yle tefsîr edilir:

“Kalem, yazmada koşup durmaktadır ama, aşk bahsine gelince, çatlar, âciz kalır.”⁹² beytinin şerhinde Mevlânâ'nın Osmanlı muhitinde önemli takipçilerinden biri olan İsmâil Ankaravî, (ö. 1631) şu yorumda bulunur: “kalem-i murad, kalem-i a'lâ, ya da hakikat-ı Muhammediye'dir.” Ankaravî, bu beytin açıklamasında şu hadîsi kullanır: “Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kaleme yaz dedi ve kalem, olan-biteni yazdı. Sonra “Muhammed, (s.a.) Allah'ın Resûlüdür yaz “dedi; kalem yazamadı.” Ankaravî bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: “Pes cemî'-i eşyâyı kitâbet eyleyip hatta tevhid-i hakkı dahi kitâbet eyleyip “Muhammed Resûlullah” yazmaya âciz olmasında nükte budur ki, Hazret, mahzar-ı aşk-ı ahaddir. Pes

⁹⁰ Attâr, *Tezkiretu'l-Evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, İst. 2002, II, 298

⁹¹ Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, II, 189

⁹² Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 9

(ma'nâ)“kalem cümleyi kitâbet eyledi ve mahzar-ı aşk olan Muhammed'in esrârına ve aşkına geldiğinde âciz kaldı” demek olur.⁹³

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de Hz. Peygamber'in nûruna atfen yazdığı beyitler de vardır:

“Mustafâ'nın nûrunun cilâsıyla yüzbinlerce karanlık, ışık kesildi. Yüzbinlerce kısa ve uzun gölgeler, o sır denizinin nûruna bir oldular.”⁹⁴

“Ateşten saf bir nûr yaratıp, onunla bütün nûrları parlatan, nurlara doğan, nurları aydınlatan, nuru yaratan, Âdem Peygamberin feyz alıp marifete eriştiği aydın ziyâyı meydana getiren, Âdem'den bitip, Şis'in devşirdiği nûru, Âdem'in görüp Şis'i yerine halîfe ettiği nûru, Nuh'un feyz aldığı, cân denizi havasında inciler yağdırdığı nûru halkedene andolsun! İbrahim'in canı o nurlardan nurlandı da pervasızca ateş şûlelerine koştu, ateşe atıldı. İsmail, onun ırmağına düştü de o yüzden parlak bıçağının önüne baş koydu, boyun verdi. Davud'un canı onun şûlelerinden hararetlendi de ondan dolayı elinde demir yumuşadı, eridi. Süleymân, onun vuslatından süt emdi de, cinler, periler onun için fermanına tabi oldular. Yakup, onun kaza ve kaderine teslim oldu da ondan oğlunun kokusuyla gözü açıldı, aydınlandı. Ay yüzlü Yûsuf o güneşi gördü de rüya tabirinde o kadar uyanık hale geldi. Asâ, Musa'nın elinden su içti de o yüzden Firavun'un saltanatını bir lokma etti. Meryem oğlu İsa, merdivenini buldu da dördüncü kat göğün üstüne çıktı. Muhammed (s.a.) o mülkü, o nimeti buldu da hemencecik ayı ikiye böldü. Ebu Bekir tevfiğe mazhar oldu da, öyle bir padişahın müsahibi, oldu, öyle bir padişahı candan tasdik etti. Ömer o maşuka âşık oldu da gönül gibi hakkı bâtılı ayırdetti. Osmân, o apaçık görüşün tâ kendisi oldu da feyizli bir nûra nail olup, Zinnûreyn oldu. Murtezâ O'nun yüzünden inciler saçtı da, cân vadisinde Tanrı'nın aslanı kesildi. Cüneyd, onun askerinden yardıma nail olunca, eriştiği mertebeler, sayıdan üstün oldu. Bayezid, onun ihsânına yol bulunca Tanrı'dan “Kutbu'l-Ârifin” adını duydu. Kerhî onun harîmine bekçi olunca aşk halifesi oldu, nefesleri Tanrı nefesi haline geldi. Daha nice yüz bin gizli pâdişahlar var ki, o nur âleminde yüceliğe sâhiptirler, makâmları vardır. Tanrı, her yoksul onların adlarını anmasın diye, gayretinden onların adlarını gizledi. O nura ve o denizde balıklar gibi yaşayan nurânîlere and olsun!⁹⁵

Tâhiru'l-Mevlevî, yukarıdaki beyitlerin şerhinde, İsmâil Ankaravî'nin şerhini kullanır ki Ankaravî şöyle demektedir: Bu nûr-ı sâfiden murâd, akl-ı evvel ve hakikat-ı Muhammediye'dir. Hz. Mevlânâ bu beyitlerde, nûr-ı Muhammedî'nin enbiyâda ve evliyâda tecellî ve zuhûrunu anlatmaktadır.⁹⁶

Burada, Mevlânâ'nın yukarıdaki satırlarına benzer yorumlarıyla Abdurrahman Câmî (ö. 1492) şunları söylemektedir:

⁹³ Ankaravî, Şerh-i Mesnevî, I, 73; Nakleden, Semih Ceyhan, İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi, UÜSBE, yayınlanmamış Doktora tezi, Bursa, 2005, 315

⁹⁴ Mevlânâ, a.g.e., VI, b. 1861-63

⁹⁵ Mevlânâ, a.e., II, 69 vd.

⁹⁶ Tâhiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, İst. ts. VI, 303 vd.

*Onun nûru, Âdem'in alnında gözükmüş,
Bu nedenle melekler, başlarını secdeye koymuşlardı
Nûh, tufânın tehlikelerinde
Küçük gemisinde yardımı ondan görmüş,
Onun iyiliğinin kokusu İbrâhim'e ulaşmış,
Ve Nemrud'un odunundan onun gülü çiçeklenmiş
Yûsuf, onun karşısında zerâfet sarayında
(Sadece) bir köle idi, on yedi dirhemlik
Onun yüzü, Mûsâ'nın ateşini aydınlattı
Onun dudağı, İsa'ya ölüyü nasıl dirilteceğini öğretti.⁹⁷*

“Alnımızdaki o parlak nûr, Hakk âşığının gönlündeki o îmân ziyâsı, secde eseri olarak mü'minlerin yüzlerinde görülen bütün bu nûrlar, bil ki, her nûrun nûru, Allah'ın sevgili peygamberi Muhammed (s.a.)'in nûrundandır.”⁹⁸

Mevlânâ, kâinatı öncelemesiyle ilgili, Hz. Peygamber (s.a.)'i *Mecâlis-i Seb'a*'da şöyle konuşur: “Henüz, varlık alanından geçener, görünüş pazarına oturmamıştı. Ne melek velvelesi vardı, ne de felek meş'alesi; ne yeraltında balık çırpınmadaydı, ne gökyüzünde simak parlıyordu. Kader ressamı henüz gökyüzü safının kireçle sıvanmış sofrasına lacivert renkli perdeyi çekmemişti. Henüz, kaza döşemecileri de bu dört unsur çardağını varlık alanına kurmamışlardı. Öyle bir anda, görünüş ve görüş sabahı olan varlığımın ışığı, “Seni Biz gönderdik” doğusundan parlamıştı, “Ol” buyruğuyla varolmuştum. “Söyle” şarâbıyla esrimiştin. Benim peygamberlik vaktim gelinceye dek, kaza ve kader nöbetçileri, Âdem (a.s) 'in çadırının kapısına el vurmamışlardı; hiçbir melekte o güç, o kuvvet yoktu ki, Âdem'in tahtının basamağını öpsün. Varlık âlemine gelince, zaman habercileri halimi-hatırımı sormaya geldiler:

*Ey durağı konağı göklerden de ötede olan,
Senin kadrin nerde, haşâ şu bir yığın toprak nerde?
Senin ululuk tuğran “Ömrüne andolsun” (15:72) âyetidir.
Senin vilâyetinin fermanında “sen olmasaydın” sözü yazılıdır.
Dokuz okkayla yedi mühür önündedir de,
Senin elin de onlardan tertemizdir, eteğin de.
Bayrağının yüzünde, üstünde
“Sen olmasaydın, gökleri yaratmazdım”⁹⁹ yazısı yazılmıştır.*

Ey Muhammed (s.a.) dediler; adalet sahibi sensin ; şeriat şehrinde hüküm yürüten sensin. Dedim ki: bu sözün de yeri mi? Bütün peygamberler vekillik işine âit fermânı bende buldular, benden aldılar; Âdem'in soluğu, Nûh'un feyizleri, murada erişleri, İdris'in dersi, Musa'nın uzlaşması, Şis'in sözü, İsmâil'in ululanması, İbrâhim'in dost oluşu, hep benimledir, benim sayemdedir.

⁹⁷ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 133

⁹⁸ Arpaguş Safî, Hz. Mevlânâ'ya göre Hz. Muhammed, Keşkül Dergisi, İst. 2006 sy. 8, 95

⁹⁹ Aclunî, a.g.e., II, 214

*Bilgin kişinin varlık gemisi, şaşılacak bir şeydir
Gözü gören kişinin kuyuya düşmesine şaşılır.
Denizde yüzen gemiye şaşılmaz;
Bir gemide binlerce denizin bulunuşuna şaşılır.*

Ey Muhammed (s.a.) ne iş başarmaya geldin dediler. Dedim ki: Kafirlik mahallesindeki rindleri, külhanbeyleri edebe sokmaya, müşriklik meyhanesindeki sarhoşlara had vurmaya geldim.”¹⁰⁰

Yine Mustafâ’ (s.a.)’nın nûrunun hakikati, *Mesnevî*’de şöyle yer alır:

Mustafâ’nın nûrunun cilâsıyla yüzbinlerce çeşit karanlık, ışık kesildi. **O ulu er yüzünden Yahudilerin, Tanrı’ya şirk koşanların, Hristiyanların, Mecûsîlerin hepsi bir renge boyandılar.** Yüzbinlerce kısa ve uzun gölgeler, o sır denizinin nûrunda bir ok oldular. Ne uzunluk kaldı, ne kısalık, ne de genişlik. Çeşit çeşit gölgeler, güneşe rehin oldu. Fakat, mahşerdeki tek renge boyanış, iyiye de apaçık görünür, kötüye de.¹⁰¹

Hz. Mevlânâ, “Sen olmasaydın gökleri yaratmazdım” hadîsi yazılı olan zât, bir zâttır ki herkes, onun nimetlerine, onun rızık taksîmine muhtaçtır” der ve izâha devam eder:

“O olmasaydı, gökyüzü olmazdı, dönmezdi, nurlanmazdı, meleklerle yurt kesilmezdi. O olmasaydı denizler olmaz, denizlerdeki heybet vücût bulmaz, balıklar ve padişahlara layık inciler meydana gelmezdi. O olmasaydı, yeryüzü olmaz, yeryüzünün içinde definelere, dışında yaseminler yaratılmazdı. Rızıklar da onun rızıkını yemektir. Meyvalar da, onun yağmuruna karşı, dudakları kupkuru bir haldedir.”¹⁰²

“Sen olmasaydın, bu felekleri yaratmazdım” hadîsi kudsîsi mucibince, aslın, sallallahu ‘aleyhi ve sellem olduğu malum oldu. Şerefden, tevâzûdan, hilimden, makâmât-ı aliyyeden her ne mevcûd ise, hep onun bahşış ve sâyesidir. Zira ondan peydâ olmuştur.¹⁰³

Allah u Teâlâ’nın ilk olarak beyaz inci yaratıldığını andıran bir görüşe de *Divân-ı Kebîr*’de rastlamaktayız:

“Yumurtaya benzer bir inci, coştı eridi, deniz oldu; deniz köpürdü, köpüğünden yer oldu, buğusundan gök.”¹⁰⁴

4. Fahreddin Irakî’de Hz. Peygamber’in Nûru

1289 yılında Şam’da vefât eden Fahreddin Irakî, *Lemâat*’ının ilk cümlelerinde hamd ettiği Allah’ı, Hz. Peygamber (s.a.)’in nûruyla ifade etmektedir; o Allah ki, güzelliklerinin görüş ve gösterişleriyle sevgilisi Hz. Muhammed (s.a.)’in yüzünü nurlandırmış ve o nûrlu yüzde kemâlin

¹⁰⁰ Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb’a*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 1994, 48-9

¹⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 150

¹⁰² Mevlânâ, a.g.e., VI, 167-8

¹⁰³ Mevlânâ, *Fîhi mâ Fih*, haz. Selçuk Eraydın, İst. 1994, 98

¹⁰⁴ Mevlânâ, *Divan-ı Kebîr*, Ankara 2000, I, 252

varılacak son amacını görmeye sevinç duymuştur.¹⁰⁵ Irakî'nin kaleminden, Hz. Peygamber (s.a.)'in yüksek mertebesi dilinden söylenen sözler –ki O'nun Allâh'ın mazharı olarak âlemi aydınlatan bir güneş olması üzerinde özellikle durulmaktadır- şunlardır:

“Zuhûr âsumânının güneşiyim, kâinâtın zerreleri mazharım olursa taaccüp etme! Kutsal ruhlar nedir? Benim mânâmın göstericileri; insanların karaltıları nedir? Benim sûretim bekçileri! Karaları kaplayan deryâ; benim coşkun feyzimin bir damlası, yeryüzüne yayılan nûrlar benim berrak nûrumdan bir parıltıdır. Benim parlak gönül güneşimin nûrunda; arştan ferşe kadar ne varsa hepsi bir zerredir. Kendi sıfatlarımın perdesini aşağı alacak olursam, zâtımın aydınlığı cihânı kaplar. Hızırı ebedî yaşatan su nedir? Benim Kevser havuzumun bir katresi. Mesih'in ölüleri diriltiren nefesi; benim cân besliyen nefesimden bir üfürüktür. Hülâsa benim zâtım, bütün isimlerin mazharıdır. Hakîkate bakarsam, belki ism-i a'zamım.”¹⁰⁶

Peki öyleyse Hz. Peygamber'in Allah'ı gösteren bir ayna olma özelliği nasıl düşünülebilir? Irakî bunu güneş ve ay sembollerini kullanarak açıklar: “Ay güneşe ayna olunca ne güneşin zâtından bir şey aynada, ne de aynanın zâtından bir şey güneşte vardır.” Irakî, ikiliği isbat etmekten tenzihde bulursa da, zâhir ve mazhar arasında bir aynılık da vardır; “güneşin nûru, ayın aynasında görülünce onu aya nisbet ettikleri gibi, mahbûbun sûreti mertebelerde zâhir olunca onu muhibbe izâfe ederler. Varlık sahasında zâhir olan her bir nakış, o nakışı süsleyen zâtın sûretidir.”¹⁰⁷

5. Şebusterî ve Hz. Peygamber' (s.a.) in nûru

XIV. yüzyılda Tebrîz'de yaşayan Mahmud Şebusterî, (ö. 1325?) mühim eseri *Gülşen-i Râz*'da sonun başlangıçta, başlangıcın da aslında sonda olduğunu ifade ederek, Hz. Peygamber (s.a.)'in nûru ve güneş sembolünü mükemmel bir tarzda kullanır:

“Birisine nihâyet nedir? diye sormuşlar da, insanın başladığı yere dönmesidir demiş!” Peygamberlik, Âdem'le zuhûr etmiş, kemâli; peygamberlerin sonuncusu olan Muhammed'de görünmüştür. Peygamberin nûru, ulu ve yüce bir güneştir. O güneş, gah Mûsâ'dan göründü, gâh, Âdemden. Cihân tarihini okuduysan bu mertebeleri birer birer bilirsin. Her ân, güneşten bir gölgedir zuhûr etmiş, dinin derece derece yücelmesi için merdivenlik vazîfesini görmüştür. Muhammed (s.a.) zamanı, güneşin en yücede bulunduğu zamandı. Bundan dolayı peygamberin gölgesi yoktu; o her türlü gölgeden, her çeşit karanlıktan arınmıştı. Güneşin en yüce noktada olduğu zaman, yere dikilen şeyin ne önde gölgesi olur, ne artta, ne sağda, ne de solda! Onun hiçbir karanlık gölgesi yoktu. O ne aydın Tanrı nûruydum, ne güzel bir Tanrı gölgesiydi. Kiblesi, doğu ile batı arasıydı. O yüzden ne nûrlara gark olmuştu. Şeytan bile onun elinde müslüman olmuştu. Gölge, onun ayağının altına girmiş, gizlenmişti. Mertebeler, ayağının

¹⁰⁵ Fahreddin Irakî, a.g.e., 3

¹⁰⁶ Irakî, a.e., 5

¹⁰⁷ Irakî, a.e., 19-20

altındaydı. Bu topraktakilerin varlığı, hep onun gölgesiydi; sonra **velîlik, onun nûruyla gölge saldı**, doğularla batıları kapladı.¹⁰⁸

6. Abdulkerîm Cîlî ve Muhammedî Hakîkat

XV. asrın en önemli isimlerinden biri olan Abdulkerîm Cîlî, (ö. 1423?) en mühim eseri olan *İnsan-ı Kâmil* kitabında, hakîkat-ı Muhammediye, nefis-i Muhammedî, Akl-ı evvel, rûh-ı Muhammedî, hakîkatu'l-hakâik ile ilgili önemli fikirler serdetmektedir.

Allah Teâlâ, mahlûkâtı yaratmazdan evvel, kendi zâtında olup, varlıkların hepsi, Hakk'ın varlığında fânî idi. Cenâb-ı Hak'ın vücûduna müteallık hiçbir şeyde zuhûru yoktu. İşte **“kenz-i mahfî”** denilen de budur.¹⁰⁹ Cenâb-ı peygamberimiz, bu “kenz-i mahfî” den “amâ” ile tabir buyurarak, “amânın ne üstünde, ne de altında hava vardır” buyurmuşlardır.¹¹⁰ Çünkü, hakîkatu'l-hakâyık”, kendi varlığında her şeyden mücerred ve münezze olup, herhangi bir nisbet ve izâfeti yoktur. Bir hadîs-i şerifte zikredilen “yâkûte-i beyzâ” dan maksat da bu amâdır. O hadîs, “Cenâb-ı Hak, mahlûkâtı yaratmadan önce yâkûte-i beyzâda idi.” manasındadır. Beyaz inci, Cîlî'ye göre yaradılışın aslıdır. O, şöyle devam eder:

“Cenâb-ı Hak, bu âlemi yaratmayı murad edince, “hakîkatu'l-hakâyık”a nazar etti. Dilersen, hakîkatu'l-hakâyık yerine, vücûdun aslı olan yâkûte-i beyzâya nazar etti de. Bu nazar-ı ilâhî, kâmil bir ilâhî bakıştı. O nazar erişince, yâkûte-i beyzâ eridi ve su oldu. Bundan dolayıdır ki, Hakk'ın kemâl-i zuhûrunu varlıkta sudan başka taşıyacak olan bir şey yoktur. Bundan sonra Allah, o suya azamet ile baktı. Su dalgalandı, rüzgarlarla denizin dalgalandığı gibi, dalgalanma hasıl olunca, denizde köpüklerin yayılıp suya karışması gibi kesif olanların bazısı, bazısı içinde dağıldı ve yayıldı. İşte bu dalgalanıştan Allah, yerlerin yedi tabakasını yarattı. Yerdeki her bir tabakanın mahlûkâtını da, o arzın cinsine göre yarattı. Bundan sonra, denizlerden buharın yükselmesi gibi, suyun letâîfi yükseldi. Ve Cenâb-ı Hak, o yükselen letâîf-i parçaladı, yedi kat gökleri yarattı. Her bir göğün meleklerini de, o göğün cinsinden halk eyledi. Sonra o suyu, âlem-i muhît olarak yedi deniz şeklinde halk buyurdu. İşte varlığın hepsinin aslı sudur.”¹¹¹

¹⁰⁸ Mahmud Şebusterî, Gülşen-i Râz, çev. Abdalbaki Gölpinarlı, İst. 1989, 31-32; Peygamber (s.a.) Efendimizin gölgesi olmayan güneş oluşuyla ilgili, hat sanatı açısından şöyle bir yorum dile getirilmektedir: Hattatlar, onun Muhammed, Ahmed, Hamid ve Mahmud gibi isimlerinin veya Resûlullah gibi unvanlarının Arapça'da noktasız oluşunu doğal görmüşlerdir. Çünkü, onun ismi ya da ünvanı yazıldığında aydınlığı, karanlık noktalarla kirlenmezdi. Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattâtîn, İst. 1928, 614-5; Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 129

¹⁰⁹ Burada, “Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi sevdim ve mahlûkâtı yarattım”, hadîsine telmih vardır. Hadis için bk. Aclunî, a.g.e., II, 132

¹¹⁰ Hadis için bk. İbn Mace, Mukaddime, 13; İbn Hanbel, Müsned, IV, 11, 12

¹¹¹ Abdulkerîm, Cîlî, el-İnsan-ı'l-Kâmil, (iki cilt bir arada) Ta'lik, Fâtîm Muhammed Halîl, Beyrut 2000; II, 223-224; trc. Abdulazîz Mecdî Tolun, Haz. Selçuk Eraydın ve arkadaşları, ist. 1998; Cîlî'nin temelde 'Hakîkat-ı Muhammediye' ve 'İnsan-ı Kâmil' konularına tahsis ettiği önemli bir eser de, - el- Kemâlâtü'l-İlâhiyye, fi's-sıfati'l-Muhammediyye'dir. Eserin ilk bölümü, Hz. Muhammed'in Allah ile kul arasında bir nisbet olduğunun bilinmesine, üçüncü bölüm de, Hz. Muhammed'in ilâhî sıfatlarla nitelenmesinin bilinmesine ayrılmıştır. (tahkik, Said Abdulfettah,) Kahire, 1997; Cîlî, kitabında İnsan-ı Kâmile kastettiğinin Hz. Muhammed (s.a.) olduğunu ifade eder. 203; ayrıca bk. Kartal Abdullah, Abdulkerim Cili, İst. 2003, 41

Abdulkerim Cilî, Hz. Muhammed (s.a.)’in, Zât’tan yaratıldığını ifade eder. Onun dışındaki varlıklar, sıfat ve isimlerden yaratılmıştır. Bunun içindir ki, Zât, isim ve sıfatlardan üstün olduğu gibi, Zât’tan yaratılan varlık da bu üstünlüğü hâizdir.¹¹²

Cilî, Zât ve âlem arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı problemini irdelerken, bunu Muhammedî Hakikat ile aşmaya çalışır: İlâhî Zât, sahip olduğu muhabbetten, zâfî tecellilerini tahsîs ettiği bir gerçekliği ortaya çıkarmıştır. Bu hakikat, muhabbetin bir eseri olan “Habîb”dir ve Muhammedî hakikat olarak isimlendirilir. Âlem de bu sevgiliden yaratılmıştır. Böylece, kendisi ile yaratılan arasındaki ilişki gerçekleşmiş, insanlar da, bununla Allah’ı bilmişlerdir. Ya da hem Zâtın zuhûru ve hem de bu zuhûrun âlem tarafından marifeti, bu hakikatle sağlanmıştır. **Muhammedî hakikat, sevgi ile kendini açığa çıkaran Zâtın, kendisini bilinir kılması yönündeki ilk mevcuttur.** Hz. Muhammed (s.a.), varlıkların zuhûru için ilk vasıtaadır.¹¹³

Mezkûr kitabın elli birinci bâbı, “Rûh” ismi verilen meleğe ayrılmıştır ki bu melek, sûfî istilâhında “Hakk-ı Mahlûk” ya da “Hakikat-ı Muhammediye” olarak isimlendirilen melektir. Cilî burada, bir kumrunun ağzından, o rûhu, onun hem kadîm, hem de hâdis oluşunu bir şiirle anlatmaya başlar ki, Abdülazîz Mecdî’nin nefis tercümesinden birkaç beyit şöyledir:

O bir mahbûbe-i rânâdır ki, onun güzelliklerinde tuluât-ı mütevâliye vardır.

O tuluâtın hepsi, sıfâtının manasıdır.

Zât da odur, cemâlin sûretlerinin rûhu da odur.

O, nefis olmakla beraber, isbatı da yanındadır.

Avâlimin kâfesi, o mahbûbenin merkez-i kutbu altındadır.

O mahbûbe, âlemlerin mecma’-i kemâlidir.

O mahbûbe, ilm-i ilâhîde kadîm olmakla birlikte, sıfâtın muktezayâtında istediği gibi tasarruf eden Zât-ı ilâhî onu hâdis olarak meydana getirmiştir.

Fakat o mahbûbe, Zât-ı ilâhîde taayyun-ı kadîmî olduğu için, zuhûrda behcet ve nezâret ahkâmîyle şaşaa-dâr olmuştur.¹¹⁴

Cilî, Yine yaratılışla ilgili olarak, bütün âlemin Hz. Muhammed’in nûrundan yaratıldığını ifade eder. Onun sisteminde, melekler, Hz. Muhammed’in ruhsal güçlerinden yaratılmışlardır. İsrâfîl’in halk olduğu yerin de Hz. Muhammed’in kalbi olduğunu ifade eder. Aynı meyânda Akl-ı Evvel de kalb-i Muhammedî’ye ait olup, Cebrâîl’in makâmıdır. Hz. Muhammed’e mensup olan akl-ı evvelde Cenâb-ı Hak, ezelde Cebrâîl’i yaratmıştır. Böylece, Hz. Muhammed, Cebrâîl’in babası ve bütün âlemin aslıdır. Bunun içindir ki, Cebrâîl, miraçta durmuş, Hz. Muhammed (s.a.) tek başına ileri gitmiştir. Cebrâîl’e akl-ı evvel denilmesi, fer’i aslın ismiyle

¹¹² Cilî, el-Kemâlâtü’l-İlâhiyye, 229; basılmamış çeviriden istifademi sağladığı için Abdullah Kartal’a teşekkür ederim.

¹¹³ Cilî, a.g.e., 42; 257; ayrıca bk., Kâbe Kavseyn, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1665, vr. 36a.

¹¹⁴ Cilî, el-İnsanu’l-Kâmil, II, 150-5; trc. 249-258

isimlendirme kabîlindedir.¹¹⁵ Yine İnsan-ı Kâmil’de meleklerin kiminin Hz. Muhammed’in kalbinden, kimi, aklından, kimi hayâlerinden, kimi de bunlara benzeyen şeylerden yaratıldığı ifade edilmektedir.¹¹⁶

Şu da bir gerçektir ki, levh-i mahfûzun kuşatamadığı ilâhî sırlar, akl-ı evvelde mevcûd, onun ihata edemediği sırlar, ilm-i ilâhîde mevcûttur. İlm-i ilâhî, ümmü’l-kitâptır.¹¹⁷

7. İmâm Rabbânî’nin Mektûbâtı’nda Hakikat-ı Muhammediye Düşüncesi

Hindistan’da Nakşibendiyye kültürünün büyük isimlerinden İmâm Rabbânî (ö. 1624)’nin “Muhammedî hakikat” ile ilgili fikirlerine geçmeden önce, Nakşî kültürden konu ile alâkalı verilecek birkaç örnek, bu düşüncenin, Rabbânî’den önce de mezkur tarikat içinde var olduğunu göstermesi açısından önemlidir:

Hâce Alâeddin (ö. 1400) ve onun en sâdik bağlılarından Mevlânâ Nizâmeddin ile ilgili şöyle bir olay, Reşahât’ta nakledilir: Mevlânâ Nizâmeddîn, Hâce Hazretleri ile günün yarısına kadar kaldıkları bir murakabeyi şöyle anlatır:

“Ben o murakabe esnasında, kendimi bir güvercin şeklinde buldum. Hâce Alâeddin Hazretleri ise, beni kovalayan bir şâhin gibiydi. Nereye koşsam, peşimden geliyordu. Elinden kurtulmaya mecâlim kalmadı. Nihayet, çaresiz, Resûlullah (s.a.)’in rûhâniyetlerine sığınarak, beni kurtarmasını talep ettim. Hakikat-ı Muhammediye, bir sığınak şeklinde zâhir oldu. Beni himaye ve atıfet hücrelerine aldılar. O yüce zâtın sonsuz nûrunda mahvoldum. Hâce Hazretleri bana erişince, tasarruf etme gücü bitti. Peygamber Efendimiz (s.a.)’in rûhâniyetinden, “Nizâmeddin bizimdir, ona kimse karışamaz!” şeklinde bir hitab erişti. Yani, kimse ona dokunmasın demek istediler. Bunun üzerine Hâce Hazretleri, başını murakabeden kaldırdı, kendinden geçmiş bir halde yerinden kalkıp, evine gitti. Gayretten birkaç gün hasta oldu. Hiç kimse, hastalığının sebebini anlamamıştı.”¹¹⁸

XV. asır Türkistan bölgesi Nakşî yolunun güçlü isimlerinden olan Muhammed Pârsâ (ö. 1419) *Faslu’l-Hitâb*’ında mezkûr konuya yer verir:

“Kutbu’l-Vâhid, ruh-ı Muhammed (s.a.)’dir. bütün enbiyâ ve mürselîne imdâd eden kutub O’dur. Hz. Muhammed (s.a.), insanın zuhûrundan kıyamete kadar kutb-ı hakîkîdir. Kendisine ne vakitten beri nebîsin diye suâl olduğunda, “Adem su ile toprak arasında iken ben nebî idim.” buyurmuştur. Bütün âlemde kutbiyeti en kâmil sûrette zâhir olan odur ki, Kutbu’l-

¹¹⁵ Cilî, a.g.e., II, 163

¹¹⁶ Cilî, a.g.e., II, 165; 173, 204-5 ayrıca bk. Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 140

¹¹⁷ Cilî, İnsan-ı Kâmil’de, Hz. Muhammed’in de Ümmü’l-Kitâb olduğunu ifade eder. Ümmü’l-Kitâb, aynı zamanda ilm-i ilâhîdir. Buradan, Hz. Peygamber’le ilâhî ilim arasında bir ilişki olduğunu düşünebiliriz ki, İmâm Rabbânî de daha sonraları, Hakikat-ı Muhammediye ile ilim sıfatı arasında böyle bir ilişki kuracaktır. bk. İnsan-ı Kâmil, II, 170; 193

¹¹⁸ Mevlânâ Ali b. Hüseyin es-Sâfî, Raşahât aynu’l-Hayât, Osmanlıcası, Mehmed Şerif el-Abbâsî, Sebzevar, 1291, 172-3 sadeleştiren (Hayat Pınarından Can Damlaları), Mustafa Özsaray, İstanbul, 2005, 226; bundan böyle eser, Raşahât olarak dipnotta gösterilecek ve ilk önce Osmanlıca baskının, sonra da sadeleştirilen baskının sayfa numaraları verilecektir.

aktâb, hakikat-ı Muhammediye'dir. O, ism-i câmi-i ilâhînin sûretidir. Feyz-i ilâhî, O'nunla ve O'ndan zuhûr ederek devam eder. kâinâtın idaresinde merkez-i dâire-i vücûd, Muhammedî hakikatın kendisidir. Bu, vâhidiyyet itibarı ile vâhidir, kesret itibarıyla müteaddiddir. **Âdem'den kendisine kadar her bir nebî, O'nun nübüvvetinin mahzarıdır. Kendisi dünyayı teşrif edinceye kadar, nübüvveti birbirini takib eden nebîlerde zâhir olmuştur.** Çünkü, hakikat cihetiyle O, bütün peygamberlerden evveldir. Sûret yönünden ise, hepsinin sonuncusudur. "Âdem, su ile toprak arasında iken ben nebî idim" buyurmuştur. Bir rivâyette de, "ruh ve cesed arasında iken" buyurmuştur. Bazı muhakkikler, bunu Âdem, o vakit ne rûh idi, ne de cesed olarak tefsîr etmişlerdir. Cenâb-ı Hak O'na, "Sen, Rabb'inden sana vahyolunana tabi ol" (Enam, 6:106) buyurmuştur. O, ancak, Rabbının vahyine tabidir. Bunun dışında ise, metbûdur tabi değildir. "Sen de onların (peygamberlerin) hidayetine tabi ol" (Enam, 6:90) ayetinde tebaiyyet, yine Allah'tan gelen hidâyetedir. Yani, onlara değil, "onların hidayetine tabi ol" demektir. Şâri-i hakîki, ancak Allah'tır. Muhammed –sallallahu aleyhi ve selem- ise, cümle âlemin metbûdur."¹¹⁹

Nakşî yolunun büyüklerinden olan Abdurrahman Câmî de (ö. 1492) şöyle diyor:

*"Allah dostlarının yüce sözleri hakikat-ı Muhammediye'den iktibas olunmuştur. Nasıl ki Kur'an ve hadise saygı göstermek vâcipse onların sözlerine de aynı şekilde hürmet etmek lâzımdır. Berhudâr olmak isteyen kimsenin onların kelâmı karşısında edep ve hürmet göstermesi gerekir."*¹²⁰

"Bir şeyin aslı, o şeyin hakikatidir" diyen¹²¹ İmâm Rabbânî (ö.1624)'nin mektûplarında hakikat-ı Muhammediye ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Öncelikle o, *Mektûbât*'mın 44. mektubunda, Hz. Peygamber (s.a.)'in kâinâtın yaratılış sebebi olduğunu ifade eder: " Eğer Peygamberimiz olmasaydı, Allah, kâinâtı yaratmaz ve Rab olduğunu açığa çıkarmazdı. O henüz Âdem su ve toprak arasında iken peygamberdi."

*Kimin işlerinde öncüsü bu olursa,
O, günahların esâret bağıyla bağlanmaz.*¹²²

İmâm Rabbânî, Mektuplarının hemen başında, Ramazan Ayı'nın üstünlüklerini ifade ettiği mektubunda, "ilk kâbiliyet"ten bahseder. Aynı zamanda Ramazan ayının da gölgesi bulunan bu kâbiliyet, Hakikat-ı Muhammediye'dir. Hakikat-ı Muhammediye, zılliyyet ifade etmesine rağmen, onda, sıfatların rengine dair hiçbir şey yoktur. Muhammedî Hakikat ile Zât-ı Baht arasına giren başka bir şey yoktur. Muhammedî meşrepten olan kişilerin hakikatleri de bu kemâlâtın bir kısmına taalluk eden itibarı ilmîye olan Zât-ı Baht kâbiliyetleridir. Muhammedî kâbiliyet, işte bu kabiliyetler ile Zât-ı Baht arasında bir geçittir. Yoksa, bazılarının dediği gibi, bu ilk kâbiliyet, Zât-ı Bârî'nin bütün sıfatlarla sıfatlanma kabiliyeti değildir. O, Zât-ı Bârî'nin bütün zât ve şuûna bağlı

¹¹⁹ Muhammed Pârsâ, Faslu'l-Hitâb, trc. Ali Hüsrevoğlu, İst. 1988, 583-4

¹²⁰ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.g.e., 228; 292

¹²¹ Rabbânî, Mektûbât, İst. ts., II, 192; Mektupların bizim faydalandığımız üç ciltlik bir tercümesi için bk., Talha Hakan Alp ve arkadaşları, İst. 2004

¹²² İmâm Rabbânî, a.g.e., I, 88; ayrıca bk. 525-529

kemâlâtı ilgilendiren itibarı ilmîye olan kabiliyettir. Sıfatlara münasip olan ve Zât-ı Baht ile sıfatlar arasında geçit mevkiinde bulunan vasıflanma kabiliyeti, diğer peygamberlerin hakîkatidir.¹²³

Şeyhlerden birine yazdığı 220. mektupta, sûfiyenin hatâlarından ve hatta ayaklarının kayma sebebi olabilecek bir yanlış düşünceden bahseder: Salık, zaman zaman, kendisini yükseliş basamaklarının en sonunda görür. Hatta bu yükseliş, üstünlükleri icmâ ile sabit olan bazı zâtların üstünde gerçekleşmektedir. Bu üstünlük, bazen, mahlûkâtın en hayırlısı olan peygamberlere karşı bile olabilmektedir. Allah, bizleri bu hatâdan korusun.

Rabbânî, Öncelikle bu hatanın kaynağını ortaya koyar: Peygamberler ve velîler, ilk etapta kendi varlıklarının mebde-i taayyünleri olan Allah Teâlâ'nın isimlerine kadar yükselirler. Bu esnâda, velâyet ismi gerçekleşir ve sâlik, makâm-ı velâyete ulaşır. Sonraki yükselme basamakları, bu isimlerde başlar ve yükseliş, Allah'ın dilediği kadar yukarıya devam eder. Yükseliş makâmlarında büyüklerin doğal mekanı, kendi varlıklarının mebde-i taayyünü olan isimlerdir.¹²⁴ Fıtratı yüksek olan sâlik, bazan peygamberlerin ve büyük velîlerin mebde-i taayyünleri olan isimlerin üstüne yükselebilir. İşte bu makâm, sâliklerin ayaklarının sıkça kaydığı yerdir. Bu makâmdaki sâlik, o büyüklerin bu makâmlardan geçtiklerini, sonsuz yükselişlere erip, yukarısı olmayan bir mertebeye erdiklerini, ve buranın, onların tabîi makâmı olduğunu anlayamaz. Mezkûr sâlikin de orada tabîi bir makâmı olabilir ama bu makâm o isimlerden aşağı ve inişe yakın bir makâmdır. Çünkü her şahsın üstünlüğü, mebde-i taayyünü olan ismin önceliğine göredir. Bazı şeyhlerin “Arifler bazan yükseliş makâmlarında **berzahiyet-i kübrâ**” ile karşılaşmazlar. Onun vasıtası olmaksızın yükselirler” dedikleri budur. Mürşidimiz Hazretleri, Rabiâtü'l-Adeviyye'nin de bunlardan olduğunu söylemiştir.¹²⁵ Bu kişiler, mebde-i taayyünleri olan isimden yükseldiklerinde berzahiyet-i kübrâyı aşır, daha yukarı çıkmışlar ve berzahiyet-i kübrânın arada engel olmadığı vehmine kapılmışlardır. **Berzahiyet-i kübrâ dedikleri de, Hz. Peygamber (s.a.)'in hakîkatidir.** İşin aslı, bu kimselerin bunu aşır, yukarı çıkmalarıdır. Ya da sâlik, seyr u sülûk esnasında, mebde-i taayyünü olan isme uğrar, bu isim, icmâlen bütün isimleri toplayıcıdır. Bu ismin içinde seyr u sülûkunu kat eden kimse, zorunlu olarak, başka şeyhlerin mebde-i taayyünleri olan makamlardan icmalen geçer. Bütün isimleri aşarak, seyrindeki en son isme vardığında kendisinin o büyüklerden daha yukarı çıktığını vehmeder. Halbuki, geçtiği makâmlar, o mürşitlerin hakîki makâmları değil, numûnelerdir. Ebu Yezid Bistamî Hazretleri'nin sekrin

¹²³ Rabbânî, a.g.e., I, 13;

¹²⁴ Rabbânî, Allah'ın isim ve sıfatlarının gölgelerini teşkil eden dairede, peygamberler ve meleklerin dışındaki kişilerin mebde-i taayyünlerini içerdiğini söyler. Her ismin gölgesi, o şahsın mebde-i taayyünüdür. Hz. Ebûbekir'in mebde-i taayyünü, bu dâirenin en üstündedir. Peygamber ve meleklerin taayyünleri ise, bu gölgelerin asıllarıdır. Rabbani, a.g.e., I, 360

¹²⁵ Râbia'nın Allah sevgisiyle yoğunlaştığında, Hz. Peygamber (s.a.) muhabbetine yer kalmayışıyla alakalı olarak Attar, Râbia'yla ilgili şu olayı nakleder: Râbia, Resûlullah (s.a.)'i rüyasında görür. Hz. Peygamber, ona, “Yâ Râbia beni seviyor musun?” diye sorar. Râbia şöyle cevap verir: “Yâ Resûlallah! Seni kim sevmez ki! Lakin, Hakk'ın muhabbeti beni öylesine istilâ etmiştir ki, O'ndan başkasına ait bir sevgiye ya da nefrete gönlümde yer kalmamıştır!” Attar, Tezkire, I, 103; Rabia'nın bu sözünü ilgili ayrıca bk. Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 170; Buna tam karşıt bir durumda Rabbânî, çalışmanın sonraki sayfalarında görüleceği gibi, Allah'ı, “Muhammed'in Rabbi” olarak sevecektir.

ağırlığı altında “Benim sancağım, Muhammed (s.a.)’ın sancağından daha yüksektir” demesi buna benzer. Onun gördüğü, peygamber sancağı değil, isminin hakikatindeki o sancağın numûnesidir. Yine kalbinin genişliğinden bahsederek “Arş ile içindekiler arifin kalbinin bir köşesine konulsa, kimsenin ondan haberi olmazdı!” sözü de buna benzer. Arşın büyüklüğü yanında ârifin kalbinin ne büyüklüğü olur? ¹²⁶

Rabbânî bir başka mektupta, Mebde’ ve Meâd risalesinde geçen bazı fikirlerini açıklar ki, konu, tamâmen Muhammedî hakikatı ilgilendirmektedir:

“Hz. Peygamber (s.a.) ‘in vefâtından bin küsur sene sonra bir zamân gelecek ve Hakikat-ı Muhammediye, bulunduğu makâmдан yükselip, Kâbe’nin hakikati ile birleşecektir. Bunun sonucunda da, Ahmedî hakikat ismini alacak ve Zât-ı ehadiyyetin bir tecelligâhı olacaktır. Her iki mübarek isim, bir müsemmâda varlık gösterecek, önceki makâm da, İsa (a.s) gelip de Hz. Muhammed’in şeriatı ile amel edinceye kadar, boş kalacaktır. İsa Peygamber gelince, İsevî Hakikat, kendi makâmından yükselerek, bu boş olan Muhammedî Hakikat makâmına yerleşecektir.”¹²⁷

Resûlullah (s.a.) de, diğer insanlar gibi emir ve halk âleminden terkip edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.)’in halk âleminin rabbi, Allah’ın isimlerinden Alîm sıfatının şe’nidir. Onun emir âleminin rabbi ise, o itibari şe’nin ilk varlığı olan ma’nâdır. Buna göre, Muhammedî hakikat, Alîm sıfatının şe’ni, Ahmedî hakikat de, o şe’nin kaynağı olan ma’nâdan kinayedir. Kâbe’nin hakikati de aynı manadır. Hz. Peygamber (s.a.)’in “Adem su ve toprak arasında iken ben peygamberdim.” Hadisinde belirttiği onun Adem (a.s)’dan önce peygamber olması, işte bu emir âlemi ile ilişkisi olan Ahmedî Hakikat yönü ileler. Hz. İsa’nın “Benden sonra Ahmed isminde bir peygamber gelecek” (Saf 61:6) dediği de budur. Peygamberimizin zahir itibarı ile olan peygamberliği ise, Muhammedî hakikat yönü ileler. ¹²⁸

“Hakikat-ı Muhammediye Kâbe’nin hakikatine secde etmektedir. Çünkü, Hakikat-ı Kâbe, bizzat, Ahmedî Hakikattir. Hakikat-ı Muhammediye, gerçekte onun bir gölgesidir. Bundan dolayı, Hakikat-ı Muhammediye, zarûreten Kâbe’ye secde eder.” Yine Mebde’ ve Meâd risalesinde geçen bu cümleler de anlaşılamadığından, İmâm Rabbânî şöyle yorumlar:

Rivayetlere göre, Kâbe, bu ümmetin velî kullarını tavâf etmek için gitmekte ve onların bereketlerinden istifâde etmektedir. Kabe’nin hakikati, nasıl olur da Muhammedî hakikatin önüne geçer? diye sorulursa, cevabı şudur:

Hz. Muhammed (s.a.)’in Allah’ı tenzîh ve takdîsin en üst noktasından aşağı inişi sırasında adım attığı en alttaki makâm; hakikat-ı Muhammediye’dir. Hakikat-ı Kâbe ise, Kâbe’nin

¹²⁶ Rabbânî, a.g.e., I, 287-290

¹²⁷ Rabbânî, a.e., I, 265; ayrıca bk. Rabbânî, el-Mebde’ ve’l-Meâd, trc. Necdet Tosun, İst. 2005, 48. bölüm, 121; İmâm-ı Rabbânî’nin bu düşünceleri bize, Ehadiyet ve Ahmediyet ilişkisini net bir şekilde vermektedir ki, burada Ahmed, Ehad’ın bir tecellîsidir.

¹²⁸ Çalışmanın İbn Arabî kısmında görüldüğü üzere İbn Arabî de Hz. Peygamber’in Ahmedî ve Muhammedî yönünü ifade etmişti. Orada tecellî, Ahmedî yöne âitti ve bilgi ise Muhammedî yönle ilgiliydi.

yükselebileceği nihâî makâmken, hakikat-ı Muhammediye'nin tenzih mertebelerine yükselirken çıktığı ilk makâmıdır. Daha ne kadar yükseldiğini de Allah bilir. Hz. Muhammed (s.a.)'in ümmeti olan kâmil evliyânın da Hz. Peygamber (s.a.)'in sahip olduğu yükseliş makâmlarının hepsinde bir payı olduğuna göre, Kâbe'nin bu büyüklerin bereketinden istifade etmeyi istemesine niçin şaşılınsın?¹²⁹

Şimdi, İmâm-ı Rabbânî'nin, Hakikat-ı Muhammediye konusu ile ilgili kendisinden önce fikirler serdetmiş, vahdet-i vücût anlayışının pîri kabul edilen İbn Arabî'nin düşüncelerine Mektûbât'ta nasıl yer verdiği incelenebilir:

Rabbânî, öncelikle beş tenezzülü isbat eden Şeyhu'l-Ekber ve tâbîlerinin birinci taayyunun (taayyun-ı evvel) ilim sıfatının icmâlinden olduğunu kabul ettiklerini, bunun da hakikat-ı Muhammediye olduğunu ifade ettiklerini belirtir. İbn Arabî ve tâbîlerinin görüşlerine göre bu ilk taayyün, zâtî tecellî olarak açığa çıkmış olup, onun üstünde lâ taayyün mertebesi vardır. Lâ taayyün, bütün nisbet ve itibarlardan ayrılmış olan ahadiyyet ve mücerred zât mertebesidir.¹³⁰

İlim şe'ninin üstünde, ilmin kendisine tabi olduğu hayat şe'ni bulunmaktadır. İster ilim sıfatı olsun, isterse diğer sıfatlar, hayât, bütün sıfatların anasıdır. Hayat şe'ni, büyük bir şe'ndir. Bunun yanında diğer sıfatların hükmü, okyanusun yanında derelerin hükmü gibidir. Ona göre, Şeyh-i Ekber'in bu geniş yurttan dolaşmamış olması, onun bahçelerinden marifet ve bilgi çiçekleri toplayamamış olması, gariptir. Hayat şe'ni, Zât Teâlâ hazretlerine çok yakındır. Rabbânî, Allah Subhânehû'nun lütuf ve keremiyle bu büyük şe'nde seyrederken, kendisine bu makâmın altında uzak bir mesafede Şeyh'in bir odasının bulunduğu ve Şeyh'in burada kalmayı tercih ettiği gösterilir. Anlaşılan o ki, Muhyiddin Arabî ve tâbîlerinin bu konudaki anlayışları ve keşifleri, İmâm Rabbânî marifetinin çok altında kalmaktadır.¹³¹

Peki İmâm'ın bu konu etrafındaki kanaatleri nasıl şekillenmektedir? Buna biraz daha ayrıntılı cevapla, üstelik nûr-ı Muhammediyi de sıfatlarla birlikte biraz daha farklı düşüneceğimiz üçüncü cildin 76. Mektubunda karşılaşmaktayız:

Rabbânî için, ilim şe'ni, ne kadar hayat şe'nine tabi olsa da, sıfatların ve şe'nlerin kaybolmasından sonra Zât Teâlâ Hazretleri'nin mertebesinde öyle bir şe'ni vardır ki, bu hayat şe'ninde yoktur. Bütün nisbetlerden sıyrılma makâmında öyle bir mertebe vardır ki, onun için "nûr"dan başka bir isim kullanmak câiz değildir. Belki bu mertebede ilmin de bir yeri vardır fakat bu ilim, hayâta tabi olan bir ilim değildir bilakis o, Hazret-i Zât gibi, keyfiyetsiz ve misalsizdir. O, bilen ve bilinenin itibarı olmaksızın bütünüyle keyfiyetsiz bir şuurdur.

Hayat mertebesinin üstünde, bir mertebe vardır ki, orada, diğer şe'nler gibi, ilme de yer yoktur. O makâmda, o keyfiyetsiz ve benzersiz şuurun aslı olan nûrdan başka bir şey yoktur.

¹²⁹ Rabbânî, a.g.e., I, 265-9

¹³⁰ Rabbânî, a.e., II, 390

¹³¹ Rabbânî, a.e., II, 391

Vücûbî, ya da imkânî bütün kemâlât, nûrun gölgeleridir ve o nûrla kâimdir. Her şeyin varlığı, varlık ve eserlerin başlangıcı olarak o nûrdan gelmektedir.

Birinci mertebe, saf nûr mertebesinden gerileme kokusu taşıdığı ve şuuru kuşatan da o nûr olduğu için Peygamber Efendimiz (s.a.) onun mahlûk olduğunu söylemiştir. Bir sözünde “Allah Teâlâ’nın yarattığı ilk şey akıldır” diyerek o nûru akıl olarak belirtmiş, bir diğer ifadesinde de “Allah Teâlâ’nın ilk yarattığı şey benim nûrumdur” buyurarak, nûr kelimesini kullanmıştır. İkisi de tek bir şeydir. Çünkü o, hem nûr, hem de akıl ve şuurdur. Peygamberimiz (s.a.)’in bu nûru kendisine nisbet ederek “benim nûrum” demesinden dolayı, bu mertebenin Hakikat-ı Muhammediye ve taayyün-ü evvel olduğunu söyleyebiliriz. Fakat, bunlar bilinen anlamda hakikat ve taayyün-i evvel değildir. Hatta bilinen bu taayyün, burada bahsettiğimiz taayyünün gölgelerinden bir gölge bile olsa, ganîmettir. Yine buna benzer şekilde bu akıldan kasıt da, filozofların “Vâcib Teâlâdan zorunlu olarak ilk sâdır olan şey” dedikleri ve sudûrun kaynağı olarak gördükleri akıl değildir.

Kendisinde taayyün bulunan her yerde, bir imkân kokusu bulunmaktadır. Burada, varlığın taayyününe sebep olan bir yokluk şâibesi vardır. Allah’ın kendilerinde taayyün olan sıfatları kadîm olmakla birlikte, kendi varlıkları zorunlu değildir. Vâcib Teâlâ’nın zâtı için vâcibtirler. Kadîm sıfatların vücûbu, kendileri için değil, başkası içindir. Gariptir ki, Şeyh Muhyiddin İbn Arabî, taayyünlerin ikisinin vücûbî, üçüncüsünün ise imkânî olduğunu ifade etmiştir. Fakat, hakikatte bütün taayyünlerde bir zılliyyet alâmeti, imkân kokusu vardır. her ne kadar mümkünden mümkün fark olsa da, biri kadîm, diğeri hâdis olsa da hiç biri imkân dairesinin dışına çıkmamaktadır.

İşte bu noktada, İmâm Rabbanî’nin bir uyarısı olmaktadır: Saf nûr olan, lâ taayyün ile müteayyün olan bu ikinci mertebe, başkalarında olduğu gibi, mücerred zât-ı baht-ı vâhidîyet mertebesi olarak düşünülmemelidir. Çünkü nihayetinde bu nûr da, nûrânî perdelerden bir perdedir. Allah Subhânehû’nun zulmet ve nûrdan olan yetmiş bin perdesi vardır. Bu, her ne kadar taayyün olmasa da, hakîkî matlûba perde olmaktadır. Perdelerin en sonuncusu da olsa, böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, ötelere ötesindedir. Bu sâfî nûr, taayyün dairesine dahil olmadığından dolayı, yokluk karanlığından uzak ve münezzeh olmuştur.

Rabbanî, burada nûru, tecellî kavramı ile açmaktadır:

“Bu saf nûr, güneşin yuvarlığının görülmesine engel olan ışığın parlaklığı gibidir ki, o yuvarlaktan yayıldığı halde, ona engel olmaktadır. Bir hadîste de “O’nun engeli nûrdur” buyrulmuştur. Bu âlî mertebe, fiil ve sıfat tecellîlerinden ayrı, zât tecellîlerinin de üstündedir. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi, taayyün olmayan tecellî düşünülemez. Onun için bu makâm, bütün tecellîlerin üstündedir. Fakat Rabbanî şunu da belirtir ki, zâtî tecellîlerin kaynağı bu saf nûrdur. **Tecellî ancak bu nûr aracılığı ile düşünülebilir ki, bu nûr olmasaydı, tecellî gerçekleşmezdi.** İmâm Rabbanî, burada, yine Kâbe’nin hakikati meselesine değinir ve “ bana göre, Kâbe’nin hakikati de her şeyin secdegâhı ve bütün taayyünlerin aslı olan da bu mukaddes nûrdur. Zâtî tecellîlerin barınağı dahi bu nûr ise, başkalarına secdegâh olması onun övgüsüne ne katabilir ki?” der. Allah, fazl ve inâyetiyle binlerce arasından bir ârifi bu büyük devlete

ulaşmakla şereflendirip bu makâmdaki fenâ ve bekâ ile nimetlendirirse, bu ârifin bu nûr ile bekâya ulaşıp, bu nûru nûr ile aşarak, nûrun aslına kavuşması da mümkün olur.”

Fakat tam da buraya gelindiğinde, son tahlilde Rabbânî şu önemli açıklamayı yapar: bu marifetler, nazar ve fikir sınırının mâverâsında olduğu gibi, keşif ve müşâhede sınırının da ötesindedir. Keşif ve müşâhede erbâbı da bu ilimleri anlamakta ilim ve akıl sahipleri gibidir. **bu hakikatlerin derinliklerini anlamak için, peygamberlere tabi olarak, peygamberlik ferâsetinin nûruna erişmek gerekmektedir.** Sonuç olarak bu nûr, imkân şâibesinin bulunmadığı bir nûrdur. Mümkün sınıfına da girmez. O, cevher ve ârâz da değildir.¹³²

Bir başka mektubunda Rabbânî, “bilesin ki, taayyun-ı evvel, Hazret-i Zât Teâlâ’nın kendi mukaddes varlığıyla taayyüdüdür. Bu ilk taayyün, Hz. Halil İbrâhim (a.s)’ın yetiştiricisidir.” der. Bunun içindir ki, Hz. İbrâhim, herkesin imamı olmuştur. (Bakara,2:124) İster ilmî ve icmâlî olsun, diğer bütün taayyünler, bu vücûdî taayyünün içine yerleştirilmiştir. Hz. Peygamber’in Hz. İbrâhim’i babalıkla, diğer peygamberleri de kardeşlikle anması belki de buradan hareketle düşünülebilir. Diğer peygamberleri oğullukla ansaydı da, olurdu. Zira, ekâbirin ifade ettiği üzere, onların taayyünleri, Peygamberimizin ilmî ve icmâlî taayyününde yer almaktadır. Hz. Peygamber’in İbrâhim (a.s)’a salât u selâm okuması, taayyun-i vücûdî olan birinci taayyünün vasıtası olmadan ve İbrahimî mükemmellik tamamlanmadan Hz. Zât’a ulaşmanın mümkün olmamasından ileri gelebilir. Çünkü o, kudsî mertebeye götüren yoldaki ilk mânîdir. Gayplar gaybına ayna olan bâtınlar bâtını zuhûr meydanına getirendir. Öyleyse, onun aracılığı, herkes için zarûret ifade etmektedir.¹³³

Tabidir ki bu izah, acaba İbrâhim Peygamber, Hz. Peygamber’den daha mı üstündür? sorusunu gündeme getirmektedir. Oysa, İmâm Rabbanî’nin de belirttiği üzere, Hz. Peygamberimizin, bütün peygamberlerden üstün olduğuna dair icmâ vardır. Ve tasavvuf büyükleri, vasıtasız olarak Zât tecellisinin Efendimiz’e özel olduğunu, diğerlerinin de ona tebaiyetle bu tecellîye vâsıl olacağını ifade etmişlerdir. Bu açmazı, Rabbanî, Zâtâ vuslatı ikiye ayırarak aşmaya çalışır: Zâta nazar itibarıyla ulaşmak ve kadem itibarıyla ulaşmak. Nazarî vuslat, Halil İbrahim peygamberin hissesidir. Çünkü, Zât’a en yakın olan taayyün, Hz. İbrâhim’in terbiye edicisi olan ilk taayyüdüdür. Bu taayyüne ulaştırılmayan, nazarını onun ötesine geçiremez. Kademî vuslatsa, vasıtasız olmak yönünden, Hz. Habîbin nasîbidir. O, âlemlerin Rabbi’nin mahbûbudur. Mahbûblar, öyle bir makâma ulaştırılırlar ki, Halîller, oraya sadece mahbûblara tabi olarak ulaşabilirler. Özetle söylenecek olursa, tecelli-i Zât, bir bakıma İbrâhim Peygambere aittir. Başka herkes, burada kendisine tabidir. Bir başka açıdansa, Hâtemu’l-Enbiyâ olan peygamberimize aittir ve bu tecellîde de, herkes ona tabidir. Fakat, Peygamberimize özel olan bu ikinci yönle, Zâtî tecellînin efendimize âdiyeti daha fazladır. Daha da açık bir şekilde anlatılacak olursa, Hz. Halil,

¹³² Rabbânî, a.g.e., II, 400-403

¹³³ Rabbanî, a.e., II, 428-9

nazarî vuslatta asıl olup, Hz. Habîb, burada kendisine tabidir. Öte yandan, Hz. Habîb de kademî vusûlde asıldır ve Hz. Halîl de burada kendisine tabidir.¹³⁴

Rabbânî konumuzla ilgili ikinci cildin 88. mektubunda şu ilginç açıklamada bulunur: O, burada, taayyun-ı evvelin Hz. İbrahim'in mebde-i taayyünü ve terbiye edicisi olan vücûdî taayyün olduğunu açıklamaktadır ki, bu taayyünün, Hz. Halîl'in terbiye edicisi olan vücûdî taayyün olduğunu bin senedir kimse duymamıştır. Çünkü bu ibareler ve ıstılahlar, ondan önceki selefleri arasında bilinen şeyler değildir. Onlar, taayyün ve tenezzülden habersizdir. Bu ifadeleri, kendi aralarında meşhurlaştıran sonrakilerin kabulüne göre de taayyün-i evvel, ilmî taayyündür ki bu aynı zamanda son peygamberin terbiye edicisidir.¹³⁵

Bütün bu açıklamalarla birlikte o, son noktayı şu düşüncelerle koyar: Varlık, (vücûd) Zâtın aynı değildir. Bilakis vücûd, Zât Teâlâ'nın diğer taayyünlerinden daha önce olan taayyünüdür. Vücûdun Zâtle aynı olduğunu söyleyen, taayyünün, lâ taayyün olduğunu zannetmiş, böylece de, Zât'ın dışındakileri Zât zannetmiştir.

Peki Rabbânî'nin bin sene sonunda ifade ettiği vücûdî olan birinci taayyünün, diğerlerinin bahsettiği icmâlî ve ilmî taayyünle ilgisi nedir? Bu iki taayyün arasında başka bir taayyün var mıdır? diye sorulacak olursa, o, şu cevâbı verir: Vücûdî taayyün, ilm-i taayyünün üstündedir. İlmî taayyünün üstünde Hazret-i zât ve lâ taayyün mertebesi olduğunu söyleyenlerin kastettiği şey, işte bu vücûdî taayyündür ki, bunu zâtın aynı olarak bulmuşlar ve vücûdun zâtle aynı olduğuna hükmetmişlerdir. Bu iki taayyün arasında şununun en kıdemlisi olan hayât şe'ni vardır. bundan sonra icmâlî ve tafsilî olarak ilim şe'ni vardır. bu da hayat şe'nine bağlıdır. Fakat, aradaki bu hayat şe'ninin her hangi bir zuhûru görülmez yalnız, bu, Zât Teâlâ ile münâsebeti en fazla olan taayyündür. Öyle anlaşılmaktadır ki, ondaki feyiz ve bereketler özellikle de rûhânîlere akmaktadır.¹³⁶

İkinci binin müceddidi, Allah Teâlâ'nın lütuf ve keremi ile keşfen bilmiştir ki Allah Teâlâ Hazretlerinin ilk taayyünü, her şeyi ihata eden, bütün zıtları kendinde toplayan, sırf iyilik ve bol bereketi olan vücûd mertebesindeki taayyündür. Hatta bundan dolayı şeyhlerin bir çoğu, vücûdu zâtının aynısı olarak görmüşlerdir. Zâtının üzerine zâid olmasını kabul etmemişlerdir. Bu sebeple de, Allah olduğunu sanarak, vücûda kulluk etmişler, ondan başka mabud ve matlub aramamışlar, onun haricî eserlerin temeli olduğuna inanmışlar, günlük olayları da onun yarattığını zannetmişlerdir. Hakk'ı, O'nun dışındakilerden ayırma nimeti de sonradan gelen miskîn ve âciz İmâm Rabbânî'ye kalmıştır. Ma'bûd Hazretleri ile ma'bud olmayanı ayırmak, peygamberlerin sofralarının artıklarına nasîb olmuştur.

¹³⁴ Rabbânî, a.e., II, 429-430

¹³⁵ Rabbânî, a.e., II, 431-2

¹³⁶ Rabbânî a.e., II, 433; Rabbânî, 79. mektupta, İbn Arabî ve muakkiplerinin taayyün görüşüyle ilgili açıklamalara yer vermektedir. Ama, neticede, Zât tecellisini, herhangi bir tecellî ya da taayyünle sınırlamamak gerektiğini, Zât'ın bütün bunların üstünde olup, hepsini kuşattığını ifade eder. Zât tecellisini şu ya da bu taayyünle örneğin ilimle sınırlandırmak, koca deryayı bir sürahiye sığdırmaya çalışmak demektir ki cam tabakta yemek yapan, ömrünü bir muhâlin peşinde harcamış demektir. Belki, mecazî olarak bahsedebilirsek, bu anlatımlar uygun olabilir. Rabbânî, a.e., II, 412-3 ; konuyla ilgili bir başka açıklama için bk. a.e., II, 100. Mektup, 473-9

Yine keşfen bildiğine göre, bu ilk taayyün, Rabbânî için Halîlurrahmân peygamberin rabbi, yetiştiricisiydi. Fakat burada Peygamberimizin “Allah’ın yarattığı ilk şey benim nûrumdur” hadîsini nasıl değerlendireceğiz? sorusunu da İmam şöyle izah eder:

Dairenin merkezi, daire parçalarının en eski olanıdır. Ayrıca, parçanın varlığı, bütünden önce gelir. Buna göre Hz. Peygamberimiz (s.a.)’in “Benim nûrum” dediği, zarûrî olarak, hepsinden öncedir. Aslında dairenin merkezi, dairenin bir parçası ve daire de onun tamamı olsa dahi, merkez, diğer bütün parçaların kendisinden doğduğu parçadır. Ve dairenin alanının bütün parçaları, o dairenin merkezi olan parçanın gölgeleridir. Eğer bu parça olmasaydı, dairenin ne ismi, ne de resmi olurdu.

Anlaşılan odur ki, Hz. Halîl’in rabbi, ilk taayyündür. Dairenin merkezi ve en şerefli parçası olan ilk taayyünün kaynağı ise, son peygamberin (s.a.) rabbidir. Böylece, hepsinden önce gelen, son peygamberin hakîkati olmuş olur. Bu hakikat, diğerlerinin ortaya çıkışına da kaynaklık eder. İşte bu sebeple, Allah’ın habîbi ile ilgili olarak, “Sen olmasaydın, yaratmaz, rubûbiyetimi açığa çıkarmazdım” hadîs-i kudsîsi rivâyet edilmiştir. Son peygamberin taayyünü, Halîl’in taayyünü olan ilk taayyün dairesinin merkezi olduğundan hareketle Rabbânî, kaynağı sevgi olan Muhammedî velâyetin, kaynağı dostluk olan Halîli velâyetin merkezi olduğuna inanmaktadır.¹³⁷

İmâm Rabbânî, mezkûr kitabının II. Cildinin 100. mektubunun sonuna, güzel bir hâtîme ekler ve burada Hz. Muhammed’in güzelliğinden bahsetmektedir: Muhammedî güzellik (hüsn) ve cemâl, âlemlerin Rabbi’nin muhabbetine konu olmuşlardır. Bu cemâledir ki, O, Rabbu’l-âlemînin sevgilisi olmuştur. Yûsuf (a.s), kendisinde bulunan sabâhatle Yâkûb (a.s)’a sevgili olurken, elçilerin hâtemi olan Efendimiz, kendisinde bulunan melâhetle, semâvât ve arzın yaratıcısının sevgilisi olmuşlardır. Daha evvel de Mektûbât’ta ifade edildiği gibi, Allah Teâlâ, yeri, göğü, mekânı ve zamânı onun için yaratmıştır. Muhammedî yaratılış, diğer insanların yaratılışına benzemez. Hatta ve hatta, onun yaratılışının, âlemde bulunan fertlerin yaratılışıyla da bir alakası yoktur. **O, yaratılışında unsurlar bulunmakla birlikte, nûr-ı Hak’tan yaratılmıştır.** Hz. Peygamber, “Allah’ın nûrundan yaratıldım” buyurmuştur. Bu devlet de O’ndan başkasına nasip olmamıştır. Peki bu yaratılma nasıl olur? Bunun inceliği nedir? önceki mektuplarda Rabbânî defalarca, vâcib mertebesindeki sekiz hakîki sıfat vücûb dairesinde bulunsa da, Zât’a ihtiyaç duyduklarından dolayı, onlarda imkân kokusu bulunduğundan söz eder. Kadîm olan hakîki sıfatlarda imkân kokusu olunca, vâcib mertebesindeki izâfî sıfatlarda imkânın bulunması, daha doğaldır. İşte Peygamberimizin yaratılışı, âlemin diğer fertlerinde bulunan imkândan değil de, izâfî sıfatlarda bulunan imkândan kaynaklanmıştır. Onun varlığı, bu âlemin üstündedir, bu yüzden de onun varlığının bir gölgesi yoktur.

Bu güzelliğin mükemmel idraki, ahiret hayatıdır. Ahirette, Allah görüldüğünde, aslında Hz. Muhammed’in cemâli idrak edilir. Bu dünyada nasıl güzelliğin üçte ikisi Yûsuf (a.s)’in payına düşmüşse, âhiretteki güzellik de, Muhammedî güzellik ve Muhammedî cemâlidir.

¹³⁷ Rabbânî a.g.e., II, 93. Mektup, 446-9 trc. I, 495-500

Çünkü o, Hakk'ın habîbidir. Diğerlerinin güzelliği, ilim sıfatının güzelliğine nasıl ortak olabilir? Bu birleşik olma durumu, diğer sıfatlarda olmadığı için, onlarda bu güzellik yoktur. Hz. Muhammed'in yaratılışı, kendisinde hudûs olmakla birlikte Zât'ın kıdemine dayalıdır. Onun güzelliği de Zâtın güzelliği olmuştur. Böyle olunca, Zâtî muhabbet de ona yönelmiştir, bu muhabbet kendisine ulaştınca, O da, Zât gibi sırf mahbûb olmuştur. Mutlak mahbûb, başka bütün yaratılmışlara nazaran, Hz. Peygamberdir.¹³⁸

Rabbânî, Hz. Peygamber'in yaratılışına dair, Allah Teâlâ'nın ilim düzeyindeki sûreti değil, bizzat o ismin kendisinin zuhûru olduğunu ifade etmiştir. Bir şeyin kendisiyle onun ilim düzeyindeki sûreti arasında dağlar kadar fark vardır. yine bu konuda söylenilebilecek nihaî husus da şudur: **Kur'ân-ı Kerîm'in zuhûrunun kaynağı, hakîki sıfatlar, Hz. Muhammed'in (s.a.) zuhûrunun kaynağı da izafî sıfatlardır... İşte bu yüzden Kur'ân için "kadîm" ve "mahluk değildir" ve Hz. Muhammed (s.a.) için "hadis" ve "mahluktur" denilmiştir.** Kâbe-i Rabbânî'nin durumu ise bu ikisinin zuhûrundan daha acaiptir. Çünkü onda, sûret ve şekillerin kisvesi olmaksızın tenzihî mananın zuhûru söz konusudur. Çünkü, bütün mahlukatın secde ettiği Kabe, ne taş, ne çamur, ne tavan, ne de duvardır. Farz-ı muhal, bu taş, toprak gitse de Kâbe, Kâbe olarak kalır, ona secdeye devam edilirdi. Orada bir zuhûr vardır ama, sûret yoktur.

Her ne kadar Hz. Muhammed'e (s.a.) özel olan bu devlette hiç kimsenin ortaklığı yoktur desek de yine de Hz. Peygamber (s.a.) 'in yaratılışı ve tekmilinden sonra ona mahsus olan bu devletten bir kalıntı kalmıştır. Çünkü cömertlerin ziyafet sofralarından bir şeylerin artması ve kalması o sofranın gereğidir ki, bu artıklardan hizmetçiler de nasiplensin. İşte bu nasip, ümmetinden birine verilerek, çamurunun mayası yapılmış, Peygamber'e tabi ve varis olması sebebiyle, ona has olan devlette ortağı kılınmıştır.¹³⁹

Rabbânî'ye göre sâlike feyiz, beşeriyetin en hayırlısı, Resûlullahın (s.a.)'in tavassutu ile gelmektedir. Bu, Muhammedî meşreb olan sâlikin hakîkatinin Hakîkat-i Muhammediye'ye intibak ve ittihadından öncedir. Bu iki hakikat arasında peygamber'e kâmil bağlılık ile daha da doğrusu, mahzâ fazl ile yükseliş makâmlarında ittihad vakî olduğunda tavassut aradan kalkar. Çünkü, tavassut, birbirinden farklı iki şey arasında olur. İttihat halinde tavassut eden ve tavassut olunan diye bir şey olmadığı gibi, perdeleyen ve perdelenen de olmaz. İttihat makâmındaki muâmele, ortaklık üzeredir. Şu kadar ki, sâlik tâbî, eklenmiş, bağımlı olduğu için, ortaklık, hizmetçi ile efendi arasındaki ortaklık türündendir.

“Sâlikin hakîkatinin Hakîkati Muhammediye'ye intibâk ve onunla ittihadından” sözümün anlamına gelince, Hakîkat-ı Muhammediye bütün hakikatleri câmi'dir. Bu sebeple hakîkatu'l-hakâik (hakikatlerin hakîkati) diye de anılır. Diğerlerinin hakîkati, onun parçaları veya

¹³⁸ Rabbânî, a.g.e., II, 473-79; Hz. Yûsuf'un güzelliğiyle Hz. Muhammed'in güzelliğinin karşılaştırılması sadedinde Bursevî, Allah'ın Yûsuf'un güzelliğini kürsünün nûrundan, Hz. Muhammed'in güzelliğini ise arşın nûrundan yarattığına dair rivayet için, bk. Bursevî, Tefsîr, IX, 118; Bursevî'ye göre Yûsuf da cemâl vardı, Hz. Resûl'de ise kemâl. Yûsuf'un cemâlini gören kadınlar, ellerini kestiler. Muhammedî kemâlin zuhûrunda ise kâfirler, zünnarlarını kesip attılar. Bursevî, a.e., a.y.

¹³⁹ Rabbânî, a.e., II, 473-9; 495-502

cüzleri gibidir. sâlik, eğer Muhammedî meşrepse, onun hakîkati, o küllînin cüz'îsi gibi olup, ona hamledilir. Bu cüz'înin, Peygamber (s.a.)'e kâmil bağlılık ile daha doğrusu sırf lütuf ile küllîsine mahsus bir muhabbeti hasıl olup, ona vuslat aşkı elini tuttuğunda, küllî'yi cüz'î yapan bağ, Allah'ın lütfu ile yavaş yavaş kaybolmaya başlar. Sonra o cüz'înin o küllîye intibâkı gerçekleşir ve ona ilhak edilir. Bu, ancak Allah'ın mahzâ fazlı ile olur. Hatta, ben öyle olmuşum ki, o muhabbetin galebesi esnasında **Hak Subhânehûya olan muhabbetim, O'nun (c.e) Muhammed (s.a.)'in Rabbi olması hasebiyledir** demiştim. Böyle bir muhabbet hâsıl olmadıkça, ittihat ve iltihak nasıl düşünülebilir ki? ¹⁴⁰

“Hz. Peygamberin hakîkati, diğer hakikatler ile Hak Subhânehû arasındadır ve herhangi bir kişinin, onun aracılığı olmaksızın vuslata ulaşması mümkün değildir. O, nebîlerin nebîsidir. Onun peygamberliği, âlemlere rahmettir. Bunun içindir ki, büyük peygamberler dahi, kendilerindeki asıllığa rağmen, O'na tabî olmayı, ümmetinden olmayı isterler. Hz. Peygamber kendisi de bunu ifade etmiştir. Burada, onların peygamberlikten alamadıkları nasıl bir kemâl vardır? diye sorulursa, bu, hakikatler hakikatine vuslat ve onunla ittihat kemâlidir. Bu da ona tabî ve varis olmaya bağlıdır.”

Peygamberimiz (s.a.), nebîlerin ve meleklerin hepsinden tek tek üstün olduğu gibi, yine bütün hepsinden toptan da üstündür. zira, asıl, gölgeye göre şüphesiz üstündür. gölgenin, binlerce gölge olması, durumu değiştirmez. Feyzin menbaı ve kaynağı olan Allah u Teâlâdan gölgeye feyizlerin ulaşması, sadece aslın tavassutu ile mümkündür.

Peki bu ümmetin seçkinleri o zaman diğer peygamberlerden de üstün olmaz mı? sorusunu Rabbanî, hayır, kesinlikle böyle anlaşılmaz. Bu, bu ümmetin seçkin kişilerinin, bu bahtlılıkta, peygamberlerle birlikte olduklarını gösterir. **Bu ümmetin en seçkin velîsinin başı, ne kadar yükselirse yükselsin, herhangi bir peygamberin kademine ulaşamaz.** O peygamberlerin üzerlerine salât ve selâm olsun. Ümmetinden herhangi bir kimse, peygamberine bağlı olması sebebi ile diğer peygamberlerin üstüne çıkacak olursa, bu ancak hizmetçilik ve tabilik özelliği iledir. Hizmetçi de, her zaman hizmetçidir.

Gölge mertebelerini geçtikten sonra, işin sonunda Rabbanîye keşfen malum olmuştur ki, hakikatler hakîkati olan Hakîkat-ı Muhammediye, zuhûrların mebdei ve mahlûkâtın yaratılmasının menşei olan taayyun-i hubbîdir. (Sevgi taayyünü) bu , bir hadîs-i kudsîde de geçer: “Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi istedim ve beni tanısinlar diye mahlûkâtı yarattım.” İşte bu kenz-i mahfiden zuhûr sahnesine çıkan ilk şey, mahlûkâtın yaratılmasına sebep olan sevgidir. Eğer bu sevgi olmasaydı. Var etme kapısı açılmamış olacak, âlem, yoklukta yerleşik olacaktı. “Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım ve rubûbiyetimi izhar etmezdim.” hadîsinin sırrı da burada yatmaktadır. ¹⁴¹

¹⁴⁰ Rabbanî, a.e., II, 514-5

¹⁴¹ Rabbânî, a.e. II, 522-3

İmam Rabbânî, burada, kendisine sorulabilecek şu önemli soruyu sorar ve cevaplar: İbn Arabî, Hakikat-ı Muhammediye ‘ye taayyun-i evvel derken, siz risâlelerinde taayyun-i evvel, taayyun-i vücûdîdir demiş, onun merkezini de Hakikat-ı Muhammediye’den ibaret saymıştınız. Şimdi de taayyun-i evvelin, taayyun-i hubbî yani hakikat-i Muhammediye olduğunu söylüyorsun. Bu görüşler nasıl birleşir?

Bir şeyin gölgesinin, aslı sûretinde görüldüğü çoktur. Her iki taayyün de, taayyün-i evvelin gölgelerindedir. Yükseliş sırasında sâlike asılları olan ilk taayyün-i hubbî şeklinde gözükmüşlerdir. Peki taayyun-i vücûdînin, taayyun-i hubbînin gölgesi olduğu nasıl söylenir? Sevgi, varlığın bir uzantısı olduğuna göre var oluş, sevgiye göre önce değil midir?

Allah u Teâlâ, vücûd ile değil, Zâtı ile mevcuttur. **Âlemin var edilişi için ortaya çıkan ilk itibâr, sevgidir. Âlemin var edilmesinin öncülü olan vücûd itibarı ise, sonra gelir.** Zira Hazret-i Zâtin, sevgi ve vücûd itibarları olmazsa, bu âlemden ve âlemi var etmekten istiğnâsı söz konusudur. Bundan sonra, taayyun-i hubbî olan taayyun-i evvele dikkatlice bakıldığında, Allah Subhânehu’nun fazlı ile görülür ki, bu taayyunun merkezi, Hakikat-ı Muhammediye olan sevgidir. Muhîti ise, o merkezin gölgesi gibi olup, Hakikat-i İbrâhimiyye olan Halilliktir. (dostluk) Burada sevgi asıl, dostluksa, gölgedir. Merkez ile muhîtin bütünü, taayyun-i evveldir. Bunun merkezi de, sevgidir. Bu taayyunun muhîti, o merkezin gölgesi gibidir ki, muhîte taayyun-i sâni de denebilir. Fakat, keşif gözüne görünen, iki taayyun değil, merkez ve muhît olan hub ve Halilliği içeren tek bir taayyündür. Yine keşif nazarında taayyun-i vücûdî, taayyun-i evvelin gölgesi gibidir. merkez, muhîtin aslı olduğuna göre, muhîtin matluba vuslatı için merkezin tavassutuna ihtiyaç vardır. çünkü, matlûba vuslat, ancak, dairenin aslı olan merkezle mümkündür. Buradan, Habîbullah ile Halîlullah’ın münasebeti ve ittihatları da anlaşılmalıdır. Halîl de Habîbullah’ın tavassutunu arzulamış ve hadîste geldiği gibi, O’nun ümmetinden olmayı temennî etmiştir.

O zaman niçin Habîbullah’a Halîlullah’a tabi olması emredilmiştir? Neden Hz. Peygamber kendisine salât u selâmı açıklarken, İbrâhim’e salât ettiğin gibi demiştir? Bazan, üstün bir kimseye, kendisinden daha aşağı mertebede olan birine tabi olması emredilebilir. Bu durumda, tabi olması emredilen kimsenin üstünlüğüne bir hâlel gelmez.¹⁴²

Rabbânî, Hakikat-i Muhammediye’nin Halîlullah’tan başka gölgelerinden de söz eder ki, Sıddîk (r.a.) bunlardandır: Sıddîk’in hakikati, yani esmâ-i İlâhiyeden olan rabbi, arada herhangi bir şeyin tavassutu olmaksızın, Hakikat-ı Muhammediye’nin gölgesidir. O hakikatin sahip olduğu her şey, tabîliği ve vârisliği yoluyla gölgede de bulunur. Sıddîk bunun için bu ümmetin en üstün ve en mükemmel vârisi olmuştur.

Hakikat-ı İsrâfiliyye de, asâlet ve zılliyyet olmaksızın, Hakikat-ı Muhammediye’dir. tıpkı Sıddîkî hakikatte olduğu gibi, o hakikatin bir gölgesidir. Her ikisinde de asâlet vardır,

¹⁴² Rabbânî, a.e., II, 524-5

perdeleme yapan bir gölgelik yoktur. Fark, biri küllî, diğeri cüz'îdir. Peygamber (s.a.)'in hakîkati küllîdir. Meleklerin hakikatleri, hakikat-i İsrâfilıyyeden neş'et etmiştir.¹⁴³

İmkân âleminde kendisinden daha üstün bir hakikat bulunmayan, hakikatler hakikati olan Hakikat-ı Muhammediye'den terakkî câiz midir? değil midir? sorusu önemli bir sorudur ve Rabbânî, bunun câiz olmadığını düşünür. Çünkü, oradan yukarıda lâ Taayyün mertebesi vardır ve taayyüne konu olan şeyin oraya vasıl olması imkansızdır. Rabbânî'nin, Hakikat-ı Muhammediye'den terakkînin vukû bulduğuna dair yazdıklarından kasıt, onun gölgesidir ki bu gölgenin ilim hazretinin icmalinden ibaret olduğu söylenmiş ve ona vahdet demişlerdir. Allah Teâlâ'nın mahzâ fazlı ile o gölgeden ve diğeri gölgelerden kurtulunca, bilinmelidir ki, hakikatu'l-hakâikten yukarı terakkî vâkî olmamıştır, olması câiz de değildir. Oradan kademi kaldırmak, daha üste koymak, vücûp dairesine kadem atmak, imkan dairesinden çıkmaktır ki, bu aklen ve şeran da muhaldir.

O zaman, Son Peygamber Hz. Muhammed Mustafâ (s.a.) in de o hakikatın üstüne çıkmadığı anlaşılabilir mi? diye sorulursa, peygamberimiz (s.a.) de şânının yüceliğine ve kadrinin yüksekliğine rağmen imkân âleminde ve asla imkân dairesinin dışına çıkamaz, kesinlikle vücûb dairesine katılamaz. Çünkü bu, ulûhiyet kazanmak demek olur ki, Allah Teâlâ, şerîk ve benzerden münezzehtir. Sen Hristiyanların peygamberleri ile ilgili iddialarına bakma!.

Öyleyse, daha önceki açıklamalardan anlaşıldığına göre, başkalarının da Hz. Peygamber'e bağımlı ve tabi olmak sûreti ile hakikatler hakikatine vuslatı, ona katılması ve birleşmesi söz konusudur. Onların da, Hz. Peygamber'e (s.a.) mahsus olan bu kemâlde ortaklıkları vardır. Önder ile tabî arasındaki fark nedir? sorusunun cevabında Rabbânî, diğerlerinin bu hakikate vuslatı, hizmetçinin efendiye, bağımlının asla katılması türündendir. Vâsıl olan, ümmetin en seçkinlerinden biri de olsa-ki bunlar gayet azdır- hizmetçidir. Peygamberlerden biri de olsa, ona bağımlıdır. Bağımlı olan, sofraya ortak da olsa, bağımlıdır.¹⁴⁴

Peki Rabbânî düşüncesindeki taayyün-ı evvel ve hakikat-i Muhammediye olan bu taayyün-ı hubbî imkân dairesinden midir? Vücûb dâiresinden midir? Hâdis midir? Kadîm midir? Rabbânî'ye göre taayyün diye bir şey asla yoktur. Taayyün eden de yoktur. Hangi taayyün, lâ müteayyin olanı müteayyin yapabilir. Bu ifadeler, Şeyh Muhyiddin Hazretlerinin ve bağlılarının anlayışına uygundur. Rabbânî'nin sözlerinde böyle bir şeye rastlanırsa, bu, müşakele sanatı kabîlindedir. Yine de her hâlükârda o taayyün, imkân dâiresinde bir taayyündür, mahluktur, hâdistir. Peygamberimiz, "Allah'ın ilk yarattığı şey, benim nûrumdur" buyurmuştur. Hatta başka hadîslerde, o nûrun yaratılma vakti belirtilmiştir. Ayrıca, göklerin yaratılışından iki bin yıl önce olduğu şeklinde rivayetler de mevcuttur. Madem ki yaratılmıştır, öncesinde yokluk vardır, öyleyse imkân dâiresindedir, hâdistir. Hakikatlerin en kıdemlisi olan hakikatler hakikati mahluk ve imkân dairesinden ise, diğerlerinin hakikatleri öncelikle mahlûk, hâdis ve imkân dairesindedir.¹⁴⁵

¹⁴³ Rabbânî, a.e., II, 526

¹⁴⁴ Rabbânî, a.e., II, 526-7

¹⁴⁵ Rabbânî, a.e., II, 528-9

Sonraki bazı sûfî şâirlere göre, Hz. Peygamber (s.a.), yaratılmış hayâtın gecesi ile, İlâhî nûrun günü arasında duran bir fecir olarak tezâhür eder. Bir insanın söz konusu nûru tecrübe edebileceği vasıta ve İlâhî Gün'ün başlangıcını oluşturan kimse, Hz. Peygamber (s.a.)'dir. On sekizinci asırda Sind'de bir Nakşibendi sûfisi şöyle diyor:

*Dostun hakîkati muhteşemdir
(Yani, Hakikat-i Muhammediye)
Kimse onu Rab diye isimlendiremez
Fakat, yaratılmış da denemez
Fecre benzer:
O, geceyi ve gündüzü birleştirir.¹⁴⁶*

8. Azîz Mahmûd Hüdâyî'de Alemin Yaratılış Kaynağı

XVII. asır Osmanlı sûfî düşüncesinden Hüdâyî (ö. 1628) konuyla ilgili değerlendirildiğinde, onda da yaradılışın nûr-ı Muhammedî cephesi açıkça görülür. Hüdâyî, *Hulâsatu'l-Ahbâr*'da konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Rivayet edilir ki, Allah, kendi nûrundan bir parça aldı. Daha gökler, yer, arş, kürsî, cennet ve cehennem yaratılmadan 324 bin sene önce; o nûrdan Muhammed (s.a.)'in rûhunu yarattı. Dünyada görüldüğü gibi, onun için rûhânî bir şekil var etti. Başına hidayeti, boynuna alçakgönüllülüğü, gözüne hayâyı, alınına yakîni, ağızına sabrı, diline doğruluğu, yanağına mahabbeti, göğsüne nasihati, kalbine vera'ı, içine zahidliği, dizlerine korkuyu, ayaklarına istikâmeti yerleştirdi ve kalbine merhamet doldurdu. O'nu şefkatle terbiye etti, ikramla yüceltti, risâlet vazîfesiyle seçkin kıldı. **Kendisi için O'nu seçti.** O'nu, ezelden “sevgili” diye isimlendirdi. Sonra Allah, kendisi için, hicaplar yarattı. Her hicapta, istediği kadar (bilinmez olarak) kaldı. Sonra bir ağaç yarattı. Ona, “Yakîn ağacı” ismini verdi. Ağacın dört dalı vardır. Muhammed (s.a.)'in rûhunu da bu ağacın üzerine koydu. Rûh, bu ağacın üstünde, kırkbin sene Allah'ı tesbîh etti. Sonra bu rûhun karşısında bir ayna yarattı. Muhammed (s.a.)'in rûhu, aynaya baktı, sûretini en güzel bir şekilde gördü ve beş defa secde etti. İşte bu secdeler, ümmet-i Muhammed'e farz kılınan secdelerin esasını oluşturmaktadır. Sonra Allah, nûrdan zincirler arasında asılı olan nurânî bir kandil yarattı. Ve Muhammed (s.a.)'in rûhuna, kandil içine yerleşmesini emretti. Rûh, Allah'ı en güzel isimleriyle tesbîh etmeye başladı. Her bir isim için, bin yıl tesbîhte bulundu. Rahmân ismine ulaşıncı, Allah, rahmetle O'na baktı. Bunun üzerine rûh-ı Muhammedî, Allah'dan hayâ sebebiyle terledi. Her ter damlasından, peygamberlerden birinin rûhu yaratıldı. Sonra rûh, tesbîh-i ilâhî ile meşgûliyete devam etti. Kahrî ismine ulaşıncı, haşmet-i ilâhiyeden dolayı, mü'min ve kâfirlerin sayılarınca terler döktü. Bu terler, onların rûhu oldu. Böylece de rûhlar, sınıf sınıf meydana geldi. Birinci sınıf, peygamberlerin, ikinci sınıf, evliyânın, üçüncüsü, mü'minlerin, dördüncüsü, kâfirlerin ruhları oldu. Ruhlar, Allah'ın istediği kadar bu makâmda kaldılar. Sonra Hak Teâlâ, onları rûhlar âleminde, cisimler âlemine göndermeye başladı. Hikmeti gereğince, her

¹⁴⁶ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 138

bir rûha bir beden yarattı. Âdem'in cesedini de, insanların bedensel gelişim ve üremelerine bir anahtar olarak yarattı. Bunun için Âdem, cismânî belirişin başlangıcıdır. Bu sebepledir ki, peygamberimiz, (s.a.) âlem ağacının tohumudur. Arş, kürsî, levh ve kalemden önce gelir. Nitekim o, "Âdem su ile çamur arasında iken peygamberdim" buyurmuştur. Allah'ın selâmı, O'nun, diğer enbiya ve resullerin üzerine olsun. Nasıl ki tohum, ağacın başlangıcı olup, onun bütün gelişim mertebelerinde, damarlarında, dallarında yaprak ve çiçeklerinde seyerân ederek yine ağacın en son mertebesinde zâhir oluyor ve zuhûruyla ağaç tamamlanıp maksat hâsil oluyorsa, aynı şekilde peygamberimiz (s.a.) de kâinatın aslı, özüdür. Allah, O'ndan arşı, ferşi ve aralarındaki şeyleri zuhûr ettirmiştir. O, rûhânî ve cismânî âlemlerin basamaklarında şerefli bedeni ortaya çıkıncaya kadar yürümüş, mertebe katetmiştir. Sonunda, bedenî varlığının zuhûruyla da matlûb hâsil olmuştur. Dolayısıyla da o, peygamberlerin sonuncusu, resûllerin hâtemi, ilklerin ve sonların efendisi olmuştur. Allah'ın salât ve selâmı, O'na, ashabına, kıyamete kadar da O'nun tabîlerine olsun."¹⁴⁷

9. İsmâil Hakkı Bursevî'de Muhammedî Nûr

*Çün tecellî etti eşyâya Cenâb-ı Kibriyâ
Zâhir oldu evvelâ nûr-ı Muhammed Mustafâ
On sekiz bin âlemin tahtına sultân eyleyüp
Viridi esmâ kenzinin miiftâhını Mevlâ ona
Sırr-ı mübhem, nûr-ı Ekrem, rûh-ı a'zâm hep odur
Akl-ı evvel söylenür dillerde ona daima¹⁴⁸*

Osmanlı devrinin mühim tasavvufî şahsiyetlerinden olan Celvetî İsmâil Hakkı Bursevî, (ö. 1728) meşhur tefsîri *Rûhu'l-Beyân*'a henüz başlarken, Hz. Peygamber'in yaratılış evveli ve sebebi olduğunu belirtir: "...Eğer O olmasaydı, kâinât varlık kokusu alamayacak, mükevvenât, şuhûd âlemine çıkamayacaktı... Nitekim kudsî hadîste: "Sen olmasaydın ey habîbim, sen olmasaydın, ben felekleri yaratmazdım." buyrulmuştur.¹⁴⁹

Alemin varlık ve yaratılış sebebi O'dur. İbn Abbas' (radıyallâhu anhümâ) dan rivayet edilir ki, "Kureyş kabîlesi, Âdem yaratılmazdan iki bin sene önce Allah'ın indinde bir nûr imiş. Bu nûr, Allah'ı tesbîh eder, onun tesbîhi ile de melekler tesbîh edermiş. Allah Teâlâ Âdem'i yarattığı zaman, bu nûru Âdem'in sulbüne yerleştirmiş.

¹⁴⁷ Hüdâyî, Hulâsatu'l-Ahbâr, Âlemin yaratılışı ve Hz. Muhammed'in zuhûru, çeviren, Kerim Kara, Mustafa Özdemir, İst. 1997, 51-52; ayrıca bk. Yılmaz, Hasan Kamil, Azîz Mahmûd Hüdâyî, İst. 1999, 112; Benzer bir rivâyet de Bursevî de geçer: "Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.)'i yaratırken başını bereketten, gözlerini hayâdan, kulaklarını ibretten, dilini zikirden, dudaklarını tesbihten, yüzünü rızadan, göğsünü ihlastan, kalbini rahmetten, gönlünü şefkatten, avuçlarını cömertlikten, saçlarını cennet bitkisinden, tükrüğünü de cennet balından yarattı. Onu bu sıfatlarla kemâle erdirince. "Bu size hediyemdir. Hediyeimin kadrini bilip, yüce tutun" buyurarak, onu bu ümmete gönderdi." Bursevî, Tefsîr, IV, 152

¹⁴⁸ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 16

¹⁴⁹ Bursevî, Tefsîr, I, 133; "O sizi tek bir nefisten yaratandır" (En'âm, 6:68) ayetinin tefsîrinde de Bursevî, peygamberimizin rûhunun önceliğini ifade eder. bk. V, 422-3; "Levlâke" hadîsi için ayrıca bk. Ferahu'r-Rûh, 125

Âlemin bahârının nûru da, Âdem'in bahârının nûru da O'dur.¹⁵⁰

Bursevî, Hz. Peygamber (s.a.)'in bütün isimleri toplayan ism-i a'zam oluşu üzerindeki fikrini Muhammediye şerhinde belirtir:

Hakikat-ı Muhammediye, Âdem (a.s.)'a gelinceye kadar her aynada yüz göstermiş idi. Bu manânın kâmil mânâda ortaya çıkması, Âdem (a.s.)'da ve mükemmel hâle gelmesi ise, Fahr-i Âlem (s.a.)'in kendi taayyununda vücûda geldi. Âdem (a.s.)'dan önceki varlıklar, esmâ-ı cüziye, Âdem (a.s.) ve ondan sonra gelenler ise esmâ-ı külliyyenin mazharlarıdır. Fahr-i Âlem (s.a.) ise, bunların hepsini kendinde toplamış olan İsm-i A'zam'ın tam mazharıdır.¹⁵¹ “Bilesinki, **ism-i a'zam, hakikat-ı Muhammediyeden ibarettir.** Muhammedî hakikat, ilahî ism-i câmi'in sûreti ve mazharıdır. Allah, bu sûretin Rabbi'dir, feyz ondandır.”¹⁵² der.

İsmâil Hakî'ya göre taayyun, ilâhî ve kevnî taayyün olmak üzere iki çeşittir: İlâhî taayyunun evveli hüviyet-i zâtiye ve sonu kelâmıdır. Kevnî taayyunun evveli Rûh-ı Muhammedî ve sonu da insanın yaradılışıdır.¹⁵³

Fahr-i âlem'in mazhar-ı evvel olduğu açıktır. Çünkü, Allah Teâlâ'nın ilk olarak kendi sûretinde yarattığı varlık, hakikat-ı Muhammediyedir. Fakat, maksad-ı sâni olduğu, mazhariyet itibarıyla. Zâhir olan maksad-ı evvel, mazhar olan, maksad-ı sâni'dir. Fahr-i Âlem, bir cihetten maksad-ı evveldir ki, vasıta. Bir taraftan da maksad-ı sâni'dir ki, kelime-i şehâdetin tertîbinden anlaşılmaktadır.¹⁵⁴

Âlem-i ervâha göre hepsinden evvel varlık elbisesini giyip tevhîdin hakikatiyle mütehakik ve risâlet zînetiyle süslenmiş olan o temiz nûr ve ışık saçan varlık, Hazret-i Muhammed (s.a.v)'dir. onun için Hz. Peygamber, “Âdem henüz su ile çamur arasında iken ben nebî idim” buyurdular.¹⁵⁵

Yine Bakarâ Suresi 37. âyette Âdem'in tevbesinin kabûlü anlatılırken, peygamberimizin Âdem (a.s.)'dan önce oluşuna işâret vardır:

Peygamberimiz (s.a.)'den rivayet edildiğine göre, Âdem (a.s.) “Yâ Rabbi, Muhammed hakkı için beni affet” der. Allah Teâlâ: “Sen Muhammed'i nereden biliyorsun?” deyince, Adem cevâben, “Beni yaratıp, rûhumu üfledin. Gözlerimi açar açmaz, arşın üstünde: ‘Allah'dan başka ilah yoktur, Muhammed, onun resûlüdür’ yazıldığını gördüm. O zaman anladım ki, mahlûkâtın

¹⁵⁰ Bursevî, Tefsîr, III, 377

¹⁵¹ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 86; Bursevî, Hakikatleri üç kısımda inceler: ilki, cennetlerin hakikati olan Tûbâ ağacı, ikincisi, hakikat-i berzahîye olan Sidretü'l-Müntehâ'dır ki, cennet ile cehennem hakikatini ihtivâ eder. Üçüncüsü de, hakikatlerin hakikati olan hakikat-ı Muhammediye'dir. a.g.e., 21...Kısaca, ilk ortaya çıkan varlık, hayat taayyünüdür ki, rûh-ı Muhammediye'nin hayâtıdır. İlâhî taayyün de böyledir. Hakikat-ı Muhammediye'den bütün kevnî hakikatler hisse aldığı gibi, hayât-ı Muhammediye'den dahi, bütün ruhlar ve cisimler feyiz almıştır. Binaenaleyh, bütün hakikatler hakikat-ı Muhammediye'nin sûreti, bütün şekiller ve sûretler şekl-i Ahmedî'nin apaçık sûretleri ve bütün hayatlar hayât-ı Mustafâ aleyhissalâtü vesselâmın hissedândırlar. a.e., 37

¹⁵² Bursevî, Tefsîr, II, 483; ayrıca bk. Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 15 vd.

¹⁵³ Bursevî, a.g.e., 17

¹⁵⁴ Bursevî, a.e., İkinci Bölüm, 33

¹⁵⁵ Bursevî, a.e., 68; 37

sana en sevgilisi, Muhammed'dir. çünkü ismini, kendi isminin yanında zikretmişsin.” dedi. Allah Teâlâ da onu Hz. Muhammed hatırına affetti.¹⁵⁶

Hak Teâlâ Resûl-i Ekrem (s.av.)'i Zât'ını sevme tecellîsi ile yarattı. Ta ki Resûlullah (s.a.) Zât-ı kibriyâsının aynası olup, bütün esmânın hakikatlerinin sûretleri onda ortaya çıksın. Onun için Mirac gecesinde davet buyurup, Zâtıyla, sıfâtıyla ona tecellî etti ki, bütün kemâlât fîlen ortaya çıkıp, tam bir müşahede ve gerçek bir görüş meydana gelsin. Bilmek, bulmak, olmak sırina vâsıl olsun.¹⁵⁷

Rûh, Bursevî'de hakikat-i Muhammediye'ye gönderme yapılarak şöyle açıklanır: “Rûh-ı insanî, ilâhî Zât'ın mazharıdır ki, Hak Teâlâ onu feyz-i akdes ile izhâr etmiştir. Allah'ın kudreti ilk olarak ona taalluk etmiştir ki, o, Muhammedî hakikat, akl-ı evveldir. Bu rûh, hakikatte gizli değildir. Çünkü, bizzat Hakk'a ârif olan insan-ı kâmil, rûhu da bilir. Buna göre, “De ki, rûh, Rabb'immin emrindedir” âyeti, kapalılık için değil, belki rûhu tarif etmek içindir. Yani rûh, âlem-i emr ve âlemi bekâdandır, âlem-i halk ve âlem-i fenâdan değil demektir. Bundan da anlaşılır ki, Habîbullah'ın makâmı, ruha cahil olmaktan berfidir. Buna göre, Yahudilerin sualine cevap vermeyip, vahyi beklemesinin sebebi nedir diye sorulursa, cevabı budur ki, rûh, gizli bir şeydir. O cinsten merkep meşrepliler, tarifile onu anlayamazlar. Böylece, âlemlerin Rabbi, bir şekilde cevap gönderdi ki, dostlar onunla âşına, düşmanlar ondan bîgâne oldular.”¹⁵⁸

Akl-ı Evvelden olan ruhların hepsi de bir saftadırlar. Onlar, Allah'ın nûrundan yaratılmışlardır. Bazıları, diğerlerine vasıta olmamışlardır. Diğer saflardaki ruhlar ise, “Akl-ı evvel” vasıtasıyla yaratılmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber, buna şöyle işaret etmişlerdir: “Ben, bütün ruhların babasıyım. Ben, Allah'ın nûrundan yaratıldım, mü'minlerse, benim nûrumdan.”¹⁵⁹ Ön saftaki ilk rûha ve akl-ı evvele en yakın olan rûh, Hz. İsa'nın rûhudur. Bu yüzden o, cismanî mirac konusunda Resûlullah'a ortaktır. Zamanı da O'na yakın olmuştur. İsevî rûh, ism-i a'zama mahzar olmuştur. Esmâ-i hüsnâdan hiçbir isim ve ruhlardan hiçbir rûhun aracılığı olmadan, cem' makâmında ilahî hazretten fezeyân etmiştir. İsm-i câm'i olan ismine verâseten mahzardır. Peygamberimiz (s.a.v) ise buna asâleten mahzardır.¹⁶⁰

Bursevî, “Ben gizli bir hazîneydim” kudsî hadîsi ile Hakikat-ı Muhammediye arasında şöyle bir ilişki kurar: Yüce Allah'ın mutlak varlığı tecellîden önce bir aslî ve hakîkî nûr idi ki onda zuhûr yoktu. Nitekim “ben gizli bir hazîne idim” buyurmuştur. Bu hazîne, Fahr-i Âlem'in sebebi ile tecellî eyledi. Çünkü, başlangıçta zuhûr ve vücûd bulan hakikat-ı Muhammediye'dir. bu

¹⁵⁶ Beyhakî, Delâil, Beyrut 1985, V, 489; Bursevî, Tefsîr, I, 331, IV, 498; Ayrıca Bursevî ilk günahla ilgili, Ebu Medyen'den şu sözü aktarır: “Eğer babamız Adem, neslinden Hz. Muhammed (s.a.) gibi bir zâtın çıkacağını bilseydi, Muhammedî kemâlin bir an önce zuhûru için, bırak o ağacın meyvasını, kendisini bile bütünüyle yerdi.” Bursevî, a.g.e., I, 324-5

¹⁵⁷ Bursevî, a.g.e., 16; tecellî-i Zâtî ve habîbiyet rütbesi için a.e., 87; ayrıca bk. a.e., İkinci Bölüm, 33-4; Burada Bursevî, feyz-i akdesin tecellî-i hubbî Zâtî, feyz-i mukaddesin ise tecellî-i vücûdî olduğunu ifade eder. ; yine bk. Bursevî, a.e., İkinci Bölüm, 111, 205

¹⁵⁸ Bursevî, a.e., 197; Bursevî'de rûhun açıklaması için bk. Ferahu'r-Rûh, 197

¹⁵⁹ Aclunî, a.g.e., I, 237

¹⁶⁰ Bursevî, Tefsîr, IV, 353-4

varlık tecellisinden maksat, ebediyen cemâlini arz edip, Zât ve Sıfâtının kemâlâtını göstermektir. Yani, kâmil mazharların gözünden kendi eserlerini görmektir.¹⁶¹

Bursevî, Te'vîlât'u-Necmiyye'den alıntı yaparak, her fazîlet sahibinin fazîletinin nûrunun ziyâsının yüceliği ölçüsünde olduğunu söyler. İlim, aslında vahdâniyet nûrunun ziyâsıdır. İlim arttıkça, derece de artar. Bunlar, bize, Resûlullah (s.a.v)'in Mirac hakkında vermiş olduğu haberi anlatır. O, birinci semada Adem, ikinci semada, Yahya ve İsa, üçüncüde Yûsuf, dördüncüde İdris, beşincide Harun, altıncıda Musa, yedinci kat semâda da İbrâhim (a.s.)'i görmüştür. Efendimiz buradan "Kâbe kavseyn" makâmına kadar yükselmiştir. İşte Peygamberimizin ilahî huzûra derece derece yükselişi, onun kainata galebe çalan nûrunun kuvveti ve tevhîd nûrlarının vücût karanlıklarına galebesi ölçüsündedir. Her peygamber, kendinde bulunan vücûd zulmeti ölçüsünde semâda belli bir mekânda kalmıştır. Efendimiz ise hiçbir beşer ve meleğin ulaşamadığı yerlere ulaşmıştır. Zira o, varlık karanlığından uzaktı, onda Allah'ın varlığının nûru baki idi. Bundan dolayı da C. Hak, Kur'ân'ın'da O'na "Nûr" ismini vermiştir. (Mâide, 5:15) ayetindeki nûr, Hz. Peygamber'dir.¹⁶²

H. Peygamber (s.a.v), insanlar arasına gönderilen gaybî nûrun sûretidir. Kim onun dâvetinin nûrunun feyzini alırsa, hidayete erer. Kime de bu nûr isabet etmezse, delâlete düşer.¹⁶³

Allah u Teâlâ, "Allah, göklerin ve yerin nûrudur" (Nur, 24:35) âyetinde kendisini "Nûr" diye isimlendirmiştir. Çünkü, gökler ve yer, daha önce yokluk karanlığında idiler. Allah Teâlâ onlara varlık vererek izhâr etti. Resûlullah (s.a.)'i de "Nûr" diye isimlendirdi. Çünkü Hak Teâlâ'nın kudret nûru ile ilk yarattığı ve yokluk karanlığından ilk çıkardığı nûr, Hz. Muhammed'in nûru idi. Daha sonra âlemi içindekilerle birlikte Resûlünün nûrundan, onları da birbirlerinden yarattı. Varlıklar O'nun nûrundan ortaya çıktığı için onu "Nûr" diye isimlendirdi.¹⁶⁴

H. Peygamber (s.a.)'in nübüvvetinin nûru, hâlen şariat-ı mutahharada, velâyetinin nûru ise, her asırda âlemin varlık sebebi olan Gavs-ı A'zamın bânîsindedir. Lâkin, intikâl yoluyla değildir. Zira Fahr-i Âlem, ezeli ve ebedî olarak nebi ve velîdir. Belki (Gavs-ı A'zamlık), hilâfet yoluyla.¹⁶⁵

¹⁶¹ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 111

¹⁶² Bursevî, Tefsîr, II, 469

¹⁶³ Bursevî, a.g.e., IV, 374

¹⁶⁴ Bursevî, a.e., IV, 496

¹⁶⁵ Bursevî Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 204

*Gaybdan ilk ortaya çıkan şey,
Onun canının nûruydı hiç şüphesiz.
Ondan sonra, o mutlak nûr sancak çekti
Arş, kürsî, levh ve kalem çıktı ortaya
Onun temiz nûrundan bir âlem, onun ilmidir
Bir diğer âlem, Âdem'in zürriyetidir.¹⁶⁶*

Bursevî, “Gözler O’nu idrâk edemez, O, gözleri idrâk eder” (En’âm 6: 103) âyetinin tefsîrini, bir hadîsle birlikte hakikat-ı Muhammediye ve insanın kendi hakikatine dayanarak yapar:

Ebu Musa (r.a)’dan rivâyet edilen hadîs şöyledir: “Gümüştten iki cennet vardır. kapları ve içinde bulunan şeyleri de gümüştendir. Altından iki cennet vardır, kapları ve içlerinde bulunan diğer eşyaları da hep altındandır. Adn cennetinde, cennetliklerle Rab’lerini görmeleri arasında Allah’ın vechindeki ridâu’l-kibriyâdan (büyüklük perdesi) başka bir şey yoktur.”¹⁶⁷ Mutezîliler, ‘Perde, perdelenen ile ona bakanlar arasında engeldir. Şu halde Allah’ı görmek mümkün değildir’ demişlerdir.

“Ridâu’l-Kibriyâ”, hakikatlerin hakikati olan hakikat-i Muhammediye’dir. Her varlığın kabiliyeti kadar bu hakikatten hissesi vardır. Fakat o, kendi başına tek bir hakikattir. O, genel ve şümüllü bir varlıktır. Peygamberin hadîsinin manası, “Zâtın onların mertebelerinin ve marifetlerinin saflığına göre tecelli ettiği her birinin hakikatinden başka bir şey yoktur.” demektir. Bu hakikat, onlarla zât-ı ehadiyyet arasında engel değildir. O, bir ayna gibidir... Peygamberimiz, “Nefsini tanıyan, Rabb’ini tanır” buyurmuştur.¹⁶⁸

Peygamberimizin ruhların babası olduğu görüşüne, İbn Arabî’den sonra onun görüşlerini takip edenlerden biri olan Bursevî’de de rastlamaktayız. A’râf Suresi, 189. âyetin tefsîrinde “Sizi, tek bir cândan yaratan” âyetinin yorumunu o, şöyle yapar: “Bütün nefisler bir tek nefisten, yani Âdem (a.s.)’in nefsinden yaratıldığı gibi, ruhlar da tek bir ruhtan, Muhammed (s.a.v)’in rûhundan yaratılmıştır. Âdem, beşerin babası olduğu gibi, Muhammed (a.s) da ruhların babası olmuştur.

*Sûret bakımından Âdem’den doğmuşsam da,
Hakîkate atasının atasıyım ben¹⁶⁹

Her ne kadar en son sen gelsen de
Senin nûrun, herkesten önce oldu.¹⁷⁰*

¹⁶⁶ Bursevî, Tefsîr, V, 492; Ayrıca, Bursevî, Bu nûr-ı Muhammedî’nin Âdem Peygamber’den sonraki silsilesini de vermektedir. bk. V, 372-3

¹⁶⁷ Buhari, Tefsîr, 1-2; Müslîm, İmân, 296

¹⁶⁸ Bursevî, Tefsîr, V, 438-9

¹⁶⁹ Bursevî, a.g.e., VI, 472; Aynı konu, Bursevî’nin Mesnevî şerhinde’de geçmektedir. Burada, Bursevî, nefis-i vâhîde, rûh-ı Muhammedî’ye şâmilidir der. bk. Bursevî, Mesnevî şerhi, Rûhu’l-Mesnevî, haz. İsmâil Güleç, İst. 2004, 1084; Tefsîr, V, 422-3

¹⁷⁰ Bursevî, a.e., VII, 307

Burada önemsenmesi gereken husûs, Bursevî'nin de dediği gibi, Nûr-ı Muhammedî'nin aslında herkeste hissesi olan bir sembol olduğudur. “Nûr-ı Muhammedînin cânlara cân olduğu, herkesin cânında mahbûb olmasıyla ve herkeste hakikat-ı Muhammediye'den bir hisse bulunması iledir. Eğer o hisse olmasaydı, cânlar, ruhsuz bir kalıp gibi kalarak itibardan düşerlerdi. Ve o nûrun Hak Teâlâ'nın cânânı olması; İsm-i Câmî'ine tam mahzar olması, bütün kemâlâtının onda ortaya çıkması iledir... Kısaca halkın talebettiği Hak, Hakk'ın talep ettiği de o nûr-ı mutlakdır.”¹⁷¹

Son olarak, Bursevî ile birlikte şu ifade edilebilir: Allah, Resûlünü insanları karanlıktan nûra çıkarmak için göndermiştir. İnsanlar da, nebevî edeplerle edeplendikleri zaman, Hakikat-ı Muhammediye'ye ulaşırlar.¹⁷²

---

¹⁷¹ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, I, 84

¹⁷² Bursevî, Tefsîr, IV, 143; Son dönem sûfî müelliflerden Hüseyin Vassâf (ö. 1929)'da Süleyman Çelebi'nin *Mevlîd*'inin şerhi olan *Gülzâr-ı Âşık*'ında “*Didi gördüm ol Habîbün anesi, Bir 'aceb nûr kim güneş pervânesi*” beyitlerinin şerhinde beyti şöyle tedkîk eder: “Burada, bir nûr tasavvur olunuyor. Ve şems, ki daha önce anlatıldığı üzere o, ecrâm-ı semâviyenin en parlağı ve en cesimidir. Öyleki, insanlar, güneşin ışığının parlaklığını takdîr ve ihâadan acizdir. İşte bu güneş, o nûrun etrafında pervâne oluyor. Nûr-ı Celîli Muhammedî'nin derece-i azamet ve vüsâtını beyân için o güneş nûr-ı celîle pervâne olarak misâl getiriliyor. Bu beytin Batnî bir manası da vardır ki nûr, hakikat-ı Muhammedî, şems ise akl-ı insânîdir. Şu halde akl-ı insânînin eriştiği derecât-ı âliyye insan hayrette kalmaktadır. Akl-ı insânî, böyle böyle yüksek derecelere ulaştığı halde hakikat-i Muhammediye'yi idrâkte aczini ortaya koyup, hakikat-ı Muhammediye'nin pervânesi olmuştur.” Vassâf, Hüseyin, *Gülzâr-ı Aşk, Süleymâniye Kütüphânesi, Yazma Bağışlar Bölümü, Nr. 2315; Haz. Mustafa Tatçı ve arkadaşları, Hüseyin Vassâf, Mevlid Şerhi, İst. 2006, 255-6; Mevlid için bk. Süleyman Çelebi, Mevlid, haz. Faruk Kadri Timurtaş, İst. 1990; Bursevî de, Muhammediye'de geçen “Onun mihri hevâsında güneş bir zerredir suğrâ” beytini, konuyla ilgili şöyle açıklar: “mihir, güneş demektir ki, burada murâd, Fahr-i âlem (s.a.)'in nûrudur. Yani, âfitâb-ı felek (güneş), onun nûrunun hevâsında bir küçük zerredir. Çünkü güneş küresi, yüz altmış kere arz kadar ve belki fazla ise de, yine de Fahr-i Âlem (s.a.)'in nûruna nisbetle küçük bir zerredir. Zira, Fahr-i Âlem (s.a.)'in nûrlarının feleği, üç yüz altmış bin âlemi devr eder. Ve bütün rûhânîyâtı kuşatır. Çeşm-i hurşid ise, ancak bazı âlemlere nâzırdır. Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 127*

İKİNCİ BÖLÜM

NÜBÜVVET ve VELÂYET

I. NEBÎ ve RESUL TERİMLERİ

Bütün ilahî dinlerin asıllarından birisi, nübüvvet müessesesidir. Bu, Allah ile kullarının, yaratıcı ile yaratılanın haberleşmesini ya da iletişimini sağlayan bir yapıdır. İslâm kültüründe de nübüvvet önemsenmiş, konu ile ilgili çok geniş bir yelpazede, anlamlı bir literatür oluşmuştur. Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinde konu ilgili geçen terimler, ‘nebî’ ve ‘resûl’ terimleridir.

Nebî kelimesi, türetildiği kökle ilgili iki farklı görüşü bünyesinde bulundurur: İlkine göre, kelimenin aslı hemzesiz şekliyle olup, nebve ya da nebâ köklerinden türemiştir. Anlamı, “yücelik, yüksek makâm” olmaktadır.¹ Hemzesiz olan nübüvvet kelimesinin anlamı yükseklik demektir.² Nebî de yerden yüksek olan demektir. Nebî bu anlamdan türemiştir. Kendisiyle doğru yol bulunduğu için o, Allah’ın yaratıklarının en yükseğidir. Çoğulu enbiyadır. “Nebî yoldur, enbiya ise, hidayet yollarıdır.” Bir bedevî şöyle sorar: “Beni nebîye yani yola kim ulaştırır?”³ Diğer görüşe göre, nebî, hemzeli şekliyle, ‘neb’e ya da, nübü’ kökünden olup, anlamı, “haber vermek”tir. Yani bu anlamla nebî, insanlara Allah katından haber getiren kişidir.⁴

Arap dilinde peygamber için kullanılan bir diğer kelime, “resûl” terimidir. “rsl” kökünden türeyen “resûl” “hayvanın yavaş yürümesi, saçın uzamasını” ifade eder. Konumuz açısından resûl, ism-i meful anlamında “kendisine belli bir görev verilerek bir yere gönderilen elçi”dir. Risâlet de, gönderilen mesaj, peygamberlik görevi, anlamlarına gelir.⁵

İstilahî anlamda nebî ve resûl kelimelerinin nasıl kullanıldığını incelediğimizde Cürcanî, nebîyi, “melek vasıtasıyla kendisine vahyedilen ya da kalbine ilhâm olunan veya sadık rüya ile bilgilendirilen kişi,” resûlü de “Allah’ın ilahî hükümleri bildirmesi için yarattıklarına gönderdiği kişi”⁶ diye tanımlar.

¹ Lisânul Arab, “nby” maddesi, XV, 301-3; bk. Kur’ân-ı Kerîm’de (Meryem,19:57)

² Futuhât, II, 253

³ Lisânu’l-Arab, a.y.

⁴ Lisânul Arab, “neb’e” maddesi. I, 162; Kur’ân-ı Kerîm’de (Hicr 15:49); ayrıca bk. Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 118

⁵ Lisânu’l-Arab, “rsl” maddesi, XI, 283-5, Kur’ân-ı Kerîm’de, (Tevbe, 9:128)

⁶ Cürcanî, Ta’rifât, “en-nebî” maddesi, İst. 1327, 239

Hakîm Tirmizî, “Nübüvvet; Allah bilgisidir” görüşünü ifade eder. Bu bilgi, perdenin açılması ve gayb sırlarına muttali olunmasıyla gerçekleşir. Nübüvvet, Allah’ın nûruyla örtülü olan şeye dair keskin bir bakıştır.⁷

Gazâlî’ye göre Nübüvvet, Kudsî rûhun, Akl-ı evvel cevherinden ma’lûmât ve ma’kûlâtın hakikatini kabûlüdür. Risâlet ise, bu ma’kûlât ve ma’lûmâtı tebliğ etmektir.⁸

Peygamberlik, Allah Teâlâ’dan **vahiy** almak ve gerektiği şekilde **amel** etmekten ibarettir. Allah’ın şu sözü, bunu haber verir: “Ben sadece bana vahyolunana uyarım.”⁹

Resuller, kendilerine Cebrâil vasıtasıyla vahyedilenlerdir. Nebîler ise, kendilerine Cebrâil vasıtasıyla değil, başka bir melek vasıtası ile veya uykuda rüya ile ya da başka bir ilham yoluyla vahyedilenlerdir. Allah Teâlâ’nın vasıtasız olarak bir peygambere hitab etmesi, vahiy mertebelerinin son noktasıdır.¹⁰

Peyâm, aslında, bir kimseden bir başkasına nakl olunan haberdur. Peygamber (peygamber), iki kişinin arasında vasıta olup, haber ileten kişiye denir. Enbiyâ aleyhimüsselâma “peygamber” denilmesi, ümmetlerine Hak Teâlâ’dan bizzat yahut Cebrâil (a.s) vasıtasıyla haber ilettikleri içindir.¹¹

II. PEYGAMBERLERİN GÖNDERİLİŞ SEBEPLERİ

A. Kulluğun İfası

İnsanın yaratılış amacı, kulluk vazîfesini yerine getirmektir. Kime yolun başında ya da ortasında aşk ve muhabbet bahşedilirse, bu, Allah Teâlâ’nın dışındakilerden ilgiyi kesmesi içindir. Yoksa aşkın ve muhabbetin kendisi asıl değildir. Bunlar, kulluk mertebesini elde etmeye yönelik olan hususlardır. Ve velâyet mertebelerinin en üstünü, kulluk (ubûdiyet) mertebesidir. Velâyet mertebeleri içinde bundan daha üstün bir makâm yoktur. Bu makâmda, sâlik ve Rabbi arasında, sâlik tarafından ihtiyaç, O’nun tarafından da yüce zâtı ve sıfatları itibarıyla tam bir ihtiyaçsızlık dışında bir münâsebet yoktur. Burada, “zılliyyet” ifadesi bile kullanılamaz.¹² Kulluk, daimâ Hak subhânehû’ya yönelmektir. Bu mana ise, öncekilerin ve sonrakilerin Efendi’sine tâbi olmaksızın mümkün olmaz.¹³ Peygamberler, puthâneler yıkan, ve insanları Allah’tan başkasına kulluktan sakındıran kişilerdir. Peygamberlerin dilinde müşrik, Allah’tan başkasına ibadete esir olmuş

⁷ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 342; çeviri için bk. Çift Salih, Velîliğin Sonu, İst. 2006, Kitap daha basılmadan çeviriden istifâdemi sağladığı için Salih Çift’e teşekkür ederim. Hakim Tirmizî ile ilgili yapılmış çalışması için bk. Çift Salih, Hakim Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı, UÜSBE, Doktora Tezi, Bursa, 2003

⁸ Gazali, Risâle-i Ledünniyye, Mecmu’atu’r-Resâil, III. Risâle, 104; Beyrut, 1986

⁹ Bursevî, Tefsir, V, 309

¹⁰ Bursevî, a.g.e., IV, 366-7

¹¹ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 119; İkinci Bölüm, 8 ; nübüvvet konusuyla ilgili yapılan müstakil çalışmalar için bk. Sinanoğlu Mustafa, Kur’ân-ı Kerim’de ve Kitâb-ı Mukaddes’te Nübüvvet, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE., 1995 ; Okumuş, Bünyamin, İbn Teymiye’de Nübüvvet, AÜSBE., Basılmamış Doktora Tezi, 2005; Tahirova Adile, Kâdî Abdulcebbar ve Ebu’l-Muin en-Nesefiye Göre Nübüvvetin Gerekliliği, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE., 2004

¹² Rabbânî, Mektubât, I, 59

¹³ Rabbânî, a.g.e., I, 171

kimsedir. Bu kimsenin, varlığın zorunluluğu konusunda Allah'a ortak koşmaması bir şeyi değiştirmez. Peygamberlerin asıl üzerine düştüğü konu, Allah'tan başkasına kulluk anlamına gelebilecek davranışların kökünü kazımdır. Peygamberlerin şeriatlarına tabi olmayan insan, afakî ve enfüsî ilahlara ibadet etmekten kendisini alamaz. Şirkten kurtulmanın tek yolu, peygamberlere tabi olmaktan geçer.¹⁴ Bu ifadelerde, kulluğun peygamberlerle birlikte ifa edileceği görülmektedir. Burada tabîdir ki, marifet, ya da kulluk ettiği varlığı tanıyabilmek, kulluğu güzelleştirmek için önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat, Allah'ı kim, nasıl bilebilir? Burada anahtar kelimelerden birinin de sevgi olduğu söylenebilir. Bazı sûflere göre kulluk tam anlamıyla marifet ve muhabbet ikilisiyle meydana gelebilmektedir.¹⁵

B. Allah'ı Tanıtmak

Muhyiddin İbn Arabî'ye göre kişi, Allah'ı en sahîh şekilde O'nun bildirmesiyle bilebilir.

¹⁶ Genel olarak Allah'ı bilen kişiler de dört gruptur:

- 1- Allah hakkındaki bilgilerinin kaynağı düşünce olan âlimler.
- 2- Allah'a dair ilimlerinin tecellî yoluyla gerçekleştiği kimseler.
- 3- Allah ile ilgili bilgileri müşahede ve düşünce arasında gerçekleşenler.

4- Allah'ın her türlü inancın konusu (objesi) olabileceğini bilenlerdir. Bunlar da kendi arasında ikiye ayrılır: İlki, Hakk'ın mümkünlerin sûretlerinde aynen tecellî edeceğini kabul edenler; diğeri ise, mümkünlerin hükümlerinin Vücûd-ı Hak'ta zuhûr eden sûretler olduğunu kabul edenlerdir. Hepsinin düşüncesi de gerçektir. İşte tam da bu noktada bu bilgi sahiplerinde bir "hayret" ortaya çıkar. Bu hayret, asıl doğru yolu buluşun ta kendisidir. Hayrette kalan kimse, şaşırır fakat hayretin varlığı ile kalan ise doğru yolu bulandır.¹⁷ Hayret eden şüphesiz Tanrı'ya ermiştir.¹⁸

Yine *Futûhât*'ta kişiyi "marifetullah"a ulaştıran iki yol vardır. Yolların ilki, keşif yoludur. Bu, keşif gelen kişinin o esnâda şüphe götürmeyecek ve reddine güç yetiremeyecek şekilde içinde hissettiği bilgidir. Bunun için içinde hissettiğinden başka bildiği bir delil de yoktur. Bu tarz keşfi, ilâhî bir tecellî ile elde edenler, resuller, nebîler, ve bazı velîlerdir. Diğer yol, düşünce ve aklî delille istidlâl yoludur. Bu yol, ilkinin altındadır. Çünkü, delilde görüş sahibi olan kişinin deliline bazan olumsuz bir şüphe girebilir. Böylece o şüpheyi tesbitte ve hak yönü bulmakta zorlanır. Bu iki yol üzere olanlar, Allah'ın tevhîdine şahid olanlardır.¹⁹

¹⁴ Rabbânî, a.e., II, 261-2

¹⁵ Muhabbetin marifetin meyvası olduğuna dair, bk. Necmeddin Kübrâ, Tasavvufî Hayat, trc.Mustafa Kara, İst. 118; Kübrâ burada "bilmeyen sevemez" der.

¹⁶ Futuhât, IV, 32

¹⁷ Futuhât, IV, 42-43

¹⁸ Futuhât, I, 272; Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ında da Allah'a ermek için aşılacak vadilerden altıncısı, hayret vadisidir. II, 147

¹⁹ Futuhât, I, 319-320; ayrıca bk. Karadağ, Çağfer, İbn Arabî'de Vahiy ve Keşf, Davud-ı Kayseri Sempozyumu, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 1997, 319 vd.

Bursevî de Molla Câmî'nin Fusûs şerhinden “keşif sahibi, eşyâyı Hak ile tanır, Hakk'ı eşya ile değil. Akla gelince o, Hakk'ı ancak eşya ile tanır” sözünü nakleder.²⁰

Hız. Musa (a.s) Hak Teâlâ'ya şöyle niyâz etti: “Yâ Rabbi, seni nerede bulabilirim?” Cenâb-ı Hak buyurdu ki, “Sen bana yönelmeyi kastettiğin an, muhakkak bana vâsıl olursun.”²¹

İbn Arabî'ye göre, Allah'ı bulma yolunda yürüyen “her düşünce sahibi, kendi idrâk ettiği şeye inanmış ve ibadet etmiştir. Kalbinde bulunan, Mutlak ilah değil, yaratılmış ilahtır.”²² Bu, belki de “yere göğe sığmayıp da, kendisine inanan kulunun kalbine sığabilen”, ya da “kulunun zannına göre olan” ilahtır. İbn Arabî'nin kendisi de bunu böylece ifade eder: İnançlardaki ilah, tanımlarla sınırlanır. O, mü'min kulunun kalbine sığabilen ilahtır. Ancak, Mutlak olan ilâh'ı hiçbir şey sığdıramaz.²³

İnsanların Allah ile ilgili bilgilerinin doğruluğu, hadîs-i şerifte de bildirildiğine göre, kıyamet günü açığa çıkar “Kıyamet gününde Allah, insanlara bildiklerinden başka bir surette gelir ve “Ben sizin Rabbinizim” der. Onlar ise, senden Allah'a sığınırız, biz Rabbiniz bize gelinceye kadar burada bekleyeceğiz, Rabbiniz bize geldiğinde ise O'nu tanırız” derler. Allah kendilerinin tanıdıkları surette onlara gelir ve “Ben sizin Rabbinizim” der. Bunun üzerine onlar da, “Sen bizim Rabbinizsin” deyip O'na uyarlar. Cehennem köprüsü kurulur ve Allah: “Herhangi bir şeye tapan varsa, şimdi ona uysun” der.²⁴

O gün, Allah ile kulu arasındaki perde kalkar ve kul Hakk'ı inandığı tarzda görür. Bu durumda Hak, inandığı şeyin ta kendisidir. Öyleyse kalp ve göz, Hakk'a dair inanılmış bir sureti görebilir. İnanılan hak sureti, kalbi kaplayan, ve kendisine tecelli ettiğinde kulun tanıyacağı Hak'tır. O halde göz, inanan Hakk'ı görebilir.²⁵

Şeyhu'l- Ekber'e göre, herkesin, Rabbi hakkında bir inancı olmalıdır. Kişi, onun vasıtasıyla Hakk'a döner ve Hakk'ı O'nda arar. Hak bu inançta tecellî ettiğinde ise inkar eder ve O'ndan uzaklaşır. O halde herkes, nefsinde yarattığı ilaha tapar. Böylece de herkes kendi nefsinin ve O'nda yarattığı şeyi görür. Öyleyse, insan, belirli bir inançla sınırlı kalıp, diğerlerini inkâr etmesin. Böyle bir şey yaparsa, pek çok iyiliği yitirmiş olur. Çünkü Allah, belirli bir inancın sınırlayamayacağı kadar yüce ve büyüktür.²⁶

²⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh., 6; Bursevî de aklı, akl-ı cüz ve küll olarak ikiye ayırır ve akl-ı küll ya da akl-ı meâd sahibi olmak, kâmil velîlerin makâmıdır. Nitekim Osmanlı Şeyhülislâmlarından güzel fazîletleri ile anılan İbn Kemâl, Ebu's-Suûd ve bunların emsâli olan şahıslar, gerçi marifetin birçok kademelerine ayak basmışlarsa da, hakîkatın zirvesine ulaşamamışlardır. Kısaca, tek göze sahiptir. Bu hakîkat nüshasını ve marifet mushafını okumaya ise bir göz ve bir dil yetmez. Ferahu'r-Rûh, 69; ayrıca, felsefede Allah ve insan arasındaki ilişkide peygamberin yeri, vahiy ve peygamberlik için bk. Aydınlı Yaşar, Fârâbî'de Tanrı-insan ilişkisi, İst. 2000

²¹ Bursevî, a.g.e., 5

²² Futûhât, IV, 211

²³ Fusûs, Affî'nin Talikâtı ile, 226

²⁴ İbn Arabî, Mişkâtü'l-Envâr, trc. Mehmet Demirci, İst. 2004, 96 vd. Ebu Ümâme tarifıyla Cenâb-ı Hak'ın âhirette değişik sûretlerde tecellîsiyle ilgili değişik lafızlarla rivayet edilen bu hadisin Ebu Said el-Hudrî rivayeti için, bk; Buhari, Tefsîr, 4, 68,80, 328; Tevhîd, 4; Müslim, İman, 81, 302; hadis n. 183; Ebu Hureyre rivayeti için bk; Buharî, Rikâk, 52; Müslim, İman, 81, 299, hadis n. 182

²⁵ Fusûs, Affî'nin Talikâtı ile, 121

²⁶ Fusûs, Affî'nin Talikâtı ile, 113

İbn Arabî düşüncesinde gidildiğinde, herkesin zannına göre olan ilahın, ilâh-ı mu'tekad olduğu açığa çıkar. İlah-ı mutekad, tanımlanabilendir. Mutlak olan ilahı ise, hiçbir şey sığdıramaz. O, hem eşyanın hem de insanın aynıdır. Bir şey için o kendisini sığdırdı ya da sığdıramadı denilemez.²⁷

İşte tam da burada, peygamberler devreye girmektedir. Çünkü, Allah hakkında fikir yürüten kişi, bu fikriyle, nefsinde inandığı şeyi yaratmış, düşüncesiyle yarattığı ilaha da tapmıştır. Ona “ol” demiş, o da olmuştur. **Bu nedenle, insanlara, kitabın anlattığı ve peygamberin bildirdiği Allah'a inanmaları emredilmiştir. O ilaha ibadet ettiğinde yaratılmamış ilaha, yani kişiyi yaratana ibadet etmiş olunur. Çünkü Allah'ı bilmek, ancak (peygamberi) taklid ederek gerçekleşir.**²⁸

İbn Arabî takip edildiğinde, insanın Allah'ı en iyi Allah'la bilebileceği düşünülür. Fakat, Allah'ın bilinmesi için gayret gösteren varlıkların nihâî tahlilde bir perde olduğu görülür. “Hak, kendisini zulmanî perdelerle vasıflandırdı ki, bu perdeler, tabiattaki cisimlerdir. Ayrıca nuranî perdelerle de vasfetmiştir ki, bunlar da, latîf ruhlardır. Bu hâle göre âlem, Hakk'ın kendisini idrâk ettiği gibi Hakk'ı idrâk edemez.²⁹ Affî, sûfilerin bu görüşü, şu hadîs-i şerîfle desteklediğini söyler: “Allah'ın nûrdan ve karanlıktan yetmiş bin perdesi vardır. Eğer Allah, onları açmış olsaydı, vechinin heybeti, yaratıklarından kendisini gören her şeyi yakardı.” Vahdet-i vücûd mensupları burada, vech'den muradın Zât-ı İlâhiye, pedelerince, kevnî taayyünler olduğunu iddia etmektedirler. Allah'ın sûreti olan âlem, Allah'ı örten bir perdedir. Âlemdeki her şey, Allah'ı sadece kendinde tecellî eden Hakk'ın sırları kadar bilebilirler.³⁰ Fakat, Allah'a en yakın perde de, insandır. Burada, Allah'ı yansıtıldığı ölçüde insanın perde oluşu ve bu sebeple de O'nu sınırlaması ifade edilir:

“Sen, Hakk'ı kendinden tanırsın. Başkasından O'nu bilemezsin. Çünkü O'na en yakın perde sensin. Ama bir perde ve hicab olmanla da aynı zamanda O'nu sınırlarsın. Öyleyse senin Hakk'ı bu mertebede tanıman, O'nu bilmekten aciz kalışınla da örtüşmektedir. Bu, O'nu bilemeyişinin (cehâlet) ta kendisidir de. Burada cehâlet, Allah'a olan bilgisizliktir. İnsandan başka varlıklar, insana nisbetle daha uzak perdedir.”³¹

Kalbin, Allah'ı içine alması da Hakk'ı örten bir perdedir. Çünkü kalp, insanları Allah ile ilgili görüşlerini kendi delilleriyle kurdukları inanç sûretlerinin mahallidir. İşte bu deliller, ilahî sûretler üzerine bir örtüdür. Kişi gözükmemektedir, fakat neye inandığı gözükmez. İbare, neye inanıldığını gösterse dahi, bizzat delalet ettiği şey üzerinde bir perdedir. İlâhî isimler de ismi oldukları Zât'a delalet etseler de, Zât üzerine bir örtüdürler. Alem, bütün varlıklar, bir örtüdür. “Allah'ın herhangi bir insanla vahiy ya da perde ardından olmaksızın konuşması” (Şura, 42: 51)

²⁷ Fusûs, Affî'nin Talikâtı ile, 226

²⁸ Futuhât, IV, 143

²⁹ Fusûs, Affî'nin Talikâtı ile, 54, Nuri Gençosman trc., 31-2

³⁰ Affî, Ta'likât, 16-7; trc. 86-87

³¹ Futuhât, II, 597

mümkün değildir. **Ya da bir “Elçi gönderir” o dahi bir perdedir.** Perde, kulun kendisinde gözüktüğü sûretten başka bir şey değildir. Bu nedenledir ki, bütün sûretler, perdedir.³²

Allah, peygamberlerden birine vasıtaları ortadan kaldırıp da vech-i hâs tecellîsiyle vahyedince, o da onu bize tebliğ ettiğinde bu vahiy, Hakk’ın bize perde ardından ulaşan kelâmıdır.³³

Yûnus, Cebrâil’ (a.s.)’in da perde olduğunu şöyle dile getirir:

*Işkıla çalındı kalem ışka yesir durur âlem
Âşıklar arasında Cebrâil dahi hicâb durur.*³⁴

Allah, herkesi kendinden perdelemiş, insan-ı kâmil için zuhûr etmiştir. İnsan-ı kâmil, Hakk’ın uzayan gölgesi, belirli Arş’ı, varlığın kemâliyle nitelenmesi amaçlanmış evidir.³⁵ Fakat yine İbn Arabî’ye göre, en üstün perde de, zamanın kutbudur.³⁶

Ulûhiyet, Zat’la yaratılmışlar arasında bir perdedir. (berzah) O, bütün yaratılmışlara yayılan esmâ-i hüsnâdır. Hak, yaratıklar ile âlemlerden müstağnî Zât’ı arasındadır. Ulûhiyet, berzah noktasındaki ceberût mertebesindedir. Bir yandan âleme, bir yandan zâta bakar... ulûhiyet, kendileri ile duâ ettiğimiz ilahî isimlerdir...³⁷

O’nun perdesi, birliğidir. O’ndan başkası O’nu perdeleyemez. Perdesi, varlığıdır, birliğiyle onu örter.³⁸

Perde, bizim ile O’nun arasındaki bir sınırdır. Ve ayırım, perdeyle (sitâre) oluşmaktadır. Bunun için de O’na ilah, bize de kullar denilmektedir.³⁹

Fakat son tahlilde İbn Arabî düşüncesi, şunları ifade eder:

*Allah’ı ancak, Allah bilir, ibret alın!
Ayn’ı yoktur, fikri taklid eden aklın.*⁴⁰

İbn Arabî’nin bu metinleri bize, Allah’a yakın olma ya da O’nu daha yakından, O’nun bildirdiği şekliyle bilmenin peygamberler aracılığıyla olacağını anlatmaktadır. Anlaşılabildiği kadarıyla peygamberler, ya da insan-ı kâmil, O’na en yakın perde, ama aynı zamanda Allah’ın kendisini insanlara kendi diliyle sunmak için aracı kıldığı şahıslardır ki biz sadece peygamberlerin

³² Futuhât, IV, 214, 215

³³ Futuhât, III, 526

³⁴ Yunus Emre, Divân, 60

³⁵ Futuhât, III, 282

³⁶ Futuhât, II, 555

³⁷ Futuhât, IV, 208-209

³⁸ Suad Hakîm, a.g.e., trc., 652

³⁹ Futuhât, II, 311

⁴⁰ Futuhât, II, 183; aynı düşüncenin ifadesi için bk. Rabbânî, a.g.e., II, 399

dilinden bize konuşan ilâha ibâdet edebiliriz. Burada aklın, düşüncenin ya da bizim düşüncemizde olan ilahların Allah'la hiçbir ilgisi yoktur.

Mevlânâ da şöyle der: Herkes, bir perdeyle kapanmış, ulaştım sanmıştır ama, Tanrı sandığı, ancak vehmidir. İşte peygamber (s.a.) bu yüzden o vehim sahibinin yanlışa düşüp de mali hülyalara kapılmaması için vehmini gidermiştir.⁴¹

Rabbânî :

*Sırf akla dayananların ayakları çamur gibidir,
Eyyah! Onun sağlamlştırılması nasıl mümkün olur?*

derken,⁴² Bursevî de düşüncelerini:

*“Kühüne akl erişmez ey Mevlâ
Mâ arafnâke hakka marifetik
Seni bilmekliğe sensin evlâ
Mâ arafnâke hakka marifetik”⁴³*

şeklinde ifade eder.

Burada aklın, Allah'ı tanımakla ilgisi düşünüldüğünde, sûflere göre, kâmil akıl, aslında Allah'ı idrâk edemeyeceğini bilen akıldır: “Hakikat ehline göre Hak Subhânehû ve Teâlâ hiçbir şekilde akılla idrâk ve fehim olunamaz. O'nun akılla idrâk edilmesi, mümkün değildir. **O'nun idrâki hususunda hiçbir kanâate sahip olamayan akla kâmil akıl denir.** Sükûn ve dinginlik, akılla elde edilemez.”⁴⁴

Rabbânî düşüncesinde Allah, kendi akıl ve anlayışımız sayesinde ya da keşif ve zuhûrâtlarımız aracılığıyla idrâk ettiğimiz her türlü yakınlık ve beraberlikten münezzehtir.⁴⁵ Tecellî, keşif ve müşahedemize konu olan her şey, aslında Allah'tan başka şeylerdir. Allah Teâlâ ötelere ötesindedir. Yonttuğumuz her şey, Allah'ın yarattıklarıdır. Bunları ister ellerimizle, isterse vehimlerimizle yontmuş olalım, bir şey değişmez. İbâdeti Hak eden tek varlık, Allah'tır. Bizim zihnimizin sınırı, onu idrâkin eteklerine varamaz. Keşif ve müşâhedenin gözleri de onun celâl ve azametini müşahededen acizdir. Burada, Allah'a imân, ancak gaybî olabilir.⁴⁶

Aklın, nasıl hislerin ötesinde bir faaliyet icra eder ve bazı hususları, onunla idrak edebilirsek, bunun gibi, aklın idrak edemediği şeyleri de peygamberler (vahiy) aracılığıyla idrak

⁴¹ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 295; Mevlânâ'nın Allah ve âlem ilişkisi hakkında yazılan güzel bir yazı için bk. Çınar, Aliye, Mevlânâ Düşüncesinde Allah-Dünya Tasavvuru, Güneş ve Örtü,; ayrıca filozofların Allah tasavvurunun resmedildiği güzel bir çalışma için Çınar, Aliye, Paul Tillich'de Din Sembol İlişkisi, UÜSBE, Doktora Tezi, Bursa, 2004

⁴² Rabbânî, Mektûbât, I, 147

⁴³ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 47

⁴⁴ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.g.e., 404; 519

⁴⁵ Rabbânî, a.g.e., II, 23

⁴⁶ Rabbânî, a.e.,II; 24-5; Alâu'd-Devle Simnânî'ye göre, eski Yunan, Hristiyan ve Budistlerin başarısız olmalarının sebebi, onların kendi kişisel fikirleri ile hareket etmeleri, peygamberlerin gösterdiği yolu izlememeleridir; Jamal J. Elias, Traveling the Sufi Path, Newyork, 1995, 110

edebiliriz. Burada, aklın ötesinde bir bilgiyi kabul etmeyen kimse, peygamberlik müessesesini de inkâr etmiş olur.⁴⁷

Akılla idrak edilemeyecek bilgileri, kullara, Resûlullah (s.a.) haber vermiştir. Peygamberlik esasından habersiz kimselerin bunların varlığını kabul etmemeleri, değerlendirilemeyecek kadar önemsizdir. Zira nübüvvet gerçekliği, aklın gerçekliğinin üstündedir. Peygamberlerin bütün doğru haberlerini akıl nazarına vurmak ve aralarını uzlaştırmaya çalışmak, gerçekte nübüvvet gerçeğini inkâr etmek olur. Burada olacak ilişki, “taklîd” ilişkisidir. Nübüvvet gerçekliği, akıl gerçekliğinden farklıdır. Akıl, peygamberleri taklîd etme yardımı olmaksızın o yüce konuları anlamaktan bile âcizdir.⁴⁸

Allah’ın, insanı tecellilerini gerçekleştireceği bir halife olarak yarattığını düşünürsek, bir şekilde yaratıcı ve insan ilişkisinin kurulmasının da gerekli olduğunu görürüz. Tabi her dâim, “toprakla Rablerin Rabbi arasında ne tür bir diyalogun olacağı”⁴⁹ bahis konusu olsa da, ilişki, büsbütün de bertaraf edilmez. Tam da burada, peygamberler devreye girmektedir. Çünkü, onlar, insanı çamura battıkları noktada aklın mâverâsına taşıyarak îmân kanatlarıyla sidreye ulaşmasını sağlarlar. Sûfîler, velînin de bu görevi ifâ ettiğini düşünürler. Rabbânî, Mektûbât’ında, Herevî’nin şu sözünü nakleder: “İlâhî! velî kullarını nasıl bir vech üzere yarattın ki; onları tanıyan seni bulur, seni bulamayan ise, onları tanıyamaz.” ... Sonrasında îmânın ve irfânın aşkı alevlediği görülür. Ve sidreden ötede, artık, peygamber de yoktur, velî de:

Dairenin bitim noktası olan insanlık, ilk ve başlangıç noktası olan mutlak varlığa, birlik âlemine erişti mi, artık o makâma ne bir melek sığar, ne şeriat sahibi bir peygamber!⁵⁰

*Aşk, sevgilinin dışında bütün her şeyi yakan bir ateştir
Masivâyı öldürmede “lâ” kılıcı sallandı,
Bak bakalım, “lâ” dan sonra ne kaldı?
Müjdeler olsun ey dost! Her şey yandı!
Ve yaratıcı ilâhımızdan başka hiçbir şey kalmadı.⁵¹*

Rabbânî, duygularını bu şekilde ifade ederken, aslında, aklın yanında gönlün de Allah’ı görüşte yetersiz kaldığını Bursevî, aşağıdaki mısralarda ifade eder:

*Önceden onu hep gönlümde görürdüm
Gönül de perde idi, kaldırdı önümden⁵²*

Yine de Allah ile aradaki perdeleri açmayı İsmâil Hakkı şöyle mısralara döker:

⁴⁷ Rabbânî, a.g.e., II, 297; ayrıca, peygamberliği inkâr edenlerle ilgili olarak bk. Mustafa Can, Maturidî’ye Kadar Nübüvvet Karşı Çıkanlar ve Maturidî’de Nübüvvet Anlayışı, MÜSBE, basılmamış Doktora Tezi, İst. 1997

⁴⁸ Rabbânî, a.g.e., I, 404; ayrıca bk. II, 346

⁴⁹ Rabbânî, a.g.e., I, 147

⁵⁰ Şebusterî, a.g.e., 29

⁵¹ Rabbânî, a.g.e., I, 74

⁵² Bursevî, Tefsîr, VII, 68

*Gelin cümle hicapları açalım
Görelim cemâlini güzel Allah'ın
Hakk'ı masivâdan bir hoş seçelim
Görelim cemâlin güzel Allah'ın.⁵³*

III. NÜBÜVVETİN DELİLİ OLARAK VELÎLER ve ÖZELLİKLERİ:

A. Nübüvvet ve velâyet ilişkisi

“Velâ” kökünden türeyen “el-Velî” Allah'ın isimlerinden olup, yardımcı, yardım eden, “nâsır” dünyanın işlerini üstlenen, onları idareye hakim, mâlik olan ve onlarda tasarruf hakkını elinde bulunduran demektir, “Vely” fiilinin masdarı olan “velâyet” de yardım etmek, birisinin işlerini yürütmek, üzerine almak anlamlarına gelir. Masdarın ilk hecesi kesre ile okunduğunda idare, sultan, otorite, fetha ile okunduğunda ise yardım, yardım etmek anlamındadır.⁵⁴ Velî, “âlemin ve yaratılmışların işlerini kontrol edendir”.⁵⁵

Velâyet, yakınlık demektir. Velâyet ile vilâyet arasındaki fark şudur ki, velâyet, nusretle yardım manasına, vilâyet ise, mülk ve yetki manasındadır. Yahut, birincisi dinde, ikincisi ise dünyâ işlerinde olur.⁵⁶

Tasavvuf kaynaklarına bakıldığında, nübüvvet ve velâyet kavramlarının ve nebî ile velî ilişkisinin önemli bir şekilde yer aldığı görülür. Sûfiler daha ilk dönemlerden itibaren konu ile ilgilenmişler ve değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Burada, velînin, nebî ya da resulden ayrı ve fakat onlara yakın bir şekilde nasıl değerlendirildiğiyle ilgili bazı rivâyetler sunulacak, ardından evliyânın velâyet anlayışlarıyla konuya devam edilecektir. Bu girizgâh, aslında İslâm düşüncesinde çok tartışılan velî ve nebî üstünlüğünde nübüvvetle birlikte özellikle velâyet değerlendirmesine bir girişi ihtivâ etmektedir.

İslâm kültürüne gelmeden Tevrat'ta nübüvvet ve velâyetin birlikte değerlendirildiğinin anlaşıldığı metinler vardır:

Eski Ahitte şöyle anlatır: ... “Ve ordugâhta iki adam kaldı, birinin adı Eldad ve öbürünün adı Medad idi; ve Rûh, onların üzerine kondu; ve onlar, yazılanlar arasında idiler, fakat çadıra çıkmamışlardı; ve ordugâhta peygamberlik ettiler. Ve bir genç koştu, ve Musa'ya bildirip dedi: Eldad ve Medad, ordugâhta peygamberlik ediyorlar. Ve onun seçtiği adamlardan biri, Musa'nın hizmetçisi Nun oğlu Yeşu cevap verdi: Efendim Musa, onları menet. Ve Musa ona dedi ki: Sen, benim için mi kıskanıyorsun? Keşke RABBİN bütün kavmi peygamber olsa idi. RAB, onların üzerine Rûhunu koysa idi.” (Sayılar, 11: 26-29)

⁵³ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 195

⁵⁴ Lisânu'l-Arab, “vly” maddesi, XV, 406-7; Hucvirî, Hakikat Bilgisi, trc. Süleyman Uludağ, 329; Futûhât, II,249

⁵⁵ Lisânu'l-Arab, a.y., Suad Hakim, Sözlük 675; Bursevî, Tefsîr, VII, 198

⁵⁶ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 97

Havâfîler İsa (a.s.)’a: “Ya İsa, kendilerine hiçbir korku ve üzüntü olmayan Allah dostları kimlerdir?” diye sorunca o, şöyle cevap verir:

“Onlar, öyle kimselerdir ki, kitap onlardan bahseder, onlar da kitaptan söz ederler. Kitap onlar sayesinde bilinir, onlar da kitabın işaretiyle tanınır. Kitap, onlarla ayakta durur, onlar da kitapla yollarını bulurlar. İnsanlar dünyanın şekline bakıp dururken, onlar, dünyanın batınına nüfuz edenlerdir, insanlar dünyanın hemen elde edecekleri menfaatlerine önem verirken, onlar neticede elde edeceklerine bakarlar. Bu şekilde de, kendilerini (manen) öldürmesinden korktukları şeyleri mücahede ile öldürürler. İleride kendilerini terk edeceklerini bildikleri şeyleri, önceden terk etmişler, dünyaya dâir hiçbir şeye sahip olmamışlardır... Ellerine geçeni terk ettiler ve Hakk’ın dışındakini bıraktılar. Dünya yanlarında eskidi, onu yenilemediler; gözleri önünde harab oldu; onu imar etmediler. Kalplerinde öldü, tekrar diriltmediler. Onu kullanarak, âhiretlerini kurdular... Onlar Allah’ı ve O’nun zikrini severler. Nûruyla aydınlanır, onunla yol bulurlar. Onların garip hal ve haberleri vardır.”⁵⁷

Hız. Peygamber (s.a.)’e gelince, O, şöyle buyurur: “ Biliniz ki, Allah’ın nebî ve şehitlerden olmayan kulları vardır ki, nebîler ve şehitler, onların Allah’la olan sohbetine ve Allah’a olan yakınlıklarına özenirler.”⁵⁸ Ashâb, “ Ey Allah’ın elçisi onları bize anlat” deyince bu istek Hız. Peygamberi sevindirdi ve: Onlar, insanoğlundan bir topluluktur; aralarında akrabalık bağı olmadığı halde Allah için sevişirler, Allah için dost olurlar. Kıyamet gününde onlar için nurdan minberler konulur, Allah’a yemin olsun ki, onların yüzleri de nûrdur. Kıyamet gününde insanlar endişe duyarken, onlar korkmazlar ve emniyettedirler; onlar, Allah’ın dostlarıdır. (Yûnus,10:62)” şeklinde anlatır.⁵⁹ Hucvirî, Allah’ın mülkündeki valileri bunlardır, der. Allah, bunları seçmiş, onlara çeşit çeşit keramet ve lütuflar tahsîs etmiş, onları, nefse itaat etmekten kurtarmıştır. Bizden önceki çağlarda da onlar vardı, şimdi de mevcuttur ve bundan sonra da varlıklarını sürdürecektir. Hakîm Tirmizî, ayrıca *Hatmu’l-Evliyâ*’da şu hadisleri kullanır: “On iki nebî, ümmetimden olmayı temennî ederler.” “Aralarında İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakub ve İmran kızı Meryem’in bulunduğu yalnızca on kişinin ancak ümmetimin önde gelenlerinden önce cennete girebileceği hususunda yemin etmiş olsam haklı çıkardım.” Tirmizî, “Böyle rivâyetler, nebî olmayan bazı kişilerin nebîlere üstünlüğüne delâlet etmiyor mu?” sorusuna, “bundan Allah’a sığmırım! der. Zira nübüvvetleri ve buldukları makâmın fazîletinden dolayı hiç kimse, kimseyi enbiyânın üstünde göremez.” Öyleyse nebîler niçin onlara gıpta eder? Bu, hadiste şöyle açıklanır: “Allah katındaki makâmlarından ve O’na olan yakınlıklarından dolayı.”⁶⁰ Bursevî, yukarıdaki hadisi yorumlarken, “peygamberlerin onlara gıpta etmeleri onların daha üstün olmaları anlamında yorumlanmamalıdır. Zira bu hadis, velâyet sahiplerinin çok güzel bir hal üzere olduklarını

⁵⁷ Ebu Nuaym, *Hilyetu’l-Evliyâ*, Mısır, 1974, I, 10; Ebu Talib el- Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, 29. bölüm, I, 112, Mısır, 1310 trc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, İst. 2003I, 450; İbn Arabî, *Vesâyâ*, 266; İbnu’l-Cevzî, *Sıfatu’s-Safve*, I, 43-44

⁵⁸ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 394

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 229, 239, 328; Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 326-7 ; Bursevî, *Tefsîr*, V, 34; Ayrıca velîlerde korkunun bulunmaması ile ilgili, Bursevî *Tefsîr*, V, 55; İmâm Şevkânî’ de velâyet ve bu hadis için bk. *Şevkânî, Velâyetullah*, Mısır, ts., 64

⁶⁰ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 394

bildirir.⁶¹ der. Ayrıca, *Raṣahât*'ta bu hadîsin şerhi niteliğinde Nakşî büyüklerinden Mevlânâ Sadedin Kaşgarî, Bursevî'ye benzeyen yorumuyla şöyle der: ... Cenâb-ı Hakk'a vâsıl olan ve O'nunla birlikte olan velîlere gelince, bunlar, hepsinden daha fazîletlidir... Zira onların, göz açıp kapayıncaya değin geçen an kadar dahi olsa, Hak'tan başkasıyla ilgilenmeye tahammülleri yoktur. Nebîler, bunlara gıpta ederler. Nebîlerin gıptası, onların derecelerinin kendi derecelerinden üstün olduğu anlamına gelmez. Fakat bu topluluğun, hâl yönünden bir şerefleri vardır. O da Cenâb-ı Hakk'a yakınlıklarıdır...⁶²

İbn Arabî, Hz. Peygamber'in Ebû Hureyre'den rivayet edildiğini belirttiği şu hadise *Futûhât*'ın son bölümü olan *Vesâyâ*'da yer verir: Efendimiz buyurmuşlardır ki: Ey Ebû Hureyre! Sen öyle bir topluluğun yoluna gir ki, insanlar cehennemden emân dileyip korktukları zaman onlar, korkmazlar. –Onlar kimlerdir yâ Resûlallah? Anlatsanız da tanısam deyince Hz. Peygamber: Onlar, ahir-zamanda benim ümmetinden öyle bir topluluktur ki, kıyamet gününde peygamberlerle haşrolacaktır. Gören kişiler, hallerinden onları peygamber zanneder. Nihayet ben onları tanıyıp, “Ümmetim! Ümmetim!” diyeceğim. O zaman insanlar onların peygamber olmadıklarını anlayacaklar. Onlar, sırat köprüsünden şimşek veya rüzgar gibi geçecek ve nûrlarından mahşer halkının gözleri kamaşacak.⁶³

Necmeddin Kübrâ da, “Allah'a yönelmek, (teveccüh-i tâm) bir ölü gibi, O'ndan başka herhangi bir varlığa çağırın her şeyden yüz çevirmek demektir. Burada sûfî için Allah'tan başka herhangi bir matlub ve maksûd yoktur. Bu halde bulunan sûfîye bütün nebî ve peygamberlerin makâmları bile arz ve teklif edilse, bir an için bile olsa, hiçbirine iltifat etmez.” derken herhalde bu yakınlıktan dem vurmaktadır.⁶⁴

İmam Rabbânî de konuyla ilgili olarak, ümmetin bir takım fertlerine, bazı özellikler verildiği ve bu hususta peygamberlerin dahi onlara gıpta ettiklerine dair sahih hadislerin vârid olduğunu ifade eder. Oysa, ümmetin bütün fertlerinin üstünde, fazîletin tam bir şekilde peygamberimiz (s.a.)'e ait olduğu da bilinmektedir. Rabbânî, bunu şöyle aşmaya çalışır: Bütün bunlar, cüz'î fazîletler olup, peygamberlerin küllî fazîleti hakkında bir eksiklik doğurmaz. Peygamberimiz hakkında, bu tür cüz'î fazîletleri elde edememe noktasında bir hüznün söz konusu olabilir. Bu hüznün de, o fazîletlere ulaşmaya ve onlara layık olmaya bir sebep olmuş olabilir. Meselâ şehitlik ile peygamberlik birleşir.⁶⁵

Öte yandan, bütün bu özelliklerle vasıflanan “hakîkî salik, nebîlerin ve resullerin makamlarının en yücesine ulaşmış olsa dahi, asla Allah'ın mekrinden emin olmaz. Hiçbir durumda kendisine mücadele ve riyâzât, nefse ve onun arzularına muhalefet kapılarını kapatamaz.

⁶¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, (Arapça) IV, 60; Ayrıca Bursevî, peygamberlerin velî kullara imrenmesinin bir sebebini tefsirinde zikreder ki o da, peygamberlerin, ümmetleri için korku halinde olmalarıdır. Tefsîr, VI, 15

⁶² Ali b. Hüseyin es-Sâfi, a.g.e., 190; 247-8

⁶³ İbn Arabî, *Kitâbu'l-Vesâyâ*, 202; Kitabın Âdem Ergül tarafından yapılan çevirisinden faydalanılmıştır. bk. *Futûhât-ı Mekkiyye'den Öğütler Pınarı*, İst. 2005, aynı hadis için bk. Bursevî, Tefsîr, II, 456

⁶⁴ Kübrâ, a.g.e., 62-3

⁶⁵ Rabbânî, *Mektûbât*, II, 531

Nitekim Peygamber (s.a.) Efendimiz'in, hulefâ-i raşidînin, tabîinin, selef imamlarının ve daha önce gelip geçmiş meşâyihin durumu böyledir.⁶⁶

Hak Teâlâ nübüvvetin delilini günümüze kadar devam ettirmiş, bu delilin açığa çıkmasına da evliyayı sebep kılmıştır. Böylece, aralıksız bir şekilde Hakk'ın âyetleri ve Hz. Muhammed Mustafâ (s.a.)'in sözünün doğruluğunun delilleri zâhir olacaktır.⁶⁷

Nübüvvete delil olan bu velilerin başlıca özellikleri nelerdir ve nebîlerle yakınlığı nasıldır? sorusuna cevap bulmak için tarihî bir seyre çıkıldığında karşımıza çok geniş bir alan çıkar. Ama bu sorunun cevabı yine de sınırlı bir şekilde şöyle verilebilir:

Bâyezîd şöyle der: "Peygamberlerin sahip oldukları şey, bal dolu bir kaba benzetilebilir. Bu baldan bir damla akmıştır. Bu damla, velilerin payıdır. Kaptakilerin tümü ise, bizim peygamberimize aittir."⁶⁸

Hz. Musa, Allah'a velîlerini sorduğunda "Onlar, öyle kimselerdir ki, Ben anıldığımda onlar hatırlanır, onlar anıldığında da Ben hatırlanırım."⁶⁹ cevabını almıştır.

Kelâbâzî'nin (ö.990) düşüncesine göre Allah, Muhammed (s.av.) ümmeti içinde saf, hayırlı, seçkin ve iyi insanlar yaratmış, "bunlar, iyi ve güzel olacaklar" buyurmuş, takvâ sözünü bunların vasfı kılmış, onların nefislerini dünyadan uzaklaştırmıştır. Mücahedelerinde samimi oldukları için çalışmakla elde edilen kesbî ilme nâil olmuşlar, amellerinde ihlaslı oldukları için de vehbî bilgilere mahzar olmuşlardır.⁷⁰

Kelâbâzî, velîliğin iki tarzı olduğunu ifade eder: İlki, kişiyi Allah'a düşman olma hâlimden çıkarır. Bu anlamda imanı olan her insan, velîdir. Burada sadece, umûmî olarak bütün mü'minlerin velî olduğu söylenir.

Diğer velîlik, ihtisâs, istifâ ve istinâ anlamındaki velîliktir. Bu manadaki velîlik makâmı, velîliğin bilinmesini ve hakîkatinin anlaşılmasını gerektirir.⁷¹

İbn Arabî'ye göre de, "Lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidini diyen kişiye düşmanlık etmekten sakınmak gerekmektedir. Çünkü onlar, Allah'ın umûmî velâyeti altındadırlar. Onların koruyucusu ve işlerini tedbîr eden Allah'tır. Onlar, Allah erleridir...Velâyeti sübût bulmuş kimseye karşı söz ve fiille muharebeye tutuşmak, kesinlikle haramdır."⁷²

Kudsî bir hadiste yüce Allah, İsrâfil (a.s.)'a : "Ey İsrâfil! İzzetim, celâlim, cömertlik ve keremim üzerine yemin ederim ki, kim "Fatiha Sûresi"ni besmele ile birlikte peşpeşe bir kerede okursa, şahid olunuz ki, ben o kişiye mağfirette bulunurum, iyiliklerini kabul eder, kötülüklerini

⁶⁶ Bursevî, Tefsîr, VI, 426

⁶⁷ Hucvirî, a.g.e., 329

⁶⁸ Kuşeyrî, Risâle, haz. Süleyman Uludağ, 536; Kuşeyrî'de velâyet için bk. 425 vd.

⁶⁹ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 361

⁷⁰ Kelâbâzî, a.g.e., 47-48

⁷¹ Kelâbâzî, a.g.e., 111; Umûmî ve husûsî velâyet için ayrıca bk. Rabbânî, Mektûbât, I, 190

⁷² İbn Arabî, Vesâyâ, 13

affederim...Kendisini büyük korkudan kurtarırım. Ve o bana bütün peygamberlerden ve velîlerden önce ulaşır.⁷³

Şihabuddîn Yahyâ Suhreverdî enbiyânın (a.s) nizâm-ı âlemin maslahatı ve âhireti hatırlatmak için hakla gönderildiklerini söyler. İnsanlar, ahiretten gafillerdir. Dünya işlerini bilemezler. Bu işleri düzene koymak için birisi gerekmektedir. Bu kişinin şerefli bir kişi olması lazımdır. Kendi zamanında başka birinin olamayacağı kadar âlim ve kâdir olmalıdır. Şayet nefis, şerefli olursa, kuvveti artar ve âlemde büyük tesir gösterir. Böylece o, Ruhü'l-kudsa ulaşır ve ondan ilim elde eder, nuranî kuvvet ve tesir özelliği kazanır. Bu derece, bazen evliyâ için de geçerlidir. Fakat, enbiya daha fazla bir dereceye sahiptir. O da şudur: enbiyâ (a.s), halkı ıslah için ve risâleti ifa için memurdurlar, oysa evliya böyle değildir.⁷⁴

Necmeddin Kübrâ'ya göre, Allah'ın arzında ve semâsında Hakk'ın askerleri, velîlerdir. Onlar, Allah'ın kullarını Allah'a davet ederler.⁷⁵

Velînin alâmetleri de şunlardır:

1. Allah tarafından mahfûz olması, velînin alâmetlerindedir. Seyyar bunun Allah'ın hıfzı olduğunu bilir.
2. Allah Teâlâ'nın çeşit çeşit lütuflarıyla onu talep etmesi de velînin alâmetidir.
3. Duâsının kabûlü de velînin alâmetidir. Ve bu konuda Allah'ın velîleri kısım kısımdır.
4. Bir başka alâmet, kendisine İsm-i A'zam'ın verilmesidir. Velîlerden her birine, Allah'ın isimlerinden bir ism-i azîm verilir. Veli de onunla O'na duâ eder. O da kulunun duasına cevap verir.
5. Seyyâr için velâyet, üç derecede tamamlanır. Bunlardan biri, telvin, temkin, tekvîndir.
6. Seyyâr ancak kendisine "kûn" emri geldiğinde velâyetle vasıflanır. Ve velî, iradesini Hakk'ın iradesinde yok ettiği zaman kendisine "kûn" emri verilir. Bu kelimedeki "kâf", kevn(dünyâ)in kâf'ı, "nûn" ise, O'nun nûrudur. Hadiste de şu ifade vardır: "Ey her şeyin mükevvinini ve ey her şeyde meknûn (gizli) olan varlık!..⁷⁶

Hız. Mevlânâ da velî ve nebî ikilisini birlikte değerlendirmektedir: Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde Allah'ı şöyle konuşturur:

"Bu veliler benim çocuklarımdır. Gariplik âleminde dirler, eşleri yoktur. Ne işleri vardır, ne güçleri. Halkı imtihan için hor görünürler, hakikatte dostları benim. Hepsini, benim korumama arka vermişlerdir. Sanki onlar benim cüz'lerimdir. Sakın, sakın! Bunlar benim hırka giyenlerimdir. Öyle olmasaydı, bir tek Musa, bir tek sopa ile Firavun'un altını üstüne getirebilir miydi? Öyle olmasaydı Nuh, bir beddua ile doğuyu batıya sulara gark edebilir miydi? İhsan ve kerem sahibi Lût, zâlimlerin şehirlerini perîşân eyleyebilir, yerlere batırabilir miydi?"⁷⁷

⁷³ İbn Arabî, Vesâyâ, 136-137; İbn Arabî burada hadisin senedini vermektedir.

⁷⁴ Hakîm Tirmizî, a.g.e., Ekler, 465

⁷⁵ Kübrâ, a.g.e., 73

⁷⁶ Kübrâ, a.g.e., 153-161

⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, III, 7-8.

Hiz. Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*'da; dördüncü Meclise Hiz. Peygamber'in Allah'ın yüce kullarını anlatan bir sözüyle başlıyor: “Gerçekten de Kutlu olsun, yüceldikçe yücelsin; Allah'ın öyle büyük ve dereceleri öyle yüce kulları vardır ki, onlar yeryüzünde yağmura benzerler; karaya yağarlarsa, hayır ve bereket meydana getirirler, denize düşerlerse inci meydana getirirler.” Onlar;

*Benliklerinden, varlıklarından geçmişler, sevgiliyle var olmuşlardır;
Şaşılacak şey şu ki: Onlar, hem yoktur, hem var.*

*Birlik ehli olan kişiler bunlardır işte;
Bunlardan başkaları hep kendilerine tapanlardır.⁷⁸*

Mevlânâ “Küntü kenzen mahfiyyen” hadîs-i kudsîsi ile enbiyâ ve evliyâ arasında şöyle bir ilişki kurar:

Hak Teâlâ Hazretleri, “Ben gizli bir hazîne idim, bilinmekliğe muhabbet ettim.” buyurur. Halbuki, kendisinin zıddı olmadığından, nûru zâhir olmak için, zulmetten ibâret olan bu âlemi yarattı. “Sıfatlarımla halkıma çık” sözünde işâret olduğu üzere, enbiyâ ve evliyâyı izhâr eyledi; ve dost ve düşmandan ve mahrem ve nâmahremden mümtâz olmak için onlar, nûr-ı Hakk'ın mahzarı olmuşlardır. (Saff, 61:8)⁷⁹

Her bir velî, halk üzerinde bir huccettir. Ve onlara olan taallukları kadar halkın mertebe ve makâmları vardır. “Onu gören, beni görmüş, ona kasd eden beni kasd etmiş olur” sözünce, eğer adâvet ederse, Hakk'a adâvet etmiş olur. Ve eğer dostluğa sa'y ederse, Hakk'ın dostluğuna sa'y etmiş olur.”⁸⁰

Ubeydullah Ahrâr, velîlerin nişanlarını şu beyitlerle ifade etmiştir:

*Üç nişan olur velîlerde dimiş erbâb-ı dil
Biri ol kim, görenin gönlü ana mâil ola.*

*Anın ikinci nişanı budur kim her kaçan söze gelse,
Müstemi'ler sözüne kâil ola.*

*Hem üçüncüsü budur kim, cümle âzâsı ânın şer'ile,
Âdâb ile ey ârifâ kâmil ola.⁸¹*

Eşrefoğlu Rûmî, (ö.1470) velâyetin üç kısım olduğunu söyler. Bir kısmı velâyet-i âmmdır. Bunun yerden göğe varınca seyri ve ittilâi vardır. Ve bir kısmı, velâyet-i hâstır. Bunun arştan ferşe varınca ne denlû yaratılmış varsa hep ittilâi ve hem seyri ve hem tasarrufu vardır. Ve bir kısmı dahi, velâyet-i hâssu'l-hâstır. Bunlardan öte bunun ittilâi ve şurûu vardır ki, haddi ve

⁷⁸ Mevlânâ, *Mecâlis*, 73

⁷⁹ Mevlânâ, *Fihî mâ Fih*, 76; 66

⁸⁰ Mevlânâ, a.g.e., 69-70; 73-4; 33-4

⁸¹ Ali b. Hüseyin es-Sâfi, a.g.e., 391 ; 502

nihâyetini gayrı ol bilir, buna muttalîdir. Pes, bâtını münkeşîf olana “velî” derler.⁸² Acabâ velînin velâyeti herkese âşikâr mıdır? Hakim Tirmizî, velînin durumunun, iki tip insana gizli olduğunu ifade eder: onlardan birincisi, kalpleri cehâlet sebebiyle ahmaklaşan kimsedir. Diğeri ise, sadece zâhiren (velî) gözükendir. Bu son grup, bu yolun rûhundan bir şey koklamıştır koklamasına fakat, hased, onları, bu işi anlama konusunda kör etmiştir.⁸³

“Velîlik, Hz. Peygamber’in nûruyla gölge saldı, doğularla batıları kapladı. Ondan sonra da, aynen onun zuhûrundan evvelki gölgelere uygun gölgeler meydana çıktı. Şimdi ümmetten yetişen her bilgi sahibi, peygamber (s.a.)’in zamanından önceki bir peygambere karşılıktır. O, peygamberin sırrına mahzardır.”⁸⁴

Şebusterî’den alınan bu pasaj, velî kavramının, peygamberi de içine alacak bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Tasavvuf kaynakları, bu açıdan oldukça zengin metinlerle doludur. Mevlânâ da bunu değişik şekillerde ifade eder:

Peygamberleri tasdik edin, Tanrı’ya olan ruhu tasdik edin! Tasdik edin,; **onlar doğmuş güneşlerdir...** Onlar, ricâ ve niyâz anahtarlarıdır.⁸⁵ Peygamberlere göre velînin durumunu da Mesnevî şöyle açıklar: **Velîler, güneşin bekçileridir.** İnsanlar içinde Tanrı sırlarını bilir, anlar onlar.⁸⁶

B. Nübüvvet ve Velâyet Çeşitleri

Hakîm Tirmizî *Hatmu’l-Evliyâ* kitabında, enbiyâ için nübüvvet, evliyâ için de velâyet akdinin olduğundan bahseder. Allah, enbiyâyı, nefislerinden kurtarıp, nübüvvet mahalline sevk etmek ve perdeyi açmak sûretiyle dost edinmiştir. Evliyânın Hz. Allah’la olan dostluklarına gelince, onlardan nefislerinden kurtarılıp, velâyet mahalline sevk edilerek perde açılmış ve Allah’a dost olmuşlardır.⁸⁷

Bursevî de velâyet ve nübüvvetle ilgili şu fikirlerini ifade eder: “Nebî ile velînin arasındaki fark şudur ki, nebî olana batınından husûsî yolda ilham ve zâhirinden Cebrail vasıtasıyla vahyolunup, iki bakımdan üstün olur. Ve kendisine vahyolunan hükümleri ve şeriati tebliğ ile memur olur. Velî olana, bâtınından husûsî şekilde ilhâm olunur fakat tebliğ ile memur olmaz. Zira çoğunlukla kendisine ilhâm olunan şeriâtın bâtınlarıdır ki, bunlara mârifetler ve hakikatler denilir. Buradan anlaşılacağı üzere, enbiyâ, ilahî sırları ifşâ etmeye izinli değildir. Hazret-i Kur’ân da “Ey Rasûl, Rabbinin sana indirdiğini tebliğ et.” (Maide, 5:67) buyrulmuştur. Bundan murad, kulların işlerine ait olan hususlardır, yoksa, ilahî sırlar değildir.”⁸⁸

⁸² Eşrefoğlu Rumî, Müzekki’n-Nüfûs, Haz. Abdullah Uçman, İst. 1996, 271-2 Hakkında yazılan müstakil bir çalışma için bk. Kara, Mustafa, Eşrefoğlu Rûmî, İst. 2006

⁸³ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 366

⁸⁴ Şebusterî, a.g.e., 33

⁸⁵ Mevlânâ, Mesnevî, III, 230

⁸⁶ Mevlânâ, a.g.e., III, 272

⁸⁷ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 388-390

⁸⁸ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 22

Bursevî için velâyet, nübüvvetten önce gelir. Velâyetin en son derecesi, nübüvvet makâmının ilkinin teşkil eder. Yani, nübüvvet, velâyete dayanır.⁸⁹ O, bunu *Ferahu'r-Rûh*'da şöyle açıklar: *Muhammediye*'nin 'Benim abdin resûlün, Sen hüve'l-Hak' beyti "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve rasûluhû" şehâdetine işârettir. Abd, resûlden önce gelmiştir. Çünkü, ubûdiyetin şerefi, risâletin üzerindedir. Şunun için ki, ubûdiyet, âlem-i velâyete yani Hak ile olan muâmeleye aittir. Risâlet ise, âlem-i nübüvvet, yani halkla olan hallere dairedir. Bu sebeple velâyet, nübüvvetten daha öncedir ve onun kaynağıdır.⁹⁰

Nübüvvet ve velâyet meselesi, çok geniş bir alanı kapladığından, aşağıda İbn Arabî ve İmâm Rabbânî'nin nübüvvet ve velâyet düşünceleri, tasnife tâbi tutularak verilecektir:

1-Nübüvvet-i Âmme ve Nübüvvet-i Hâsse

İbn Arabî, insana saâdet olarak verilen mertebelerin, imân, velâyet, nübüvvet ve risâlet ile birlikte dört kısım olduğunu ifade eder.⁹¹

Kendisinde şeriatla ilgili bir bildirim olan nübüvvet, Allah'ın kullarından dilediklerine lutfettiği ilahî bir seçimdir.⁹²

Nübüvvet, velâyetin aslıdır. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de, " biz onu, kullarımızdan dilediğimizi hidâyet ettiğimiz bir nûr yaptık" (Şûra, 42/52) buyurmaktadır. Nübüvvetin nûruyla velâyet elde edilmektedir.⁹³ Nübüvvet risâletten, velâyet her ikisinden ve zehâdet, hepsinden daha umûmidir.⁹⁴

Kulların en seçkinlerinin üstünü, peygamberlerdir. Nübüvvet, velâyet ve iman makamı onlarıdır. Onlar türlerinin evinin temelleridir. Resul ise, en yüksek makâm ve hal sahibi olandır.⁹⁵

İbn Arabî'ye göre nübüvvet, "**kelânullâha muhatap olmaktan başka bir şey değildir.**" Ve bu muhatabiyet çeşitli şekillerde olmaktadır: " Allah bir beşerle ancak vahiyyle ya da perde arkasından veya bir elçi göndererek konuşur." (Şûra, 42:51) ayetiyle birlikte şunları ifade eder: "Allah'ın kullarının kalbine aracısız olarak ilhâm etmek sûretiyle kendilerinde işittirdiği de, konuşmasına vasıta kıldığı herhangi bir sûretin perdesi arkasından kuluna söylediği de, bir elçi aracılığıyla bildirdiği de vahiydir."⁹⁶ Fakat, peygamber ve velî arasında bir fark da yok mudur? diye soracak olursak İbn Arabî bu konuda peygamberin muhatap olduğu vahyin bir **teşrî** içerdiğini, fakat velînin ancak nebînin getirmiş olduğu şeriatın kesin olarak **teyidi** anlamına geldiğini söylemektedir.⁹⁷

⁸⁹ Bursevî, Tefsîr, II, 467

⁹⁰ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, 68

⁹¹ *Futuhât* II, 51-2

⁹² *Futuhât*, II, 595

⁹³ *Futuhât*, III, 14; Nübüvvet ve velâyetin Davud Kayserî'deki anlamları için bk. Bayraktar Mehmet, Kayserili Davud, Ankara, 1988, 51-2

⁹⁴ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, İkinci Bölüm, 250

⁹⁵ *Futuhât*, II, 5

⁹⁶ *Futuhât*, II, 375,76

⁹⁷ *Futuhât*, I, 150

İbn Arabî, Hakîm Tirmizî'nin "Nübüvvet nedir?" sorusuna cevâben; "Nübüvvet, kullarına yüce mertebeler veren arşın sahibi olan Allah'ın belirlediği bir mertebedir. Buna mutlak ilahî haber verme makamı denilir. Allah bu kuluna niyabet ve hilafet nazarıyla bakarsa, bu halifenin kalbine haber vermesini Ruh'a ilka eder. Buna husûsî peygamberlik anlamına nübüvvet-i teşrî' denilir. "...Sana emrimizden bir rûh vahyettik" (Şura, 42:52); "Uyarıda bulunun ki, benden başka Tanrı yoktur ve Benden korkun." (Nahl, 16:2) ayetleri buna delildir. "O, emrinden olan ruhu, kullarından dilediğine ilkâ ediyor" (Gâfir, 40:15) ayetinde de kastedilen, mutlak ya da genel nübüvvet değil, nübüvvet-i teşrî'dir. Hakîm Tirmizî'nin sorduğu soru da nübüvvetin bu kısmıdır."⁹⁸

Bu genel tanımlardan sonra, İbn Arabî'nin nübüvveti velilerle de ilgisi olacak şekilde ikiye ayırdığı görülür: **Velâyet, nübüvvet-i âmmedir. Şeriat getiren nübüvvet ise, nübüvvet-i hâssadır.**⁹⁹ Nübüvvet-i âmme (Genel nübüvvet) nin şeriat ortaya koyması mümkün değildir. Nübüvvet-i hâssa (Özel nübüvvet) ise, şeriat koyan bir nübüvettir.¹⁰⁰

Veliler, Allah'ın takib etmelerini istediği yola uygun olarak dosdoğru hareket etmişler, melekler de üzerlerine inmiştir. Bu iniş, genel nübüvettir, şeriat getiren bir peygamberlik değildir. Çünkü, melekler onlara müjdelere taşıyarak inerler. Onlara, korkmayın, üzülmeysin demek isterler.¹⁰¹

Velâyet ve risalet arasında bir berzah bulunur

Nübüvvet onda bulunur, ama hükmü bilinmez.

Tahkik edersen, nübüvvet, iki kısımdır:

İlki, teşrî nübüvveti, diğeri teşrî olmayan nübüvettir ki, bu düşük olandır.

Bu dünyada, esas varış yeri bize gözüktüğünde, varlığın teşrî ve hükmü ortadan kalkar. O zaman, ikincinin daha üstün olduğu anlaşılır

O, daha geneldir, çünkü, asl olan odur ve Allah'a mahsustur.¹⁰²

Genel dâire, mutlak olan nübüvettir.¹⁰³

Burada İbn Arabî'nin bu tasnîfi niçin yaptığı, ya da niçin bir genel nübüvvet tanımı ortaya koyduğu düşünüldüğünde şu ortaya çıkar: Hz. Peygamberden sonra artık nübüvvetin tamamlanmış olması, sûfi düşüncenin açık kalan kapının ne olduğunu düşünmesini sağlamıştır:

Nübüvvet ve risâlet, hüküm ve hakikatleri yönünden hükümsüz bırakılmamıştır. Sadece peygambere özgü risâlet kesilmiştir.¹⁰⁴ Bu zamanda teşrî peygamberliğinin kapısı kapanmış, ilahî ilim ve sırlara ulaşma kapısı açık kalmıştır.¹⁰⁵

⁹⁸ Futuhât, II, 90

⁹⁹ Futuhât, II, 24

¹⁰⁰ Futuhât, III, 513

¹⁰¹ Futuhât, II, 217

¹⁰² Futuhât, II, 252

¹⁰³ Futuhât, II, 76

Nübüvvet, genel anlamda kalkmamıştır. “Hz. Peygamberden sonra nebî yoktur”¹⁰⁶ hadisi, teşrîi nübüvvetin sona ermesini belirtir. Bu, kanun koyucu bir peygamber yoktur demektir yoksa, ondan sonra nebî olmayacak anlamında değildir. Hz. Peygamberden sonra artık Allah katından vahiy yoluyla indirilecek olan teşrî ortadan kalkmıştır. Hz. Peygamber’den sonra hiç kimse yeni şeriat ortaya koyamaz. Sadece sonradan müctehidin verdiği bir hüküm, Peygamber’in şeriatına dahil edilir.¹⁰⁷

Nübüvvet karşısında velâyetin rolü nedir? sorusu düşünüldüğünde İbn Arabî’nin, nübüvvetin sona ermesinden sonra velîlere nasları anlamaktan başka bir şey kalmadığını ifade ettiği görülür. Çünkü, ilahî emir ve nehiylerin kapısı artık kapatılmıştır. Hz. Muhammed’den sonra kim böyle bir iddiada bulunursa bu şeriata uygun da olsa, kişi kendisine bir şeriat vahyolunuyor iddiasında demektir. Bu iddia şayet Hz. Peygamber’den önce olsaydı, kabul görürdü. Nitekim Hızır “Ben bunu kendi emrimle yapmadım” demiştir. Çünkü onun zamanı bunu kabule uygundu ve o, Rabbi’nden bir şeriat üzere idi. Zamanımızda, Hızır (a.s) ve İlyas (a.s) da ittiba yoluyla sadece Hz. Muhammed’in şeriatına göre amel ederler. Ahir zamanda yeryüzüne indiğinde Hz. İsa’nın durumu da aynıdır. O, aslında nebî dahi olsa, Hz. Peygamber (s.a.)’in sünnetine göre amel edecektir.¹⁰⁸

Velî, bazen korkutan ya da müjdeleyen olabilir. Ama, şeriat getiren bir peygamber olamaz. Zira, risalet ve şeriat koymak sona ermiştir; Hz. Muhammed’den sonra ne bir resûl, ne de bir velî vardır. Herhangi bir şeriat söz konusu değildir.¹⁰⁹

Velâyetin bir derecesi de, nübüvvet ve risalettir. Bir kısım insanlar, bu dereceye ulaşır. Günümüze gelince, bu gün artık kimse teşrîi nübüvvet derecesine ulaşamaz. Onun kapısı kapanmıştır. Fakat velâyet, dünya ve âhirette kesilmez. Allah’ın esmâsından biri de, velîdir. Nebî ve resûl O’nun isimlerinden değildir. Bundan dolayıdır ki, velayet sona ermez, çünkü, Allah’ın velî ismi onu korur.¹¹⁰

Teşrîi risalet, teklif getiren nübüvvet, Allah’ın elçisi Hz. Muhammed (s.a.)’de kesilmiştir. Ondan sonra resul, şeriat sahibi nebî ya da mükellefiyet yoktur. Ondan kalan, anlayış hikmet ve bilgidir.¹¹¹

Hz. İsa, Hz. Muhammed’den sonra zuhûr edecek nebî ve resuldür. “Benden sonra Peygamber yoktur” derken, açıkça teşrîi nübüvvet kastedilmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, nübüvvet, insanların Allah katında ulaştıkları bir makâmıdır. Ve büyük insanlara hastır; fakat yine

---

¹⁰⁴ Futuhât, II, 253

¹⁰⁵ Futuhât IV, 152

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 267

¹⁰⁷ Futuhât, II, 58

¹⁰⁸ Futuhât, III, 38-40

¹⁰⁹ Futuhât, II, 376

¹¹⁰ Futuhât, III, 101

¹¹¹ Futuhât, III, 456

de bu makâm, şeriat sahibi peygambere verildiği gibi, peygamberin sünnetine tabî olana da verilir. Ve peygamberle birlikte sona eren nübüvvet, hüküm koyan nübüvvetir, makâmı değildir.¹¹²

Allah'ın büyük kulları, peygamberlik zamanındaki nebîler gibidir. Ama bu, umûmî nübüvvetir.¹¹³

Velîlerin bir kısmı, nebîlerdir. Allah, onları peygamber olarak dost edinmiştir. Velâyet, genel peygamberliktir. Şeriatın bulunduğu nübüvvet ise, özel nübüvvetir. Velîlerin bir kısmı da, Allah'ın risaletle kendine dost edindiği resulldir.¹¹⁴

İbn Arabî'nin velâyet ve nübüvvet ile ilgili ifadeleri incelendiğinde, nübüvvetin velîyi de kuşatacak derecede ikiye ayrıldığı görülmektedir: Özel olan nübüvvet, bir şeriat içeren ve peygambere has olan nübüvvetir. Genel olan ya da teşrî içermeyen nübüvvetle kastedilen, velîlerin nebîliğidir. Fakat İbn Arabî'ye göre velî, bunu da peygamber vârisi olarak alabilir:

Allah, yaratıklarında peygamberliği gizlemiştir. Bazı yaratıklarında ise açığa çıkarmıştır. Peygamberlerin nübüvveti, yani zâhirdeki nübüvvet, kesilen nübüvvetir; bâtın nübüvvet, (velîlerin nübüvveti) ise dünya ve âhirette devamlıdır. Çünkü ilâhî vahiy ve Hakk'ın indirmesi kesilmez, âlem, onlar sayesinde korunur.¹¹⁵ Bu nübüvvet, zamanla sınırlanmaz, dünyada da, ahirette de devamlıdır.¹¹⁶ İnsanlar için risalet, ancak dünyada olabilir ve ahirette hükmü kesilir. Cennete girdikten sonra şeriat getiren nübüvvet sona erer fakat genel nübüvvet devam eder.¹¹⁷

2- Velâyet-i Kübrâ ve Velâyet-i Suğrâ

İmâm Rabbânî'ye gelindiğinde, artık İbn Arabî'nin farklı bir tarzı ile karşılaşılır: burada, velâyet nebîyi de içine alacak şekilde ikiye ayrılmıştır. O, düşüncelerini velînin velâyeti ile resûlün velâyeti ifadelerinin açıklanmasında verir. İbn Arabî'de nübüvvet, nübüvvet-i âmme ve hâsse olarak ikiye ayrılmışken, İmâm Rabbânî, velâyeti, velâyet-i suğrâ ve Kübrâ olarak ikiye ayırır:

Rabbânî, kalp, sır, rûh, hafî, ahfâ olarak bilinen ve küçük âlem olarak kabul edilen insanın beş latîfesini zikreder ve bunların asıllarının arşın ötesinde zuhûr ettiğini ifade eder. Muhammedî meşrepli bir sâlik fitratının yüceliği, ama belki de sadece Allah'ın lütfuyla emir âleminden olan bu beş latîfeyi sırasıyla geçer. Sonra bunların büyük âlemdeki asıllarında seyr etmeye başlar. Bunların hepsini de düzenli ve tafsilatlı olarak aşip en son noktaya varırsa, artık, seyr-i ilallah yapıp, imkân dairesindeki seyrini tamamlamış olur. bu sâlik, böylece fenâ makâmına hak kazanıp, velîlerin velâyeti olan *velâyet-i suğrâya* ulaşır.

Sonrasında artık sâlik, nasip olursa, Allah'ın isim ve sıfatlarının gölgelerinde seyr eder. Bunlar, yukarıda anılan beş latîfenin asıllarını teşkîl etmekte ve kendilerine aslâ yokluk kokusu

¹¹² Futuhât, II, 3

¹¹³ Futuhât, II, 3

¹¹⁴ Futuhât, II, 24

¹¹⁵ Futuhât, III, 285

¹¹⁶ Futuhât, II, 90

¹¹⁷ Futuhât, II, 257

bulaşmamaktadır. Seyr-i fillah denilen bu seyri de tamamlayarak nihayete ulaşırsa, Allah'ın isimlerinin gölgelerindeki seyrini de tamamlamış olur. Böylece sâlik, Allah'ın isim ve sıfatlarına ulaşır. Velâyet-i suğrânın sonu buraya kadardır. Ayrıca bu makâmda fenânın hakîkatine giriş yapılarak peygamberlerin velâyeti olan *velâyet-i kübrâya* ayak basılmış olur.¹¹⁸ Şunu da ifade etmek gerekir ki, Rabbânî'ye göre bu isim ve sıfatların gölgelerini teşkil eden daire peygamberler ve meleklerin dışında bütün yaratılmışların mebde-i taayyünlerini içine almaktadır. Peygamberlerden sonra beşerin en üstünü olan Ebu Bekir Sıddîk'ın taayyünü, bu dairenin en üst noktasıdır. Peygamberlerin ve meleklerin taayyünleri ise, bu gölgelerin asıllarıdır.¹¹⁹ Bu metinden anlaşıldığı kadarı ile, Hz. Ebû Bekir'in velâyeti, velâyet-i Kübrâya en yakın olandır.

Rabbânî, velâyet ve nübüvveti, sekr ve sahv terimleriyle ilişkilendirerek de açıklar:

Sekr hâline dayalı hükümlerden hangisi olursa olsun, velâyet makâmından gelir. Sahv hâlinin hükümlerinden olan her şeyin de nübüvvet makâmı ile ilgisi vardır. peygamberlerin ümmetleri içinde kemâl derecesine ulaşanların, tâbi olma yolundaki sahv halleri sebebi ile bu makâmdan bir nasîbi vardır.

Bestâmîler, sekr hâlini, sahv hâline tercîh ederler. Bu yüzden Bâyezîd, “Benim sancağım, Muhammed'in sancağından yüksektir.” demiştir. Şeyh, burada, “sancağım” ifadesi ile velâyet sancağını, “Muhammed (s.a.)'in sancağı” sözü ile de nübüvvet sancağını kastetmektedir. Dolayısıyla da, sekr hâline yönelik olan velâyet sancağını, sahv hâline dönük olan nübüvvet sancağına tercih etmiştir.

Bazılarının “velâyet, nübüvvetten üstündür” tarzındaki sözleri de buna benzer. Bunun nedeni ise, teveccühün velâyet makâmında Hakk'a dönük olduğunu, nübüvvet makâmında ise, halka dönük olduğunu düşündüklerinden dolayıdır. Şüphesiz, Hakk'a teveccüh, halka teveccühten üstündür. Bunlardan bazıları, bu sözün yorumlanmasında şöyle demiştir: “Nebî'nin velâyeti, nübüvvetinden daha üstündür.”¹²⁰

İmâm Rabbânî'ye göre, böyle ifadeler, doğru değildir. Çünkü, nübüvvetteki teveccüh, yalnızca halka yönelik değildir. Bilakis o nübüvvetin içinde, halka teveccühle birlikte, Hakk'a teveccüh de vardır. Zira onların bâtınları Hak ile, zâhirleri ise halk ile beraberdir.

Velâyet, Rabbânî düşüncesinde nübüvvetin kapsamı içinde olup, onun birer parçasıdır. Nübüvvet, velâyeti de içine alan bir bütündür. Böylece, kesin olarak, nübüvvet velâyetten üstün olur. Bu velâyet, ister peygamberin olsun, ister peygamber dışındaki bir kimsenin olsun, durum değişmez. Dolayısıyla, sahv hâli, sekr hâlinden daha üstündür. Nübüvvetin içinde velâyet olduğu gibi, sahvın içinde de sekr vardır. İçinde sekr olmayan avama mahsus sahv, konunun dışındadır ve bu tür bir sahvı tercih etmenin bir anlamı da yoktur. Sekri kapsayan sahv hâli, sekr hâlinden

¹¹⁸ Rabbânî, Mektûbât, I, 359

¹¹⁹ Rabbânî, a.g.e., I, 360

¹²⁰ Velâyet nübüvvet tartışmaları için bk. Türer Osman, “Velî'nin Nebî'den Üstünlüğü” Meselesi Etrafındaki Tartışmalar Ve İbn Arabî'nin Bu Konudaki Düşüncesi, Davud-ı Kayserî Sempozyumu, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 1997, 301vd.

elbette daha üstündür. Kaynağı nübüvvet olan şer’î ilimlerin hepsi, sahvın kemâlinden doğmuştur ve bu ilimlere aykırı olan her şey, sekr kabul edilir.¹²¹

Rabbânî için kesin olarak bilinen ve icmâ ile sâbit olan bir husûstur ki, mutlak üstünlük, peygamberlerindir. Velîler ise, elde ettikleri her şeye ve velâyet kemâlâtına ancak peygamberlerin peşinden gitmeleri sebebi ile ermişlerdir.¹²²

Rabbânî, bir başka mektubunda da açıkça şunu ifade eder: “Peygamberlerin mebde-i taayyünleri, isimlerin küllîleridir. Velîlerin mebde-i taayyünleri ise bu küllîlerin altında bulunan cüz’îlerdir.”¹²³

İnsanların ulaştıkları makâmlar arasında hiç mi üstünlük yoktur? Sorusunu Rabbânî, şöyle cevaplar: Makâmlar arasında farklı derecelendirme ve üstünlük, velîler arasında söz konusu olur. Peygamberlerle velîler arasında bu söz konusu değildir. Bir peygamberin velâyeti, kalp makâmında da olsa, ahfâ makâmında olan bir velînin velâyetinden üstündür. Bu velî, kendi makâmının son mertebesine varmış bile olsa, durum değişmez. Bu durum, velînin velâyetinin daima o velâyetin sahibi olan peygamberin ayağı altında olmasındandır. Peygamberler arasında da bu bakımdan üstünlük farkı vardır. Her ikisi de makâmının son noktasına vardıklarında, üst latîfede olan bir peygamber, diğerinden daha üstündür. Fakat burada bu üstünlük, emir âleminin son dairesine ulaşmaya bağlıdır. Yoksa yalnızca üst bir latîfede bulunmak, üstünlük sebebi değildir. Bu nedenle, alt latîfede bulunan bir peygamber, üst latîfede bulunan bir peygamberden daha üstün olabilir. Nitekim Musa ile İsa arasında latîfelerinin aksi istikâmetinde bir üstünlük vardır. Musa (a.s) bu makâmda İsa (a.s)’dan daha fazla mevki sahibidir. Burada üstünlük, latîfe üstünlüğünün dışında bir şeydir.¹²⁴

Rabbânî için, nübüvvet ve velâyetten doğan ilahî yakınlık arasında da fark vardır: Velâyet, ilahî yakınlıktan ibarettir. Fakat bu yakınlıkta zilliyet vardır. Fakat, peygamberlerin velâyeti, gölgelik sahasının dışındadır. Kendisine gölgelik şâibesi hiç bulaşmayan biricik makâm, nübüvvet ve risâlet makâmıdır. Dolayısıyla nübüvvet, velâyetten kesinlikle üstündür. Nübüvvetteki yakınlık, zâtî ve aslîdir. Vusûl, nübüvvet mertebesinde, husûl ise velâyet makâmındadır. Ayrıca bütün tecellîler, velâyet makâmındadır. Nübüvvet mertebesinde ise, asla vusûl vardır. Aslın gölgeleri olan tecellîye ve zuhûrâta ihtiyaç yoktur. İkiliğin kalkması velâyet makâmına uygun olduğu için, bu makamda kaçınılmaz olarak sekr vardır. Nübüvvet mertebesinde ikilik bâkî olduğu için, sahv bu mertebenin özelliklerindedir.

Velâyet makâmında ikiliğin kalkması istendiği için, velîler, zorunlu olarak iradeyi yok etmeye uğraşırlar. Nübüvvette bu olmadığı için, iradenin kendisinin yok edilmesi istenmez. Burada, irâdenin bizzat kendisi, kâmil bir sıfattır. Burada iradenin ilgilendiği arzuların Hakk’ın rızasına uygun olması gözetilir. Aynı şekilde velâyet makâmında bütün beşerî sıfatlar yok

¹²¹ Rabbânî, a.g.e., I, 150; Peygamberin nübüvvetinin velâyetinden üstün olması ile ilgili ayrıca bk., I, 170

¹²² Rabbânî, a.e., I, 263

¹²³ Rabbânî, a.e., I, 310

¹²⁴ Rabbânî, a.e., I, 370

edilmeye çalışılır. Nübüvvet mertebesinde ise, bu sıfatların aslı değil de, bunlarla ilgili olan kötülükler yok edilir. Nübüvvet makâmına velâyet yolundan ulaşan kişi, seyri sırasında sıfatların aslını yok etmelidir. Buradaki velâyetle kasdolan, velâyet-i suğrâ ya da evliyâdır ki, gölgeli velâyettir. Gölgeyi aşan velâyet ise, velâyet-i enbiyâdır. Burada, beşerî sıfatların ilgi sahasında olan kötü şeyler yok edilir. Yoksa sıfatların aslı yok edilmez. Bu kötü ilgiler yok edilince, peygamberlerin velâyeti meydana gelir. Bundan sonra gerçekleşen yükselmeler, nübüvvet kemâlâtıyla ilgilidir. Nübüvvet için velâyetin aslı mutlaka gereklidir velâyet, nübüvvetin başlangıç merhalelerindedir. Nübüvvet kemâlâtına ulaşmak için, gölgeli velâyete ihtiyaç olmaz. Ayrıca, sıfatların aslını yok etmek, ilgili olduğu kötülükleri yok etmekten daha zordur. Bu yüzden, nübüvvet kemâlâtının gerçekleşmesi, velâyet kemâlâtından daha kolay ve daha hızlıdır... Burada mücadeleye dayanan yol inâbe yoludur. Ama maksada en kestirme ulaştırıcı yol ise, ictibâ yoludur. İctibâ erbâbının riyâzeti, tıpkı peygamberimizde olduğu gibi vuslat nimetinin şükürünü ifa içindir. İnâbe ehlinin mücâhedeleri ise, vuslata kavuşmak içindir. Aralarındaki fark, elbette çok büyüktür.¹²⁵ Yine Hakk'ın dışındakileri unutmaktan ibaret olan fenâ, muhabbetin O'ndan başkasına olan ilgisini yok etmektir. (Bu, velâyette böyledir) Nübüvvet yakınlığının basamaklarında ilerlerken ise, varlıklara olan ilgiyi kesmek için varlıkların unutulmasına asla ihtiyaç yoktur. Çünkü nübüvvet yakınlığında asla ilgi, varlıklara ilgiden eser bırakmaz.¹²⁶ Eğer nübüvvet yoluyla yakınlık kemâlâtının zirvesine yükselmek, velâyette olursa, hiç şüphesiz o zaman, fenâ, bekâ, cezbe ve sülûk gereklidir. Ama seyr, bu yolla değil de nübüvvet yaklaşmasına ulaşmak için ana yol tercih edilirse, o zaman bunlara ihtiyaç yoktur.¹²⁷

Kemâl-i nübüvvet, yükseliş basamaklarındadır ve nübüvvet yükselişinde yüz, Allah'a yöneliktir. Bir çok kişiler, yanlışlıkla velâyette yüzün hakk'a, nübüvvetinde ise halka dönük olduğunu, velâyetin yükseliş mertebelerinde, nübüvvetin de iniş mertebelerinde olduğunu ifade eder. Ama, hakikatte durum böyle değildir. Bilakis, velâyet ve nübüvvetin her ikisinde de yükseliş ve iniş bulunmaktadır. İkisinde de yükseliş anında yüz Hakk'a, iniş sırasında da halka dönük olmaktadır. Fark şudur ki, nübüvvet mahsus inişte yüz tamâmen halka, velâyete ait olan inişte ise tamâmen halka dönük olmamaktadır. Bu inişte velînin yüzü halka, içi ise Hakk'a dönüktür. Bunun sırrı, velâyet sahibi, yükseliş makâmını tamamlamadan inişe geçmiştir. Bunun için de onun yukarıya bakışı halka tam olarak dönmesine engel olmaktadır. Fakat nebî öyle değildir. Çünkü o, inişe geçerken yükseliş basamaklarını tamamladığından bütünüyle halkı Hakk'a davete yönelmiştir. Bu incelik iyi anlaşılmalıdır üstelik Rabbânî, bu değerli bilgileri, bugüne kadar kimsenin dile getirmediğini ifade eder.

¹²⁵ Rabbânî, a.e., I, 541-3; velâyetin nübüvvetin ilk basamağından oluşu ile ilgili bk. a.e., II, 46; İbn Arabî de velîlerin nihâyetinin, peygamberlerin başlangıcı olduğunu ifade eder., Futûhât, II, 51; İmam Şaranî, velâyetin son mertebesinde bile, nübüvvetin başlangıcı sayılmaması gerektiğini söyler. Ona göre: "Bütün velîler, Hz. Muhammed'in (sav) şeriatıyla ibadet etmek mecburiyetindedir." Velîlerin ulaştıkları makam ne olursa olsun, aslolan, onların yine aynı şeraite gönderme yapmalarıdır. Bunun dışına çıkmak, ilahî yardımın kesilmesine sebep olur. Velîler şârî değildir. Onların, Hz. Muhammed'in (sav) getirdiği ile amel etme mecburiyetleri vardır." Şaranî, el- Yevâkıt ve'l-Cevâhir II, 220

¹²⁶ Rabbânî, a.e., I, 551

¹²⁷ Rabbânî, a.e., I, 564

Yukarıda anılan yükseliş kâbiliyeti Rabbânî için tam olarak Muhammedî meşreplilere mahsûstur ve Nakşibendi büyükleri bu kabiliyetle birliktedir. Böylesi yükseliş, diğerlerinin kemâlâtı noksan olduğu için Muhammedî meşreplilere özeldir...

Rabbânî, kendisinin ism-i zâhirdeki seyirden sonra, ism-i bâtın seyrini de bitirdiğini ifade eder. Ve bu ikinci seyre yakışan şey, gizlilik. Ama onun için burada ortaya çıkar ki, **suğrâ, kübrâ, ulyâ bütün velâyetler, kemâlât-ı nübüvvetin gölgeleridir.** Burada katedilen bir noktalık mesafe, bütün velâyet kemâlâtından fazladır. Damlanın, okyonus karşısında sözü edilse bile, velâyet kemâlâtının, nübüvvet kemâlâtı karşısında bu kadar da sözü olmaz. Fakat Rabbânî burada, kemâlât-ı velâyetle, kemâlât-ı nübüvvet arasında sonsuz olanla, sonlu olan arasındaki gibi bir nisbetin bulunduğunu söyler. Subhânellâh der Rabbânî, bu sırâ vâkif olmayanlar, velâyetin nübüvvetten üstün olduğunu nasıl da söyleyebiliyorlar! Bir başkası da bu sözü makul bir şekilde yorumlamak için bundan kasıt, peygamberin velâyeti nübüvvetinden üstündür diyebiliyor! “Ağızlarından çıkan söz, ne kadar da ağırdır” (Kehf, 18:5) Rabbânî, yine Allah’ın yardımı ile bu seyrini tamamladığında bir adım daha ilerlese, yokluğa düşeceğini hisseder. Fakat, burada Ankanın tuzağa düştüğü, Simurgun ağa takıldığı da düşünülmemelidir. Çünkü Allah Subhânehû, ötelere ötesinde, ötelere de ötesindedir. Fakat bu makâmda Allah’ın ötelere oluşu, arada perdeler bulunduğu için değildir. Bütün perdeler ortadan kalkmıştır. Buradaki tek engel, onun idrak edilemeyecek kadar yüce ve kavranamayacak kadar büyük oluşudur. **O, varlık yönüyle en yakın, fakat, kavranabilme yönüyle en uzak olandır.** Fakat peygamberlere bağlılıkları sebebiyle murâd (Allah tarafından istenen) kullardan bazı kâmil kişilere yücelik otağından bir yer verilir ve bunlar, celâl çadırının bazı sırlarına aşinâ kınırlar.¹²⁸

Nakşî büyüklerden Muhammed Pârsâ, “velâyet yolunda, aklın mümkün görmediği şeylerin zuhûr etmesi câiz değildir. Ancak aklın yetersiz kaldığı şeylerin zuhûru câizdir. Aklın imkansız gördüğü şeyle, aklın ulaşamayacağı şey arasındaki farkı anlamayan kimsenin aklı yoktur.”¹²⁹

Son olarak, nübüvvet ve velâyeti anlama konusunda Bursevî’nin düşüncesi, şöyledir: Peygamber ve evliyânın rütbelerini, yine kendileri ve o makâma ayak basanlar, Hak Teâlânın doğru ve sağlam imân verdiği kullar bilir. Başkaları bilmez. Çünkü, yalnız yıldızları seyredenler, Güneşin ve Ayın nurlarından habersizdirler.¹³⁰

C. Hilâfet-Risâlet-İmâmet

H-l-f kökleri, bir şeyin başka bir şeyin ardından gelerek, onun yerini almasını ifade eder. Hilâfet, ikincinin birinciden sonra gelerek onun yerini alması nedeniyle bu isimle isimlendirilmiştir.¹³¹ İmâm ise, “uyulan ve işlerde öne geçen kimse”dir.¹³²

¹²⁸ Rabbânî, a.g.e., I, 365

¹²⁹ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, İkinci Bölüm, 79

¹³⁰ Bursevî, a.g.e., 77

¹³¹ Lisânu’l-Arab, XI, 82 vd., Suad Hakîm, a.g.e., trc., 245

İbn Arabî'ye ait metinlere bakıldığında, iki hilâfetin varlığından söz edilebilir: Kulun, Rabb'ini halife yaparak vekil edinmesi –ki buradaki hilafet sınırsızdır- ve Rabbin kulu halife yapması. Bu ise sınırlı bir hilafettir.¹³³ Sınırlı olan hilafetin de kabaca üç çeşidi ile karşılaşılır: Hakk'ın halifesi ki bunlar peygamberlerdir, peygamberlerin halifeleri ve birbirlerinin halifeleri (bunlar da velîlerdir.) : Allah'ın yeryüzündeki halifeleri, peygamberlerdir. (Bu teşrîi nübüvettir) Zamanımızda ise hilâfet, Allah'a değil, peygambere halife olmaktır. Çünkü, günümüzdeki halifeler, peygamberlerin hükümleriyle hüküm verirler. (bu da nübüvvet-i âmmedir)¹³⁴ Fakat nübüvvet genel ve özel olarak ikiye ayrılınca, yine de, velîlerin Allah'ın halifesi olma durumuyla karşılaşırız: Hak Teâlâ Ebû Yezid el-Bistami vekillik elbisesini giydiğinde şöyle der: “Benim özelliklerimle yaratıkların önüne çık ki, seni gören beni görmüş olsun”¹³⁵

Halîfelik, İbn Arabî'ye göre, başka bir varlığa değil, Âdem'e verilmiştir. Çünkü, Hakk'ın sûreti üzere yaratılan Âdem'dir.¹³⁶ Şeyh-i Ekber, Âdem'in yeryüzüne inişi ile, halîfelik arasında bir bağlantı kurar: Allah, Âdem'e, kovularak değil de, bana halife olarak yeryüzüne in dedi. Bu tenzîl, mekanla ilgili bir iniştir yoksa rütbe inişi değildir.¹³⁷

Melekler, Âdem'in yeryüzünde başka bir insanın değil, ama Allah'ın halifesi olduğunu anlamışlardır. Âdem'den sonra ise, insan-ı kâmiller, yine kâmillerden halîfelîği alırlar. Böylece hilâfet, kemâli en yüce şekilde görülen Hz. Muhammed (s.a.)'e kadar gelir. O, Hz. Muhammed, en yüce halife ve en büyük imam olmuştur.¹³⁸

İnsanın anlamı sufilere göre halife olmakta yatar. Allah'ın halîfesi olmaksızın, velayet, nübüvvet, risalet, imamet, emir ve mülkü içine alan bir mertebedir. İnsanın kemali bu mertebelerin kemaline bağlıdır. Bu kemâl de, Hz. Âdem'den son insana kadar potansiyel olarak mevcuttur. Allah Adem'e velayet ve nübüvveti, Süleyman'a ise velayet, nübüvvet, risalet, imâmet, emir, hilâfet-i tam ve yöneticilik nasib etmiştir. Allah İbrahim'de velayet, nübüvvet, risalet özelliklerini birleştirmiş, onun imamlığını ortaya koymuştur. Allah, İsa'ya velayet, nübüvvet, risalet, imamet, emir, yönetim ve tam risalet nasib etmiş, böylece de onun tasarrufu daha tam ve halîfelîği daha yetkin olmuştur. Hilâfette kulluk dönemi Hz. İsa ile bitmiş, bu dönemin tamamlanması onunla olduğu için Allah, şöyle buyurmuştur: “Adem'in Allah katındaki durumu, İsa'nın durumu gibidir.” (Al-i İmran, 3:59) Adem ile İsa (a.s.) benzeşmeleri, ikisinin de son olmaları yönüyledir. Adem, âlemde beşerî mahzarların sonu iken, İsa, Âdem'deki risalet mahzarlarının sonuncusudur. Halîfelikte kulluk devresi İsa ile tamamlandığında, Allah, Efendilik devrini, Efendimiz Muhammed (s.a.) ile getirmiştir. Böylece de Hz. Muhammed, velayeti, nübüvveti, imameti, idareyi yönetmeyi, kendisinde toplamıştır. Dolayısıyla da o hatmu'l-hatmdir. Önceki

¹³² Lisânu'l-Arab, XII, 22 vd., Suad Hakîm, a.e., trc., 348

¹³³ Futuhât, III, 299

¹³⁴ Fusus, Afîf'nin Talikatı ile, 162

¹³⁵ Futuhât, I, 167

¹³⁶ Futuhât, I, 263

¹³⁷ Futuhât, II, 141

¹³⁸ Futuhât, III, 280

peygamberlerin kemali eksiklikten doğan bir kemâl, peygamberimizin kemali ise kemâlden doğan bir kemâldir. Ona, cevâmiu'l-kelîm olma özelliği de böylelikle verilmiştir.¹³⁹

Hilâfet, imâmetin husûsî bir mertebesidir. Hilâfet, iki çeşittir: Biri Hak'tan hilâfettir ki, onun sahibi vasıtasız olarak alır. Biri de Cenâb-ı Risâlet (s.a.)'den hilâfettir ki, onun sahibi de vasıta ile alıcıdır. Kısaca, şeriatta hilâfet, Cenâb-ı Risâlete tabi olmaktadır. Bu iki hilâfetin sırrı, bu ümmetin kâmillerinde mevcuttur. Özellikle Hz. Ali, bu dâirenin noktasıdır. Fakat, bu yüce hilâfet, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilâfetlerine mani değildir. Belki, onlar da, hak üzere zâhiren ve bâtinen halifedirlir.¹⁴⁰

Allah'ın ikramları, katından halifelerine iner. Halife ölünceye kadar resuldür. Vefat edince, ya Allah'ın vahyi ile istediği birisini halife olarak atar ya da Allah katından bir peygamber göndererek başka bir halife görevlendirinceye kadar işi istişareye bırakır. Fakat son halife de durum böyle olmaz. Allah o zaman bu son halifenin vekillerini görevlendirir. Bu takdirde onlar, Allah'ın halifesinin halifesi olurlar ve bunlar, Allah'ın halifesi olan peygamberle aynı değillerdir.¹⁴¹ Halife, peygamber ve bizden yetki sahibi olan kimselerdir.¹⁴²

Hakk'ın halifesi, Kutup'dur. Kutub, peygambere vâris olur. (nübüvvet-i âmme) hakk'ın halifesi olan kutub, hilafetini ortaya koyamazsa, zahirde halife olan sultanla perdelenir. Kutub olan gerçek halife ise, ona bakar, onu ayakta tutar, hükümdara yardım eder.¹⁴³ Fakat kutuplardan bir kısmı Batınî halifeliği üzerine aldıkları gibi, zahirî hilâfeti de üstlenmişlerdir. Dört büyük halife buna örnektir. Bir kısmı sadece batında halifedir; Ebu Yezid Bistami gibi. Kutupların ekserisinin zahirde hükümlanlığı yoktur.¹⁴⁴

“Rabbim bana hüküm vermiştir” (Şuarâ,26:21) ayetinde hilafet, “Beni elçilerden yapmıştır” (26:21) sözünde ise risalet söz konusudur. Her resul, halife değildir. Halife kılıç, yetki ve velayete sahipken, resulde bu özellikler yoktur. Resulün vazifesi, sadece getirdiği vahyi tebliğ etmektir. Ama eğer vahyi yolunda savaşır, tebliğini de kılıçla korursa, o, halife-resuldür. Yani her nebi resul olmadığı gibi, her resul de halife değildir.¹⁴⁵

İnsana âlemde hükmetme gücü verildiğinde ki, bu hilâfettir, bu özelliğin verildiği kul, özellikle hilâfette velî-nebîlere katılır, fakat risalet ve peygamberlikte onlara katılmaz. Çünkü, risalet ve peygamberliğin kapısı kapanmıştır. Bu sebeple peygamber hüküm sahibidir, yerine birisini halife bırakırsa, onun tahakkümü olabilir. Halifesi bir resul ise onun tahakkümü şeriat yaptığı şey ile gerçekleşir; şayet resûl değilse, onun hükmetmesi, vaktinin hükmüne göre Allah'ın emrindedir. Vaktinin hükmü, kendi devrinin şeriatıdır.¹⁴⁶

¹³⁹ Suad Hakîm, a.g.e., trc., 248, 570

¹⁴⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 239

¹⁴¹ Futuhât, IV, 27

¹⁴² Futuhât, IV, 122

¹⁴³ Suad Hakim, a.g.e., trc., 250

¹⁴⁴ Futuhât, II, 6

¹⁴⁵ Fusus, 207

¹⁴⁶ Futuhât, II, 38

Bir peygamberin kemâle eren tabîleri, tabilikleri sebebiyle nübüvvet makâmını tamamladıklarında bazılarını “*imâmet*” pâyesi verilir. Bir kısmı da sadece bu kemâlâtı elde etmiş olurlar. Bu iki zât, bu kemâlâtı elde etme açısından eşittirler. Aralarındaki fark, birinin imâmet pâyesi alması, diğersininse almamış olmasıdır.

Kemâle eren velîlerden bazılarını da, velâyet makâmını tamamladıklarında “*hilâfet*” pâyesi ihsan edilir. İmâmet de halîfelik de aslî kemâlât ile ilişkilidir. Zillî (gölgesel) kemâlâtta bulunan ise, imâmet pâyesine uygun, yani onun hizasında ve gölgesinde olan *Kutbu'l-irşâd* rütbesidir. Halîfelik pâyesine uygun düşen ise, *kutbu'l-medâr* rütbesidir. Bu iki alt makâm, adeta o iki üst makâmın gölgesidir.

İbn Arabîye göre *gavs*, mezkûr kutbu'l-medârdır. Ona göre gavslik, başlı başına ve kutupluktan ayrı bir rütbe değildir. Fakat, Rabbânî'ye göre, gavs ayrı, kutbu'l-medâr ayrı kimselerdir. Hatta gavs, kutbu'l-medârı desteklemekte ve ona yardım etmekte, kutbu'l-medâr da bazı işlerde gavstan yardım istemektedir. Ebdâl pâyelerinin tayininde ve bu pâyelerin verilmesinde onun etkisi vardır.¹⁴⁷

D. Muhaddes ve nebî:

Muhaddes, hadislerde de geçen ve sûfî eserlerin önem verdiği terimlerdenidir. İbn Arabî, Hz. Peygamber'in Hz. Ömer için söylediği şu sözü, *Futûhât*'ında kullanır: “Muhakkak ki, eski ümmetler içinde muhaddesler vardı. Eğer ümmetim içinde de bunlardan olacaksa, onlardan birisi de, Ömer'dir.”¹⁴⁸ İbn Arabî burada, Allah'ın nebî ve resullerle değil de, velîlerle söyleşmesini (hadîs) kasdetmektedir.¹⁴⁹

Tirmizî, **Resûlû**; (Allah'tan) haber veren, belli bir topluluğa gönderilerek onları uyaran, böylece risalet vazifesini ifa eden kişi olarak tarif eder. **Nebî** de haber verir ama belli bir topluluğa (şeriat göreviyle) gönderilmemiştir. O, kendisine sorulduğunda sorulan şeyden haber verir. Halkı Allah'a çağırır, onlara nasihat eder ve resûlün şeriatını açıklar. Burada **Resûl**, Allah'tan getirdiği bir şeriata sahiptir ve insanları buna çağırır. Nebîye gelince o, halka bir elçi olarak gönderilmemiştir. Nebî, kendisinden önceki resûlün şeriatına uyar ve insanlara da bu şeriata tabi olma konusunda rehberlik yapar. **Muhaddes** de böyledir; o da resûlün getirdiği şeriat kanalıyla Azîz ve Celîl olan Allah'a davet eder. Hak lisanıyla Allah'tan kendisine vârid olan; müjde, destek ve nasîhtir. Ona gelen bu varid, şeriatı neshetmez hatta bu şeriata tamâmen muvâfıktır.¹⁵⁰

Bursevî'ye göre de muhaddes, gönlüne bir şey ilham edilen ve bu ilham edileni firâsetle haber veren, sonra da o şey, söylediği gibi çıkan kimsedir. Böyle olunca da bunları sanki ona mele-i a'lâ söylemiş gibi olur. Bu, velîlerin yüce mertebelerinden bir mertebedir.¹⁵¹

¹⁴⁷ Rabbânî, a.g.e., I, 350-1; Aynı konu için ayrıca bk., I, 376

¹⁴⁸ Buharî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî, 6

¹⁴⁹ Futûhât, II, 76-7

¹⁵⁰ Hakîm Tirmizî, a.g.e.,352-3

¹⁵¹ Bursevî, Tefsîr, VII, 174, 187

Peki “nebîler ile muhaddesler arasındaki fark nedir?” İbn Arabî, Hakim Tirmizî'nin bu sorusuna cevap verirken, önce şeriat sahibi nebîlerle mutlak nübüvvet ehlini karşılaştırır ve o, bu makâmda olan velîlere, velî nebîler (enbiyâu'l-evliyâ) der ve muhaddesleri bu tabakadan daha alt bir yere yerleştirir:

Nebîler ile muhaddesler arasındaki fark, teklîftir. Nübüvvet için mükellef kılma ilmüne sahip olma şartı vardır. Muhaddesin hadîsi içinse, öncelikle teklîf mevzu bahis değildir. Eğer soruda nübüvvet-i teşrî değil de, nübüvvet-i mutlaka kastediliyorsa, o zaman muhaddesler, onların bir kısmını teşkîl eder. Her nebî muhaddestir fakat her muhaddes nebî değildir.¹⁵²

Allah Teâlâ, “senden önce gönderdiğimiz hiçbir nebî ve resûl yoktur ki, şeytan onun arzusuna vesvese karıştırmasın.” (Hac, 22:52) buyurmuştur. İbn Abbas ayeti, “ve hiçbir muhaddes” şeklinde okuyordu. Onun kıraatinde risâlet, nübüvvet, hadîs birbirine yakın anlamlardı. Bunun için o, bunların hepsini peygamber sayıyordu.¹⁵³ Fakat bu, tabi ki onların Allah'tan insanlara (şeriatla) gönderilmiş elçiler oldukları anlamına gelmemektedir. Onlar yalnızca elçidir. Yani, Allah'ın işini üstlenip seçtiği herkes, dünyada bir elçidir ve gönderilmiştir. Nebî, kendisinden önceki resûlün şeriatına uyar ve insanlara da bu şeriata tabi olma konusunda rehberlik yapar. **Muhaddes** de böyledir; o da resûlün getirdiği şeriat kanalıyla Azîz ve Celîl olan Allah'a davet eder. Hak lisaniyla Allah'tan kendisine vârid olan; müjde, destek ve nasihattir. Ona gelen bu varid, şeriatı neshetmez hatta bu şeriata tamâmen muvâfiktir. İşte İbn Abbas onları “murselûn” olarak addetmiş ve kıraatinde onları birlikte okumuştur. Allah, onların her birinden ayrı ayrı söz (misâk) almıştır. Resûlden alınan söz, risaleti içerirken, nebînin sözü nübüvvet muhaddesin misakı da velayetle ilgilidir. Onların hepsi Allah'a çağırır. Fakat sadece resûlün risaleti bir şeriata sahiptir. Allah'tan haber veren nebîyi inkâr eden, kâfir olur. Muhaddes için durum böyle değildir. Onun hadîsi, resûlün şeriatına mutabık, onu teyid eden ilave bir delildir. Muhaddes bunu Allah'ın kulları için kullanırsa, bu, onun Allah'a yakınlaşması için bir rahmet ve vesile olur. Onu inkar eden kişi, muhaddesin nûr ve bereketinden mahrum kalır.¹⁵⁴

Allah Teâlâ'nın beşer ile olan kelâmı, şifâhî de olur. Böyle şifâhî kelâm, bazı peygamberler için de söz konusu olmuştur. Tabi ve vâris olma yoluyla onların bazı kâmil tabilerine de olmuştur. Onlardan biri, bu tür kelâm ile çokça muhatap olması durumunda “muhaddes” adını alır. Nitekim mü'minlerin emîri Hz. Ömer böyle bir kimse idi. Bu, ilham ya da melekle olan kelâmın dışında başka bir şeydir. Kelâmın sözlü olması, konuşanın, onu işiten tarafından görüleceği anlamına gelmez. Zira işitenin gözlerinin zayıf olması, konuşanın nûrlarının parıltılarını kaldıramaması mümkündür.¹⁵⁵

¹⁵² Futuhât, II, 78-80

¹⁵³ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 351-352

¹⁵⁴ Hakîm Tirmizî, a.e., 352-3

¹⁵⁵ Rabbânî, Mektûbât, II, 134

E. Nübüvvet-Ehl-i Kurbet – Sıddîkiyyet ve Efrâd

Uzaklığın tersi olan yakınlık anlamına gelen kurb kelimesi,¹⁵⁶ tasavvuf literatüründe önemli kavramlardan birisidir. Tirmizî'nin *Hatmu'l-Evliyâ*'da sorduğu "Ehl-i Kurbet'in makamlarının nerede olduğu" sorusuna Şeyh-i Ekber, "Sıddîkiyyet ve teşrî nübüvvet makamları arasındadır" cevabını vermiştir. Ayrıca Hızır da bu makâmın reislerindedir.¹⁵⁷

Kurbet makâmı, Allah katındaki derecelerin en özeli ve en yücesidir. İnsanlar bu makâmda üç sınıftır: ilki, insanlar içinde bu mertebeyi tamâmen elde edenlerdir ki, bunlar resulldir. Bunlar da, kendi arasında birbirlerinden üstün derecelere ayrılmışlardır. Diğer grup, ba's olunmamış nebîlerdir. Bunlar, kendilerine âit olan şeriatlarla amel ederler. Onlara tabi olan da vardır, olmayan da. Fakat bu tebaiyyet, onlar için Allah tarafından vacip kılınan bir durum değildir. Bunlar da birinci kısım gibi kendi aralarında derecelere ayrılırlar. Bu ikinci derecedeki nebîler, Hz. Âdem ile Hz. Nûh arasındaki peygamberlerdir. Çünkü İbn Arabîye göre bu arada gelen peygamberler, İdrîs (a.s) örneğinde olduğu gibi, resul değil, nebîdir. Resûl olarak gönderilen ilk peygamber Hz. Nûh'tur.¹⁵⁸ üçüncü guruba gelince, bunlar, sayılan iki makâmın dışındadırlar: Bu mertebe, nübüvvet-i mutlakadır ki, bu kimselerin aldığı vahye, meleğin müdahalesi söz konusu değildir. İşte Peygambere tâbi olan sıddîklar, bu üç sınıfın altındadırlar... Bu mertebelere sahip olan kişilerin her birinin diğerlerinin bilemeyeceği ayrı bir zevkleri vardır.¹⁵⁹

Efrâd, İbn Arabî'ye göre mukarrebündandır.¹⁶⁰ Daha önce de belirtildiği üzere bunlar, teşrî nübüvvet ile sıddîklık arasındadır. Efrâd'ın belirli bir sayısı yoktur ve Hızır bu makamdandır.¹⁶¹ Hz. Muhammed (a.s) da resûl ve nebî olarak gönderilmeden önce bu makâma Cenâb-ı Hakk'ı tevhid, celâlini ta'zîm ve Allah ile yalnız kalarak ulaşan efrâddandır.¹⁶² Hz. Ali' de efrâddandır, İbn Abbas, Efrâddandır.¹⁶³

Rabbânî de Yolun sonuna ulaşmış olanlardan bir gurubun, efrâd denilen bâtin kahramanları olduğunu ifade eder. Bunlar, seyr ilallah yollarını kat edip, bekâ billah makamlarına ulaştıklarında kendilerine kuvvetli bir cezbe ihsân edilir ve cezbe zinciriyle çekilip alınırlar: Onlar, yükselmek için garip şeylere ihtiyaç duymazlar. Semâ ve raksın, onların halvet geçidinden geçebilecek bir yolu yoktur. Vecd ve tevâcüd, onların nezdinde makbul değildir. Cezbeyle yükselmesi mümkün olan son noktaya kadar ulaşırlar. Hz. Peygamber (s.a.)'e tabi olmaları sebebiyle onun özel makâmından nasiplenme şerefine de nâil olurlar. Eğer Allah Subhânehûnun lütfuyla bu dereceye ulaşan bir hak dostuna, fitratı uygun kişileri eğitme işi verilirse, onun nefsi, abdiyyet makâmına iner; ruhu ise nefisten ayrı olarak Mukaddes Zât'a yönelmiştir. O, bütün ferdî kemâlâtı ve kutupların (Kutbu'l-irşâd) tamamlayıcı özelliklerini kendinde toplamıştır. Gölge

¹⁵⁶ Lisânu'l-Arab, I, 662

¹⁵⁷ Futuhât, II, 41

¹⁵⁸ Futuhât, III, 50

¹⁵⁹ Futuhât, II, 41

¹⁶⁰ Ferd, tek, yegâne, eşsiz anlamına isidir. Çoğulu da efrâddır. Lisânu'l-Arab, III, 331

¹⁶¹ Futuhât, II, 19-20

¹⁶² Futuhât, II, 19-20

¹⁶³ Futuhât, I, 199

makâmın bilgileri ve asıl makâmın marifetleri, bu velîye verilmiştir. Hatta onun ulaştığı makâmda ne gölge vardır, ne de asıl. O, artık gölgeyi ve aslı aşmıştır. Böylesine tamamlayıcı olan bir velî gerçekten çok az bulunan bir değerdir. Hatta böyle bir velî, uzun zamân ve çağlar geçtikten sonra bile gelse bu bir ganimettir, âlem onunla nurlanır. Nazarı, kalp hastalıklarına şifâdır. Bu tâifeden bazıları, velâyet makâmı içinde en üstün makâm olan **abdiyyet** makâmına seçilir, mahbûbiyet makâmına götüren bir kabiliyet de kendisine verilir. O, peygamberlik makâmına özel olan velâyetten nasiplenmektedir.¹⁶⁴

Hiz. Muhammed'den sonra teşriî nübüvvet iddiasında bulunan kişi, yalan söylemiş ve inkâr etmiştir. Bu noktada yakınlık makâmı vardır ki, o, genel peygamberliktir. Bu makâm da efrâda özgüdür. Allah katında ise, teşriî nübüvvetten aşağıda, sıddıklık makâmının üstünde bulunur. Bu, sır diye işaret edilen makâmıdır; o sır Ebu Bekir'in gönlünde karar kılmış, ve bununla o, sıddıkların en faziletlisi olmuştur. Ebu Bekir ile Hiz. Peygamber arasında hiçbir kimse yoktur. Çünkü Ebu Bekir, sıddıklık makâmının ve sırrın sahibidir. O sır sahibi olduğu için, sıddıklık ve peygamberlik makamı arasındadır.¹⁶⁵

Teşriî nübüvvet ile sıddıklık makamı arasında ne bir makâm ne de bir menzil vardır. Sıddıklık bağından azade olan, nübüvvet düşer. Hiz. Muhammed'den sonra teşriî nübüvvet iddiasında bulunan kişi, şüphe yok ki, yalancı ve Allah'ın elçisinin getirdiklerini inkâr ediyordur.¹⁶⁶

Sıddıklık, iki nûr arasında yeşil bir nûrdur. Bu nûr vasıtasıyla haber verenin bilinmezlik perdesinin ardından kerem nûru vasıtasıyla getirdiği şeyi müşahede mümkün olur.¹⁶⁷

Rabbânî *Mektûbât*'ında velâyet, şehâdet ve sıddikiyet makâmı olmak üzere üçlü bir tasnif sunar. Buna göre velâyet, en alt makâmıdır. Onun üstünde şehâdet makâmı vardır. velâyetin şehâdete göre konumu, sûrî tecellînin zâtî tecellîye göre durumu gibidir. Hatta şehâdet ve velâyet makâmı arasındaki uzaklık, bu iki tecellî arasındaki uzaklıktan daha fazladır. Şehâdet makâmının üstünde sıddikiyet makâmı vardır. Bu iki makâm arasındaki fark ise, ifâde ve işâretin çok ötesindedir. Bundan sonra da sadece nübüvvet makâmı vardır. sıddikiyet makâmı ile nübüvvet makâmı arasında başka bir makâmın bulunması münâsîp olmakla beraber uygun da değildir. Bunun imkânsızlığı, açık bir keşifle de sâbit olmuştur. Bazı sûfilerin bu iki makâm arasında olduğunu iddiâ ettikleri kurb makâmına gelince, Rabbânî, bunun (kurb) sıddikiyet ve nübüvvet makâmı arasında bir geçit oluşunu tartışılır bulmaktadır.

Rabbânî için, sıddikiyet makâmı gerçekten çok yüksek bir makâmıdır. Varlık âleminin üstünde Allah'ın mülk âlemi bulunmaktadır. Sıddikiyet makâmı, yüzü bu âleme dönük olan bekâ makâmılarından. Nübüvvet makâmı, sıddikiyet makâmından hakîkate üstün olmakla birlikte

¹⁶⁴ Rabbânî, a.g.e., I, 458-460

¹⁶⁵ Futuhât, II, 24-25; Sad, dat, kaf, söz veya başka bir şeydeki güce delâlet eden bir köktür. Yalanın zıddı sıdk, (doğruluk) buradan gelir. Sıddîk, "sıdka eşlik eden"dir. Suad Hakîm, a.g.e., trc., 553; Lisânu'l-Arab, X, 193

¹⁶⁶ Futuhât, II, 24

¹⁶⁷ Futuhât, II, 92

nüzûl itibâriyle ondan aşağıdadır. Nübüvvet makâmı, sahv ve bekâ makâmının kemâl noktasıdır. Kurb makâmının burada geçit olması uygun değildir.¹⁶⁸

Batınî bilgilerin, çekirdeğin zarı kadar bir aykırılık kalmayacak derecede tamamen şeriatın zâhirine uygun düşmesi, ancak velâyet makâmının üstünde olan “sıddîkiyet” makâmında gerçekleşir ki, daha önce ifade edildiği gibi, bu makâmın üstünde “nübüvvet” makâmı vardır. peygambere vahiy yoluyla gelen bilgiler, sıddîka ilham yoluyla gelir. Bu iki ilim arasında, birisi ilham, diğeri vahiy aracılığıyla olmak dışında bir fark yoktur. Eğer tarîkat ve hakikat yolunun yolcularına manevî yolculukları sırasında şeriata muhâlif bir takım bilgiler zâhir olur ve bunları dışa vururlarsa, bu vaktin sarhoşluğu ve hâlin baskın gelmesidir. Ve sıddîkiyet makâmının altında bulunan bütün makâmlarda bir nebze manevî sarhoşluk vardır. Tam ayıklık ancak sıddîkiyet makâmında gerçekleşir.¹⁶⁹

Sıddîkiyet, velâyet mertebelerinin nihayeti, nübüvvet derecelerinin başlangıcıdır. İlahî vahiy, bütün peygamberlere bu mertebeye ulaştıktan sonra gelmiştir.¹⁷⁰

F. Ricâlu'l-Gayb ve Peygamberler

Gayb erenleri olarak Türkçe'ye çevrilen ricâl-i gaybla ilgili *Futûhât*'ın ikinci cildinin başlarında İbn Arabî bir takım bilgiler vermektedir; buna göre piramidin tepesinde dört evtâd bulunmaktadır. Evtâd, vetedin çoğuludur ki, mih ve kazık manasına gelir.¹⁷¹ Evtâdın ilki “kutb”,¹⁷² ikincisi “İmâm-ı Yesâr”, üçüncüsü “İmâm-ı Yemîn” ondan sonra da sonuncu veted gelir. Evtâdın vekâleten ellerinde tuttuğu işlevlerin asıl sahipleri, dört Peygamberdir: Hz. İdris, kutb, Hz. İsa ve Hz. İlyas iki imâm, Hz. Hızır ise, dördüncü vetedir. Bu peygamberlerin her birinin, insanlar arasında görevlendirilmiş bir nâibi bulunur. Hz. İdris, Hz. İsa, Hz. İlyas ve Hz. Hızır'ın vekili olan bu evtâd, efrâd arasındadır. Efrâda gelince, “onların melekler arasındaki benzeri, muheyemûn, yani, ilâhî azamet karşısında kendinden geçmiş melekler, yani kerrubiyyündür... Makâmları, sıddıklarınkiyle, şeriat sahibi peygamberlerinki (nübüvvetü't-teşrî) arasındadır... Bu, mutlak nübüvvet makâmıdır. (e'n-nübüvvetü'l-mutlaka) Bu makâma Umûmî nübüvvet de denilir.(en-Nübüvvetü'l-âmme)¹⁷³

Bu dört kişiden birisine mukâbil her devirde bu ümmetten onların kalpleri üzerine bulunan bir kişi vardır. Onlar, anılan şahısların vekilidirler. Velîlerin çoğu, ne Kutb'u, ne iki imam'ı, ne de evtâd'ı bilir. Onlar, peygamberleri değil de, vekillerini bilirler. Bunun için

¹⁶⁸ Rabbânî, a.g.e., I, 37-38

¹⁶⁹ Rabbânî, a.e., I, 80-1

¹⁷⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 22; Ebu Nasr Serrâc, velâyet ve sıddîkiyetin nübüvvet nûrlarıyla aydınlanmış iki husûsiyet olduğunu ifade eder. bunlar, nübüvvet derecesine asla erişemezler. Ondandır üstün olmaları ise, aslâ düşünülemez. Luma, trc. Hasan Kâmil Yılmaz, İst. 1996, 428

¹⁷¹ Bursevî, a.g.e., İkinci Bölüm, 244

¹⁷² İbn Arabî, Raşid Halifelerin, kendi zamanlarının kutbu olduğunu söyler; Futuhât, II, 6; Kâf, ta ve bâ tek kökür ve toplamak anlamına gelir, kutub da bu kökten gelir. Göğün kutbu da buradan gelir. “O, feleğin üzerinde döndüğü kutubdur” denilir. Suad Hakîm, a.g.e., trc. 430

¹⁷³ Futuhât, II, 19

ümmetten herkes, bu makamlara ermek ister. Buna ulaştıklarında da, kendilerinin İmam'ın, ya da Kutb'un kendisi değil de vekilleri olduğunu anlarlar.¹⁷⁴

Kutub, değirmen mili ve bir yıldız adıdır. Feleklerin devri onun üzerinedir. Aynı zamanda bir kavmin ulusu manasına gelir ki, ricâl-i gaybin ulusudur. “Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri nizâmları bozulmasın diye tutuyor.” (Fâtır, 41) âyet-i kerîmesinin sırrına mazhar olup, ruhların ve cisimlerin bekâsına sebep olmuştur. Onun mertebesine “kutbiyyet-i kübrâ” derler ki, **Fahr-i Âlem (s.a.)’in nübüvvetinin bâtındır**, yani, velâyetidir. Zirâ Fahr-i Âlem (s.a.)’in nübüvvet nûru şeriat-ı mutahharada, velâyet nûru ise, gavs-ı a’zâmın bâtınındadır. Yani, Fahri Âlem (s.a.) bu iki nûrlâ âdeta halkın arasında yaşamaktadır...¹⁷⁵

İbn Arabî’nin evtâd arasında zikrettiği bir topluluk daha vardır; Melâmîler: “Melâmîler, velâyetin en yüksek derecesindeki erlerdir. Onların üstünde sadece nübüvvet makâmı vardır... Makâmlarına makâm-ı kurbet denir. Onlardan hiçbir harikulade zuhûr etmez, insanlar, kerâmetlerine şâhit olmaz... Onlar, bu dünyânın gizlenmişleri, emînleri, saflarıdır... Onlar, efrâddır.¹⁷⁶ diğer *Futûhât* sayfalarında da melâmetin Peygamberlerle ilişkisi, devâm etmektedir: Melâmîler, iki kısma ayrılır: Binekleri himmetleri olanlar, ve binekleri, amelleri olanlar. İlk kısım, bu dünyanın işine hiçbir müdahalede bulunmamayı ve hiçbir vazîfe üstlenmemeyi seçmiştir. İkinci grupsa, tıpkı kutb gibi onlar da vazifelenirilmişlerdir ve müdebbirîn olarak isimlendirilirler. Bu ikinci tâife, birinciden üstündür, çünkü onlar da enbiyâ gibi, Hakk’tan halka dönmüş, ancak, Hakk’tan ayrılmamışlardır.¹⁷⁷ Başta da görüldüğü üzere Kutb, ricâl-i gaybin en üst noktasındadır. Fakat, İbn Arabî bazı kutupların bu makamda maddî iktidarla manevî otoriteyi de birlikte şahsında bulundurabileceğini ifade eder.¹⁷⁸

Şeyh Abdulaziz el-Mehdevî, ona hizmet eden İbnu’l-Murâbit, İbn Arabî ve yoldaşı Bedr el-Habeşî Tunus’ta dokuz ay birlikte olurlar. Aynı yerde bir araya gelen bu insanlar, Kabe için dört erkân ne ise, âlem için de onlar odur.¹⁷⁹ Arabî bu birlikteliğin oluşturduğu hâleyi şöyle tasvîr eder: “âlemin ve insan varlıklarının kendisine dayandığı dört evtâddık.”¹⁸⁰

Peygamberler, kutuplar, imamlar, Allah’ın vasıtalarıyla âlemi koruduğu direklerdir. Bu sebebledir ki, insanlık aralarında Allah’ın bir elçisinin olmasından hâlî bulunmaz. Mezkûr peygamber, Allah’ın kendisine baktığı ve kendisi aracılığı ile bu âlemin varlığını sürdürdüğü işaret edilen peygamberdir. Öyleyse, Hakk’ın, kendisiyle insanlığı muhafaza ettiği peygamberin bu dünyada bedenen ve rûhen var olması gerekmektedir. O elçi, Adem (a.s)’dan kıyamete kadar Hakk’ın aynasıdır. Yeryüzü, bedeniyle de diri olan bir resulden yoksun kalmaz, çünkü o, insan soyunun kutbudur.¹⁸¹

¹⁷⁴ Futuhât, II, 6

¹⁷⁵ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 183, 212

¹⁷⁶ Chodkiewiz, Seal of Saints, Bölüm VII; Futuhât, I, 181

¹⁷⁷ Futuhât, I, 206 ,

¹⁷⁸ Futuhât, II, 6

¹⁷⁹ Futuhât, I, 160; II, 5

¹⁸⁰ Futuhât, I, 10

¹⁸¹ Futuhât, II, 5

Hakim Tirmizî de aynı husûsa işâret eder: Dünyâ, bu ümmet içinden çıkan “kâim bi’l-hucce”den hâlî kalmaz. Hz. Ali, şöyle duâ eder: “Allah’ım! Delillerinin ve âyetlerinin iptal edilmemesi için yeryüzünü kâim bi’l-hucceden mahrum bırakma”¹⁸²

Zamanda Gavs ve Kutub olarak isimlendirilen tek bir kimse bulunur. Allah, bir zamanda iki kişiyi birlikte seçmez. Bu seçilen kul, ayrıca, her zamanda Allah’ın gözüdür. Hak, onun zamanında sadece ona bakar. O, en üstün perdedir.¹⁸³ Değirmenin çarkı üzerine dönmesi gibi, feleklerin dönmesi de aktâbın varlığı ile. Ve bütün varlıkların devamı da, onların varlığı üzerine döner. Yani onlar olmasa, âlemin nizâmı bozulur. Kutbu’l-aktâb, birdir, ona kutb-ı vücûd derler fakat, kutb-ı irşâd, çok olur.¹⁸⁴ Kutub, Hakk’ın âlemde baktığı noktadır.¹⁸⁵

Allah Teâlâ, hazînelerin mühürlenerek muhafaza edilmesi gibi, âlemi de halife ile muhafaza eder. Gerçek halife, Bursevî’ye göre her asırda bir tane bulunan kutuptur.¹⁸⁶

Hakk, âleme göz kulak olması için birini vazifelendirdiğinde, ki ona Kutub, gavs, halife de denir, misal âleminde onun için bir döşek serilir ve o kişiyi onun üzerine oturtur. Kutub, serîr üzerine ilâhî sûretle oturduğunda, Allah, âleme işitmek ve itaat etmek üzere kendisine biat etmelerini emreder. Böylece, ulvî ve süflî olan bütün varlıklar, ona biat eder. Yalnız en yüce melekler bu biatin dışındadırlar. Onlar emir sebebiyle değil de, zât gereği ibadet eden meleklerdir. Kutubun tasarrufuna dahil olmayan Evtâd da bu biate dahil değildir. Çünkü onlar da kutub gibi kâmil kişilerdir.¹⁸⁷

Ebû Osman Mağribî şöyle demiştir: “büdelâ, kırk, ümenâ yedi, imamların halifeleri de üç tanedir. Kutub ise birdir. Diğerlerinin tamamını tanır ve kontrol eder. Fakat kimse onu tanımaz ve kontrol etmez. O, imamların halifeleri olan üç evliyânında imâmıdır. O, onları tanır, fakat onlar onu tanımazlar. Üç halife, yedi kişiden oluşan ümenâyı tanır, fakat o yediler, üçleri tanımaz. Yediler, kırk kişi olan büdelâyı tanır, fakat büdelâ, onları tanımazlar. Kırklar, ümmetin diğer velîlerini tanır, fakat evliyadan hiçbiri onları tanımaz. Kırklardan biri eksilince, yerine velîlerden biri getirilir. Yedilerden biri eksilince, yerine kırklardan biri getirilir. Üçlerden biri eksilince, yerine yedilerden biri getirilir. Mahlukâtın kıvamı kendisi ile olan ve tek olan kutub vefât ettiği onun yerine üçlerden biri getirilir. Bu, kıyamete kadar böyle devam eder.

Bursevî’nin rivâyetine göre, Şeyh-i Ekber, *Kitâbu’l-Azîme*’sinde şöyle der: “Kutub, merkezi, sağdaki imam, ruhlar âlemini, soldaki imam ise, cisimler âlemini muhafaza eder. Evtâd-ı Erbaa, doğu, batı, güney ve kuzeyi manen korurlar. Abdâl-ı seba da, dünyanın alt ve üst bölgelerini manen korurlar.”

¹⁸² Hakîm Tirmizî, a.g.e., 360-1

¹⁸³ Futuhât, II, 555

¹⁸⁴ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 17

¹⁸⁵ Futuhât, II, 5

¹⁸⁶ Bursevî, a.g.e., I, 290

¹⁸⁷ Futuhât, III, 136,

Bu latîf meclisleri toplayan fakîr (İsmail Hakkı) şöyle der: “Bedenimdeki rûhum ve dayanağım olan şeyhim hazretlerinden duyduğum ki, kutub öldüğü zaman onun halefi, sağ taraftaki fertlerden değil, soldakinden olur. Bu, imâm cemâate döndüğünde sol tarafının sağ, sağ tarafının ise sol olmasından kaynaklanmaktadır.”¹⁸⁸

Kutub’un, Efrâd’a paye verdiğinde gizlendiği yer mahda’dır. Muhammed b. Faid el-Evanî şöyle diyor: “yükselmişim. Artık önümde bir ayak görüyordum. Onu kıskandım, bana “O Peygamberinin ayağıdır” denildi. Bunun üzerine heyecanım dindi. Efraddan olan bu zat önünde sadece peygamberi olduğunu ve kendisini başka kimsenin geçmediğini sanmıştı. Abdulkâdir’i gördün mü? diye sorduklarında, hayır demiştir.”¹⁸⁹

İmam olan kul, efraddan değilse, peygamberinin izinin yanı sıra, vaktinin kutbunun izini de takip etmesi gerekmektedir; evtâd, önünde üç iz görmelidir. Abdâldan olan kul, dört izle beraber yol alır.¹⁹⁰

Yine İbn Arabî, abdallar ile peygamberler arasında da şöyle bir ilişki kurar: Abdâl, yedi kişidir. Bunlar, Allah’ın kendileriyle yedi bölgeyi koruduğu kimselerdir. abdâlin birincisi, Halîl’in, ikincisi, Musa Kelîm’in, üçüncüsü, Harun’un, dördüncüsü, İdris’in, beşincisi, Yûsuf’un, altıncısı Yûnus’un, yedincisi de Âdem’in kademi üzerinedir. (onların hakikatlerini gerçekleştirmeye çalışır.)¹⁹¹

Mevlânâ da her amanda peygamber yerine bir velinin olduğunu ifade eder. Öyleki o, imâmdir, mehdîdir, kutubdur, insanların gözbebeği olan gönül sahibidir. Hâsılı o, insanın kendisidir:

“Her devirde peygamber yerine bir veli vardır; bu sınama kıyâmete kadar daimîdir. Kimde iyi huy varsa kurtulmuştur. İşte diri ve faal imam, o velidir; ister Ömer soyundan olsun, ister Ali soyundan! Ey yol arayan, Mehdi de odur Hâdî de o. Hem gizlidir, hem senin karşında oturmakta. O, nura benzer; akıl onun Cebrail’idir. Ondan aşağı olan veli de onun kandilidir. Bu kandilden daha aşağı derecede olan veli de kandil konan yerimizdir. Nura mertebe bakımından dereceler vardır. Çünkü Tanrı nurunun yedi yüz perdesi vardır. Nur perdelerini bu kadar kat bil! Her perdenin ardında bir kavmin durağı var. İmam’a kadar bu perdeler saf saftır. Son saftakilerin gözleri, zayıflıktan ön saftakilerin nuruna tahammül edemez. Ön saftakilerin gözleri de görüş zayıflığı yüzünden daha ön saftakilerin nuruna takat getirmez. İlk saftakilerin hayatı olan aydınlık, bu şaşımın ruhuna azap ve âfettir. Şaşılıklar yavaş yavaş azalır; adam yedi yüz dereceyi geçti mi deniz kesilir. Demiri, yahut altını sâf bir hale getiren ateş, ter ü taze ayva ve elmaya yarar mı?...Demek ki şûlelerin nazargâhı o demirdir. Şu halde Tanrı’nın nazargâhı da gönüldür, ten değil!”¹⁹²

¹⁸⁸ Bursevî, Tefsîr, IV, 480-1

¹⁸⁹ Futuhât, II, 130

¹⁹⁰ Futuhât, I, 201

¹⁹¹ Futuhât, II, 7

¹⁹² Mevlânâ, Mesnevî, I, 62-4

Mevlânâ, her devirde olan o Allah erinin aranmasını ister ve kişinin bu gönül sahibine bağlanmasını elzem görür:

“İnsanların gözbebeği olan insanı ara, insanların gözbebeği olan insanı, insanların gözbebeğini!¹⁹³” Peygamber, “Tanrı, sûretlerinize bakmaz, kalbe bakar. Kalb işlerinizi düzene koyun.” demiştir. Tanrı, ben sana bir gönül sahibinden bakarım. Secdene, altın vermene bakmam bile demektir. Sen gönlünü gönül sandın da, gönül sahiplerini aramayı bıraktın. Gönül, öyle bir varlıktır ki, bu yedi gök gibi yedi yüz tanesini oraya koysan, kaybolur gider. Gönül sahibi, altı yüzlü aynadır. Tanrı, altı cihette de o aynadan nazar eder durur. Altı cihette bulunan, bu cihetlerden kurtulamayan kişiye Tanrı, o gönül sahibi vasıta olmadıkça nazar etmez. Birisini reddederse, onun için eder, kabul ederse, yine şefaathçi olur. O olmadıkça, Tanrı kimseye rızık vermez. İşte ben, vuslata ulaşan kişinin ahvalinden bir miktarığını söyledim. Tanrı, ihsânını onun eline kor da, acımanlara onun elinden ihsanda bulunur. Ey zengin, yüzlerce çuval altın getirsen, Tanrı der ki: A iki büküm adam, gönül getir. Gönül senden razıysa, ben de razıyım. Gönül, senden yüz çevirmişse, ben de yüz çeviririm. Sana bakmam, o gönle bakarım. Ey cânı kapımda olan, bana armağan olarak gönül getir. Gönül sahibi seninle nasılsa, ben de öyleyim. Cennetler, anaların ayakları altındadır. Halkın anası da odur, babası da odur, aslı da o. Ne mutlu gönlü deriden, bedenden ayırt edebilen kişiye. Sen dersin ki, işte sana gönül getirdim ya. Fakat o der ki: şehir, bu gönüllerle dopdolu. Sen bana âlemin kutbu olan gönlü getir. İnsanın canının canının canının canı o gönüldür. İşte onun için o gönüller sultanı, nûr ve ihsanlarla dolu olan gönlü beklemektedir.”¹⁹⁴

Tek bir kişi ama bine bedel.. Kimdir o? Tanrı Velîsi. Hatta o yüce Tanrı kulu, yüzlerce zamânın tek eridir.¹⁹⁵

Başının gitmemesini istersen, ayak ol, rey ve tedbîr sahibi kutba sığın! Şah bile olsan, kendini ondan üstün görme. Bal bile olsan, onun otundan başka bir şey devşirme. Senin fikrin sûrettir, onunki cân, senin paran kalptir, onunki maden!

O, sensin. Kendini onda ara. “Kû kû- Nerde nerde” diye onun civarında üveyk ol!¹⁹⁶

G. Bazı Ortak Kavramlar

1. Vahiy ve İlham

Vav-ha-ye, “gizli bir şekilde bir bilgiyi başkasına ulaştırmak” anlamına gelir. Vahy, “işâret” demektir. Ayrıca, “kitaplar ve risâle” demektir. Her ne şekilde olursa olsun, öğrenmesi için başkasına ulaştırılan her şey vahiydir.¹⁹⁷

¹⁹³ Mevlânâ, a.g.e., I, 170

¹⁹⁴ Mevlânâ, a.e., V, 73-4

¹⁹⁵ Mevlânâ, a.e., VI, 4

¹⁹⁶ Mevlânâ, a.e., II, 151

¹⁹⁷ Lisânu'l-Arab, XV, 379, Suad Hakîm, a.g.e., trc., 654

Bursevî, Tefsîrinde Kur'ân-ı Kerîm'de vahyin kullanıldığı değişik mânâlara yer vermiştir:

1- Vahiy, peygamberlere kitap veya haber göndermektir ki, “Onlara vahyederiz” (Yûsuf, 12:109) âyetinde olduğu gibidir.

2- Vahiy, ilhâm mânâsına da gelir. “Mûsâ'nın anasına vahyettik” (Kasas, 28:7) âyetindeki vahiy, ilham mânâsındır.

3- Vahiy, murad olunan mânânın ilkâ olunması, gönle düşürülmesi, öğretilmesi manasındır. “O gün, yeryüzü, haberlerini söyler, ki Rabbin, onları ona vahyetmiştir.” (Zilzâl, 99:4-5)

4- İşâret manasındır: “Mihrabdan kavmi huzûruna çıkıp onlara vahyetti, (yani işaret etti) ki, sabah akşam tesbih ediniz!” (Meryem,19:11) Bunların hepsinin aslı, bir şeyi, gizli olarak bildirmektir.¹⁹⁸

Yine Bursevî'nin *Tefsîr*'inde vahyin üç anlamı üzerinde durulur:

1- Meleğin lisânıyla sabit olanlar. Kur'ân-ı Kerîm bu kabildendir.

2- Meleğin söz ile açıklaması olmadan işareti ile sabit olanlar. Resûlullah (s.a.)'in şu hadisinde buna işaret vardır: “Rûhu'l-kuds, kalbime şöyle üfledi: hiçbir nefis, rızkını tamamlamadan asla ölmez.”

3- Allah Teâlâ tarafından kalbine hiç şüphe bırakılmayacak şekilde ilham zâhir olmasıdır. Bu da, Allah'ın kendi katından bir nûr göstermesi suretiyle olur. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hükmedesin diye...” (Nisâ, 4:105)¹⁹⁹

İbn Arabî için, İlahî haberler ikiye ayrılır: Birincisi, Allah katından gelen sayfalar, Tevrat, İncil, Kur'ân, ya da Zebûr diye isimlendirilen şeydir. Özet olarak, bize bir meleğin ya da bir peygamberin Allah'tan bildirdiği her şey, bu kısma girer. Diğeri ise, bütün mevcudatın dilinde olan hitâb-ı ilâhîdir.²⁰⁰

Yine İbn Arabî bunu başka bir şekilde şöyle dile getirir: Allah her bir ümmete farz kıldığı şeyleri kullarının kalplerine iki yolla ulaştırır: İlki, Cebrail ismi verilen Rûhu'l-Emîn'i veya bir meleği kullarından birisinin kalbine göndermesi. Bu kul, meleğin kendisine gönderilmesinden ötürü, resul ya da nebî ismini alır ve diğer insanların, Rabbi katından getirdiği şeylere iman etmesi gerekir. İkinci yolda Allah, vahyini devrinin akıllısının kalbine ilhâm eder ve kudsî ruh da onun gönlüne nefes verir.²⁰¹

¹⁹⁸ Bursevî, Tefsîr, III, 105

¹⁹⁹ Bursevî, a.g.e., V, 310

²⁰⁰ Futuhât, IV, 204

²⁰¹ Futuhât, III, 400

Görevli melekler, nebilere vahiy indirirler. Velilerin kalplerine de hoş ve güzel şeyler (rekâik) indirirler. Melek, kesinlikle nebi olmayan kişinin gönlüne topluca bir vahiy veya ilahi emir indirmez. Çünkü artık şeriat tamamlanmış, farz, vacip, mendup, mubah ve mekruh belirlenmiştir. İlahî emir, risaletin sona ermesiyle kesilmiştir.

Kişi, kendisine melek değil de, vasitasız olarak Allah'ın emir verdiğini söylese, bu, büyük bir iddiadır. Fakat Allah kuluna bir şey söylemiş ya da onunla konuşmuşsa, bu şeriat değil, ilim ya da haber kabilindedir. Allah, kişiye asla bir şey emretmez. Öyle olsa bu, meleğin vahyine eş bir hüküm olur.²⁰²

İbn Arabî düşüncesinde vahyin başlangıcı, canlı türünün dışındaki bütün varlık sınıflarında ilhamdır.²⁰³

Seçkinler için ilahî vahiy, özel yoldan gelir. Bilmediği şeyi öğrenen herkes ilham almıştır. Vahiy, geneldir. Eksik ve kâmil herkese iner, fakat, akıllar ona ulaşamaz. Allah, herkese, özel bir yönden vahiyyle hitab eder.²⁰⁴

Allah'ın bütün varlıklara hitap etmesi, gök, yer, dağ, ağaç gibi bütün her şeye vahiy mümkün, ve hatta vâki' ve sahihtir.²⁰⁵

Vahiy, ilk anlaşılan, ilk anlatılan şeydir. Her şeyin üzerine yaratıldığı ve çalışmanın katkısının olmadığı vahiy de böyledir. Bebeğin annesinden süt emmesi, ilahî vahyin sonucudur. Allah, “Rabbin, arıya... vahyetti” buyurur. Arının anladığı şey, vahiy olmasaydı, ondan bal çıkmazdı.²⁰⁶

İnsan bedeninin bütün parçaları, Allah'ın kendisine tecellî ettiği vahiyyle fitraten Allah'ı bilir. Şu halde insan tafsîlen vahiy sahibidir.²⁰⁷ Yaratıklardan herkeste olan vahiy, ilhamdır. Bu anlamda hiçbir canlı vahiyden yoksun değildir.²⁰⁸

İbn Arabî, *Futuhât*'da vahyin zâtî ve ârızî yönüne değinir: Yaratılmışların zâtlarından kaynaklanan zâtî vahiy, onların, Allah'ın övgüsünü tesbîh etmeleridir. Bu, bütün fertler için söz konusudur. Arızî vahiy ise, bazı kişiler için olurken, bazıları için olmaz. Bu vahiy, iki çeşittir: ilki, Allah'tan geldiğine dair bir delile sahiptir ki, bu, peygamberlerin getirdiği şeriattır. İkincisi ise, hakkında delil olmayandır. Bu, hikmetin gerektirdiği konulmuş kanundur.²⁰⁹

Allah, kullarının kalplerine vahyeder.²¹⁰ Vahiy, Hakk'ın “söz” olarak kalbe ulaştırdığı şeydir ki, kalpte buna dair bir bilgi oluşur.²¹¹ Vahiy, vahye muhatap olanın tabiatında güçlü bir

---

²⁰² Futuhât, III, 38-40

²⁰³ Futuhât, II, 58

²⁰⁴ Futuhât, IV, 388-89

²⁰⁵ Futuhât, III, 393

²⁰⁶ Futuhât, II, 78

²⁰⁷ Futuhât, II, 78

²⁰⁸ Futuhât, II, 58

²⁰⁹ Futuhât, II, 117

²¹⁰ Futuhât, III, 400

²¹¹ Futuhât, III, 332

otorite sahibi olur. Bir şey kişiye egemen olup, onu kör ve sağır eder, düşüncesiyle tedbiri arasına girer, hükmünü ona geçirirse, işte bu, vahiydir. Musa'nın annesi örneğindeki gibi.²¹² Allah, Hz. Muhammed'e bütün erdemlerde kemâli tahsîs ettiğinden dolayı, Hz. Muhammed'in vahyi, vahyin bütün türlerini ihtiva etmektedir. Vahyin her türü, Hz. Peygambere verilmiştir.²¹³

İbn Arabî, velîye gelen vahyi şöyle açıklar: Allah, velî bir kuluna bir şey vahy etmek istediği zaman o velînin hakikatine o şeyin sûretinde tecellî eder. Velî de bu tecelliden Hakk'ın vahyettiği şeyi öğrenir ve bilmediği şeyin ilmini, kendinde bulur.²¹⁴

Kulağa ulaşması esnasında hitâb-ı ilâhîyi bilmeye gelince, Allah'ın, bir kimseyle şu üç tarz dışında konuşması mümkün değildir: vahiy, yahut perde ardından ya da bir elçi göndererek ona dilediğini vahyetmesiyle (Şurâ, 42:51) **vahiy, Allah'ın konuşma tarzında peygamberlerin kalplerine ulaştırdığı şeydir.** Ayetteki “veya perde ardından” ifadesi, Allah'ın kalbe değil, kulağa aktardığı hitabıdır. Hitabı neye aktardı ise, (mesela kulak) o idrak eder. “elçi göndermesi” lafzı ise, meleğin ya da insan türünden bir peygamberin bize getirdiği şeydir. Bizler Allah'ın kelâmını aktardığımızda ise o artık Allah kelâmı değildir.²¹⁵

Risalet, peygamberin getirdiği ve bildirdiği şeydir. Peygamber, risaleti kutsal ruhtan alır. Rûh, risaleti peygamberin kalbine indirir ve bazan da ona bir insan olarak gözükür. Bu özelliğe sahip olmayan vahye, beşerî risalet denmez; vahiy, ilham, ‘nefes’, ilka ya da vecd denilir.²¹⁶

Allah, velîlerin gönlüne inen melekleri, her gün hayat nehrinde Cebrâil'in silkinişinden dökülen damlalardan yaratır. Allah, Cebrâil'in her gün hayat nehrine bir kez dalmasını takdîr etmiştir.²¹⁷ Cebrail'in her kanat çırpışında yetmiş bin damla dökülür ve Allah her damladan bir melek yaratır.²¹⁸

Aşk yolunda şeytanın vesvesesi çoktur

*Aklını topla, gönül kulağını meleğin mesajına ver.*²¹⁹

Peygamberlerin vahyi, Allah (c.c) ile peygamberi arasında olan melek vasıtasıyladır. Dolayısıyla da peygamberin, şehadet âleminde bir hükmün icrası için zevk yoluyla elde edilen bir bilgisi olmaz. Çünkü, âlem-i şehâdette ilahî ahkâmın teşrî kılınması için gönderilme, Rûh'un peygamberin kalbine inzali ve ya insan sûretinde temessül etmesi şeklinde cereyan eder. Böylece peygamber bu şekilde şeriattan başka bir şeyi değil de, yalnızca şeriati bilir. Zira peygamber için farzları eda sebebiyle hasıl olan kurbiyet, mahabbet ve bu mahabbetin sonuçları Allah'tandır. Peygamber, ayrıca nafîle ibadetler sebebiyle kurbiyet, mahabbet ve bu mahabbetin sonuçlarına da sahiptir. Fakat bu, teşrî, bilmek ve şehadet âleminde hükümleri icra etmekten dolayı değil de

²¹² Futuhât, II, 78

²¹³ Futuhât, II, 58

²¹⁴ Futuhât, III, 47

²¹⁵ Futuhât, III, 332

²¹⁶ Futuhât, II, 258

²¹⁷ Futuhât, II, 443

²¹⁸ Futuhât, III, 29

²¹⁹ Bursevî, Tefsîr, VII, 139

Allah'ı bilme yoluyladır. Vâris-i Muhammedî de hükümünü bu makâmdan verir. Onun da şeriata olan vukûfiyeti nakil, fıkıh ve hadis okuma yoluyla şeri ahkâma marifet kesbetme şeklinde değildir. Bu makâma sahip olan kişinin meşrû kılınan hükme dair olan bilgisinin indirilmiş olan şeriata tamamıyla uygun olması bu makâmın bir neticesidir. Oysa bu kimse, peygamberlerden de değildir. Bu ise ancak ilâhî bir öğretiler ve bu makâma has olan bir ismettir. Hz. Peygamber'den sonra risâlet gibi nübüvvet de yasaklandığından dolayı, bu şahıs için şehadet âleminde Muhammedî şeriati öğrenme yolu vardır.²²⁰

Vahyin başlangıcı sâdık rüyadır. Peygamber doğru sözlü olduğundan, gördüğü rüyalar, sabah aydınlığı gibi çıkardı. Hz. Peygamber, “Rüyası en doğru olanlarınız, sözü en doğru olanlarınızdır” buyurmuştur.

Bu hallerin hepsi, velilerden olan ricâlullahda da mevcuttur. Fakat **nebînin veliden farklı olan husûsiyeti, vahyin ona teşrî ile gelmesidir**. Çünkü yalnız nebî şeriat koyabilir. Ve vahyi tüm kısımlarıyla algılayabilir. Velilerin vahyi, yalnızca resûlun getirdiklerinin sahih olduğunu haber verme ve belirlemedir. Böylece velî, resûlün diliyle yapmış olduğu ibadette resûle basiretle tabi olanlardan olmuş olur. Velî böylesi bir hitab tarzına muhatap olarak Hz. Peygamber'in şeriatını O'nun telaffuzundan işiten sahabe derecesinde olur. Bu nedenle de Kur'an'da “Ben de, bana tabi olanlar da, basiretle Allah'a davet ediyorum” (Yusuf, 13: 108) ayeti gelmiştir ki, bunlar, velilerdir... Ayette kastedilenler, nebîlerin varisleridir ve ilâhî haber alma noktasında nebîlerle eşit, ama kanun koyma konusunda ise onlardan farklıdır... Velî de beşîr ve nezîr olabilir, (müjdeleyici ve uyarıcı) fakat kanun koyamaz. Çünkü kanun koyucu olarak nübüvvet ve risalet ortadan kalkmıştır. Hz. Peygamberden sonra nebî ve resûl yoktur demek; kanun koymak yok, şeriat da yok demektir. Bunu böylece bil!²²¹

Mevlânâ, Hz. Peygamber'den sonra, vahyin mânâ ve özünün devam ettiğine işaret eder: “Mustafâ'dan sonra vahiy nâzil olmaz” derler. Niçin olmasın? Olur; ancak ona vahiy demezler. “Mü'min, Allah'ın nûruyla bakar” dediklerinin manası budur. Bir kimse, nur-ı Hudâ ile nazar ettiği vakit, evvel ve âhir ve gâip ve hâzır her şeyi görür. Zirâ, nûr-ı Hudâdan böyle bir şey nasıl mestûr kalır? Ve eğer mestûr kalırsa, o, nûr-ı Hudâ değildir. İmdi her ne kadar ona vahiy denmezse de onda, **ma'nây-ı vahy** vardır.”²²²

Yukarıda aktarılan vahiy tanımlarında, Allah Teâlâ'nın varlıkların hepsine vahyinin olduğu belirtilmişti. Peygamber dışındaki varlıklara gelen Allah bilgisinin, ilham olarak isimlendirildiği de ortaya çıkmıştı. Peki vahiy ve ilham, aynı şey midir? Suâlîne cevap arandığında, Bursevî'nin şu açıklamaları ile karşılaşırız:

“Vahiy ve ilhâm, ikisi birdir. Lakin edebe uygun olarak enbiyaya nisbetle vahiy ve halkı davet, evliyâyâ göre ilhâm ve insanları irşâda denilir. His ve şuurdan yoksun olduğu halde cansız

²²⁰ Futuhât, I, 203-204

²²¹ Futuhât, II, 375-80

²²² Mevlânâ, Fîhi mâ Fîh, 118

olan nesneye ilâhi hitab nasıl gelir diye sorulursa, zâhir âlimlerinin ifadesine göre cevap şöyledir: Vahiy ve hitab anında Allah Teâlâ, cansız varlıklarda ilim ve hayat yaratıp, muradını bildirir.²²³

Bursevî, ilhâmın²²⁴, Allah tarafından vasıtasız gelen şey olduğunu söyler ki, bu da iki kısımdır: İlki, kulun, kendisine gelenin Allah'tan olduğunun şuurunda olmadığı ilhamdır. Diğeri ise, ilhâmın nûrunu öğretmesi ve tanıtması sebebiyle, kulun bunun Allah Teâlâ tarafından olduğu husûsunda başka bir bilgiye ihtiyaç duymadığı ilhamdır. Bu da hem velî hem de velî olmayan için geçerlidir. Bazı şeyhlerin “Kalbim, Rabbimden haber verdi” demeleri bu kabildendir.²²⁵

Bursevî, **nübüvvet** konusunun kapalı olduğu husûsunda ittifakın olduğunu ifâde eder. Kendisi nübüvvet-i velayetten bahsederek şunları söyler: Evliyaya ilhâm ve ilkâ olunan naslar, şeriat hükümleri nebîlere nâzil olunan vahyin açıklamasıdır. Evliya yeni bir hüküm getirmez. Zîrâ Peygamber'den sonra nebî yoktur. Nebî olmama ise şeriat koyma ve kendisine uyulma noktasındadır. Fakat, nübüvvet-i ilhâm ve velayet kesilmez. Kıyamete kadar sürer. Bu mertebeye de kapalılık olduğu için nübüvvet değil velâyet derler.²²⁶

Bursevî eserinin bir başka yerinde vahiy ve ilhâmın da melek aracılığı ile olduğunu belirtir. Şerî örfde vahiy özel melek olan Cibrîl vasıtasıyla. İlhâm da ise melek özel değildir.²²⁷ Herkesin ilhâm meleği kendisine Cibrîl gibidir. Fakat Cebrâil enbiyâdan başkasına nazil olmaz.²²⁸

Vahiy ve ilhâmdan maksat ilmin hasıl olmasıdır. Evliyaullahâ göre bu açıdan vahiy ve ilhâm arasında fark yoktur. Bursevî, burada İmam Gazalî'nin bu ikisi arasında fark gördüğünü belirterek sûfilerin onu hatalı gördüklerini ifâde etmiştir²²⁹. Gazalî, ilhâmın melek aracılığıyla olmadığını sadece vahyin melek aracılığıyla olduğunu belirtmiştir.²³⁰

Evliyânın kâmillerine feyizlerinin kuvvetli olduğu hallerde birtakım gizli âvâz sadâlar zâhir olur. **Zira sahîh ilhâm, vahiy gibidir.**²³¹

Hakîm Tirmizî, vahyi sekîne kavramı ile açıklar: Allah'ın nebî ve velîlerine gelen sekîne haktır ve nebîye Ruh vasıtasıyla gelen vahiy, velî için olduğunda sekîne adını alır.²³²

Nübüvvet vahiy ve rûh ile korunduğu gibi, hadîs de hak ve sekîne ile korunmuştur. Nübüvvet vahiyle gelir ve rûh ona eşlik eder. Hadîside sekîne eşliğinde hak getirir. Sekîne, nübüvvetin mukaddimesidir. Sekîne, Allah'tan hadîs geldiğinde kalbi, muhtemel şüphe ve

²²³ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 32, 102

²²⁴ İlhâm, gönle akan ve Allah'ın kişiyi onunla doğruya ulaştırdığı şeydir. Lisânu'l-Arab, XII, 555

²²⁵ Bursevî, Tefsîr, IV, 253; vahiy ve ilham için ayrıca bk. Tefsîr, VI, 494; Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 87

²²⁶ Bursevî, Kitâb-ı Kebîr, vr. 82b-83a; eserin Türkçe harflere aktarımı için bk. Döner, Nuran, Tasavvuf Kültürü'nde Varidat Geleneği ve Bursevî'nin Kitâb-ı Kebîr'i, U.Ü.S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2000; Bursevî'nin itikadî görüşleri için ayrıca bk. Karadağ Çağfer, İsmâil Hakkî Bursevî'nin İtikadî Görüşleri, UÜİFD., sy., 8, cilt, 8, 1999, 265 vd.

²²⁷ Bursevî, a.g.e., vr. 94a

²²⁸ Bursevî, a.e., vr. 125b

²²⁹ Bursevî, a.e., vr. 94a

²³⁰ Gazalî, İhyâu Ulûmi'ddîn, III, 18

²³¹ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 11

²³² Hakîm Tirmizî, a.g.e., 335-336; sükûn masdarından türeyen sekîne; dinginlik, selâmet, huzur anlamlarına gelir. Kişiyi ulaştığında, kişinin onunla selâmete erdiği şeydir. Lisânu'l-Arab, XIII, 213

hararetten teskîn ettiğinden dolayı bu ismi almıştır. Allah u Teâlâ'dan vahiy geldiğinde rûh da kalbi böyle yapar. İsrailoğullarına sekîne verildiğinde bu onlara ağır geldiğinde, bunu kalplerinde taşımakta aciz kaldıklarında Allah'tan onu bir sandık içine koymasını istemişlerdir. Sekîne, sandığın içinden konuşup, sözleriyle onların kalplerine sükûn veriyor ve böylece onlar da bununla amel ediyorlardı. Allah, İbrahim (a.s)'e Beytullah'ı inşa etme görevi verdiğinde, sekîne ona eşlik etmiştir. Yapı, belli bir düzeye ulaştığında, sekîne beytin yüksekliği kadar eğilmiş, ve “ onu benim gölgem kadar yap” demiştir. Sekînenin ölçüsünü de Allah belirlemiştir. O, vahiy ve hakkın getirdiğinin muhafızı iken, ondan nasıl şüphe edilebilir?²³³ “Peki şeytan için hiç mi yol yok?” diye düşünüldüğünde Tirmizî, bunun, vahiyde olduğu kadar olduğunu ifade eder: Allah, işini şüphe de bırakır mı? Allah Teâlâ, “senden önce gönderdiğimiz hiçbir nebî ve resûl yoktur ki, şeytan onun arzusuna vesvese karıştırmasın.” (Hac, 22:52) İbn Abbas ayeti, “ve hiçbir muhaddes” şeklinde okuyordu. Onun kıraatinde risâlet, nübüvvet, hadîs birbirine yakın anlamlardı. Bunun için o, bunların hepsini peygamber sayıyordu.²³⁴

Bursevî, de tefsîrinde (Bakara, 2:268). Âyetin yorumunda sekîne için şunları ifade eder:

“Sekîne, Tâbût'un içerisinde İsrâiloğulları'na verilen şeylerdir. Allah Teâlâ da, “Gerçekten onun hükümdarlığının açık alâmeti size o tâbûtun gelmesi olacaktır ki, içinde Rabbinizden bir sekînet vardır.” buyurarak, bu manaya işaret etmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Tâbûtta bulunan şey, sakinleştirici güzel bir kokudur. Bu koku, iki ordu karşılaştığı zaman, düşmanın kalbini korku ile doldurmaktaydı. Bu korku, İsrâiloğulları'nın peygamberlerinin bir mucizesi, komutanlarının bir kerameti idi.

Sekînet, Hak Teâlâ'nın yaratma inceliklerindedir. Meleğin, sırları ortaya koymak üzere peygamberlerin kalplerine vahyi ilkâ ettiği gibi, bu da, konuşan kimsenin diline hikmet ilkâ eder.

Sekînet, peygamberin ve mü'minlerin gönlüne inen şeydir. Bu, nûr, kuvvet ve rûhtan müteşekkil olup, korkmakta olan kişinin sakinleşmesini, hüznü olanın da tesellî bulmasını sağlar. (Fetih;48:26)'daki sekînet de buna işaret edilmiştir. ...Denilmiştir ki, Tâbût, kalptir. Sekînet ise, orada bulunan ilim, ihlâs ve kalplerin kendisiyle huzûra kavuştuğu zikrullahtır.”²³⁵

Mevlânâ'ya göre Nücûm ve tıp bilgileri, Peygamberlerin vahiyleridir. Yoksa akıl ve duygunun o tarafa nereden yolu olacaktır? Cüz'î akıl bir şeyden hüküm çıkaracak akıl değildir. O, ancak fen sahibinden fenni kabul eder, öğrenmeye muhtaçtır. Bu akıl, öğrenmeye ve anlamaya kabiliyetlidir ama vahiy sahibi ona öğretir. Bütün sanatlar, şüphe yok ki, önce vahiyden meydana gelir, fakat sonra akıl,onun üstüne bazı şeyler katar! Mevlânâ, “dikkat et de bak, bu bizim aklımız, sanatı, usta olmadıkça öğrenebiliyor mu?” der.²³⁶ Tanrı, Akl-ı külle “Mâzaga'l-basar” demiştir. Fakat cüz'î âkıl her yana bakadurur. Has kişilerin nûru, mâzaga'l-basar aklıdır.²³⁷

²³³ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 349-350

²³⁴ Hakîm Tirmizî, a.e.,351-352

²³⁵ Bursevî, Tefsîr, II, 449;VII, 32; ayrıca bk. Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 107

²³⁶ Mevlânâ, Mesnevî, IV,107

²³⁷ Mevlânâ, a.g.e., IV,107-8

Velî olan nebîler, kesinlikle müstakil bir şeriat sâhibi değildirler. Onlara olan hitab, eğer onlar mesela Hz. Peygamberin şeriatındansalar, bu şeriatın tarifi şeklindedir. Velî ayrıca kendisine indirilen bu hükmü, kendisinin dahilinde ve haricinde uykuda olan için mübeşşirat denilen temessül makâmında müşahede eder. Ve velî, halkın uykuda idrak ettiği şeyi, Hz. Peygamberin uyanıkken gördüğü gibi idrak eder. Velîlere özel olan bu makâmı, yolumuzda bulunanlar kabul etmişlerdir. Bundan ayrı olarak kendisine gelen ise, himmetle amelin bir neticesidir. Bu da yaratılmışlardan herhangi bir öğretici olmaksızın, Allah'tan elde edilen ilimdir. Böyle gelen bilgi, ledünnî ilim olur ki, bu takdirde o kişi, ümmetin nebîlerinden değildir. Şunu iyice idrâk et ki, velîler, ilkâ anında meleği, peygamberin hakikatinde müşahede ettikleri bu özel hâle vâkıf olmadıkça, peygamber vârisi olamazlar. Bu gibi kimseler, velî-nebîlerdir. Topluluğun tümü, Allah'ın Hz. Peygamber'e "kendimi ve bana tabi olanları basîretle Allah'a davet ediyorum." (Yûsuf, 13: 108) ayetinde söylemesini emrettiği gibi, Allah'a basîretle davette eşittirler. Onlar, bu makâmın ehlidirler. Onlar, bu ümmet içinde israiloğullarındaki nebîler gibi, kendisi de bir peygamber olmasına rağmen Hz. Harun (a.s.) 'ın Hz. Musa (a.s.) şeriatıyla ibadeti mertebesindedirler. Bunlar, sahih şeriatı içerisinde hiçbir şüphe olmayarak muhafaza etmektedirler. Onlar, insanlar içinde şeriatı en fazla bilenlerdir fakat fukaha bunu kabul etmemiştir.²³⁸

İbn Arabî, vahiy ve ilhamdan ayrı olarak icthadın da risâletle ilgisini kurmaktadır. Ona göre hüküm koyma hususunda icthad vasfına sahip Hz. Peygamber varisleri, zaman bakımından kendisinden önce gelmiş olan resullerin derecesindedirler. Kim Hz. Peygambere tam olarak vâris olursa, o kişinin ilahî hükmü Allah katından öğrenme özelliği var demektir. Bu, icthaddan daha yüksek bir makamdır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın o kişiye ilahî bir öğretiyile, herhangi bir konuda Hazret-i Peygamber'in getirmiş olduğu ilahî bir hükmün, şöyle ya da böyle olduğunu bildirmesi (ta'rîf) şeklindedir. Bu şahıs, verdiği bir hükümde bunu bizzat Hz. Peygamber'den işiten kişi konumundadır. Bu kişiye Hz. Peygamber'(s.a.) den bir hadis rivayet edildiğinde konuyla ilgili olarak o, Cenâb-ı Hakk'a (celle celâluhû) yönelir. Allah da ona, nakil erbabına göre sahih ya da zayıf olduğu söylenen hadisin sahih veya zayıf olduğunu bildirir. O da bu şekilde hükmü gerçek aslından elde etmiş olur. Ebû Yezid Bistâmî'den (ö.874) aktarıldığına göre o, devrinin ulemasına hitab ederek, "Siz, ilminizi ölünün ölüden rivayeti olarak aldınız. Biz ise, ilmimizi hiç ölmeyen diriden aldık." demiştir.²³⁹ Allah'a hamdolsun, bizim de kendisiyle şer'î ahkâmda ibadet ettiğimiz bu makâmda şerefli bir zevkimiz vardır. İşte bu, vahiyden ümmete kalmış kısımdır. Bu bir ilahî öğretiler, teşrî değildir.²⁴⁰ İbn Arabî'nin kendi içinde tutarlı olduğunu görülmektedir. Çünkü, o ilahî bir hitap duyduğunda da o hükmü kendinden kabul etmeyip, buna peygamberden duymuş olma mertebesini vermektedir. Ama icthadın üstünde bir konumdadır. Çünkü, icthadda hata olabilir velî ise bunu doğrudan ilahî hitapla alıp uygulamaktadır. Hâsılı kelâm, velînin vahiyden aldığı, vahyi tasdik olduğunu İbn Arabî her daim mükemmel bir şekilde ifade eder. Ayrıca bir

²³⁸ Futuhât, I, 150-151

²³⁹ Bu söz için bk. Futuhât, I, 280; II, 253

²⁴⁰ Futuhât, III, 413-414

velînin sahabe derecesine nasıl yükselişine şahit olurken, yine sahabenin ve o velînin önceki resulter derecesine ulaşabildiği de bu metinden anlaşılmaktadır.

Hüküm koyan nübüvvet kesilse bile, kıyamete kadar yaratıklara sâridir. Aslında teşrî, nübüvvetin bir parçasıdır. Allah'ın kullarına haber ve bildirimini kesilmesi mümkün değildir. Eğer kesilseydi, varlığını sürdürmek için âlemin besleneceği bir gıda kalmazdı.²⁴¹

İbn Arabî düşüncesinde icthad, Allah Teâlâ'nın bu ümmete büyük bir lutfudur. Allah, peygamberleri kendi ümmetlerine şahid kıldığı gibi, peygamberlerin ümmetlerine de Hz. Peygamber'in âlini şahid kılarak ona ikrâm etmiştir. (Bakara, 2:143) Yine peygamber ve taklîd edenleri hakkındaki hükmü bu ümmetin ulemâsına da has kılarak, ahkâmda icthadı meşrû kılmış, icthadlarının neticeleri ile ibadet etmelerini, taklîd edenlerin de ibadetlerini kabul etmiştir. Hiçbir peygamberin ümmetinde bir vahiy ile gelen peygamber olmadıkça böyle bir şey sözkonusu değildir. Cenâb-ı Hak, bu ümmetin ulemâsının vahyini, icthadlarında kılmıştır. Bu, tam anlamıyla bir teşrî olmayıp, teşrî lutuflarından bir lutuftur.²⁴²

İbn Arabî şöyle der: “Eğer şer’î ahkâmda icthad ve istinbat ehli isen, sen de şer’î bir nübüvvetin vârisisin demektir...Bilesin ki icthad, yeni bir hüküm çıkarmak değildir. Bu bir hatâdır. Meşrû olan icthad, Kitap, Sünnet ve İcmâda mevcut olan delilleri araştırmaktır. Allah, “Bu gün size dininizi kemâle erdirdim.” (Maide 5:3) buyuruyor. Kemâlden sonra ziyade kabul edilmez. O zaman dinde eksiklik var demektir. Bu da Allah'ın izin vermediği bir şeriat olmuş olur.”²⁴³

Rahmân'ın nefesinden biri de, usûl ve fîrû'da icthad ederek kanun koymaktır. Allah, burada birbirine zıd olan iki hükmü de kabul etmiş ve her ikisine de sevap vermiştir. Acaba bu husûsiyet, sadece bu ümmete mi verildi? Yoksa diğer ümmetlerden beri devam edegelmekte midir? İbn Arabî, bunu bilemediğini söyler. Ancak açık olan, bu özelliğin diğer ümmetlerden beri devam edegeldiğidir. Çünkü Rahmân'ın nefesi, kavramı, genellemeyi gerektirir. Ayette de “İcad ettikleri ruhbâniyet..” (Hadîd, 58:27) buyruluyor ki, israiloğulları hakkındadır. Müctehid, bazan gerçeği bulamayarak yanılabılır. Ama yine de o icthadla amel edilir. Ve netice elde etmek için çekilen sıkıntı sebebiyle o icthadından sevap alır. Çünkü icthad gayret demektir.²⁴⁴

İctihad ehli rûsûm âlimlerinin kurbet makâmından nasipleri vardır ama bunu bilememektedirler. Onlar, nerden yardım gördüklerini keşf ve müşâhede yoluyla bilmedikleri için birbirlerini reddediyorlar ve hatalı buluyorlar. Oysa Muhammedî dönemden evvel gelen peygamberlerin her birinin ayrı bir yolu ve şeriatı olduğu gibi, onların hepsi de hak üzeredirler. Zira onların içersinde sadece ümmet-i Muhammed'e vacip olanlarla amel etsek bile bu şeriatların hepsine iman etmek vaciptir. Şeriat âlimlerinin müctehid olanları, kanun koyma hususunda peygamberlerin vârisleridir. Onların delilleri, peygamberlerin vahyi, ihtilafları da peygamberlerin

²⁴¹ Futuhât, II, 90

²⁴² Futuhât, I, 545-547

²⁴³ Futuhât, III, 502

²⁴⁴ Futuhât, II, 477

ihtilafı gibidir. Ancak onlar keşif sahibi olmadıklarından, peygamberler gibi olamamaktadırlar. Çünkü, peygamberler daima birbirlerini desteklemişlerdir. Keşif ehli müctehid âlimler de böyledir. Keşif ehli olmayanlarsa, sürekli birbirlerini hatalı bulmaktadırlar.²⁴⁵

İbn Arabî'ye nihâî bir tahlîl için kulak verildiğinde, onun şu ifadeleri ile karşılaşılır:

İlahî kudretin, peygambere verdiği sır ilimlerini velîye de verecek kadar geniş olduğunu kabul etmelisin! Çünkü bu, (sır ilmi,) peygamberliğin özelliklerinden değildir. Ayrıca şarî' olan Peygamberimiz bunu yasaklamamış, üstelik, "Eski ümmetler içinde muhaddesler vardı, ümmetim içinde bunlardan olacaksa bunlardan birisi de Ömer'dir" buyurmuştur. Hz. Peygamber, peygamber olmadığı halde ümmetinden ilham sahibi kişiler olacağını bildirmiştir. Ama bu kimsenin, helal ya da haram olarak hüküm verme yetkisi yoktur. Çünkü teşrî' peygamberlerin özelliklerindedir. Fakat ilahî ilimlerin inceliklerine sahip olmak, sadece teşrîye sahip peygamberliğin özelliklerinden değildir. Bilakis bu, resul, velî, tabî, metbu bütün kullar için geçerli olan bir durumdur. Allah, "Allah'tan sakınırsanız, O size iyiyi kötüden ayırt eden bir ölçü, (Furkân) verir." (Enfâl, 8:29) buyurmaktadır.²⁴⁶

Vahiy, ilham, ictihad konusu, Rabbânî'nin *Mektûbât*'ında da yer almaktadır:

Batînî bilgilerin, çekirdeğin zarı kadar bir aykırılık kalmayacak derecede tamamen şeriata zâhirine uygun düşmesi, ancak velâyet makâmının üstünde olan "sıddîkiyet" makâmında gerçekleşir ki, daha önce ifade edildiği gibi, bu makâmın üstünde "nübüvvet" makâmı vardır. Peygambere vahiy yoluyla gelen bilgiler, sıddîka ilham yoluyla gelir. Bu iki ilim arasında, birisi ilham, diğeri vahiy aracılığıyla olmak dışında bir fark yoktur. Eğer tarîkat ve hakikat yolunun yolcularına manevî yolculukları sırasında şeriata muhâlif bir takım bilgiler zâhir olur ve bunları dışa vururlarsa, bu vaktin sarhoşluğu ve hâlin baskın gelmesidir. Ve sıddîkiyet makâmının altında bulunan bütün makâmlarda bir nebze manevî sarhoşluk vardır. tam ayıklık ancak sıddîkiyet makâmında gerçekleşir.²⁴⁷

Vahiy ve ilhâm arasındaki bir diğer farka gelince, o da vahyin kesin, ilhâmın zannî olmasıdır. Çünkü vahiy, melekler aracılığıyla olur. Melekler de masum olup kendilerinde hatâ ihtimâli yoktur. İlhâm, her ne kadar âlem-i emîrden olan kalp gibi yüce bir makâma sahipse de, kalbin, yine de akıl ve nefisle biraz alâkası vardır.²⁴⁸

Ledünnî bilgilerin sağlam oluşunun ölçüsü, açık şer'î bilgilere uyum sağlamasıdır. Eğer sapma olursa, sekr hâli sonucu olarak kabul edilir. Bahâuddin Nakşibend hazretlerine "seyr u sülûktan maksat nedir?" diye sorduklarında "İcmâlî bilginin tafsîli, istidlâlî bilginin de keşfi olmasıdır!" diye cevap verdiler. Hazret, "başka bir takım bilgilerin elde edilmesidir" demedi. Yolun sonuna varıldığında istidlâlî darlığından keşfin geniş alanına çıkılır. Yani peygamberimiz sözkonusu bilgileri vahiyden aldığı gibi, onlar da ilham yoluyla asıldan alırlar. Bu bilgiler,

²⁴⁵ Futuhât, II, 261

²⁴⁶ Futuhât, I, 199-201

²⁴⁷ Rabbânî, Mektûbât, I, 80-1

²⁴⁸ Rabbânî, a.g.e., I, 81

peygamberlerde tafsîlî olduğu gibi, velîlerde de aynı tarzda keşifle olmaktadır. Fakat elbette bu ikisi arasında asâlet ve vekâlet farkı bulunmaktadır.²⁴⁹

Âlimlerin ilimleri, nübüvvet kandilinden alınmış ve kesin olan vahiy ile te'yîd edilmiştir. Sûfîlerin bilgilerinin dayanağı ise, içinde hataya giden yol olan keşif ve ilhâmdır. Keşif ve ilhâmın doğruluğunun göstergesi de, ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerinin bilgilerine uygun olmasıdır. Eğer bir kıl kadar dahi muhalefet söz konusu ise, bu keşif, doğru dâiresinin dışında kalır.²⁵⁰

Zahir ulemâsı, dünya işlerinde gayptan haber verme yetkisinin yalnızca peygamberlere ait olduğunu söyler, bu haber verme işinde başkalarının yetkili olacağını kabul etmezler. Bu tür bir anlayış verâsetle bağdaşmadığı gibi, İslâm dinine ait bir çok bilgi ve marifeti de reddetmektedir. Evet, şer'î hükümlerde ilhâmın yeri yoktur ama, bunların ötesinde bir çok dinî iş vardır ki, orada beşinci kaynak, ilhamdır. Hatta üçüncü kaynağın ilhâm olduğu söylenir. Kitap ve sünnetten sonra bu üçüncü asıl, kıyamete kadar sabit ve kâimdir.

İlhâm, dinde zâten var olan gizli bir takım kemâlâtı ortaya çıkarıcıdır, yoksa dinde olmayan bir şeyi ona ilave ediyor değildir. Nasıl ki ictihad, hükümleri izhâr ediyorsa, ilham da, bir çok insanın anlamaktan aciz olduğu incelikleri ve sırları izhâr etmektedir. Kaldı ki, ictihad ve ilham arasında, birinin re'ye, diğerininse Allah Teâlâ'ya dayanması açısından da açık bir fark vardır. buradan da anlaşılmalıdır ki, ilhamda, ictihadda bulunmayan bir tür asıllık vardır. İlham, sünnetin kaynağı olan Hz. Peygamber (s.a.)'in bildirmesine benzemektedir. Gerçi ilham zanna dayalıdır, Hz. Peygamber (s.a.)'in bildirmesi ise kat'îdir.²⁵¹

Rabbânî, İctihada dayalı olan kıyasın, şeriatın ana esaslarından birisi olduğunu ifade eder. Ona göre bizler, bu esası taklid etmeye memuruzdur. Fakat keşif ve ilhama gelince durum değişmektedir. Bunları taklid etmemiz emredilmemiştir. İlham, başkası için delil sayılmaz. Oysa, ictihada dayanan hüküm, herkes için delildir. O zaman, müctehid âlimleri taklid etmek ve dinin temellerini onların görüşlerine uygun olarak öğrenmek gerekir. Sûfîlerin, müctehid âlimlerin görüşlerine ters olarak söyledikleri ve yaptıkları hususların taklit edilmesi, doğru değildir. Doğru olan, o sûfîler hakkında hüsn-i zan beslemek, bu tür şeyleri, sürçmelerinden saymak, bunları zâhir anlamlarına almayarak onlar hakkında ileri geri konuşmamaktır. Bu tür şeylere iman etmek gerekli değildir. Ancak reddetmekten de sakınmak gerekir ki, bunları reddetmek, bu görüşte olan Allah dostlarını reddetmeye götürmesin.²⁵²

Kitap ve Sünneti, Hak ehlinin, yani ehl-i sünnet ve'l-cemâat âlimlerinin cumhurunun yine kitap ve sünnetten anladığı manalardan hareketle yorumlamak kaçınılmazdır. Mesela keşif ve ilhâm yoluyla bu manalara ters düşen bir şey ortaya çıkarsa, buna itibar edilmemeli, ondan Allah'a sığınmalıdır. Hak ehli âlimlerin anladığı manaları, keşfin doğruluk kıstası yapmalı, ilhamı, bu

²⁴⁹ Rabbânî, a.e., I, 60; ayrıca bk. I, 86, 142

²⁵⁰ Rabbânî, a.e., I, 173

²⁵¹ Rabbânî, a.e., II, 148-9

²⁵² Rabbânî, a.e., I, 431-2

manalardan başka ölçüye vurmamalıdır... İşin künhüne ve hakikatine varmadan önce sâlik, keşfi ve ilhâmına ters olsa bile Hak ehli âlimleri taklid etmeyi kendisine zorunlu kılmaması gerekmektedir. Âlimlerin doğru, kendisinin hatalı olduğuna inanmalıdır. Çünkü âlimlerin dayanağı, kesin vahiyle desteklenmiş, hatâ ve yanılığdan korunmuş olan peygamberleri takliddir. Sâlikin keşfi bu kesin hükümlere aykırı olması durumunda hatalıdır. Amel ederken de taklid ettiği ve tabi olduğu müctehidin mezhebindeki muhtar görüşü seçmeli ve bidatten kaçınarak, azîmetle amel etmelidir.²⁵³

Mektuplarının bir başka yerinde Rabbânî, “Zâhirde doğru olmadığı görülse bile, şeyhinin her yaptığıının ve her söylediğinin doğru olduğuna inanmalıdır.” der. Çünkü şeyh, her yaptığıını, ilhâm ve izin ile yapar. Böyle olduğu için de burada itirazın yeri yoktur. Bazı durumlarda ilhâmına hata bulaşsa bile, böyledir. Zira ilham hatâsı, icthad hatası gibidir; dolayısıyla burada itiraz etmek ve kınamak caiz değildir. İctihad ile ilgili Rabbânî’nin yukardaki görüşleriyle kıyaslandığında, kendisinin icthad karşısında keşfe prim vermediği konuların, daha ziyade vahdet-i vücûd, ittihad, hulul gibi konular olduğu da görülmektedir.²⁵⁴

Kur’an hükümlerinden bazıları, ibâretü’n-nas, delâletü’n-nas ve iktidâu’n-nas yolu ile bilinebilir. Bir kısım hükümlerin anlaşılabilmesi için ise, icthada ve istinbata ihtiyaç vardır. Bazı hükümleri, müctehid imamlar anlayabilir. Peygamber (s.a.) zamanındaki icthadî hükümlerde, vahiy döneminde olmaları açısından hatâ ihtimâli yoktur. Hz. Peygamber (s.a.)’in bâtili onaylaması düşünülemez. Vahiy döneminden sonraki müctehidlerin icthadlarının yanlış ve doğru olma ihtimâli vardır. Bunun için de vahiy dönemindeki icthadlar inanma ve amel mecburiyeti doğuran kat’î bilgi sağlamaktadır. Ondan sonraki icthadlar ise, ameli doğuran zannî bilgilerdir. Üçüncü kısım Kur’ân hükümleri, beşer takatinin idrâkten aciz olduğu hükümlerdir. Allah Teâlâ’dan bilgilendirme olmadan anlaşılabilir. Bu bilgilendirme de, ancak peygambere olur. Bu hükümler Kur’ân’dan alınsalar da sünnete izafe edilirler. Sünnet de bir bakıma kâmil manada Asl’a benzemektedir. Çünkü o da hüküm koyucudur. Ancak gerçek anlamda hüküm vazeden, Kur’ân-ı Kerîm’dir. Müctehid, ibâretü’n-nas, işâretü’n-nas ve delâletü’n-nâs ile sabit olan icthadi hükümlerde Peygamber (s.a.)’e muhalefet edebilir. Ancak, sünnetin izhâr edici olduğu hükümlerde hiç kimsenin Peygambere muhalefet hakkı yoktur. Burada tabi olmak, ümmetin hepsi için zorunludur.

İsa (a.s.)’ın gökten inişinden sonra, bu şeriatın neshi mümkün değildir. O, bu şeriata bağlı olacak, peygamberimizin sünnetine tabi olacaktır. Rûhullah, Kufeli İmam-ı Azam gibidir. Hace Muhammed Pârsâ Hazretlerinin “İsa (a.s.) gökten indikten sonra İmam Ebu Hanîfe’nin mezhebi ile amel edecektir” sözü, Ebu Hanife Hazretlerinin Rûhullah ile olan bu benzerliği dolayısıyla olabilir. Yani, Hz. İsa’nın icthadı, İmâm’ın icthadına uygun düşecektir. Yoksa Hanefî mezhebini taklid edecektir değildir. Rabbânî, Tekellûf ve taassup kırıntısı olmadan şunu söyler: Keşfi nazarlarda Hanefî mezhebinin nûrâniyeti büyük bir derya gibi görülmekte, diğer mezhepler

²⁵³ Rabbânî, a.e., I, 463-6; ayrıca bk., I, 494

²⁵⁴ Rabbânî, a.e., I, 517

ise, havuzlar, kollar gibi kalmaktadır. Gerçekte bakıldığında da İslâm ahâlisinden büyük bir kalabalık, Hanefî mezhebine tabidir. Ebu Hanîfe, sünnete bağlılık konusunda, diğer mezheplerin hepsinden öndedir. Hanefî mezhebi, mürsel hadisleri de Müsned hadisler gibi bağlayıcı kabul etmektedirler. (Mürsel, Tâbiîn'in, sahabe ismi söylemeyip, doğrudan Resûlullah'dan rivayet ettiği hadislerdir.) bu hadisleri, re'yyden önce değerlendirmektedir.

Şer'î hükümlerin isbatı konusunda dikkate alınacak olan, Kitap ve sünnettir. Müctehidlerin kıyası ve âlimlerin icmâi, hükümlerin isbâtında sadece bir araçtır. Bu dört şer'î delil dışında hiçbir şey, kesinlikle hüküm isbat etme vasıtası olamaz. **Helal ya da haram konusunda ne ilham isbat vasıtası olabilir, ne de bâtın erbâbının keşifleri.**

Müctehid âlimlerin taklid edilmesi konusunda velâyet-i hâssa sahibi olanlarla sıradan mü'minler eşittir. Keşif ve ilhamları, diğerlerine bir üstünlük sağlamaz ve ilgili konularda taklid sorumluluğundan kurtulamazlar... Onlara hâsıl olan bir şey varsa, o, Allah Subhânehû'dur. Vâsıl oldukları bir şey de varsa, o da Allah Teâlâ'dır... Onlar, bu âlemde âlemsizdirler. Nefisleri ile beraber, nefisleri yok gibidirler. Yaşıyorlarsa, O'nun için yaşıyorlardır, Ölmüşlerse, O'nun için ölmüşlerdir. İlham, o müntehîlerindir, söz, onlarla beraberdir. Onların büyükleri, ilim ve sırları, kaynağından aracısız alırlar. Müctehidler nasıl ki kendi görüş ve icihadlarına tabidirler, onlar da, irfan ve vecdler söz konusu olduğunda kendi ilham ve ferâsetlerine bağlıdır.²⁵⁵

2. Vehbiyyet ve Kesbiyyet:

Allah'a yakın olmanın gerçekleştiği nübüvvet ve velâyet mertebeleriyle ilgili iki önemli terim, bu yakınlığın nasıl meydana geldiğiyle ilgilidir. Nebî ya da velî, bu yakınlaşmayı çalışarak (kesbî) mı elde etmiştir, yoksa bu, Allah'tan gelen bir lütufla (vehbî) mı olmuştur?²⁵⁶

Nübüvvetin kesbî olduğunu söyleyenler, bununla, kanun koyma yetkisi olmayan Allah katındaki husûsi mertebeyi kastetmişlerdir. Fakat nübüvveti sadece şeriat koyma olarak düşünenler onun kesb olmadığını belirtirler:

İbn Arabî'ye göre nübüvvet, insanların Allah katında ulaştıkları bir mertebedir. Ve bu, insanların büyüklerine özeldir. Bu, kanun koymakla yetkili olan nebîye verildiği gibi, onun izini takip eden tabiye de verilir. Kesbî denilmesinin sebebi de budur. Çünkü, ittiba ile amel, kesbdir.²⁵⁷

Risalet ve her nebîye has nübüvvet gelince bu, nebî ve resuller için geçerli olan ilahî bir özelliktir ve çalışarak ya da ibadet ederek elde edilemez. Fakat ilahî hitâba ibadetle ulaşılır. Yine

²⁵⁵ Rabbânî, a.e., II, 141-8

²⁵⁶ Kesb kelimesi, rızık talep etme, kazanma, kazanç elde etme anlamlarına gelmekte, vehb ise, herhangi bir beklenti ve karşılıktan uzak olarak vermek, ihsan etmek, bahşetmek, hediye etmek gibi anlamları bünyesinde barındırmaktadır. Lisânu'l-Arab, I, 503, 716

²⁵⁷ Futuhât, II, 3

de ilahî hitabın söylediği şey eğer tebliği gerekli bir şeriat olursa bu, bizim ne ibadet, ne de keşifle erişilemeyeceğini söylediğimiz ilahî bir ihtisastır.²⁵⁸

Fusûs da da ifade edildiği gibi, nübüvvet ve risâlet, ilahî ve özel bir mazhariyettir. Bunda, kulun çalışmakla elde debileceği bir şey yoktur. Allah Teâlâ'nın peygamberlere olan ihsânı öyle bağışlardır ki, bir hizmet karşılığında değildir. Bundan dolayı da, onlardan bir bedel ve ivaz istemez. Öyleyse, Allah'ın peygamberlere olan lütuf ve ihsanları, ancak onları yüceltmek ve nimetlendirmek içindir. Davud (a.s) hakkında "Biz Davud'a kendi katımızdan üstünlük verdik" buyruldu. Allah Teâlâ bu ayetle ondan bir karşılık istemedi. Hak, bu üstünlük nimetini Davud (a.s)'a bir hizmet karşılığı olarak verdiğini söylemedi. Fakat, onun kavminden istedi. Çünkü nebîler, kendi âile efrâdı, yakınları ve ümmetleri arasında karanlıkta kalanlar için birer nimettir. Şu halde şükür, onlardan feyz ve ışık alanlara düşen bir vazifedir. O kandili yakan Yüce Allah'a teşekkür etmek lazımdır. Gerçi nebîler, Hakk'ın kendilerine verdiği nimetlere şükrettiler ve şükür yoluyla çok amel işlediler, fakat onların bu şükür ve amelleri Allah (c.c) istediği için değildi. Belki, kendileri tarafından bir armağandı. Hz. Peygamber'in geceleri mübarek ayakları şişinceye kadar namaz kılması da bu kabildendi.²⁵⁹

Mevlânâ için de bu gönlün ıslah olmasına çare, insanı halden hale döndüren Tanrı'nın ihsân ve lütfudur. **Onun vergisine de kâbiliyet şart değildir.** Belki kâbiliyete sahip oluşturma şart, onun lütuf ve ihsanda bulunmasıdır. Tanrı vergisi içtir, kâbiliyet deri. Mûsâ'nın sopası ejderha olmada, avucu, güneş gibi parlamada. Peygamberlerin aklımıza fikrimize sığmayan mucizeleri, sebeplerden olmamıştır, Tanrı yaratmasıyla olmuştur. Yoklara kâbiliyet nerden geliyor? Kâbiliyet, Tanrı işinde şart olsaydı, hiçbir yok, varlık âlemine gelmezdi. Arayanlar için, bu gök perdenin altında bir âdettir kodu, sebepler ve yollar yarattı. Olan şeylerin pek çoğu, o âdete göre olagelir. Fakat bazı da olur ki, kudret, o âdeti yırtar. Bu sebepler, görüşlere perdedir. Çünkü her göz, onun sanatını görmeye layık değildir. Sebebi yırtacak bir göz gerek ki, perdeleri kökünden çekip çıkarsın.²⁶⁰

Fîhi Mâ Fîh de kesb ve vehb arasındaki ilişkiyi şöyle kurar: "İnâyet başka bir şeydir ve ictihad başka bir iştir. Enbiyâ, makâm-ı nübüvvetle ictihad ile erişmediler, o devleti inâyetle buldular. **Ancak âdet budur ki, her kime o makâm hâsıl olursa, onun sîret ve zindegânîsi, tarîk-i ictihad ve salah üzerine olur.** Bu da, kendilerine ve sözlerine itimad edilmeleri için, avâma karşı bir hâldir. Zirâ halkın nazarı, bâtına vaki olmaz. Onlar zâhir-bîndirler. Avâm, zâhire mütâbaat edince onun vasıtası ve bereketi ile bâtına yol bulurlar."²⁶¹

Rabbânî için, nübüvvet kemâlâtının gerçekleşmesi yalnızca ilahî bağış ve lütuflara bağlıdır. Burada didinmenin, uğraşmanın ve zorlamanın yeri yoktur. Hiçbir gayret, riyâzet ve mücâhede kişiyi bu nimete ulaşturmaz. Fakat, velâyet kemâlâtı böyle değildir. Her ne kadar

²⁵⁸ Futuhât, II, 19-20

²⁵⁹ Fusûs, Nuri Gençosman trc., 222-4

²⁶⁰ Mevlânâ, Mesnevî, V, 128-129; Bursevî, Tefsîr, V, 384

²⁶¹ Mevlânâ, Fîhi Mâ Fîh, 159

bazılar çalışmadan doğrudan bu büyük nimetle şereflense de, bunun başlangıcı çalışmaya bağlıdır. Bunlara ulaşmak, riyâzet ve mücadele ile olur. Çalışarak, başlangıcı aştıktan sonra velâyetin aslı olan fenâ ve bekâ da ilahî lütuflara bağlıdır. Hz. peygamber (s.a.)'in peygamberliğinden önceki ve sonraki riyâzetleri, bu nimete kavuşmak için değildi. Aksine, hesabın azalması, insanî hataların kefâreti, derecelerin yükselmesi, yeme-içmeden berî olan elçi melekle beraberlik ölçülerine riâyet etmek ve peygamberlik makâmına uygun olan olağanüstü hallerin çokça zuhûr etmesi gibi bir takım faydalara dâirdir. Bu ilâhî bağışların peygamberler hakkında gerçekleşmesi vasıtasız iken, tabîler, bu bağışlara, peygamberleri vasıtasıyla ulaşırlar.²⁶²

“(Ey mü’minler!) Ehl-i kitâptan kâfirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah, rahmetini dilediğine verir.” (Bakarâ, 2:105) âyetinde, peygamberliğin fazl-ı ilâhî eseri olduğuna işâret vardır. Bursevî için nübüvveti mazhar olmamak, O’nun fazl ve ihsânının darlığından değil, aksine bu görevin Hakk tarafından dilediği kişiye bir hikmete mebnî verilmiş olmasındandır.²⁶³

Peygamberlik, ilahî bir tahsis ve ihsandır. Saltanat gibi kesbî değildir. Bütün şartları ve sebepleri tamam olsa da, çalışılarak elde edilemez. Velâyet, vezirlik gibidir. Bazı çalışıp gayret edenlerin nâil olması mümkündür. Ancak bu, velâyet makâmına ulaşabilmek için gayret eden herkesin o mertebeye vasıl olacağı anlamına da gelmez. Bununla birlikte istidadı tam ve Cenâb-ı Hakk’ın inâyetine mazhar olan kimse için çalışmadan velâyet mertebesine ulaşmak da mümkündür.²⁶⁴

“Nübüvvet” kesbî olmayıp, başlı başına Cenâb-ı Hak tarafından dünyada ilahî bir üstünlük olarak bazı seçilmiş kullara verilen bir görevdir. “Velâyet” de aynı şekilde çalışmayla elde edilemeyen ilâhî bir lütuftur. Hatta ve hatta bütün mertebe ve makâmlar ilâhî ihsân olup, çalışmayla elde edilemez.²⁶⁵

3. Masumiyet ve Mahfûziyet:

İbn Arabî’ye göre masum, hatâ etmeyen demektir.²⁶⁶ Bursevî, masum kelimesinden muradın, enbiya olduğunu ifade eder. Evliyaya ise mahfuz denilir, masum denilmez.²⁶⁷

İbn Arabî için masumiyet, kalbin kötülüklerden korunması anlamına gelmektedir: İnsan, kalbini boş düşüncelerden koruyamaz. Allah kimin kalbini kötü düşüncelerden korursa, o kimse masumdur.²⁶⁸

²⁶² Rabbânî, Mektûbât, I, 540

²⁶³ Bursevî, Tefsîr, I, 541

²⁶⁴ Bursevî, a.g.e., V, 498

²⁶⁵ Bursevî, a.e., I, 495

²⁶⁶ Futuhât, III, 335; İsmet kelimesi, lugatte Allah’ın kulunu koruması ve muhafaza etmesi manâsındadır. Lisânu’l-Arab, XII, 403; hıfz kelimesi de yine aynı şekilde koruma ve muhafaza altına almak demektir. Lisânu’l-Arab, VII, 441

²⁶⁷ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 62

²⁶⁸ Futuhât, IV, 35

Necmüddin Kübrâ, ismetin, bazen vasitasız olduğunu,- peygamberlerin ve meleklerin ismeti gibi- bazan da bin kişinin vasitasıyla olduğunu -silsilede olduğu gibi- belirtir.²⁶⁹

Bursevî, bazı farklar olmakla birlikte, hıfzın ve ismetin günahlardan korunma özelliği üzerinde durmaktadır: Hıfz, Allah'ın kulu günahattan korumasıdır, ama bu durumda insan yine de günaha düşebilir. İsmet ise, yine Allah'ın insanı günahlardan korumasıdır ancak, böyle bir kulun günaha düşmesi, düşünülemez. İsmet, peygamberler için, hıfz ise veliler içindir.²⁷⁰

İbn Arabî için masum ve mahfuz olmak, aynı zamanda günahattan perdelenmek demektir. O, şöyle der: “Allah’tan mağfiret istediğin zaman, seni günahattan perdelemesini iste. Zaten mağfiret demek, örtülmeyi istemek demektir. Bunu dile ki, masûm ve mahfûz olasın...Mağfiret, iki anlama gelir: birisi, Allah’ın kulunu günahattan koruması, diğeri de günah karşılığında hak ettiği cezadan onu muhafaza etmesidir. Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem Efendimize hitaben, “Böylece Allah, senin gelmiş ve geçmiş günahlarını bağışlasın diye.” (Fetih, 48:2) buyurmaktadır. Buradaki mağfiret (bağışlamak) ifadesi şu anlamdadır: Geçmiş günahlarından dolayı seni muaheze etmez. Gelecekte de sana günah isabet etmez. İşte bu âyet, peygamberimizin masûmiyetinin Allah tarafından haber verilmesidir.”²⁷¹

Allah dostlarından birinin konuyla ilgili bir tecrübesini, İbn Arabî, *Vesâyâ*’ da şöyle anlatır: “Salih bir kul hakkında hüsn-i zanda bulunduğum, el-üns billah’dan nasibi olan Süleyman ed-Deybelî, Şam Camii’nde “Maksûretü’l-devlekî” adıyla anılan Aişe zaviyesinde beraberken bana şöyle demişti: “Kardeşim! Vallahi elli seneyi aşkın bir zaman olmuştur ki, nefsim bana bir masiyet işleme arzusunu fısıldamamıştır. Bu nimeti bana lutfeden Allah’a hamdolsun!”²⁷²

İmam Rabbânî ise, korunma ile kulun Allah’ı sevmesi arasında şöyle ilişki kurar: “Allah Teâlâ, bir kulunu sevdi mi, bir daha ondan günah sadır olmaz. Zira Hakk’ın dostları, günah işlemekten korunmuşlardır. Peygamberlerin durumu ise, farklıdır. Onlar, hem günaha karşı masumdur, hem de günah işlemeleri mümkün değildir.”²⁷³

Şeyhu’l-Ekber, Hz. Peygamber’in masumiyetini, Fetih sûresi ikinci âyetle birlikte açıklar: “Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın diye...” (48:2) Allah, günahkârın hak ettiği azap ve cezalandırmadan seni gizleyecektir. .. “Ve gelecek...” Allah, seni günahın kendisinden de gizler; böylece günah seni bulup da sende varlık kazanmaz. Allah, müstakbel günahını bağışlamakla Hz. Peygamber’in masum olduğunu bize bildirmiştir..²⁷⁴

Allah’ın resulleri, insanların en temizleridir. Onlar korunmuş (masum) kimselerdir.²⁷⁵

Eşrefoğlu Rûmî, “Velinün ve nebînün günahları yokdur, lakin kendülere mahal vardır. Kur’ân’da Muhammed Mustafâ (s.a.) hakkında “Ya Muhammed senin gelmiş, gelecek

²⁶⁹ Kübrâ, a.g.e., 152

²⁷⁰ Bursevî, Tefsîr, I, 442

²⁷¹ İbn Arabî, Vesâyâ, 127-8

²⁷² İbn Arabî, a.g.e., a.y.

²⁷³ Rabbânî, Mektûbât, II, 116

²⁷⁴ Futuhât, III, 153

²⁷⁵ Futuhât, IV, 279

günahlarını afv itdüm” buyrulmuştur. Bu âyetten malum oldu ki, anın da kendüye mahal günahları varmış. Lâkin, kendi mağfurdur. Amma şol günahlar ki, şeriatda dinilmiş, tayin olunmuştur ki, kebâir-i günahdır, bular nebîden gelmemiştir²⁷⁶ sözleriyle, peygamberlerin büyük günah işlemediklerini ifade etmektedir.

Rabbânî, peygamberin hatâ yapabileceğini amâ, bunda devam etmediklerini vurgular: “Bütün peygamberlerin Hak Celle ve Alâ’nın bildirmesi ile bizlere haber verdikleri her şey, açıklamış oldukları bütün hükümler doğrudur ve gerçeğe uygundur. Alimlerimiz, onların icthadî hükümlerde hatâ yapma ihtimallerini caiz görseler de, hatâ üzere devâm etmeleri câiz değildir.”²⁷⁷

Yine İmam Rabbânî, hiçbir peygamberin, o gün için mübah olsa bile, daha sonra haram olacak bir iş yapmadığını ifade eder.²⁷⁸

Bursevî de peygamberlerin büyük günahlar ve inkar bir yana, zelle dışında küçük günah bile işlemelerinin câiz olmadığını düşünür.²⁷⁹

Bursevî, peygamberlerin, beşerî sıfatlarının bir gereği olmasına rağmen, kötü ahlak ve âfetlerden masum kılındıkları görüşündedir. Fakat bu masumiyet, tecellî nûrunun kalp lambalarını aydınlatması, kalplerinin nûru ile de, zâhiren ve bâtinen bütün bedenlerinin aydınlanması neticesi olmaktadır. Çünkü kalp, Rabbın nûru ile parlamış ve dolayısıyla kötü sıfatların karanlıklarının zuhûr edecekleri hiçbir mahal kalmamıştır.²⁸⁰

İbn Arabî kişinin günah işlediği halde nasıl dönüştüğünü mükemmel bir şekilde açıklar: Salih amel, değiştiricidir. Allah, günahkârın günahlarını iyiliklere çevirir. Öyle ki, günah işleyen kişi, bu değişmeyi müşahede ederken, âlemdeki herkesin işlediği bütün büyük günahları kendisinin getirmiş olmasını isterdi.²⁸¹

“Andolsun Allah’ın resûlünde sizin için mükemmel bir örnek vardır.” (Ahzâb, 33:21) İşte bu âyet, İbn Arabî için Resûlullah (s.a.) Efendimizin “ismet” sıfatına delalet eder. Çünkü masum olmamış olsaydı, onu örnek almak doğru olmazdı. Böyle olunca da bize düşen görev, onu her hal ve harekette izlemek ve her sözüne kulak vererek, hâliyle hallenmeye çalışmaktır.²⁸² Meselâ Allah’a hamd husûsunda peygamberimize uymak, yeni bir hamd şekli ortaya çıkarmaktan evlâdır. Onun koyduğu şekil, en güzeldir. O, Allah’ın ilmine şahadet ettiği mükemmel âlimdir. Allah, Onu risaletle görevlendirmiş, insanlar içinden seçerek, bize Ona uymayı emretmiştir. Artık bidat ortaya çıkarmaktan sakın.²⁸³

²⁷⁶ Eşrefoğlu Rumi, Tarikatname, 39; Eşrefoğlu yine aynı eserinde, “Muhammed (s.a.)’den ve Ali (k.v.)’den günah gelmemiştir” der. 44

²⁷⁷ Rabbânî, Mektûbât, I, 403

²⁷⁸ Rabbânî, a.g.e., II, 295

²⁷⁹ Bursevî, Tefsîr, VI, 212

²⁸⁰ Bursevî, a.g.e., I, 297

²⁸¹ Futuhât, IV, 123

²⁸² İbn Arabî, Vesâyâ, 32

²⁸³ İbn Arabî, a.g.e., 34

Keşifte hatâ olur mu? Bunu nasıl değerlendirebiliriz? Bu sorulara Rabbanî şöyle cevap verir: Sahibinin mazur oluşu bakımından keşif hatalar da icthadî hatalar hükmündedir. Hatta onda bir derece doğruluk vardır. Aradaki fark, müctehidi taklîd edenler müctehid hükmünde olup, müctehidin hatâ etmesi durumunda bir dereceye kadar bunların haklılık payları vardır. fakat keşif ehlinin taklitçileri böyle değildir. Onlar, taklid ettikleri keşif sahibi hata ettiğinde mazur olmamakta, haklılık payından da mahrum kalmaktadırlar. Çünkü, keşif ve ilham, başkaları için birer delil değildir. Fakat, icthad sahibinin sözü, başkaları için delildir.²⁸⁴

İmam Rabbanî, sâdık tâliplerin keşif ve müşahedelerine şeytânî bir karışımın olmasının söz konusu olup olmadığı ve eğer öyleyse şeytânî keşfin nasıl ayırt edileceği sorusuna şöyle bir izah getirir:

“Doğruyu en iyi bilen Allah’tır ki, hiç kimse, şeytanın karıştırması karşısında korunmuş değildir. Bu, peygamberler için bile gerçekleşmişse, velîler için zaten düşünülebilir. Şüphesiz, peygamberler şeytanın bu karıştırma arzusu konusunda uyarılırlar. Fakat bu uyarı, velî için gerekli değildir. Çünkü onlar, nebîye tabidirler. Dolayısıyla da, nebînin getirdiğine aykırı buldukları her şeyi reddederler ve onu bâtil kabul ederler.

Şeriatın susup da isbat ya da reddine hükmetmediği durumlarda, hakkı, bâtıldan kesin bir şekilde ayırmak zordur. Çünkü, ilhâm, zannîdir. Fakat, bu ayırım olmadığı için de kesinlikle velâyete bir kusur bulaşmaz. Çünkü şeriat hükümlerini yerine getirmek ve nebîye tabi olmak, dünya ve âhiret kurtuluşunu garanti etmektedir.”²⁸⁵

Allah Teâlâ başka insanlarla aralarında bir fark olması için peygamberlerine ismet sıfatı bahsetmiştir. Onun için de peygamberlerin üç havâtırı olur: İlahî, melekî ve nefsî. Başkalarında ise, bunlara ilaveten şeytanî hâtır bulunur. İnsanların kiminde bu şeytanî hâtırın hükmü ve tesiri açıktan görülür. Bunlar, avâmın çoğunu teşkil eder. Bazılarına bu hâtır gelir ama, zâhirine tesiri olmaz. Bunlar da, Allah’ın hıfz ettiği velîler ile; ismet sahibi peygamberleridir. İsmet, peygamberler hakkında vacip, hıfz, evliyâ hakkında caizdir.²⁸⁶

3. Kerâmet ve Mucize:

“Acz”, sözlükte “bir şeye güç yetirememek; öne geçmek, başkalarını aciz bırakmak; engel olmak, hızını kesmek” gibi anlamlara gelir.²⁸⁷

Kerâmet, terkîm ya da ikrâmdan yapılmış isimdir. “Allah kimi hor ve zelil kılsa, artık ona ikram eden yoktur.” (Hac, 22:18) ayetindeki mükrimi bazıları mükrem (ikram edilen) olarak

²⁸⁴ Rabbanî, Mektubât, I, 64; trc. I, 185; Ayrıca Rabbanî, icthadın naslara bir şeyler eklemek anlamına gelmediğini, onların manasını açığa çıkardığını söyler. I, 240

²⁸⁵ Rabbanî, a.g.e., I, 167

²⁸⁶ Bursevî, Tefsîr, V, 127-8

²⁸⁷ Lisânu'l-Arab, “acz” maddesi, V, 369

okumuşlardır. Bu, keramet demektir. Keramet, ikram için konulmuş bir isimdir. Aynı şekilde taat de itaat için konulmuş bir isimdir.²⁸⁸

Mucize, i'câz kökünden gelir. Aslen i'câz, başkasını bir iş yapmaktan ve görüş bildirmekten âciz bırakmaktır. İstılahta âdet üstü bir iştir ki, peygamberlik iddiasında olan kimseden, meydan okuma sûretiyle teklif edildiğinde ortaya çıkar ve diğerleri ona karşı çıkamazlar. Kerâmet ise, evliyâdan zuhûr edebilir.²⁸⁹ Kerâmet, bir şahıs tarafından nübüvvet davası güdülmeksizin, harikulade bir şeyin meydana getirilmesidir. Bu iş, mü'min olmayan birinden veya ameli sahih olmayan birinden zuhûr ederse, istidrac adını alır. Yok eğer, nübüvvet iddiasına binâen zuhûr ederse, mucize olmuş olur.²⁹⁰

Futûhât'da geçtiği üzere mucize, yaratıkları, benzerini meydana getirme konusunda aciz bırakan şeydir. Onlar, peygamberlerin ellerinde gerçekleşir.²⁹¹

İlk sûfî müelliflerden Kelâbâzî, sufiler ve ehl-i sünnet âlimlerinin, velîlerin kerametlerinin hak olduğunu kabul ettiklerini ifade eder.²⁹²

Bursevî, aşağıdaki metinlerde görüleceği üzere, mucizeyi de, kerâmeti de ikiye ayırmaktadır:

Mucize iki türlüdür: Hissî ve aklî mucize. Hissî mucize, hisle idrâk edilen şeylerdir. Nûh Tufânı, ateşin İbrâhim (a.s.)'a serin olması, Musâ (a.s.)'ın asâsı gibi. Aklî mucize, basîretle idrâk edilen şeylerdir. Hissî mucizeler, avâmın katında idrâk edilmeye daha layıktır ve hızla anlaşılır. Fakat, onunla sihir arasındaki farkı, ancak bu işlerin bilinebilmesine yarayan ilimlerde yol almış olanlar anlayabilirler. Aklî mucizeleri ise ancak ilahî hidâyeti ve ezeli inâyeti elde etmiş olan âlimler anlayabilirler.

Yüce Allah, İsrâiloğullarının çoğu mucizelerini, kıt anlayışları ve basîretlerinin azlığı sebebiyle hissî, bu ümmetin mucizelerini ise, zekâlarının fazlalığı sebebiyle aklî kılmıştır. Yine bu şeriatın kıyamete kadar baki olması sebebiyle aklî olmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.)'e verilmiş olan hissî mucizeler, ayın yarılması, taşın teslim olması, parmaklarının arasından suyun fişkırması, devenin inlemesi, zehirli koyunun zehirli olduğunu söylemesi, devenin çok çalıştırılmaktan ve az yemden şikâyet etmesi ve benzerleridir. Aklî mucizelerine gelince, onun gösterdiği halleri ve hikmetleri akıl sahiplerinin dahi en veciz bir ibâre ve en latîf bir işaretle dahi akletmekten aciz kaldıklarını gören ve bu latîf hakîkatlere, şerefli inceliklere vâkıf olan kimse kesinlikle bilir ki, Hazret-i Muhammed (s.a.) ilâhî kudret ve hikmetin mazharıdır. Yüce Allah

²⁸⁸ Lisânu'l-Arab, XII, 511 vd.; Sonraki dönemlerde, özellikle de Arap olmayan bölgelerde Hz. Peygamber, sahabesi, aile üyeleri ve büyük velîler tarafından gösterilmiş olağanüstü eylemler, genel anlamda "menâkıb" terimiyle bilinegelmiştir. Schimmel, *And Muhammed Is His Messenger*, 67

²⁸⁹ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, İkinci Bölüm, 31

²⁹⁰ Bursevî, a.g.e., İkinci Bölüm, 233

²⁹¹ *Futuhât*, Üçüncü sifr, tahkik Osman Yahya, 1974, 380; Suad Hakîm, a.g.e., trc., 414

²⁹² Kelâbâzî, *Taarruf*, trc., 106

(c.c)'ın ona has mucizelerinden biri de bu şerefli Kur'ân'dır ki, Arap belâğatçılarından ona meydan okuyanlar çaresiz kalmıştır.²⁹³

Kerâmet, de iki çeşittir. Biri, kerâmet-i ilmiye, diğeri, kerâmet-i kevniiyedir. Kerâmet-i ilmiye, Allah Teâlâ'nın Zât, sıfât ve efâliyle ilgili olan keşiflerdir ki, velînin velâyeti bununla bilinir. Kerâmet-i kevniiye, âdet dışı olan nesnelere ki, havada uçmak, suda yürümek, bir yıllık yola bir günde varmak ve bunların emsâli... kerâmet-i ilmiyesiz velî olmaz. Ama, kevniiyesiz olur. Kerâmet-i ilmiye, herkese istîdâtına göre verilir. Cenâb-ı Risâletpenâh (s.a.) Hazretleri bu iki kerâmetin hakîkati ile hakîkatlenmişti.²⁹⁴

Kelabazi, kerâmeti isbat sadedinde iki ayet zikreder: “Ben onu sana gözünü açıp kapatmadan getireceğim.” (Neml, 27:40) “O, Rabbimin katındandır” (Âl-i İmran,3/28)

Serrâc Tûsî, kerâmet ve mucize arasında bir takım farklar belirler:

Peygamberler mucizelerini göstermek, velîlerse gizlemek durumundadırlar

Mucize, peygamberin ortak koşana karşı bir delili olup, keramet ise velînin nefesine karşı delilidir. Bu şekilde nefis-i emmâre inanıp tatmin olur.

Mucizeler arttıkça, peygamberlerin dereceleri artar; kerametler arttıkça ise velîler hileye ve tuzağa maruz kalma endişesi ile çekingenlikleri artar.²⁹⁵

Kelâbâzî, bu üç maddeye ek olarak bir dördüncüyü ekler ki o da, Velînin kerameti, farkında olmadan gerçekleşir, Peygamberin mucizesi ise, bilgisi dahilindedir.²⁹⁶

İbn Arabî ise, bunun tersini düşünmektedir: Kerametler, peygamberlerin mucizeleri gibi değildir. Çünkü, peygamberlerin mucizeleri hakkında bilgileri yoktur. Kerametler ise, velîlerden, onların himmetleriyle ortaya çıkmıştır. Bunun için de, onlara keramet denilmiş, mucize ya da sihir denilmemiştir.²⁹⁷

Mevlânâ, mucizenin ya da kerâmetin gönle tesîr ettiğini belirtirken, bunlarla nâmahremi acze düştüğünü anlatır: “Tanrı'nın Zâtından uzak olduğun için onu, peygamberlerle, mucizelerden bilebilirsin. Gizli olan mucize ve kerâmetler, temiz pîrlerden gönüllere akseder. Kutlu bir kişinin yanına göç eden talihli, Tanrı'yla düşüp kalkıyor demektir. Cansız şeylere tesir eden mucize, ya sopadır, ya denizdir, yahut da ayın ikiye ayrılışı. Fakat, vasıtasız olarak cana tesir ederse, gizlice bir ilgiyle ilgilenir. Mucize ve kerâmetlerin, cansız şeylere tesiri, eğretidir, geçip, gider. Fakat rûha tesiri dâimîdir, birbiri ardınca ulanır, durur. Bu sûretle o cansız şeyden, adamın gönlüne tesir eder. Ne hoştur, hamur heyulası olmayan ekmek. Ne hoştur, Mesîh'in hiç eksilmeyen sofrası. Ne hoştur Meryem'in bağısız bahçesiz yetişen meyvası. Kâmil erin canından

²⁹³ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 38-9;

²⁹⁴ Bursevî, a.g.e., , 101; İkinci Bölüm, 17, İkinci Bölüm, 15

²⁹⁵ Ebu Nasr Serrâc Tûsî, el-Luma' İslâm Tasavvufu, trc. Hasan Kâmil Yılmaz, İst. 1996, 309-323 ; ayrıca, keşf, kerâmet, velâyet rüya gibi tasavvufî meseleleri içine alan müstakil bir eser için bk. Yılmaz Hasan Kamil, Tasavvuf Meseleleri, İst. 1997

²⁹⁶ Kelâbâzî, a.g.e., 110; mucize ve kerâmet farkı için bk. Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 116

²⁹⁷ Futuhât, Üçüncü Sıfır, 421-2; Suad Hakîm, 414

kopup gelen mucizeler, tâlibin canına, gönlüne hayat gibi tesir eder. Mucize denizdir, nâkıs kişiye, karada yaşayan kuş. Suda yaşayan kuş, helâk olmadan emindir. Her nâmahremi canını âciz eder, fakat hemdem olan kişinin canına kudret bağışlar.”²⁹⁸

Harikulade denilen durumlar içinde sihir de vardır. İbn Arabî bu konuyla ilgili de görüş bildirir:

Adetin aşılmasıyla ilgili üç kısım, mucize, keramet ve sihirdir. Bu konuda başka bir şey yoktur.²⁹⁹ Sihir, gerçek olmadığı halde, kendisinde gerçeğe dönük gözükken bir yön vardır. Sihir, seher kelimesinden türemiştir; seher, ne gecedir, ne de sabahtır... velîlerin kerametlerinin ise, bir gerçekliği olduğundan sihre benzemezler. Fakat onlar mucize de değildirler. Zira keramet, bir tür bilgi ve himmet gücünden ortaya çıkan şeydir. Adetin aşılmasında himmetinin dışına çıkan velî, bu olay kendisinde himmetle gerçekleşenden daha yakındır.³⁰⁰

Sihir, eğitim gerektiren birtakım özel işlerle uğraşan, kötü yapılı insanlardan zâhir olan olağanüstü şeyler ortaya koymaktır. Eğitimle elde edildiği için de mucize ve kerâmete benzemez. Âlimler, sihrin bir vakıa mı yoksa gözü ve duyuları yanıltan bir olay mı olduğu husûsunda ihtilaf etmişlerdir.³⁰¹

*Sihir, mucizeyle boy ölçüşemez emin ol
Samirî kim oluyor da yed-i beyzâya galip gelsin.
Ya da,
Kartalla kavgaya tutuşan, kaniyla kanadını boyar.*³⁰²

Peygamberlerin meşreplerinin tabîlerinde kerâmet tarzında görülebileceği, İbn Arabî'nin ifade ettiği bir durumdur. Mesela Ümmet içersinde İsevî bir meşrebe sahip olanlar içinde havada yürümek gibi bir keramet olmaz. Tabîlik yoluyla Muhammedî meşrep olanlar havada yürüyebilirler. Çünkü Hz. Peygamber gece yürüyüşü yapmıştır. Hz. Peygamber, Hz. İsa hakkında şöyle demiştir: “Şayet inancı artsaydı, havada yürürdü” İsa (a.s) mukayese götürmez bir biçimde inançlıdır çünkü o, büyük peygamberlerdendir. Bizler havada yürürüz ama, bu bizim inancımızın gücünden değil, bulunulan makamın doğruluğundandır. Biz, Allah'ın kendilerine tahsis ettiği adetlerin aşılmasında peygamberlerle birlikteyiz. Onlardaki olayların benzerleri dolaylı olarak bizde de meydana gelir.³⁰³

²⁹⁸ Mevlânâ, a.g.e., VI, 106-7

²⁹⁹ Futuhât, Üçüncü Sifr, 424; Suad Hakîm, 412 vd.; ayrıca bk. Muhammed Bakıllanî, Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar, trc. Adil Bebek, İst. 1998, Konuyla ilgili Kelâm alanında yapılmış bir doktora çalışma için bk. Bulut, Halil İbrahim, Mucize ve Peygamber, İst. 2002; sihir kavramının da irdelendiği bir yazı için bk. Karadaş, Çağfer, Büyü ve Din, Usul Dergisi, Adapazarı, 2004

³⁰⁰ Futuhât, Üçüncü Sifr, 421; Suad Hakîm, 414

³⁰¹ Bursevî, Tefsîr, I, 526

³⁰² Bursevî, a.g.e., VII, 90

³⁰³ Futuhât, Üçüncü Sifr, 372; Suad Hakîm, 415

Hız. Peygamberle bulunanlar, onun temiz ve mübarek elindeki taşların tesbihini duymuşlardır. Taşlar, Allah'ın kendilerini yarattığı zamandan beri, Allah'ı tesbih etmekteydiler. Bu olayda âdetin aşılması, taşların tesbihinde değil, duyma algısında gerçekleşmiştir.³⁰⁴

Kerâmetlerden bir kısmı, şöyledir: İsevî meşrepliler, keşif yoluyla veya Tanrı'nın bildirmesiyle bir şahısta yetenek görüp, sahip oldukları ve etkileri altındaki hallerden birisini ona vermek istediklerinde hemen o şahsa temas ederler veya ona sarılırlar veya öperler veya ona elbiselerinden bir parça verirler veya elbiseni aç derler ve vermek istedikleri şeyleri, avuçla ona doldururlar. Bakan kişi de, onların havayı avuçladıklarını zanneder.³⁰⁵

Velîler, öldükten sonra da kerâmet gösterirler: “Velîler, sûrî ölümünden sonra da kerâmet gösterirler. Onun için cesetle berâber olan rûhu, uykuda olan kılıca benzetmişlerdir. Kılıç, uykudan uzaklaşınca, (kınından çıkınca) daha keskin olur.”³⁰⁶

Velînin kerâmetinin peygamberlerle ilişkisi noktasında Bâyezîd'dan nakledilen şu örnek güzel bir delildir ki burada o, kerâmeti ancak peygamberlerin şahitliğiyle kabul etmektedir: Bâyezîd ne zaman kendisinden hârikulâde bir hâl veya kerâmet zuhûr etse, Hak Teâlâ'dan bunun tasdik edilmesini ister, bunun üzerine hemen sarı bir nûr peydâ olurdu. Üzerinde yeşil bir yazıyla; Lâilâhe illallâh, Muhammed Resûlullâh, Nûh, Neciyyullâh, İbrâhim Halîlullah, Musa Kelîmullâh, İsa rûhullâh (a.s) sözleri yazılı olurdu. Kerâmeti bu beş şahitle kabûl ederdi. Sonunda öyle bir mertebeye ulaştı ki, şahide de gerek kalmadı...³⁰⁷

Kerâmet dahi, Peygamber (s.a.) mucizâtındandır.³⁰⁸ Şeyh-i Ekber, mucizeyi inkâr eden, inaçsız filozoflardan olarak bahsettiği kişilerden biriyle 586/1190 yılında Endülüs'te bizzat karşılaşır: “Katılmış olduğum bir mecliste, Müslümanların inandığı şekilde nübüvveti inkâr eden, mucizeleri reddeden bir filozof da vardı. Mevsim kıştı ve hava da soğuktu, büyük bir mangalın önünde duruyorduk. Bu inaçsız yalancı, avâmın Hz. İbrâhim'in kendisini yakmayan bir ateş içine atıldığını vehmettiğini, ama aslında ateşin zorunlu olarak yanan maddeleri yakacağını, bundan dolayı da Kur'an'daki yakmayan ateşin, mecâzen Nemrud'un öfke ve gazabı yani “gazap ateşi” olacağını söyledi. Sözü bitirdiğinde mecliste bulunan bir kişi, ona şöyle sordu: “ bu mangaldaki ateş, o yakmayan ateş midir?” Filozof : “Evet.” Dedi. O kişi: “ öyleyse, kendi gözünle gör” diyerek, mangaldaki kordardan birazını filozofun göğsüne bıraktı. Elbisesinin üzerindeki ateşin yakmadığını gören filozof korları mangala geri koydu. Şaşırmıştı. Korları filozofa atan zât, “şimdi elini ateşe yaklaştır” dedi bu sefer filozofun eli hemen yandı. Filozof, mucizeleri tasdik etti ve tevbe etti.”³⁰⁹ Bu metin, hem velînin nebîyi tasdik eden konumunu göstermesi ve hem de kerâmetin düpedüz, mucizeyi aynen teyid eden bir hârikulâde olması açısından oldukça enteresan bir örnektir. Ancak Allah'ın kalbini iman nûruyla donattığı kimse inanabilir. İnsan, iman denilen

³⁰⁴ Futuhât, İkinci Sıfır, Tahkîk Osman Yahyâ, 1985, 314, Suad Hakîm, 415

³⁰⁵ Futuhât, Üçüncü Sıfır, 380; Suad Hakîm, 415

³⁰⁶ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 168

³⁰⁷ Attâr, Tezkire, I, 216

³⁰⁸ Eşrefoğlu, Tarikatnâme, 6

³⁰⁹ Futuhât, II, 371; Metindeki şahıs, İbn Arabî olabilir. Ayrıca o, Futuhât, II, s. 284'te kendi eliyle tevbe eden münkir bir filozoftan daha bahsetmektedir. Addas, a.g.e., 120

bu nûr vasıtasıyla bakmadığı sürece de mucize ona bir fayda vermez.³¹⁰ Bir kimsede, bir nebî ya da veliden bir cüz olmayınca, onda yüzbin mucize ve beyân ve kerâmât görse, asla fayda hâsıl olmaz.³¹¹ Fakat yine de mucizenin gösterilmesine sebep, inanmayanlardır:

“İnkâr edenler, yüce kişileri aşağılamayı kastettiler. Fakat bu aşağılama, yüceliğin ta kendisi oldu, mucizelerin zuhûruna sebep kesildi. Onların inkârdan kasıtları, dini aşağılamaydı, fakat bu aşağılamanın ta kendisi, peygamberlerin yüceliğini izhâr etti. Kötü kişilerin inkârı olmasaydı, mucizenin meydana gelmesine ne lüzum vardı? Mucize, dava sahibinin doğruluğunu şüphesiz olarak isbat eden bir tanıktır. Hakîkati tanımayanlar, peygamberleri kınadılar da, Tanrı o yüzden onlara lütufta bulundu, mucizeler verdi. Firavunun hilesi, üç yüz kattı. Fakat hepsi de kendisinin aşağılanmasına, kökünün kazanmasına sebep oldu. Musâ'nın mucizesini bozmak, hiçlemek için iyi, kötü bütün büyücüleri getirdi. Bu sûretle asâ mucizesini bâtil ve rüsvây etmek, gönüllerdeki itibarını, kökünden söküp çıkarmak diledi. Halbuki o hile, Musâ'nın mucizesinin zuhûruna sebep oldu, asânın itibarını bir kat daha arttırdı. Musa ile kavmini mahvetmek için Nil kıyısına kadar asker çekti. Halbuki bu, Musa ümmetinin emin olmasına, kendisinin yerin dibine, helâk çölüne gitmesine sebep oldu. Firavun, Mısır'da kalsaydı, oraya gelmeseydi, Musa kavminin vehmi nasıl geçerdi? Ardlarına düştü, Musa kavmini adeta eritti, yaktı, yandırdı. Tanrı, bu sûretle emniyet, bil ki, korkudandır dedi. Gizli lütuf ona derler ki, hiçbir şeye muhtaç olmayan Tanrı, ateş gösterir, halbuki nûrdur.”³¹²

İstikâmeti tamamlanmamış kimse, bazen kerâmetle rızıklanmış olsa da,³¹³ sûflerce önemli olan istikâmet üzere olup, kötü huylarını iyileştirmektir:

Sen nefsinin kötü âdet ve alışkanlıklarını tıpatıp değiştirmedeğin halde, diğer adetler senin için nasıl değişecek? Harikulade şeyler sende nasıl ortaya çıkabilecek?³¹⁴

Tasavvuf ehli, genelde kerâmetin gizlenmesini arzu etmektedir. Ebu Hafs Nişaburî, “Veli kimdir?” sorusuna, “Kendisine keramet verildiği halde, onları görmeyendir” cevabını verir.³¹⁵ Ebu Ahmed b. Ebi'l-Verd: “sufilerin ermişliği beş şeye bağlıdır” der. Bunlar; kapıya bağlanmak, itaatsizliği terk, hizmete bağlanmak, musibetlere sabır, kerametleri gizlemektir.³¹⁶ Ebu Amr ed-Dimeşkî, “Allah, peygamberlere mucizelerini göstermeyi emrettiği gibi, velilere de kerametlerini gizlemeyi emretmiştir. Böylelikle insanlar, onlar sebebiyle yoldan çıkmasınlar.”³¹⁷ Ârifin hatâsı, kerîmden kerâmete meylettir.³¹⁸

³¹⁰ Fusûs, Afîfî'nin Talikâtı ile, 130

³¹¹ Mevlânâ, Fîhi mâ Fih, 10

³¹² Mevlânâ, Mesnevî, VI, 346-7

³¹³ Atâullah İskenderî, Hikem-i Atâiyye, trc. Mustafa Kara, İst. 2003, 42

³¹⁴ İskenderî, Hikem, 36

³¹⁵ Sülemî, Tabakât, Haleb, 1953, 121

³¹⁶ Sülemî, a.g.e., 250

³¹⁷ Sülemi, a.e., 277

³¹⁸ Attar, Tezkîre, II, 44; Cüneyd'den rivayet edilir.

Ebu Abdullah Kuraşî, şöyle demiştir: Kim Allah Tarafından kendinde zâhir olan kerâmet türü şeyleri, halktan sâdir olan günahlar gibi kötü görmezse, bu durum, kendisi için bir perde olur. Bunların gizli kalması ise onun için bir rahmettir.³¹⁹

Öte yandan İbn Arabî'ye göre, velayetin en üst derecesine ulaşsalar ve kendilerinin ötesinde sadece peygamberlik derecesi bulunsalar bile Melâmîler, adetleri aşmak özellikleri ile bilinmezler. Bu nedenle de hürmete mahzar olmazlar.³²⁰

Mevlânâ Cami için de, “Bir dervişin, kâmil bir insanın sohbetinden etkilenerek, gönlünü hakîkate çevirmesi ve nefsinin isteklerinden kurtulmasından daha iyi bir kerâmet yoktur.”³²¹

Reşehât'ta şöyle bir dördlük de geçer:

İstikâmetle İlâhî bizi izzetlendir,
Doğruluk gibi cihân içre saâdet olmaz.
Mustakîm ol diler isen ki kerâmet bulasın,
Ki istikâmetten eyu hiç kerâmet olmaz.³²²

Hâce Ubeydullah “İş, istikâmettedir, kerâmet ve olağanüstü gösterilere itibar edilmez” der.³²³

“İstikâmet iste, kerâmet değil” demişlerdir. Çünkü, kerâmeti nefsin arzu eder. Mevlânâ ise senden istikâmet talep eder.³²⁴

Birisi buradan bir günde veya bir lahzada Ka'be'ye gider. Bu o kadar acîb ve kerâmet değildir. **Kerâmet O'dur ki, seni hâl-i süflîden hâl-i ulvîye getirir.** Oradan buraya ve cehilden akla ve cemâdlıktan hayâta gelirsin. Nitekim evvel toprak idin. Seni âlemi nebâta getirdi ve âlem-i nebâtattan sefer ettin “alaka” ve “mudga” âlemine geldin; ondan sonra âlem-i hayvânîye ve oradan âlem-i insânîye sefer ettin. Kerâmât, Hak Teâlâ'nın böyle bir seferi sana karîb kılmasıdır.³²⁵

Konuyla ilgili olarak İmâm Rabbânî incelendiğinde, onun olağanüstü halleri ikiye ayırdığı görülür: İlki, Vâcîp Teâlâ'nın zâtı, sıfatları ve fiilleriyle ilgili olup, akıl gözünün ötesinde, bildik ve alışlagelmişin dışında olan ve Hakk'ın seçkin kullarını kendileriyle ayrıcalıklı kıldığı ilahî ilimler ve marifetlerdir. İkincisi ise, mahlûkâtın sûretlerini keşfetmek ve âlemle ilgili gâiplerden haberler vermektir. Birincinin Allah nezdinde değer ve itibarı vardır. diğeri ise, mahlûkât nezdinde muteberdir. Mahlûkâtın bilinen ya da bilinmeyen halleriyle ilgili olan bir bilgide hangi şeref ve kerâmet söz konusudur? Bilakis mahlûkâtı ve hallerini unutulmak için, bu tür bir bilgiyi, cehâletle değiştirmek gerekir. Değer vermeye ve üstün tutulmaya asıl lâıyk olan, Hakk'ın marifetidir.

³¹⁹ Bursevî, Tefsîr, I, 399; V, 299

³²⁰ Futuhât, I, 181

³²¹ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.g.e., 209; 270

³²² Ali b. Hüseyin es-Safî, a.e., 316; 405

³²³ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.e., 360; 460

³²⁴ Bursevî, Tefsîr, VI, 510

³²⁵ Mevlânâ, Fihî mâ Fih, 108-9

*“Çok tatlı ve eşi bulunmaz güzel, horlanmakta
Ziddiysa, ağız, göz ve yanaklarından öpülmekte”³²⁶*

Davud Tâî, “Selâmet istersen, dünyaya selâm verip geç, ona vedâ et... Kerâmet istersen, âhîret üzerine tekbir getir” der.³²⁷

Olağanüstü hallerin zuhûr etmesi, peygamberin mucizesi gibi değildir. Çünkü mu’cize peygamberlik makâmının şartlarındandır. Halbuki kerâmet, velâyetin ne rükünlerinden, ne de şartlarındandır. Bununla beraber, Allah Teâlâ’nın velîlerinden olağanüstü hallerin zuhûr etmesi yaygın olarak bilinmektedir ve onlarda bu hallerin bulunmaması nadirdir. Fakat, olağanüstü hallerin çok zuhûr etmesi üstünlük alâmeti değildir. Burada üstünlük, Allah’a yaklaşmanın derecelerine göredir. Öyle ki, olağanüstü hallerin, Allah’a en yakın velîden, daha az, Allah’tan en uzak olan velîden ise daha fazla ortaya çıkması mümkündür. Şu da görülen bir gerçektir ki, bu emmetin velîlerinden bir kısmından zuhûr eden olağanüstü hallerin yüzde biri ashâb-ı kirâm’dan sâdır olmadığı halde velîlerin en fazîletlisi, sahâbenin en alt derecesinde olana bile ulaşamaz. Ayrıca, nübüvvet ve velâyet feyizlerini kabul etmeyi hak edenler öyle bir gruptur ki, onların tabî olma istîfâdî nazarî kuvvetlerine baskın çıkmıştır. Geçmişte yaşayan büyük zâtların çoğundan hayatları boyunca beş ya da altı defadan fazla olağanüstü hal sâdır olduğu vârid değildir. Hatta seyyîdü’l-tâife Cüneyd’den on tane kerametın sudûru bile bilinmemektedir. Üstelik, bilinsin ya da bilinmesin, öncekileri ve sonrakileriyle Allah Teâlâ’nın bütün velî kullarından olağanüstü haller her an zuhûr eder.

*Ufukta doğmakta olan güneşe ne zarar verebilir!
Gözsüz birinin, güneşin parlayan ışığını görmemesi...³²⁸*

Allah u Teâlâ’nın velî kullarının kerâmetleri haktır. Onların harikulade işleri çok olduğundan keramet sahibi olmak, velîlerin devam edegelen adetlerinden olmuştur. Bu kerametleri inkâr eden kişiler, aslında ilm-i âdî ve ilm-i zarûrîyi inkâr etmektedir. Kerâmetlerle peygamberlerin mucizelerinin birbirine karışması sözkonusu değildir. Çünkü, peygamberlerin mucizelerinde nübüvvet iddiası olur, velîlerin kerâmetleri ise, bu tür iddialar taşımaz. Aksine peygamberlere bağlılıklarını kabul edip, ikrâr ederler.³²⁹

Mürîd, şeyhinden keramet talep etmemeli, hatta bunu gönlünden bile geçirmemelidir. Böyle bir isteğin vesvesesinden bile uzak durmalıdır. Bir mü’minin, peygamberinden mucize talep ettiği görülüş müdür?! Mucizeyi yalnızca kâfirler ve inkarcılar istemiştir.

³²⁶ Rabbânî, Mektûbât, I, 522-3

³²⁷ Rabbânî, a.g.e., I, 544

³²⁸ Rabbânî, a.e., I, 166-7; Ayrıca bk. I, 279-281 Rabbânî, burada, bazı velîlerden kerâmet zuhûr etmemesini, o velînin sebepler âlemine inmesine bağlı kılmaktadır. Bunu gerçekleştiremeyen ve sekr hâlinde olan sûfî, sebeplerin aracılığı olmaksızın iş görmektedir.yine Rabbânî’ye göre bir kişi nasıl velî olduğunu bilemeyebilirse, velî olan zâtin, aynı şekilde kendisinde olan harikuladelikleri bilmesi gerekmez.

³²⁹ Rabbânî, a.e., I, 410

*Mucizeler, düşmanın kahrına faydalıdır
Tabi olmanın neticesi, bu güzel iktidadır
Mucizelerin imana bir faydası yoktur
Tabi olmak çeker insanı ihtidâ tarafına.³³⁰*

Kerâmet ve diğer olağanüstü haller göstermek, velîliğin şartlarından değildir. Alimler nasıl böyle haller göstermek zorunda değillerse, velîler de böyledir. Çünkü velâyet, Allah'a yakınlıktan ibârettir.

Bir kişiye, bu makâm verildiği halde, kendisine gayb hakkında bilgi verilmeyebilir. Bir başkasına da hem bu makâm, hem de sözkonusu bilgiler verilmiş olabilir. Diğer biri daha vardır ki, bu makâm verilmeden gaybî bilgiler verilebilir. Bu üçüncü şahıs, istidrâc ehlidir. Onun nefsinin berraklığı, kendisini gaybî konuları keşfetmeye mübtelâ kılmış, kendisini sapkınlığın içine salmıştır.

Allah'a yakınlık makâmına eren ilk iki grup, Allah'ın velîleri olup, gaybî konuları bilmek onların velîliklerine bir şey katmadığı gibi, bunları bilmemek, velîliklerinden bir şey de eksiltmez. Aralarındaki fark, Allah'a yakınlık basamaklarındaki farklı mevkîlerinden kaynaklanmaktadır. Çoğu kere de, Allah'a daha yakın olduğu için gaybî sûretlere vâkıf olmayan velî, bu sûretlere vâkıf olan velîden daha üstündür. Bu husûsa şeyhlerin şeyhi ve bütün tâifelerin makbulü olan Suhreverdî *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde temas etmiştir. Suhreverdî kerâmet gibi bu hallerin, Allah'ın bir bağıışı olduğunu söyler. Bazı velîlere bu gibi haller verildiği halde onlardan daha üst derecede olan diğer bazı velîlere bu gibi hallerin verilmediğini belirtir. Şeyh Suhreverdî, bunun sebebini şöyle açıklar: mezkûr haller, yakın için bir takviye aracıdır ve daha başından kendisine yakînin özü bahşedilen kimselerin, buna ihtiyacı yoktur. Bunlar, zikrin kalpte cevherleşmesi, Zât zikri gibi hususlar yanında küçük işlerdir.³³¹

Rabbânî, konuyla ilgili kendi şeyhinden bizzat şunları işitmiştir: “Muhyiddin Arabî, bir kitabında bol bol kerâmet gösteren velîlerin, son nefeste bunlardan ötürü pişman olduğunu ve “keşke bunları göstermeseydik” dediklerini kaydeder.

Eğer, kerâmet, velâyetin şartı değilse, velî olanla olmayanı nasıl ayırd ederiz? diye sorulursa, Rabbânî, bu ayırımın gerekli olmadığını söyler. Üstelik, kendi velîlikleri ile ilgili bilgisi olmayan o kadar velî varken, başkaları bu konuda nasıl bilgi sahibi olabilir? Peygamber olan kimseyi, peygamber olmayan kimseden ayırmak için peygamberlikte hârikulade haller (mucize) gereklidir. Çünkü, bir peygamberin peygamber olduğunu bilmek farzdır. Velî Niçin keramet göstermemelidir?

1-Velîler, insanları peygamberlerinin şeriatına davet ettiği için peygamberinin mucizesi ona kâfidir. Fakat velî, şeriatın dışında bir şeye davet edecek olsaydı, bu durumda harikulade hal

³³⁰ Rabbânî, a.e., I, 517

³³¹ Suhreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, trc., Hasan Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, İst. 1990, 271vd. ; Rabbânî, *Mektûbât*, II, 214

göstermekten başka bir çaresi olmazdı. Velînin daveti, peygamberinin şeriatıyla sınırlı olduğundan harikulade hal göstermesi, kendisine vazîfe değildir.

2-Âlimler, halkı şeriatın zâhirine, velîler de şeriatın hem zâhirine ve hem de bâtınına davet ederler. Velîler müritlerine önce tevbe ve Allah'a yönelme yolunu gösterir, şeriatın hükümlerini yerine getirmeleri için onları teşvik ve davet ederler. İşte şeyhlik ve müritlik, harikulade hallerle ilgisi olmayan bu davetten ibarettir.

Bütün bunlarla birlikte bir mürid, tarikat eğitimi sırasında şeyhinin harikulade hallerini her an hissedebilir, onun uzağında iken yaptığı işlerde kendisinden her an yardım dileyebilir ve yardım görür. Mürid, şeyhinin kerâmetlerini nasıl görmez? Şeyhi, onun ölmüş kalbini diriltmiş ve onu mükâşefe ve müşâhede makâmına çıkarmıştır. Hâce Muhammed Pârsâ, *Er-Risâletu'l-Kudsiyye* adlı eserinde “bedenin ihyâsı, insanların çoğuna göre muteber görüldüğü için ehlullah ondan yüz çevirmiş, ruhları ihyâyla meşgul olmuşlardır” demiştir.

Nihâyet, Rabbâni nezdinde ehlullahın varlığı başlı başına bir kerâmet, halkı Hakk'a davetleri, Allah'ın apaçık bir rahmetidir...Bu kavmin haklı olanıyla haksız olanını birbirinden ayıran en temel ölçü, şeriatta istikâmettir. Eğer bir kişi istikâmet sahibi olur ve onun meclisinde kalpte Allah'a karşı bir yöneliş baş gösterir ve mâsivâyâ karşı da bir soğukluk vaki olursa, bu kimse, velîlik davasında haklıdır.³³²

Eğer menkıbeler kişi için üstünlük sebebi olsaydı, ümmetin diğer fertleri içinden menkıbesi bol olanların, bu kadar menkıbeye sahip olmayan peygamberden bile daha üstün olması gerekirdi. Allah katında üstünlük sebebi, bunlardan çok çok farklı bir şeydir.³³³

Bursevî, (Al-i İmran, 3:37) âyetinin tefsîrinde, Hz. Meryem'e Allah katından rızıkların gelmesi konusunu kerâmetle birlikte ele alır. Bahse konu olan âyette Allah dostları için kerâmetin olduğuna delil vardır. Bunu inkâr eden, Resûlullah'ın risâletini inkâra yol hazırlamak için reddeder.³³⁴

Yine Bursevî için de kerâmet, bir fazîlet sebebi değildir. Ebu'l-Abbas şöyle demiştir: “Bir kimseye yerin dürülüp, kendini bir anda Mekke'de bulması, istenen bir hal değildir. Asıl istenen hal, kişinin nefsinin vasıflarının dürülüp aradan çıkarılmasıdır.” Ayrıca hakîkî tayy, yani insanın önünden mesafelerin kalkması, dünyanın senden dürülüp kalkmasıdır ki, âhireti sana senden yakın göresin. Çünkü sana yer dürülebilir, sen de istediğin bir memlekette olabilirsin. Böyle haller de, insanı nefesine mağrûr olmaya götürebilir. Dünyânın senden dürülüp kendini âhiret içinde hissetmen ise, seni Allah ile baş başa bırakır.³³⁵

³³² Rabbânî, a.g.e., II, 214-7; ayrıca bk. II, 422-3

³³³ Rabbânî, a.e., II, 241

³³⁴ Bursevî, Tefsîr, III, 92

³³⁵ Bursevî, a.g.e., III, 93-4

Mucize gösterme husûsunda peygamberlerin durumuyla, keramet gösterme konusunda büyük velîlerin durumu birliktedir. Yalnız bir fark vardır ki, peygamberler bu makâmın asıl sahipleridir. Velîler ise bu yolda onların tabileridir.³³⁶

Bursevî, Salih Peygamber'e mucize olarak verilen devenin anlatıldığı (Araf, 7/73) âyetinin işârî yorumunu şöyle yapar: Avam için mucize, kayadan devenin çıkmasıdır. Havâs için mucize, kalp taşından sır devesinin çıkmasıdır. Bu deve, marifetullah emânetini taşır ve beden beldesinin kuvvet ve hislerine ilahî varidât sütü verir. Bu deveyi bırakın, Allah'ın arzından yesin, yani kuds bahçelerinde otlasın ve ünsiyet pınarlarından içsin. Ona, şeriata muhalefet ve tarikata karşı çıkma kötülükleri ile dokunmayınız. Yoksa sizi, hakîkate ulaşmaktan kesilip uzak kalmanın elem veren azabı yakalar.³³⁷

Mucize bahsi için son söz Mevlânâ'ya verildiğinde o, şöyle konuşur:

Ay, bir gece içinde burçları dönüp dolaşiyor. Peki neden miracı inkâr ediyorsun öyleyse? O eşi bulunmaz tek inci, yüzlerce aya bedeldir. Bir işâretiyle ay ikiye bölündü. Şaşılacak şey şu ki, ayı yardı ama halkın duyguları zayıf olduğu için bu kadarcık bir mucize gösterdi. Yoksa, peygamberlerle Tanrı resullerinin işleri güçleri, göklerden de dışarıdadır, yıldızlardan da. Feleklerden, şu dönen göklerden dışarı çık da onların işlerini, güçlerini seyret! Sen, yumurtadaki kuş yavrusu gibisin havadaki kuşların tesbihlerini duymazsın. Mucizeler burada anlatılamaz...³³⁸

5. Şeriat ve Hakikat

Su yolu anlamına gelen şeriat kelimesi,³³⁹ ıstılah olarak da Hazreti Peygamber (s.a.)'in Yüce Allah'tan getirmiş olduğu şerî, itikâdî ve ilmî hükümlerin tamâmını ifade eder.³⁴⁰

Muhyiddin Arabî vasiyetlerinden birinde, dostum der, “Eğer içine bir iyilik yapma isteği düşmüşse, bil ki bu, meleğin ilhamıdır. Ardından seni bundan vazgeçiren bir düşünce gelirse, bu da şeytanın vesvesesidir. Şeriati bilmeden de neyin hayır, neyin şer olduğunu bilemezsin. Gemi sensin şayet delinirse, helak olursun. Senin için zorunlu olan, şeriat ilmini iyi bilmendir. Ahkâm-ı ilâhiyeyi ancak böyle bilebilirsin. Bunun için şeriat ilmini öğrenmek zarûridir.”³⁴¹

Allah (c.c)'in riâyet edilmesini istediği edepler, şeriatlarla gelmiştir. Şeriatlar, vuslatın edepleriyle birliktedir. Bu edepleri de ulu'l-elbâb (akıl sahipleri) kabul etmiştir. Zira şeriat, aklın özüdür. Hakikat ise, şeriatın özüdür. O da kabuğun muhafaza ettiği özdeki yağ gibidir. Bu durumda öz, yağı, kabuk da özü muhafaza etmektedir. İşte bunun gibi akıl, şeriati; şeriat da hakikati korumaktadır. Her kim akli olmadan bir şeriat iddiası güderse, bu iddia doğru değildir. Çünkü Allah, sadece akıllı kimseyi mükellef kılmıştır. Öyleyse, şeriat olmaksızın birisinin hakikat

³³⁶ Bursevî, a.e.,V, 69

³³⁷ Bursevî, Tefsîr, VI, 183

³³⁸ Mevlânâ, Mesnevî, VI, 272-3

³³⁹ Lisânu'l-Arab, VIII, 175

³⁴⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 168

³⁴¹ İbn Arabî, Vesâyâ, 42

iddiası doğru değildir. Onun için Cüneyd, (ö./910) “Bizim bu ilmimiz, Kitap ve Sünnet ile sınırlıdır.” demiştir.³⁴²

Şeriat, resûllerin Allah’ın emriyle getirmiş olduğu zahir bir sünnettir...Hz. Peygamber, “Ben, güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim” buyurur.³⁴³ Şüphesiz şeriat, hakikatler cümlesindedir. O bir hakikattir fakat, ona tamamı hak olan şeriat ismi verilmiştir. Böylece, şeriatla hükmeden, hakk ile hükmetmiştir...³⁴⁴

İlim talebelerini evvel anmak, şeriatı yüceltmek anlamına gelir. İslâm şeriatı ve Mustafâ’nın getirdiği din, onlar sayesinde ayakta durmaktadır. **Ve insanlar, kıyamet gününde tasavvuf yerine şeriatan hesâba çekileceklerdir.** Gerek cennete girmek, gerekse cehennemden kurtulmak şeriatın gereklerini yerine getirmeye bağlıdır. Yaratılmışların en üstünü olan peygamberler hep insanları şeriatlara çağırışlar ve kurtuluşun kaynağı olarak şeriatlarını duyurmuşlardır. Büyük peygamberlerin gönderilmesindeki gaye budur. O halde en büyük hayır, şeriatı yüceltme ve onun herhangi bir hükmünü diriltmek için çalışmaktır. Tabi bu yüceltme işinde yaratılmışların en üstünü olan Peygamberimiz’in izini takip etmek ve bu büyük peygamberlerin mücadelelerine ortak olmak söz konusudur. Malumdur ki, iyiliklerin en büyüğü, peygamberlere âittir... İlim talebesi, nefsinin elinde esir olsa dahi, o halkın kurtuluşuna sebeptir. Çünkü, şer’î hükümlerin tebliği ona bağlıdır. Kendisi bundan faydalanmasa da hal böyledir. Sûfi ise, nefsinin elinden kurtulmuş olsa bile o sadece kendisini kurtarmıştır. Onun halkla bir ilgisi yoktur. Çok sayıda insanın kurtuluşunun, kurtuluşu sadece kendisiyle sınırlı olan kimseden üstün olduğu, herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Ancak sûfi fenâ, bekâ, seyr-i anillah ve seyr-i billah makâmlarını geçtikten sonra halkı davet etmek üzere âleme geri dönerse, o da şeriatın tebliğcileri sınıfına dahil olup şerefli âlimler hükmündedir. “Bu, Allah’ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.” (Cuma, 62:4)³⁴⁵

Bir başka mektup, şeriat-tarikat- hakikat üçlüsünden şöyle söz eder: Zâhirinizi şeriatın dışıyla, iç dünyanızı da hakikat diye tabîr edilen şeriatın iç yüzüyle donatmanız gerekir. Nitekim, tarikat ve hakikat, şeriatın iç yüzünden ibarettir.³⁴⁶

Şeriat, hakikatin örtüsü ya da sembolü değil, ama bizzat kendisidir.³⁴⁷ Hakikata ulaşmak için bizzat şeriata nüfûz etmek gerekmektedir. Şeriat, ârif-i billah için de bağlayıcıdır.³⁴⁸

Sûfi, “Kur’ân arşı” haline gelmek için Kur’ân’ın bildirdiği şeriata tabi olmak durumundadır: Velâyet, ancak şeriatın tesbît ettiği ibadetler sayesinde hâsıl olacaktır; farzlara eklenen diğer ameller, fazîlet ve faydaları ne olursa olsun, ister avâm, ister havâs, bütün mü’minler üzerine borç olan bu farzlarla kesinlikle kıyas edilemez ve onlarınkine denk bir meyve

³⁴² Futuhât, IV, 419

³⁴³ Muvatta, Husnu’l-huluk, 1, Mûsned, II, 381

³⁴⁴ Futuhât, II, 561-2

³⁴⁵ Rabbânî, Mektûbât, I, 95

³⁴⁶ Rabbânî, a.g.e., I, 103

³⁴⁷ Futuhât, II, 563

³⁴⁸ Chodkiewiz, Sahilsiz Bir Umman, 80

de veremez. Kudsi hadiste, nafilere yaklastigi zaman Allah, o kulu sever ve onun isiten kulaği, goren gozu, tutan eli ve yuruyen ayaği olur. Fakat nafiler, her ne kadar belli acılardan zaruri de olsa, belli bir manada daima nakis kalacaktır. İbn Arabi bu hadisi nakilden sonra, “şayet nafilelerin meyvesi buysa, düşün ki, farzların meyvesi nasıldır! Farzlar sayesinde kul, Allah’ın gozu ve kulaği olacaktır! der. Kemâl, ancak farz ibadete dayanmakta ve bu da şeriatın başka bir şey olmamaktadır.³⁴⁹

Rabbâni, şeriatın bir sûretinin ve bir de hakikatının olduğunu ifade ederek, onu sûret ve hakikat cephelerinden ele alır. Şeriatın sûreti, Allah Teâlâ’ya, Resûlüne ve onun O’ndan getirmiş olduğu esaslara imân ettikten sonra, şeriatın hükümlerini yerine getirmektir. Şeriatın sûreti meydana gelince, umûmî manada velâyet elde edilir. “Allah, imân edenlerin velîsidir.” (Al-i İmran, 3:68) husûsî manada velâyet, vuslat konaklarını kat etmeye, şeriatın hükümlerini yerine getirmeye bağlıdır. Şeriatın hem sûreti, hem de hakikati gereklidir. Zira bütün velâyet ve nübüvvet kemâlâtının ana esasları, şeriatın hükümleridir. Velâyet kemâlâtı, şeriatın sûretinin neticeleridir. Nübüvvet kemâlâtı ise, şeriat hakikatının meyveleridir. Husûsî velâyet şerefine nâil olmayan kimseler, mecâzî İslâm’dan, hakikî İslâm’a geçemezler. Allah Teâlâ’nın fazlı ile, şeriatın hakikati ile bezenmiş ve gerçek İslâm’ı kazanmış olan kimse, peygamberlerin tabisi ve varisi olmak sûreti ile nübüvvet kemâlâtından büyük bir pay almaya, tam bir hisse elde etmeye ehliyet kazanmış olur. Nasıl ki şeriatın sûreti velîlik kemâlâtına göre mübarek bir ağaç gibi, velîlik kemâlâtı da onun meyveleri gibi ise, aynı şekilde şeriatın hakikati de onun meyveleri hükmünde olan nübüvvet kemâlâtına göre mübarek bir ağaçtır. Velîlik kemâlâtı şeriatın sûretinin meyveleri, peygamberlik kemâlâtı da o sûretlerin hakikatının meyveleri olduğuna göre velîlik kemâlâtı da doğal olarak peygamberlik kemâlâtının sûretleri olur ki, peygamberlik, bu sûretlerin hakikatleridir.

Şeriatın sûreti ve hakikati arasındaki fark, Rabbâni için nefisten kaynaklanmaktadır: Şeriatın sûretinde nefis-i emâre azgınlık hâlinde ve inkâr üzeredir. Şeriatın hakikatinde ise, mutmain ve Müslüman hale gelmektedir. Sûretler demek olan velîlik kemâlâtı ile hakikatler demek olan peygamberlik kemâlâtı arasındaki fark, kalıptan kaynaklanmaktadır. Zira velîlik makâmında bedendeki unsurlar, azgınlık ve inatçılığında bir şey kaybetmez. Mesela nefis-i mutmaine sahibi olmasına rağmen, bedendeki ateş unsuru, kendisini hayırlı görüp kibirlenmekten geri durmaz. Yine ondaki toprak unsuru, düşüklük ve alçaklığından pişmanlık duymaz. Bedendeki diğer unsurlar da böyledir. Peygamberlik makâmında ise, bedendeki bütün unsurlar itidal halindedir. İfrat ve tefritten uzaktır. Hz. Peygamber’in “Benim şeytanım Müslüman oldu.” sözünün manası bu olmalıdır. Çünkü âfakta olduğu gibi, enfüste de şeytan vardır. Nefsin Müslüman olması, bu çirkin sıfatların ondan kaybolması demektir. Burada Rabbâni’nin şöyle bir düşüncesine işaret edilebilir: Allah (c.c.), rahmetinin bir parçası olarak, şekilden ibaret yapılan işleri, şekli olarak kılınan namazı, orucu kabul buyurmakta, hoşnutluk ve rahmetinin mahalli olan cennet ile müjdelemektedir. Allah’ın mücerret bir imanı kabul edip, nefsin boyun eğmesini şart

³⁴⁹ Futuhât, IV, 24, nevâfil için bk. I, 203; II, 268, Kurb-ı ferâiz ve nevâfil için bk. II, 166-68, 559, III, 67, IV, 449, Kur’ân arşı için, III, 127-128; kurb-ı ferâiz ve nevâfil hadisiyle ilgili yazılan bir makâle için bk. Reis Bedriye, Muhaddis ve Mutasavvif Gözüyle Bir Hadis, Tasavvuf Dergisi, sy., 12, Ankara 2004, 205-225

koşmaması, O'nun bir ihsânıdır.³⁵⁰ Peygamberlik kemâlâtında kalbin temkini, nefsin itmi'nânı, beden unsurlarının dengesi vardır. velîlikte ise, kalbin temkini var, fakat nefsin itmi'nânı, neden sonra mümkün olmaktadır.

Allah'ın lütfu ile şeriatın hakîkati ve meyveleri demek olan peygamberlik kemâlâtı nihâyete erdiğinde, ilerleme, amellere bağlı değildir. Burada muâmele, Allah'ın ihsânına bağlıdır. Burada itikadın eseri, ilim ve amelin bir hükmü yoktur. Aksine burada, fazîlet içinde fazîlet, ikrâm içinde ikrâm vardır. Bu makâm, diğer makâmlara göre çok yüce bir makâmdır. Gayet mükemmel bir genişliği vardır. Öyle bir nûrâniyet vardır ki, bu makâmda bundan önceki hiçbir makâmda o nûrâniyetin eseri bile yoktur. Bu makâm asâleten büyük peygamberlere mahsustur. Allah'ın inâyetine mahzar olan kimseler, tabi ve vâris olarak bundan nasiplenirler.

Burada, hiç kimse, “bu makâmda şeriatın sûretine de hakîkatine de ihtiyaç kalmamıştır, artık şeriatın hükümlerini yerine getirmeye ihtiyaç yoktur” deme yanlışlığına da düşmemelidir. Çünkü, Rabbânî, tam da burada yine şeriatın ne kadar önemli olduğunu ifade etmekten geri durmaz. Şeriat, özdür, bu muâmelenin esasıdır. Ağaç ne kadar uzarsa uzasın, bir binâ ne kadar yükselirse yükselsin, köşkler ve saraylar yapılırsa yapılsın, kökten ve temelden müstağnî kalmaz. Üst, ne kadar yüksekte olursa olsun, aşağı kata ihtiyaç duyar. Farz-ı muhal, aşağıda bir bozulma olursa, bu, yukarıya da sirâyet eder. Demek ki, şeriat, her hâlükârda lâzımdır.

Muâmele, Allah'ın fazlı ile burayı da aşır, muhabbete dönüştüğünde, gerçekten çok büyük bir makâmı karşılamış olur. bu makâm asâleten peygamberlerin sonuncusu Muhammed Mustafâ'ya mahsustur. Bu hayrın kendisine murad edildiği kimseler de, tâbi ve vâris olmaları sebebiyle bu nimetle şereflenirler. Rabbânî, “Çok yüksek olduğundan, gayet dar olarak göze görülen bu sarayın içerisinde vârislik yolu ile Ebu Bekir Hazretleri'nin göbeğine kadar girmiş olduğunu, Ömer Fâruk Hazretleri'nin de bu bahtiyarlığa ermiş olduğunu görüyorum. Eşleri olması hasebiyle, mü'minlerin annelerinden Hz. Hatîce ve Hz. Aişe annelerimizin de Peygamberimiz ile birlikte olduklarını hissediyorum. Doğrusunu Allah bilir.”³⁵¹ der.

Bursevî, *Ferâhu'r-Rûh*'da hakîkatı şeriata şöyle bağlar: Her sâlikin hakîkati, şeriatına göredir. Yani şeriatı zaaf üzerine ise, hakîkatı de zaaf üzeredir, kuvvetli ise, hakîkatı de kuvvetlidir. Meselâ şeriat bir dane kadar olsa, hakîkat bir kile veya bir ambar olmaz. Ve şeriat bir adım olsa, hakîkat menziline o kadar yakın olur. “Kulum bana bir karış gelirse, ben ona bir kulaç gelirim...” hadîsinden murad, ya sevâbın kat kat oluşu, ya da şer'-i şerîfin ahkâmına riâyet etmekle beraber kulun gönlüyle de Cenâb-ı Hakk'a yönelmesine göredir. Binaenaleyh, bir kimsede şeriata tazim bulunmasa –Işık taifesi gibi- onda hakîkat olmaz ve marifet sûretinde kendisinden zuhûr eden hallere de iltifât edilmez. Zira ya taklîd ya hayâl ya da vehimle şâibelidir.³⁵²

³⁵⁰ Rabbânî, a.g.e., II, 129; Rabbânî düşüncesinde, şeriat, hakikat, marifet ve nübüvvetle ilgili terimlerin güzel bir şekilde çalışıldığı bir eser için bk. Muhammed Abdulhak Ensarî, Şeriat ve Tasavvuf, çeviri, Yusuf Yazar, Ankara 1991

³⁵¹ Rabbânî, a.g.e., II, 128-134

³⁵² Bursevî, *Ferâhu'r-Rûh*, İkinci Bölüm, 102

Sâlik, en son mertebeye ve gayeye de ulaşırsa, şeriat mertebesi ve onun hükümleriyle kayıtlıdır. Şeriatın hükümleri ile amel etmez, edebe riâyet etmezse, inkarcı edepsizin biri olur.³⁵³

*Hakikat ilmi bir müşkül muammâdır hakikatte
Zebânın ana miftâh-ı beyândır yâ Resûlallah³⁵⁴*

Akıl sınırlarını aşan sırlar hakkındaki bilgileri, Sadece Peygamber ve veliye ait olarak Ruhü'l-Kuds kalbe ilham yoluyla getirmektedir. Sırlar ilminden haber veren kişi, şeriatın sükut ettiği ama, aklen caiz olan bir hususta söz söylüyorsa, bunu kabul edip etmemekte muhayyeriz. Eğer haberi veren kişinin hali doğru sözlü olma üzerineyse, onu kabullenebiliriz değilse, herhangi bir hüküm vermeyiz... gönül, ancak doğruluğuna kesin olarak inandığı bir şeyde yatıştır idrak alanı dışında olana aklın bir dahli olmaz. Fakat bu bilgiyi masum (peygamber) getirirse, akıllı kişinin gönlü buna razı olur; fakat masum olmayan (veli) getirirse onun söylediklerinden sadece zevk-i selîm sahibi kişi anlar.³⁵⁵

---

³⁵³ Bursevî, Tefsîr, VII, 229-230

³⁵⁴ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 8

³⁵⁵ Futuhât, I, 31-34; Kurt, Ali Vasfî, Endülüste Hadis ve İbn Arabî, 404-412; Ümmî, ilahiyat bahislerinde akli delilleri kullanmayan kimsedir. Kişi bu takdirde ilahî fethin aracısı olabilir. Futuhât, II, 644

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZRET-İ MUHAMMED (S.A.)

Bir Leylâ'nın Mecnûn'uyum âlem onun dîvânesi
Bir Yûsuf'un meftûnuyum her hüsnün olmuş ânesi
Bu yüzde devreyler felek bu yüze âşıktır melek
Şem'i yanar tâ haşre dek sûzân olur pervânesi
Kıldı tecellî âleme keşfetti sırrın âdeme
Sundu o câmı her kime oldu ebed mestânesi.¹

Bursevî

Annemarie Schimmel, Hz. Peygamber üzerine yaptığı mühim çalışmasında İbn Arabî'nin nübüvvet görüşü ile ilgili bir makâlede, Arthur Jeffery'nin şu ifadelerine yer verir: 'Yıllar önce... Şeyh Mustafa Merağî dostu Mısır Anglikan piskoposunu ziyâret ederken, şuna dikkat çekmişti: Hristiyanların Müslümanlara karşı yaptıkları hatâların en yaygın nedeni, genellikle de farkına varılmayan bir hata olarak, Müslümanların peygamberlerinin şahsına gösterdikleri derin sevgiyi anlamadaki büsbütün başarısızlıklarıdır.'²

Schimmel, Mısırlı İlâhiyâtçının bu yorumunun kesinlikle yerinde bir tesbit olduğunu ifade eder. Peygamberin rolünü yanlış anlamak, Hristiyanların İslâm tarih ve kültürünün Müslüman yorumunu değerlendirmedeki en büyük engellerden birisi olagelmiştir. Çünkü, tarihsel başka bir figürden daha çok ortaçağ Hristiyan dünyasında korku, tepki ve nefrete yol açan kişi, Hz. Muhammed (s.a.)'dir.³

Günümüzde Müslümanların kendilerine dâir yeni bilinçleri İslâm'ın uzun süre adeta sönmüş saydığı Batıda büyük bir sürpriz olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni bilinç, yine de Batıyı geçmişte ve günümüzde Müslümanlarca esas sayılmış bazı değerleri daha iyi kavrayabilmek için İslâm'ın kimi temel toplumsal ve dinî düşüncelerini hatırlamaya zorlamıştır. Ve batıda bununla ilgili değişik çalışmalar yapılmış ve konuyla ilgili farklı zaviyelerden muhtelif bakış açıları oluşmuştur.

¹ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 159

² Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 3

³ Schimmel, a.g.e., 3

Wilfred Cantwell Smith “Müslümanlar, Tanrı’ya yönelik saldırılara müsaade edeceklerdir; Tanrıtanımazlar ve ateist yayımlar ve rasyonalist gruplar vardır, fakat Hz. Muhammed (s.a.)’e hakâret, ümmetin en özgürlükçü grupları tarafından bile şiddetli bir tepkiyle engellenecektir.” demektedir.⁴ Gerçekten de Pakistan’da 1978’in sonlarında Nizâm-ı Mustafâ (kast edilen peygamberdir) bütün eylemler için bir ilke olarak ortaya konulmuş ve bu fikre yönelik bazı eleştirel sesler duyulmuştur. Ülkenin en büyük günlük gazetesi, buna cevap olarak, Karaçili Muhammed İsmâil tarafından yazılmış yaklaşık yarım sayfalık “Hayalî Kuruntu” başlığıyla bir bildiri yayınlamıştır. Burada yazar, peygamber’in konumunu belirlemek isteyenlere hücum etmiştir. Yazının önemli kısımları şöyledir:

“Yüce Peygamber’in büyüklüğünü kim tesbît edebilir ve ölçebilir? Bu gibi küstahların gizli dürtüleri nedeniyle bir adım daha ileri gitmeleri ve Pakistanlı onmilyonlarca müslümanın Tanrı’dan ve Hz. Peygamber’den habersiz olduklarını var sayıp Pakistan’daki İslâm’dan söz etmeden Yüce Allah’ın konumunun da belirlenebileceğini söylemeye kalkışmalarına şaşmayacağız.

Hız. Peygamber’in konumunun ona ihsân ettiği büyüklüğü sadece kendisinin bildiği Tanrı’ya yaklaştığı bilinen ve itiraz edilemeyecek bir olgudur. Bu olgu, meşhur şâir ve velî Şeyh Sâdî tarafından pek güzel bir şekilde ifade edilmiştir: Ba’ad Az Khuda Buzurg Tuee qıssa Mukhtasar: Kısaca, *Tanrı’dan sonra en büyük sensin.*”⁵ Muhammed İkbâl de “Allah’ı inkâr edebilirsin –peygamberin şânını inkâr edebilir misin? ifâdesiyle aslında Allah’ın apaçıklığını peygamberin ifade ettiğine işaret eder.⁶

Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren Batılı bilim adamları, artık, Avrupa’da yavaş yavaş bulunmaya başlayan klasik Arapça kaynakları incelemeye başladı. Bu süreçte de, Hz. Peygamberin yaşam öyküleri genellikle önyargılarla tahrîf edilmiştir. Müslümanların, özellikle Hindistanda İngiliz eğitim kurumları ve misyoner okulları vasıtasıyla öğrendikleri sevgili peygamberleri hakkındaki Avrupalı imaja şiddetle tepki göstermiş olmaları, anlaşılır bir durumdur. Müslümanlar olarak Hz. İsa’ya, Hz. Muhammed’den önceki son peygambere ve onun annesine, bakireye gösterdikleri saygıyla büsbütün çelişen Hristiyan tavra Müslümanların duydukları nefret, yersiz değildir.⁷

Batı dillerinde Müslümanlarca yazılmış, bu nedenle de Hz. Peygamber (s.a.)’in İslâm ümmeti içindeki şahsiyetine farklı yaklaşımları yansıtan hatırı sayılır oranda Peygamber biyografisi ve peygamberin İslâmî hayat ve kültürdeki mühim rolüyle ilgili incelemeler mevcuttur. Schimmel’e göre, Hz. Peygamber’in hayâtı ile ilgili önemli bir giriş kitabı, yazarın bir ömür süren

⁴ Smith, W.C., Modern Islâm in India, Londra, 1946, 69-70 ; Schimmel, a.g.e., 4

⁵ Schimmel, a.e., 5

⁶ Muhammed İkbâl, Cavidnâme, çev. Annamari, Schimmel, İst. 1999, 211

⁷ Schimmel, a.e., a.y. Schimmel, burada, bu duygunun günümüzde de Müslümanlar arasında yaygın olduğunu söyler ve şu hatırasını anlatır: “Ankara İlahiyât Fakültesi’ndeki bir sınıfta pek çok Hristiyan mezhebin ve grubun bakirenin doğurması olgusuna inanmadığını söylediğimde, bir öğrencim, kızgın bir üslupla şunu iddiâ etmişti: ‘O halde biz sizden daha iyi Hristiyanız.’ Müslümanların Hz. İsa’ya gösterdikleri saygı, onların inancının bir parçasıdır.”

temel Arapça kaynakları üzerindeki incelemesine dayanan Muhammed Hamidullah'ın Le Prophete d'İslam (İslâm Peygamberi) isimli kitabıdır. Emel Esin'in nefis kitabı *Mecca the Blessed Medinah the Radiant (Mekke-i Mükerrerme, Medîne-i Münevvere)* Hz. Peygamber (s.a.)'in biyografisi hakkında iyi bir değerlendirmedir. Martin Lings'in Hz. Muhammed (s.a.)'i en eski kaynaklarda anlatıldığı tarzıyla *The Life of Prophet*'i (Peygamber'in Hayatı) konuya mükemmel bir giriştir ve nefis bir üslupla yazılmıştır.⁸

Bu çalışma, şüphesiz Hz. Peygamber'in imajının batıdaki tahrîfi ve batı düşüncesindeki yeri ile ilgili değildir.⁹ Araştırma, Hz. Peygamber'in İslâmî Tefekkürün, sûfi kanadında yer alan tasavvurunun bir kısmını ihtivâ etmektedir. Sınırlı da olsa bu bölüm, mezkur düşüncüyü ele vermeye çalışacaktır.

I. HAZRETİ PEYGAMBER (S.A.)'İN DOĞUMU VE MEVLİD KANDİLİ

*Dinle imdi nice doğar ol resûl-i kâyinât
Şarka garba nice eder nûru onun insiyâk
Yazıcızâde¹⁰*

Mevlîd, kişinin doğum zamânı ve yeridir.¹¹ Bu kelime aynı zamanda bu günde yapılan kutlamalara da işaret eder. Bunun yerine kullanılan bir başka terim ise, “doğum günü ve yıl dönümü” anlamındaki, miladdir. Bununla beraber v-l-d kökünden gelen ve bütün bu terimlerin esasını teşkil eden ism-i meful kipi mevlüt de kullanılır. Mevlüt, sıklıkla Hz. Peygamber'in doğumu hatta daha genel anlamda onun hayatı şerefine adanmış şiir veya literatür olarak gözüktür.¹²

Hız. Peygamber (s.a.) yedinci asrın başında Mekke'yi Arabistan'daki en büyük ticâret merkezini yöneten Kureyş kabîlesinin Haşimî kolunda doğmuştur. Genellikle M.S. 570 ya da Hamidullah'ın hesaplamasına göre 569 Hazîran'ında doğduğu kabul edilir.¹³

İslâmî geleneğe göre yabancı bir ordu, Hız. Muhammed (s.a.)'in doğduğu sene Mekke'yi kuşatmış, kısa sürede gerisin geriye dönmüştür. (Kur'ân-ı Kerîm'de 105. sûrede anlatıldığı gibi.) Bu olay, sonradan Hız. Peygamber'in gelişini gösteren bir mucize olarak yorumlanmıştır.¹⁴

⁸ Schimmel, a.e., 6; Hız. Peygamber'in kişiliğini Kur'ân temelinde anlamaya dair Arapça bir çalışma için bk., Derveze, *Sîretü'r-Resûl*, Beyrut, ts. I-II, Kur'ân'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı, (trc. Mehmet Yalçın), I-III, İstanbul 1995. Çağdaş bir Farsça Sîret, Zeynel-Abidin Rahnumâ'nın sürgünde iken yazdığı Payambar: the Messenger'ıdır. Tasavvufî hayatta Hız. Peygamber'le ilgili, bk. Kara Mustafa, *Hazreti Peygamber (s.a.)'in Tasavvufî Düşüncedeki Yeri*, Diyanet Dergisi, Aralık, 1989, cilt 25, sayı:4, 221-237; Hadisçilerin bakışı için bk. Özafşar, *Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru*, Diyanet Dergisi, Hız. Muhammed (s.a.) özel sayısı 2000 307; Uludağ, DİA, Hız. Muhammed (s.a.) maddesi, 2005, XXX, 449-50; Schuon, Frithjof, *İslâm'ı Anlamak*, çev. Mahmut Kanik, Hız. Peygamber bölümü, İst. 1999, 119 vd. Koçkuzu, Ali Osman, *Mesnevî'de Hız. Peygamber*, İst. 2006,

⁹ Batıda konuyla ilgili yapılan çalışmalar için bk. Schimmel, a.g.e., 4 vd.

¹⁰ Yazıcızâde Muhammed, *Muhammediye*, haz. Amil Çelebioğlu, İst. 1996, II, 101

¹¹ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, 11

¹² Schimmel, *And Muhammed Is His Messenger*, 145

¹³ Schimmel, a.g.e., 10; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 39

¹⁴ Ebû Nuaym, *Delâilu'n-Nübüvve*, 100

İsmâil Hakkı, Hz. Peygamber (s.a.)'in doğum zamanını şöyle belirtir; Fahr-i Kâinât, Rebîu'l-evvel ayının 12. Pazartesi gecesi Müşterî saatinde, sabah tan yeri ağarıken âlem-i şuhûda teşrîf ettiler. Hakîkat âlimleri katında en doğru olanı budur. Zira gece âlemi zâta, gündüz âlem-i sıfâta işaretir. Bu vakitte doğan çocuğun, bu iki âlemden bol nasîbi olur. Vâlidelerinin hâmilelik müddeti dokuz ay olarak tesbît olunmuştur.¹⁵

Bursevî, yıldız burçlarının on iki olduğunu söyler: Koç, Boğa, İkizler, yengeç, aslan, Başak, Terâzi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık. Ona göre felekler, burçlar üzerine döner. En büyük felek, başlangıçta Terâzi burcundan hareket edip, Balık burcuna gelinceye kadar yirmi bin yıl devrelemiştir. Balıktan başak burcuna gelinceye kadar elli bin yıl ve Başakta yedi bin yıl deverân etmesi ile toplam yetmiş sekiz bin sene olur. Ve insan cinsi, Başak devrinin başlangıcında yaratılmıştır. Ama Fahr-i Kâinât Hazretleri, Başak burcunun sonlarında ve Terâzi burcunun başlarında âlem-i şehâdeti şerefleştirmiş, onun için de Hâtemu'l-Enbiyâ olmuştur. Zira terâzi burcunda hatmiyyet sırrı vardır. Kıyâmet, onun devrinde kopar, âhiret hükmü, onda ortaya çıkar.¹⁶

İsmâil Hakkı'nın bildirdiğine göre, ilim ehli, Ramazan ayının en üstün ay olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Kur'ân bu ayda indirilmiştir. Ondan sonraki ay ise, Rebîu'l-evvel ayıdır. Zira bu ay, Rahmân'ın sevgilisinin doğum ayıdır. En üstün gecenin ise, kendisinde Kur'ân nâzil olan Kadir gecesi olduğu söylenmiştir. Ayrıca, Mevlîd-i Muhammedî gecesi de zikredilir. Çünkü O (s.a.) olmasaydı, ne Kur'ân nâzil olur, ne de Kadir gecesi belli olurdu. Bu bakımdan ümmetin, Hz. Peygamber (s.a.)'in şefâatine nâil olmak ve komşuluğunu elde etmek için, O'nun doğduğu ay ve geceye tazim etmesi gerekir.¹⁷

On yedinci asır bir Türk dervişi şöyle der:

*Ol Resûlun doğduğu şeb bi güman
Leyle-i Kadre müşabihdir heman.*¹⁸

Hız. Muhammed (s.a.) doğduğunda, melekler, yüksek ve kısık seslerle bunu ilân etmişlerdir. Cebrâil, müjdeler getirmiş ve Arş, titremiştir. Huriler köşklerinden gelmiş, koku yayılmıştır. Rıdvan'a şöyle hitab edilmiştir: "En yüksek cenneti donat, saraydan perdeyi naklet ve her birisi, gagasından bir inci düşürecek Cennet'ten bir kuş sürüsünü Amine'nin yattığı yere gönder." Hız. Muhammed (s.a.) doğduğunda, Amine Şam saraylarını aydınlatmış bir nûr gördü. Melekler onu çevrelemiş ve kanatlarını yaymışlardı. Melek dizileri, övgüler söyleyerek tepeleri ve vadileri doldurmuşlardı.¹⁹

Hız. Peygamber (s.a.)'in isminin konulmasına gelince, Fahr-i Âlem Hazretlerinin bin adet ism-i şerîfleri vardır ve esmânın çokluğu, müsemmânın şerefine delildir. Rivâyet edilir ki,

¹⁵ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 90, 93

¹⁶ Bursevî, a.g.e., 87

¹⁷ Bursevî, Tefsîr, IV, 143

¹⁸ Kocatürk, Vasfî Mahir, Tekke Şiiri Antolojisi, Ankara, 1968, 375 şair Veli'dir (ö. 1697)

¹⁹ Ebu Nuaym, Delâil, I, 137; Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 151

Fahr-i Âlem'in doğumlarının yedinci gününde dedesi Abdulmuttalib kurban kestiğinde rabbânî ilhamla ism-i şerîfini "Muhammed" (s.a.) koydu.²⁰

"Muhammed" (s.a.) kelimesi, övgüye lâyık tüm hasletlere sahip olan demektir. Çünkü, övgüyü ancak insan-ı kâmiller hak eder. Muhammed kelimesinin aslı olan "tahmîd", yine övmek anlamında hamdden daha üstündür. Bunun için de tahmîdi, ancak daima kemâl sıfatlar üzere bulunanlar hak eder. Allah Teâlâ, seçkin kulu olan peygamberine, kendi ismi ile aynı köklere sahip olan Muhammed ve Ahmed isimlerini ikrâm eylemiştir.²¹ Meşhur Arap şâiri Hasan b. Sabit, Muhammed ismi ile Allah'ın sıfatlarından biri olan mahmûd arasındaki ilişkiye dikkat çeker:

(Allah), onu onurlandırmak için isminin bir parçasını ortaya çıkarmış,

Böylece Arş'ın Rabbi Mahmûd, o ise Muhammed diye isimlendirilmiştir.²²

Bazı Araplar, kâhin ve rahiplerinden kendi zamanlarında adı Muhammed (s.a.) olan bir peygamberin gönderileceğini duyduklarında, onun doğumuna yakın, çocuklarına Muhammed ismi-i şerîfini koymuşlardır. Kâdi İyaz'a göre, çocuklarının bir peygamber olmasını umarak Muhammed adını verenlerin sayısı, altıdır.²³

Hz. Peygamber'in isimleri arasında Ahmed, İslâm din biliminde çok özel bir ilgi kazanmıştır. (Saff, 61:5) sûrede, Allah'ın "Ahmed isminde" veya "çokca övülmüş bir ad sahibi" "Peygamber göndereceği" belirtilir. Bu cümle, ilk günlerden itibaren Müslümanlarca, John'un İncilinde geleceği müjdelenmiş Paraclet'e bir gönderme sayılmıştır. Paracletos'u "çokca övülmüş" diye yorumlanmış "pericletos" şeklinde okumak, böyle bir yorumu mümkün kılmıştır. Böylelikle de Ahmed, genellikle Peygamberin Tevrat ve İncildeki ismi sayılmıştır.²⁴

Hz. Peygamberin adı, İncil'de beyân olunmuştur.

O safâ denizi elçilerinin en başta gelenidir

O'nun bütün şemâil ve güzellikleri anlatılmış,

Gazâları, ibâdetleri ve yeme içmesi hep haber verilmiştir.²⁵

Ahmed, Hz. Peygamber (s.a.)'e Livâ-i Hamdi taşıdığı cihetten alem; ve Muhammed (s.a.), hamdinin devamlı olması haysiyetinden alemdir. Mahmud, Ahmed'de ve Muhammed'de dahildir. Zira Ahmed mef'ûlün tafdîli için olursa, ziyâde övülmüş mânâsınadır. Bunlardan başka dahi ilahî kitaplarda bir çok esmâsı mevcuttur.²⁶

Rûmî, *Mesnevî*'sinin ilk kitabında, bazı eski Hristiyanların İncil'deki Ahmed ismini öptüklerini ve bu ismin bereket gücü sayesinde azaptan kurtulduklarını söyler.²⁷

²⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 94

²¹ Bursevî, Tefsîr, III, 322

²² Hasan b. Sabit, Divan, no: 152, Beyrut, 1974, I, 306

²³ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 43; Hz. Peygamber'in isminin bereket kaynağı oluşuyla ilgili bk. Şifâ, I, 340 vd.

²⁴ Ebû Nuaym, Delâil, 38; Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 108 ; Schimmel, kitabının bu bölümünde, Hz. Peygamber'in doksandokuz ismi ve hatta çok geçmeden oluşan bin isminden söz eder.

²⁵ Bursevî, Tefsîr, I, 342

²⁶ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 158

²⁷ Mevlânâ, Mesnevî, I, 58

Hiz. Muhammed (s.a.)'in ismi, çok güçlü bir bereket içerdigi için, her çocuk, o isimle veya en azından onun türevleriyle ya da ona denk isimlerle isimlendirilmeliydi. Şif İslâm'ın altıncı imamı, Cafer es-Sâdık ile irtibatlı bir rivâyet, Allah'ın yargı gününde şöyle hitab edeceğini belirtir: “Muhammed ismini taşıyan herkes, yükselecek ve cennete girecektir!” Fas'ta şöyle denilir: “Bir insan, Muhammed ismiyle bir evde veya çadırda yaşarsa, siyah köpek veya müzisyenlerin ve dansçıların davulu nedeniyle uzaklaşmadıkları sürece, o evde veya çadırda daima melekler bulunur.”²⁸

Hiz. Muhammed (s.a.)'in doğduğu Mekke'deki ev, sekizinci asrın sonunda, halife Harun Reşid'in annesi tarafından bir ibadethaneye dönüştürülmüştür ve Mekke'ye Hac ifâ etmek üzere gelen hacılar, dînî bir bilinçle orayı da ziyaret etmişlerdir. Hiz. Peygamber (s.a.)'in doğum gününün daha geniş ve bayram tarzında anma kutlamaları eğiliminin ilk kez Fatimî hanedanlığı (969-1171) döneminde ortaya çıktığı görülür. Schimmel'e göre bu durum, mantıklıdır. Çünkü Fatimîler, kızı Fatma vasıtasıyla Hiz. Peygamber (s.a.) soyundan geldiklerini iddia etmişlerdir. Mısırlı tarihçi Makrızî, (ö. 1442) Fâtımî kaynakları üzerindeki araştırmasına dayanarak, 1122'de gerçekleşmiş böyle bir kutlamayı anlatır.²⁹

Tabîdir ki, sonraki, yüzyıllarda bu kutlamalar yaygınlaşmıştır. Ve bu uygulamanın muhalifleri ortaya çıkmıştır. İbn Teymiye, (ö. 1328) özellikle “İlk Müslümanların ne doğru saydıkları ve ne de uyguladıkları” bu gibi merâsime ısrarla saldırmıştır. Fakat, ilk Arapça mevlit eserlerinden birisi, öğrencilerinden olan İbn Kesîr'in kaleminden çıkmıştır.³⁰ Suyûtî, mevlid'in iyi bidat oluşunu savunan bir eser yazmıştır.³¹

Rabbânî'nin mevlid konusundaki fikirleri olumsuzdur. O, kendisine gelen bir mektupta, “peygamberin gayet hoşnut bir şekilde bir mevlit meclisinde otururken görülmesi” konusu sorulduğunda fikirlerini ifade etmiştir. Rabbânî, bu raks ve mevlid işi tarikatına ters olduğu için, aşırı hassas olduğunu beyan etmektedir.³²

Hiz. Peygamber'in doğumu hakkında ilk kapsamlı kitap, bilinebildiği kadarıyla 1207 yılında Arbela'daki bir mevlit törenine katılmış olan Endülüslü yazar İbn Dihye tarafından yazılmıştır. Şiirsel bir methiyeyle biten nesir tarzında yazılmış olan kitap, içinde Hiz. Muhammed (s.a.) ile ilişkili nur gizemciliğinin belirgin olduğu karakteristik bir isme sahiptir: *Kitâbu't-Tenvîr fî Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr* (Aydınlık Lamba'nın doğumu hakkında aydınlatıcı kitab). İki Hanbelî yazar İbn Cevzî ve ondan bir asır sonra İbn Kesir, Hiz. Peygamber (s.a.)'in doğumu ile ilgili risâleler yazmışlardır. Bu mühim hâdiseye ilgili şiirsel eserler de, nisbeten erken tarihlerde yazılmıştır. Yine de Arapça kasîdelerin en meşhuru olan Busirî'nin Bürde'sinin (geç on üçüncü asır) Hiz. Peygamber'in doğumunu kısaca zikretmesi ve hakkında özel, ayrıntılı bir tasvir

²⁸ Schimmel, *And Muhammed Is His Messenger*, 113

²⁹ Makrızî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr*, Beyrut, ts., I, 433, 466 ; Schimmel, a.g.e. 152

³⁰ Schimmel, a.e, a.y.

³¹ Eser, “Husnu'l-Maksîd fî 'ameli'l- Mevlid” olarak adlandırılmıştır. bk. Brockelmann, *GAL*, II, 157; Schimmel, a.g.e., 146

³² Rabbânî, *Mektubât*, I, 437-9

vermeyişi, kayda değerdir. Ayrıca Ahmed ed-Dardir'in meşhur mevlid'inin Allah övgüsüyle, "Doğurmayan ve Doğurulmamış olan" diye başlamasını akılda tutmak gerekir.³³

Türkçe gelenekte en iyi bilinen ilk mevlüt, Bursalı Süleyman Çelebi tarafından 1409'da yazılmıştır.³⁴ Fakat, ondan bir asır önce, Yûnus Emre, mevlüt okuyanlara ahiret ödülü vad etmiştir ki, bu durum, eğer mısralar sahihse, mevlüdün oldukça erken bir tarihte Türkler arasında da yaygın olduğunu gösterir. Süleyman Çelebi'nin şiiri, İranlılardan adapte edilmiş bir edebî form olan kafiye mısralar halinde yazılmıştır. Şiirin ritmi, basittir. Vezin ise özellikle Attar'ın *Mantiku't-Tayr*'ı ve Mevlânâ Rûmî'nin *Mesnevî*'sinde kullanılmış ölçüyle aynıdır. Dil sâdedir, neredeyse çocuksudur ve bu nedenle de şiir, günümüze kadar kıymetinden bir şey kaybetmemiştir. Fakat bu şiir bile, Schimmel'e göre, on beşinci asır mutaassıp Türk din bilimci Molla Fenari tarafından bidat sayılmıştır.³⁵

Bir Türk âilesinde mevlit töreni, bayram gibi bir iştir. İnsan, böyle bir vesile için, güzel elbiseler giyer. Bazen, tütsü yakılır ve duâların yanı sıra, Kur'ândan çeşitli bölümlerin de araya katıldığı mevlit okumanın sonunda tatlılar dağıtılır. Kuzey Afrika'da genellikle mısır lapası, tereyağı ve baldan yapılmış bir çeşit muhallebi olan aside hazırlanır, aynı tatlı, bir çocuğun doğumunda da misafirlere ikram edilir. Başka bölgelerde katılımcılara genellikle soğuk şerbet ve şekerlemeler sunulur; Türkiye'de insanlar, şekerlemelerle dolu küçük kağıt kutuları evine götürür.

36

Süleyman Çelebinin *Mevlid*'i sıkça taklid edilmiştir, bu nedenle, Türkçe'de yaklaşık yüz farklı mevlid versiyonu vardır; fakat başka hiçbir Türkçe dînî şiir, toplumun bütün sınıflarının gözdesi olmada, onun *Mevlid*'iyle rekâbet edemez.³⁷ *Mevlid*'in ilk kısmı, Hz. Âmine'nin tecrübe ettiği kadarıyla Hz. Muhammed (s.a.)'in doğumundan söz eder. Hz. Amine, hamileliğinin sonunda başına gelenleri şöyle anlatır:

Amine Hatun Muhammed ânesi
Ol sadeften doğdu ol dürdânesi
Çün ki Abdullah'tan oldu hamile
Vakt erişti hefte ü eyyâm ile
Hem Muhammed gelmesi oldu yakın
Çok alâmetler belirdi gelmedi
Ol Rebîu'l-evvel ayın nicesi
On ikinci gece isneyn gicesi

³³ Schimmel, a.g.e., 152

³⁴ Süleyman Çelebi ve Mevlid, haz. Kadir Atlansoy, Bursa, 1999

³⁵ Schimmel, a.g.e., a.y.; Mevlid'in en eski nüshası, Ayasofya Kütüphânesi'nde saklanmaktadır. nr. 3485

³⁶ Schimmel, a.e., 153; ayrıca bk. Çağatay Neşet, "The Tradition of mauid Recitations in Islâm, Particularly in Turkey, SI, 28, 1968, 127-133

³⁷ Süleyman Çelebi ve Abdullah Salâhaddîn Uşşâkî'nin Mevlidleri ile ilgili bir karşılaştırma için bk. Akkuş, Mehmet, Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Hayatı ve Eserleri, MEB yayınları, 1998, 183 vd.

*Ol gece kim doğdu ol hayru 'l-beşer
Anası onda neler gördü neler
Dedi gördüm ol habîbin ânesi,
Bir aceb nûr kim güneş pervânesi
Berk urub çıkdı evimden nâgehân
Göklere dek nûr ile doldu cihân
Gökler açıldı feth oldu zulem*

*Üç melek gördüm elinde alem
Biri meşrik, biri mağrıpta anın
Biri damunda dikildi Kabe 'nin
İndiler gökten melekler saf saf
Kabe gibi kıldılar evim tavaf
Geldi hûriler bölük bölük buğur
Yüzleri nûrundan evim doldu nûr
Hem hava üzre döşendi bir döşek
Adı Sündüs döşeyen anı melek
Çün göründü bana bu işler ayan
Hayret içre kalmış idim ben heman
Yarılıp duvar çıktı nagehân,
Üç bile huri bana oldu ayân
Bazılar derler ki ol üç dilberin
Asiye idi biri ol mehpeykerin
Biri Meryem hatun idi âşikâr
Birisi hem hûrilerden bir Nigâr
Geldiler lutf ile ol üç meh-cebin
Verdiler bana selâm ol dem-hemin
Çevre yanıma gelip oturdular
Mustafâ 'yı birbirine muştular
Dediler oğlun gibi hiçbir oğul
Yaratılalı cihâna gelmiş değil
Bu senin oğlun gibi kadr-i cemîl
Bir anaya vermemişdir ol celîl
Ulûhiyet, devlet buldun ey dildâr sen
Toğısardur senden ol hulk-i hasen
Bu gelen ilm-i ledün sultânıdır
Bu gelen tevhîd-i irfân kânıdır*

*Bu gelen aşkına devr eyler felek
Yüzüne müştaktır ins ü felek
Bu gice ol gicedir ki ol şerîf
Nûr ile âlemleri eyler latîf
Bu gece dünyâyı ol cennet kılar
Bu gece eşyâya Hak rahmet kılar
Bu gece şâdân olur erbâb-ı dil
Bu geceye cân verir ashâb-ı dil*

*Rahmeten li'l-âlemîndir Mustafâ
Hem Şefîu'l-müznibîndir Mustafâ
Vasfını bu resme tertîb ettiler
Ol mübârek nûra terğîb ettiler
Amine eyder çün vakit oldu tamâm
Kim vücûda gele ol hayru'l-enâm
Susadım gayet harâretten kati
Sundular bir cam dolusu şerbeti
Kardan ak idi ve hem soğuk idi
Lezzeti dahi şekerde yok idi.
İçtim onu oldu cismim nûra gark
İdemezdim nûrdan kendimi fark
Geldi bir akkuş kanâdıyla revân
Arkamı sıvadı kuvvetle hemân*

Bu mısra okunduğunda, mevlide katılan herkes, büyük bir nezâketle yanındakinin sırtına dokunur:

*Doğdu ol sâatte ol sultân-ı dîn
Nûra gark oldu semâvât-ı zemîn.*

Ardından, bütün tabiatın bu kadar büyük bir özlemle gelmesini beklediği bebek peygambere yönelik söylediği büyük merhabâ başlar; bu, Kıyamet Gününde herkesin şefâatine sığındığı Allah dostuna merhabâdır:

Merhabâ, ey âli sultân merhabâ
Merhabâ, ey kân-i irfân merhabâ
Merhabâ, ey sîrr-ı Furkân merhabâ
Merhabâ, ey derde dermân merhabâ
Merhabâ, ey bülbül-i bâğ-ı cemâl
Merhabâ, ey âşinâ-i zü'l-celâl
Merhabâ, ey mâh-ı hurşîd-i Hudâ
Merhabâ, ey Hak'dan olmayan cüdâ
Merhabâ, ey âsi ümmet melcei
Merhabâ, ey çâresizler melcei
Merhabâ, ey cân-ı bâkî merhabâ
Merhabâ, ey uşşâka sâkî merhabâ
Merhabâ ey kurret-i ayni 'l-Halîl
Merhabâ ey hass-ı mahbûb-ı celîl

Merhabâ ey Rahmeten li'l-âlemîn
Merhabâ, ey Padişah-ı dü cihân

*Senin için oldu kevn ile mekân.*³⁸

Mevlit okumanın dinleyenlere sadece dünyevi değil, uhrevî ödüller de ihsân edeceğine inanılmıştır. Türkçe bir mısra şöyle der:

Bulmak istersen cehennemden amân,
*Mevlîd-i pâk-i Resûlullâha gel.*³⁹

Yûnus Emre, Türk edebiyat tarihinin oldukça erken bir döneminde, yeniden Diriliş ve Kıyâmet Günü'ndeki olayları tasvir etmiştir:

Yargı günü nidâ edilecektir
“Mevlit okumuş kimse gelsin”
Tanrı ona nûrdan yapılmış bir icâzet verir
“Mevlit okumuş kimse gelsin”
O hızla Cennete koşacaktır
O, sağa ve sola dönecektir
Tanrı'nun neyi ihsân edeceği ona gösterilecektir
*“Mevlit okumuş kimse gelsin”*⁴⁰

³⁸ Süleyman Çelebi, Mevlid, haz. Faruk K. Timurtaş, 21-29; Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 153 vd.

³⁹ Kocatürk, Tekke Şiiri Antolojisi, 375

⁴⁰ Schimmel, a.g.e., 156; bu şiir, Yûnus Emre Divân'ında bulunamamıştır.

II. HZ. PEYGAMBER (S.A.)'İN ŞEMÂİLİ

Schimmel'e göre Hz. Peygamber'e saygı ve en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar onun davranış ve şahsî hayâtına ilgi, Müslümanların zaman içinde kendisinden uzaklaştıkları ölçüde artmıştır. Onlar, kendisini doğru bir şekilde takib ettiklerinden emin olabilmek için Hz. Peygamber (s.a.)'in kişiliği, görüşleri ve sözleri hakkında daha fazlasını öğrenmek istemişlerdir. Halk vâizleri, en önemsiz ayrıntıları bile ekleyerek, peygamber figürünü şaşırtıcı renklere tasvir etmekten hoşlanmışlardı.⁴¹

Erken dönemde bu tarz derlemelerin öncüsü, Hz. Peygamber (s.a.)'in yüksek nitelikleri ve dış güzelliğinin anlatıldığı şemâil literatürüyle tamamlanmış Delâil-i nübüvvet, "Peygamberlik Delilleri" diye adlandırılan tarzıdır. İlk delâil ve şemâil kitaplarından ikisi, sûfî ve tarihçi Ebu Nuaym el-İsfahânî, (ö. 1037) ve Beyhakî, (ö. 1066) tarafından yazılmıştır. Her ikisi de, Hz. Peygamber (s.a.)'in peygamber olarak gönderilişinden önce ve sonrakiler kadar, doğumundan önce ve sonra gerçekleşmiş ve son peygamber olarak O'nun üstün konumuna işaret eden mucizelerle desteklenmiş hayat öyküsüdür.

Beyhakî'den neredeyse iki asır önce hadisçi Ebu İsmâ Tirmizî, (ö. 892) içinde Hz. Peygamber (s.a.)'in üstünlüğü kadar dış görünümünün de büyük bir ayrıntıyla tasvir edildiği Şemâil-i Mustafâ hakkında ilk kitabını derlemiştir.⁴² Hz. Peygamber, kitapta ahlakî olgunluğun örneği olarak gözükmüş ve Tirmizî'nin derlemesi, Hz. Peygamber (s.a.)'in yüceliği hakkındaki en meşhur kitabın ortaçağlı yazarı Kadı İyaz tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Schimmel'e göre Kadı İyaz, sûfilerin meşhur düşmanı, bir Malikî ilâhiyâtçidir. Zamanında Ceuta ve Granada'da en korkulan kadıdır. Onun *Kitâbu's-şifâ, fi ta'rîf-i hukûki'l-Mustafâ*, sûfî olmayanlar kadar, sûfilerce de kullanılmıştır.⁴³

A. Hz. Peygamberimiz (s.a.)'in Fizikî güzelliği ve Beden Yapısı

Allah Teâlâ, bütün peygamberlerin şemâilini, ancak Hz. Peygamber (s.a.)'de toplamış ve ona "Ey resûller" diye hitâb etmiştir: *Güzellerin hepsinin sahip olduğuna /Sen tek başına sahipsin.*⁴⁴

Resûlullah (s.a.)'in mübârek renkleri kireç gibi çok beyaz olmayıp, belki beyazlığı kırmızıya çalmakta idi ki Araplar bu renkte olana esmer derler. Yani buğday tenli idi. Mübârek saçları, ne çok kıvrıkcık, ne çok sarkık idi, belki, ikisinin ortası idi. Bazan saçlarını kısaltır, bazan kulak yumuşağına kadar indirirler, bazan da kesmeyip omuzlarına dek sarkıtlırlardı. Hz. Peygamber (s.a.) saçlarını dört kere tamamen kesmişler, bunun dışında saçlarını uzatmışlardı. Her ikisi de sünnettir. Bursevî, kendi zamanında saçlı olmanın çoğunlukla bidat ve şöhret ehlinin şîârı

⁴¹ Schimmel, a.e., 32

⁴² Tirmizî, Eş-Şemâilu'l-Muhammediye, Beyrut, 1925

⁴³ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 33

⁴⁴ Bursevî, Tefsîr, V, 497

olduğundan, tarîkat erbâbı arasında terk edildiğini bildirir. Gâh olur ki, sünneti terk etmek, sünnet olur.⁴⁵

Nebî (s.a.), saçlarını çoğunlukla uzatır, pek seyrek traş ettirirdi. Başın traş edilmesi, kaküllerin de kesilmesi sayılır. Fakat, Bursevî, İmâm Gazâlî'nin, Kalenderîliğin sembolü olduğu düşüncesiyle kakülleri uzatmayı mekruh gördüğünü haber verir. Zira, kakülünü uzatan kişi, Kalenderî değilse, bir karışıklık meydana gelecek ve Kalenderî olanla olmayan ayırt edilemeyecektir.⁴⁶

Peygamberimizin cism-i şerîfleri ve beden-i saâdetleri ziyâde güzel ve latîf olup, şekil ve sûretleri de ölçülü ve mükemmel idi. Şöyle ki; “Güzel oldur ki, durduğu, oturduğu yaraşıktır” sözünü doğrulamakta idi. Aslında peygamberlerin (aleyhimü's-selâm) cesetleri, ayıptan pâk ve uzak olarak yaratılmışlardır. Lâkin Fahr-i Âlem (s.a.) Hazretleri, mizac bakımından hepsinden esah ve beden bakımından hepsinden ekmel idi. Bütün peygamberler (aleyhimü's-selâm) güzel isimli, güzel yüzlü ve güzel sesliydi. Peygamber (s.a.)'in güneşte ve ay ışığında yürüdüğü zaman, gölgesi olmazdı. Çünkü O, nûr idi. Çünkü O'nun bir gölgesi olmuş olsaydı, üzerine basılması muhtemeldi.⁴⁷

“Ebu Hureyre (radıyallahu anh) buyurdu ki, “Resûlullah'ın yüzünden daha güzel bir yüz görmedim. Sanki güneş, yüzünde geziniyordu.” Bir başka rivâyette ise, “Sanki güneş, yüzünden çıkıyordu.” denilmiştir.⁴⁸

Osmanlı sultanlarından Sultan I. Selim der ki:

*Ve'ş-Şemsi ve 'd-Duhâ'nın mânâsından haberdar isen,
Mustafâ'nın gönüller süsleyen ay yüzünün tarifi olduğunu bilirsin
Feleğe bak, yıldız askerlerinin azametine bak
Bunlar, Mustafâ'nın ipekli elbiselerinin incileridir.⁴⁹*

Sûfiler, Hz. Peygamber'in bedensel âzâlarının özelliklerini kendi tasavvufî düşüncelerini de ortaya koyarak vermişlerdir: Resûlullah'ın mübârek gözleri, çok siyah ve büyük ve yüksek bakışlı idi. Siyah gözleri, âhû gibi zâtından sürmeli idi. Hz. Peygamber (s.a.)'in gözleri kudretten sürmeli olduğu hâlde, faydasına binâen yine de her gece sürme çekerdi. O'nun mübârek gözleri, Mi'râc gecesinde kendileri için tayin olunan haddi geçmedi. Necm, 17. âyet-i kerîmede, Hz. Fahr-i âlem'in güzel edep ve yüce himmetlerini beyân vardı ki, o gecede kâinât zerrelerinden hiçbir zerreye iltifat etmedi ve gönül gözlerini Hak Teâlâ'nın ilâhî ve ebedî cemâlini müşâhededen başka bir yöne çevirmedi anlamına gelmektedir.⁵⁰

⁴⁵ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 125; Tirmizî, Şemâil, trc. Hüsamettin en-Nakşibendî, sadeleştiren, M. Sadık Aydın, İst. 1976, 8-11; ayrıca saç bakımı ile ilgili bk., 48 vd.

⁴⁶ Bursevî, Tefsîr, II, 7

⁴⁷ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 125

⁴⁸ Bursevî, a.g.e., a.y.; Rivâyet için bk. İbn Kesîr, Şemâilu'r-Rasûl, Kâhire, 1967, 15

⁴⁹ Bursevî, Tefsîr, VII, 633

⁵⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 126; Tirmizî, Şemâil, trc. 19, gözlerinin sürmeli oluşuyla ilgili bk., 80

O'nun, kirpikleri uzun, kaşları yüksek idi. Bazıları, kaşlarının ince uzun olduğunu söylemişlerdir. Yani, iki kaşının birleştiği yerde açıklık vardı. Bazıları da yoktu, yani mübârek kaşları birbirlerine yakın idi demişlerdir. Tasavvuf ehli, “Sonra yaklaştı ve sarktı, onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı.” (Necm, 53:8-9) âyetini, Hz. Peygamber (s.a.)’in kaşlarının birbirine yakınlığı ile şöyle tefsir etmişlerdir: Hakîkatte iki yaydan murâd, vahdet-i ehadiyye-i hakîkiye-i zâtiye ve kesret-i vâhidiyye-i nisbiyye-i esmâiyyedir. Zira bu ikisi, gerçi hakîkatte tek dâiredir. Lâkin, sûret bakımından aralarında hayâlî bir çizgi ile ayrılma ve taayyün etme vardır ki, o çizgi, mev’hûm olan kâinâttır. Ve bu makâmın bâtını ev-ednâ âlemidir ki, cem’iyyet dâiresinde ehadiyyet hükmü ile vâhidiyyet hükmü arasında asla ayrılma ve çoğalma eseri komamıştır. Kısaca o iki kaş, hakîkatte bu zikrolunan manaya ve bu vahdet sırrı ile sıfatların çokluğuna işârettir ki “kavseyn” âlem-i sıfât, “ev ednâ”, âlem-i zâttır. Ve bu kaşlar, hakîkatte bir kavis ve bir dâiredir. Velâkin hayâlî bir çizgi olan berzahla çokluk kabul etmiştir.⁵¹

Bütün rivâyetlerde, kendisinden yayılan koku, bilhassa vurgulanmaktadır. Hatta ona yakın bazı kadınların, koku olarak kullanmak için terini topladıkları ifade edilmiştir.⁵²

Schimmel’in de belirttiği üzere, canlı varlıkların resimlerini yasaklayan bir dinde Hz. Peygamber (s.a.)’in herhangi bir izinli resminin yapılamayacağı doğaldır. Fakat, Müslümanlar, O’nu, gözlerinin önüne getirmenin başka bir yolunu bulmuşlardır: Hilye.

Tirmizî, dokuzuncu asırda, içinde Hz. Peygamber (s.a.)’in şöyle bir va’dinin bulunduğu şu hadîsi aktarır: “Vefâtımdan sonra benim hilyemi gören, beni görmüş gibidir ve beni özleyerek hilyemi görene, Allah, cehennemi yasaklayacaktır, o haşır günü çıplak diriltilmeyecektir.” Hilye (kelime anlamı süs) ilk Arap kaynaklarından yazılmış Peygamberin hem ahlakî hem de biçimsel özelliklerinin betimlenişidir. Abbasî halîfesi Harun Reşid’in böyle bir tasviri cömertçe ödüllendirdiği, gezgin bir dervişten satın aldığı, ertesi gece, kendisine ezeli bereketler vadeden Hz. Peygamber’i görme şerefine erdiği aktarılmıştır.⁵³

Hilyeye hürmet, özellikle Osmanlı Türkiye’sinde de yaygındır. Hattatlar, burada, hilyeyi yazmak için özel yazı üslupları geliştirmişlerdir; bu üsluplar, onyedinci asrın üstat hattatı Hafız Osman tarafından olgunlaştırılmıştır. Hilyeler, genellikle yuvarlaktır ve peygamberin tasvîrini içeren dairevî şeklin altında “âlemlere Rahmet” satırı geniş harflerle yazılıdır.⁵⁴

Hakânî hilyenin bereketlerinden genişçe söz eder: Hilye, sahibini sadece ahiretteki cezâdan kurtarmayacak, bunun yanında şeytan da sahibinin evine giremeyecek, sahibinin ödülü,

⁵¹ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 127

⁵² Ebu Nuaym, a.g.e., 38; Schimmel, 34; Tirmizî, Şemâil, a.g.e., trc. 242 vd.

⁵³ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 36; Mehmed Hakânî, Hilye-i Saâdet, 38, 40-42

⁵⁴ Schimmel, a.g.e., a.y., ayrıca, Müstakimzâde’nin Tuhfe-i Hattâtîn’i, hilye yazımının bazı bereketlerinden söz eder. Hz. Peygamber (s.a.), Hilye-i Nebeviye ile maddi ve manevi hastalıklara şifâ taleb edilmesini bildirir. Eğer insanlar, Hilye-i Şerîfteki esrâra vâkıf olsalardı, onu nice ağır mal verip alırlardı. Müstakimzade, Süleyman Sadettin, Tuhfe-i Hattâtîn, 606

bir köle azad etme ve Mekke'yi hacca denk olacaktır. "Onun beden kalesi yıkılmayacak, hastalıklardan etkilenmeyecektir."⁵⁵

Hız. Peygamber'in kıyafetleri asırlar boyunca Müslümanların hürmet gösterdikleri yadigârlar olmuştur ki bunlardan, bir tanesi İstanbul'daki Topkapı Sarayı Hazînesi'nde diğeri de Fatih Hırka-i Şerîf Câmî'inde bulunan, değişik İslâm ülkelerinde de saklanan Hırka-i Şerifleri, en önemlisidir. Schimmel, Hız. Peygamber (s.a.)'in nalinlerinin de ne derece saygı ve hürmetle anıldığından ve şiirlere nasıl konu olduğundan uzunca bahseder ki bir şiir şöyledir:

*Resmini öpeceğim, şayet bulamazsam
Peygamber'in nalinini öpmeye bir yol
Belki de onu öpmek iyi bir fırsattır
Nurlu yerde, cennette bana bu ihsân edilecek
Ve ben, kalbimi ona süreceğim, belki
Kalbimde tutuşan yakacı susuzluk sönebilir.*⁵⁶

Fahr-i Âlem (s.a.), nâlinlerini ve elbiselerini kendi yamar ve dikerdi. Ev hizmetini görürdü. Hâne-i saâdetlerinde en çok meşgul olduğu şey, dikiş dikmekti. Evinde hiçbir zaman boş durduğu görülmezdi. Ya miskin bir adamın nalinini tamir eder, veya dul bir kadının elbisesini dikerdi.⁵⁷

O'nun nalinlerinden ayrı olarak kabul görmüş başka bir hatıra da Hız. Peygamber (s.a.)'in ayak izi kabartması ve sakal-ı şerîfinden kıllardır. Rivayete göre, Hız. Peygamber (s.a.), saçlarını, sahabesine verirdi. Halid b. Velid, Yermuk savaşının muzaffer kahramanı, Peygamber'in saçlarından bir parçayı sarığında muhafaza edermiş ve anlatıldığına göre, "Bunu yapan, muzaffer olacaktır" demiştir.⁵⁸

Bursevî, *Tefsîr*'inde Resûlullah (s.a.)'in mübârek saçlarının bir kılı, asâsı veya kamçısının, günahkar bir kimsenin kabri üzerine konulduğunda, o kimsenin , O'na ait olan bu eşyânın bereketiyle azaptan kurtulacağını yazar. Bu eşyâlardan herhangi biri, bir insanın evinde veya bir beldede bulunsa, bunun bereketiyle farkında olmasalar bile, orada yaşayan kimselere belâ isabet etmez. Zemzem suyu, zemzem suyuyla ıslatılmış kefen, Kâbe örtüsü ve ondan yapılan kefen de bu kabildendir. Yani, buldukları mekânlar için rahmet vesîlesidirler.⁵⁹

Hız. Peygamber (s.a.)'in kıyafetlerinin renkleri de sûfîlerin ilgisini çekmiştir: Bursevî, Hız. Peygamber'in kıyafetlerinden bahsederken, bazen kırmızı giydiğini ifade eder. Fakat, muhtemelen bunu, yasaklamadan önce giymiştir. Sarı ridâ ya da sarı sarık gibi giysilerin Hız. Peygamber (s.a.)'e nisbeti, neshedilmiştir. Sufiler, renklerle ilgili yorumlarını ifadeden geri

⁵⁵ Hakânî, Hilye, 39-40

⁵⁶ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 40

⁵⁷ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 135

⁵⁸ Ebû Nuaym, Delâil, 381-2; Bursevî, dünyâ ve âhîret şerefînin en üstünü, Hız. Peygamber (s.a.)'in ayaklarına yüz sürmektir der. Çünkü, O'nun sûreti, Hakk'ın sûretidir. Bunun için ona tevazu, Hakk'a tevâzudur. Ferahu'r-Rûh, 219

⁵⁹ Bursevî, Tefsîr, VI, 370-1

durmamışlardır: Beyaz renk, Bursevî'ye göre, cemâl sıfatının rengidir ve bunda gündüze işaret vardır. Siyah renk, celâl sıfatının rengi olup, onda da geceye işaret vardır. Hz. Peygamber yeşil cübbe giyerlerdi ki, yeşil, kemâl rengidir. Şeyh Üftâde Hazretlerinden naklonulduğuna göre yeşil seyyidlerin libâsı olduğundan, edeben terk olunup, yalnızca taçta bulunması tercih olunmuştur. Bundan dolayı, Celvetiye tarikatında hâlen, yeşil tâc ile teberrük ederler. Tahkîk ehli, bazen yeşil hırka da giyerler. Hicâb ehlinin yeşil yünden hırka giymeleri, onları taklîd etmek içindir. Yoksa hallerinin gereği, önce siyah, sonra beyaz, sonra yeşil giymektir. Tarîkat erbâbı arasında iki renk, yani alaca giymek yoktur. Zira, ikiliğe işarettir.⁶⁰

Hazret-i Peygamber (s.a.), giyinirken ve bunlara benzer işleri yaparken sağ ile başlamayı severlerdi. İstirahatlerinde de, kibleye karşı, sağ yanları üzere yatarlardı.⁶¹

Hz. Peygamber'in bedensel bir takım özellik ve güzelliklerinin yanında, O'nun kendi bedenine gösterdiği ilgi de, titizlikle incelenmiştir. Hz. Peygamber'in sevdiği ve hoşlanmadığı yiyecekler de tesbit edilmiştir. O, mübah olan hiçbir yemeği kötülemezdi. Dilediğini yedi; ancak, yanık, küflü, rengi ve kokusu değişip bozulmuş olan zararlı olabilecek yiyecekleri yemezdi. Yemeğe tevazu ile otururdu. Kibir ehlinin yaptığını yapmazdı. O, (s.a.) şöyle buyurdu: "Ben ancak bir kulum. Kulun yediği gibi yer ve kulun oturduğu gibi otururum."⁶²

Tatlı gıdaları ve soğuk suyu çok severdi.⁶³ Bütün halk, O'nun tatlıları sevdiğini bilirler ve o cinsten hediyeler getirirlerdi. Bundan anlaşılmıştır ki, lezzetli ve güzel yiyecekleri yemek zühd ve takvâya aykırı değildir. Hazret-i Hüdâyî şöyle buyurmuştur:

Gele bir nesne ki min-gayri taleb

Onu Hak'tan bilir erbâb-ı edeb

Yine Hazret-i Peygamber (s.a.), sirkenin güzel bir ekmeğe katıldığı olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁴ Ve Enes b. Malik'in bildirdiğine göre, Resûlullah (s.a.) kabak severdi.⁶⁵ Bursevî, şunu belirtir ki; şayet bir kişi, "Resûlullah (s.a.) kabak severdi" dese bunu duyan diğer bir kimse "Ben kabağı sevmiyorum" dese, bu küfürdür. Eğer bunu söyleyen adamda Resûlullah (s.a.)'e bir ihanet garazı varsa, hüküm böyledir. Ama sadece kabak sevmediğini söylemek için demiş olsa, küfre girmez. Yine O, koyunun sırt eti ile kolunu severdi. Zira, karın bölgesinden uzak olmakla diğer yerlerinden daha temizdir. Hazret-i Peygamber (s.a.) arpa ekmeğini doyuncaya kadar yememiştir. Riyâzet çekenlerin çoğunun riyâzetleri sırasında arpa ekmeği yemeleri Peygamber (s.a.)'e uymak içindir.⁶⁶

⁶⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 129; Hz. Peygamber (s.a.)'in giydiği kıyâfetlerin renkleri için bk., Tirmizî, Şemâil, trc. 92 vd.

⁶¹ Bursevî, a.g.e., 136

⁶² Bursevî, a.e., 134

⁶³ Tirmizî, Şemâil, trc. 185

⁶⁴ Tirmizî, a.g.e., trc., 182, 204

⁶⁵ Tirmizî, a.e., trc. 195-7

⁶⁶ Bursevî, a.e., trc. 134

Hiz. ÂiŒe (r.a.) kendisine Œöyle der: “Yâ Resûlallah, Allah (c.c.)’dan yiyecek istesmeniz de sizi doyursa.” Sonra onda gördüğüm açlık ve ve açlıktan dolayı karnına taş bağlaması sebebiyle ağladım. Œöyle buyurdu: “Ey ÂiŒe, nefsim kudret elinde olana yemin olsun ki, eğer Rabb’imden dünya dağlarını altına çevirerek yanımda yürütmesini istesem, elbette dilediğim yeryüzü parçasına o dağları yürütürdü. Lakin ben dünya açlığını dünyada doymaya, dünya fakirliğini orada zengin olmaya ve dünya üzüntüsünü orada sevinmeye tercih edip seçtim.” İşte Bektaşî tarîkinde fukarâ ve dervişlerin kuşaklarının önüne koydukları taş buna işârettir. Fakat bizim zamânımızda o taş bağlamak mutlak manada düzen ve zînet oldu. Mevlevîlerin hırkasının yakasında olan taş düğme ve kenarlarında olan tırâz gibi. Bir gün bu fakîre derviş görünüşünde bir nâmert gelip, karnını açtı. Göbeği üzerine bir taş parçası koymuş, onu gösterdi. Zira fisk ile meşgul, abdestsiz olanlardan olduğunu biliyordum. Bundan dolayı bir kimse ki, toklukta rengi kızarmış olsa, taklit yoluyla beline taş bağlamaktan ne fayda görür?⁶⁷

Hiz. Œeyh Üftâde Efendi bu durumu Œöyle açıklar: “Resûlullah (s.a.) sadece zayıf ümmetine örnek olsun diye dünyâ taâmı yemişlerdir. Yoksa hakîkatte Hiz. Peygamberimizin, yemeye ve içmeye ihtiyâcı yoktu. Mübârek karınlarına taş bağlamaları ise, açlık sebebiyle değil, bilakis kemâl-i letâfetinden dolayı melekût âlemine uçup yükselmek için. İrşad âlemi olan dünyada kalmak, böylece irşad ve tebliğ görevine devam etmek maksadıyla karınlarına taş bağlarlardı. Yani Resûlullah (s.a.), âlemin hâdisliğine bakardı, fakat, bekâ tecellîleri ile nimetlenirdi.⁶⁸

Schimmel’in kitabında dindar Müslümanların Hiz. Peygamberin yeme ve içmedeki sünnetine bağlı ilginç bir örnek, Azurda, Delhi Müftüsüyle mango yemenin caiz olup olmadığını tartışan ve 1850 yılında henüz otuz yaşlarındaki Seyid Ahmed Han’a nisbet edilir ve tartışma Œöyle sona ermiştir: “Canımı elinde tutan Allah’a yemin olsun ki, bir insan, sadece Hiz. Peygamber (s.a.) yemedi diye mango yemekten kendini uzak tutarsa, melekler, ayağını öpmek için onun ölüm döşeğine gelecektir.⁶⁹ Tasavvuf kitaplarında menkıbe edildiğine göre Bâyezıd’da, Hiz. Peygamber (s.a.)’ın onu nasıl kestiğini bilmediği için altmış yıl kavun yememiştir.⁷⁰

Hiz. Peygamber (s.a.), üç parmağı ile –baş, Œehâdet ve orta parmağını birleştirerek yemek yerlerdi. Kibir ehli gibi iki parmağıyla, hırs ehli gibi dört beş parmağıyla yemezlerdi. Suyu da üç kez besmele ve hamdeyle içti.⁷¹

B. Nübüvvet Mührü

Hiz. Peygamber’in nübüvvet mührü, daha ilk dönemlerden itibâren delâil ve Œemâil kitaplarında konu edilmiştir. Pek çok Mekke’li gibi, Hiz. Muhammed (s.a.) de ticâret yapmıştır. Gençecik bir delikanlıyken, amcası Ebu Tâlib’e Süriye yolculuğunda eşlik ettiği rivâyet edilir.

⁶⁷ Bursevî, a.g.e., 135

⁶⁸ Bursevî, Tefsîr, VI, 75-6

⁶⁹ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 44

⁷⁰ Eflakî, Menâkıb, 479

⁷¹ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 136; Tirmizî, Œemâil, trc. 170 vd.

Yolda, çocuğun omuzları arasındaki “peygamberlik mührü”nü bilen keşiş Bahîra’yla karşılaşmışlar,⁷² bu bilgi sayesinde Bahîra Hz. Muhammed (s.a.)’i gelişi Yuhanna İncil’inde müjdelenmiş müstakbel peygamber (Paraclete) olarak tebcil etmiştir. Kadîm kitaplarda zikredilen bütün belirtiler, onda toplanmıştı.⁷³

Nakledildiğine göre, Fahr-i Âlem (s.a.), süt annesi Halîme-i Sâdiyyenin yanında buldukları zaman beş yaşında iken Cebrâil (a.s.) göğsünü ve karnını yarıp, şeytanın iğvâsına sebep olan uyuşmuş kan parçasını çıkarmış ve kalb-i şerîflerini yıkayıp îmân ve hikmet doldurmuştur. Cebrâil, daha sonra nûrdan bir mühürle muhafaza için kalbini ve nübüvvetine alâmet olması için iki bağrının arasını mühürlemiştir. Mührün etrâfındaki benlerin üzerinde yeşilimtrak siyah kıllar vardır. O mührün üzerinde bazıları “Lâ ilâhe İllallah Muhammedun Resûlullah” yazılıydı demiş, diğer bazıları da farklı şeyler söylemişlerdir. Lâkin gerçek olan budur ki, o hattın değişik sûretlerde ve sayıda görülmesi bakanların gözlerine göre tecellilere ve hâllere göredir. Zirâ her tecellinin kalp ve kalıpta bir eseri ve her bakışın bir türlü taalluku vardır. Onun için O’nun işlerine ve hâllerine ait olan nakiller değişik değişikdir.⁷⁴

Attâr şöyle der:

*Has ve âm olan halkın onun davetine icâbet etmesini emretti
Nimetini ona ihsân etti ve tamamladı
Onun dünyaya teşrifleriyle putlar yüzüstü düştü
Onun ümmeti, bütün ümmetlerden daha üstün oldu
Efendimizin mübârek omuzları ortasında güneş gibi
Nübüvvet mührü ayân beyandı⁷⁵.*

Hz. Peygamber (s.a.)’in kürek kemikleri arasında bulunan peygamberlik mührü, onun şeytanın vesvesesinden korunduğuna işâretti. Çünkü o sinsi şeytan, kürek kemikleri arasından gelip, hortumunu insanın kalbi tarafına sokar ve vesvese verir. O kişi, Allah’ı zikrettiği zaman şeytan arkasına gizlenir. Nübüvvet mührünün üzerinde “Muhammed (s.a.), emîn bir peygamberdir.” yazan kıllar bulunuyordu. Bu konuda başka şeyler de söylenmiştir. Mührün üzerindeki yazıların çokluğu ve çeşitliliği ile ilgili rivâyetler, hallere ve tecellilere yahut da bakanların bakışına göre değişmektedir.⁷⁶

Resûlullah (s.a.) işte bu ilahî sır sebebiyle iki omuzu arasından kan aldırır ve böyle yapılmasını emrederdi. Şeytanın maddesini azaltmak ve gözetleme yerini daraltmak gayesiyle O’na bunu Cebrâil (a.s.) tavsiye etmişlerdi. Çünkü şeytan vesvesesini damarlarda dolaştırır. Bu

⁷² Schimmel, a.g.e. 34

⁷³ Ebû Nuaym, Delâil, I, 168-9; farklılıklarla, Beyhakî, Delâil, I, 32-88

⁷⁴ Bursevî, a.g.e., 128; Şakk u Sadr hadisesi için bk. Ebu Nuaym, I, 221 vd. ; Hz. Peygamber’in nübüvvet mührü ve göğsünün yarılması ile ilgili rivâyetler için bk. Tirmizî, Şemâil, trc. 41-44, Hz. Peygamber’in nübüvvet mührü, peygamberliğin onunla bittiğini ifade eder, a.e., trc. 19; Tirmizî, burada sahâbenin Hz. Peygamber’in vefâtı sırasında şaşkınlık içinde olduklarını ifade eder. Esmâ binti Umeys, onun sırtına bakmış ve kendisinin vefât ettiğini söylemiştir. Çünkü, vefâtıyla birlikte kendisinden bu mühür, alınmıştır. a.e., a.y.

⁷⁵ Attâr, Mantiku’t-Tayr, I, 26; Bursevî, Tefsîr, IV, 143

⁷⁶ Bursevî, a.g.e., a.y.

sebeple nübüvvet mührü, Hz. Peygamber (s.a.)'in şeytanın vesvesesinden korunduğuna işaret olmak üzere iki omzunun arasında idi. Nitekim Resûlullah (s.a.): “Şeytanıma karşı Allah bana yardım etti ve o, Müslüman oldu.” buyurmuştur. Allah'ın Resûlüne yardımı, bu ilahî mühürle olmuştur. O mühürle Allah O'nu teyid etmiş, şereflendirmiş ve genel bir ismetle üstün kılmıştır. Böylece yanından ayrılmayan şeytan, müslüman olmuştur. Halbuki Âdem (a.s.)'in yanından ayrılmayan şeytan Müslüman olmamış ve malum vesveseyi vermiştir.⁷⁷

C. Hz. Peygamber (s.a.)'in ahlâkı

Bursevî, Hz. Peygamber'in zâhir sıfatlarını ve bâtın sıfatlarını evsâf ve ahlâk kelimeleri ile anlatır: “Evsâf, vasfın çoğuludur. Murad, Hz. Peygamber'in zâhirî sıfatlarıdır. Bunlar için geniş bilgi, siyer kitaplarında ve şemâil-i şerif şerhlerindedir. Ahlâk, hulkun çoğuludur, huy ve tabiat manasınadır. Hz. Peygamber'in ahlakî anlatılırken kasdolunan, onun batınî sıfatlarıdır.”⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de “Muhakkak Sen büyük bir ahlâka sâhipsin.” (Kalem, 68:4) buyrulmuştur. Resûlullah (s.a.) Hazretleri'nin ahlâkı, “azîm” olarak isimlendirilmiştir. Şöyle denilmiştir: “Allah'ın lütfuyla ekilmiş toprak parçası gibi, güzel yüz, temiz ahlâkın delilidir.” Nitekim rivâyet olunmuştur ki, Hazreti Sâre'ye, Havvâ vâlidemizden miras yoluyla onun güzelliğinin altıda biri verildi. Sonra Sâre'nin güzelliği, oğlu İshak (a.s.)'a intikâl edip, ondan torunu Yûsuf-ı Sıddîk'ta güzelliğinin yarısı zâhir oldu. Fahr-i Âleme ise güzelliğin tamâmı verildi. Hz. Âişe, Hz. Peygamber (s.a.)'in güzelliğini metheden şu beyitleri söylemiştir: “Mısırdakiler, eğer onun (s.a.) yanağının vasıflarını duymuş olsalardı, Yûsuf (a.s.)'ı satın almak için, paralarını sarf etmezlerdi. Şâyet, Züleyhâ'nın beraberindeki kadınlar, onun cemâlini görmüş olsaydılar, elleri yerine kalplerini parçalarlardı.” Hz. Peygamber (s.a.), Hz. Âişe'ye, “O iki beytin nerede yâ Âişe, onları bana tekrar söyle” buyurmuşlardır.⁷⁹

Güzel yüz, temiz ahlâkın delili olduğu için, yaratılmışların en güzeli olan olan Resûlullâh'ın ahlâkı da mükemmel bir ahlâktı. Hz. Âişe'nin de buyurduğu gibi, “O'nun ahlâkı, Kur'ân'dı.”⁸⁰ *Ferahu'r-Rûh*'da Kur'ân ve ahlâk ilişkisi şöyle kurulur:

İnsanın kemâli, üç mânâ üzerinedir: Birincisi, taalluktur ki, bilmektir. İkincisi, tahalluktur ki, bulmaktır. Üçüncüsü, tahakkuktur ki, olmaktır. Bu sebeple, bir kimse, Kur'ân ilmini tahsîl etse, Kur'ân'a taalluk eder. Bildikten sonra, Kur'ân'ın emirlerine riâyet edip, nehiyelerinden kaçınsa, onun ahlâkı ile ahlaklanır. Kur'ân ki, Hakk'ın sıfatıdır; hakikatleri kalbinde hâsıl olsa Kur'ân'ın hakikatleriyle mütehakkık olur. Bursevî, burada diğer kitaplar ve Kur'ân karşılaştırmasını da vermektedir: Hz. Kur'ân, Hz. Peygamber'in kalb-i şerîflerine nüzûl etmiştir. Sâir ilahî kitaplar ise, sahîfe ve levhalar hâlinde zuhûr etmiştir. O mana ki sahîfelerdedir, avâm ve havâs, ona taalluk ve onunla tahakkukta müsâvîdir. Ve o mânâ ki kalbe nüzûl etmiştir, onunla tahakkuk, kalbin özelliklerindedir. Evliyânın büyüklerinden Bâyezîd-ı Bistâmî hazretlerinden

⁷⁷ Bursevî, a.g.e., VI, 490

⁷⁸ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, 131

⁷⁹ Bursevî, a.g.e., a.y.

⁸⁰ Müslim, *Müsâfirîn*, 139

naklolunmuştur ki, yirmi üç sene içinde Kur'ân'ın mânâları ve hakikatleri kalbime nüzûl etti, demiştir. Lâkin bu mânâyı idrâke ancak havâs kâdirdir.⁸¹

Resûlullah (s.a.), mükemmel ahlak örneklerinden biridir ki, gadap etse nefsi ile etmez, hak ile ederdi. Zira enbiyâ ve kâmil velîlerde nefsin eseri olmaz. Hilm de nefse ait bir keyfiyettir ki, kişinin intikam almaya gücü yettiği halde suçluyu affetmesidir. Hz. Peygamber (s.a.)'in önceki kitaplarda vasfedildiği üzere hilmî, gazabını geçmiştir. Kendisini tanınamakta ısrar edenlere de ancak hilm gösterirdi.⁸²

Onun cömertliği ile ilgili olarak bilinir ki, Resûlullah (s.a.), kendisinden bir şey istenildiğinde hiçbir zaman “hayır” dememiştir; bilakis, eğer yanında bir şey varsa onu isteyene vermiş, yoksa susmuştur. “Hz. Peygamber (s.a.) hiçbir isteyeniyi geri çevirmemiştir” şeklindeki rivâyetten murad, budur. Yani, diliyle ona hayır dememiştir. Durumun sadece sükûtu gerektirmediği zamanlarda ise, şöyle buyurdu: “Allah size fazlından versin.”⁸³

Bazı hadis hâfızları Hz. Peygamber (s.a.)'in fakrı ile ilgili, “el-fakru fahrî” hadisinin mevzû olduğuna kanâat getirmişlerdir. Fakat, öncekilerin ve sonrakilerin büyüklerinden niceleri bu sözü O'na nisbet etmişlerdir. Bursalı İsmâil Hakkı, “fakr”ın sûrî ve manevî olmak üzere iki türünden bahseder: Biri sûrî ve biri manevîdir. Fakr-ı sûrî odur ki, insan, ihtiyâcı olan şeyleri teminden aciz ola. Manevî fakr ise, üç şekildedir: birincisi, ancak halka muhtaç olmaktır ki, “Fakirlik iki âlemde de yüzü karartır” sözü buna işârettir. İkincisi, Hakk'a ve halka muhtaç olmaktır ki: “Fakirlik neredeyse küfre yakın oldu”⁸⁴ sözünü belirtir. Bu ikisi kötülenmiştir. Her kimin gönlünde bu meyil varsa, levm olunmuş, kötülenmiştir. Üçüncüsü ise, ancak Hak Teâlâ'ya muhtaç olmaktır ki: “Fakirlik benim iftihârımdır”⁸⁵ hadîsi buna işârettir. Ve bu medh olunmuştur. Sahibi, Allah indinde de insanlar nazarında da övülmüştür. Resûl-i Ekrem Hazretleri'nin bütün yerlerin ve göklerin hazînelerine sahip ve iksîr ilmîne kâdir iken fakirliği seçmeleri bir çok hikmetlere dayanmaktadır. Bunlardan biri budur ki; eğer zengin olsalardı, halkın kendilerine tabi olmasının dünya tamamı için olduğuna hamlolunurdu. Biri de budur ki, fakirler, onların fakirlik hallerine bakıp, teselli bulsunlar. Ve biri de budur ki, onların fakirliği seçmeleri, dünyânın Hak katında hor olduğuna delildir. **Kişinin zâhir ve bâtında halka ihtiyacı olmaması, fakr-ı hakîkîdir ki, zenginliğin ta kendisidir.** Bundan dolayı bazı büyükler demiştir: “Sen bir fakirlikle fakîr ol ki, o her fakirliğin aslıdır. Tek asıl odur ki, her şeyin başıdır.”⁸⁶

Hz. Peygamber (s.a.)'in alçakgönüllüğüyle ilgili bir hikâye *Mesnevî* de şöyle anlatılır: Bir kâfir, Hz. Peygamber'i ziyâret etmiş ve kâfirlerin alışkanlığı üzere “yedi midesiyle yemiş.”

⁸¹ Bursevî, a.g.e., 131-2

⁸² Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 132-3

⁸³ Bursevî, a.g.e., 133; Hz. Peygamber (s.a.)'in insanlar arasındaki ilişkilerde model olması ve özellikle de kişinin kendini bilme, şahsiyet ve karakterini koruması noktasında ahlakî örnekliği için bk. Karacabey, Salih, Hz. Peygamber'in İnsan İlişkilerine Verdiği Önem, Diyanet Dergisi, Hz. Peygamber Özel Sayısı, Ankara 2000, 95 vd.

⁸⁴ Beyhakî, Şuabu'l-Îmân, Tahkîk, Muhammed Za'lûl, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410, V, 267

⁸⁵ Aclunî, a.g.e., II, 87

⁸⁶ Bursevî, a.g.e., 133

Midesini tıkabasa doldurduktan sonra, misafir odasında uzanmış, örtüyü kirletmiş ve odayı pis bırakıp ayrılmış, şafak sökmeden gizlice kaçmış. Odasında unuttuğu muskayı aramak için geri dönmek zorunda kalmış ve döndüğünde peygamberi kirlettiği odayı kendi elleriyle temizlerken bulmuş. Tabii ki, hemen Müslüman olmuş ve böyle bir alçakgönüllük ve cömertlik karşısında mahcub olmuş.⁸⁷ Schimmel'e göre, böyle öyküler aslı yokken uydurulmamıştır, bunlar sonraki dönemlerde Müslüman zâhit-sûfi grupların düşüncelerini peygamber'in örneğiyle pekiştirmek niyetiyle işlenmiş erken tarihsel nüvelere dayanır.⁸⁸

Hz. Peygamber'in çocuklara olan sevgi ve merhameti de kaynaklara geçmiştir. Özellikle torunları Hasan ve Hüseyin'e olan şefkati malumdu. Ebû Nuaym, peygamberimizin, Cebrâil tarafından onların müstakbel üzücü kaderleri hakkında bilgilendirildiğini ifade eder. İlkinin zehirlenerek öleceğini, küçük kardeşinin ise, savaşta katl edileceğini bildirmek için, melek, yeşil bir cübbe Hasan için, kırmızı bir cübbe de Hüseyin için getirmiştir.⁸⁹

Yine O, hayvanlara olan sevgisiyle de bilinir. Özellikle kedilere karşı, özel bir sevgisi vardı. Kendisine gösterdiği şefkate rağmen, Peygamberi sokmaya çalışan bir yılanı öldüren Ebu Hureyre'nin kedisine özel bir bereket yüklenmiştir. Peygamber, onun sırtını okşadığı için kediler asla sırtüstü düşmezler ve beş parmağı kedinin üzerinde bir işaret bıraktığı için de her kedinin gözleri üzerinde birkaç siyah şerit vardır.⁹⁰

Hz. Muhammed (s.a.), ahlâken, insanların en olgun olanı ve amelleri en güzel olanı idi. Kişiye düşen, ona uymaktır. Allah Teâlâ, peygamberleri övmüş, onlardan herbirini, hayırlı bir sıfatla vafsetmiş ve peygamberimiz (s.a.)'e, "Sen de onların yoluna uy" (Enâm, 6:90) buyurmuştur. Peygamberimiz (s.a.) de bu emrin gereğini yapmış ve hayırlı hasletlerin kemâlini şahsında toplamıştır. Peygamberlerden her birinin, kendisine mahsus güzel bir hasleti vardır. Meselâ, Hz. Nûh'un şükrü, Hz. İbrâhim'in yumuşak huyluluğu, Hz. Mûsâ'nın ihlâsı, Hz. İsmâil'in sözüne sâdik oluşu, Hz. Yakub ve Eyyüb'un sabrı, Hz. Dâvud'un Allah'a yakarışı, Hz. Süleyman'ın tevâzuu ve Hz. İsâ'nın zühdü gibi. İşte Peygamberimiz (s.a.) onlara tâbi olunca, onların bütün güzel hasletlerine sahip olmuştur.⁹¹

Bursevî'nin *Tefsîr*'inde, Hz. Peygamber (s.a.)'in ümmetinden bir kısım insanların da peygamberlerin ahlâkıyla ahlaklandığına dair rivâyetlere rastlanır. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ümmet içinde İbrâhim (a.s.)'in ahlâkı üzere kırk kişi, İsâ (a.s.)'in ahlâkı üzere yedi kişi ve benim ahlâkım üzere ise bir kişi olur." Onlar, makâm ve derecelerindeki mertebeye göre, bu

⁸⁷ Mevlânâ, Mesnevî, V, 10

⁸⁸ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 47

⁸⁹ Ebu Nuaym, Delâil, 485

⁹⁰ Eflakî, Menâkıbu'l-Ârifin, 478, "Bir kedi bile olsa, sevginizi gösteriniz.", Schimmel, a.g.e., 48; ayrıca Hz. Peygamber (s.a.)'in kâinâta duyduğu merhamet örnekleri için bk. Algül Hüseyin, Sevgi ve Rahmet Peygamberi, Bursa, 2007

⁹¹ Bursevî, Tefsîr, IV, 414-5

ümmetin eminleridir. Nitekim peygamberimiz (s.a.) devamla şöyle buyurmuştur: “Onlar sebebiyle rızıklanır, yağmura kavuşursunuz ve yine onlar sebebiyle Allah, belâyı sizden uzaklaştırır.”⁹²

Son olarak, Schimmel, Tor Andrea'nın Hz. Peygamberle ilgili şu sözünde kendisiyle hemfikir olduğunu belirtir: “Hz. Muhammed'in gerçekten de belirli derecede kalpleri kazanma sanatını bildiğine inanmak için bütün nedenlere sahibiz.”⁹³

III. HZ. PEYGAMBER (S.A.)'E İMÂN

Bursevî'nin ifâdesiyle hakîkî *îmân*, kalbe girdiği zaman, kişi üzerinde tezâhürleri ortaya çıkan bir *nûr*dur.⁹⁴ Hak ve hakîkatı araştıranlara göre bu nûr, Allah Teâlâ'nın kudsî feyzinden insana verilmiş bir isti'dâddır.⁹⁵ Çünkü, âlemdede Allah'ın nûr ışığıyla aydınlanıp Hakk'ın sıfat nûrlarını yeryüzünde Hakk'ın halifesi olarak açığa vuracak insan lambasından başka bir lamba yoktur. Çünkü insan Allah Teâlâ'nın nûrunu kabule müsâittir.⁹⁶ Bakarâ Sûresi başında geçen “gayba inanırlar” sözü, kalplerine Allah (c.c.)'dan gelen bir nûrla Hz. Muhammed (s.a.)'in sözüne bakarlar ve O'nun sözünün doğruluğunu görekerek hemen îmân ederler demektir. Allah Teâlâ'nın elçisi, “Mü'min, Allah'ın nûru ile bakar” buyurmuştur.⁹⁷ Ayet-i kerîmede de şöyle ifade edilir: “Allah, kimin kalbini İslâm'a açmışsa, o, Rabbi katından bir nûr üzere olmaz mı?” (Zümer, 39:22)⁹⁸

Hz. Peygamber'e imân, Bursevî'ye göre işte bu nûrla olmaktadır: Kullar, “Allah'ın karanlık içinde yarattığı mahlûkâtın üzerine serptiği nûrdan istifade nimetini hatırladılar ve üzerlerine serpilene nûru alabilme yeteneğine sahip oldular, Hz. Muhammed (s.a.)'e imân ettiler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Bu nûr, kime isâbet ederse hidayete erer, kime de isâbet etmezse, dalâlette kalır.”⁹⁹ Hakîkî imân, ancak, Allah'ın seçkin kullarının kalbine attığı nûrdan olan imândır.¹⁰⁰ Bursevî için, *Hz. Peygamber (s.a.), insanlar arasına gönderilen gaybî nûrun sûretidir.*¹⁰¹

Allah'ın kalbini mühürlediği kâfir, O'nu açıkça görse de, asla imân etmez. Allah'ın rûhlar üzerine saçtığı nûr kendisine isâbet eden mü'min tabiatlı kişi de görmediği peygamberi tasdik eder, mucize ve açık bir delil görmeden, okuduğu kitâba imân eder. Nitekim Nebî (s.a.): “Ben peygamber olarak gönderildim.” dediğinde Ebu Bekir Sıddîk (r.a.)'ın derhal “Doğru

⁹² Aclunî, a.g.e., I, 24-27

⁹³ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 55; ayrıca Hz. Peygamber (s.a.)'in ahlakî özellikleri ile ilgili değişik rivayetler için bk. Algül, Hüseyin, Hz. Peygamberin Ahlakı ve Adabı, Diyanet Dergisi, Aralık 1989, cilt, 25, sayı, 4, 81-91

⁹⁴ Bursevî, Tefsîr, I, 205

⁹⁵ Bursevî, a.g.e., I, 224

⁹⁶ Bursevî, a.e., I, 296

⁹⁷ Aclunî, a.g.e., II, 390; Bursevî, a.g.e., I, 147

⁹⁸ Bursevî, a.e., I, 455

⁹⁹ Tirmizî, İmân, 18, Müsned, II, 176, 197; Bursevî, a.e., I, 279, 366

¹⁰⁰ Bursevî, a.e., I, 195; burada her ne kadar, nûr ve kalp ilişkisi kurulsa da, bir kısım âlimler, aklın insan bedeninde bulunan bir nûr olduğunu söylemişlerdir. Bursevî, a.e., I, 354

¹⁰¹ Bursevî, a.e., IV, 374

söyledin, seni tasdik ederim.” demesi gibi. Yine Üveys el-Karânî’nin Peygamberimiz (s.a.)’i ve mucizelerini görmediği halde O’na îmân etmesi gibi.¹⁰²

İbn Arabî, *Futuhât*’ın başında kayıtsız ve şartsız olarak peygamber’e îmânın önemini şöyle vurgular:

“Ben, Cenâb-ı Hakk’ın varlık içinden seçip çıkardığı Efendimiz Muhammed (s.a.)’e iman ettim. Allah Teâlâ’nın O’nu bütün insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak, Allah’ın izniyle kulları Allah’a davet eden ışık saçan bir kandil olarak gönderdiğine ve O’nun Rabbinden kendisine indirileni tam olarak tebliğ ettiğine, emaneti yerine getirip, ümmetine samimi bir şekilde nasihatte bulunduğuna iman ettim. Ben, bileyim, bilmeyeyim O’nun getirdiklerinin tümüne inandım. O’nun getirdiklerinden bazıları şöyledir: Meleklerin, peygamberlerin ve mü’minlerin şefaati haktır. Bilinsin, bilinmesin, peygamberler ve ilahî kitaplar, Hak katından ne getirmiş iseler hepsi haktır ve gerçektir. Dil ile ikrâr ve kalp ile tasdik edip inandım. Benim itikâdına dair olan bu şahadetim, kendisine ulaşan herkese bir emanettir. Allah, bizi ve sizi bu imanla mükafatlandırır.”¹⁰³

“Allah’a, Peygamber’ine, getirdiği her şeye îmân ettik... Biz, Peygamberin getirdiği her şeye, gerçekte olduğu şekliyle iman ettik Ben, Allah kalp gözümü açıncaya kadar, anne ve babamı taklid ederek iman ettim. Sonrasında, hakikat benim için görülür hâle geldi. Allah, gözümü, gönlümü hayâlimi açtı. Böylece iman benim için müşahede edilmiş oldu. Yine bu yolla, uyduğumun kadrini bildim. O da; benim için gönderilmiş olan peygamber Hz. Muhammed (s.a.)’dir. Aynı şekilde Adem’den Hz. Muhammed’e kadar olan nebilerin hepsini müşahede ettim. Bundan başka, Allah bana nebîlere iman eden avam ve havasın hepsini, kıyamete kadar iman edecek olanlarla birlikte müşahede ettirdi... Fakat, gördüğüm bu şeylerin ilmi, beni asla imanımdan uzaklaştırmadı. Şimdi, söylediğim ve yaptığım hususları, kendi inancım, müşahedem ile değil, Hz. Peygamber’in sözüne dayanarak söylüyorum ve yapıyorum. İman ile keşfi kardeş yaptım. Tâbi olmanın bu şekli ise nadirdir. Büyüklerin ayaklarının kaydığı yer de burasıdır. Kâmil olan, imanın söz konusu olduğu bir durumda keşfin gerektirdiği ile değil, imanın gereği ile amel eden kişidir.”¹⁰⁴

Muhammed Pârsâ da, İbn Arabî’ye benzeyen yorumuyla “İnsan, Hz. Resûlden duyduğunu anlasın veya anlamasın, olduğu gibi îmân etmelidir.” der. “Eğer, O’nun gösterdiği tevhide îmân edersen, îmân ettiklerinin tamâmını kendine sıfat edinememiş olsan bile, nasipsiz kalmamış olursun. O’nun peygamberliğine îmân ettiğinde sen peygamber olmadığın halde nasıl ondan bir nasîbin olmasıyla îmânın kudret ve kuvveti artıyorsa, böyle bir müşahedeye erince de Vâhid’den başka zuhûr hâlinde bulunamı göremezsin.”¹⁰⁵

¹⁰² Bursevî, a.e., IV, 343

¹⁰³ Futuhât, I, 36-38; ayrıca bk. Futuhât, III, 78

¹⁰⁴ Futuhât, III, 323-324; Bursevî, Hz. Ebu Bekir’in Hz. Muhammed (s.a.)’e peygamberliğinden önce îmân ettiğini ifade eder. Çünkü, onun beklenen peygamber olduğunu bilmekteydi. Ferahu’r-Rûh, 8

¹⁰⁵ Muhammed Pârsâ, 183

Futûhât'da geçtiği üzere, Hz. Muhammed'e iman eden herkes, hiçbir tabisi bulunmayan nebîye de iman etmiştir. Muhammed ümmeti, Hz. Peygamber'e iman etmekle beraber, her nebînin tabilerine ve içinde bulunan her şeyle amel etmeseler de, Allah katından indirilen bütün kitap ve suhûfun hükümlerine iman etmektedirler. İbn Arabî, "benim de iman etmediğim hiçbir nebî kalmamıştır" der. Hz. Muhammed'in hem önderliği, hem de önceliği vardır: (kıyamette) Bütün resul ve nebîler, O'nun gerisinde bir safta bulunacaktır. Biz ümmeti ise, hem bu resullerin, hem de Hz. Muhammed'in gerisindeyiz. Resullerden bir kısmı, Hz. İsa gibi, hem bizim safımızda, hem de peygamberler safında olarak iki şekilde haşrolacaktır. Ümmetlerin tümüne gelince onlar, bizim gerimizde olacaklardır. Bizim de iki sûretimiz olacaktır. Bir sûrette resullerin safında ki bunlar ümmetin âlimleridir. Öteki sûret de, onlara imanımız mucibince resullerin gerisindeki safta bulunacağız. Diğer ümmetler de, aynı şekilde bir bizim gerimizde, bir de peygamberlerin gerisinde haşr olacaklardır. Bunlar, âhiretteki haşırde, âlimlerin durumlarıdır.¹⁰⁶

Hz. Mevlânâ da Hz. Peygamber (s.a.)'e îmânını şu şehâdetle bildirmektedir:

"Bilirim ve bildiririm ki, Allah'tan başka tapacak yoktur; onun ortağı yoktur; yine bilir ve bildiririm ki, Muhammed (s.a.) her varı, her varlığı dilediği gibi yaratan padişahlar padişahının elçisidir. Güzel işleri yaptırın, hevâ ve hevâye uymaktan, kötü işlerde bulunmaktan uzaklaştırmak, güzel ve yüce huyları bildirmek için gönderilmiştir. Allah, ona, tertemiz soyuna-sopuna sahâbesine ve zevcelerine rahmet etsin, çok çok esenlikler versin."¹⁰⁷ "Bilir ve bildiririm ki, Hz. Muhammed (s.a.) O'nun kulu ve elçisidir. Onun şeriatıyla evvelki şeriatların hükümleri kalkmış, gitmiştir. Peygamberliğiyle, şeriat sahibi peygamberlerin peygamberlikleri bitmiştir."¹⁰⁸

Bursevî, Allah ve Resûlüne imânın, ancak, kalben tasdik, güçlü bir irâde ile ve şeriata da sınıksız sarılmakla olacağını ifade eder. İnsanın kurtuluşu, ancak buradadır, başka şeylerde değil. Rivâyet edilir ki, mü'minler, "sizden cehenneme uğramayacak yoktur" (Meryem, 19:71) âyet-i celîlesi gereğince, cehenneme uğrayınca, Allah, tevhidlerin sevabını bir gemiye, Kur'an-ı Kerîmi gemi halatına, namazı ise, gemi yelkenine çevirir. Hz. Muhammed Mustafâ (s.a.)'i de, geminin kaptanı kılar. Mü'minler, Allah'a tekbir getirerek gemiye binerler. Böylece gemi, cehennemin ateş denizi üzerinde güzel bir rüzgârla yüzer. Mü'minler de bu denizden sağ salim geçerler.¹⁰⁹

Alâuddevle Simnânî (öl.1335) için de Allah'a inanan bütün bireyler O'nun peygamberine ve yeniden dirilişe inanmak, zorundadır. Ne sahip oldukları akıl, ne de düşünce ve istekleri onları yönlendiremez. İnananlar, kendilerini Hz. Muhammed (s.a.)'in o müthiş özüne bağlamalıdır. Bu, tek kurtuluş yoludur. Simnânî, Hz. Muhammed (s.a.)'e inanmanın temel amaçlarından birinin bu dünyada ve öte dünyadaki eziyet ve sıkıntılardan kurtulmak olduğunu tekrar tekrar vurgulamasına rağmen, o gerçek inananların, Allah için inandıklarını söyler.¹¹⁰

¹⁰⁶ Futuhât, III, 414

¹⁰⁷ Mevlânâ, Mecâlis, 46

¹⁰⁸ Mevlânâ, a.g.e., 94

¹⁰⁹ Bursevî, Tefsîr, III, 410

¹¹⁰ Elias, a.g.e., 111

A. Hz. Peygamber'in Şeriat ve Risaleti

Şeriat, Hz. Peygamber (s.a.)'in Allah Teâlâ tarafından getirdiği itikadî ve amelî hükümlerin tamamıdır. Fahr-i Âlem (s.a.)'in dini ki, İslâm dini ve yeni şeriattir. İslâm, diğer bütün dinlerin hükümlerini nesh ve tebdil etmiştir. Kıyâmete kadar bâkîdir. Bundan dolayı da diğerlerinden hayırlı ve fazîletlidir. Zira şeref ve fazîlet bakımından sonra gelen hüküm, öncekini yürürlükten kaldırır. Gâh olur ki sûreten teahhur, mânen tekaddümü nefyetmez.¹¹¹

Yahudi birisi Hristiyan olduğunda ya da Hristiyan bir kişi Yahudiliğe girdiğinde öldürülüp öldürülmemesi gerektiği tartışılmıştır. Fakat, onlardan biri Müslüman olduğunda böyle bir fikir ayrılığı olmamıştır. İbn Arabî, zahir ulemâsının, Yahudi ve Hristiyanların dinlerini İslâm ile değiştirmelerinin şart olduğunu söylediklerini, fakat aslında durumun böyle olmadığını ifade eder. Hristiyanlar ve Ehl-i Kitâb'ın tamamı, Müslüman olduklarında dinlerini değiştirmiş olmazlar; çünkü Hz. Muhammed'e iman etmek ve onun şeriatına girmek, onların dinlerinde zaten vardır. Hz. Peygamber'in risaleti herkese yöneliktir. Bu nedenle de Ehl-i Kitâp'tan olan hiç kimse, Müslüman olduğunda, dinini değiştirmiş sayılmaz.¹¹²

B. Hz. Peygamber (s.a.)'in yolu: Sırât-ı Mustakîm

“Sırat,” lügatte açık yol, en büyük cadde demektir. En büyük yol budur. Hakk'a giden bütün yollar, buradan geçer. Onun için bu yolu takip etmek gerekmektedir. “Mustakîm” ise, gayet düzgün, bir eğriliği bulunmayan, takip edenini muhakkak maksûduna kavuşturan yol demektir. Maksûd Allah'tır. Kim Allah'ı dost edinirse, Allah, onu gözetmeyi üzerine alır.¹¹³

Sırât-ı Mustakîm, Kur'an'ın gösterdiği sağlam ve doğru dindir. Peygamber Efendimiz (s.a.)'in güzel ahlâkıdır. Çünkü onun hakkında Allah Teâlâ, “Sen Yüce bir Ahlâk üzeresin.” (Kalem, 68:4) buyuruyor. O sırât-ı müstakîm, insanı ya cennete götürür, ki bu ashâb-ı yemîn; yani amel defterleri sağdan verilecek olanların yoludur, ya da sâbikûn ve mukarrebûn olarak adlandırılanların yoludur. Bu da insanı Allah'a götürür, O'na yakın kılar. Şu iki âyet, buna delildir.: “Allah, sizi selâm yurduna çağırır.” (Yûnus, 10:25) “Dilediğimizi kendisiyle doğru yola erıştirdiğimiz bir nûr kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin. Doğru yola, Allah yoluna erıştirirsin.(Şûrâ, 42:52-3)¹¹⁴

Şeyh Sa'dî, (k.s.) der ki:

*Eğer tuttuğun yol, tarîk-ı mustakîm değilse,
Senin seccâdeni ateş üzre sererler.*¹¹⁵

¹¹¹ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 7

¹¹² Futuhât, 131; İbn Kayyim el-Cevziyye de bir yahudinin, hristiyanın Hz. Muhammed (s.a.)'in nübüvvetine inanıp ona iman etmedikçe, Hz. Musa ve Hz. İsa (a.s.)'a inanmayacaklarını ifade eder. İğâsetu'l-Lehfân, Kâhire, 1961, III, 341

¹¹³ Bursevî, Tefsîr, I, 7

¹¹⁴ Bursevî, a.g.e., a.y.

¹¹⁵ Bursevî, a.e., a.y.

Muhammed Pârsâ, Sırât-ı Mustakîmin, tevhid yolu ve Hak dîn olduğunu açıklar ki bu yol tektir. Bütün peygamberlerin tek ve müşterek yolları budur. Allah Teâlâ, “Ey Nebiyy-i Zîşân, de ki: - Ey ehl-i Kitâb! Sizinle bizim aramızda bulunan müşterek bir ikrâra, yani, Allah’tan başkasına ibâdet etmemeğe ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmamaya gelin.” (Âl-i İmrân, 3:64) Tevhîd-i Bârî, Nübüvvet ve Kitaplar hakkında bütün peygamberler aynı şeyi söylemişlerdir. Hazret-i Ahmed - sallallahu aleyhi ve sellem-’in söylediği ise, bunların en kâmil, en efdal ve evsattır. Tevhîdin hakîkatine ermenin tek yolu, peygamberlere bağlı velîlere, sonra da peygamberlere kalbi bağlamaktır.

Şeyh, Ebû Yezîd Bistamî (kuddise sırruhu), “Allah’a giden yollar, mahlûkât adedinceidir. Fakat saîd olan, bu kadar yoldan en güzelini bulup, hidâyete erendir. Tevhîd yoluna sülûk şekillerinde de değişiklikler vardır. Seyr u sülûk usulleri farklıdır. Fakat, murâd ve maksûd birdir. Yolun hakîkati de birdir. Bütün peygamberlerin yollarının aslı da tektir. Dinlerin ve şeriatlerinin farklılığı, ümmetlerinin birbirinden farklı olmasından dolayıdır” der. Fakat, bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.), bütün isimleri câmî bulunan ism-i a’zam sahibi, istîdâdî, istîdâtların en kâmilî, en büyüğü, en sağlamı ve âfetlerden en korunmuş bulunanı olmasıyla onun ümmeti de, diğer ümmetlere nisbetle istîdâtları en yüksek olan ümmettir. Nübüvvet ve risâlet, işte onun nübüvvet ve risâletinin kemâliyle son bulmuştur. Onun davet ve şeriatının kemâliyle, O’nunkinden başka bütün dâvet ve delâletler nesholunmuş, gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin zamân ve mekânlarına göre zuhûr eden yolları sırât-ı mustakîm-i Muhammedî’nin vahdetinde ve Allah tarafından makbul olan yegane şeriatı dercolumuştur. Artık “Kim İslâm’dan başka din ararsa, asla ondan kabul olunmayacaktır.” (Âl-i İmrân 3: 85) ¹¹⁶

Muhammed (s.a.), Allah’ın resûlü, âlemlerin Rabb’inin habîbidir. Sevilen ve güzel olan her şey, arzulanan ve sevilen içindir. Bunun için Allah Teâlâ, “Muhakkak sen yüce bir ahlak üzeresin” (Kalem, 68:4) buyurmuştur. Bir başka âyette, “Muhakkak sen, gönderilen elçilerdensin” (Yasin, 36:3) derken, diğer bir âyet, “Muhakkak bu, dosdoğruca benim yolumdur. Ona uyun başka yollara uymayın.” (Enfâl, 8:153) şeklindedir. Cenâb-ı Hak, peygamberimizin dinini dosdoğru yol olarak isimlendirdi. Ve diğer dinleri âyette geçtiği üzere “başka yollar” a dahil edip, onlara uymaktan menetti. Allah Resûlü Muhammed Mustafâ (s.a.) Efendimiz de hem şükürünü ifade, hem de insanlara hidâyeti göstermek için şöyle buyurur: “Hidâyetlerin en hayırlısı, Muhammed’in hidâyetidir.” ¹¹⁷

İmam Rabbânî, “De ki: İşte benim yolum budur: Allah’a basîretle da’vet ederim. Ben ve bana uyanlar...” (Yûsuf 12:108) ayetiyle sûfilerin seyri arasında bir ilişki kurar: Rabbânî, öncelikle, sûfî hayatta dört seyrdan bahseder. İlki, seyr ilallah’dır. bu yürüyüş, en düşük bilgiden en yüce bilgiye doğru Vâcip Teâlâ’nın ilminde son bulan ilmî bir harekettir ve **fenâ** diye isimlendirilir. İkinci yürüyüş, seyr fillahda gerçekleşir. Hiçbir isimle, sıfatla idrâk edilemeyen

¹¹⁶ Muhammed Pârsâ, 130 vd.

¹¹⁷ Rabbânî, a.g.e., I, 80

vücûb mertebesindeki ilmî bir harekettir ki, bu da **bakâ** diye isimlendirilir.¹¹⁸ Seyr anillah billah, üçüncü seyrdir. En yüce olanın ilminden en düşük olanın ilmine inen ve mümkinât âlemine dönünceye kadar süren bir harekettir. Sâlik burada Allah'ı, Allah'la unutan âriftir. Kaybettiği halde bulan, ayrı kaldığı halde kavuşan, uzak olduğu halde yakın durumda olandır. Seyr fî'l-eşyâ, artık son duraktır. Bu, ilk seyirde bu ilimlerin hepsi yok olduktan sonra, basamak basamak eşyânın gerçek bilgisine ulaşmaktır. Bu dördüncü seyr, birinci seyrin karşılığıdır. Üçüncü seyr de ikinci seyrin mukâbili olmaktadır. Seyr ilallah ve seyr fillah, fenâ ve bekâdan ibaret olan velâyeti elde etmeyi öngören bir süreçtir. Üçüncü ve dördüncü seyre gelince, bu, peygamberlere mahsûs olan davet makâmına ulaşmak içindir. Yine onlara tam manasıyla tâbî olan kâmil zâtların da bu büyük peygamberlerin makâmından nasîbi vardır. işte bu da âyetteki durumdur.¹¹⁹

C. Hz Peygamber (s.a.) Alemlere Rahmet

Bursevî, “Allah’ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesnâ şeytana uyup giderdiniz.” (Nisâ, 4:83) âyetindeki lütuf ve rahmetin, hakîkatte Hz. Peygamber (s.a.) olduğunu söyler. Nitekim, “Ümmîlere içlerinden kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitâb’ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur. Şüphesiz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler. Bu, Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine verir.” (Cumâ, 62:2-4) “Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ, 21:107) âyetleri de buna delalet eder. Hz. Peygamber (s.a.) var olmasaydı ve peygamber olarak gönderilmeseydi, “onlar daha önce” yani, o peygamber olarak gönderilmeden önce “şüphesiz apaçık bir delâlet içindeydiler.” (Cumâ, 62:2) âyetinde ifade buyrulduğu gibi dalâlet çölünde şaşkın şaşkın dönüp kalacaklardı. Gerçekten Araplar, ateş çukurunun ağzına kadar şeytanın peşinden gitmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.), onlara Allah’ın bir lütuf ve rahmeti oldu ve onları bundan kurtardı. (Âl-i İmran, 3:103)

Hz. İsâ (a.s.) semâya cesediyle birlikte yükseldiği halde Hz. Peygamber (s.a.)’in şerefli ve tertemiz cesedinin dünyâ toprağında kalışının izahı sadedinde Üftâde Efendi adıyla meşhur şeyh Hazretlerinden naklen “*el-Vâkıatu’l-Muhammediyye*” de şöyle denilmiştir: Onun temiz cismi burada cesedler âlemini ıslah ve düzenleme için kalmıştır. Çünkü o, zâtın tılsımıdır. Dolayısıyla bütün düzen, onun şerefli varlığı sayesinde.¹²⁰

Hz. Peygamber için, “Resûlüm Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ, /107) buyruldu. Çünkü o, mutlak âlemlere ebedî bir rahmettir. Dünya devâm ettiği müddetçe getirdiği dinin ahkâmı bâkîdir. Resûlullah (s.a.)’in rahmet oluşu, âhiret hayatı için de

¹¹⁸ Rabbânî, başka bir mektubunda bu iki seyri, inkita’ (fenâ) ittisal (bekâ) terimleriyle ifade eder. I, 198

¹¹⁹ Rabbânî, a.e., I, 195-6

¹²⁰ Bursevî, Tefsîr, IV, 153; VII, 98

geçerlidir. Zira bütün yaratılmışlar, onun şefkatine muhtaçtır. Hatta İbrâhim (a.s) da buna dahildir.¹²¹

Yine aynı âyetin tefsîrinde Bursevî, Peygamberimiz (s.a.)'in hem hayâtı, hem ölümünün rahmet olduğunu belirtir. Peygamber Efendimiz (s.a.), şöyle buyurmaktadır: “Allah bir ümmete rahmet etmek istediği zaman, peygamberlerini önceden öldürür ve onu, onlar için bir öncü kılar.”¹²²

Abdulkerim Cilî'ye göre rahmet, özel rahmet (rahmet-i hâssa) ve genel rahmet (rahmet-i âmme) olmak üzere iki türdür: Özel rahmet, Allah'ın kullarına özel zamanlarda verdiği şeydir. Genel rahmet ise, Muhammed (s.a.)'in hakikatidir ki, Allah, bütün eşyânın hakikatlerine onunla rahmet etmiş, böylece her varlık, kendi mertebesinde zuhûr etmiş ve onun aracılığıyla varlıkların kâbiliyetleri, (kavabil) feyz ve cûdu kabul etmeye hazır hale gelmiştir. Bu sebeple Câbir hadisinde de belirtildiği gibi Allah'ın yarattığı ilk şey, Muhammed'in (s.a.) rûhudur. Allah, onunla varlıklara rahmet etmiş, eşyâyı onun modeline (nüsha) göre yaratmış ve onun hakikatinden çıkarmıştır. Bu sebeple kendisi ile rahmet edilmek üzere arş, kürsî, diğer süflî ve ulvî âlemler ondan yaratılmıştır. Şu halde bütün bunlar, onun yüce modeline (nüsha) uygun olarak yaratılmıştır. Bu yüzden Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Çünkü bütün âlem, sevgilinin (habîb) kopyasıdır (nüsha). Sevgili ise, “rahmet edilen” (merhûm)'dur. İşte bu nedenle varlıktaki rahmet hükmü, aslıdır (lâzım); gazab hükmü ise ârızdır. Çünkü rahmet, zat sıfatlarından olduğu halde, gazab, adalet sıfatlarındandır. Adalet ise, bir fiildir. Zat sıfatları ile fiil sıfatları arasında büyük fark vardır. Bu anlamdan dolayı Allah, “Rahmân” ve “Rahîm” olarak isimlendirilir; ama “gazbân” ve “gazûb” olarak isimlendirilmez. “Allah daima Rahmân ve Rahîmdir” denilebildiği halde mutlak olarak “Allah daima gazab edici (gazbân) ve gazûbdur” denemez. Bütün bunların sırrı, rahmetin gazabı geçmesidir. Çünkü “sevgili”ye (habîb) nisbetle varlık, sûrete nisbetle ayna veya zata nisbetle sıfat ya da bütüne nisbetle parça gibidir. Nitekim rahmet, Muhammed (sav) sebebiyle bütün varlıkları kapsamıştır:

Varlıklar, seni elde ederler, Ey insanların en hayırlısı!

Aynı şekilde dallar (furû') kökleriyle güzel olur.

Sen, sevgilisin. Bütün varlık ise, senin nüshandır.

*Sevgilinin olan her şey de, sevgilinin kendisidir.*¹²³

Peygamberimiz, âlemlere rahmettir. Çünkü, Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Sen içlerinde iken Allah onlara azab etmez. Onlar, bağışlanma dilerlerken de elbette Allah, onlara azab edecek değildir.”¹²⁴

¹²¹ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 7; Bursevî, burada Celvetiyye tarikatının diğer tarikatları nesh etmediğini ifade eder. fakat, son tarik olduğu için, Celvetiyye, diğerlerinden üstündür. Onun için de, Celvetiyye tarikatından ayrılıp, başka bir tarikata giren cezalandırılır. Hanefî mezhebinden olanların Şâfiî olduğunda ta'zîr bulunduğu gibi. Amma bu sözden Halvetî olanların da gönlü incinmeye. Zira bir nesnenin bir yönden diğerine üstünlüğü, diğerinin dahi, başka bir yönden ona üstün olmasına engel değildir. Halvetî ve Celvetî ayrımı için ayrıca bk. Bursevî, Tefsîr, I, 285

¹²² Bursevî, Tefsîr, II, 579; Müslim, Fezâil, 24

¹²³ Cilî, el-Kemâlâtü'l-İlâhiyye, 40

Özellikle zor ve sıkıntılı işlerin halledilmesi noktasında Mevlânâ'nın rahmet peygamberine yalvarışı şöyledir:

“Ey Allah'ın elçisi, ey gökyüzündekilerin de müşküllerini halleden, yeryüzündekilerin de, ey “Âlemlere rahmet olan” müşkülümüzü hallet; bugün gökyüzündekilerin de müşkülünü halleden sensin, yeryüzündekilerin de.”¹²⁵

D. Hazret-i Peygamber'in Sözleri

Lugatte hadîs, yeni manasınadır. Halkın örfünde, söz manasınadır. Hadisçilerin örfünde ise, Hz. Peygamber (s.a.)'den aktarılan sözlerdir.¹²⁶

Mevlânâ, Hz. Peygamber'in sözlerini, denizdeki inciye benzetir: “Ahmed neyi söylerse, hakîkatte o söz, hakîkat denizidir. Onun sözleri, denizin incileridir. Çünkü, gönlü, denizle birdir onun.”¹²⁷ Yine O, *Mecâlis*'te sözlere Hz. Peygamber'in kelâmıyla başlamanın önemini vurgular:

“Şeriat bilginlerince, ümmete vaaz edenlerce sünnet, âdet şudur ki; bu işe başlarken, Ademoğullarının ulusunun tertemiz hadisleriyle başlarlar. Şimdi bu özü doğru duâcı da, o dosdoğru yola ayak basmak, o pekişmiş ana caddeye girip yürümek ister.”¹²⁸

İbn Arabî, *Kitâbu'l-Mübeşşirât*'ta, henüz ilim tahsiline başlamadığı bir dönemde, dostlarının, kendisini rey kitaplarına yönelttiklerinden bahseder. Fakat o, rüyasında, kendisini öldürmek isteyenlerce kuşatılmış bir durumda görür. Hiçbir sığınağı yoktur. Sonra Hz. Peygamberin üzerinde olduğu bir yükselti görerek hemen Hz. Peygamber'e sığınır. Peygamber (a.s), İbn Arabî'yi kolları arasına alır ve sıkıca sarılarak şöyle der: “**Dostum, bana tutun, selâmette olacaksınız**” İbn Arabî sonrasında hadis öğrenme üzerinde yoğunlaşır.¹²⁹

İbn Arabî'nin *Vesâyâ*'daki tavsiyelerinden biri, hadislerle ilgilidir: Hadislerin sahihini ve zayıfını araştırıp, usûle uygun olanlarını al. Peygamber (s.a.) den nakledilen hadislerin senedi sahih olmasa bile usûle uygun olmayanları atma. Çünkü, temel prensiplere uygunluğu onu kuvvetlendirir. Fakat usulle tamamen çelişen haberleri, sahih de olsa alıp onlarla amel etme. Onun başka bir te'vilini bilmiyorsan, böyle yap. Mütevatir olmayan “Âhad haberler” zannı galip ifade ederler. Sen, Kitabullah ve mütevatir sünnete sarıl. Bu ikisi, en güzel dost ve arkadaşır.¹³⁰

İbn Arabî, Hz. Peygamberle başbaşa konuşmadan önce sadaka verilmesini emreden ayete (Mücadele, 58:12) işaret ederek şunu söyler: Resûl-i Ekrem ile gizli konuşmak istediğin zaman, ki bu ondan rivayet edilen hadisleri okuma anıdır, konuşmadan önce sadaka ver. Çünkü

¹²⁴ Bursevî, Tefsîr, I, 178

¹²⁵ Mevlânâ, Mecâlis, 15

¹²⁶ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 149

¹²⁷ Mevlânâ, Mesnevî, VI, 68

¹²⁸ Mevlânâ, Mecâlis, 47

¹²⁹ İbn Arabî, Kitâbu'l-Mübeşşirât, yazma, Fatih, 5322, vr.90

¹³⁰ İbn Arabî, Vesâyâ, 170

bu, baştan başa büyük bir hayırdır. Abdestsiz isen abdest al, tertemiz ol, böyle yapmakla emrolundun. Şeriatın belirlediği sadakalar çok çeşitlidir. Hadiste bildirildiğine göre, “Lâilâhe illallah” demek, sadakadır, tekbîr, tesbîh, hamd, ma’rûfu emretmek, münkerden sakındırmak hepsi sadakadır.”¹³¹ Sen, hadis okumak istediğin zaman, kendi durumunu şöyle bir kontrol et. İnsanların genelinin, peygamberle konuşma yolu, hadis okumaktır. İçinde bulunduğun durum, senin ne tür bir sadaka yapmana imkan veriyorsa, okumadan önce bu işi yap. Allah Teâlâ bu konuda seni serbest bırakmıştır. Sadakayı verdikten sonra hadis okumaya başlayabilirsin.¹³²

Peki sadakanın en güzeli nedir? sorusu İbn Arabî’ye sorulduğunda, şu mükemmel cevapla karşılaşılır:

“...Ve insan için sadakaların en hayırlısı, bizzat kendisini tasadduk etmesi, kendi benliğini bırakmasıdır.”¹³³

Ulemâ arasında ümmetin en üstünü hadîs âlimleri olabilir mi? sorusuyla birlikte Rabbânî’ye yöneldiğimizde O, Alimlerin, zâhiri tebliğ etmekle meşgul olduğunu söyler. Sûfiler ise, bâtna ihtimam gösterirler. Hem âlim, hem de sûfî olan ise kibrît-i ahmer olup, hem zâhir, hem de bâtında davet ve tebliğ hakkı var, demektir. Hz. peygamber’in hem vekîli hem de vârisidir. Bazı kişiler, bu ümmetin Hz. peygamber (s.a.)’in hadislerini tebliğ eden hadisçilerinin ümmetin en üstünleri olduğuna inanmışlardır.¹³⁴ Bununla mutlak olarak onların en üstün olduğu söyleniyorsa, bu tartışmalıdır. Zâhirî tebliğcilerin en üstünü olduğu kastediliyorsa, bu mümkündür. Mutlak anlamda üstünlük, hem zâhirî hem de Bâtınî tebliğ ve daveti cem etmiş olanlara mahsustur. Zira tebliğin bir bölümü ile yetinmekte, mutlak üstünlük ile bağdaşmayacak bir eksiklik vardır. Zâhir asıldır, kurtuluşun göstergesidir, bereketi çok, menfaati umûmîdir. Ancak onun kemâli bâtna bağlıdır. Bâtını olmayan zâhir eksik, zâhiri olmayan bâtın ise, güvenilmezdir. Hem zâhiri, hem de bâtını cem etmiş olan kibrît-i ahmerdir.¹³⁵

E. Hz. Peygamber’in Süneti ve Sünnete Sarılmak

*Ey Allah’ın peygamberi, selâm sana!
Fevz ve felâh, senin huzûrundadır.
Eğer ben senin gittiğin yoldan gitmezsem
Ümmetinin isyankarlarından olurum
İsyân yükünün altında ezilir, ayakta duramam
Eğer Zât-ı risâletin elimden tutmazsa.¹³⁶*

Bîşr b. El-Hâris (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir:

“-Rüyada Peygamber (s.a.)’i gördüm. Bana:

¹³¹ İbn Hanbel, Müsned, V, 168

¹³² İbn Arabî, Vesâyâ, 102-103

¹³³ Futuhât, II, 47

¹³⁴ İbn Arabî, bu düşüncededir. bk. Futuhât, III, 50; ayrıca, Ali Vasfî Kurt, a.g.e., 569

¹³⁵ Rabbânî, a.g.e., II, 151-2

¹³⁶ Molla Câmî’nin bu mısraları için bk., Bursevî, Tefsîr, I, 107

“-Yâ Bişr, bilir misin Allah Teâlâ niçin seni akranlarından üstün kıldı?” diye sordu. Ben: “Hayır yâ Resûlallah” dedim. O:

“-Sünnetime tâbi olman, Sâlihlerle hizmet etmen, din kardeşlerine nasihatta bulunman, ashâbımı ve ehl-i beytimi sevmen sayesinde. Seni iyilerin makâmına ulaştıran bunlardır” buyurdu.¹³⁷

Ebu Bekir Râzî, İbrâhim Havvâs’ın şöyle dediğini nakleder: “İlim, çok rivâyet bilmek değildir. Ancak, bildiğini yapan, yapılmasına çalışan, ameli az bile olsa, sünnet-i seniyyeye riâyet eden kimsenin ilim sahibi olduğundan bahsedilebilir, başka değil.”¹³⁸

Attâr’ın *Tezkire*’sinde Şah Şucâ Kirmânî’nin firâset ve sünnete tâbi olma ilişkisini kurduğu bir sözü geçer. O, şöyle der: “Her kim, gözünü haramdan sakındırır, nefisini arzularından alıkor, sürekli murâkabeyle içini mamur eder, sünnete tâbi olmak sûretiyle dışını süsler ve helâl yemeyi de alışkanlık edinirse, firâseti hiç şaşmaz.”¹³⁹

İbn Arabî’ye göre, şeriat ahkâmı için temel asıl üçtür: Kitap, Mütevatir Sünnet ve İcmâ. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Allah’tan sakının. Allah size öğretir.” (Bakara, 2:282) “Eğer Allah’tan korkup sakınırsanız, O size iyiyi kötüden ayırdedecek bir anlayış (furkân) verir.” (Enfâl, 8:29) “Allah’tan korkun ve peygamberine iman edin ki, rahmetinden size iki pay versin. Size kendisiyle yol alacağınız bir nûr ihsân etsin. Ve sizi bağışlasın.” (Hadîd, 57:28)

Buradaki âyetlerde, sakınma ve korkma emri ile, takvânın insanlar için meşrû kılınmış olan bir amel olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse, takvalı olunması gereken hangi konu olursa olsun, bunun hükmü mutlakâ aslî delillere dayanmalıdır. Bir sözünde Cüneyd, “Bizim bu ilmimiz, Kitap ve sünnetle kayıtlıdır. “ demiştir. İndirilmiş olan şeriatlara inanmayanlar, riyazât, mücahede ve nefsi tabîî etkenlerden arındırma konusunda bizlerle eşit oldukları ve bizim gibi indirilmiş şeriatlarla amel edenlerde meydana gelen temiz ve arınmış ruhlarla ilişki kurma onlarda da olduğundan halkın gözünde bizlerle hikmet ehli arasında bir benzerlik meydana geldi. Cüneyd, bu sebeple bizim amellerimizin temelinde Kitap ve Sünnetin olduğunu vurgulamıştır. Kıyamet gününde de biz, bu özellikle onlardan ayrılacağız. Çünkü bizim ilahiyat konusunda olan zevkimiz onlarda yoktur. Onların feyizleri rûhânî olmakla birlikte, bizimki hem rûhânî hem de ilahîdir. Çünkü bizler adına şeriat denen bir yola sülûk ettik. Bu yol da bizleri şeriat sahibine ulaştırmıştır. Cenâb-ı Hak, şeriatı kendisine ulaşan bir yol kılmıştır.¹⁴⁰

Fusûs’un baş tarafında İbn Arabî Allah’tan isteğinin, onun yardımından kuvvet alarak bunu başkalarına da vermek ve Hazret-i Muhammed’in temiz şeriatına bağlanmakla beraber, dindaşlarını da bu hükümlere bağlamak ve O’nun has ümmetleri zümresiyle haşrolmak olduğunu

¹³⁷ Bursevî, a.g.e., VII, 272

¹³⁸ Muhammed Pârsâ, 184

¹³⁹ Attâr, *Tezkire*, I, 373-4

¹⁴⁰ *Futuhât*, II, 162

ifade eder.¹⁴¹ Bursevî, *Tefsîr*'inde İbn Arabî'nin insan ve sünnet arasındaki bağı kurduğu şu tesbitlerine yer verir:

İnsan, şer'î bakımdan şu durumlardan birine dahildir:

“Sırf Bâtınî olur. Bize göre bu kimseler, hal ve fiil bakımından tevhidin tecrîdi görüşünü savunurlar. Bu görüş ise, dinî hükümlerin ibtâlîne ve esaslarının değiştirilmesine sebep olur. Dinî kurallardan birinin yıkılmasına, yeme, içme, cinsî münâsebet gibi adetlere ait dahi olsa Peygamberimiz (s.a.)'in sünnetlerinden bir sünnetin ortadan kalkmasına sebep olan her şey mutlak olarak yerilmiştir. Sırf zâhirî olur. Bu da insanı teccîm ve teşbihe götürür. Ya da, kalpleri, dünya sevgisiyle melekût âlemini müşâhededen perdelenmiş ve sadece zahirî hükümleri bilen fakihlerden birinin mezhebine bağlı olur. Onu, sürekli mezhebinden çıkmaktan korkar halde görürsün. Peygamberimiz (s.a.)'in sünnetlerinden bir sünnet duyduğu zaman, onu başka bir fakîhin mezhebine havâle eder ve onunla amel etmeye yanaşmaz. Bir durum daha vardır ki, o da kişinin delillerini bilerek, şeriata uygun hareket etmesidir. Adım adım şeriati takib ederek Şâri'in yürüdüğü yerden yürümek, durduğu noktada da durmaktır. Bu, güvenilir hadis kitaplarını mütalaa ederek, ya da bu güçte değilse itimada layık hoca ya da şeyhinden duyduğu bilgiler muvacehesinde, ibâdet ve adetlerinde en ufak bir Muhammedî davranışı kaçırmamak için bütün gücünü sarfetmektir. İşte orta yol ve sünnet yolu budur. Buna uygun davranan sünnete uygun davranır. Ve bu yolla Allah'ın muhabbeti düzgün olur.”¹⁴²

Sünnete ittibâ ve Hz. Peygamber'in yapılmasını emrettiği fiillerine uyma, bizim için vâciptir. Meselâ namazı, onun kıldığı gibi kılmamız,¹⁴³ ayrıca hac menâsikini ondan almamız¹⁴⁴ gibi. Şeyhlerin terbiyesi altında olan müridlere gelince, onlar, şeyhlerinin hükmü altındadırlar. Eğer bu şeyhler, Allah nezdinde öne geçirilmiş hakîki şeyh konumunda iseler, Allah'ın kulları arasında insanların en fazla nasihata lâayık olanlarıdır. Durum böyle değilse, hem onlara, hem de peşinde gidenlere Allah katından büyük bir günah vardır... Şeyhler de sorumluluk altındadır. Emroldukları belirli fiiller dışında onların davranışlarına uyulmaz... Hz. Peygamber'den başka hiçbir kimsenin fiiline uyulmaz. Çünkü, insanların halleri değişiktir. Birisi için sağlıklı olan bir amel, başkası için hastalıklı olabilir.¹⁴⁵

Hâce Abdulhâlık Gucdvânî, manevi evlâdı Hâce Evliyâ-ı Kebîr'e bıraktığı vasiyetnâmede şöyle der: “Ey oğul! Sana vasiyetim şudur: bütün hallerinde ilim, edep ve takvâ üzere ol! Önceki sâlihlerin eserlerini etraflıca araştırıp incele! Sünnete önem ver ve cemaate devam et! Fıkıh ve hadis öğren!”¹⁴⁶

Hâce Alâeddîn Attâr Nakşibendiyye yolunun önemli esaslarından olan sohbetin, sünnet-i müekkeke olduğunu belirterek, bunun her gün ya da iki günde bir adâbına uygun olarak

¹⁴¹ Fusûs, Nuri Gençosman trc., 21

¹⁴² Bursevî, *Tefsîr*, VI, 368-9

¹⁴³ Buhârî, *Ezan*, 1; *Edep*, 27; *Müsned*, IV, 53

¹⁴⁴ *Müslim*, *Hac*, 310, *Müsned*, III, 301,318, 332, 337, 366,367, 378

¹⁴⁵ *Futuhât*, II, 190

¹⁴⁶ Ali b. Hüseyin es-Safi, a.g.e., 31-2; 61-2

yapılmasını ister.¹⁴⁷Vasiyetinde de, “Sohbet, sünnet-i müekkededir, bu sünnete sürekli uyunuz. Gerek fert, gerek cemâat olarak sohbet sünnetini terk etmeyiniz” der.¹⁴⁸

Bursevî de sünnet ve sohbet ilişkisini şöyle kurar: Resûlullah (s.a.)’in sohbetinde bulunma fırsatı elden gittiye de, onun sünnetiyle ve onun sünnetini sevenlerle sohbet mümkündür. Bu, kıyamete kadar devam edecektir. Büyüklerin sohbetinde bulunmanın ve müttakî kimselere yakın olmanın tesiri büyüktür. Hakk’ın ve resûlünün kelâmını dinlemenin faydası tamdır. Fakat esas olan, Allah’ın Tefvîk ve hidâyetidir.¹⁴⁹

Şeyh Alâeddin Âbîzî de “Sünnete farz gibi önem vermeyen tâlibin dini eksiktir. Sünnetler ve edeplere gerektiği gibi sarılmak gerekir. Bütün zâhir ve bâtin mutluluğu buna bağlıdır”¹⁵⁰ ifadesini buyurur.

Nakşî büyüklerden Mevlânâ Yakub Çerhî der ki: “Medîne’de bir şeyh gördüm. Şeyhi olmayan tâlibin bir yere varamayacağı düşüncesindeydi. Ona dedim ki: “Bugün size dininizi tam olarak bildirdim ve nimetimi tamamladım.” (Maide 5:3) âyetine göre Kitap ve Sünnetle amel etmek yeterlidir. Bunun dışında bir insanın uyması gereken bir pîrinin olması şart değildir.” Bu sözüm karşısında şeyh sustu kaldı. Daha sonra bu hadiseyi Hâce Bahâeddin Nakşibend Hazretlerine arzyledim. O, benim bu sözümünden hoşlanıp, kabul buyurdu.¹⁵¹

Bursevî’nin *Tefsîr*’inde belirtildiği üzere, şeyhin ulu’l-emri, Kitap ve Sünnettir. Böyle olduğu için de şeyhe düşen, vârid-i Hak olarak kendine gaybdan bahşedilen keşf, müşâhede, sır ve hakikatleri, Kitap ve Sünnetin mihengine vurmak, Kitap ve Sünnetin doğru bulduğu, hakkında hüküm verdiği her şeyi kabul etmek, aksi halde reddetmektir. Çünkü tarikat, Kitap ve Sünnetle sınırlıdır.¹⁵²

Başka bazı tarikatların riyâzet ve mücâhedelerine karşılık, Nakşibendilerde sünnete ittibâ ve bidatten kaçınma vardır. Hâce Bahâuddîn Nakşibend demiştir ki: “Yolumuz, en kısa ve en yakın yoldur. Ancak, sünnete sarılmak da gerçekten zordur.”¹⁵³

Rabbânî, “Ey yaren! İki şeyde gevşeklik olmadıkça, mesele yoktur. Birisi, şeriat sahibi Peygamber Efendimiz (s.a.)’in izinden gitmek, diğeri ise, şeyhe karşı sevgi ve samîmiyettir. Bu ikisi varken, binlerce karanlık çökse, bunun korkulacak derecede bir zarar ve ziyânı yoktur. Fakat bu iki şeyden birinde herhangi bir eksiklik meydana gelse- ki bundan Allah’a sığınırız. İşte bu kişi, huzûr ve cem’iyyet hâlinde olsa dahi, zarar üstüne zarardır. Çünkü bu bir istidraç ve sahibi için kötü bir âkıbettir.” der¹⁵⁴

¹⁴⁷ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.e., 133;184

¹⁴⁸ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.e., 136; 188

¹⁴⁹ Bursevî, *Tefsîr*, VII, 102

¹⁵⁰ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.g.e., 267; 340

¹⁵¹ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.e., 378; 483

¹⁵² Bursevî, *Tefsîr*, IV, 102

¹⁵³ Rabbânî, *Mektûbât*, I, 450

¹⁵⁴ Rabbânî, a.g.e., II, 62

Rabbânî için tasavvuf yolunda mahbûbiyetin (sevgi) hâsıl olması, peygamberin sünnetine bağlanmaktan geçmektedir. Bu meydanın eşsiz süvarisi, dünya ve dinin dayanağı, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi, âlemlerin sâhibinin sevgilisi, Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.)’dir. Yola yeni girenlerin bazısında mahbûbiyet manasının kısmen oluşması biraz da olsa Peygamberimizin sünnetine tâbi olmaları sayesinde. Yolun sonunda da bu, sadece sünnete uymakla elde edilir. Mahzâ Allah’ın bir lufu olarak mahbûblara bahşedilen zâtî sevgi de yine peygamberimizin sünnetine tâbi olma sebebiyle gerçekleşir. Dahası, bu zâtî mahbûbiyet, peygamberimizle olan zâtî bir münâsebet aracılığıyla. Yani o kimseyi terbiye eden Allah’ın ismi, Peygamberimizi terbiye eden Allah’ın ismine söz konusu özellikle münâsîp olmasıyla meydana gelir.¹⁵⁵

“Bana uyun ki, Allah da sizi sevsin” (Al-i İmran, 3:31) ayeti gereğince, sevgili peygamberimize uyma konusunda gayret göstermek, kişiyi sevilenlerden olmaya sevkeder. Halis akıl sahibi herkesin, Allah’ın habîbi Muhammed Mustafâ (s.a.)’in sünnetine hem zâhiren, hem de bâttin tâbi olması gerekir.¹⁵⁶

Ayrıca, şunu da ifade etmek gerekir ki, insan, farklı şeylere alâka duyduğu ve bunlarla lekelendiği sürece mahrum kalır. Hakikat-ı câmi’ a olan kalp aynasını, Hak Teâlâ’nın dışındakilere duyulan muhabbet sebebiyle oluşan pastan artııp parlatmak gerekir. Bu kirleri arındırma ve kalbi parlatmanın en etkili vasıtası Peygamber Efendimiz’in sünnetine tâbi olmaktır.¹⁵⁷

Fazilet, O’nun sünnetine tâbi olmaya ve meziyet de, O’nun şeriatını tatbik etmeye bağlıdır. Meselâ O’na tâbi olma amacıyla yapılan bir kaylûle uykusu, O’na tabi olma amacı güdülmeksizin binlerce gecenin ihyâ edilmesinden daha faziletlidir... Şeriata tabi olanların durumu, latif elmaslarla değerli mücevherler üzerinde çalışanların durumu gibidir. çalışmaları oldukça az olduğu halde, olabildiğince fazla kazanırlar. Buradaki sır şudur: Eğer amel şeriata uygun olursa, Allah’ın razı olduğu bir ameldir. Şeriata uygun olmayan bir amel ise, Allah’ı razı etmez. Razı olunmayan bir amel sevaba nasıl vasıta olabilir?¹⁵⁸

Rabbânî Mektuplarında sünnet ve bidat ilişkisine birlikte yer verir ki ona göre mesud kimse, günümüzde terkedilmiş bir sünneti diriltin ve yaygınlaşmış bir bidati terk edendir... peygamberlik döneminden uzaklaştığı için, sünnet-i seniyyeye uzak kalınmış, bidatler de belirginleşmiştir. Nihayet, sünneti ihya edecek ve ve bidatleri de ortadan kaldıracak bir kahramana ihtiyaç duyulur olmuştur. Rabbani açıkça ifade ettiği üzere, hiçbir bidatte güzellik bulmaz. Aksine bidatlerde karanlık ve bulanıklık görür. Onun için bidat, din binâsının temeline konan bir dinamit, sünnetse, ortalığı aydınlatan bir yıldız gibidir. İslâm zayıf bir dönemde olduğundan, bidat karanlığına tahammül etmek mümkün değildir. Ve sûfiler de, sünneti aşan noktalarda şeyhlerini

¹⁵⁵ Rabbânî, a.e., I, 21-22 Mahbûbiyyet, Muhammediyetle oluyor...Ayrıca İmâm Rabbânî, sünnetin tam karşısında yer alan bidatin iyisinin ve kötüsünün kabul edilemeyeceğini vurgular. I, 238-9; I, 500; Bursêvî de tefsîrinde, bidatin Hz. Peygambere ihânet olduğunu vurgular. Tefsîr, VII, 82

¹⁵⁶ Rabbânî, a.g.e., I, 82

¹⁵⁷ Rabbânî, a.e., I, 82

¹⁵⁸ Rabbânî, a.e., I, 174-5

taklit etmemeli, sonradan ortaya çıkarılan bidatleri de “şeyhimiz böyle yaptı” bahanesiyle âdet edinmemelidirler.¹⁵⁹

Rabbânî’den sonra 19. yüzyıl Hindistan Müslümanları öncülerinden Seyyid Ahmed Han’a bakıldığında, o, Hz. Peygamber’in “Oğlum! Benim sünnetimi hiçbir kuşku taşımadan aziz bilen beni azîz bilmiş, beni azîz bilen de, cennette benimle olacaktır” anlamındaki ifâdeleri üzerine odaklanmış ve şunları dile getirmiştir:

Ey Müslümanlar! Birazcık düşününüz: Bin cân, kendisini “benimle birlikte” ifadesi uğruna fedâ etmiş olsaydı, yine de az kalırdı. Cennette Allah’ın Peygamberi ile birlikte olmak o kadar mutluluk verici bir şeydir ki, iki dünyada bu olguyla karşılaştırılabilecek bir değer yoktur. Peygamberlerle beraber olmak nimetine ulaşmış bir insan, ne büyük fırsat kazanmıştır! Yazık, neyin peşinde koşuyorsunuz? İyi olan ne varsa, yemin olsun ki, başka bir şeyde değil, başka bir şeyde değil, başka bir şeyde değil, sadece Hz. Peygamber (s.a.)’in sünnetindedir.¹⁶⁰

Mevlânâ için de kılavuzu izlemek, gidilecek yere varmada en temel husustur. O şöyle der:

“Alimin azığı ve sermâyesi, kalemden meydana gelen eserlerdir. Sofinin azığı ve sermayesi nedir? Ayak izleri! Sofi; av peşine düşen ceylanın ayak izlerini görüp onları izleyen avcıya benzer. Bir müddet ceylanın ayak izleri işe yarar. Ondan sonra ise, esasen ahudaki misk kokusu, yolu gösterir. Bu izlere, bu izlemeye şükreder de yol alırsa nihayet o adım atma, o yol alma yüzünden muradına ulaşır. Misk kokusunu duyup bir konak yol almak, iz izleyerek yüz konaklık yol almadan, yüz konaklık yolu dönüp dolaşmadan daha iyidir.”¹⁶¹ Kılavuzsuz yola gidene iki günlük yol, yüz yıllık yol olur.¹⁶²

Yine Mevlânâ şöyle seslenir: “Nerde bir güzel koku alırsanız koklayın. Ne taraftan o âşinanın kokusunu alırsanız o tarafa yürüyün! Nerde bir kişiden lütuf görürsen o adama mukayyet ol.. belki o lütfun aslına yol bulursun, olur ya!”¹⁶³

“Allah’ın peygamberine uymak, ehl-i mânânın görevleri arasındadır.”¹⁶⁴

Hallâc’ın kanının helâl olduğu hakkında verilen fetvâyâ kendisinin vermiş olduğu cevâp, sûfî ve sünnet ilişkisinin kuvvetle korunduğunu ifade etmede önemlidir: “Hallac, fetvâyı veren meclise dedi ki, ‘kanım haramdır. Sözlerimi, kanımı mübah görecektir şekilde te’vil edemezsiniz. Din ve itikâdım İslâm, mezhebim sünnet, hulefây-ı râşidîni, aşere-i mübeşşereyi ve din imamlarını, başta da dört imamı üstün tutarım. Sünnet üzere nice kitaplarım vardır. Benim kanım hakkında Allah’tan korkun!”¹⁶⁵

¹⁵⁹ Rabbânî, a.e., II, 51-5

¹⁶⁰ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 30

¹⁶¹ Mevlânâ, Mesnevî, II, 13

¹⁶² Mevlânâ, a.g.e., III, 47

¹⁶³ Mevlânâ, a.e., III, 54

¹⁶⁴ Eflakî, a.g.e., 228

¹⁶⁵ Muhammed Pârsâ, a.g.e., 119

Velînin seyri ise peygambere tâbi olmadan ve onun Allah yolunda seyr u sülûk ettirmesi bulunmadan mümkün olmaz. “De ki: işte bu, benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar, basîretle Allah’a davet ederiz.” (Yûsuf, 12:108) velînin makâmlardan nasîbi, istîdâdına göre olur. Kul, sünnete riâyetle ve Kâinâtın Efendisi (s.a.)’e uyararak, mertebe ve dereceleri tamamlamaya koşmalıdır. Hz. Ali şöyle der: “ Hz. Peygamber (s.a.)’in izinden giden hariç, bütün yollar, insana kapalıdır.”

*Eğer istersen göreyim îmân yüzünü
Hakkın emir âyinesinden çevirme yüzünü
Çevirme başını O’nun şeriatından başka yere
Kıl kadar ayrılırsan şeriattan kayarsın biçare!*

Şeyh Sadî de şöyle diyor:

*Hz. Peygamber’in yoluna aykırı yol tutan
Menzil-i maksûddan çıkmıştır çoktan
Muhâldir ey Sa’dî ermek tarîk-i safâya
Girerek bir yola ki, aykırıdır sünnet-i Mustafâ’ya.¹⁶⁶*

Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Size Allah’tan korkmanızı ve başınıza Habeşli bir köle de getirilse, dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. İçinizden ömrü olanlar, bir çok hastalıklar görecekler. O zaman benim sünnetime, râşid ve hidâyet rehberi olan halîfelerimin sünnetine sarılın. Sünnetlere dört elle sarılın. Sonradan uydurulup, dîne sokulan şeylerden uzak durun. Çünkü her bid’ât, dalâlettir, sapıklıktır.”¹⁶⁷

F. Hz. Peygamber (s.a.)’e Tâbi Olmak

Sûfilerin Hz. Peygamber (s.a.)’e uymaları konusuyla ilgili *el-Lüma*’da özel bir bölüm ayıran Serrâc, onun (Ahzâb, 33:21) âyetinde de belirtildiği üzere örnek alınması konusuna vurgu yapmaktadır: Hz. Peygamber’e uymak, O’nun “güzel örnek” oluşunun gereğidir. Serrâc, kitabında resûlullah’a uyma konusunda sûfilerden örnekler de verir. Onlar, kendi keşfi bilgilerini peygamber mihengine vurmada oldukça titizdirler: Sehl b. Abdullah der ki: “Kitap ve sünnetin kabul etmediği her türlü vecd ve keşif, bâtıldır.” Ebu Süleyman Dârânî de şöyle konuşur: “Hakîkate ait bazı keşfi bilgiler, kırk gün süreyle kalbimi sarar; ben iki şâhid olmadan onların gönlüme girmesine izin vermem. O iki şâhid; kitâb ve sünnettir.”¹⁶⁸

“(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...” (Al-i İmrân, 3:31) âyetinin yorumunda Bursevî, şöyle der: Allah

¹⁶⁶ Bursevî, Tefsîr, IV, 9

¹⁶⁷ Ebu Davud, Sünnet, 6; Tirmizî İlim, 16; Bursevî, Tefsîr, IV, 112

¹⁶⁸ Serrâc, a.g.e., trc. 94-105

Teâlâ, peygamberine şöyle buyurmuştur: “Onlara de ki: Ben Allah’ın Resûlüyüm. Sizi, O’na çağırıyorum. Eğer siz Allah’ı seviyorsanız, O’nun dini üzere bana uyunuz; emirlerimi kabul ediniz ki Allah da sizi sevip, sizlerden razı olsun.” Muhabbet; gönlün, gördüğü kemâl sebebiyle bir şeye meyletmesidir. Bu sebeple insan, kendisini ona yaklaştıracak şeye daha fazla önem verir. İnsan, hakîkî kemâlin Allah’a mahsûs olduğunu bildiği için muhabbeti ancak Allah’a olur ve Allah için olur. Bu da, Allah’a itâatı dilemeyi ve O’na yaklaştıracak şeyi istemeyi gerektirir. Bu sebeple muhabbet, “itâatı istemek” şeklinde tefsîr olunmuş ve Allah’a itâat, Resûlullah (s.a.)’e tâbi olma şartına bağlanmıştır. Bu nedenle mü’min, Resûlullaha itaate çok önem verir.

Bir sonraki âyet de, Resûlullah’ın şerefine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, kendine tâbi olmayı, habîbine tâbi olmak diye anlatmış ve kendine itâatı da O’na itaat olarak ifade etmiştir. Her kim, Allah’ı sevdiğini iddiâ eder de peygamberinin sünnetine muhâlefette bulunursa, o kimse yalancıdır.

“Peygamber (s.a.)’i sevmek, ancak O’na tâbi olmakla; söz, amel, ahlâk, hâl, sîret ve akîde ile O’nun yoluna girmekle olur. Muhabbet davası, ancak bunlarla sâbit olur. Şüphesiz, peygamberimiz, Muhabbetin kutbudur. Peygamberimizin yolu, muhabbet yoludur. Peygamberimizin yolundan kimin nasîbi yoksa, o kimsenin muhabbetten de nasîbi yoktur. Kim, peygamberimize hakkıyla tabi olursa, o kişinin bâtını, sırrı, kalbi ve nefsi, Peygamberimizin bâtınıyla, sırrıyla, kalbiyle ve nefsiyle uyum sağlar. Bu durumda o, muhabbete mazhar olur. Bu münâsebetle, peygamberimize tabi olan kimsenin, peygamberimize tabi olduğu miktarda Allah sevgisinden nasîbi vardır. Bundan sonra Allah, o kuluna muhabbet eder. bu muhabbetin nûru da, Peygamberimiz’in rûhundan, o mü’minin kalbine sirâyet eder. Bu, belki de bir anda tecellî eder.”¹⁶⁹

Mevlânâ, “tâbi olacaksan, peygamberlerin efendisi, Muhammed (s.a.)’e tâbi ol” der. “Ol ki, Âdem (a.s.) ve bütün peygamber ve velîler, onun sancağının altındadır. Resûlullah (s.a.)’e uyduğun kadar onunla münasebetin kuvvetlenir. Seninle onun arasındaki muhabbet bağı sağlamlaşır. Salât ve selâm getirmek, kabrini ziyâret etmek, müezzinin sözlerine karşılık verip, ezan bitince O’nun için duâ etmek gibi Peygamberimiz (s.a.) ile ilgili davranışlarda bulunarak, O’nun şefâatine lâayık olursun. O peygamberler padişahı, şöyle buyurdu: Bu kül denizinde, bu okyanusta gemi benim! Yahut da, benim cân gözüme vâris olan, doğrulukla benim yerime geçen halîfemdir. Yiğit, gemiden yüz döndürmemen gerek, işte biz, denizdeki Nûh gemisiyiz. Kenan gibi her dağa gitme. Kur’ân’dan, “Bu gün kurtuluş yoktur” âyetini duy!. Gözün bağlı da onun için bu gemi sana aşağı, düşünce dağın da pek yüksek görünmededir. Aman ha aman bu alçacık gemiye hor bakma... Tanrı’nın buna gelip duran ihsanına bak! Düşünce dağının yüceliğine de pek bakma... Çünkü onu bir dalga, altüst ediverir. Kim kutlucasına işin sonunu görürse, hiçbir an, yolda sürçmez! Her an bu düşüp kalkmayı istemiyorsan, bir erin ayak bastığı toprağı gözüne çek!

¹⁶⁹ Bursevî, Tefsîr, III, 75-6; âyetin yorumu için ayrıca bk. Ferahu’r-Rûh, 12

Onun ayağının bastığı toprağı gözüne çek de, bu külhaniliğı başından at! Her seçilmiş erin ayak bastığı toprağı gözüne sürme gibi çek ; o toprak, gözünü hem yakar, hem aydınlatır.”¹⁷⁰

Şu beyitler de Hz. Peygamber’e bağlılığı sadesinde Hz. Mevlânâ’ya atfedilir:

*Yaşadığım sürece ben, Kur’ân’ın bendesiyim,
Muhammed-i muhtârın, yolunun toprağıyım.
Birisi sözlerimden, bundan başka bir söz naklederse,
O sözden de, o sözü nakledenden de şikâyetçiyim.*¹⁷¹

“De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin.” ayetindeki mezkûr ilahî muhabbet, Şeyu’l-Ekber’e göre, Habîb-i Ekrem’e uymanın karşılığıdır. (muhabbetu’l-cezâ’) fakat ezelf ilahî muhabbet, bir şeyin karşılığı olmayıp, lutf-i ilahîdir. Seni Hz. Peygamber’e tabi olmaya sevkeden de işte bu ezelf muhabbettir. Senin Allah’a olan sevgin, işte bu iki sevgi arasında kalan üçüncü sevgidir.¹⁷²

Nübüvvet-i âmme sahibi velînin makamı, peygambere tabi olmaktır. O, uyandır, uyulan değil; hükme konu olandır, hüküm veren değildir. Bu velinin, cennete varıncaya kadar peygamberin izinde gitmesi gerekir.¹⁷³ İbn Arabî için müşahedenin gerçekleşmesi de, peygambere tabi olunması sayesinde mümkündür.¹⁷⁴

İnsanoğlu, ruhlara, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorulduğu makâmda Hz. Âdem’in sulbünden yaratıldığı vakit, aşağıların aşağısına atılmıştır. Sonra da gayret ve çalışmasıyla kabiliyetine göre ona takdîr edilen yüceler yücesine çıkmaya çağrılmıştır. Bursevî’ye göre bu da ancak iki şeyle mümkün olur:

Birincisi, Resûlullah (s.a.)’i sevmektir. O’nun sevgisini candan, aileden ve maldan üstün tutmaktır.

İkincisi ise, emrettiği ve yasakladığı her hususta Resûlullah (s.a.)’e tabi olmaktır. Böylece, Resûlullah ile kişinin münâsebeti güçlenir ve insan ona tam olarak tabi olma sayesinde kemâlin zirvesine ulaşır.¹⁷⁵

Hâce Ubeydullah, şöyle der: “Mutluluğun elde edilmesi, sevgiyle, sevginin oluşması, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi, Resûlullah (s.a.)’e mutâbaata; yani onu önder kabul edip, ardından gitmeye, mutâbaat da, mutâbaat usûlünü bilmeye bağlıdır. Bunun yolu, din ilimlerinin vârisleri olan âlimlere tabi olmaktan geçer. İlim tahsîli, Allah’ın resûlü Muhammed (s.a.)’e uymanın neticesi olan hakîki bilgiye erişmek amacına yönelik olmalıdır.”¹⁷⁶

¹⁷⁰ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 269-270

¹⁷¹ Mevlânâ, Rubâiler, haz. Şefik Can, Mevlânâ’nın Rubâileri, Konya, 2005, 56

¹⁷² İbn Arabî, Vesâyâ, 32

¹⁷³ Futuhât, II, 254

¹⁷⁴ Futuhât, III, 503

¹⁷⁵ Bursevî, Tefsîr, IV, 376

¹⁷⁶ Ali b. Hüseyin es-Saffi, a.g.e., 495; 629

Muhammed Pârsâ, mütâbaatın, zâhir ittibâ ve bâtin ittibâ olarak iki çeşidinden bahseder; Hz. Peygamberimiz (s.a.)’e zâhiren ve bâtinen ittibâ etmek, O’nun sevgisinin nişânelerindedir.

Zâhirî ittibâ, şunları ihtivâ eder: Farzları edâ, haramlardan sakınmak, O’nun ahlâkıyla ahlaklanmak, şemâil ve adâbıyla edeplenmek, O’nun izini takip etmek, haberlerini doymak bilmeyen bir arzu ile aramak, dünyâ sevgisini terk etmek, dünyâdan, kalben yüz çevirmek, gaflet ve hevâ ehliyle bulunmaktan sakınmak, dünyâlık şeylerle böbürlenmekten ve öğünmekten, yarışmaktan uzak bulunmak, âhiret amellerine yönelmek, âhiret ehline yakın olmak, fakirleri sevmek, âşıklarla beraber olmak ve sohbetlerine devam etmek, âlim, âbid ve zâhidlerden ayrılmamak, Allah’tan yüz çevirmiş zâlimlere, bidatçılara Allah için buğzetmek, Resûlullah’a ittibâ edenlere muhabbet etmektir.

O’na bâtinen ittibâ ise, yakîn makâmlarını ve îmânla ilgili müşâhedeleri bilmek ki, bunlar, havf, recâ, hayâ, şükür, teslîm, tevekkül, şevk, mahabbet, kalbin Allah’tan başkalarından yüz çevirmesi, Allah’ın zikrinden sonra, susuzluk hâsıl olması gibi hallerdir. Bunlar, ehline birtakım husûsî muâmelelerdir. Kim Resûlullah’a zâhiren ve bâtinen ne kadar ittibâ ederse, Allah’ın sevgisini o kadar kazanır. İnsanın, “Allah’ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin” âyet-i kerîmesinden nasîbi, Resûlullah’a muhabbeti kadardır. Sehl der ki, “Allah’ı sevmenin nişânı, Resûlullah’a ittibâdır. O’na ittibânın nişânı da, dünyâ sevgisini terk etmektir.”¹⁷⁷

Ashab-ı Kirâm, kavlen, fiilen ve hâlen Resûlullah (s.a.)’e uyardı, varlıkların en azîzi olan Hz. Peygamber (s.a.)’in yoluna baş ve canını feda edip, kendi vücûdundan vaz geçirdi. Onun uğruna nefsinin fedâ ederdi. Biline ki, Hakk’a tâlib olana malından geçmek tevhit-i efâlin eseri ve âşık olana evlâdından geçmek tevhit-i sıfâtın semeresidir. Sâdık olana azîz cânından geçmek, tevhit-i zâtın nefîcesidir. Nitekim Hazret-i İbrâhim (a.s.) bu üç nesne ile mübtelâ olup, cümlesinden geçti ve bunlardan birine iltifat etmedi.¹⁷⁸

Rabbânî, tarîkattaki makâm, âlemler ve bunların incelikleri ile bilgi ve yaşayışın tamâmen öncekilerin ve sonrakilerin efendisine tabi olmaya bağlı olduğunu her fırsatta ifade etmektedir.¹⁷⁹

184. mektupta Rabbânî, Şöyle seslenir: Ey Oğul! Yarın insana faydası olacak olan, bu şeriatın sahibi Efendimiz’e tabi olmaktır. O halde haller ve vecdler, ilimler ve marifetler, işâret ve semboller Hz. Peygamber (s.a.)’e tabi olmakla bir araya gelirse, ne iyi ve ne güzeldir. Aksi takdirde hızlandı ve istidracdan başka bir şey yoktur.

Bir kişi, sûfîlerin Efendisi Cüneyd (r.a.)’ı vefatından sonra rüyasında gördü ve ona durumunu sordu. Cüneyd ona cevap olarak dedi ki: “İfâdeleler kayboldu... İşâretler yok oldu. Bize gecenin ortasında edâ ettiğimiz rekatçıklardan başkası fayda vermedi. O halde size düşen,

¹⁷⁷ Muhammed Pârsâ, a.g.e., 425-6

¹⁷⁸ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 142

¹⁷⁹ Rabbânî, Mektûbât, I, 175

Resûlullah'a ve Raşid Halifelerine tabî olmak ve onun şeriatına söz, amel ve itikad açısından muhalefet etmekten sakınmaktır. Çünkü, Hz. Peygamber'e tâbî olmak, bolluktur, berekettir. Şeriata muhalefet ise, nasipsizlik, uğursuzluk ve helâk olmadır.¹⁸⁰

Yine Cüneyd, Resûlullah (s.a.)'in izini takip edip onun sünnetine uyan ve onun yolundan yürüyenlerden başkası için Hakk'a varan bütün yolların kapalı olduğunu ifade eder. Çünkü bütün hayır yolları; O'na, yolundan gidenlere ve sünnetine uyanlara açıktır.¹⁸¹

Burada Rabbânî, önceliğin Hz. Peygamber olduğunu sûfî işâret ve ibârelerini de yok ederek ifade etmektedir. Fakat, aşağıdaki metin, daha da açıktır:

“Bize lâzım olan, Muhyiddîn İbn Arabî'nin, Sadruddîn Konevî'nin, Abdurrezzak Kâşî'nin değil, yalnızca Muhammedu'l-Arabî'nin sözlerine tâbî olmaktır. Biz, nusûsa sarılırız, *Fusûs*'a değil. Futûhât-ı Medeniye, bizleri *Futûhât-ı Mekkiyye*'ye ihtiyaç duymaktan kurtarmıştır.”¹⁸² Yine Hâcegân tarîkının büyükleri, nusûsu bırakıp *Fusûs*'a ve Futûhât-ı Medeniyye'yi bir tarafa bırakarak, *Futûhât-ı Mekkiyye*'ye iltifât etmezler.¹⁸³ Bu arada ifade edilecek olursa, Rabbânî için açığa çıkan tüm hakîkî manâlar, kendi çalışmasından ayrı olarak, Allah'ın sevgili kulu Muhammed Mustafâ'nın bereketi ile açığa çıkmaktadır.¹⁸⁴ Nakşî tarîkatı, Muhammed Mustafâ'nın sünnetine bağlılık üzere kuruludur. Rabbânî'ye göre, iç dünyanın Hâcegân nisbetiyle mamur edilmesi ve dış dünyânın da Peygamber Efendimiz'in sünnetiyle donatılması gerekmektedir.¹⁸⁵

Yine Rabbânî'nin 249. mektubu, âhirette kurtuluş ve ebedî mutluluğun, öncekilerin ve sonrakilerin efendisine tabi olmaya bağlı olduğu cümleleri ile başlar. Ona tabi olarak, Allah'ın sevdiği kul olma makâmına erişilir. Bu sayede kişi, zâtî tecellî ile şereflenir ve bununla en mükemmel mertebe olan, kulluk mertebesine erme ayrıcalığını elde eder. Bu makâm, mahbûbiyet makâmından sonradır. Böylece, bu tâbiler, İsrailoğullarının peygamberleri gibidirler ve ululazm peygamberler bile, ona tâbî olmayı arzularlar. Muhammed ümmeti, O'na uymaları sebebiyle bütün ümmetlerin en hayırlısı olmuş, cennet ehlinin de çoğunluğunu oluşturmuştur. Ona tâbî olmaları sebebi ile kıyamet günü bütün ümmetlerden önce cennete girecekler,¹⁸⁶ orada, sayısız nimetlerin zevkini tadacaklardır.¹⁸⁷

Rabbânî'nin mektuplarından birisi, peygamberimize tabi olmanın yedi derecesini ihtivâ etmektedir.¹⁸⁸ Her türlü saâdetin kaynağı olan Peygambere tabi olmak da, derece derecedir:

İlk derece, müslümanların hepsinin muhatap olduğu derecedir. Bu, kalp ile tasdik ettikten sonra, şeriatın hükümlerini yerine getirmek, sünnet-i seniyyeye tabi olmaktır.

¹⁸⁰ Rabbânî, a.g.e., I, 237

¹⁸¹ Bursevî, Tefsîr, VI, 368

¹⁸² Rabbânî, a.g.e., I, 159

¹⁸³ Rabbânî, a.e., I, 186; Ayrıca bk. I, 331

¹⁸⁴ Rabbânî, a.e., I, 75

¹⁸⁵ Rabbânî, a.e., I, 75-6

¹⁸⁶ Darimî, Mukaddime, 9

¹⁸⁷ Rabbânî, a.g.e., I, 337

¹⁸⁸ Rabbânî, a.e., II, 54. mektup

İkinci derece, Hz. Peygamber (s.a.)’in tarikat makâmı ile ilgili olan ahlaki güzelleştirme, kötü sıfatları kaldırma, Bâtınî hastalıkları yok etme gibi bâtına yönelik olan söz ve işlerine tabi olmaktır. Bu, bir mürşidin izinden giderek, tasavvuf yoluna giren seyr u sülûk sahiplerine mahsustur.

Üçüncü derece, Hz. Peygamber (s.a.)’in velâyet-i hâssa makâmı ile ilgili olan hâl, zevk ve vecdlerinde ona tâbi olmaktır. Bu derece, ister meczup sâlik olsun, isterse sâlik meczup olsun velîlik makâmına sahip olanlara aittir.

Dördüncü derece, Bu bağlılık, birinci derecede sûreta bulunmakla beraber, bu derecede hakîkati ile vardır. Bu derece, köklü âlimlere mahsustur. Bu zâtlar, nefsin mutmain olmasından sonra, bağlılık bahtiyarlığının hakikatine erenlerdir. Nefsin, kâmil anlamda mutmainlik elde etmesi, nübüvvet kemâlâtını elde etmekle olur. Râsîh âlimler, bununla şeriatın hakikatine ererler. Köklü âlim, şu kimselerdir: Kur’ân ve sünnetin müteşâbihlerini anlama noktasında, mukattaa harflerinin sırlarından nasibi olan âlimlerdir. Müteşâbihlerin tevili, kapalı olan sırlardandır. Bu gibi te’viller, zâhirî ilimden neş’et etmektedir ve bu sırları bilenler, peygamberlerdir. Onlara tâbi ve varis olma yolu ile kendisine hayır murad edilen herkes, bu bahtiyarlığa ulaşabilir. Nefsin mutmain olması, Hz. Muhammed Mustafâ (s.a.)’e bağlılığın bu derecesini elde etmek bazan, fenâ ve bekâ vasıtaları olmaksızın, sülûk ve cezbe yolları bulunmaksızın da olabilir. Arada hiçbir hâlin, vecdin, zuhûrâtın ve tecellînin olmaması da mümkündür. Ve bu bahtiyarlık, vaktin sermayesi olur.

Beşinci derece, Hz. Peygamber (s.a.)’in bütün kemâlâtında ona tabi olmaktır. Bunu elde etme noktasında ilim ve amelin hiçbir tesiri yoktur. Bilakis bu, Hakk’ın ihsânına bağlıdır. Bu, asâleten büyük peygamberlere özeldir. Tâbi ve vâris olanlardan bu hayrın murad edildiği kimseler de bununla şereflenirler.

Altıncı derece, Hz. Peygamber (s.a.)’in mahbûbiyet makâmına has olan kemâlinde ona tâbi olmaktır. Bunu elde etmek, fazlın ve ihsânın üzerinde olan muhabbetle olmuştur. Bu dereceden çok çok az kişinin nasibi vardır. Birinci derece dışındaki bu beş mütâbaat derecesi, yükseliş makâmları ile ilgilidir.

Yedinci derece, Nüzûl ve aşağı geliş ile ilgisi olan bağlılıktır. Bu derece, yukarıda geçen bütün dereceleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu mahalde tamâmıyla bir itidal hâli vardır.

İşte bu makâmda, tâbi olan, tâbi olduğu kimseye adeta benzemeye başlar. Öyle ki, arada tâbiliğin adı bile kalmaz. Tâbi olanla tâbi olduğu zâtın imtiyazları kalkar ve tâbi olanın, her aldığı tabi olduğu zât gibi asıldan aldığı düşünülür. Sanki her ikisi de bir kaynaktan su içmekte, bir yerde konaklamakta, ve sanki, her ikisi de, süt ve şeker gibi olmuşlardır. Tâbi olunan nerde? Kendisine tâbi olunan kim? Bağlılık kime? Nisbet birlikteliği olan bir yerde farklılaşmaya imkân yoktur. Daha da hayreti mucip olan, bu makâm dikkatle düşünülüğünde, tabi olma nisbeti asla görülmemektedir. Kesinlikle tâbiliğin ve metbûluğun farkı müşahede olunmamaktadır. İdrak olunan, tâbinin kendisini Hz. Peygamber (s.a.)’in varisi olarak bildiğidir.

Anladım ki katılmam zor onun kervanına

Ardından sesini duysam da yeter bana.

Kâmil tâbi, bu yedi bağıllık derecesi ile bezenmiş olan kimsedir. Zâhir âlimler, birinci derece ile sürûr duyarlar. Fakat, onu da tamamlayamamışlar, şeriatın sûretine bağıllık ile yetinmişlerdir. Bağıllık derecelerini elde etme aracı olan tasavvuf yolunu da uydurma bir şey zannederler. Birçokları, Hidâye ve Pezdevî dışında peşinden gidilecek bir mürşit tanımamışlardır.

189

Muhammed Pârsâ, mezkûr kitabının sonunda, Fahr-i Âlem (s.a.)'e ittibânın kolay olmadığını ifade eder. o, “Yakını nefis ejderhâsının pençelerinden kurtarıp, O'na ittibâ kemerini şartınca bağlayacaksın. Yedi kat semâ ehlinin, yeryüzü ehlinin meşakkatlerine tahammüle hazırlanacaksın.” der.¹⁹⁰ Bu ittibânın şartları nelerdir? Sorusuna Pârsâ'nın verdiği cevap şudur:

- Her türlü lâubâlikten uzak bir ciddiyet
- Duraklamadan, tereddütten uzak bir gayret ve azim
- Tefrîkanın zerresinden bile temiz bir sabır lazımdır.

Kimde bu üç şart toplanırsa, o kişiyi Hazret-i Mustafâ'ya tâbi olma hücreğine koyarlar ve nübüvvet edebiyi terbiye ederler. Onu, Kur'ân sofrasına oturturlar. Kur'ân ki, Allah'ın sofrasıdır.¹⁹¹

Gerçek şu ki, olmadan tâbi Seyyid-i rusule

Hiçbir kimse varamaz menzile, vusûle¹⁹²

Ashâb-ı Kehf'in köpeği bir zaman

İnsanların peşinde dolaştı, onlardan oldu.¹⁹³

“Onlar, o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyarlar.” (A'raf, 7:157) Bu âyette, Muhammed (s.a.)'in ümmeti içerisinde şu üç makamda O'na uyabilecek kimselerin var olacağına işaret edilmiştir:

Risâlet makâmı,

Nübüvvet makâmı,

Ümmîlik makâmı. Bu makâm, nebîler ve resûller arasında sadece Peygamberimiz (s.a.)'e mahsustur. O'nun ümmî olması, bütün mevcûdâtın aslı ve bütün mükevvenâtın esası olması demektir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.), “Allah'ın ilk yarattığı şey, benim ruhumdur”¹⁹⁴ buyurmuş, Allah Teâlâ'nın “Sen olmasaydın kâinâtı yaratmazdım”¹⁹⁵ buyurduğunu nakletmiştir.

Bursevî'nin *Tefsîr*'inde geçtiği üzere Hz. Peygamber (s.a.), bütün mahlûkâtın ilki ve aslı olması sebebiyle “ümmî” diye isimlendirilmiştir. Nitekim bütün beldelerin mebdei ve aslı olduğu

¹⁸⁹ Rabbânî, II, 136-141

¹⁹⁰ Muhammed Pârsâ, a.g.e., 601

¹⁹¹ Muhammed Pârsâ, a.e., a.y.

¹⁹² Bursevî, Tefsîr, III, 410

¹⁹³ Bursevî, a.g.e., VI, 370

¹⁹⁴ Aclunî, a.g.e., I, 311

¹⁹⁵ Aclunî, a.e., II, 214

için Mekke'ye "Ümmü'l-Kurâ", bütün kitapların mebdei ve aslı olması bakımından da Levh-i Mahfûz'a "Ümmü'l-Kitâb" denilmiştir.¹⁹⁶

İsmail Hakkı, risâlet ve nübüvvet makâmında Hz. Muhammed (s.a.)'e uymanın, O'nun getirdiği her şeyi kabul etmek ve yasakladığı her şeyden kaçınmak sûretiyle olduğunu belirtir. Nitekim Allah Teâlâ, "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının. (Haşr, 59:7) buyurmuştur. Çünkü risâlet, zâhirî hükümlerle, nübüvvet ise, bâtinî hallerle alakalıdır. Risâletten faydalanma husûsunda, avâm ile havâs, müşterektir. Nübüvvetten ise sadece havâs istifade eder.

Zahirî risâletin hükümlerinin hakkını yerine getirene, bâtında Hak Teâlâ'dan haber verme makâmından nübüvvet halleri açılır. Bu kimse, işâretlere, doğru ilhamlara ve sadık rüyalara sahip olup meleklerin seslerini duyar. Belki de sonunda mükâleme, müşâhede ve mükâşefe sahibi olur. Kendi başına değil, Hz. Peygamber (s.a.)'e tâbi olarak halkı Hakk'a davete memur olur. Nitekim peygamberimiz (s.a.), "Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir" buyurarak, bu zümreye işâret etmiştir.

Bu meselenin aslı şudur: Peygamberler zamanında İsrâiloğulları'nın önde gelenlerinden peygamberlerin makâmına ulaşanlara nübüvvet verilmekteydi. İşte yukarıda özellikleri sayılan zümre de onlar gibidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yetiştirmiştik." (Secde, 32:24)¹⁹⁷

Resûlullah (s.a.)'e ümmîlik makâmında tâbi olmak ise, Bursevî için onun yolunda gidenlerden ehassu'l-havassa mahsustur. Çünkü, Peygamberimiz, kendisinin beşeriyeti makâmından, ilk rûhâniyeti makâmına dönmüş, sonra vahyin cezbeleri ile tevhid makâmına inmiş, sonra da hüviyet nurları yardımıyla benliğinden geçip vahdet makâmına ulaşmıştır. Allah Teâlâ: "De ki: Ben de sizin gibi bir beşerim; ilâhımızın bir tek ilâh olduğu bana vahyolunuyor." (Kehf, 18:110)

Kim, O'na tabi olma yolunda yürüyerek beşeriyet makâmından ayrılıp O'nun rûhâniyeti makâmına ulaşır, sonra nübüvvetin cezbeleri ile tevhîd makâmına iner, sonra da tâbî olma nûrlarıyla benliğinden geçip, vahdet makâmına vâsıl olursa, O'nun ümmîlik makâmına adım atmış olur.

Âyetin devâmındaki "üzerlerindeki ağırlıkları ve boyunlarındaki zincirleri kaldırıp atar" (Araf, 7:157) sözündeki ağırlıktan kasıt, peygamberimizin ümmîlik ve Allah'ın sevgilisi olma makâmına, ümmetinden ve ona tabi olarak şefâatini kazananlardan başka hiç kimsenin vâsıl olamayacağı husûsunda Allah Teâlâ ile Peygamberimiz arasında mevcut olan ahitten doğan ağırlıktır. İşte bu ahidleşmeden dolayı, İsrâiloğulları üzerinde onların bu makâma çıkmalarını

¹⁹⁶ Bursevî, a.g.e., VI, 362

¹⁹⁷ Bursevî, a.e., VI, 362-3

engelleyen ağırlık ve zincirler vardı. Hz. Peygamber (s.a.), insanları, kendisine tâbî olmaya çağırarak onların üzerlerinde bulunan bu ağırlığı ve zincirleri kaldırmıştır. Âyetin devamı da bunu te'kid etmektedir.¹⁹⁸

Son olarak Bursevî, kişinin evliyâullahı tabî olmasını, Allah Resûlü (s.a.)'ne tâbî olmasından ayrı görmez. Çünkü, peygamberlere ilahî vahy verilmiş, velîlere de rabbânî ilham bahşedilmiştir. Velîlere tâbî olmak, peygamberlere tâbî olmaktan ayrı değildir. Peygamberlik ile siddîklik arasında vasıta yoktur.¹⁹⁹

IV. PEYGAMBERLER VE DERECELERİ

A. Hz. Peygamber (s.a.)'in fazîletleri

*Enbiyânın şeksiz sultanıdır
Cümlesinin cânı içre cânıdır
Gerçi kim onlar dahi mürsel durur
Lâkîn Ahmed Efdal u Ekmel durur
Süleyman Çelebi*

Muhammed Pârsâ, “İnsanların her biri, feyz alacağı yeri, kana kana içeceği pınarı, hangi yoldan gideceğini bildi.” (Bakara, 2:60) âyetini, insanlar arasında derece farklarının oluşuyla tefsîr eder:

“Peygamberler güneş ışığında bir sır görürler, onu velîler görmezler. Velîlerin ay ışığında gördüklerini de hukemâ görmezler. Hukemânı ay ve hilâl ışığında gördüklerini ulemâ görmezler. Âlimlerin yıldızların ışığında gördüklerini de mü'minlerin çoğu bilmezler. “İnsanların her biri, nereden içeceklerini bilirler.”²⁰⁰

Bursevî'nin belirttiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.)'in bütün kaynaklarda ortaklığı bulunmaktadır:

“İki ayrı meme gibi olsa da, esâsen, nübüvvet ve velâyet sütünün menbaı birdir. Siz, lütuf ve kerem sütümüzü velâyet kaynağından kana kana içtiniz. Peygamberler de, ihsân sütümüzü, nübüvvet pınarından içtiler. “Her bölük, kendi içecekleri pınarı bildi” Resûlullah (s.a.)'in ise, bütün bu kaynaklarda ortaklığı vardır. Makâm-ı Mahmûd, onun hususi mevkiî olmuştur. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurur: “Rabbimin katında gecelerim; bu hususta ne mukarreb bir melek, ne de Allah tarafından gönderilen bir nebî bana ortak olur.”²⁰¹

¹⁹⁸ Bursevî, a.g.e., VI, 364-5

¹⁹⁹ Bursevî, a.e., IV, 119

²⁰⁰ Muhammed Pârsâ, 371

²⁰¹ Müslim, Sıyâm, 57-8; Muvatta, Sıyâm, 58; Müsned, III, 8, VI, 126; Aclunî, II, 244 Bursevî, Tefsîr, IV, 443; V, 313

Bu derece farkları, yine Kurân'da şöyle yer alır: “Onları dereceleri bakımından birbirlerine üstün kıldık.” (Zuhruf, 43:32) Pârsâ, *Faslu'l-Hitâb*'ında, bu âyetin yorumunu, Sülemî'den nakleder: Sülemî, *Hakâik*'ında “Onları dereceler bakımından birbirlerine üstün kıldık” âyetini Sehl'in “Onların bazısını, bazısına marifet bakımından üstün kıldık demektir” diye, Cüneyd'in “Hakk'ı bâtıldan ve iki hayırlıdan en hayırlı olanı seçebilme kudreti ve ilâhî sırları muhafaza kabiliyeti bakımından birini diğerine üstün kıldık demektir” diye, bazı ehl-i tefsîrin, “onların bazısını, sehâvet ve güzel ahlak husûsunda bazısına üstün kıldık demektir” diye, bazıların “Âyet-i celîle, hilim ve teennî cihetinden bazılarının bazılarına üstün olduğunu ifade etmektedir” şeklinde, bazılarının “Hakk'a güvenmek ve tevekkül edebilmek özelliklerinde birbirlerine üstünlükleri demektir” diye, bazılarının da, “Nefsin hilelerini ve ve şeytanın vesveselerini gayet güzel temyîz edip oyunlarına gelmeme yönünden birbirlerine üstünlükleri” şeklinde izah ve tefsîr ettiklerini ifade eder.²⁰²

Resûlullah (s.a.)'in de dâhil olduğu peygamberlerden bir kısmı, diğerlerinden üstün kılınmıştır. Fakat bu üstünlük, nasıl bir üstünlüktür? Sorusuna, Bursevî şöyle cevap verir: Bütün peygamberler, nübüvvette eşittirler. Çünkü nübüvvet, tek şeydir. Bu bakımdan bir üstünlük söz konusu değildir. Üstünlük, ancak derece itibarıyla: İbrâhim (a.s.), dostluk (hullet) makâmına ulaşmıştır. Bu durum, başka bir peygambere nasîb olmamıştır. Dâvud (a.s.)'da hem hükümdarlık, hem de peygamberlik birleşmiştir. Ayrıca kendisine güzel nağme kabiliyeti verilmiştir. Başka bir nebî de bu mazhariyet yoktur. İns ve cin, kuşlar ve rüzgâr, Süleymân (a.s.)'in emrine müsahhar kılınmıştır. Halbu ki, bu meziyet, babası Dâvud (a.s.) için mümkün olmamıştır. Hz. Muhammed (s.a.), insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderilmiş, getirdiği şeriat, önceki bütün şeriatları neshetmiştir. Bu sadece Hz. Muhammed'e has bir durumdur.²⁰³

Hz. Peygamber'in bu üstünlüğü, bazan da mucizeleriyle açıklanmıştır: O, diğer peygamberlerden pek çok bakımdan üstündür. Zira ona, hiçbir peygambere verilmeyen üç binden fazla mucize verilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.)'e Kur'ân'dan başka hiçbir mucize verilmeseydi, o bile, diğer peygamberlere verilenlere bir üstünlük olarak yeterdi. Çünkü Kur'ân, kıyamete kadar devâm edecek ebedî bir mucizedir. Diğer mucizeler ise böyle değildir.²⁰⁴

Senin celâl defterinden Tevrat bir rakamdır

*İncil ise, senin cemâl mushafından tek bir yaprak*²⁰⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber (s.a.)'in ayrıcalıklı yerine işâret eden âyetler bulunmaktadır: Allah Teâlâ, “Âdem'e isimleri öğrettiği” gibi (Bakara, 2:30), Hz. Muhammed'e de Kur'ân'ı öğretmiştir. (Alak, 96:3) Çünkü, Hz. Peygamber, “Âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.” (Enbiyâ, 21:107) “Hz. Allah ve melekleri ona salât u selâm ederler.” (Ahzâb,

²⁰² Muhammed Pârsâ, 88

²⁰³ Bursevî, Tefsîr, II, 467

²⁰⁴ Bursevî a.g.e., II, 468

²⁰⁵ Bursevî, a.e., VIII, 540

33:56) ve O, “Yüce bir ahlâk üzere yaratılmıştır” (Kalem, 68:4) Yine Kur’ân’da pek çok yerde, “Allah’a ve O’nun elçisine itâat ediniz” ilâhî emri bulunmaktadır.

Hz. Aişe’nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Hz. Peygamber (s.a.) buyurdular ki: “Cebrâil bana, “Yâ Muhammed, şu yeryüzünü doğusundan batısına araştırıp, altını üstüne getirdim. Senden daha üstün bir adam ve Haşimoğullarından daha üstün bir oymak göremedim. Âdem ile Âdem’den sonrakilerin tamamı, senin sancağın altındadırlar.” dedi.²⁰⁶

Hakîm Tirmizî’nin ortaya attığı bir soru da efdaliyetle ilgilidir: Nebîlerin ve velîlerin bir kısmının diğerlerinden üstün olması ne anlama gelmektedir? İbn Arabî’ye göre burada, sonuçta eşitliğe dönen karşılıklı bir üstünlük söz konusudur. Birinde olan diğerinde yoktur.²⁰⁷

İbn Arabî, üstünlükle ilgili mezkûr âyeti şöyle yorumlar: Resûller, ârif velîlerden olması bakımından değil de, ancak resûl olmaları yönünden ümmetlerinin bulunduğu hâl ve mertebede bulunurlar. Bunun içindir ki, peygamberlerde peygamberliklerine ait ilimden ancak ümmetlerinin eksiksiz artıksız muhtaç oldukları kadar bir hisse vardır. Ümmetlerse, bir kısmı diğerlerinden üstün olmak üzere değişik seviyededir. Peygamberler de, ümmetlerinin seviyesine göre risâlet ilminde bazıları, bazısından üstün olur. Bu derece farkı, “Biz, resûllerden bazısını, bazısına üstün kıldık.” âyetiyle sâbittir. Yine resûller, ilim ve hükümden kendi nefisleriyle ilgili olan şeylerde de istîdâtlarına göre farklıdırlar. Bu fark da yine “Biz, nebîlerin bazısını, bazısı üzerine üstün kıldık” âyetiyle belirtilen farktır. Hak, halk hakkında ise, “Allah, rızık konusunda bazınızı, bazınıza üstün kılmıştır.” buyurmuştur ki, rızık da ya ilim gibi rûhânî, ya da gıda gibi hissîdir.²⁰⁸

Hangi yüksek sıfat, bir velîde bulunuyorsa, o sıfat, derecelerine göre bütün peygamberlerde kemâl halinde mevcuttur. Özellikle Hz. Muhammed Mustafâ (s.a.) de mevcuttur ki, O, evvelkilerin ve sonrakilerin ekmelidir. Hakikat ehli şöyle demiştir:

“Resullerin mertebelerinin ednâsı, nebîlerin mertebelerinin alâsıdır. Nebîlerin menzillerinin ednâsı, siddîkların mertebelerinin alâsıdır. Siddîkların menzillerinin ednâsı, şühedâ menzillerinin alâsıdır. Şehidlerin menzillerinin ednâsı, Salihlerin mertebelerinin alâsıdır. Sâlihlerin menzillerinin ednâsı, mü’minlerin mertebelerinin alâsıdır.”²⁰⁹

Atpazârî Osman Efendi’nin *Risâle-i Rahmâniye*’sinde geçtiği üzere, Bursalı şöyle der: “Enbiyânın yanında evliyânın ilmi; Peygamberimiz (s.a.)’in ilmi yanında diğer peygamberlerin ilmi, ve Hak Teâlâ’nın ilmi yanında da Hz. Peygamber’in ilmi, yedi tane denizin yanında bir damla su nisbetindedir.”²¹⁰

Pârsâ, “Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın” âyet-i kerîmesini yorumlarken, Peygamber (s.a.)’in tekliğine vurgu yapar:

²⁰⁶ Bursevî, Tefsîr, III, 377; Beyhakî, Delâil, I, 176; Hz. Peygamber (s.a.)’in Kur’ân’da anılan faziletleri ile ilgili bk. Ebu Nuaym, I, 39

²⁰⁷ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 184

²⁰⁸ Fusûs, Affî’nin Talikâtı ile, 132; Nuri Gençosman trc., 172

²⁰⁹ Muhammed Pârsâ, a.g.e., 63

²¹⁰ Bursevî, Tefsîr, II, 489

“Bütün mü’minler, bizim rızâmızı aramaktadırlar. Senin gönlün ise bize kavuşunca hoşnud olur. Mü’minlerin hasları, derecelerine göre senin makâmın etrafında toplanmışlardır. Bütün mü’minler de, onları has olarak tanırlar. Fakat onlar içinde bir tane has vardır ki, ondan daha hâssı yoktur. İşte o biricik has sensin. Senin gönlün hoşnud oluncaya kadar, Allah sana, istediğini verecektir.”²¹¹

Hz. Peygamber (s.a.), “bu ümmetin âlimleri, benî İsrâil’in peygamberleri gibidir”²¹² buyurmuşlardır... Hakîkatı öğreten, Hak Teâlâ’dır. Herkesin, anlayışının temizliğine göre yardım gelir. Kimin anlayışı daha temizse, Hakk’ın dergâhından nasîbi o kadar fazla olur. Bu sebeple Nebîlerin seyyidi, Hz. Mustafâ (s.a.) bütün nebîler içinde en âlimdir. Gönlü hepsinden daha sâfi, ilminin çokluğu, tavsîf ve takdîrlerin üstünde, sırrının temizliği de kelimelerden münezzehtir. Allah Teâlâ, O’nun hakkında: “Allah sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah’ın senin üzerindeki fazlı daha büyüktür.” (Nisâ, 4:113) buyurdu.²¹³

Burada, üstünlük açısından konu irdelendiğinde, melek mi yoksa insan mı üstün sorusu akla gelebilir. Hz. Peygamber, İbn Arabî’ye melekler üstün demiştir.²¹⁴ Fakat İmâm Rabbanî’nin gençlik döneminin iyi değerlendirilmesi ile ilgili bir mektubuna göre, insanların seçkinleri, meleklerin seçkinlerinden üstün kılınmıştır. Çünkü insanların tâatı, engellerle içiçe iken, meleklerin ibâdetinde böyle bir durum yoktur. Ve amel işlerken insanı zorluğa ve sıkıntıya götüren bir engelin bulunması, yapılan amelin derecesini yükseltir. Kişiyi zorluğa ve sıkıntıya sokmayan bir engelin bulunmaması ise, amelin derecesini düşürür.²¹⁵

Peygamberler silsilesinin tertîbindeki ilâhî maksat, Hz. Muhammed (s.a.)’in vücûda gelmesidir. Dolayısıyla ondan önceki peygamberlerin varlığı, onun varlığı için bir mukaddime gibidir. O, hülâsâdır, netîcedir, özdür; resûllerin ve nebîlerin en şerefliisidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Altı şeyle diğer peygamberlere üstün kıldım: Bana cevâmi’u’l-kefîm; az sözle çok mana ifade etme özelliği verildi. Düşmanın gönlüne korku salmakla yardım olundum. Bana ganimet helâl kılındı. Yeryüzü benim için temiz kılınıp mescit sayıldı. Bütün mahlûkâta peygamber olarak gönderildim ve peygamberlik benimle sona erdi.”²¹⁶

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.)’in, hem cinlere ve hem de insanlara peygamber olarak gönderildiği husûsunda icma vardır. Resûlullah (s.a.), bu iki firkadan her birini ayrı ayrı Allah’a ve âhiret gününe inanmaya çağırmıştır. Halbuki, ondan önceki peygamberler, sadece kendi toplumlarına gönderiliyorlardı. Süleyman (a.s.) da cinlere genel anlamda peygamber olarak gönderilmemiştir. Bilakis, onlara tam olarak hakim olmuş, zabt ve idare etmiştir.²¹⁷

²¹¹ Muhammed Pârsâ, a.g.e., 63

²¹² Aclunî, a.g.e., II, 64

²¹³ Muhammed Pârsâ, a.g.e., 370

²¹⁴ Futuhât, II, 61; I, 259

²¹⁵ Rabbânî, Mektûbât, II, 329

²¹⁶ Buhârî, Teyemmüm, 1; Müslim, Mesâcid, 3, 5; Bursevî, II, 468; VI, 357; Ferahu’r-Rûh, 143-4

²¹⁷ Bursevî, Tefsîr, V, 517; VI, 366

Hz. Peygamber, “Hiçbir peygambere verilmeyen şey bana verildi ki, ben, ra’b ile yardım olundum ve yeryüzünün anahtarları bana verildi.” buyurmuşlardır. Bundan murad, bütün rızık sebeplerinin kendilerine müsahhar olduğunu beyandır. Zira bütün taayyunâtın bekçisi, Allah’ın esmâsıdır. Bütün esmânın anahtarları da, Hz. Peygamber’e verilmiştir. Bundan dolayı, kahr ve lütuf olarak her ne dileseler ellerindedir. Kısaca ma’din ki, Azîz ismine mazhardır. Fahr-i âlemin İsm-i Câmii altındadır. İksir de ma’dinin içindedir.²¹⁸

Diğer peygamberlerden farklı olarak sadece Hz. Peygamber’e has olan yol, (es-Sirâtu’l-hâss) Allah’ın sağlam ipi olan Kur’ân’dır. Bu yolun özelliklerinden birisi de, Adem daha su ile toprak arasında iken, O’nun peygamber olması ve bize kıyamet gününde insanların efendisi olduğunu haber vermesidir.²¹⁹ Halkın hepsine gönderilmesi ise,²²⁰ zaman bakımında daha önceki şeriatların onun şeriatı olması demektir. Böylece nasıl kendi şeriatından bir hükmü nesh ve isbat ediyorsa, aynı şekilde bu şeriatlardan da bir kısmını nesh ve bazısını da ibka etmiştir. O’na özel olan yolun bir diğer özelliği ise, cevâmiu’l-keîm verilmesidir.²²¹ Onun şeriatı bu şekilde geneli kapsamış, nübüvvet ve risalet, bâtında onunla başladığı gibi, zâhirde de onunla son bulmuştur.²²² Hz. Peygamber’in hüküm koyma konusunda icthad sahibi olan varisleri zaman bakımından kendisinden önce gelen resullerin derecesindedir. Kim Hz. Peygamber’e bütünüyle varis olursa, bu kimsenin, ilahî hükmü Allah katından öğrenmek gibi bir özelliği var demektir ki bu da icthaddan daha yüksek bir makamdır. Bu öğrenme, Cenab-ı Hakk’ın bu kula, ilahî bir ta’rifte, her hangi bir konuda Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu ilahî hükmün nasıl olduğunu bildirmesi tarzındadır. Artık kişi, hüküm verirken bizzat Peygamber’den iştmiş gibidir. Bu, Ebu Yezid Bistami’nin “Sizler ilminizi ölünün ölüden rivayeti olarak aldınız. Biz ise, ilmimizi, hiç ölmeyen diriden aldık” demesi gibidir.²²³

Peygamberimiz şöyle buyurur: “Allah Teala, ‘İste, Ya Muhammed’ buyurdu. Ben ‘ne isteyeyim, Ya Rabbi! İbrahim’i dost (Halîl) edindin; Musa ile konuştun; Nuh’u seçtin; Süleyman’a kendisinden sonra hiç kimsenin sahip olamayacağı bir mülk verdin’ dedim. Bunun üzerine Allah ‘Benim sana verdiğim şey, bütün bunlardan daha hayırlıdır. Sana kevseri verdim; gökte nida edilmesi için senin ismini kendi ismimin yanına koydum; sen ve ümmetin için yeryüzünü temiz kıldım; geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettim; Sen, affedilmiş bir kişi olarak insanlar arasında yürüyorsun. Halbuki bunu, senden önce hiç kimseye yapmadım. Senin ümmetinin kalplerini onların mushafları yaptım; sana şefaathakı verdim. Halbuki senden başka hiçbir peygambere bunu vermedim’ buyurdu” Cilî, bunun isnadı sahih ve rivayetine güvenilen bir hadîs olduğunu ifade eder.²²⁴

²¹⁸ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 139

²¹⁹ Buharî, Enbiya, 5

²²⁰ Buhari Teyemmüm, 1; Müslim, Mesacid 5

²²¹ Buhari, Cihad, 121 Tabir, 11, 22

²²² Rum, 30:4 ayetine telmih. Ayrıca ayetin yorumları için bk. Futuhât, I, 290,

²²³ Futuhât, III, 413-414

²²⁴ Cilî, el-Kemâlâtü’l-İlâhiyye, 228

Yukarıdaki metinlerde peygamberlerin, bir takım özelliklerle birbirlerinden farklılıklarına temas edilmiştir. Bu gözle bakılırsa, *Fusûs*, bu özellikleri deşifre etmeye çalışan bir eserdir denilebilir. Ancak son Peygamber'e gelindiğinde, bu farklılığın yüce bir üstünlük şeklini aldığı da söylenebilir. Bu, sufi eserler incelendiğinde, hemen göze çarpan bir husustur. Aşağıda İbn Arabî'nin peygamberimiz ve diğer resulleri ayna sembolüyle karşılaştırması bu düşünce için küçük bir ipucu verebilecektir:

“Aynalara ve hangisinin daha pürüzsüz olduğuna bak! Kendi varlığının aynasına bak! Senin varlık aynan en pürüzsüz olamaz. Çünkü, Peygamberlerin aynası, senin aynandan daha düzgündür. Peygamberlerin de bir kısmı, diğerlerinden daha üstündür; böylece, onların aynaları arasında da bir üstünlüğün bulunması lazımdır. Aynaların en üstünü, en pürüzsüzü, en düzgünü, Muhammed (s.a.)'in aynasıdır. Allah, o aynaya, en mükemmel bir şekilde tecellî etmiştir. Sen, senin aynana yansımaları için Hz. Muhammed (s.a.)'in aynasında tecellî eden Hakk'a bak! Eğer senin aynana yansır, Hakk'ı sûret-i Muhammedîde, Muhammed (s.a.)'in gördüğü gibi görürsün.”²²⁵

*Ayinedir bu âlem her şey Hak ile kâim
Mir'ât-ı Muhammed'den Allah görünür daim
Aziz Mahmud Hüdâyî-*

Burada, ayna motifine, ve Hz. Peygamber'in mükemmel, küllî bir ayna oluşuna Mevlânâ da oldukça önem vermektedir:

“Acaba, yüzümü nasıl göreyim? Ne renkтейim ki, gündüz gibi miyim, gece gibi miyim? diye cân sûretimi hayli zamandır arayıp duruyordum... Nihayet dedim ki, ayna neden icad edilmiş, ne güne yarar? Herkes nedir, kimdir, kendisini bilsin diye değil mi? Demirden yapılma ayna, sûretler içindir. Cân yüzünün aynasıysa çok pahalı, çok değerlidir. Cân aynası, ancak sevgili-nin yüzüdür. O sevgilinin yüzü ki, o diyardan. **Dedim ki: ey gönül sen küllî bir ayna ara. Denize git, ırmaktan iş bitmez!**”²²⁶

Kendi yüzünü görmeye muktedir olanın nuru, halkın nurundan artıktır. O ölse bile nuru bakidir. **Çünkü görüşü, Tanrı görüşüdür.** Kendi yüzünü, gözünün önünde apaçık bir sûrette gören nur, bildiğimiz nûr değildir.²²⁷

Ebu Cehil, Ahmed'i görüp “Beni Haşimden çirkin bir çehre zuhur etti” dedi. Ahmed ona dedi ki: “haddini tecavüz ettinse de doğru söyledin” Sıddîk görüp, “Ey güneş, ne doğudansın, ne batıdan. Latîf bir sûrette parla, âlemi nurlandır” dedi. Ahmed, “ey azîz doğru söyledin” dedi. Orada bulunanlar “ ey halkın ulusu, ikisi birbirine zıt söz söyledi, sen, ikisine de doğru söyledin

²²⁵ Futuhât, IV, 433

²²⁶ Mevlânâ, Mesnevî, II, 8

²²⁷ Mevlânâ, a.g.e., II, 67-8

dedin” dediler. Peygamber, “ben, Tanrı eliyle cilalanmış bir aynayım. Türk, Hintli nasılsalar, bende o sûreti görürler” dedi.²²⁸

Mevlânâ, Hz. Ebu Bekir’in, peygamber aynasında neler gördüğünü de zikreder. Aslında bu aynı zamanda onun Hz. Peygamber’i ne kadar üstün özelliklere sahip olarak gördüğünü de ifade eder: “Seni görünce, kendimi gördüm. Aferin o güzel aynaya! Seni görünce, olmayacak şey, bana hâl oldu. Canım, ululuklara daldı. Ey şehirlerin rûhu, seni görünce, bu güneşin sevgisi, harareti, gözümden düştü. Gözüm, senin yüzünden yüce bir himmet sahibi oldu, artık çayırılığa çimenliğe hor bakıyor, onları hoş görmüyor. Nûr aradım, kendimi nûrun nûru olarak gördüm. Huri aradım, kendimi hurilerin bile kiskandıkları derecede güzel buldum. Latîf ve gümüş bedenli Yûsuf aradım, sende Yûsuf’lar yurdu gördüm ben. Cennet peşindeydim, arayıp duruyordum, her cüzün bana bir cennet göründü. Bu övüş de, bana nisbetledir, yoksa bu övüş, sana bir kınamadır, bir hicivdir.”²²⁹

Bursevî de Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber (s.a.)’i kible edindiğini ifade ederken, ayna motifini kullanmıştır; bir kimsenin kendi yüzünü görmek için aynayı kible edinmesi gibi, Allah Teâlâ da kendi kemâlâtını görmeye Hz. Peygamber (s.a.)’i ayna edinip, hubb-ı zâtî ve meyl-i sıfâtîsinin kiblegâhı kılmıştır. Bu yüzden de, Hz. Muhammed (s.a.) Efendimiz’in aynasından görülen ve işitilen ve bilinen, hiç kimsenin aynasından görülmemiş, işitilmemiş ve bilinmemiştir. Ve bütün varlıkların onu kible edinmesinin sırrı budur ki, onların esmâsı Hz. Peygamber (s.a.)’in ism-i câmiî altında toplanmış olmakla, sultanın tebâsının sultânı kible edinmesi gibi esmâ-i cüzîye de o ism-i küllîyi kible edinmişlerdir. Çünkü cüz, elbette külle meyleder.²³⁰

Hz. Peygamber, İbn Arabî’ye göre aynı zamanda Allah’ın seçtiği tek kişidir:

Allah, peygamberlerden şeriat sahibi olanları ve yaratıklarından da **bir tek kişiyi** seçmiştir. Bu tek kişi, ne onlardandır, ne de değildir. O, bütün yaratıkları üzerine hükümandır. Hak onu bir direk (amed) kılmış, ve varlık kubbesini de bu direğe dayandırmıştır; işte o tek kişi, Allah’ın resûlü Hz. Muhammed (a.s)’dir.²³¹

Peygamberler, gökte duyulur bir etkiye sahip değildir. Hz. Peygamber ise, bedeniyle gök ve felekleri duyulur bir şekilde yarması, mesafeyi gerçek ve duyulur bir şekilde kat etmesiyle peygamberler cemaatinden üstün olmuştur. Bütün bunlar, manevî olarak vârisleri için de geçerlidir.²³²,

Hz. Muhammed, bütün insanlığa gönderilmiştir. Diğer peygamberler şüphesiz O’nun naipleridir. Hz. Muhammed zuhûr ettiğinde ise onun şeriatının hükmü kalmıştır ve her hüküm sahibi de ona dönmüştür.²³³ Peygamberlerin Hz. Muhammed’in vekili oldukları dünyada

²²⁸ Mevlânâ, Mesnevî, I, 190; Ebu Cehil’in Hz. Peygamber’e bakışının basarla olduğuna, basiretle olmadığına dair izahat için bk. Bursevî, Ferahu’r-Rûh, İkinci Bölüm, 20

²²⁹ Mevlânâ, Mesnevî, VI, 89

²³⁰ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, İkinci Bölüm, 33; ayrıca bk. a.y., 37

²³¹ Futuhât, II, 74

²³² Futuhât, III, 343

²³³ Futuhât, II, 134

gizlenmiş, ahirette gösterilmiştir. Hz. Peygamber: “Ben Kıyamet günü insanoğlunun Efendisiyim” demiştir.²³⁴ Âdem (a.s.) ‘den kıyamete kadar bütün peygamberlerde ortaya çıkan her şeriat ve ilim, Muhammedî bir mirastır. Hz. Peygamber, bütün varislerin babasıdır. Bütün peygamberlerin hükmü, Hz. Âdem ve Hz. Muhammed sûretinde tecellî etmiştir.²³⁵

Tirmizî düşüncesinde de Allah Teâlâ, kulları arasından velî ve nebîler seçmiştir. Nebîlerden bir kısmını da diğerlerine üstün kılmıştır. Nebîlerden birini dostlukla, diğerini kelâmla, bir diğerini senâda (burada Zebûr ve Davut a.s. kastedilmektedir) bir başkasını ölüleri diriltmede, sonuncusunu da, hata düşünmeyecek kadar hatâdan ve gûnahtan korunmak ve kalp diriliği ile diğerlerinden üstün kılmıştır. Allah, Muhammed (s.a.)’e alemde başka kimseye vermediği özellikler lutfetmiştir. Bu güzelliklerin bir kısmını seçkinler fark edebilirken, bazıları da kaçınılmaz olarak herkese âşikardır.²³⁶

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed’in ubûdiyetteki sıdkına tanıklık etmiştir. Deyyân olan Allah, kıyamet gününde celâl ve azameti ile ortaya çıktığında “kullarım, ben sizin için ubûdet yarattım. Bana ubûdetinizi getirin” diye seslenir. İşte o zaman, bu makâmın korkusundan dolayı Hz. Muhammed’den başka kimsede his ve hareket kalmaz. O, sahip olduğu sıddîkiyetle, bütün nebî ve resûl saflarının önüne geçer. Çünkü *O, Allah’a kullukta sadâkati getirmiştir*. Allah, ondan bunu kabul buyurur ve onu, Kürsî’nin yanında bulunan Makâm-ı Mahmûd’a gönderir. Bunun üzerine, o mührün (hatm) üzerindeki perde açılır, bundaki nûr onu kuşatır ve mührün ışığı ortalığı kaplar. O zaman onun kalbinden diline öyle bir övgü doğar ki, öncesinde hiç kimse Allah’ı bu şekilde tesbîh etmemiştir. Nebîlerin hepsi, Allah’ı en iyi bilen Hz. Muhammed olduğunu anlarlar. Hz. Peygamber ilk hatip ve ilk şefaattçidir. Hamd sancağı (livâu’l-Hamd) ve cömertlik anahtarları (mefâtihu’l-kerem) ona verilmiştir. Livâu’l-hamd bütün mü’minler, mefâtihu’l-kerem ise, sadece nebîler içindir.²³⁷

Allah, enbiyâya adeta şöyle seslenir: “Ey nebîler topluluğu! Bu, Muhammed’dir. Âhir zamanda gelmiştir. Beden olarak zayıf, hayat şartları elverişsiz, ömrü de kısadır. Fakat, şu görmekte olduğunuz şeyleri o getirdi. Ubûdiyette sadâkat, ilim ve marifette çokluk. Sizler bedeniniz kavî ve ömrünüz uzun olmasına rağmen, onun getirdikleriyle gelediniz.” Bu konuşmayı takiben mühür üzerindeki perde açılır, söz kesilir ve bütün halk için hucet ortaya çıkar. Mühürlü olan şey, muhafaza edilmiştir. Gerçekten de bir şeyde mühür olduğu zaman, şüphe yok olur ve tartışma sona erer.²³⁸ Allah Teâlâ, nübüvvetin bütün bölümlerini Hz. Peygamber’de bir araya getirmiş, onda tamamlamış ve sonra da kendi mührüyle onu mühürlemiştir. Bu mühür sebebiyle nefsi ya da düşmanı (şeytan) nübüvvet alanına sızamaz.²³⁹ Böylece, mühürlenmiş bir kitap ya da kabın içinde olanı hiç kimse arttıramaz ve azaltamaz. Diğer enbiyanın kalpleri üzerinde böyle bir mühür mevcut değildir. Bunun içindir ki onlar, nefislerinin kalplerine etkisi

²³⁴ Futuhât, II, 138

²³⁵ Futuhât, III, 457

²³⁶ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 337

²³⁷ Hakîm Tirmizî, a.e., 338

²³⁸ Hakîm Tirmizî, a.e., 340

²³⁹ Hakîm Tirmizî, a.e., 340

konusunda emin olamazlar. Hatta, Allah bu delîli onun kalbinin derinliklerinde de gizlememiş, ortaya çıkarmıştır: bu peygamberlik mührü, onun iki omuzu arasında bir güvercin yumurtası biçimindedir.²⁴⁰

Nebîlerin ayakları aynı safta bir araya geldiğinde, sadıklara sıdkları sorulduğunda enbiyâ, Allah'ın bağışlamasına ihtiyaç duyar. Hz. Muhammed (s.a.) bütün peygamberlerin önüne geçer ve Allah'ın kerem ve ihsanı sayesinde ulaştığı sıdk ile yürür. Çünkü, nübüvvet, mühürlenmiş olarak kendisine verilmiş, şeytan ona musallat olamamış, nefis de ondan istediği nasibi alamamıştır.²⁴¹

Resûlullah (s.a.) “Allah, beni resûl olarak seçmeden önce, kul olarak seçmişti.” der.²⁴² Seçilen demek, alınan demektir. Hz. Peygamber (s.a.) diğer Peygamberler arasından çekilip alınmıştır. Ondan önce gelen peygamberlere hikmet, beyân ve hidâyet verilmiştir. Sonra kendilerine risâlet verilerek, insanlara gönderilmiştir. Bizim peygamberimiz (s.a.) ise, bir anda alınmış, Allah tarafından seçip çıkarma yoluyla Allah'a doğru çekilmiştir. Bununla ilgili olarak Allah şöyle buyurur: “ Sen yolunu şaşırışken O sana yol göstermedi mi? “ (Duhâ, 93:7) Allah, ona yönelmiş, onu kendine çekmiş ve peygamber olarak onu görevlendirmiştir.²⁴³

Kullukla ilgili, Bursevî, “Eğer Kulumuz (Muhammed (s.a.))'e indirdiğimizden şüphe içinde iseniz (Bakara 2:23) ayetiyle alakalı Necmeddin Dâye'nin şu yorumlarına yer verir: Hak Teâlâ, “Güçlü kulumuz Dâvud'u an” (Sâd, 38:17), “Kulumuz Eyyûb'u da an.” (Sâd, 38:41) gibi âyetlerde olduğu gibi, adıyla andığı halde, ona, “kulumuz” ifadesinden sonra, “Muhammed” şeklinde başka bir isim zikretmemiştir. Bir isim, mutlak olarak zikredilirse, kemâlîne masrûf olur. Buradan anlaşıldığına göre Hakk Teâlâ Hazretleri, habîbi Hz. Muhammed (s.a.) için hazırladığı kemâl-i ubûdiyeti, gerçek kulluğu, dünyada başka hiçbir kimse için hazırlamamıştır. Kullukta kemâl noktaya ulaşmak, ancak gönlü Allah'tan başka her şeyden tamâmen arındırıp, bağımsız hale getirmekle mümkündür. Bu durum ise, sadece ve sadece Hz. Muhammed (s.a.)'e mahsustur. Nitekim âyet-i celîlede, “ (Muhammed'in) gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı.” (Necm53:17) buyrulur, onun bu özelliğine dikkat çekilmiştir.²⁴⁴

Süt annenin Hz. Peygamber'i Mekke'de kaybetmesi olayını Mesnevî'de anlatırken, Mevlânâ, onun yüceliği için şöyle söyler: “*Gam yeme o kaybolmaz, belki bütün âlem, O'nda kaybolur*... o bizden ama bize benzemiyor. Biz hep bakırız Ahmed kimya.”²⁴⁵

Halîme, onu ararken, hâtiften şunları işitir: “Onun zahirini âleme meşhur edeceğiz. Bâtınını da herkesten gizleyeceğiz! Su ve toprak altın madeniydi; bizse kuyumcuyuz.. gah onu halhal yaparız, gâh yüzük! Gâh onu tahtı bezeyen turunc yaparız, gâh devlet isteyen padişahların

²⁴⁰ Hakîm Tirmizî, a.e., 341

²⁴¹ Hakîm Tirmizî, a.e., 343

²⁴² İbn Hanbel, Müsned, II, 231; Ebu Davud, Kitâbu'l- Et'ime, 18

²⁴³ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 408-409

²⁴⁴ Bursevî, Tefsîr, I, 261

²⁴⁵ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 76-8

başına tâç ederiz!.. Bu toprakla aşklarımız vardır bizim.. çünkü o, rıza ka'desine oturmuştur. O topraktan yüz binlerce âşık, yüz binlerce maşuk yaratırız. Hepsi de arayıp taramadır!²⁴⁶

Toprak, tozlu, ve kapkara görünür ama, içinde nurlu sıfatlar vardır. Dışı, içimizde hiçbir şey yoktur diye inkarda da bulunur..içi, hele dur da sana hakikatimizi gösterelim der. Dışıyla içi, savaştadır, ve içi, dışına sabrettiğinden Tanrı yardımına nail olur. İşte biz, bu ekşi suratlı topraktan, sûretler düzer, onun gizli gülümsemesini meydana çıkarırız... onun nice şaşılacak çocukları var.. Fakat Ahmed, hepsinden üstün! Yerle gök, bizim gibi iki çiftten böyle bir tek padişah doğdu diye gülmekte, sevinip neşelenmektedir...senin çocuğun çocuk huylu ama, iki âlemde onun yavrucağı... onun için yaratılmış! Biz âlemi onunla diriltir, feleği onun hizmetine kul köle ederiz!”²⁴⁷

Yine Mevlânâ, Fetih Sûresindeki âyetlerden hareketle, Hz. Peygamber (s.a.)’e verilen nimetleri bahse konu eder:

Bu sûre-i şerîfede Hak Teâlâ, Mustafâ (s.a.) Efendimize olan ni'metlerini ta'dât buyurdu. “ Biz hakikat sana apaçık bir feth u zafer yolu açtık” (Fetih, 48:1) birinci ihbâr budur ki: Çaldığın bir kapıyı açtım ve duâların indimde müstecâbdır. İkincisi, “Allah’ın sana mağfiret etmesi için” (Fetih, 48:2) mucibince mağfirettir. Mağfiret, muhabbet alâmetidir. Zirâ sen her kimi seversen, onun kabahati sana kabahat ve aybı ayıp görünmez. İşte sırr-ı mağfiret budur. Üçüncüsü, “nimetini tamamlaması içindir” (Fetih, 48:2) mucibince, ni'metin itmâmıdır. Nimetin tamamlanması ise, onun husûsiyetini beyândır. Cenâb-ı Hz. Peygamber, sair inâm olunanlardan daha has ve daha ziyâde yol bulmuş ve hakîkate Hakk’a vâsıl ve daha ziyâde Hak ile kâim olmuş olur. Dördüncüsü, “Allah’ın sana yardım etmesi içindir” (Fetih, 48:3) bu âyet, saltanat ve velâyete delâlet eder. acaba bu velâyet hangisidir? Her şeyi Hak’dan gören kuvvet-i nazardır. İbrâhim (a.s.)’in ateşe ve Mûsâ (a.s.)’in deryaya kademlerini vaz’ etmeleri, ve Süleyman (a.s.)’in güneşe ve Nûh (a.s.)’in tûfana hükm etmeleri ve Dâvûd (a.s.)’in demiri hamur ve dağı muğannî kılması ve İsmâ (a.s.) in ervâh-ı hayvânîye hükm eylemesi ve Muhammed (s.a.)Efendimiz’in tabakât-ı semâvât-ı mi’râc ile yırtıp geçmesi gibi. Bunun emsâli sayılamaz.

“Bu, geçmiş ve gelecek günâhını Allah’ın mağfiret etmesi içindir.” (Fetih, 48:2) ayetindeki günâhtan maksadı, Mevlânâ şöyle açıklar: “Muhammed Mustafâ (s.a.) mi’racda Sidretü’l-müntehâ ağacına vâsıl olduğu vakit, ki orası bâlâ-yı arştır, onun makâmı, Hz. Cibrîl’in âşiyânesidir; bu makâmdan dahi mürûr etmek istedi. Refkî olan Hz. Cibrîl, adımını geri aldı. Hz. Fahr-i âlem Efendimiz buyurdular ki: “Ey karındaşım Cebrâil, bu heybetli mevzi’de beni yalnız mı bırakıyorsun?” Nidâ geldi ve Hak Teâlâ itâben buyurdular ki: “Bu iki üç adımda onunla mı ülfet peydâ ettin?” işte âyette işâret buyrulan günâhtan murad, bu günâhtır. Yani seni ülfetten ve gayrin ünsiyetinden pâk ettik ve gayrdan müstağnî kıldık demektir.

²⁴⁶ Mevlânâ, a.g.e., IV, 82

²⁴⁷ Mevlânâ, a.e., IV, 84-5

Hak Teâlâ Zât-ı hazretine yalvarmaları ve ondan sonra onları afv etmesi için enbiyâ ve evliyâyı günâha mübtelâ eyledi. Fakat, sultânü'l-Enbiyâ ve burhânü'l-ıstifâ ve Hz. Muhammedü'l-Mustafâ (s.a.)'in günah edip münâcat eylemek hâlini mestûr kıldı. Belki geçmiş ve geleceği afv edip, o günâhın ne olduğunu zikr etmedi. Bundan garaz, merâtib-i sâirenin fevkinde olan, mertebe-i muhabbettir.” İbn Atâ der ki: Sana günâh-ı mukaddemi, yani, zelle-i âdem'i, ve “gelecek olan” yani ümidleri sende olan ümmetlerinin günahlarını bağışladık. Zira Sen, onların rehberisin. Maksûd budur ki, evvel ve âhire mensûb olanların vusûlleri ancak senin iledir.

Ve derler ki: Peygamber (s.a.) Efendimiz'in istiğfarı ayıklık hâlinde, hâlet-i mestûdendi. Ve bazıları derler ki: Belki mestlik hâlinde, ayıklık hâlinden istiğfâr eyledi. Ve bazıları: Her iki halde de müstağrak idi. Zira onun nazarı Hakk'a idi; ve sekr ve sahv ise, kâbil-i televvün olan bendegâna mahsustur. O hazrete nisbetle ne sekr ve ne de sahv vardır. madem ki Hakk'a nâzır idi, her iki halden de müstağfir idi. Zira bu sekr ve sahv, iki renktir. O ise, rengin eserinden mahv olduğu vakit, her ikisinden de müstağfir olup, kabza-i ilâhîde bulunur idi derler.

“Senin üzerindeki nimetini tamamlaması için” nimetin tamâmı, mülk-i muhabbettir. Nimetin evveli, taleb-i muhabbetin tevfikıdır. Muhib idin, mahbûb oldun; tâbi-i rusûl idin, metbu oldun. Muhtâc idin, mi'râca gittin; ve aktan karadan halâs olup, akın ve karanın sultânı oldun. Zâkir idin, mihraplarda, minârelerde ve sikkeler üzerinde mezkûr oldun.

“Seni bu sâyede doğru yola iletmesi içindir” (Fetih, 48:2) Yani, Hakk'a îsâl eden yol. “Sekîneti, kuvve-i ma'neviyyeyi indiren O'dur. “**Sekîne**”, basîretten zâhir olan haldir; ve sâhib-i sekîne, esbâbdan mâlik olmadığı şeyi, kuvvet-i itimâdı sebebiyle mevcûd bilir. Bazıları, “sekîne” odur ki, eşyânın zâhirini nasıl fark ederse, bâtnını da öylece fark etmektir derler.²⁴⁸

“Geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettim; Sen, affedilmiş bir kişi olarak insanlar arasında yürüyorsun” sözü, hakka âit yetkinliklerle tahakkuk ettiği için onun varlığında halkî bir kalıntının olmadığı anlamına gelir. Nitekim varlığından bir eser olmayan kimsenin günahı yoktur. Çünkü Allah onu affetmiştir (gafere) yani onun varlığını kendi varlığıyla örtmüş ve böylece hulûlsuz ve keyfiyetsiz olarak kemâli onda zuhûr etmiştir. Hz. Muhammed, beşerîlik hükümleri yok olmuş bir şekilde insan heykelinde zuhûr etmiştir. “Sen, affedilmiş bir kişi olarak insanlar arasında yürüyorsun” sözünün anlamı işte budur.

İttifakla büyük günahlardan korunmuş olmasına rağmen, başkaları hakkında günah olan fiiller Hz. Peygamberden sadır olmamıştır. Zira onun fiilleri, Allah'a âittir; bu hususta onun günahı yoktur. Çünkü onlar, gerçekte onun fiilleri değildir; tam tersine söz konusu fiil, Hz. Muhammed'in gerçekleştirmiş olduğu ilâhî mertebeden sadır olmuştur. Bu anlamda Hz. Peygamber, başkalarının sorgulandığı fiillerden herhangi birisini yaptığında, o, affedilmiştir. “Geçmiş ve gelecek bütün günahların” sözü, Rasulullah'ın çocukluğu, gençliği ve orta yaşlılığındaki bütün hallerinde Allah ile tahakkuk etmiş olduğuna, O'ndan bir an bile hatta annesinin rahminde ve babasının sulbünde dahi gafil olmadığına yönelik açık bir kanıttır. Zira

²⁴⁸ Mevlânâ, Fihî mâ Fih, 213-6

Rasulullah, annesinin rahminde ve babasının sulbünde iken dahi nebîydi; nebî ise Allah'tan gafil olmaz. Onun dışındakiler ise, ancak dünya âlemindeki zuhûrundan ve yetkinleşmesinden sonra nebî olabilir. Muhammed (s.a.v)'in derecesinin yüceliği ve diğerlerinden farklı olarak zatî makâma sahip olduğu bu sözlerden anlaşılmaktadır. Zira diğer peygamberler, Allah'ı sıfatlarıyla bilirler. Sıfatlar ise birbirlerinin zuhûruyla zuhûr eder ve gizli kalırlar. Halbuki zat böyle değildir; çünkü o, sıfatların zuhûr etmesi anında da, bâtın olması durumunda da değişmeyen bir zattır. Zuhûr ve butûn, sıfatlardan kaynaklanır. Bu nedenledir ki, Muhammed (s.a.v)'in dışındaki herkes, sıfatların zuhûr etmeden önceki halini bilememişlerdir; Muhammed (s.a.) ise, Allah'tan dahi gafil olmamıştır. Bu yüzden “geçmiş ve gelecek günahları” affedilmiştir.²⁴⁹

Bu âyetteki gûnahtan murad, Bursevî'ye göre, terk-i evlâdır. Terk-i evlâyâ günah denilmesi, Hz. Peygamber (s.a.)'in yüce makâmına göredir. Nitekim Ebu Saîd el-Harrâz (k.s.) şöyle buyurur: “Ebrârın hasenâtı, mukarrebûnun seyyiâtıdır.”

Geçmiş gûnahtan murad, Adem ve Havvâ'nın günahı, gelecek günah ile maksatsa, ümmetin günahlarıdır. Yani, Yüce Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.)'in bereketi ile Âdem ve Havvâ'nın günahını ve şefâatiyle de ümmetinin günahını affeyledi. Âdem'in ve ümmetinin günahını Hz. Peygamber (s.a.)'e izâfenin sebebi nedir diye sorulursa cevap budur ki, Âdem'den zelle sudûr ettiği zaman Hz. Peygamber (s.a.), onun sulbünde idi, bu yüzden, Âdem (a.s.)ın günahı, ona nisbet olundu. Ümmetinin önderi olması münâsebetiyle de ümmetinin günahı, kendilerine izâfe kılındı.²⁵⁰

Allah, Peygamberimiz Muhammed (s.a.)'i göndermiştir. Ezeli yardım, bilgi sermâyesidir onun. Ayn yarılması, işâretidir. “ve az kalmıştı ki, kâfirler, Kur'ân'ı duydukları zaman seni gözleriyle yeyip helâk etsinler” âyeti, (Kalem, 68:51) nazardan, kötülükten koruyucusu, “Gözü ne kaydı, ne haddini aştı” âyeti, (Necm, 53:17) himmeti, rütbesidir... Rab, ma'bududur onun, ma'bûd da maksûdu. Allah, koruyucusudur onun, Cebrâil hizmetçisi. Burak bineğidir onun, miraç yolculuğu. Sidre, makâmı, Kâbe Kavseyn, dileği, merâmıdır. Sıddîk, âşıktır ona, feyiz diler. Fâruk, adâletidir onun, azmidir, kuvvetidir. Zinnûreyn, damadıdır onun, kendisine uyulacak dostudur. Murtazâ yiğidi, kılıcı, kuvvetidir onun. Allah'ın razılığı ve selâmı onlara olsun.²⁵¹

O, din ehli ordusunun yüzünün suyu, yeryüzündekilerin sığınağı, âlem dairesinin merkez noktası, âdemoğulları ağacının meyvesi, “Ve elbette yakında Rabbin sana öyle şeyler verecek ki, razı olacaksın” tuğrasını çeken, “noksan sıfatlardan münezzehtir kulunu geceleyin götüren” burakına binip seyrân eden “Sonra yaklaştı, yakınlaştı” makâmına varan, dünya ve âhiret ayağının altında, “İki yay kadar kaldı araları yahut daha da yakın.” İşaretini verendir.²⁵²

²⁴⁹ Cilî, Kemâlât-ı İlâhiyye, 228

²⁵⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 90

²⁵¹ Mevlânâ, Mecâlis, 81-82

²⁵² Mevlânâ, a.g.e., 92

O, Mescîd-i Harâm'da "Namaz kılan Rabbiyle gizlice konuşur, görüşür" hücrelerinden dışarı çıkmış, "her namazdan sonra duâ kabul edilir" hükmünce duâsını etmiş, "Ben Ademoğullarının en ulusuyum, fakat övünmem" tahtına kurulmuş, "yokluk benim övüncümdür" yaygısını yaymış, "Adem de ondan sonrakiler de benim bayrağımın altındadır" tahtına oturmuş, "En önce benim nûrumu yarattı" yastığına dayanmıştı.²⁵³

Muhammed Mustafâ, önce gelenlerin de hayırlısı, sonra gelenlerin de hayırlısı bulunan, peygamberlerin sonuncusu, varlıkların özü, özeti, apaçık delilleri gösteren, sonu, ucu bucağı bulunmayan kıyaslanamayan bir deniz olan "Ona bir ışık verdik ki, insanlar arasında onunla gezer" âyetiyle (Enâm, 6:122) şânı övülmüş olan, cennetin, cennet bahçelerinin kilidi, sırlarda ve gerçeklerdeki remizleri açan, o, "Gerçekten de biziz sana Kevser'i veren" fermânıyla âlemi aydınlatan ve aydınlanan...²⁵⁴

İmâm Rabbânî'ye göre Peygamberlerin makâmı, Peygamberimizin makâmının bir yanında, yüce meleklerin makâmı ise, diğer bir yanındadır. Ama tabî ki, **peygamberimizin makâmı, diğer makamlara nisbetle açık bir üstünlük ve asâleti hâizdir.**²⁵⁵

Rabbânî, 44. Mektubunda Hz. Peygamber'in özelliklerini anlatmaya hatadan korunmuşluk ve başarı, Allah'ın yardımıyla diyerek başlar. Ve şöyle devâm eder: Allah'ın Resûlü Muhammed (s.a.) Ademoğlunun Efendisi, kıyâmet günü ümmeti en büyük kalabalığı oluşturan kimsedir.²⁵⁶

O, Allah katında öncekilerin ve sonrakilerin en üstünüdür. Ve yine O, kıyâmet gününde kabri açılacak ilk kişidir.²⁵⁷

O, ilk şefâat eden ve şefaati ilk kabul edilecek olandır.²⁵⁸

O, Cennetin kapısını ilk çalan ve cennet kapısının ilk olarak kendisine açıldığı kimsedir. O, kıyâmet gününde Adem (a.s.) ve ardından gelenlerin altında gölgeleneceği hamd sancağının taşıyıcısıdır.²⁵⁹

O, kendisinin de buyurduğu gibi, "En son gelen bizleriz. Kıyâmet günü en önde gelen de biz olacağız. Ben bir söz söylüyorum; bunda övünme yoktur. Ben Allah'ın habîbiyim."²⁶⁰

Ben, peygamberlerin öncüsüyüm. Bunda gurur yoktur. Ben peygamberlerin sonuncusuyum, bunda gurur yoktur.²⁶¹

Kıyamet günü peygamberlerin imamı, hatibi ve şefaatçileri olurum. Bunda övünme yok.²⁶²

²⁵³ Mevlânâ, a.e., 92

²⁵⁴ Mevlânâ, a.e., 95

²⁵⁵ Rabbânî, Mektûbât, I, 9-10; 24-25

²⁵⁶ Müslim, Fedâil, 2

²⁵⁷ Tirmizî, Kitâbu'l-Menâkıb, I; Darimî, Mukaddime, 9

²⁵⁸ Müslim, Fedâil, 2

²⁵⁹ Tirmizî, Tefsîru'l-Kurân, 18, Kitâbu'l-Menâkıb, 1

²⁶⁰ Benzer rivayetler için, Darimî, Mukaddime, 9

²⁶¹ Tirmizî, Kitâbu'l-Menâkıb, 1

Ben, Abdulmuttalib'in oğlu Abdullah'ın oğlu Muhammed'im. Allah, mahlukâtı yarattı ve beni onlar içerisinde en hayırlıları arasında kıldı. Sonra onları ikiye ayırdı. Beni, onların da en hayırlısı arasında kıldı. Sonra onları kabîle kabîle yaptı. Ve onlar arasında beni en hayırlı kabîle arasında kıldı. Sonra onları ev ev yaptı. Beni onların arasından da en hayırlı evde kıldı. Ben, onların ev olarak en hayırlısıyım. Yine kişi olarak ben, onların en hayırlı kişisiyim.²⁶³

İnsanların diriltildikleri gün, ilk dirilecek olan benim. Allah'ın huzûruna geldiklerinde insanların öncüsü benim. Mahrum kaldıklarında şefaathçileri benim. Ümitsizliğe kapıldıklarında onları müjdeleyecek olan benim! Keremin sancağı ve anahtarları benim elimdedir. Hamd sancağı da o gün benim elimdedir. Ben, Allah katında Âdemoğullarının en üstünüyüm. Etrafımda saklı inciler gibi bembeyaz bin tane hizmetçi dolaşır.²⁶⁴

İnsan, varlıklar içinde en fazla câmi' olandır. Ve kendi parçalarından her bir parça aracılığı ile insanın çoğalan mevcûdâtla bir ilgisi ve bağı bulunur. Bu çoğalan ilgileri de, kendisinin dışındakilerin mahrûmiyetine göre daha fazla mahrum kalmasına sebep olur. Eğer Allah Subhânehû'nun inâyetiyle bu çeşit ilgilere kurtulup nefsini toparlayıp, geri çekilebilirse büyük bir kurtuluşa ermiş olur. Kalbin böylesi dış ilgilere tamâmen azade oluşu, Hz. Muhammed (s.a.)'in özelliklerindedir. Ondan sonra diğer peygamberler gelir. Daha sonra da derecelerinin farklılığına göre, veliler gelir.²⁶⁵

Bursevî, Allah Teâlâ'nın ümmetlerine karşı dâvâlarını isbât edebilmeleri için bütün peygamberlere deliller, mucizeler verildiğini ifade eder. Fakat, diğer peygamberlerin mucizeleri kendi zâtları dışındaki varlıklar üzerinde iken, Hz. Peygamberin bizzat kendisini zâtına burhan kılmıştır. Meselâ, Musâ (a.s.)'in burhanı, asâsı idi. Onun asâsını vurduğu taştan, on iki pınar fişkırmıştı. (Bakara, 2:60) Resûlullah (s.a.)'in ise, bizzat kendisi bütün olarak apaçık bir burhandır. Meselâ, Resûlullah (s.a.)'in gözlerinin burhan oluşu, şu hadis-i şerifle sâbittir. "Namazda benden önce rükû ve secdeye varmayın. Ben sizi önümde iken nasıl görüyorsam, arkamdan da öyle görürüm."²⁶⁶

Hz. Peygamber'in âzâlarının delil oluşu, yine onun bir takım üstünlüklerinin ifadesiyle Bursevî'nin Tefsîrinde yer alır:

"Onun gözünün burhan olduğunun bir başka delili de, "(Muhammed'in) gözü ne kaydı, ne de sınırı aştı." (Necm, 53:17) âyetidir.

Burnunun burhân olduğunun delili de, şu hadistir: "Muhakkak ben, Rahmân'ın nefesini Yemen tarafından hissediyorum."²⁶⁷

²⁶² Tirmizî, Kitâbu'l-Menâkıb, 4

²⁶³ Tirmizî, Kitâbu'l-Menâkıb,4

²⁶⁴ Bütün bu rivâyetler için bk. Rabbânî, a.g.e., I, 87-88

²⁶⁵ Rabbânî, a.e., I, 185

²⁶⁶ Müslim, Salât, 112

²⁶⁷ Aclunî, a.g.e., I, 304

Dilinin burhân oluşuna şu âyet delildir: “O, hevâ ve arzusundan konuşmaz. O (nun okuduğu Kur’ân), kendisine vahyedilenden başka bir şey değildir. (Necm, 53:3-4)

Tükrüğünün burhân oluşu, Câbir (r.a.)’ın şu rivâyeti ile sâbittir: O der ki: Resûlullah (s.a.), Hendek günü bize şöyle emir buyurdu: “Ben yanınıza gelmeden, dağarcıklarınızdaki unu hamur yapıp pişirmeyin ve çömlüklerinizi de ateşten indirmeyin.” Daha sonra geldi ve hamura tükürdü ve bereketli olması için duâ etti. Sonra dağarcığa tükürdü ve bereketli olması için duâ etti. Allah’a yemin ederim ki, bin kişi yemek yedi, geriye de arttı. Onlar gittiklerinde çömlüklerimiz hâlâ kaynıyordu. Hamurumuz ise, olduğu gibi ekmek yapmak için duruyordu.²⁶⁸

Tükrüğünün burhân olmasına bir misâl de şudur: Hayber günü, Hz. Ali (k.v.)’in gözü yaralanmıştı ve neredeyse onun ızdırabı ile helâk olacaktı. Hz. Peygamber (s.a.), mübarek tükrüğü ile o yarayı sıvazladı. Allah’ın izniyle hemen iyileşti.²⁶⁹

Elinin burhân oluşu, şu âyette anlatılır: “Attığın zaman sen atmadın, Allah attı.” (Enfâl, 8:17) yine onun mübârek elinde zuhûr eden bir burhân da avucundaki çakıl taşlarının Allah’ı tesbih etmesidir.

Attâr der ki:

*Zerrelerin davetçisi idi o temiz cevherli
Bu yüzdten tesbih etti elinde çakıl taşları²⁷⁰*

Parmağının burhân oluşu şöyledir: Resûlullah (s.a.) şehâdet parmağı ile aya işaret etmiş ve ay ikiye ayrılmıştı. Ayın ikiye ayrıldığını, o anda oraya bakanların hepsi görmüşlerdir.

*Parmağıyla o yarmıştır ayı
Güneş onun emrine boyun eğmişti.*

Göğsünün burhânı, namaz kılarken ağlamaktan göğsünün kaynayan kazan gibi ses çıkarması, fokurdamasıdır.

Kalbinin burhân oluşu, “gözlerinin uyuması, kalbinin uyumaması”dır. Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur. “Gönül gördüğünde yanılmadı” (Necm 53:11) “Biz, senin göğsünü açıp genişletmedik mi?” (İnşirah, 94:1); “Onu Rûhu’l-Emîn senin kalbine indirdi.” (Şuarâ, 26: 193-4)

Resûlullah (s.a.)’in bizzat kendisinin burhân olduğunu gösteren bunlar gibi pek çok delil vardır. Bunların en büyüğü de miraca çıkmış olmasıdır. Mirac esnâsında Cenâb-ı Hakk’a iki yay arası kadar hatta daha da yakın oldu. Mirac mucizesi de, O’nun kendisinin külliyyen burhân olduğunu gösterir. Bu şeref Resûlullah (s.a.)’den başka hiçbir peygambere nasib olmamıştır.

O, kendisine vahyedildikten sonra Arapların ve Arap olmayanın en fasîh ve belîğ konuşanı olmuştur. Halbuki daha önce ümmî idi. Kitap nedir ve iman nedir bilmezdi. (Şurâ,

²⁶⁸ Buhârî, Meğâzî, 29; Müslim, Eşribe, 141

²⁶⁹ Buhârî, Cihâd, 121

²⁷⁰ Attâr, Mantıku’t-Tayr, I, 24

42:52) Hangi delil, bundan daha kuvvetli, daha açık ve daha inandırıcı olabilir? Cenâb-ı Hak, bu ümmete O’nu ikrâm etmiş ve lütufta bulunmuştur.”²⁷¹

Hak Teâlâ, arz hazînelerinin anahtarlarını onun eline vermiş, yeryüzünü ona ve ümmetine mescid eyleyip, toprağı temiz kılmıştır... Sabah yeli, onun emrine verilip onunla Mansûr oldu. Ağaçlar, ona selâm verip baş eğerdiler, işâret ettiğinde yerinden ayrılıp gelir, sonra mekânlarına dönerlerdi. Hayvanlar ona seslenip, nübüvvetine şehâdet ederlerdi. Ve şeytan, onun emrine verilip, hiçbir şekilde şaşırtmaya ve vesvese vermeye gücü yetmezdi. Nitekim Resûlullah (s.a.), “Benim şeytanım, elimde Müslüman oldu” buyurmuştur. Süfliyâtta da, ulviyâtta da hükmü geçirdi. Mevâlid, anâsır, tabiiyyât ve ervahta ona boyun eğmedik bir nesne kalmamıştır.²⁷²

Hz. Peygamber (s.a.), bütün kâinâtın var edilmesinin esas gayesidir. Şerefli vücûdu ve latif bedeni yaratılmışların en üstünü, pak rûhu kudsî ruhların en mükemmelidir. Kabîlesi, kabîlelerin en üstünü, lisânı, lisânların en hayırlısı, Kitâb’ı, ilahî kitapların en hayırlısı, ailesi ve ashâbı, ailelerin ve ashâbın en hayırlısı, doğduğu zaman, zamanların en hayırlısı, ravza-i münevveresi, mutlak olarak bütün mekânların en yücresi, mübârek parmaklarından fişkırın su, mutlak olarak suların en üstünüdür. Ondan sonra en faziletli su, zezemdir. Çünkü, mirac gecesinde Hz. Peygamber (s.a.)’in göğsü bu su ile yıkanmıştır.²⁷³

Attâr, Nebiyy-i Muhtâr’a na’t olarak şunları ifade eder:

*Efendimiz hakkında ne söylesem, o, ondan üstündür
Her şeyden önce, her şeyin önündedir.
Ne zaman onu vasfetmeye başlasam,
Utancımдан, hicâbımdan ter gibi kan gelir bana
Çünkü o, âlemin en fasîhi, bense onun dilsizi
Bu halde Efendimiz’in hâl ve şânını nasıl açıklarım
Efendimiz’i vasfetmek ve övmek ben âcize nasıl lâyık olur?
Onu vasfetmeye âlemin yaratıcısı kâfîdir
Bütün nebîler, senin övülmene hayrân oldular
Sır ehli velîler de buna şaşırıp kaldılar.²⁷⁴*

*Vücûdun devlet-i cân u cihândır yâ Resûlullah
Zuhûrun bâis-i kevn ü mekândır yâ Resûlallah
Seni Hak cümleden efdâl yarattı kâinât içre
Onun’çün ümmetin de âlişândır yâ Resûlallah²⁷⁵*

Son olarak şâir şöyle der:

²⁷¹ Bursevî, Tefsîr, IV, 395

²⁷² Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 82

²⁷³ Bursevî, Tefsîr, VII, 672

²⁷⁴ Bursevî, a.g.e., 170; Attâr, Mantıku’t-Tayr, I, 29

²⁷⁵ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 144

*Ben, sözlerimle Muhammed (s.a.)'i övmüş değilim
Ama, Muhammed (s.a.)'le kendi sözlerimi övdüm.*²⁷⁶

B. Hz. Peygamber (s.a.) ve Hz. Âdem (a.s.)

Nebî (s.a.), mirac gecesi Hz. Âdem'e, "Sen, insanların en hayırlısısın. Çünkü Allah Teâlâ, sana altı ikramda bulunmuştur: Seni bizzat kudret eliyle yarattı, ilim vererek şereflendirdi, meleklerini sana secde ettirdi, sana secde etmeyene lanet edip, rahmetinden uzaklaştırdı, senden bir kadın yaratarak Havvâ'yı sana lutfetti ve cennetin dört bir yanını, istifâdene sundu." deyince Hz. Âdem (a.s.) şöyle cevap verdi:

"Bilakis, insanların üstünü sensin. Çünkü Allah, başkasına vermediği altı şeyi sana lutfetti. "Şeytanını Müslüman kıldı, düşmanını kahretti, cennet hanımlarının hanımefendisi olacak Âişe gibi bir hanımı sana zevce olarak verdi, peygamberlerin hepsine senin hürmetine hayat verdi ve seni, ümmetinin sırlarına muttali kıldı.

Ümmetine de altı özel muâmelede bulundu: "İlk olarak bir günah sebebiyle beni cennetten çıkardığı halde, ümmetini, masiyet sebebiyle mescidden çıkarmaz, benden cennet libaslarını soyduğu halde, ümmetinin örtülerini soyup çıkarmaz, beni eşimden ayırdığı halde ümmetini eşlerinden ayırmaz, benim boyumu kısalttığı halde, ümmetinin boylarını eksiltmez, "Âdem Rabb'ine âsî oldu" (Tâ-Hâ, 20:121) buyurarak benim ayıbımı ortaya döktüğü halde, ümmetinin ayıplarını örter, beni affedinceye kadar iki yüz sene ağladığım halde, ümmetini tek bir özürle affederir."²⁷⁷

C. Hz. Peygamber (s.a.) ve Hz. İbrâhim (a.s.)

Bursevî, Hz. Peygamber ve Hz. İbrâhim arasında hal ve makâm konusunu içine alan şöyle bir farklılığı vurgular: Hac, şekil ve mânâ olarak İbrâhim (a.s.) 'ın makâmıdır. Nasıl onun bir makâmı varsa, Peygamber Efendimiz (s.a.)'in de hâli vardı. Hâl, makâmdan daha üstündür. Çünkü, makâmlar, çalışılarak elde edilen menzillerden, haller ise Hak vergisi mevhibelerdendir. Mevhibe olmadan makâmlara sülûk edilebilir. Manevî makâmlar geçilmeden de mevhibeye ulaşamaz. İbrâhim (a.s.) makâm ehliinden olduğu için "Ben Rabbime gidiyorum o bana doğru yolu gösterecek." (Sâffât 37:99) dedi. Nebî (s.a.), mevhibe ehliinden olduğu için onun hakkında ise: "Kulunu bir gece Mescid-i Harâm'dan, Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şânı yücedir." (İsrâ, 17:1) buyruldu.²⁷⁸

Tabîdir ki, zikredilen iki peygamber'in dereceleri konuşulurken, halîliyet ve habîbiyet gündeme gelecektir:

Mertebelerin en özel olanı, "Bazılarını derecelerle yükseltti" (Bakarâ, 2:253) âyetiyle işâret edilen muhabbettir. Bu sebeple peygamberlerin en üstünü, Habîbullah, Muhammed

²⁷⁶ Bursevî, Tefsîr, IV, 569

²⁷⁷ Bursevî, a.g.e., VII, 188-9

²⁷⁸ Bursevî, a.e., II, 249

(s.a.)’dir. Sonra “hullet” gelir ki, dostluk demektir. Bu, İbrâhim (a.s.)’ın sıfatıdır. Bundan daha genel olan, “safâ”dır ki, Âdem (a.s.)’ın sıfatıdır.²⁷⁹

Sevginin şartı, seven kimsenin sevgide fani olması ve sevgilide bekâya ermesidir. Öyle ki, seven kimsede sevgiliye muhabbetten başka bir şey kalmaz. Bu, Hz. Muhammed (s.a.)’in hâlidir. Bursevî’nin dayanağı ve bedenindeki rûhu mesâbesinde olan Osman Fazlî Efendi “Kitâbu’l-Lâihâti’l-berkiyyât” adlı eserinde konu ile ilgili şunları ifade etmiştir:

Ahadiyyet-i ilâhiyyeye dostluk ve muhabbet, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.)’e hakîkatı ile, Hz. İbrâhim (a.s.)’a sûreti ile, diğer peygamberlere ise, kâbiliyetlerine göre cüz’î özellikleriyle tecellî etmiştir. Dostluk ve muhabbet makâmında peygamberimiz (s.a.) zâfî ehadiyyet mertebesi mesâbesindedir. İbrâhim (a.s.) sıfâtî vâhidîyet mertebesi mesâbesindedir. Onların dışındakilerse, vâhidîyet-i ef’âliyye mertebesi mesâbesindedirler. Bu makâm ve mertebelere sırasıyla Besmele’de işâret vardır. Öyle ki, peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.) bilfiil Allah isminin dostu ve sevgilisi, İbrâhim (a.s.) da Rahmân isminin bilfiil dostu ve sevgilisidir. Diğer peygamberler ise, Rahîm isminin bilfiil dostu ve sevgilisidirler.²⁸⁰

Bursevî, Hz. Peygamber’in Hz. İbrâhim’e ve diğer peygamberân-ı izâma olan üstünlüğünü mirac gecesi, Mescid-i Aksâ’da onlara imâmet yapması ile anlatır:

O gece, peygamberler, Hz. Peygambere uymakla kalmayıp, kalp safâsına da nâil olarak Hak katında seçilmişlerden olmuşlardır. Yani, uydukları namazda, Hakk’a yakınlık kazanıp, derecelerinde terakkî buldular ve Hz. Peygamberimizin imâm oluşundan diğer bütün peygamberlerden daha efdâl olduğu anlaşılmış oldu. Bundan dolayıdır ki, Hz. Halîlullah, peygamberlerin babası olup, tevhîd-i zâtın mazharı ve sırr-ı sıfâtın menbaı iken, imamlığı, Habîbullah’a teklîf eyledi. Kendileri O’nun arkasında ve Hz. İsmâil sağında, Hz. İshak solunda durup üç saf rusul-i kirâm ve dört saf da enbiyâ-ı izâm olmak üzere tamamı esmâ-ı külliye adedince yedi saf olmak sûretiyle Resûlullah’a uydular.²⁸¹

D. Hz. Peygamber (s.a.) ve Hz. Musa (a.s.)

Hz. Peygamber (s.a.), “Şayet Musa, hayatta olsaydı, bana tabi olmaktan başka yapacağı bir şey yoktu.” buyurmuştur.²⁸²

Allah Teâlâ’nın vâsitasız olarak bir peygambere hitâb etmesi vahiy mertebelerinin son noktasıdır. Bu, peygamberler arasında Hz. Musa’ya tahsîs edilmiştir. Fakat bu, diğer peygamberlerin peygamberliğine bir hâle getirmez.

Cenâb-ı Hak, peygamberlerden her birine verdiklerinin mislini peygamberimiz Muhammed (s.a.)’e vererek şerefleştirmiş, onlardan üstün kılmıştır.

²⁷⁹ Bursevî, Tefsîr, III, 83

²⁸⁰ Bursevî, a.g.e., IV, 277-8; Ferahu’r-Rûh, 77

²⁸¹ Bursevî, a.g.e., 153

²⁸² Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 387

Attar der ki:

*Bir gün Habîbi miracına yüz koymuştu
Bütün sırlar önüne serilmiş idi
Musâ, Hakk'ın yakınlık yaygısına, Tûr'a gidince
Hak'tan ona "Nalinlerini çıkar" diye hitâb geldi
Efendimiz, dünyâ ve âhiret nalininden uzak olup yakîne erince
Kutsal Kudüs nûra garkoldu
Zü'l-Celâl'in tecellî mumunun nûruyla semâyâ yükseldi
Orada Hz. Bilâl'in nalininin sesini duydu
İmran oğlu Musa her ne kadar şâh olsa da
Tûr-ı Sinâ'da ona nalinle geçit verilmedi
Şu lütfü gör ki, onun yüce derecesi için
Habîbini dergâhına kölesiyle birlikte kabul eyledi
Resûlünün kölesini kendi makâmına kabul etti
Habîbine kendi katına nalini ile yol verdi
İmran oğlu Musa onun bu derecesini ve
Onun kölesini bu yakınlıkta görünce
Dedi: Ey Allah'ım! Ona ümmet eyle beni
Muhammed'in himmetinin tufeyli eyle beni
Odur iki cihân sultanı, bütün mahlûkât tufeyli
Odur her zaman padişah, bütün mahlûkât askeri.²⁸³*

Artık, Hz. Peygamber'in aşağıdaki ifadeleri ile "Son Peygamber" oluşu incelenebilir. O, şöyle buyurmuştur:

"Benden önceki Peygamberler ile benim durumum, şu misalde olduğu gibidir: Bir adam, görkemli binâlar inşâ eder. Onları güzelleştirir, süsler ve tamamlar. Fakat köşelerden birinde bir kerpic eksik bırakır. İnsanlar, onu gezip dolaşırlar ve çok beğenirler. Ancak, 'Şuraya bir kerpiç konsaydı da, tamam olsaydı' derler. İşte ben, o mükemmel binâyı tamamlayan kerpiç gibiyim.'²⁸⁴

E. Hâtemu'l-Enbiyâ ve Hâtemu'l-Evliyâ

"Hâtem" Mühür demektir. "Hatm"; yani mühür vurmak, bir şeyi gizlemek demektir. Bir şeyin saklanması, mühürlenerek sağlam bir şekilde güvence altına alınması, bu kelime ile isimlendirilmiştir. Bir şeyi mühürlemek, onu hem gizleme, hem de işin sonuna gelme anlamı ifade eder. Nitekim Kur'ân'ın hatmedilmesi, baştan okuyarak, sonuna varılması demektir. Bursevînin ifadelerine göre, Mühür, cennette Hz. Adem (a.s.)'a verilmişti. Sonra zelle sâdır olduğunda kendisinden alınıp, Arş'ın direklerinden bir direkte asılmıştı. Hz. Süleyman (a.s) hilâfet tacı ve

²⁸³ Bursevî Tefsîr, IV, 367-8; Hz. Peygamber ve Hz. Musa'nın mucizelerinin karşılaştırılması için bk. VII, 280

²⁸⁴ Buharî, Menâkıb, 18; Müslim, Fedâil, 22

saltanat kaftanı ile şereflendiğinde Cebrâil (a.s), adı geçen mühürü getirip, Hazreti Süleyman'ın sağ elinin parmağına taktı. Üzerinde üç satır hat vardı;

Birincisi, Bismillâhirrahmânirrahîm, İkincisi, Lâ ilâhe illallah, üçüncüsü de Muhammedün Resûlullah hatlarıdır. Hz. Süleyman, bu mühürün bereketiyle insanlara ve cinlere hükmedip, bütün yaratıkların tasarrufu emrine verildi. İnsan vücûdunda rûh bir Süleyman ve tevhîd-i Hakkânî bir mühürdür ki, vücût mülkünde tasarruf yetkisi ona bağlıdır. Onun için tevhîd-i hakkânîye sahip olmayanların ne âfâkta, ne de enfüste bir işi sonuçlanmaz.²⁸⁵

Mühür, bir kitabın şerefının tamamındandır. Kezâ Peygamber (s.a.) de yaratılmışların en şerefliisidir. Bir kitabın üzerinde mühür olursa, o kitabı yazandan başkası açamaz. Yine Kur'ân ilimlerinin hakîkatini, mühür açılmaksızın hiç kimse ihâta edemez. Padişahın mühürü, çekmecesinde olduğu müddetçe, kimse o çekmeceyi açmaya cesaret edemez. Kur'ân-ı Kerîm, bütün ilahî kitapların hazînesi kılındı. Bunun gibi, peygamberlerin sonuncusu olmak da Resûlullâh (s.a.)'e has kılındı. Bu sır sebebiyle nübüvvet mühürü, sırtının iki kürek kemiği arasındaki bölgesinde bulunmaktaydı. Çünkü, padişahın hazinesi, içeride olanları korumak için, dışarıdan mühürlenir.²⁸⁶

Hakîm Tirmizî'ye göre, “Hâtemü'n-nebiyyîn” ifadesini, “son peygamber” olarak anlamamak gerekmektedir. Hâtem kelimesindeki “t” harfini çoğunluk fetha okumuşlardır. Ama, kesre okuyan da vardır. O zaman “hâtim” olur ki, anlamı, kendisine verilen mühürle, nübüvveti mühürleyen kişi olur. Peygamberlerin Mescîd-i Aksâ'da toplanmasından bahseden Miraç hadîsinde şöyle denilir: “Her nebî, Allah'ın kendine olan ihsânını anar. Hz. Peygamber'e gelince o, şöyle der: Allah beni Fâtih ve Hâtim kılmıştır. Bundan sonra İbrahim (a.s) şöyle der: Muhammed, bununla sizi geçmiştir.”²⁸⁷

İslâmî düşüncede var olan bu son peygamber düşüncesinin İslâm'dan önce Yahudilikte de olduğu görülür. Yahudiliğin inanç esaslarını kaleme alan Maimonides'in yedinci inanç esası, Hz. Musa'nın son peygamber olduğuyla ilgilidir.²⁸⁸

İslâmî gelenekte Hakîm Tirmizî “hatmu'l-velâye” kavramını ilk kez tasavvuf ıstılahları arasına katmıştır. Daha sonra İbn Arabî bunu tekrar ele alacaktır.

“Hz. Muhammed (s.a.) ‘in hâtemü'n-nübüvveti hak etmesi gibi hâtemü'l-evliyâ olacak olan kimdir?’” sorusuna, İbn Arabî, bu şahıs, Resûlullah'ın babasına benzer bir kişidir. Arap olmayıp, erkekler arasında seçkindir. Yaratılışı, peygamberin yaratılışına benzemiştir. Mülk

²⁸⁵ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 65; Tefsîr, I, 180

²⁸⁶ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 45

²⁸⁷ Buharî, Menâkıb, 18; Müslim, Fedâil, 30; Tirmizî, a.g.e., 342

²⁸⁸ John R. Hilmes, Textual Sources for the Study of Judaism, 110-116, edited and Translated, Alexsander Philip S.,; Maimonides'in Yahudilikteki yeri ve önemi için bk. a.e., 23 vd.

daireesi onunla son bulur ve velâyet de onunla sona erer. Yahyâ isimli bir yardımcısı da olan bu şahıs, kesinlikle rûhânî, ama sûretâ ise insanîdir, şeklinde cevap verir.²⁸⁹

Tirmizî için, velayetin hatmi görüşü oldukça önemlidir. O, kitabın yedinci bölümünde, velîlerin makâm ve mülklerinden bahisle, bunların on mülk olduğunu tesbit eder. Bu mülkler, velî, velâyetin son mülkü olan **Vahdâniyetü'l-ferdâniyet** makâmına erinceye kadar, sürer. Bu makâmdaki velî, Allah'ın isimlerinden kendi payına düşenin hepsini alır.²⁹⁰ Bu mertebeye ulaşma, Allah'ın kendisine bir lutfudur. Bahse konu kimse, velîlerin efendisidir, Rabbi, kendisine "hatmu'l-velâye"yi vermiştir. O, artık kendisinden sıfatların kalktığı bâtına ulaşmıştır. Velînin kalbi, burada istikrar bulur. Bu mertebenin ötesinde bir sıfat olmadığını öğrenip burada bir yer bulduğunda, kendisinin önünde hiç kimsenin olmadığını anlar. Gerçekte kalpler için makâmlar hazırlanmıştır ve bunlarında bir sonu vardır. Kalpler, işte bu sona ulaşırlar. Makâmların nihayeti, "vâhidu'l-ferd" mülküdür. Hakim Tirmizî, bu konularda söz söyleyen kelâm ve kıyas ehlinin, aslında dışardan konuşmakta olduğunu izah eder ve o kişinin kendisi için daha uygun olan bir mesele ile uğraşmasını ister.²⁹¹

Dünyanın sonu geldiğinde, Allah bir velî gönderir ki Allah onu seçmiş, ayırmış, kendisine yakın kılmış, ona özel olarak "velîlerin mührü" olmayı lutfetmiştir. Bununla o, diğer velîlere Allah'ın kıyamet günündeki delili olur. Hz. Peygamber'de "sıdku'n-nübüvve" bulunduğu gibi, onda da "sıdk'u'l-velâye" bulunur. Şeytan ona musallat olamaz ve nefsi de bu velâyetten istediği nasîbi alamaz.

Velîler, kıyamet günü Allah'ın huzûruna çıkıp da kendilerine sıdku'l-velâye ve ubûdiyetten sorulduğunda, hatm-i velâye kendisinde tam olan bu kişide bunların mevcûdiyeti görülür. Onun için o, diğerlerine bir delildir. Kıyamet gününde onların şefaatsidir. Hz. Peygamber (s.a.) nasıl diğer nebîlere efendi olmuşsa, o da diğer velîlerin efendisidir. Şefaate makâmı ona tahsîs edilir ve o zaman Allah'a öyle bir hamd u senâda bulunur ki, bütün velîler, onun Allah bilgisi konusunda kendilerinden üstün olduğunu kabul ederler.²⁹²

Bu velî de aynı Hz. Peygamber gibi, yaratılışın başında zikredilmiştir. O zikirde ve ilimde ilktir. Meşfette, ilahî takdirde de ilktir. Levh-i Mahfûzda, misakta önce, mahşerde de ilktir. Hitapta, Huzûrda, şefaatte sıratı geçmede hep evvel olan odur. Cennete girişte ve ziyarette de diğerlerinden öncedir. Hz. Peygamber nasıl peygamberlerin önünde bulunuyorsa, o da her yerde, evliyanın öncüsüdür. O, Muhammed (s.a.) 'e nazaran kulak hizasında iken, diğer evliya, ense cihetindedir.²⁹³

Velâyetin imametini, hatm-i velâyeti kendinde bulunduran velînin özelliği, Hakîm Tirmizinin kitabının on üçüncü bölümünün temel konusudur. Tirmizî'ye göre bu kişi, neredeyse

²⁸⁹ Futuhât, II, 49

²⁹⁰ Hakîm, Tirmizî, a.g.e., 334

²⁹¹ Hakîm Tirmizî, a.e., 335-336

²⁹² Hakîm Tirmizî, a.e., 344-345

²⁹³ Hakîm Tirmizî, a.e., 345

onlara katılacak derecede enbiyaya yakındır...²⁹⁴ Bu velînin makâmı, evliyânın makâmının en üstünde bulunan mülkü'l-ferdâniyet makâmıdır. O vahdâniyetinde tek kalandır. Hediyeleri, sa'y hazînelerindedir. Üç çeşit hazîne vardır: İhsânlar, evliyâ için, sa'y hazîneleri bu lider imâm için, kurb hazîneleri ise, enbiyâ (a.s) içindir. **Hâtemu'l-evliyânın makâmı, ihsân hazînelerinden olduğu halde, aldıkları, kurb hazînelerindedir.** O, bu ikisi arasında sürekli bir sa'y halindedir. Makâmı evliyâ makâmıdır ama, enbiyâ (a.s) hazînelerinden beslenir. Enbiyânın makâmları, dereceleri, ihsanları ve hediyelerinin perdeleri onlara açılmıştır.²⁹⁵

Kendisine velâyet mührü verilen imâm, bu mühür sayesinde diğer velîlerin önüne geçmiş ve diğer velîlere karşı, Allah'ın bir delili olmuştur. Buna göre düşündüğümüzde, nebîlere nübüvvet verilmiştir ama mühür verilmemiştir. Onlar, nefislerinin kusurlarından ve nefsin onlara ortak olmaya çalışmasından arınmış değildirlir. Fakat, bizim peygamberimize nübüvvet verilmiş ve onun nübüvveti mühürlenmiştir. Bu, aynen yapılan bir akdin yazıya geçirilip, sonra da mühürlenmesine benzemektedir. Artık buna başka bir kimse ne bir ilâve ne de bir eksiltme yapabilir. Aynen evliyânın imamının Allah'a olan seyri de Hz. Muhammed (s.a.)'in yolu üzere gerçekleşir. O saflaşırılır ve arındırılır. Sonra da kendisine velâyet ihsân edilir. Nefis ve şeytan, ona lutfedilen şeye ulaşamamışlar diye de velâyeti mühürlenir. Hz. Muhammed'in sâir enbiyâyâ Allah'ın delili olması gibi, bu velî de diğer velîlere Allah'ın sunduğu bir delil olur. Allah (c.c) o zaman diğer velîlere şöyle seslenir: “Ey velîler topluluğu! Size velâyetimi ihsân ettim. Ama siz, nefsinizin ona ortak olmasına engel olamadınız. Velâyet hususunda hataya düştünüz ve bu hatalarla geldiniz. Ancak sizin en zayıfınız ve en kısa ömürlü olanınız, sıdkıyla tamamlanmış olan bir velâyetle geldi. O, nefsin velâyetine ulaşmasına ve onu bulaştırmasına müsaade etmedi. Bu, Allah'ın gaybda o kuluna lütfudur. Allah, mahşer yerinde Hz. Muhammed (s.a.) sevin sin diye bu mührü o kuluna verir. Diğer peygamberler Hz. Muhammed'in kendilerine olan üstünlüğünü ikrâr ettikleri gibi, evliyâ da onun (Hâtemu'l-Evliyânın) kendilerinden üstünlüğünü kabul ederler. Kıyamet başladığında herkesi günahı oranında bir korku sarar. Sonra bu velî, elinde mühür olduğu halde onları korumak için velâyet sıdkıyla gelir. Çünkü diğer velîler ona ihtiyaç duymaktadır.”²⁹⁶

İbn Arabî'ye gelmeden, öncesinde Ebû Said ebu'l-Hayr'da da bir tür “son velî” ya da “zirvedeki velî” anlayışı olduğu görülmektedir. İbn Sinâ bile ondan “Hâtemü'l-evliyâ” olarak söz etmiştir.²⁹⁷

Hoca imam, Ebu Ali Osmanî, Şeyh (Ebu Said Ebu'l-Hayr)'in şöyle dediğini işitmiştim dedi: Rüyâda Mustafâ (s.a.)'i gördüm, başında taç, belinde kuşak vardı. Emîru'l-mü'minîn, (Hz. Ali) başucunda oturmuştu. Ebu'l-Kâsım Cüneyd ile Ebu Bekir Şiblî de huzurundaydılar. Selâm verdim ve sordum: Ey Allah'ın Resûlü, Allah'ın evliyâ kulları için ne buyurursun? Mustafâ (s.a.) : İşte şu zât onlardandır ve sen de onların sonuncusun! Sen bu şanla geçip gittikten sonra, bir müzekkir (mürşid) gelmez (kimsenin adı anılmaz) dedi. Sonra onlara birer birer işâret etti... Yine

²⁹⁴ Hakîm Tirmizî, a.e., 367

²⁹⁵ Hakîm Tirmizî, a.e., 368

²⁹⁶ Hakîm Tirmizî, a.e., 421-422

²⁹⁷ Muhammed b. Münevver, Tevhîdin Sırları, trc. Süleyman Uludağ, İst. 2005, sunuş kısmı, 22

bir başka rüyada Peygamberimiz, kendisine “Ben, nasıl peygamberlerin sonuncusuysam, sen de velîlerin sonuncususun der ve parmağındaki yüzüğü ona verir.”²⁹⁸

İbn Arabî'nin “hâtemu'l-evliyâ” olması sebebiyle toplanan nebî ve resulleri gördüğü vak'ayı Şeyh-i Ekber birkaç kere *Futûhât*'ta ve *Fusûs*'un Hud Fass'ında anlatmaktadır: *Futûhat* sahibi, sadece Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar olan bütün peygamberleri görmekte de kalmaz; Allah, kendisine kıyamete kadar imân edecek olan bütün mü'minleri, büyüğünden küçüğüne göstermiştir.²⁹⁹ Bütün nebîleri bizzat gören İbn Arabî,³⁰⁰ içlerinden sadece Hz. Hûd'la konuşur. *Fusûs*'ta belirtildiğine göre olay, 586 yılında, Kurtuba'da geçer. Hûd Peygamber, kendisine toplantılarının sebebini söyler.³⁰¹ Bu toplantının sebebini, Kayserî, *Fusûsu'l-Hikem* şerhinde anlatır: Resul ve nebîler, İbn Arabî'nin hâtemu'l- evliyâ olması son peygamberin en kâmil varisi olması nedeniyle toplanmışlardır.³⁰² Hz. Peygamberin vefatıyla son bulan “teşri-i nübüvvet”, kesin olarak mühürlenmiş, sona ermiştir. Muhammedî hakikat, nasıl, Peygamberimiz gelmeden evvel, diğer Peygamberler vasıtası ile tarihe ışık tutmuşsa, Peygamberin vefatından sonra da onun vârisleri ile devam edecektir. Zaten “Bu ümmetin velîleri, önceki ümmetin nebîleri gibi” değil midir?³⁰³ daha önce de ifade edildiği üzere Ekberî külliyata göre, her velî bir peygamberin kademi üzeredir; fakat, diğer peygamberlerin peygamberlikleri Hz. Peygamberden kaynaklandığı için, velî hangi peygambere vâris olursa olsun Muhammedî verâseti icrâ etmektedir.³⁰⁴

İbn Arabî sisteminde aynı zamanda velâyet de, peygamberleri kapsayacak tarzda iki kısımdır: Velâyet-i âmme (genel velâyet), nebî ve resullerin velâyetidir. Velâyet-i hâssa (özel velâyet) özel velâyet ise, velîlere özgüdür. Burada konu ile ilgili hatmiyyet meselesi de devreye girmektedir, çünkü İbn Arabî, her velayet için, bir de hatem fikri ortaya atmıştır. Köklerini Hakim Tirmizî'de bulduğumuz bu son, mühür olan kişi, hatem olduğu türün bütün özelliklerini hâizdir. Sayıları belli olan Allah erlerinden birisi de İbn Arabî'ye göre hatemdir. Hatem, âlemde tek bir ferttir ve Allah kendisiyle Muhammedî velayeti mühürlür. Muhammedî velîler arasında en büyük odur.³⁰⁵

Hatem aslında iki kişidir: İlkiyle velayet sona ererken, diğeri Muhammedî velayeti mühürlür. O, mutlak nübüvveti (velayet; teşri koymayan peygamberlik) bitirir. Allah, Hz. Muhammed ile şeriat getiren nübüvveti tamamladığı gibi, Muhammedî hatemle de, O'ndan miras kalan velayeti sona erdirir. Velîlerin bazısı Hz. İbrahim'e, bazısı Hz. İsa'ya ya da Hz. Musa'ya varis olurlar. Bu kişiler, Muhammedî velâyeti tamamlayan kimseden sonra da var olabilirler. Fakat, bu hatemden sonra, Hz. Muhammed'in kalbi üzere bir velî gelmez. Muhammedî velâyetin

²⁹⁸ Muhammed b. Münevver, a.g.e., 227-8 ayrıca Ebû Said'in bu iş bizimle hitâm bulmuştu sözünü için bk. 343, 345

²⁹⁹ Futuhât, III, 323

³⁰⁰ Futuhât, IV, 77

³⁰¹ Fusûs, Afîfî'nin Talikâtı ile , 110

³⁰² Kaşanî Fusus şerhi, Mısır, 1966, 158; Kayserî, Matlau Husûsi'l-Kilem, fi meâni Fusûsi'l-Hikem, Envârû'l-Hedâ, 1416, II, 29; Müeyyidüddin Cendî, Fusûs Şerhi, Tahran, 1982, 431

³⁰³ Futuhât, I, 223

³⁰⁴ Futuhât, I, 223, Ayrıca Konu ile ilgili bk. Addas, a.g.e., 93-4

³⁰⁵ Futuhât, II, 9

hatemî de bu demektir. Kendisinden sonra artık başka bir velînin gelmeyeceği velâyet-i âmmeyi sona erdirence, Hz. İsa'dır.³⁰⁶

Bursevî, Hz. Peygamber (s.a.)'in hem Hâtemu'l-enbiyâ ve hem de Hâtemu'l-Evliyâ olduğunu ifade eder. Şeyh-i Ekber'in Hâtemu'l-Evliyâ olması, bu ümmetten zuhûr-ı tâma olan istifdâdına göredir. "Hâtemü'l-Enbiyâ, Hâtemu'l-Evliyâdan alır" buyurması, kendisinin Hâtemu'l-Evliyâ olması cihetinden değildir; belki, Hz. Peygamber (s.a.)'in Hâtemu'l-Evliyâ olması yönündendir. Şeyh-i Ekber Hazretleri, sadece bu mertebeye tafsîl ve ayna olmak için zuhûr etmişlerdir. Bu sırrı bilmeyenler, kınama yoluna girip, "Şeyh, kendini me'hûzun minh (kaynak) ve Hz. Peygamber (s.a.)'i âhiz (o kaynaktan alan) kıldı." derler. Hâşâ ki, ümmetin en ârifi ve milletin en âlimi bu itikad üzere ola.³⁰⁷

İbn Arabî, son Peygamber Muhammed (a.s) ile, velîlerin hatemî arasında tam bir benzerlik kurar: Muhammedî nûr ezeli olduğu gibi, velâyetin hatemî de ezelidir, hatmu'l-velî, hâtemu'l-enbiyanın taşıdığı bütün özelliklere sahiptir. Hz. Peygamber her türlü bilginin kaynağı olduğu gibi, velîlerin hâtemî de, bütün velîlerin batın ilmini aldıkları bir kandildir.³⁰⁸

Bu iki hatem, İbn Arabî'ye göre Efrâd'dandır. Efrâdın bir kısmı, Muhammed (s.a.)'in kalbi üzerindedir ve hâtem de onlardandır.³⁰⁹

İbn Arabî sisteminde genel velayetin hatemînin bir peygamber olduğu müşahede edilir ki bu, Hz. İsa'dır; o âhir zamanda velî olarak inecek ve Hz. Muhammed'in şeriatıyla hüküm verecektir. Onun zuhuruyla, diğer bütün peygamber ve velîlerin velayetleri sona erecektir. Ondan sonra başka velî gelmeyecektir. Efrâddan olan bu hâtem, Muhammed (a.s) ümmetinin en üstünüdür ve o, Hz. İsa'dır:

*"Dikkat edin! Velîlerin sonu bir peygamberdir
Alemlerde onun bir eşi yoktur
O Ruh'tur, Rûh'un ve Meryem Ana'nın oğludur
Bu öyle bir makamdır ki ona ulaşamaz."³¹⁰*

Bursevî *Tefsîr*'inde "Allah, Hz. İsa'yı katına aldıktan sonra tekrar dünyaya indirmeyi neden murâd etmedi?" sorusuna, konuyla ilgili şöyle cevap verir: "Onun dünyaya son kez gönderilişi, kıyâmet alâmetlerinden ve umûmî velâyetin son bulduğunun delillerindedir. İsa (a.s.)'dan sonra, Muhammed ümmetinden başka bir velî gelmeyecektir. Hz. Muhammed (s.a.)'den sonra velâyet, böylece en üst seviyede, gökten inen Hz. Mesih ile son bulacaktır. İsa (a.s.), şeriat-ı Muhammediye'ye tabi olacaktır. Hristiyanlar ve Yahudiler ona îmân edecek, Allah, onunla

³⁰⁶ Futuhât, II, 49

³⁰⁷ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 128-9; XV. yüzyıl Osmanlı sûfi müelliflerinden Abdullatif Kudsî (öl. 1452) de Hz. Peygamber'in "son peygamber" oluşunu ifade eder. Nübüvvet kapısı onunla kapanmıştır. Diğer inanç ve dinlerde olan bütün insanlar, onun getirdiklerine itaat etmek, boyun eğmek ve daha önce inandıkları şeyleri de terk etmek zorundadırlar. Abdurrezzak Tek, Abdullatif Kudsî, Bursa, 2007, 215

³⁰⁸ Fusus, 62-4; Futuhât, IV, 442; I, 151

³⁰⁹ Futuhât, IV, 77

³¹⁰ Futuhât, IV, 195

nübüvvet ahdini yenileyecektir. Mehdî ve ashab-ı Kehf ona hizmet edecektir. Evlenecek ve çocuk sahibi olacaktır. Hâsılı O, Hz. Muhammed'e ümmet olacak ve velâyet cihetinden ona vâris olacaktır.³¹¹

İsa (a.s) Muhammed ümmeti içersinde bir veli olsa bile, gerçekte Peygamber ve resuldür. Bu sebeple Hakim Tirmizî'nin de belirttiği gibi, İsa (a.s) Hz. Ebu Bekir ve diğer sahabeden üstündür.³¹²

Hz. Muhammed'e indirilen şeriata ait Muhammedî velâyetin özel bir hatemi vardır. Hz. Peygamber'in velayetinin son kişisi, hatem, Hz. Muhammed'in kalbi, ayağı üzere olan bir Araptır. O, Muhammedî velilerin velayetini tamamlamıştır. Ondan sonra, Muhammed (a.s) kalbi üzere başka bir veli gelmeyecektir.³¹³ Genel velâyetin sonu, bir peygamber olan Hz. İsa iken, bu Muhammedî veliliğin sonu, İbn Arabî'nin kendisidir:

“Hiç kuşkusuz, ben hatemu'l-velâyeyim

Mesih ile birlikte, Haşimî'nin varisleri için.” der İbn Arabî.³¹⁴ bu hatemiyeti İbn Arabî ekolü de ifade eder. Bunlardan biri olan İsmâil Ankaravî'ye göre, velâyet, velâyet-i muhammediye-i mukayyede ve velâyet-i âmme-i mutlaka olmak üzere ikiye ayrılır. Muhammedî velâyetin üç, mutlak velâyetin bir hâtemi vardır ki, Hz. İsa'dır. Muhammedî velâyetin birinci türden hâtemi Hz. Ali, ikinci türden hâtemi, İmam Muhammed Mehdî, üçüncü türden hâtem ise, İbn Arabîdir.³¹⁵ Bu hâtem, bir peygamber olan İsa'dan derece olarak düşüktür.³¹⁶ Fakat, İbn Arabî'nin yukardaki mısralarının devamına bakıldığında Hz. Ebu Bekir gibi olduğu görülür:

“Aynı zamanda Soylu Ebu Bekir'im

Beden ve ruh sahibi herkes için mücadele ederim.”

İbn Arabi, *Futuhât*'ta, kendisinden başka bir hatem mi kabul ediyor düşüncesini doğuracak tarzda, “hatem, bizim devrimizde doğmuştur, ben onu gördüm. Kendisinden sonraki her peygamber ona döner” der.³¹⁷

Hatem, zamana bağlı değildir. O, müşahede mertebesine kavuşmakla Hatem'dir.³¹⁸

Âleme göre insan, yüzüğe nisbetle, yüzüğün mührü gibidir. O, hükümdarın hazinesini mühürlediği alamet ve nakşın yeridir. Bundandır ki, Hak ona halife ismini vermiştir; mühür nasıl hazîneleri korursa, âlem de onun sebebi ile korunur. ..İnsan-ı kâmil âlemde olduğu müddetçe âlem, korunmuştur. Bilmez misin ki, kamil insan alemden ayrılıp, dünyanın koruması bittiğinde

³¹¹ Bursevî, Tefsîr, IV, 353

³¹² Futuhât, I, 185

³¹³ Futuhât, II, 49

³¹⁴ Futuhât, I, 244

³¹⁵ Ceyhan Semih, a.g.t., 127-8

³¹⁶ Futuhât, I, 185

³¹⁷ Futuhât, I, 185

³¹⁸ İbn Arabî, Ankau Muğrib, 71

Hakk'ın onda koruyacağı bir şey kalmaz. Yeryüzü karışır ve iş âhirete taşınır. Kamil insan, öte dünyada da ebedi bir mühür olur.³¹⁹

*Fahr-i Âlem oldu Hatmu'l-enbiyâ
Şeyh-i Ekber oldu Hatmu'l- evliyâ
Bu sözün feth etmedi kuflün meğer
Âsfiyâ-yı Hazret-i Hak Hakkîyâ.*³²⁰

İbn Teymiye, Hakim Tirmizi ve İbn Arabî'nin hatmu'l evliya konusundaki fikirlerini eleştirmiş ve hatmin Hz. Ebu Bekir'den üstün olamayacağını ifade etmiştir. Halbuki, Hatmu'l-velâye Hz. İsa olması dolayısıyla risalet bakımından Ebu Bekir (r.a)'den üstündür.³²¹

İbn Arabî, “Hz. Peygamber daha toprak ve su arasında iken, peygamber olduğunu söylemiştir. Diğer peygamberleri düşündüğümüzde, onlar ancak peygamber olarak görevlendirildiklerinde peygamber olmuşlardır. Velîlerin sonuncusuna gelince, o da Adem su ve toprak arasında iken veliydi” der.³²²

Şeyhu'l-Ekber'e göre Hz. Peygamber, Hatmu'l-velâye ile Adem'in kendisinden yaratıldığı yerde bir araya gelmiştir. Anılan bu yerde, işitmeye takat getirilemeyecek garip ve acâip şeyler vardır. İbn Arabî o yeri ve garipliklerini *el-i'lam bima halekallahu acâibe fi'l-ardi'iletî hulikat min bakiyyeti tneti Âdem* kitabında anlatmıştır.³²³

Muhammedî velâyet'in Hatem'i ve Kur'ân-ı Kerim, iki kardeşir.³²⁴

Bursevî, konuyla ilgili şınları söyler: Allah Teâlâ, âhir zamanda şehâdet âleminin hâtemlerini bir araya getirip dünyevî varlığı onlarla hatmetse gerektir. Mutlak velâyetin hâtemi, İsbâ'dır. Nitekim mukayyed velâyetin hâtemi, Araplardan bir ma'rûf ve mechul kimsedir. Mutlak hilâfetin hâtemi Mehdîdir. Mukayyed hilâfetin hâtemi de, Hz. Ali kerremallahu vechedir. Evlatların hâtemi, Mehdî'nin oğlu ve vezirlerin hâtemi Ashab-ı Kehftir.³²⁵

İmam Rabbânî de Hz. Peygamber'in son peygamber oluşunu ifade eder:

Peygamberlerin sonuncusu, sevgili Efendimiz, Muhammed (s.a.)'dir. Onun getirdiği din, bütün dinleri nesh etmiştir. Onun kitâbı olan Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş kitapların en üstünüdür. Onun şeriatını nesh eden hiçbir şeriat yoktur ve onun şeriatı kıyamete kadar yürürlükte kalacaktır.³²⁶

Mevlânâ, Hazret-i Peygamber'in son peygamber oluşunu şöyle ifade eder:

³¹⁹ Fusus, Affî'nin Talikâtı ile, 50

³²⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 207

³²¹ İbn Teymiye'nin eleştirileri için bk. Hatmu'l- Evliya, 506

³²² Fusûs, Affî'nin Talikatı ile, 64; Ayrıca bk. Futuhât, IV, 442; I, 151; Fusûs, 62

³²³ İbn Arabî, Anka-i Muğrib, Resâilu İbn Arabî içinde, tahkik Said AbdulFettah, Beyrut, 2004, IV, 157

³²⁴ Futuhât, III, 329

³²⁵ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, Üçüncü Bölüm, 29

³²⁶ Rabbânî, Mektubât, II, 173

“Onların ağzını mühürledik” âyetinin manasını bil. Yolcuya bu, mühim bir şeydir. Bunu bil de, belki peygamberlerin sonuncusunun yolu hürmetine ağzından o kuvvetli mühür kaldırılır. Peygamberlerden kalan mühürleri, Ahmed’in dini hürmetine kaldırdılar. Açılmamış kilitler vardı; onlar, “İnnâ fetahnâ” eliyle açıldı. O, bu dünyada da şefaattçidir, o dünyada da, bu dünyada insanı dine götürür, o dünyada cennetlere. Bu dünyada “Sen onlara yol göster” der; o dünyada “Sen onlara ay gibi yüzünü göster” der. Onun gizli âşîkar işi, daima “Ya Rabbi, kavmime sen doğru yolu göster, onlar bilmiyorlar” demektir. Onun nefesiyle iki kapı da açıktır. Duası, iki âlemde de müstecâp olur. Ona benzer ne gelmiştir, ne de gelecek. Bu yüzden, son peygamber olmuştur. Sanatında son derece ileri gitmiş bir üstadı görünce, bu sanat, sende bitmiştir demez misin? Ey Peygamber! Mühürleri kaldırmak, kapalı kapıları açmaktasın, hâtemsin, bu iş, seninle ve sende bitmiştir. Can bağışlayanlar âleminde bir Hâtem’sin sen. Hasılı, mühürleri kaldırma ve kapıları açmada Hz. Muhammed’in işaretleri, tamâmıyla açıklık içinde açıklıktır, açıklık içinde açıklıktır, açıklık içinde açıklık.”³²⁷

Mevlânâ *Mesnevî*’sinde Allah’ın “son Peygamber”e vaatlerine yer verir:

Tanrı’nın lütufları, Mustafâ’ya vaatlerde bulundu da dedi ki: “Sen ölsen bile bu din, bu iman ölmez. Senin kitâbını, mucizeni ben yüceltirim, Kur’ân’dan bir şey eksiltmeye, ona bir şey katmaya yeltenen kişiye ben mani olurum. Ben seni iki cihânda da korurum. Sözünü kınayanları terk eder, onları hor hakir bir hâle korum... Sen, benden daha iyi başka bir koruyucu arama! Senin parlaklığını gün geçtikçe artırır, adını, altınlara, gümüşlere bastırırım. Senin için mimberler, mihraplar kurdururum. Ben seni öyle seviyorum ki, senin kahrın, benim demektir. Şimdi adını korkudan gizlice söylüyorlar, namaz kılacakları zaman gizleniyorlar. Melun kâfirlerin korkusundan dinin mağaralarda gizli kalıyor ya... Bütün âlemi, minârelerle dolduracağım, kulların, şehirlere alacak, mevkîler bulacak. Dinin balıktan aya kadar her tarafı kaplayacak. Kur’ân’ın Musa’nın asâsına benzer, küfürleri ejderha gibi sömürüp yutar. Sen, toprak altında uyursun ama o tertemiz söz asâ gibi her şeye agâhtır. Kast edenlerin elleri o asâyâ ulaşamaz. Uyu ey padişah uyu... Uykun mübârek olsun!”³²⁸

Şebusterî, peygamberliğin Âdem’le zuhûr ettiğini, kemâlinin Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.) ile olduğunu ifade eder. velîliğin tam zuhûru da, velîlerin sonuncusu ile olacaktır. İki âlem de onunla tamamlanacak, onunla kemâl bulacaktır. Bütün velîlerin varlıkları, son velînin âzâsına benzer o küldür, diğerleri cüz. Onun, peygamberlerin sonuncusuyla tam bir münasebeti vardır. Bu yüzden umûmî rahmet de, onunla zuhûr eder. Velîlik, velîlerin sonuncusuyla kemâl bulur ve bu sûretle ilk nokta, son nokta olur.³²⁹

Osmanlı dönemi sûfîlerinden Niyâzî Mısrî, (öl.1694) “*İrfan Sofraları*” isimli eserinin 59. sofrası, Hz. Hasan ve Hüseyin (r.anhümâ)’in risâlet mertebesine ermeleri şerefiyle ilgilidir.

³²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 14-5

³²⁸ Mevlânâ, a.g.e., III, 97-98

³²⁹ Şebusterî, a.g.e., 32 vd.

Burada Mısrî, bazı âyetlerin, ebced hesabı yardımıyla Hasaneynin peygamberliklerine işaret ettiğini ifade eder. Mısrî şunları yazar:

“Elhamdülillah, elhamdülillah, eğer Mısrî'nin itikâdını sorarsanız, o yetmiş altı yaşına gelmiştir. Bütün ömründe sahih bir itikad bulmağa çalıştı. Nihayet şuna inandı ve dedi ki, “Allah'tan başka ilâh olmadığına, Hz. Muhammed (s.a.)'in Allah'ın elçisi olduğuna, Hasan'la Hüseyin'in O'nun torunları ve Allah'ın peygamberlerinden iki peygamber olduklarına şahadet ederim. Allah'ın salât ve selâmı her ikisine, salâtların en efdali dedeleri olan Peygamberlerin hâtemi Hz. Muhammed (s.a.)'e, bütün peygamberlere ve resullere, onların âline ve ashâbına, hamd de âlemlerin Rabbine olsun.”

Hz. Peygamber'in, “Benden sonra peygamber gelmeyecektir”³³⁰ sözü ise, şu anlamı taşır: Benden sonra, benim şeriatime muhalif bir şeriat gelmeyecektir. Onlar, evvel ve âhir, dedelerinin şeraiti üzerinde idiler. Her ikisi de dedelerinin yolu üzerinde gitmişlerdir. Bunun için, onlarla teaddüt ve tekessür lâzım gelmez.³³¹

Mısrî'nin bu düşünceleri ve inanişinin itiraza uğradığı muhakkaktır. Yine Osmanlı dervişlerinden İsmâil Hakkî Bursevî, incelenen *Ferâhu'r-Rûh* ve *Rûhu'l-Beyân* isimli eserlerinde bu düşünceye muhâlefet etmektedir:

“Hasaneyn hazretlerinin müsemmaları bedr yani, dolunay gibi nurânî olup ziyade hüsn, behâ ve cemâl sahibi olmalarına binâen isimleri Hasan ve Hüseyin (r.a.) olmakla bu manaya uygun oldu. Güneş, enbiyâya, dolunay, evliyâyâ ve yıldızlar da kemâl ehline işârettir. Hasaneyn hazerâtına “bedreyn” denildi. Bu ise, nübüvvet kandilinden velâyet nûrunu alıp evliyânın en üstünlerinden olmalarına delâlet eder, enbiyâdan olmalarına değil. Şeriat ehlinin halt-ı mezâhib etmesi câiz olmadığı gibi, tasavvuf yolcularının da halt-ı merâtib etmesi câiz değildir. Çünkü bu, dinde aşırılık kabîlindedir. Nitekim, “De ki: Ey ehl-i Kitâb, dininizde haksız yere haddi aşmayın.” (Maide, 5: 77) Bu âyetin açık manası, Hristiyanlar, peygamberleri hakkında haddi aştıklarındandır ki, İsa (a.s.)'a ulûhiyet isnâd etmişlerdir. Âyet-i kerîme, bunu yasaklamaktadır. Ulemâyı ve kendilerine tâbî olanları mezheplerinde ifrâta düşmekten men etmeyi işâret buyurmaktadır. Mutezile gibi, ru'yetullâhı inkâr ve müşebbihe gibi Hak Teâlâ'ya cismânî vasıflar isnâd ve velînin nübüvvetini iddia etmek, dinde aşırılığa gitmektir. Binâenaleyh, Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin radiyallâhu Teâlâ anhümâ, Allah(c.c.)'in dostlarının ekmel olanlarındandır. Asla peygamber değildiler.”³³²

Yine Bursevî şöyle der: “Hasaneyn” Hazretlerinin enbiyâdan olmaları lazım gelse, Cihâr-ı yâr da enbiyâdan olurdu. Zira bazı havâs da havâs-ı nübüvvetle şerefleymişlerdir. Binâenaleyh Resûlullah'ın torunlarından olmak, risâleti icâb ettirmez. Aksi halde, âl-i Resûl olanların tamâmının peygamber olması, lazım gelirdi. Buğdayın başağına da buğday olarak

³³⁰ Hz. Peygamber (s.a.)'in son peygamber oluşu ile ilgili rivayetler için bk. Müsned, III, 267; V, 137; II, 256-7; Buhârî, Enbiyâ, 50, 52; Menâkıb, 17; Müslîm, Mesâcid, 5-8; Fedâil, 34, 124-125

³³¹ Niyâzi-i Mısrî, İrfân Sofraları, trc. Süleyman Ateş, Ankara, 1971, 142-5 ; 183-6

³³² Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 9, 36, 66, 84

bakmak sahîh değildir, fâsid bir kıyastır. “Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir.” (Enâm, 6:124)³³³

“Hasan ve Hüseyin (radiyallâhu anhumâ) peygamberdir” diyen kimseler, itikadlarını necâsete bulaştırmışlardır. ‘İstiğfar, günahların sabunudur’ sözü hasebince, istiğfar ederek, temizlenmeleri lazımdır. Zira enbiyâ aleyhimüsselâm ve evliyâ-ı kirâm hakkında ifrat ve guluv etmek, câiz değildir.”³³⁴

Yüce Allah, peygamberi Hz. Muhammed (s.a.)’i niçin “peygamberlerin sonuncusu” olarak isimlendirmiştir.(Ahzâb, 33:40) Bunun sırrı nedir? Sorusunun cevâbı sadedinde Bursevî şunları ifade eder:

Hz. Peygamber (s.a.)’den sonra peygamber ve başka bir şeriat yoktur. Fakat, teşrîi nübüvvetin olmamasından, hakîkî nübüvvetin olmaması da lâzım gelmez. Çünkü, gönlünü tasfiye edenler, kıyâmete kadar, sahîh bir ilhâm yoluyla Hak’tan haber alırlar. Fakat bu haber alma hâli, örfen nübüvvet değildir.

Kendisinin nebî olduğunu iddiâ etmeyip, nebî olmadığı kesin olan birinin nebî olduğunu isbat etmeye çalışan kimse, zamânının deccalidir. Buna göre, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (r.anhumâ)’nın nebî olduğunu iddiâ eden kimsenin sözü geçerli değildir. Onların nübüvveti, evliyâdan olan sâir kâmil vârisler gibi tahkîkî ve lugavîdir.³³⁵

“Benden sonra nübüvvet yoktur” hadîsini benden sonra şeriat sahibi bir peygamber gelmeyecektir diye te’vil etmek, ilhaddan, Râfîzilikten ve ziyâde cehâlettendir.³³⁶

Peygamber Efendimiz (s.a.), “Biz, sonra gelen, öne geçenleriz” buyurmuşlardır.³³⁷ Yani, biz, sûrete (dünyaya) gelmede sonra, mânâyâ girme konusunda önde gidenleriz.³³⁸

F. Ümmî Peygamber

Ümmî, anasına mensup demektir. Hz. Peygamber (s.a.)’e de “ümmî” denmiştir, çünkü, kendisi yazı yazamazdı. Yazı yazamayanların annelerine nisbet edilmesinin sebebi şudur: Çünkü, bir kişinin anası, onun aslıdır. Yazı yazamayan kişi ise, asıl hâli olan yazamama özelliği üzere bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.)’e “ümmî” denmesinin sebebi olarak; “O’nun Ümmü’l-kurâ olan Mekke vatandaşı olması” da gösterilmektedir.³³⁹

Sûfîler, ümmî kelimesinde Hz. Muhammed (s.a.)’in Allah ile son derece yakın ilişkisinin gizeminin bir açıklamasını bulmuşlardır: O, sadece dünyaya ilâhî hikmet ve hidâyet şarabını sunmuş bir sakî değil, daha çok Rûmî’nin belirttiği gibi vasıtasıyla bu şarâbın insanlığa

³³³ Bursevî, a.g.e., 142

³³⁴ Bursevî, a.e., İkinci Bölüm, 18

³³⁵ Bursevî, a.e., İkinci Bölüm, 171

³³⁶ Bursevî, a.e., 239, 244

³³⁷ Buharî, Cumâ 1; Müslim, Cuma, 19-20

³³⁸ Bursevî, Tefsîr, VII, 529

³³⁹ Bursevî, a.g.e., III, 164

sunulduğu bir kaptır. Hristiyan dogmatiklere göre İlâhî kelâmı tertemiz bir şekilde bedenlenmeye taşıyabilmesi için Meryem'in mutlaka bakire olması gerektiği gibi, Hz. Muhammed (s.a.) de ümmî olmak zorundadır, böylelikle "yazılı" ilâhî kelâmın Kitapta vahyedilmesi, kendi entelektüel etkinliği olmaksızın adeta saf bir aynanın etkinliği gibi gerçekleşir. Nitekim Hallâc, Hz. Peygamberi iblisle karşılaştırırken, şöyle der: "O, 'Sana dönüyorum ve Sende yürüyorum' diyerek kendi gücünden soyutlanmıştır."³⁴⁰

Mevlânâ için ümmînin iki anlamı vardır: Birinci anlamı, yazmayan, okumayandır. Halkın çoğu, ümmî sözünden bu manayı anlar. Fakat gerçeğe erenlerce, sözün, işin gerçeğini bilenlerce, ümmînin anlamı şudur: Başkalarının elle, kalemle yazdıklarını o, elsiz, kalesiz yazar. Başkaları, olmuş, geçmiş şeyleri hikaye ederler; O ise, gaybden bahseder; henüz olmamış, ve gelmemiş, fakat, olacak, gelecek şeyleri hikaye eder.

Cânı olan, olmuş şeyi görür;

Olmamış şeyi görense, bambaşka bir varlıktır.

"Ey Muhammed, sen ümmiydin, yetimdin. Bir baban, anan yoktu ki seni mektebe götürsün, yazı ve hüner öğretsin sana. Bu kadar binlerce bilgiyi, irfânı nerden öğrendin? Varlığın başlangıcından itibaren âleme gelen, âlemde olan her şeyi adım adım, onların yürüyüş boyunca anlattın; herkesin kutluluğundan, kutsuzluğundan haber verdin; cennet bahçelerini ağaç ağaç gösterdin; hurilerin kulaklarındaki küpelere varıncaya dek haber verdin. Cehennem zindanlarını çukur-çukur bucağ-bucağ anlattın. Âlemin sonuna dek, sonu da yoktur ya, ne olacaksa, hepsini ders halinde söyledin. Peki bütün bunları kimden öğrendin, hangi mektebe gittin? Muhammed (s.a.) dedi ki: Benim kimim kimsem yoktu, yetimdim; kimsesizlerin kimsesi, hocam oldu benim. "Rahmân Kur'ân'ı öğretti" hükmünce o öğretti bana. Yoksa bu bilgiyi, halktan öğrenmeye kalksaydım, yüzlerce, binlerce yıl gerekti; öğrensem bile bu bilgi, taklitle elde edilmiş olurdu; onun anahtarları, bilenin elinde olamazdı. Eklenti-bağlantı olurdu bu bilgi, özden meydana gelmiş bir bilgi olmazdı. Böylesine bilgi de, bilginin yazısı, şekli olurdu; bilginin gerçeği, özü-canı olmazdı. Herkes duvara bir şekil çizebilir; o şeklin başı olur, fakat akli olmaz. Gözü olur, fakat görgüsü olmaz. Eli olur; fakat, vergisi-ihsanı olmaz. Göğsü olur; fakat gönlü olmaz. Kılıcı olur; ama vurması olmaz. Her mihraba bir kandil resmi yaparlar; ama gece oldu mu bir zerrecik bile aydınlık vermez. Duvara ağaç resmi yaparlar ama silkilip meyvası düşürülemez, devşirilemez. Duvardaki resim böyledir ama, gene de zıندان doğmuş olan, halkın topluluğunu güzellerin yüzlerini görmemiş bulunan kimse için faydasız değildir... Bu şekilleri seyrederek ve zıندان dışında bir âlem olduğunu, şehirlerin bulunduğunu, meyvalı ağaçların varlığını anlar ve içine bir ateştir düşer. Zıندانakilere, bu şekillerin bir gerçeği vardır der."³⁴¹

Mustafâ (s.a.)'e "ümmî" derlerdi. Onun ümmîliği, yazı yazmağa ve ulûma muktedîr olmamasından değildi. Bu sendeki yazı ve ulûm ve hikmet onda mâder-zâd (anadan doğma) olmaktan ve mükteseb bulunmamasından dolayı ona "ümmî" derlerdi. Kamer üzerine yazı yazan,

³⁴⁰ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 71-2

³⁴¹ Mevlânâ, Mecâlis, 99-100

kağıt üzerine yazı yazmasını nasıl bilmez ve âlemde onun bilmediği ne olur? Çünkü herkes ondan öğreniyorlar. Akl-ı cüz'înin ne vukûfu olur ki, akl-ı küllînin ona vukûfu olmasın. Cüz'î akıl, cinsi görülmemiş olan yeni bir şeyi kendi kendine ihtirâ etmeğe muktedir değildir. İnsanların ettikleri tasnîfât ve gösterdikleri hendeseler ve vaz' eyledikleri mebânî, yeni bir icâd değildir. Onu görmüşler ve tezyîd eylemişlerdir. Yeniden ihtirâ edenler, akl-ı küldürler. Cüz'î akıl, öğrenmeyi kabûl eder ve ta'lîme muhtaçtır. Akl-ı küll ise, muallimdir, ta'lîme muhtaç değildir. Ve cümle sanâyi'i böylece ta'mîk etsen, aslı ve ibtidâsı vahiy olmuştur; ve akl-ı küll olan enbiyâdan öğrenmişlerdir.³⁴²

Hız. Peygamber (s.a.)'in ümmîlik özelliği genellikle ayın bölünmesi mucizesiyle birleştirilir: Ay üzerinde bir satır çizen kimse, eline neden bir kalem alsın ki? ³⁴³

İbn Arabîye göre **ümmî, okuma yazma bilse dahi zihnin işlerini askıya alandır**. O : “bize göre ümmiyye, mana ve sırların ortaya çıkması için nazar ve fikrin kullanımını terk eder.”³⁴⁴

Bursevî, Kurân'ın yirmi üç senede indirilmesini Hz. Peygamber'in ümmî oluşuyla ilişkilendirir. Resûlullah (s.a.) ümmîdir, okuma yazma bilmez. Fakat diğer peygamberler okuma yazma bildiğinden, kendilerine inen kitapları ezberleme imkânına sahiptiler. Bundan dolayı, Kur'ân-ı Kerîm'den önceki ilahî kitapların toplu olarak bir defada indiği söylenmiştir.³⁴⁵

Peygamberimiz (s.a.)'in ümmî olması, onun mucizelerinden biridir. Eğer o, iyi bir şekilde okuma ve yazma bilseydi, getirdiği Kur'ân'daki mevcut ilimleri, öncekilerin ve sonrakilerin kitaplarını inceleyerek elde ettiği töhmetine maruz kalırdı. Ama O, hiç ilim tahsil etmeden, okuyup yazmadan, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini içine alan Kur'ân-ı Azîm'i getirdiği için, bu onun en açık ve büyük mucizelerinden biri oldu.

*Mektebe gitmeyen ve yazı yazmayı bilmeyen sevgili
Gamze ile yüzlerce müderrise ders öğretti.*

En yüce kalem kendisine hizmet eden, kitabı ve nazar ettiği yer Levh-i Mahfûz olan kimse harflere ihtiyaç duymaz.³⁴⁶

“Ümm” asıl ve esas demektir. “Bütün kitapların anası, O'nun yanındadır” (Ra'd, 13:39) âyeti bu manadadır.³⁴⁷ İnsanlar arasında bilindiği şekli ile okuyup yazmak, sonradan öğrenilen şeydir. Binaenaleyh, Fahr-i âlem Hazretleri, ümmî idi ki, bilinen şekli ile okuma yazma ile meşgul olmadı. “A'lem” yani ziyâde bilen idi ki, Kalem-i a'lâ onun hadîmi, Levh-i mahfûz, bakıp okuduğu mushafı, ve Rabbu'l-âlemîn, bizzat ve Cebrâil (a.s.) bi'l-vâsıtâ onun muallimi idi. Fahr-i Âlem'e ümmî denilmesinde, ilm-i aslînin, Hak'tan feyz ve vehb ile hâsıl olmasına işaret vardır.

³⁴² Mevlânâ, Fîhi mâ Fîh, 130

³⁴³ Schimmel, And Muhammed Is His Messenger, 73

³⁴⁴ Futuhât, II, 644

³⁴⁵ Bursevî, Tefsîr, I, 256

³⁴⁶ Bursevî, a.g.e., VI, 354-5

³⁴⁷ Bursevî, a.e., a.y.

İlm-i fer'i ise, halktan öğrenme ile kazanılan ilimdir. İlm-i aslî ilm-i huzûrîdir ki, onun için unutmaz. İlm-i fer'i, ilm-i husûlîdir ki, akıl yolu ile tekrâra ve hatırlanmaya muhtaçtır.

*İlimle fahr eyleyenler kaldı ümmîler gibi
Bilmediler fi'l-hakîka kim nedir ayb u hüner
Gel beru ümmî gibi levh-i derûnu sâde kıl
Tâ ki anda nakş ola ilm-i ilâhîden eser.*³⁴⁸

Bursevî, “**kişinin zâhiri âlim ve bâtını ümmî olmalıdır**” der. O mânâdaki, gönül levhi bütün nakışlardan sade olmadıkça ilâhî sırlara mahâl olmaz. Alim ile ümmînin sülûkları arasında fark var mıdır diye sorulursa, cevabı budur ki, vardır. Çünkü, âlimin sülûku güçtür. Bilgi kânunlarının varlığı kalbinde yer ettiğinden dolayı bunların, kalbinden boşaltılması gerekmektedir.
349

Son olarak İsmâil Hakkı, Hz. Peygamber (s.a.)'e hem ümmî ve hem de âlim deneceğini açıklar: Ümmî olduğu hakîkate ve âlim olduğu şeriate göredir. Çünkü, hakikat ilmini kimseden öğrenmedi. Şeriat ilmini ise Cebrâil (a.s.)'dan aldı.³⁵⁰

V. SÛFİLER VE KURÂN-I KERİM İLİŞKİSİ

Tasavvufun başlangıcından beri sûfîlerin Kur'ân-ı Kerîm'le ilişkisinin olduğu müşahede edilir. Dinin temeli olması dolayısıyla onlar, Kur'ân'ı referans alarak hareket etmeye çalışmışlar, onu düşüncelerinin merkezine koymuşlardır denebilir. Ayrıca, Kur'ân'ın sûfîlerin kalplerine nüzûl ettiği de ifade edilir. Burada, Hz. Peygamber'e inen mukaddes kitab karşısında sûfîlerin rolü incelenecektir.

Serrâc, Süfîlerin Kur'ân anlayışlarına yer verdiği *Lüma*'da Ebu Said Harrâz'ın Kur'ân'ı dinleme şekillerini aktarır: Kur'ân dinlemenin ilk şekli, Kur'ân'ı adeta Resûlullah'tan dinler gibi dinlemektir. Ardından bu hali aşarak, Kur'ân'ı Cebrâil'den dinliyormuş gibi dinlemektir. Nihâyet bu hâli de aşarak, sanki Kur'ân'ı doğrudan Hak'tan dinliyormuş gibi dinlemektir. Serrâc, eserinde sûfîlerin âyetleri yorumlama örneklerine de yer vererek hatalı ve doğru yorumlara da işaret eder.³⁵¹

İbn Arabî'nin eserlerine bakıldığında, kendisinin çeşitli vâkıalarda Allah'la konuştuğu görülmektedir. Bu konuşmanın, Allah'ın kelâmıyla olan ilgisi düşünüldüğünde, o, “Kur'an'ın kulun kalbine nüzûlü, Allah'ın nuzûlüdür; Allah bu şekilde kuluyla konuşmaktadır”³⁵² açıklamasını yapar. İbn Arabî Kur'an'ın bazı âyetlerini “idrâk” ettiğinden de söz eder.³⁵³

³⁴⁸ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 105

³⁴⁹ Bursevî, a.g.e., İkinci Bölüm, 114-5

³⁵⁰ Bursevî, a.g.e., İkinci Bölüm, 215-6; Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynakları İçin bk. Karacabey Salih, Hz. Peygamber'de Nebvî ve Beşerî Bilgi, İst. 2002

³⁵¹ Serrâc, a.g.e., trc. 71 vd.

³⁵² Futuhât, III, 94

³⁵³ Futuhât, IV, 156, 162

İbn Arabî kendisi, Kur'an'ın nuzûlünü çok enteresan bir şekilde tecrübe eder: “Rüyamda bir melek bana bir toprak parçası verdi. Dipsiz bir derinliği olan toprak, tozsuzdu. Elime aldığım zaman onun kelâmullah olduğunu anladım: “Nerede olursanız olun, yüzünüzü O’na çevirin [...] Bana şükredin, nankörlük yapmayın” (Bakara, 2:150-152) Şaşırıp kalmıştım. Elimdeki bu âyetlerin özü olduğunu da, toprak parçası olduğunu da inkâr edemiyordum. O zaman bana şöyle söylendi: “Kur’ân, Muhammed’e böyle vahyedildi.” Aynı zamanda peygamberimizi de görüyordum, o da : “ Bana işte böylece vahyedildiler, bunu tecrübe et, gördüğünü inkâr edebilir misin?”³⁵⁴

Kur’ân’la suflerin bu direk ilişkisinden ayrı, ehlullahın yazdığı eserlerin de Kur’ânî bir karakter taşıdığı görülür. Hatta Câmî’nin Mevlânâ için, “Peygamber değil ama Kitabı var” ifadesi oldukça meşhur bir ifadedir. Mevlânâ kendisi de bizzat Mesnevî’yi Kur’ân’a benzetmektedir.³⁵⁵ İbn Arabî de Futuhâtı kendi çaba ve müktesebâtıyla telif etmemiştir: “(Bu Kitabın) hiçbir harfi yok ki, ilahî bir imlâ, rabbanî bir ilkâ ve ruhânî bir nefesle yazılmamış olsun. Ne resuller, ne de onların koydukları şeriatla mükellef olan nebîler arasında olmamama rağmen, bu böyledir.”³⁵⁶ Fusûs’un başında da İbn Arabî, şu temennide bulunur: Ulu Tanrı’dan isterim ki, bu kitabı yazmakta ve bütün işlerimde, kendisine şeytanın musallat olmadığı kullarından eylesin. Parmaklarımın yazdığı, dilimin söylediği, kalbimin üzerine kıvrıldığı şeylerde beni, yüce kudreti ve yardımını, ve rûhî ilhamı ile nefsimin vesveselerinden korusun ve Zât âleminden gelen bilgiye mahzar kılsın ki bu işte mütehakkim değil, sadece mütercim olayım... Çünkü bu kitap, nefsin isteklerinden münezze ve içine fesad karışmayan en kudsî makâmdan indirilmiştir... Ben ancak bana ilhâm olunan şeyleri söyledim ve bu kitapta ancak bana indirilen hakikatleri dile getirdim, oysa ben Nebî değilim, resûl hiç değilim; fakat, nebînin mirasçısı ve âhiretin isteklisiyim.”³⁵⁷

Allah, Kur’ân’ı azîm diye nitelediği gibi, Hz. Peygamber’in yaradılışını da azamet olarak nitelemiş, (Kalem, 68:4) böylece Kur’an da Hz. Peygamber’in ahlakı olmuştur. Ümmetinden kendine yetişememiş kişiler, Kur’ân’a bakmalıdırlar. Kur’an-ı Kerîm’e bakmakla, Peygambere bakmak arasında hiçbir fark yoktur. Kur’ân âdeta bedenlenmiş de, O’na Abdullattalib b. Abdullah b. Muhammed denmiştir. Kur’ân, Allah kelâmı, kelâm ise Allah’ın bir niteliğidir. Böylelikle, Muhammed (s.a.) de Allah’ın bir vasfıdır.³⁵⁸

Kur’an nehrine gir ve bütün saâdet yollarına er! Çünkü O, Âdem, (a.) su ve toprak arasında iken peygamberliği gerçekleştirmiş Hz. Muhammed’in nehridir.³⁵⁹

“Ben, Kur’ân ve Seb’u’l-Mesânîyim.”³⁶⁰

³⁵⁴ Futuhât, I, 714

³⁵⁵ Semih Ceyhan, a.g.t., 467, 477

³⁵⁶ Futuhât, III, s.456

³⁵⁷ Fusûs, Nuri Gençosman terc., 20

³⁵⁸ Futuhât, IV, 61

³⁵⁹ Futuhât, II, 280

³⁶⁰ Futuhât, I, 9

Naklolunmuştur ki, mercî-i tarîkatımız, sonradan gelenlerin ulusu, Şeyh Üftâde (k.s.) Hazretleri, ilk dönemlerinde Bursa kaplıcasına giderken, yolda bir müderrise rastlar. Müderris, ona itiraz yoluyla, Şeyh-i Ekber Hazretlerinin “Ben, Kur’ân’ım ve Seb’u’l-Mesânîyim” hakikat uslûbu üzerine söylediği mezkûr sözlerini arz eder. Üftâde merhûm görür ki, mezkûr müderris, “câze-yecûzu” vartasına uğramış, mes’eleye zâhir gözüyle bakan bir zâttır. Hâl böyle olunca, Cenâb-ı Üftâde Hazretleri, te’vîl yoluna gidip, “Bu, Kur’ân’ın sözü kabilindendir ki, ‘Ben, Kur’ân okuyan kimseyim’ manasınadır,” dediğinde adı geçen müderris tesellî bulup, bu cevapla iknâ edilmiş olur.³⁶¹

Kur’ân’ın ilmi, insandan öncedir. İnsan yaratılmış ve Kur’ân da onun üzerine nâzil olmuştur. O Kur’ân’ı Rûhu’l-Emîn olan Cebrâil Efendimiz Muhammedü’l-Emîn’in (s.a.) kalbine indirilmiştir. Ve Cibrîl, Kur’ân okuyan herkesin kalbine okuyuşu esnasında iner. Onun nüzûlü hiç kesilmez. İnsanın Kur’ân’ı öğretmesi gibi, Allah da Kur’ân’ı öğretir. Bundan dolayı da “Sizin en hayırlınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğreteninizdir.”³⁶²

Kur’ân, ebedî olarak okuyucuya yeniden nüzûl etmektedir. ³⁶³Bu nüzûlü kabul edecek olan kişinin de itidal olması ve kendi arzularından uzaklaşması gerekmektedir. Bunun için Hz. Peygamber için, “O hevesine uyarak konuşmaz” buyrulmuştur. (Necm, 53:3)

Fakat, her Kur’ân okuyan kişi, böylesi bir nüzûlü hissedemeyebilir. Bu, o kimsenin rûhunun tabiatıyla ilgili olmasından kaynaklanır. Kur’ân bu kişiye tabiat perdesi gerisinden nüzûl ettiğinden okunuşundaki lezzet, onun tabiatında bir etki bırakmaz. Hz. Peygamber de Kur’ân’ın kalbe değil de dile inmesini belirtmiştir. Kur’ân’ın nüzûl zevki ile ilgili “O’nu senin kalbine güvenilir rûh indirdi” (Şuarâ, 26: 193-4) buyrulmuştur. Böylesi bir nüzûlde peygamberin aldığı tadın takdîr edilmesi mümkün değildir. Bu, her lezzetin üstündedir. Kişi, kalbinde bu tadı hissettiğinde ona, hiç eskimeyen Kur’ân nüzûl etmiş demektir. Peygamberin ve diğer Kur’ân okuyan kişinin yaşadığı bu tecrübedeki ayırıcı özellik, Kur’ân’ın nüzûlünün anlamıyla birlikte olmasıdır. Bu kişinin dili, Kur’ân dili olmasa da, kendisine okunanın anlamını bilir. Lafız olarak kelimelerin anlamını bilmesede, okunanın manalarını anlar.

Bu anlatılan kimse, yukarda bahsedilen Kur’ân makamı ve mertebesinde olursa, işte o zaman, arzu ettiği her şeyi, Kur’ân’da bulur. Bundan dolayıdır ki, İbn Arabî’nin şeyhi Ebu Medyen Mağribî, (ö.1197) “Mürîd her arzuladığını Kur’ân’da bulmadıkça, mürîd olamaz.” demiştir... Cenâb-ı Hak da, kendisinin sadece mü’min kulunun kalbine sığabileceğini ifade etmektedir.³⁶⁴ Öyleyse, Kur’ân’ın mü’minin kalbine nüzûlü, Allah’ın kulun kalbine nüzûlü demektir. Bu da sûfilerin “bana kalbim vasıtasız olarak Rabbimden rivayet etti ki..” demeleri gibidir.³⁶⁵

³⁶¹ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 132

³⁶² Buharî, Fedâilu’l-Kur’ân, 21 buyrulmuştur. Vesâyâ, 99

³⁶³ Futuhât, III, 94, 108, 127, 131;

³⁶⁴ Aclunî, a.g.e., II, 195-196

³⁶⁵ Futuhât, III, 414

Nübüvvetin sona ermesinden sonra velîlere nasları anlamaktan başka bir şey kalmamıştır. Çünkü, ilahî emir ve nehiylerin kapısı artık kapatılmıştır. Hz. Muhammed'den sonra kim böyle bir iddiada bulunursa bu şeriate uygun da olsa, kişi kendisine bir şeriat vahyolunuyor iddiasında demektir. Bu iddia şayet Hz. Peygamber'den önce olsaydı, kabul görürdü. Nitekim Hızır "Ben bunu kendi emrimle yapmadım" demiştir. Çünkü onun zamanı bunu kabule uygundu ve o, Rabbi'nden bir şeriat üzere idi. Zamanımızda, Hızır (a.s.)ve İlyas (a.s.) da ittiba yoluyla sadece Hz. Muhammed'in şeriatına göre amel ederler. Ahir zamanda yeryüzüne indiğinde Hz. İsa'nın durumu da aynıdır. O, aslında nebî dahi olsa, bizim sünnetimize göre amel edecektir.³⁶⁶

İbn Arabî, Kur'ân'ın insan-ı kâmile ilişkisini şöyle kurar:

"Kur'ân-ı Kerîm'in indirilen diğer kitap ve sahifeler arasındaki konumu, âlem içinde insanın yeri gibidir. Çünkü Kur'ân kitapların tümünü, insan ise âlemi kapsamaktadır. Öyleyse, her ikisi de kardeşdir. Burada kastedilen, insan-ı kâildir. İnsan-ı kâmil, Kur'ân, kendisine tüm yönleriyle ve nisbetleriyle inen kişidir. Onun dışındaki vârislere Kur'ân, ancak iki omuzları önüne iner ve ezberlenmiş olarak göğsünde karar kılar. İşte bu, kemâl anlamdaki verasettir. Ebu Yezid Bistamî'den (ö.874) rivayete göre, Kur'ân'ın tamamı kalbine yerleşmedikçe ölmemiştir. Hz. Peygamber, kendisine Kur'ân verilen kişi için "Kim Kur'ân'ı hıfz ederse muhakkak ki nübüvvet onun iki yanı arasına dercedilmiştir." buyurur. İşte bu, nebîlerle tabi olan velîler arasındaki farktır. Nübüvvetin yalnız iki yanı arasına dercedilmiş ve Kur'ân kalbine arka tarafından yerleşmiş olan kimseye rü'yet, önünden olduğu gibi gerisinden de verilir. Zira Kur'ân sadece yüzyüze nüzül eder. Kur'ân'ın nüzülü, Hz. Peygambere alışılmış ve alışılmamış şekliyle gerçekleşir vâris için ise, alışılmamış şekildedir. Bu şekilde olan nüzûle, asıl hükmünde olması sebebiyle, sırttan denilmiştir. Fakat yine de yüzyüze anlamınadır. Biz, bunu kendimiz tecrübe ettiğimizde, bu yönü diğerinden ayıramamıştık. Çünkü ansızın gelmişti... Kim Kur'ân ile birlikte Kur'ân'a Kur'ân olarak vukûfiyet kazanırsa, tek bir ayn'a sahip olur ki buna Ehadiyetü'l-Cem denilir. Kim de Kur'ân'la birlikte Kur'ân'a tümü bakımından vâkıf olursa, Kur'ân ona göre Furkân olur. Böylece o kişi, Kur'ân'ın içini, dışını, sınırını ve derinliğini müşahede eder ve bunu ifade eder. Bunu herkes söyleyemez. Biz bu sonucunu tattığımızda nüzül, furkânî olmaya başladı bundan sonra da biz, bu helal, bu haram, bu da mübahdır demeye başladık. Hz. Peygamber'in hallerine vâris olan kişi için bu bir zevktir. Kişi bunu kendi nefsinde hisseder ki, bu da melek vasıtasıyla olan vahyin bir benzeridir. Vâris, bunu meleğin kendisine dokunmasında, vâsıtaların kalkmasıyla, meleğin ilâhî ve husûsî bir tarzda güç vermesiyle Hakk'ın onun sözlerinin ayn'ı olmasıyla hisseder. Bu kimse, Kur'ân'ı kendisine inmiş gibi okur ve Kur'ân'ı, kalbine inme zevkini tadarak okur. Çünkü Kur'ân'ı okuyan herkese muhakkak ki ilâhî tenezzül vardır. Ve kim olursa olsun, her Kur'ân okuyan, nüzülün yenilediği kişidir. Fakat, hâle vâris olan kişi, nüzülü içinde hisseder ve bundan kişiye özel bir zevk duyar. Bu, hâle mirasçı olanın durumudur. Elhamdülillah biz bunu hâl ile tattık. Bu, kalplere gaybdan olan inzalin lezzetini bulmak demektir."³⁶⁷

³⁶⁶ Futuhât, III, 38-40

³⁶⁷ Futuhât, III, 414

*Kitabu't-Tecelliyât*³⁶⁸’ın kaynağı, İbn Arabî’nin pek çok eseri için geçerli olduğu gibi, “Kur’ân’ın kalbe nüzûlü”ne dayanır. Aslında bu tarz bir nüzûl olmadan da Allah kelâmı asla boğazdan aşağıya inmeyecektir. Kelâmullâhın lafızları, kalbe ulaştığında ise, kalpte daima yeni ilimler fişkırrır. İşte İbn Arabî’nin işaret ettiği tecelliler de bu buluşmadan doğmaktadır.

Michel Chodkiewicz’in de tam bir vukûfiyetle belittiği gibi, Kur’ân’ın İbn Arabî müellefâtındaki hâzır-ı mutlaklığı, kelâmullah’ın bu eserlerin her satırına işlendiğini bize gösterir. Ekberî irfân, sadece Kur’ân üzerine yapılan tefekkürden ibaret değildir. Bilakis, Kur’ân’a o derece merbuttur ki, hiçbir şekilde ondan ayrılamaz. İbn Arabî için kelâmullah, “tarîkat, hakikat ve hayat”tır. İnsanı kendi aslî hakikatine yani Allah’ın sûreti üzere oluşturan yol, ancak Allah kelâmı içinde katedilebilecektir.³⁶⁹

İbn Arabî Hz. Peygamber’in “ Kalbime bir nûr ver. Kulağıma bir nûr ver. Gözüme bir nûr ver. Sağıma bir nûr ver. Soluma bir nûr ver. Soluma bir nûr ver. Önüme bir nûr ver. Arkama bir nûr ver. Üzerime bir nûr ver. Altıma bir nûr ver. Bana bir nûr ver. Beni nûr kıl” duasını ele alır ve “Nûr” un Allah’ın isimlerinden olduğundan hareketle, şöyle der: İşte bu sebeple hukemâ kulun gâyesinin teşebbüh billah, sufiler de tahalluk billah olduğunu söylerler. Lafızlar ihtilaf etmişlerse de manâlar ittifak etmektedirler.³⁷⁰ Fakat nûr aynı zamanda Kur’ân’ın isimlerindedir de. “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmak”, Allah kelâmı ile aynîleşmeye, “Kur’ân” olmaya dayanır. İbn Arabî, “İnsan-ı kâmil, Kur’ân’ın kardeşidir” der.³⁷¹ Hz. Aîşe de, “Onun ahlakı Kur’ân’dı” der.

Hz. Mevlânâ da, Tanrı’nın Kitâb’ının dört esas üzerine kurulduğunu belirtir. İbâre, işâret, latîfeler ve hakikatler. İbâre, avâm içindir, işâret, haslar içindir, latîfeler velîler, hakikatler peygamberler içindir.³⁷²

*Kur’ân, peygamberlerin halleridir
Onlar, Hakk’ın temiz denizinin balıklarıdır
Kabûl et ki, sadece okumak, Kur’ân değildir
Enbiyâ ve evliyâyı sadece görmekte ne fayda olur?³⁷³
Kur’ân gerçi Peygamber’in dudağından çıkar ama
Kim “Allah söylemedi” derse dinden çıkar.³⁷⁴*

Muhammed b. Ka’b el-Kurtubî der ki: “Kur’ân kendisine ulaşan herkes, sanki Muhammed (s.a.)’i görmüş ve dinlemiş gibidir.”³⁷⁵

³⁶⁸ Fatih ktp., 5322, vr. 1-37

³⁶⁹ Chodkiewicz, *Sahilsiz Bir Ummân*, çev. Atila Ataman, İstanbul, 2003, 124

³⁷⁰ *Futuhât*, II, 126; tahalluk bi’l-esmâ için bk. *Futuhât*, II; 595, 602

³⁷¹ *Futuhât*, III, 94

³⁷² *Eflakî, Ariflerin Menkıbeleri*, I, 630

³⁷³ *Bursevî, Tefsîr*, I, 428

³⁷⁴ *Bursevî, a.g.e.*, V, 74

³⁷⁵ *Bursevî, a.e.*, V, 253

VI. HZ. PEYGAMBER (S.A.) VE ÜMMETİ

A. Âl-i Beyt

Hakîm Tirmizî, Hz. Peygamber'in vefâtından sonra, onun ümmetinden kırk siddîkin zuhûr edeceğini söyler. Yeryüzü, onlarla hayâtiyetini sürdürür. İşte bu siddîkler, Tirmizî'ye göre Hz. Peygamber'in "âl-i beyti"dir.³⁷⁶

Hace Ubeydullah'ın Hz. Peygamber'in soyuyla ilgili bazı düşünceleri şöyledir: "Seyyidlerin yaşadığı bir diyarda duramam. Çünkü, Resûlullah (s.a.) Efendimiz'in soyundan olmaları dolayısıyla şeref ve ululuk bakımından çok üst düzeydedirler. Bu şerefi anlatmanın imkânı yoktur. Bu yüzden onlara gerektiği şekilde hürmet etmeye güç yetiremem." Daha sonra, bu görüşlerini şöyle destekledi: "İmam-ı Azam, bir gün ders verirken, birkaç defa ayak üzere kalkıp tekrar oturur. Bu hareketi niçin yaptıklarını kimse anlamaz. Sonunda dayanamayan bir öğrencisi, bunun sebebini sorar. İmâm-ı Azam der ki: Seyyidlerden birkaç çocuk, arkadaşlarıyla medrese bahçesinde oynuyorlardı. Gözüm onlara her takılışında elimde olmadan, hürmet için kalktım."³⁷⁷

Peygamber Efendimiz'in evlâdına gösterilecek tâzim de, peygamberimize saygının bir parçasıdır. Anlatıldığına göre, Zeyd b. Sâbit (r.a.), hayvanına binmişti. İbn Abbas (r.a.), üzengisini tutmak için yaklaşınca, Zeyd:

"-Hayır ey Resûlullah'ın amcasının oğlu!" diye itiraz etti.

İbn Abbas (r.a.):

"-Biz, büyüklerimize bu şekilde davranmakla emrolunduk." dedi.

Zeyd:

"-Elini bana uzat" dedi.

İbn Abbas, elini çıkarıp uzatınca, onun elini öptü ve:

"-Biz de Resûlullah (s.a.)'in ehl-i beytine bu şekilde davranmakla emrolunduk." dedi. Sözleri, hareketleri ve hâli ile Peygamber Efendimize uyan kimse, onun manevî evlâdından sayılır. Dolayısıyla, böyle insana saygı göstermek, peygamber (s.a.)'e saygı göstermek; onu hakîr görmek ise, Peygamberimiz (s.a.)'i hakîr görmektir. Kişiyi düşen, onlara saygı ve hürmet göstermektir.³⁷⁸

Er kişiler, bir vesîle ile tevessül ettiklerinde,

Benim vesîlem de, Muhammed âilesine olan sevgim olacaktır.³⁷⁹

³⁷⁶ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 344

³⁷⁷ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.g.e., 378, 9; 483-4

³⁷⁸ Bursevî, Tefsîr, VII, 429

³⁷⁹ Bursevî, a.g.e., VII, 483

Bursevî, Ferâh'da şu olayı anlatır: Zikredildiğine göre, Bağdat'ta bazı vaizler oturup ikindiden sonra vaaz ederler, ardından da ehl-i beytin fazîletlerini anlatmaya başlarlardı. Bu sırada bir bulut geldi, güneşi örttü. Orada bulunan insanlar, güneşin battığını zannettiler, oradan ayrılmak istediler. Vaiz, onlara hareket etmemelerini işaret etti. Sonra, yüzünü batıya çevirip şöyle dedi: “Ey güneş, benim Muhammed Mustafâ (s.a.) âilesini medhetmem bitinceye kadar batma...şayet geçmişte senin durman Mevlâ içinse, bu vakitte de Resûlullah (s.a.) için olsun...” dedi. Bunun üzerine güneş ortaya çıktı. Bu olaydan sonra vaizin önüne sayılamayacak kadar zînet eşyası ve elbise bırakıldı.³⁸⁰

Mevlânâ için de âl-i beyt, Tirmizî gibi sadece onun soyundan gelmiş olmayı ifade etmez:

“O'nun cânına, evlâdının gelişine ve zamânına yüz binlerce aferin! Onun devlet ve ikbal sahibi halîfesinin oğulları, onun cân ve gönül unsurundan doğmuşlardır. İster Bağdat'tan olsun, ister Herat'tan, ister Rey'den. **Su ve toprak karışıklığı olmaksızın, onun soyudur onlar.** Gül dalı, nerede bitirse bitsin, güldür. Şarap, küpü nerde kaynayıp köpürürse köpürsün, şaraptır. Güneş, isterse batıdan baş gösterebilir, yine güneştir, başka bir şey değil.”³⁸¹

B. Hz. Peygamber (s.a.)'in Ümmeti

Ümmet, kendilerine peygamber gönderilen cemaattir.³⁸²

Allah Teâlâ kitabında bu ümmeti şöyle tanıtır: “...Sonra seçtiklerimizi bu kitaba vâris kıldık.” (Fâtır, 35:32) Ka'b'ın Tevrat'tan naklettiğine göre, Hz. Muhammed'in (s.a.) ümmeti, Allah'ın seçkin kullarıdır.” Allah, bu ümmeti, zâlim, muktesid ve sâbık olarak üç sınıfa ayırmıştır. Sonra da, sondakileri kastederek, “İşte bu, en büyük fazîlettir.” (Fâtır, 35:32) buyurmuştur. Sâbikûndan olan, en büyük fazîleti elde etmiş demektir. Kıyâmete kadar da her nesilde sâbikûn var olacaktır. hangi zaman diliminde var olurlarsa olsunlar, ezelde onlar için ayrılan pay, Allah'a ulaşmaktır.”³⁸³

Bu ümmetin sahip olduğu bazı ikramlar vardır. Bu ikramlardan biri de böylesine mükemmel bir dinin peygamberi Hz. Muhammed (s.a.)'e tabi olmakla bu mükemmelliğe ortak olmalarıdır. Allah Teâlâ, “Size nimetimi tamamladım” buyuruyor. Bu nimet, kemâli elde etme yollarıdır. Bunların en büyüğü de Resûlullah (s.a.) Efendimiz'in gönderilmesidir.³⁸⁴

İslâm'ın hakîkati, varlık zindanından kurtulmaktır. Resûlullah (s.a.)'den başka bundan tamâmen kurtulan yoktur. Bu yüzden kıyâmette bütün peygamberler “Nefsî, nefsî...” derken, O, (s.a.) “Ümmetî, ümmetî...” diye yalvaracaktır.³⁸⁵

³⁸⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 175

³⁸¹ Mevlânâ, Mesnevî, VI, 15-16

³⁸² Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 21

³⁸³ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 440

³⁸⁴ Bursevî, Tefsîr, IV, 429

³⁸⁵ Bursevî, a.g.e., V, 246

Bu ümmet içinde Allah tarafından onlara ihsân edilen makamları ve hisseleri bilen bir kişi vardır. o kişi ilmi, ma'rifet denizinden almıştır. Sıddıklar, birbirlerini tanırlar. Onların kalpleri, Allah'ın huzûrundaki mekânlarında ülfet hâlidir. Bundan başka onlar, birbirlerinin makâmlarını da bilirler. O kişi, Allah'ın Ebu Bekir ve Ömer'e tahsîs ettiği hisseyi bilir. O bunu, Allah'ın kendisine vermiş olduğu pay sayesinde bilir. Rabb'inden Ebu Bekir'e verilen pay, Azamet mülkündendir, Ömer'in payı, Celâl mülkünden, Ali'nin payı ise, Kuds mülkündendir. Bu payların ne olduğuna gelince, Ebu Bekir'in (r.a) payına düşen hayâdır. Ömer'in (r.a) payı hakır. Ali'nin payı muhabbettir. Resûlullah (s.a.) 'in makâmı, Allah'ın huzûrundaki Mülkü'l-Mülk'tedir ve onun payına düşen Allah'ın vahdâniyetidir.³⁸⁶

*Nebîler, Mustafâ'ya ümmet oldular
Hepsi, onun sancağı altına sığındılar
Rahmete erişmiş bu ümmetin değerine bak
Yakîn erbâbı arasında nasıl anılır
Ümmetler arasında derecesi, güneş gibidir,
Yıldızlar arasında, ey değeri yüce olan!
Ey Hakkı! Bu peygamberin yolunu izle de
Maksadın elden kaçmasın³⁸⁷*

1. Hz. Muhammed ümmeti ve Ehl-i Kitâb:

Mûsa (a.s.) 'ın "Rabbim! Beni Muhammed (s.a.) ümmetinden kıl" sözünü nasıl anlarız? Hz. Musa, Muhammed ümmetini cennete girerken görür ve onları takip eder. Ümmet, Hz. Musa ile Hz. Peygamber arasında perde olmuştur. Ona ulaşacak herhangi bir vasıta da bulunmamaktadır. Aynen Hz. İsa'da olduğu gibi. Bunun için de Hz. Musa, İsrâ gecesinde Muhammed (s.a.)'in kendisine tenbih ettiği şekilde risalet özelliği baki kalarak, ümmetin arasına katılması konusunda yardım ister. Böylece bu, onun kemâline yeni bir kemâl daha ekler.³⁸⁸

Tirmizî'nin bildirdiğine göre Hızır, ilâhî takdîr gününde evliyanın hallerini görmüş ve onların zamanına ulaşmayı istemiştir. Hz. Muhammed'e tabi olup da onun ümmeti ile haşredilebilsin diye kendisine hayat bahşedilmiştir.³⁸⁹

Fetih suresi, ikinci âyette "bağışlanma" kelimesi geçmektedir. Peygamberde ismet sıfatı olduğuna göre, bu hitabdaki muhatap, her ne kadar peygamber bile olsa, kastedilen onun ümmetidir. Fakat ümmet kimdir? Hz. Peygamber, (Sebe, 34:28) ayetinde belirtildiğine göre bütün insanlara gönderilmiştir. Acaba bu gönderilme bi'setten sonra mıdır? insanların hepsî, (kâffe) Hz. Peygamber devri ve sonrasında yaşayanlarla sınırlı değildir. İbn Arabî, insanların onu görmüş olması gerektiğini ifade eder. Hz. Âdem'den kıyamete kadar gelip geçen bütün insanlar, onun ümmetidir. Aynı şekilde bağışlama da evrenseldir. Dolayısıyla bu "Allah senin geçmiş ve gelecek

³⁸⁶ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 441

³⁸⁷ Bursevî, Tefsîr, VI, 380

³⁸⁸ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 317

³⁸⁹ Hakîm, Tirmizî, a.e., 362

günahlarını bağışladı” ayetinde geçen “geçmiş” Peygamber döneminde ondan önceki peygamberler tarafından nüvvab olarak temsil edilen hakikatı Muhammediye’nin örtülü kaldığı dönemde yaşamış bütün insanların günahlarını ifade eder. “Gelecek”se hakikat-ı Muhammediye’nin Hz. Muhammed’in şahsında zuhûr ettiği andan itibaren yaşamış ve yaşayan herkesi içine almaktadır. Muhammedî risaletin evrenselliği, ilahî rahmetin evrenselliğini karşılamaktadır ki, bu yüzden Hz. Muhammed, “Alemlere rahmet”dir.³⁹⁰

Ayrıca Bursevî, ehl-i kitâptan olup da, Hz. Muhammed (s.a.)’e îmân eden Müslümanların, hem kendi nebîlerine ve hem de son peygambere tâbî olmaları dolayısıyla diğer Müslümanlardan bir derece daha üstün oldukları görüşüne tefsirinde yer vermektedir. Çünkü onlar, kendi peygamberlerine ve daha sonra gelen peygamberlere tâbî olmakla iki ecir birden almışlardır. Resûlullah (s.a.)’den Allah’ın çifte ecir verdiği üç grup insanın olduğu rivayet edilir ki, bunlardan biri, ehl-i kitâptan Nebî (s.a.)’e erişip, ona îmân eden kimsedir.³⁹¹

Allah Teâlâ, miracda Hz. Peygamber (s.a.)’e şöyle buyurmuştur: “Benim, senin ümmetine olan nimetlerim içerisinde şunlar da var; günahları çok olmasın diye ömürlerini kısa yaptım. Kıyamet günü hesap vermeleri zor olmasın diye, az mal verdim. Kabirlerde kalma süreleri uzun olmasın diye de onları son zamanda yarattım.”³⁹²

Fussilet sûresinde geçen “onlara, ufuklarda ve kendi nefslerinde ayetlerimizi göstereceğiz” (Fussilet, 41:53) ayetinde İbn Arabî’ye göre Allah’ın Benî İsrâîl için Tabut ile inzâl etmiş olduğu sekînete işaret edilmektedir: Allah, bu sekîneyi, Ümmet-i Muhammed’in kalplerine inzâl etmiştir. Ümmet-i Muhammed’in, insanlar arasından çıkan en hayırlı ümmet olması da işte buna benzer sebeplerdendir... Başka ümmetlerde zâhir olan, bu ümmete bâtın olarak inzâl edilmiş ve ehl-i zevk de bunu kalplerinde bulmuştur. Muhammedî vârisi diğer bütün velîlerden ayırd eden husûs da Muhammedî için âyetlerin batınî olmasıdır. Ayetler, İsrailoğullarına görülebilecek şekilde verilirken, Hz. Peygamber ümmetinin kalplerine verilir.³⁹³

Allah Teâlâ İncil’de bu ümmeti, “Muhammed ümmetinin İncilleri göğüslerindedir.” diye vâfsetmiştir. Yazı olmamış olsaydı bile bu ümmet, güç ve kuvvetlerinin üstünlüğü ve üstün kabiliyetleri şâyesinde O’nun (s.a.) getirdiği hükümleri elbette kalplerinde muhafaza ederlerdi.³⁹⁴

Yine mânâ erbâbı demiştir ki, Allah, İsrailoğulları’na nimetlerini zikretmeyi emrettiği halde, ümmet-i Muhammed’den nimetleri değil, kendini zikretmelerini istemektedir. Onlara “Beni zikredin ki, Ben de sizi zikredeyim.” (Bakara, 2:152) buyurmaktadır. Böylece diğer ümmetler, önce nimeti, sonra onu vereni gördükleri halde, Muhammed ümmetinin önce nimeti vereni, sonra nimeti görmeleri sağlanmıştır. Tabîî bu durum, nimet, nimeti vereni perdelemediği sürece sözkonusudur.³⁹⁵

³⁹⁰ Futuhât, IV, 163. 153

³⁹¹ Buharî, İlim, 31; Müslîm, İmân, 241; Bursevî, Tefsîr, I, 363

³⁹² Bursevî, a.g.e., I, 220

³⁹³ Futuhât, IV, 50, 41

³⁹⁴ Bursevî, Tefsîr, VI, 354

³⁹⁵ Bursevî, a.g.e., I, 339

Bakara (2:61) âyeti, ümmet-i Muhammed'in üstünlüğüne delâlet eder. çünkü, İsrâiloğulları susayınca, Allah'dan su istemesi için Musâ'ya mürâcaat ettiler. Acur, bakla vb. yiyecek ihtiyaçlarını Allah'a arz etmesi için Musâ (a.s.)'ı aracı kıldılar. Ümmet-i Muhammed ise, her neye ihtiyaç duyarlarsa, kendileri Allah'tan istemekte serbest bırakıldılar. Allah Teâlâ, "Allah'tan O'nun lütfunu isteyin." (Nisâ, 4:32) ve "Bana duâ edin ki, duânızı kabul edeyim." (Gâfir, 40:60) buyurmaktadır. Bu âyetler, İslâm ümmetine büyük müjdedir.

Musâ, kavminin isteği üzerine Allah'dan su, İsâ da kavminin isteği üzerine sofrayı istedi. Peygamber Efendimiz ise Hak Teâlâ'nın "Hem kendinin, hem de mü'min erkeklerin ve kadınların günahı için (Allah'tan) mağfîret dile" (Muhammed 47:19) emrine binâen O'ndan affımızı istedi. Şair de şöyle der:

*Duâ sırasında senin hâlin güzel olmazsa
Var git safâ ehlinden duâ taleb et!*³⁹⁶

Allah Teâlâ, ümmet-i Muhammed'e farzları tadrîcen emretmekle büyük lütufta bulunmuştur. Ümmet-i Muhammed'e bir şeyi farz kıldı mı, o farz iyice yerleşip alışılmadan, başka bir farzı emretmemiştir. Yani bütün farzları toptan üzerimize yiklememiş, tek tek göndermiştir. İsrâiloğullarına ise farzlar bir defada gelmiştir. Bu, kendilerine ağır geldiği için de azâbı görünceye kadar emirleri kabul etmemişlerdir.³⁹⁷

İsmâil Hakkı, "Musâ'nın kavminden hak ile doğru yolu gösteren ve onunla adil davranan bir topluluk vardır." (Araf, 7:159) âyetinin tefsîrinde şunları ifade eder:

Ümmî ümmet, ümmî Peygamber'e tâbî olarak en yüksek rûhâniyet mertebelerine ulaşmıştır. Sonra da, bu tâbî olmaktan doğan nûrların cezbeleriyle vahdet makâmına ulaşmışlardır. Vahdet makâmı ki, onların vahdette bekâlarının kaynağıdır. Nitekim Allah Teâlâ, "Ben onun kulağı, gözü ve dili olurum. Benimle duyar, benimle görür ve benimle konuşur."³⁹⁸ buyurmuştur. Bu makâma dönerek, "ümmîler" olarak adlandırılmışlardır. Çünkü onlar, yaratılış bakımından sâdir oldukları asıllarına geri dönmüşlerdir.

İsrâiloğullarının Peygamberleri, "Bana kendini göster, sana bakayım." diyerek, Allah'ı görmek istediğinde, benlik perdeleriyle perdeliydi. Onun için ona: "Beni asla göremezsin." "Çünkü sen, benimle değil, benimlesin. Beni ise, kendisiyle değil, ancak benimle olan görebilir. Ben de onun gören gözü olurum." diye cevap verildi. İşte ümmî ümmetin makâmı budur. Onun için Mûsâ (a.s.), Rabb'ine kavuşma arzusu içerisinde şöyle duâ etmiştir: "Allah'ım beni Muhammed (s.a.) ümmetinden kıl!"³⁹⁹

³⁹⁶ Bursevî, Tefsîr, I, 410-1

³⁹⁷ Bursevî, a.g.e., I, 428

³⁹⁸ Buhârî, Rikâk, 28

³⁹⁹ Bursevî, a.g.e., VI, 379-380

Hâce Ubeydullah buyururlar ki: Hazreti Muhammed (s.a.) ümmetinden mesh-i sûret kaldırılmıştır, ama mesh-i bâtin devam etmektedir. Mesh-i bâtinin alâmeti, büyük günah işlendiği halde, ondan üzüntü duyulmamasıdır.⁴⁰⁰

Hristiyanlar, hak yoluna akıl ile girmek ve peygamberlerin hallerine akıl penceresinden bakmak istediler. Fakat şüphe vadilerinde ve helâk çöllerinde kaybolup gittiler. Çünkü Cenâb-ı Hak, insan aklıyla idrâk edilmekten yücedir. Hz. Muhammed (s.a.)'in ümmeti, ona tabi olmasının gereği olarak ilahî cezbe ile Hak yoluna girmişlerdir. Cezbenin yönlendirmesiyle bu yola girdikleri için vusûl ve vuslat delilleri, onlardan başkaca delil getirme külfetini kaldırmıştır. Şiblî'nin hâli buna örnektir. O, Hakk'a vâsıl olduktan sonra kitaplarını su ile yıkamış ve bunu yaparken de kitaplara şöyle demiştir: “Siz ne güzel delilsiniz. Fakat ben maksada vâsıl olduktan sonra artık delil ile uğraşmam imkansızdır.”⁴⁰¹

Şüphesiz, beşeriyetin efendisi olan peygambere inananlar da ümmetlerin en hayırlısı olur. “Siz, insanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmetsiniz. (Al-i İmran, 3:110) âyeti onların kazancı ve hallerini anlatan vesîkaları olur. Bu büyük peygamberi yalanlayanlar ise, Ademoğlunun en şerlisi olur. “Bedevî Araplar, küfür ve nifak bakımından, en şiddetli kimselerdir.” (Tevbe, 9:97) âyeti, onların hallerini gösteren bir belgedir. Bu peygamberin sünnetine ve onun şeriatına uyma nimetine erişen kimse ne kadar bahtiyardır. Bu gün, onun dininin hak olduğunu kabul etmekle birlikte yapılan küçük bir iş, büyük işler mesâbesinde kabul edilir... Peygamberimiz, âlemlerin Rabb'inin habîbi olması hasebiyle, onun ümmeti de ona uymaları aracılığıyla sevgililer mertebesine erişir. Çünkü, seven kimse, bir şahısta sevdiğinin şekil ve karakterine uyduğu için ister istemez o şahsı da sever.⁴⁰²

2. Hz. Peygamber ve Muhammed Ümmetinin şehâdeti

Rivâyete göre Allah Teâlâ, bütün insanları geniş bir yerde toplayıp, kâfirlere, “Size bir uyarıcı gelmedi mi?” diye soracak. Onlar da inkâr edip, “Bize ne bir müjdecî, ne de bir uyarıcı geldi!” diyecekler. Sonra, peygamberlere, bunun doğru olup olmadığını soracak. Onlar da: “Bunlar yalan söylüyorlar. Biz onlara Sen'in emirlerini tebliğ ettik.” diyecekler. Allah Teâlâ, bu konuda peygamberlerden delil isteyince, Hz. Muhammed (s.a.)'in ümmeti getirilecek ve bunlar, peygamberlerinin tebliğde bulduklarına şahitlik edecekler. Bu defa geçmiş ümmetler: “Bunlar, bizden sonra geldikleri halde, bunu nereden biliyorlar.” diye itirazda bulunacaklar. Onlar da, “Ya Rabbi! Sen bize peygamber gönderdin, ona bir kitap indirdin. Orada peygamberlerin ümmetlerine tebliğde bulduklarını haber verdin. Senin bildirdiğin haber muhakkak doğrudur.” diyecekler. Sonra Hz. Muhammed (s.a.) çağrılacak ve kendisine ümmetinin hâli sorulacak. O da, onların doğru olduğuna şahitlik ederek, onları temize çıkaracak. Daha sonra, kâfirlerin, cehenneme atılması emir buyrulacak.

⁴⁰⁰ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.g.e., 447; 574

⁴⁰¹ Bursevî, a.g.e., V, 67-68

⁴⁰² Rabbânî, Mektûbât, I, 88

Ehl-i hakîkatten bir zât der ki; ümmet-i Muhammed'in, diğer insanlara şehâdetinin anlamı, tevhîd nûruyla diğer dinlerin koyduğu kuralları bilmeleri ve her dinin kendine has sorumluluklarının bulunduğunu anlamaları şeklindedir. Hz. Peygamber (s.a.)'in ümmet hakkındaki şâhitliği ise, onların İslâm'ın emirlerinin ne kadarına uyup, ne kadarını ihmâl ettiklerini bilmesidir. O, (s.a.), Hakk'ın nûru ile onların günahlarını, amellerini, iyilik ve kötülüklerini, ihlâs ve nifâklarını bilir. Ümmeti de Hz. Muhammed (s.a.)'in nûru ile geçmiş ümmetlerin durumunu bilir.⁴⁰³

Hz. Muhammed (s.a.) ve ümmeti, her ne kadar Nûh (a.s.)'dan sonra gelmiş olsalar bile Kur'ân-ı Kerîm'den peygamberlerin, hepsinin gönderildikleri şeyleri ümmetlerine hakkıyla tebliğ ettiklerini öğrendikleri için şâhitlik yapabilmişlerdir.⁴⁰⁴

Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kıyâmet günü Nûh (a.s.) çağrılır. Nûh: “Buyur yâ Rabbi, emret.” der. Cenâb-ı Hak, kendisine “tebliğ ettin mi?” deyince “Evet” der. Ümmetine de “Nûh size tebliğ etti mi?” dendiğinde ümmet: “Bize uyarıcı gelmedi” der. Cenâb-ı Hak, Nûh'a “Sana kim şâhitlik edecek?” der. Nûh da “Muhammed ile ümmeti” der. Onlar da Nûh'un tebliğ ettiğine şâhitlik ederler. “Böylece peygamber size şehâdet eder.” (Bakarâ, 2:143) âyeti bu husûsa işâret etmektedir. Sonra diğer peygamberler çağrılır. Sonra her insan tek tek ismiyle çağrılır. Az-çok, güzel-çirkin, bütün amelleri Rabbu'l-İzzet'e sunulur.⁴⁰⁵

Hz. Peygamber (s.a.)'e ümmetinin amelleri sabah akşam arz edilir. O da ümmetini, sîmâlarından ve amellerinden tanır. Bu sâyede onlar hakkında şâhitlik eder. Ameller, Allah Teâlâ'ya perşembe ve pazartesi günleri, peygamberlere, ana ve babalara ise cumâ günleri arz edilir.⁴⁰⁶

Bursevî, Kaşânî'nin şâhitlikle ilgili yorumlarına da kitabında yer verir: “Şehîd ve şâhid herkesin ulaştığı dereceden elde ettiği şeydir. Kişiye hâkim olur ve hâlini, amelini, çalışmasını, makâm olsun, Hakk'ın sıfatlarından bir sıfat olsun, ya da bir görüş olsun, gayretinin ulaştığı yeri ortaya koyar. Bu yüzden, her ümmetin peygamberlerinin dâvet ve tarif ettiği şeylere göre bir şâhidi vardır. Her peygamber de, ümmetinin istîdâdı neyi gerektiriyorsa ona göre gönderilmiştir. Dolayısıyla her peygamber kendisinin ulaştığı ma'rifet makâmından ancak, ümmetinin istîdâdı oranında alabileceği şeylere davet eder bu sebeple bir ümmetin içyüzünü ve içinde bulunduğu halleri, peygamberleri kadar kimse bilemez. Bu yüzden, her peygamber, ümmetine şâhit kılınmıştır. Her ümmetin bir şâhidi olduğu gibi, her mezhep ehlinin veya herkesin hâlini ortaya koyan bir şâhit vardır. Muhammedîlere gelince, onlar, diğer ümmetlere şâhittirler. Onlar da, diğer ümmetler gibi bir ümmet olduklarından, peygamberleri, onlara da şâhit olur.”⁴⁰⁷

⁴⁰³ Bursevî, Tefsîr, II, 76;

⁴⁰⁴ Bursevî, a.g.e., V, 173

⁴⁰⁵ Buhârî, Enbiyâ, 3

⁴⁰⁶ Bursevî, a.g.e., IV, 52

⁴⁰⁷ Bursevî, a. e., IV, 54

C. Sûfilerin Hz. Peygamber'e Vâris Olması

Vâris, Allah'ın sıfatlarındandır. O, yaratıklarına vâris olan, onların yokluğunun ardından sürekli vâris olan el-Bâki'dir. Allah, vârislerin en hayırlısıdır. (Enbiyâ, 21:89) Zekeriyâ Peygamber, Allah'a duâ ederken: “Bana senin katından bir dost ver, bana ve Yakuboğullarına vâris olsun” (Meryem, 19:1) İbn Sîde: “Bana ve Yakuboğullarına vâris olsun” ifadesiyle peygamberliğe varisliği kastetmiştir der.⁴⁰⁸

Allah, “Biz yeryüzüne ve içinde bulunanlara varis oluruz” (Meryem,19:40) Allah, dilediği kullarına miras bırakmak için yeryüzüne vâris olur.⁴⁰⁹ Biz, Allah'ı tenzih etmekle O'na vâris oluruz.⁴¹⁰ İbn Arabî, kendi verâsetiyle ilgili şunları söyler:

*Ben vârisim, Hak da, bende bulunan şeyin vârisidir
Sevginin, şiddetli arzusunun ve mahabbetin.*⁴¹¹

“**Âlimler, Peygamberlerin vârisleridir**”⁴¹² Hz. Peygamberden rivâyet edilen bu hadis, tasavvuf tarihine velîlerin, enbiyâyâ vâris olması şeklinde aksetmiş ve doktrinlerinde de oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Hatta İbn Arabî'nin Futûhat'ta hadis olarak kaydettiği bir söz de şöyledir: “Bu ümmetin velîleri, önceki ümmetin nebîleri gibidir.”⁴¹³ Hadis-i şerifile ilgili çeşitli sûfilerin yorumlarını burada vermekle beraber, velâyetin peygamberî özellikleri, çalışma içersinde değişik konu başlıkları altında değerlendirilecektir.

İbn Arabî'ye göre, Şayet velî isen, Peygamberin vârisisin. Sana gelen şey de, verâsetten olan nasîbin kadardır.⁴¹⁴

Velî için vâris denilir, onun varisliği, ilahî bir özelliktir. Allah, kitâbında kendisi için: “O, vârislerin en hayırlısıdır” (21: 89) der. Velî Hak kendisini onların varisi yaptıktan sonra, peygamberliği peygamberden tevârüs eder.⁴¹⁵

Vâris, vârisi olduğu kimsenin biriktirdiği şeylere varis olan demektir. Peygambere vâris olma örneğinde vârisin payını almasıyla vâris olunanın ilmi eksilmez. Mal ve mülk varisliğinden farklıdır.⁴¹⁶

“Rabbimiz, bize, peygamber ve elçilerin peygamberlik ve elçiliklerinde varisleri yapmayı takdir buyur!”⁴¹⁷ şeklinde duâ eden İbn Arabî'ye göre yine de hiçbir kimse, Peygamber'e

⁴⁰⁸ Lisânu'l-Arab, vrs maddesi.

⁴⁰⁹ Futuhât, IV, 316

⁴¹⁰ Futuhât, IV, 317

⁴¹¹ Futuhât, IV, 316

⁴¹² Buhari, İlim, 10

⁴¹³ Futuhât, I, 223

⁴¹⁴ Futuhât, IV, 398

⁴¹⁵ Futuhât, II, 253

⁴¹⁶ Futuhât, IV, 52

⁴¹⁷ Futuhât, II, 155

tamâmen vâris olamaz. Eğer böyle olsaydı, bu durumda o da kendine özgü bir şeriatın peygamberi olurdu.⁴¹⁸

Rabbine ibadet et ki, sana yakîn gelsin. Yakîn geldiğinde, perde kalkar, göz keskinleşir, böylece, Peygamberin gördüğünü görür, duyduğunu duyar, derecesine katılırsın; ama söz konusu olan teşrî nübüvveti değil, doğrulayan ve tabî olan bir nefsin gerçek verâsetidir.⁴¹⁹

Nazarî-düşünce yönünden Allah'ı daha önceden tanımış bir velî, velî olsa bile, seçilmiş olmadığı gibi, Allah'ın kitâbına vâris kıldıklarından değildir.⁴²⁰

Hz. Peygamber “Alimler, Peygamberlerin vârisleridir” buyurur. Peygamberler sadece ilmi miras bırakırlar. İlme vâris olan kişi, mirastan bol miktarda alabilir. Peygamberin mirası da, ilim hal ya da keşiflerinde buldukları şeydir.⁴²¹

Hz. Peygamber'in veraseti, “ben de, bana tabi olanlar da basîretle Allah'a davet ediyorum” (Yûsuf, 13:108) ayetinde belirtildiği üzere, ehlullahtan Allah'ı bilen alimlerdir. Allah, onları kendisine davette nübüvvet-i mutlakada peygamber mesabesinde bulundurmuştur. Fakat bu, nübüvvet-i teşrî olmayıp, nübüvvet-i hıfzdır ki, meşrû olan emri, taklidle değil de, basîretle korumak anlamına gelmektedir.⁴²²

Hz. Muhammed'in ruhu, ruhlarımızın aslıdır. Aynı zamanda O, ruh olarak babaların ilkidir.⁴²³ Adem ise, cisim olarak babaların ilkidir.⁴²⁴ Hz. Nûh da, gönderilmiş ilk resuldür.⁴²⁵ Hz. İbrahim'de İslam'da babamız olup, bize Müslümanlar ismini o vermiştir. (Hac, 22: 78)

“Hiçbir ümmet yoktur ki, içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun” (Fâtır, 35: 24) ayeti risalet hakkında değildir. Ayet, her ümmetin içersinde Allah'ı bilen kimselerin olduğunu ifade eden bir nasırdır. Bu kişi de resul değil, nebîdir. Ümmet arasında, Hz. Nuh'dan önce, Allah'ı bilen alimler olan nebîler vardı. Dileyen onların şeriatlarına giriyor, dilemeyense girmiyordu. İdris'te onlardandı... Babaları Muhammed (s.a.), Adem (a.s.) Nuh (a.s.) ve İbrahim (a.s.) olanın sonucunun ne kadar şerefli olduğuna bir bak! Bu babalardan meydana gelen evlat, temiz bir ruh, temiz bir cesed, temiz bir şeriat ve şerefli bir isimdir. Babası bî anılanlar olan, makam bakımından velilerin en üstünüdür.⁴²⁶

Verasette risaletten bir pay vardır. Bunun içindir ki, Muaz (r.a.) hakkında Allah'ın resûlünün resûlü tabiri kullanılmıştır.⁴²⁷ Kıyamette resûllerle birlikte olma hakkına ümmetler içersinde ancak Peygamber'in hadislerini muttasıl senedlerle rivayet eden muhaddisler nâil olacaklardır. Fakîhlere gelince onlar, kıyamette resûllerle değil de, avâmla haşr olacaklardır.

⁴¹⁸ Futuhât, II, 80

⁴¹⁹ Futuhât, III, 311

⁴²⁰ Futuhât, III, 402

⁴²¹ Futuhât, II, 322

⁴²² Futuhât, II, 53

⁴²³ Tirmizi, Menâkıb, 1,

⁴²⁴ Müsned I, 4-5

⁴²⁵ Buhari, Enbiya, 5; Müslim, İman I, 83

⁴²⁶ Futuhât, III, 50-52; ayrıca bk. Ferahu'r-Rûh, 158

⁴²⁷ Ebu Davud, Akdiye, 11

Ayrıca ulemâ kelimesi de sadece hadisçiler için kullanılabilir. Ehl-i hadisten olmayan zahidler, abidler de fakihler gibi avamla haşrolacaklardır. Fukaha nasıl avamdan ilimleriyle temâyüz ediyorsa, ağabeyler de, salih amelleriyle avama fark atacaktır. Fakat salihler arasında keşfen Hz. Peygamber’le konuşarak keşf aleminde Hz. Peygamber’e sahâbi olmuş, ondan hadis almışsa, o da kıyamette onunla olacaktır... İbn Arabî nazarında kimin de keşfi böyle değilse, onlardan olamaz.

Verasetin nübüvvetten bir nasibi, “Allah’tan korkun; Allah size öğretiyor” (Bakara, 2:282) ayeti ve benzerlerinde yer aldığı gibi, Allah’ın takva sahiplerinin öğretimini üzerine almasıdır. O kişinin senedi, bu yolla yakınlaştığı için, “Rabbim, bana, nebisine vahyederek kendisine ibadet ettiği şeriatını haber verdi” der. Bu kişi, bilgisinde âlî olmakta, hükümde de Hz. Peygamber’e tabi olmaktadır. Onlar, bilgiyi Allah’tan alma noktasında nebîlerle ortakdır. Fakat, bilgiyi O’ndan almalarının nedeni de, bu resûlün getirmiş olduğu şeriatı uygulama noktasındaki takvaları, bunun için gösterdikleri hassasiyettir. Resullerden olmayıp da bu mertebeye ulaştıklarından dolayı gıpta edilmeye layık oluyorlar.⁴²⁸

İbn Arabî, evliyânın, her şeyden önce enbiyânın varisi olduklarını ifâde eder ve bir velînin sahip olduğu manevî bir durum, onda, hangi peygamberin verâsetinin hâkim olduğuyula belirlenir. Fakat, velî peş peşe birçok peygambere vâris de olabilir⁴²⁹ ki Şeyh-i Ekber, böyle bir ayrıcalığa sahiptir: O, Muhammedî verâsete sahip oluncaya kadar, İsevî, Musevî, Hudî, makamları katetmiştir.⁴³⁰ İbn Arabî, halvete çekildiği sırada ulaştığı bir fethin sonrasındaki nûrla kendisinde saklı olanı keşfeder ve şöyle söyler: “Bu Halîlî meşheddir.” Artık, Allah’ın bize ve resûlüne “Babanız İbrâhîm’in ümmeti, size müslimîn ismini veren odur.” (Hac, 22:78) kelâmıyla takip etmeyi buyurduğu ümmetin verâsetine ulaştığımı anladım...⁴³¹ Hz. İbrâhîm’e vâris olmak demek, onun manevî özelliklerine de sâhip olmak demektir. Şeyh-i Ekber, bunu Harem’de Makâm-ı İbrâhîm karşısında *Futûhât*’tan bir bölüm yazarken anlar: “Bil ki, Makâm-ı İbrâhîm’in yanında bu satırları yazmaktayken, uyku bastı ve Mele-i Alâ ruhlarından bir rûhun Allah’tan bana şu emri ilettiğini işittim: “Makâm-ı İbrâhîm’e gir” O’nun makâmı, evvâh ve halîm olmağı. Rûh, daha sonra bana şu âyetleri okudu: Şüphesiz İbrâhîm, evvâh (çok müşfik) ve halîmdi.” (Tevbe, 9:114) Anladım ki, Allah beni şefkatle birlikte olan kudretle de mücehhez kılacaktır.⁴³²

Şeyh-i Ekber’in, velâyetin son noktasını, nebî ve resullerin rütbesinden üstün görmediğini bilmekteyiz. *Futûhât*’ta bir yerde şöyle der: “Devrimdeki vâsilûn arasından ben de bu yüce kapıya ulaştığımda onu açık, korunmasız ve bekçisiz buldum. Nebevî verâset hilati giydirilinceye kadar orada kaldım. O zaman kapalı bir pencere fark ettim. Onun arkasındakini görmek istedim ama “uğraşma, (zorlama) açılmayacak” denildi. “o halde (peki) niçin burada?” diye sordum. Şöyle cevap verildi: bu, resul ve nebîlere has bir penceredir. Ve din kemâle

⁴²⁸ Futuhât, III, 50-52

⁴²⁹ Bu arada İbn Arabî için bir müridin birden fazla şeyhe bağlanmasının da bir mahzur teşkil etmediğini hatırlatalım bk. Addas, Kibrit-i Ahmer, 78

⁴³⁰ Futuhât, I, 223

⁴³¹ Futuhât, III, 488

⁴³² Futuhât, I, 722

erdiğinden kapatılmış ve sürgülenmiştir. Peygamberlere şeriat hilati bu pencereden giydirilmiştir.”⁴³³

Resul ve vârisleri, genel manada emr-i ilâhînin hizmetçisidir, iradenin hizmetçisi değildir... resul ve nebî, nefisler için uhrevî doktorlardır. Emrettiği zaman Allah’ın emrine boyun eğer...⁴³⁴

“Yakîn gelinceye kadar Rabb’ine ibadet et” böylelikle örtü açılır, göz keskinleşir, tabi olduğun peygamberin gördüğünü görür, işittiğini işitirsin. Sonunda da, teşrî nübüvvetten bir nasîbin olmadan derecesinde ona katılırsın. Vasıl olunan derece de, tabi olan nefsin gerçek varisliğidir. Vârisin nübüvveti ay mesabesinde, resûlün nübüvveti ise, güneş mesabesindedir.⁴³⁵

Allah kendisini peygambere varis kılmadan bir veli peygamberden nübüvveti alamaz. Allah, nübüvveti veliye verir. Sadece Allah’a nisbet, velî için daha iyidir. Sahabe ise, nübüvveti peygamberden miras olarak alır.⁴³⁶

Allah, akıl sahiplerini kitâba vâris kılmıştır. Onlar bu nedenle el-Velî’nin değil de peygamberin varisleridir. Çünkü evinden ayrılmış ölüye vâris olunur, Hak ise evinden ayrılmaz. Bunu iyi düşün!⁴³⁷

Risâletin kesilmesi halinde ise, insan-ı kâmil vâris hâline gelir. Vâris, peygamberle birlikte ortaya çıkmaz, verâset, vâris olunan kişinin ölümüne bağlıdır.⁴³⁸

İlim, edeb ve emniyet sıfatlarına sahip evliyâyâ icâbet, işâret yoluyla peygamberlere icâbete dahildir. Çünkü onlar, peygamber vârisleridir ve yolları nebî (s.a.)’in yoludur. Allah’a vâsıl olmak isteyen kimsenin, mutlaka makâm ve mertebeleri bilen kâmil bir mürşidin sohbetine katılması, hoşuna gitsin veya gitmesin davet ettiği şeyleri kabul etmesi gerekir. Çünkü bu, akıl yolu değil, keşf ve ilhâm yoludur.⁴³⁹

İbn Arabî, şeyhinin Hz. Mûsâ’nın vârisi olduğunu söyler: Hz. Musa, Sina Dağı’ndan döndüğünde elinde iki adet kitabe vardı ve yüzü parlıyordu. Şeyhimiz Mağripli Ebu Ya’za, Musa Peygamber’in vârisiydi ve bu nedenle, Allah kendisine şu kerameti vermişti; Onun yüzünü gören herkes, kör olurdu ve kendisini gören kişi, şeyhin üzerinde oturduğu örtünün bir parçasını yüzüne sürer, Allah da görme gücünü ona iade ederdi.⁴⁴⁰

⁴³³ Futuhât, III, s.513

⁴³⁴ Fusus, Affî’nin Talikâtı ile, 98

⁴³⁵ Futuhât, IV, 330

⁴³⁶ Futuhât, II, 253

⁴³⁷ Futuhât, IV, 397

⁴³⁸ Futuhât, III, 270

⁴³⁹ Bursevî, VII, 70

⁴⁴⁰ Futuhât, IV, 50-51; Chodkiewicz, Seal of Saints, Kitabın beşinci bölümü, tamâmen peygamberlerin varislerine ayrılmıştır, 74 vd.

Futûhât'ta bir bölüm de İsevîlere ayrılmıştır.⁴⁴¹ Fusûsta da, Bâyezîd-ı Bistâmî'nin öldürdüğü karıncaya üflediği anda hayvanın dirildiğinden bahsedilir. Çünkü Bâyezîd, İsâ (a.s) 'ın zevk ve müşâhedesine erişmişti.⁴⁴²

Burada şu ifade edilebilir: Sûflere göre veli, hangi peygamberî mirası alırsa alsın, yüz yirmi dört bin peygamberin hangisinin verâseti altında bulunursa bulunsun, dolaylı olarak daima Hz. Muhammed'in vârisidir.

Peygambere ya da elçiye vâris olan, söz, fiil, veya halde olabilir. Kâmil vâris, bu üç verâset özelliğini kendisinde toplayan; eksik vâris ise, bu mertebelerden bir kısmıyla yetinendir.⁴⁴³

Allah, Muhammedî'yi, Muhammed (s.a.)'i yarattığı özellikte yaratmıştır. Böylece Muhammed (s.a.)'i mü'minlere karşı merhametli, bağışlayıcı ve âlemlere rahmet diye göndermiştir.⁴⁴⁴

Muhammedî vârisin Rabbine dair ilmi arttığı ölçüde, yakınlığı da artar. Bu yüzden onlar, Hakk'a yakın kimselerdir. Onların görünür halleri ise, sıradandır. Kendileri tanır, fakat bilinmezler. Allah'ın kendisine verdiği ilimden ümmete nasihat etmek amacıyla verir. Onlar, peygamberlerin varisleridir... Muhammed (s.a.)'in vârisi, genel içinde gizlidir. Seçkinler arasında ise bilinir. Çünkü onun âdeti aşması, kalbindeki bir hâldir.⁴⁴⁵

İbn Arabî "Beytullah'ın rükünlerinden her biri bir vetede aittir. Hz. Adem'in kalbi üzere olana Şam rüknü, Hz. İbrâhim'in kalbi üzere olana Irak Rükünü, Hz. İsâ'nın kalbi üzere olana Yemen rüknü ve Hz. Muhammed'in kalbi üzere olana da Hacer-i Esved rüknü. Elhamdulillah, bu benimkidir." derken hem peygamber (s.a.) ile ilişkisini ve hem de evtâddan olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁶

İbn Arabî, *Futûhât*'ın 216. bâbında Mükâşefe ilminin fethini anlatırken, keşfi açılan kişinin, Hz. Peygamber'in sırtının arkasından olup bitenleri görmesi gibi, Hakk'ı görebileceğinden bahseder.⁴⁴⁷ Burada Peygamberin yaşadığından daha öte bir hâlin yaşandığına dikkat çekmek gerekmektedir. Allah'a şükrederek bu makama ulaştırıldığını ifade eden Şeyh, şöyle devâm eder: "Hakk'ı halkta bilmek, sadece eşyanın zuhur etmesi, fakat hükümlerinin kaybolmasıyla mümkündür. Halkın gözü, ancak eşyanın hükümlerini görür. Oysa, feth-i mükâşefeye erişenler, eşyada Hakk'tan başkasını görmezler... Allah dostlarından bu çeşit fetih hakkında konuşanlardan hiçbirinin bu nüansı anlattığını işitmedim"⁴⁴⁸ İbn Arabî, peygambervari bir şekilde "ensesiz bir yüz" haline geldiği tecrübesinden *Futûhât*'ın birkaç yerinde bahseder: Bilmiş ol ki, Hz. Peygamber, baştan ayağa yüzdür ... bu makâma vâris olduğum zaman, Fas'ın el-Ezher câmiinde

⁴⁴¹ Futuhât I, 222-226

⁴⁴² Fusûs, Nuri Gençosman trc., 189

⁴⁴³ Futuhât, III, 414

⁴⁴⁴ Futuhât, IV, 48

⁴⁴⁵ Futuhât, IV, 50

⁴⁴⁶ Futuhât, I, 160

⁴⁴⁷ Buhari, İman, 3; Müslim, Salât, 110-111

⁴⁴⁸ Futuhât, II, s.507-508

namaz kıldırırmaktaydım. Mihrapıyken, bütün varlığım tek bir göz hâline geldi. Her tarafı, aynen kibleyi görebildiğim gibi görüyordum.; camiye gireni, camiden çıkanı, arkamdaki bütün cemaati...”⁴⁴⁹ “Bu makâm bana bir “nûr” olarak önümdeki şeylerden daha görünür oldu. Bundan başka, arka yönünün hükmü de ortadan kalktı...yönler arasında bir fark yoktu...”⁴⁵⁰

Hz. Muhammed’in vârisine darlık söz konusu değildir. Onun genişliği, Hakk’ın genişliğidir... Hak, Muhammedî vâris tarafından müşahede edilir, müşahedesinde de sınır yoktur. Başka bir peygambere vâris olan kişiye gelince o, kendi imkânını müşahede eder. Onun yerleştiği her makâm ya da hal, biter.⁴⁵¹

“Doğduğum, öleceğim ve diriltileceğim gün, bana selâm olsun.” Muhammedî vâris, buna, “Ben Adem, su ve toprak arasında iken peygamberdim.” sözünü ilave etmiştir.⁴⁵²

Hz. Muhammed’den sonra risalet gibi nübüvvet de yasaklandığından vâris-i Muhammedî için şehadet aleminde Muhammedî şeriatı öğretme yolu vardır. Bu kişi eğer Hz. Musa dönemi gibi müstakil hüküm koyma devrinde yaşasaydı, kurbiyet makâmında Hızır’ın hükmettiği gibi melek vasıtası olmaksızın bu velî de hükmedebilirdi. Resulde de, nebîde de bu velîde olduğu gibi kurbiyet makâmı vardır fakat velî bu makamda kanun koyma hakkına sahip değildir. Kanun koyabilme ancak melek ve rûh aracılığı ile olur ki bu da artık kalmamıştır.⁴⁵³

İbn Arabî, *Fusûs*’un Yûsuf Fassında, Muhammedî varislerinin ilminin çok üstün olduğunu belirtirken, hayâl âlemi hakkındaki sözlerini, Muhammedî olan Yûsuf’un diliyle açıklayacağını belirtir.⁴⁵⁴

Sûfilerin Hz. Peygamber’e vâris olmakla, bir takım kazanımları olmaktadır. İbn Arabî bunu şöyle ifade eder:

Sınırlılık konusunu incelerken, ilâhî bir şimşek çaktı, bu şimşekte Allah’ın dilediği bilgileri gördüm. Nitekim, hendek kazarken Hz. Peygamber’in karşısına çıkan büyük bir kayaya vurduğunda bir şimşek çakmış, onda Allah’ın ümmetine vereceği fetihleri görmüştür. Bu da Allah’a hamd olsun, Peygamber’e vâris olarak benim bu meseleyle ilgilenirken gördüğümdür. Ben de, o şimşekte gördüklerimi gördüm.⁴⁵⁵

Muhammed (s.a.) en yüce halîfe, en büyük imam olduğu gibi, ümmeti de insanlar arasından çıkarılan en hayırlı ümmettir. Allah, O’nun vârislerini de peygamber ve resullerin konumlarına yerleştirmiş, onlara icihad yetkisini vermiştir. İctihad, hüküm koymaktır.⁴⁵⁶

Allah, varislere teşrî alanında icihad yetkisini bakî kılmıştır. Bu bahiste, varislerin icihad edip, ortaya koydukları hükümler vardır.⁴⁵⁷

⁴⁴⁹ Futuhât, I, s.491

⁴⁵⁰ Futuhât, II, s. 486

⁴⁵¹ Futuhât, III, 506

⁴⁵² Futuhât, IV, 116

⁴⁵³ Futuhât, I, 203-4

⁴⁵⁴ Fusûs, Affî’nin Talikâtı ile, 101; Nuri Gençosman trc., 117

⁴⁵⁵ Futuhât, IV, 101;

⁴⁵⁶ Futuhât, III, 400

Varis, iki kısımdır: Manevî ve duyulur vâris. Duyulur şeylerdeki vâris, lafızlar, fiiller, hallerden meydana gelen şeylerle ilgili konularda vâristir. Fiillere gelince vâris, peygambere özgü olmayıp, kendisinin de ‘taklîd’ edebileceği fiillere bakar; peygamberden aktarılmış ve onun fiillerini nasıl yaptığını açıklayan haberlerde bu fiillere uyar. Bu kişi, lafzen vâris olan kişidir. Allah, “sizin için Allah’ın peygamberinde güzel bir örnek vardır.” (Ahzâb, 33:21) buyurduğu için sen de böyle yapmalısın. Manevî varisler ise, nefsi temizlemek ve Hz. Peygamber’in bütün hallerinde Rabbini zikretmek gibi, hallerin bâtnıyla ilgili konularda varistirler; peygamberin hâli, sürekli huzur ve murakabe idi.⁴⁵⁸

İbn Arabî, şöyle devam eder: Bilesin ki; İsa’ya veya Musa’ya ya da aralarındaki bir peygamberin ilmine vâris olsan bile, gerçekte Muhammed’e ait bir ilme vâris ve Hz. Muhammed’in peygamberliğinin genelliği sayesinde, o ilimde söz konusu Peygambere denksindir.⁴⁵⁹

Hız. Mevlânâ, Emîr pervânenin konağında sohbet buyururlar idi. Emir pervâne, “Ey Mevlânâ, asıl olan mütâbaat mıdır?” dedi. Hız. Pîr-i dest-gîr cevâbeb buyurdular ki: Evet ama, halkın anladıkları, bu mütâbaat değildir. Mütâbaatın manası o dur ki, meselâ ihsân ve atâsı bol, âdil, halîm, kerîm ve envâ-ı mehâsin ile muttasıf ve asâkir-i kesîr ve memleketi ma’mûr olan bir padişah irtihal eder. Onun veliahdı olan vârisini tahta çıkarırlar. “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.” Hükûm-i münîfine tebean o vâris, padişah-ı muntakılın sîreti ve ihsân ve atâsı ve ahlâkı üzere sa’y eder. İşte mütâbaat buna derler. Yoksa her bir dilenci ve külhanînin mütâbaat davasına kıyâmı değildir. Mütâbaat başka, mübâyaat başkadır.⁴⁶⁰

Raşahât’ta ismi geçen Hasan Bulgârî (ö. 1298) kendisinin anlattığına göre doksan üç yıl yaşamıştır. O şöyle der: “Otuz yaşımda iken ilâhî cezbeyle müşerref oldum. Ben Allah (c.c.)’ın elçisi Muhammed (s.a.)’in kalbi üzere vâki olan bir kutbum. Bunda hiç şüphem yoktur. Nasıl ki o yüce insanın şerefli ömürleri altmış üçte noktalanmışsa, benim de cezbemin başlangıcından ömrümün sonuna varıncaya kadar altmış üç yıl geçse gerektir.”⁴⁶¹

Bursevî, benî Sa’d yurdunda peygamberimizin göğsünün yarılması olayından bahsederken, bunun Hız. Peygamber için hem maddî hem de manevî olduğunu ifade eder. ayrıca bu, Resûlullah (s.a.)’e manevî vâris olanlarda da görülen bir durumdur. Fakat, onlar için sadece manevîdir. Şu kadar var ki, evliyânın kâmillerinden bazıları, şerh-i sadr vaktinde bir miktar uyuşmuş kan kusarlar. Bu kan, o velînin önceki hallerinden o vakte gelinceye dek tevâhidin hararetiyle yanar ve eski mizacından çıkar. Sonra tamamen onun tesirinden kurtulmak için kuma yoluyla zâil olur.⁴⁶²

⁴⁵⁷ Fusûs, Affî’nin Talikâtı ile, 135

⁴⁵⁸ Futuhât, III, 501

⁴⁵⁹ Futuhât, IV, 398 Varis için bk. Futuhât, II, 22,134,135,138,220; III, 51, 231, 322, 348, 414, 502,507; IV, 27,51, 117, 129, 163, 179, 317, 326, 417

⁴⁶⁰ Mevlânâ, Fihî mâ Fih, 205

⁴⁶¹ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.g.e., 306; 391

⁴⁶² Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 95

Muhabbet, (Allah'ın habîbi olmak) diğer peygamberler ve velîler arasında sadece Hz. Peygamber (s.a.)'e has bir makamdır. Bu makâm, O (s.a.)'in getirdiği hakîkatlere varis olanlar arasında da kâmil insanların çıkabilmesine zıt düşmez. Çünkü tâbi olanların kemâli, tâbi oldukları zâtın kemâline bağlıdır. Bu bakımdan, Hz. Peygamberin vârislerinin de bu makâma ulaşması ve bu sayede bazı peygamberlerin bu zâtlara imrenmesi, câiz şeylerdendir. “Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir.” Hadîsi vârid olmuştur ki, böyle olmaları, o peygamberlerin mertebelerine ulaşmış olmalarını ve mutlak mânâda onlardan üstün tutulmalarını gerektirmez. Şurası kesindir ki, üstün olan bir kimse, başka bir yönden başkasından aşağı olabilir.⁴⁶³

D. Hz. Peygamber (s.a.)'i Rüyada Görmek

Hz. Peygamber, hadîs-i şeriflerinden birinde, nübüvvetten geriye mübeşşirâtın kaldığını ifade etmiştir. Rüyanın, nübüvvetin bir parçası olduğunu belirtmiştir. İnsanlara nübüvvetten kalan bunlardır. Bununla beraber, nebî kelimesi ya da nübüvvet, özellikle, “şeriat sahibi” için kullanılmaktadır. Nebî ismi, nübüvvetle belirlenmiş bir vasfa özel olarak da sınırlanmıştır. Bu özelliğin bulunmadığı bir nübüvvette ise bu isim yasaklanmış olsa bile, bu vasıf yasaklanmamıştır. Bizler de, bu hususta Hz. Peygamber'in mutlak ve daraltılmış olarak söylediklerini bilince, edebi gözeterik Hz. Peygamber'in sükût ettiği yerde sükût ederiz ki, böylece, işlediğimiz konuda bir delil üzere bulunmuş olalım. (Hud,11:17)

Üç türlü rüya vardır:

Müjde: Yukarıda bahis konusu ettiğimiz bu çeşit rüyadır.

Hadîsu'n-nefs: kişinin yakaza halinde iken kendi kendine düşünmesi, ve daha sonra da bu düşüncesinin hayâlde bıraktığı etki sebebiyle uyuduğunda hiss-i müşterek vasıtasıyla bunları yeniden algılamasıdır.

Şeytanın vesvesesi. Bu konuda Ebû İsa et-Tirmizî'den sahih bir hadis rivayet edilmiştir. Ebû Hureyre şöyle der: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Ahir zaman yaklaştığında mü'minin rüyası hemen hemen yalan olmayacaktır. Rüyası en doğru olanlar da, sözü en doğru olanlardır. Müslümanın rüyası, peygamberliğin kırkaltıda biridir. Rüya, üç kısımdır. a- Salih rüya. Bu, Allah'tan bir müjdedir. b- Şeytandan üzücü bir rüya. c- Kişinin kendi düşüncesinin etkisiyle gördüğü rüya. Kim hoşuna gitmeyen bir rüya görürse, kalksın, tükürsün ve onu kimseye anlatmasın!” Tirmizî, hadîsin, hasen-sahihi olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁴

Hz. Peygamber'in rüyayı bir müjde ve müjdeleyici olarak isimlendirmesi,⁴⁶⁵ insanın cildinin üstündeki etkisi nedeniyledir. Çünkü, insanın beşerî sûreti, görmüş olduğu bir sûretin veya duyduğu bir kelimenin bânında oluşturduğu hüznün veya mutluluk oranında değişmektedir.

⁴⁶³ Bursevî, Tefsîr, VIII, 165

⁴⁶⁴ Ebu Hureyre'den değişik lafızlarla rivayet edilen hadis için bk.; Buharî, Ta'bîr 5, 26, Tirmizî, rüya, 1, 10,

⁴⁶⁵ Buhari, Ta'bîr, 4, Müslim, Rüya, 1, 7

Bunun etkisi de, mutlaka insanın teninde belirmektedir. Bu, Allah' (c.c) ın insanın tabiatına yerleştirdiği tabîi bir hükümdür ve böyle açığa çıkar.⁴⁶⁶

Salih rüyası olmayanın, nübüvveti de yoktur.⁴⁶⁷

Hiz. Peygamber (s.a.) sabah olduğunda, ashabı arasında “hanginiz bir rüya gördü” diye sorardı.⁴⁶⁸ Çünkü rüya, bir çeşit nübüvettir. Ve bunu ümmetinde görmek, onun hoşuna gidiyordu. Fakat, insanlar bu gün, Hiz. Peygamber’in özen gösterip, önem verip her gün soruşturduğu rüyanın bulunduğu bu mertebeden, son derece cehalet içerisindedirler. Bu zamanın cahilleri, rüyada olan bir konuyu işittiklerinde buna hiç aldırılmazlar. Rüyaları mahkum etmek amacıyla bu bir hayaldir ya da yalnızca bir rüyadır deyip geçerler. Rüyayı gören kişi, rüyasına itimat ettiğinde alaya alırlar. Bu ilgisizliğin nedeni, rüyanın mertebesini bilmemeleri ve uykularında da rüya içinde rüyada olduklarını bilmemeleridir. Bunlar, uykusunda olduğu halde, uykusundan uyandığını gören kimse gibidir. Bu da Hiz. Peygamber’in, “İnsanlar, uykudadırlar, öldüklerinde uyanırlar.” Hadisinin anlamıdır. Nebvî haberler ne kadar acâiptir! Zira peygamberler, hakikatleri olduğu gibi açıklamaktadır. Eksik aklın değer vermediği şeylerin önemini haber vermektedirler. Çünkü böyle bir hakikat ancak büyük bir kişiden sadır olabilir.⁴⁶⁹

İbn Arabîye göre de ilahî tecellîlerden birisi rüyadır. Üstelik, nübüvvetten bir bölüm olan rüyalar (mübeşşirât) Bu müjdeler o kişiye ya doğrudan Cenâb-ı Hak’tan (c.c), ya da kullarından birisi vasıtasıyla olur. Eğer müjde, o kişiye rüyasında Allah (c.c) katından Hiz. Peygamber aracılığı ile gelir ve bu ayrıca şer’i bir hüküm içerirse onunla kendi nefsinde amel edebilir. Sûfî kültürde, Hiz. Peygamber’den rüya yoluyla bazı bilgilerin alınması hadisesine sıkça rastlanır. Fakat bu görülen rüyaların sıhhatli kabul edilmesinin bazı şartları vardır. İbn Arabî bunun kabûlünü şu şarta bağlar: Hiz. Peygamber’i rüyasında, kendisine göre sahih olarak ulaştığı şekliyle dünyadaki cesedi sûretiyle görmelidir. Hatta rüyasında eğer Hiz. Peygamber’i görmüşse, üst ön dişlerinden birisi kırık olduğu şekliyle görmelidir. Eğer Hiz. Peygamber’i bu özelliğiyle birlikte görmemişse, o, Hiz. Peygamber (s.a.) değildir. Her kim Hiz. Peygamber’i rüyada görmüşse, sûreti değişmediği sürece şüphesiz Hiz. Peygamber’i (s.a.) yakaza halinde de görmüş demektir. Zira şeytan asla onun sûretine bürünemez. Çünkü onun sûreti, hayattayken ve vefatından sonra da korunmuştur. O halde O’nu gören, hangi sûrette görürse görsün, O’nu görmüştür. Buna göre mübeşşirât da ilâhî tecellîlerden olmaktadır.⁴⁷⁰

Bursevî’nin Şeyh-i Ekber’den naklettiğine göre İbn Arabî, murad ettiği enbiyâ ve evliyânın ruhları ile üç şekilde görüşürlerdi: Dilerse o nebî veya velînin temiz ruhunu bu âleme davet edip dünyadaki sûretine benzeyen temsîli bir sûretle bedene girmiş olarak idrâk ederler, dilerse uyku âleminde çağırırlar, ve dilerse, kendi heykelinden sıyrılıp o nebinin veya velînin ulvî

⁴⁶⁶ Futuhât, II, 375-80

⁴⁶⁷ Futuhât, IV, 369;

⁴⁶⁸ Hiz. Peygamber’in sabah namazdan sonra ashabına bu soruyu sormasıyla ilgili hadisler, Buharî, Ta’bir, 48; Müslim, Rüya, 23,

⁴⁶⁹ Futuhât, II, 375-80

⁴⁷⁰ Futuhât, IV, 27-28; İslâm’da rüya için bk. Schimmel, Halifenin Rüyaları, çev. Tübâ Erkmen, İst. 2005; Rüya ile ilgili genel bir okuma için bk. Parman, Susan, Rüya ve Kültür, çev. Kemal Başcı, Ankara, 2000

âlemde bulunan makâmına varıp orada buluşurlardı. Şeyh-i Ekber buyurmuşlardır ki: “Hazreti Muhammed Mustafâ (s.a.)’i ulvî sıfatıyla görmek, onu hakîkati üzere idrâk etmektir. Ulvî sıfatından gayri bir sıfatla görmek, onu misal âlemindeki hâliyle idrâk etmektir.”⁴⁷¹

Hak ile bâtılın birbirine karışmaması için bütün peygamberler, uyku ve uyanıklık hâlinde şeytanın kendi sûretlerine girmesinden korunmuşlardır. Bursevî (r.a.), şöyle der: İlim ve irfânıyla asrında tek olan şeyhimden işittiğime göre şeytan, her asrın kutb-ı vücûdu gibi evliyâ-yı kirâmın kâmillerinin sûretine de giremez. Çünkü o, hidâyetin tam olarak mazharıdır, sırrına, Hz. Mustafâ (s.a.)’in sırrı sirâyet etmiştir.⁴⁷²

Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Beni (rüyada) gören, Hakk’ı görmüş gibi olur.” Bu hadis-i şerîfte, onu görmenin, hakîkaten Hakk’ı görmek olduğuna işâret vardır. Çünkü o, ilâhî vasıflarla bezenmiş, Rahmânî ahlakla ahlaklanmıştır. Ona vâsıl olmak, Hakk’a vâsıl olmaktır. Çünkü, ikisinin arasında hiçbir vasıta yoktur. Kur’ân-ı Kerîm’deki umûm ifadeler de buna örnektir: “Sana biât edenler, Allah’a biât etmektedirler.”⁴⁷³

O’nu görmek, Yaradan’ı görmek

O’na hizmet, Yaradan’a hizmet etmektir.

*Sen, bu pencereye doğru baktığında, güneşi görürsün.*⁴⁷⁴

Bilesin ki, insan nefsinin arzularını terk eder, nefsinden yüz çevirir ve Rabbini her şeye tercih ederse, Allah (c.c) kendi sûretinin bir karşılığını, ilahî hidayet sûretinde Hakk katından bir gerçek olarak ikame eder ki kul, şiddetli bir nûr kıtlığında eteğini bununla doldurmuş olsun. Bu ise, nebîsinin şeriatı ve resûlünün risâletidir. Bu, içinde mutluluk olan şeyi, Rabbinden ona verir. Bunu insanların bir kısmı nebîsinin, bir kısmı da hâlinin sûretinde görür. Nebîsinin sûretinde bir tecellî olduğunda bu sûretin ilkâ ettiği şeyin, anladığının aynı olduğunu bilsin. Çünkü şeytan, hiçbir nebînin sûretine asla bürünemez. Öyleyse bu sûret, ya o nebînin hakîkatı ve rûhudur ya da o nebînin bir benzeri ve Allah katından o nebînin şeriatını bilen bir melektir. O kimseye söyledikleri de o nebînin şeriatıdır. İşte biz de daha önce ne âlimlerden ne de kitaplardan öğrenmediğimiz şer’î ahkâmın çoğunu bu sûretin bir benzerinden aldık... Peygamberimin sûreti yoluyla daha önce hiç bilmediğim bir çok şer’î hükmü öğrendim. Eğer bu sûret resûlün sûreti değilse, bu takdirde görülen sûret, hiç kuşkusuz, hâlinin sûreti ya da rüyasını görmüş olduğu vakit ve yerin meşrûluğu ile ilgilidir. Bunun rüyada ve uyanıkken olması sonucu değiştirmez. Çünkü, bu şahsın uyanıkken müşahede ettiğini halk, ancak rüyada görür.⁴⁷⁵

İbn Arabî varlığı beş mertebeye ayırmaktadır ve rüya da, bu mertebelerden birinin (Hayâl yada misâl mertebesi) mahzarıdır.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Ferahu’r-Rûh, İkinci Bölüm, 3

⁴⁷² Bursevî, Tefsîr, VI, 482; Rüyanın bahsedilen üç çeşidi ile ilgili bk. Bursevî, Tefsîr, IX, 25

⁴⁷³ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 98

⁴⁷⁴ Mevlânâ, Mesnevî, VI, 256

⁴⁷⁵ Futuhât, III, 70-71

⁴⁷⁶ Afîfi, Ta’likât, 84

Şeyh-i Ekmel, şöyle demiştir: “Gerçek rüyâ, bu işle görevlendirilen meleğin gösterdiği rüyâdır. Çünkü Allah Teâlâ, rüyâ için hikmetli şeyler söyleyen ve darb-ı meseller getiren bir melek görevlendirmiştir. Allah bu meleği, Âdemoğullarının Levh-i Mahfûz’daki hikâyelerine muttâlî kılmıştır. O, oradan bu kıssaları alır ve her bir kıssaya uygun bir misal bulur. Kişi uyuduğu zaman, uygun bulduğu şeyleri hikmetli bir tarzda, ya bir müjde veya bir korku yahut da bir ayıplama şeklinde o kişiye gösterir. Böylece, bu gibi kimselerin bütün işlerinde daha dikkatli ve temkinli olmaları sağlanmış olur.”⁴⁷⁷

İbn Arabî, mübeşşir bir rüyada (ki bize vahiyden kalan tek şey olduğunu hatırlayalım.) Resulullah’ı görür. Peygamber, kendisine, tahrîme ve rükû tekbirlerinde iki elini kaldırmasını (ref’u’l – yedeyn) emreder.⁴⁷⁸ başka bir örnekte Hz. Peygamber, İbn Arabî’ye Kabe’nin önünde kerahat vakitlerinde dahi namaz kılınabileceğini belirtir: “Mekke’deyken Allah’ın resûlünü gördüm. Bana Kabe’yi göstererek şöyle dedi: “Ey bu Beyt’in sakinleri, Beyt’i tavâf etmiş olan kişiyi, onun önünde namaz kılmaktan engellemeyin. Gece ve gündüz hangi vakitte olursa olsun, namazını kılsın çünkü Allah, burada kıldığı namazı, kılan kişi için, kıyamete kadar kendisine rahmet dileyecek bir melek yapar.”⁴⁷⁹

20 Rebiulevvel Çarşamba gecesini gerçekleştiren bir vakıada İbn Arabî, Meleklerin mi, yoksa insanların mı üstün olduğu meselesini Hz. Peygambere sorar. Peygamber (a.s) şöyle cevap verir: Melekler efdaldır. Delilini soran Arabî şu cevabı alır: “benim insanların en hayırlısı olduğumu ve ‘Ben’i gizlice ananı, ben de gizlice anarım, Ben’i topluluk içinde ananı Ben de onunkinden daha hayırlı bir topluluk içinde (Melekler) zikrederim.”⁴⁸⁰ Hadisi de malumunuz. Pek çok insan Allah’ı aralarında benim de olduğum zaman Allah’ı anmıştır.” İbn Arabî, bu cevaba çok sevinmiştir, çünkü bu mesele, zihnini meşgul etmektedir.⁴⁸¹

İbn Arabî ve takipçileri için 627 Muharrem’in’de Peygamberi gördüğü bir vakıa oldukça önemlidir ; çünkü Hz. Peygamber, bu vakıada kendisine *Fusûsu’l-Hikem* kitabını verir: 627 senesinin Muharrem ayının aşr-ı âhîrinde Şam’da Hz. Peygamber’i gerçek bir mübeşşirede gördüm. Elinde bir kitap tutmaktaydı. Bana şöyle buyurdu: “Bu *Fusûsu’l-Hikem* kitabıdır. Bunu al ve insanlara aktar ki, insanlar ondan istifade etsinler.” İbn Arabî’ye ise, emre itaat etmek düşmektedir: “İşittim ve itaat ettim. Biz, Allah’a, resûlüne ve bizden olan ulu’l-emre itaatle (Nisa,4:29) emrolunduk” diyerek, bu isteği gerçekleştirmeye girişir. *Fusûs*’u, Resulullah’ın kendisine gösterdiği şekliyle eksik ya da fazla olmaksızın halka açıklamak üzere niyetini halis kılarak çalışmasına başlar. Bu kitapta, sadece ona verileni aktarmış, ilhâm olunan şeyleri yazmıştır. Nebi ve resul değildir ama, Resûlullah’a vâris ve âhirete hâristir.⁴⁸²

⁴⁷⁷ Bursevî, Tefsîr, VI, 481-2

⁴⁷⁸ Futuhât, I, s.437

⁴⁷⁹ Futuhât, I, 599, 706; II, 254. Ayrıca bk. I, 537; II, 253; burada Hz. Peygamber, İbn Arabî’ye cenaze namazının bazı hükümlerini bildiriyor.

⁴⁸⁰ Buhari, Tevhid, 15; Tirmizî, duâ, 131

⁴⁸¹ Futuhât, I, 527

⁴⁸² Fusûs, Affî’nin Talikâtı ile, 47-48

Mevlânâ'nın takipçisi ve dostu Hüsameddin Çelebi, rüyasında Hz. Peygamber'i elinde Rûmî'nin *Mesnevî*'sini tutup, onu okurken ve ümmeti içinde böyle bir velî bulunduğu için iftihar ederken görmüştür.⁴⁸³

Necmeddin Kübrâ da Rüyasında Hz. Peygamber'le sohbet edenlerdendir:

Gaybet hâlinde olduğum bir sırada, Resûlullah'ı, yanında ikinin ikincisi (Hz. Ebu Bekir kastediliyor. Tevbe, 9:40) olduğu halde benimle oturur bir vaziyette gördüm. O kadar ki, dizi, dizime değdi. O anda bana hergün Kur'ân-ı Kerîm'den O'nun için okuduğum çeşitli virdlerimin olduğu ilhâm edildi. Hemen virdimi okumaya başladım. Bitince, bunu çok iyi bulduğunu belirterek, "İşte böyle gündüzün hadis dinle ve gece Kur'ân oku." dedi. (Kübrâ, hayatının o döneminde, Hafız Silefî İsfehanî (ö.1180)'den İskenderiye'de hadis dinlemektedir.) Daha sonra kendisinden künyemi sormam ilhâm edildi ve sordum: "Yâ Resûlallah, benim künyem Ebu'l-Cenâb mıdır, yoksa Ebu'l-Cennâb mıdır? benim nefsim, Ebu'l-Cenâb (yücelik babası) şeklinde olmasını istiyor. "Hayır" dedi. "Künyen, Ebu'l-Cennâb" (korkanların babası)dır." dedi. O zaman yanındaki arkadaşı da "Evet yâ Resûlallah o, Ebu'l-Cennâb'tır." dedi. İşte bu iki isim, dünya ve âhiretin sırrına sahiptir. Eğer Ebu'l-Cenâb deseydi, ben dünyaya sahip olacaktım. Ebu'l-Cennâb dediği için, Allah'ın izni ile ikisinden de uzak kalıyorum.⁴⁸⁴

Hz. Peygamber'in rüyada sûflere ikazları olmaktadır. İbn Arabî, böyle bir olayı, *Vesâyâ*'da şöyle anlatmaktadır:

1194 senesinde Tilimsan'da bulunan İbn Arabî⁴⁸⁵ bu şehirde Allah dostlarından olan Ebû Abdullah et-Tartusî ile tanışır. Sohbet esnasında, Tartusî'nin Ebu Medyen'i tenkîd eden bir tavrıyla karşılaşan İbn Arabî, Ebû Medyen'e sonsuz bir hürmet beslediğinden, Tartusî'ye karşı bir soğukluk duyar. İbn Arabî Peygamber tarafından ikâz edilmek için çok beklemez. O gece rüyasında resûlullah şöyle sorar: " Niçin falancadan hoşlanmıyorsun?" " O, Ebû Medyen'e Buğzettiği için yâ resûlallah" "Peki Allah'ı ve beni sevmiyor mu?" "Hiç şüphesiz, Allah'ı da, seni de seviyor" cevabından sonra, Peygamber'in "o halde niçin Ebû Medyen'e buğzettiği için ona buğz ediyorsun da, Allah'ı ve resûlünü sevdiği için onu sevmiyorsun?" ikazıyla karşılaşır. İbn Arabî hata ettiğini belirterek, o zâtın artık kendisinin en sevdiği kişilerden olduğunu söyler.⁴⁸⁶

Bursevî, *Ferâhu'r-Rûh*'da, Ebu'l-Hasan Şazeli'nin bir rüyasını anlatır. O, demiştir ki, "Rüyâmda Resûlullah (s.a.)'i gördüm. Bana şöyle dedi: "Yâ Ebu'l-Hasen, elbiseni kirden temizle ki her nefeste Allah'ın yardımına kavuş." dedim ki: "Yâ Resûlallah, benim elbisem nedir?" şöyle

⁴⁸³ Eflakî, a.g.e., 767

⁴⁸⁴ Kübrâ, a.g.e., 150

⁴⁸⁵ Addas, Kibrî-i Ahmer, 129

⁴⁸⁶ Futuhât, IV, 498- 499; İbn Arabî, Vesâyâ, 147

buyurdu: “Şüphesiz, Allah, sana tevhd, muhabbet ve mârifet elbisesini giydirmiştir.” O zaman, yüce Allah’ın “Elbiseni de temiz tut” (Müddessir, /4) buyruğunun mânâsını anladım.⁴⁸⁷

Bu noktada artık şu soru sorulabilir: Rüya ile nasıl amel edilir? Ya da rüya, dînî bir hüküm ortaya koyabilir mi? İbn Arabî, burada şunları ifade eder:

Nübüvvet, mübeşşirâta gizlenmiştir. Fakat, kişi kendisine vahyedilen şeyin hakikatine eriştiğinde ona güvenebilir. Eğer bu, ona resûlün vahyettiği cinsten olursa, bunu sadece kendi nefsinde uygulaması gerekir. Ayrıca şunu da demelidir: bunu duyan birisi, araştırması neticesinde onun hak olduğu ve kendisine göre de doğru olduğu sabit olmuşsa, ona tabî olması vacip terki ise haram olur. Böylesi bir hükmü taklîd etme durumundaki kişi bakar eğer, haberi rivayet edenle rüyayı gören adalet sıfatında eşitse, rüyayı gören kişiye uyma yolu daha önceliklidir. Şartlarına uygun uykuda olan vahyin hükmü, uyanıkken nakil veya aklî delille hüküm gibidir. Çünkü, uyku yoluyla vahye ulaşan kimse hadis semâında sahâbe konumunda, ona tabî olan kişi de tabîin derecesindedir. Eğer, kendisine bunu vahyeden, Cenâb-ı Hakk (c.c) veya bir melek olursa, onunla kendisine indirildiği sûrette amel edebilir. Fakat, bu övünülen bir şey olsa da, bunu ibadet edilecek bir şeriat olarak kabul edemez. Bu söz; ilahî isimlerin birbirine karışımından oluşan mübarek ağaçtan yakılmakta olan lambalar gibidir...⁴⁸⁸

Futûhât’ın son sayfalarında Hz. Peygamber’den, sohbetten sonra yapılacak bir duâyı zikrediliyor İbn Arabî bu duâyı, 599 senesinde, Mekke’de iken gördüğü bir rüyada Hz. Peygamber’den işittiğini anlatıyor. Birisi, Hz. Peygamber’e Buhariyi okuduğunda, Peygamberimiz, sonunda o duâyı buyurmuşlardır. İbn Arabî şöyle devam eder: Bu rüyayı gördüğümde, Hazûre kapısı ile Ecyad kapısı arasında bulunuyordum. Efendimize Buhariyi okuyan şahıs, Muhammed b. Halid es-Sadeff et-Tilemsani idi. Kendisi bana Gazali’nin İhyâsını okuyordu. İşte bu rüyada, ben Allah’ın resûlüne hanımına bir tek lafızla “sen üç talak ile boşsun” diyen kişinin durumunu sordum. Buyurdular ki, “böyle bir sözle üç talak vukû bulur. Başka birisi ile evlenmedikçe, bunu söyleyene o kadın helal olmaz.” Buyurdular. Ben şöyle dedim: -Ya Resûlallah’ ilim ehlerinden bir topluluk, böyle bir boşamayı, bir talak saydılar. Buyurdular ki: - o kimseler, kendilerine ulaşan bilgilerle öylece hükmettiler ve isabet ettiler. Ben tekrar söz alarak: Yâ Resûlallah! Bunu size sormaktan maksadım, böyle bir konuda sizin nasıl fetva ve hüküm vereceğinizi bilmek isteyişimdir. Peygamberimiz: “Üç talaktır” diyen kişi gibi hükmederim. Böyle boşanan bir kadın, başka biriyle evlenmedikçe, ilk kocasına helal olmaz.⁴⁸⁹

Bilinmesi gereken bir durumdur ki, keşifteki yanlış, şeytanın atmasıyla sınırlı değildir. Çünkü, hayâl gücü ile de doğru olmayan hükümler tahayyül edilebilir. Bunda şeytanın hiçbir etkisi de olmaz. Yine Nebî (s.a.)’i rüyada görerek ondan Hak olan fakat hakîkatte şer’î hükümlere

⁴⁸⁷ Ferahu’r-Rûh, 160; Goldziher, Ignaz, “The Appearance of the Pprophet in Dreams”, peygamberin rehberliği ile başlatılmış dînî ve siyasî olayların yer aldığı rüyalardan bir çok örnekler verir. JRAS, 1912, 503-6 ; Schimmel, a.g.e.’den naklen. Ayrıca bk. Nile Gren, The Religious and Cultural Roles of Dreams and Vision in Islam, JRAS, 2003, series, 3, 13, 3, sayfa, 287-313

⁴⁸⁸ Futuhât, IV, 369-370

⁴⁸⁹ İbn Arabî, Vesâyâ, 289-290

ters bazı hükümler almak da, yine bu tarzdır. Burada şeytanın bir karıştırması düşünülemez çünkü şeytan, her ne sûrette olursa olsun, Beşeriyetin Efendisi (s.a.)'in sûretine giremez. İşte bu, hayal gücünün gerçek olmayanı, gerçek olana atıp karıştırmasıdır.⁴⁹⁰

Rabbânî, vakıa ve uykulara itibar ve itimat etme konusunda olumsuz düşüncelere sahiptir ve buna mektuplarında da yer vermiştir. Bu görüşte olması çeşitli argümanlara dayanmaktadır ki, onlar da şöyledir:

Öncelikle, vakıa ve uykuya itimat edilecek olsaydı, müritler, mürşitlere ihtiyaç duymaz, herhangi bir tarikat seçmek de abes olmuş olurdu. Böyle olunca da, her müridin vakıasına uygun, ve uykusuna münasip olanla amel etmesi yeterli olurdu. Bu gördüklerinin, mürşidinin tarikatına uygun, mürşidinin de bundan hoşnut olmamasının bir ehemmiyeti olmazdı. Bu takdirde de mürşitlik ve müridlik zinciri dağılır, giderdi. **Sadık mürit, mürşidinin yanında bin tane sadık vakıaya bile zerre miktarı itibar etmez.** Mürşidinin huzurunda olma bahtiyarlığı olduğu sürece kendini bilen bir mürid için uykular, karmaşık düşler olarak kalır. Kesinlikle bunlarla ülfet etmez.

Eğer, “Peygamberin görüldüğü vakıa, doğru ve şeytanın hilesinden korunmuş olması gerekir. Çünkü, hadiste de belirtildiği gibi, şeytan, Hz. Peygamber (s.a.) 'in sûretine giremez. Öyleyse bu vakıalar doğru ve şeytanın tuzağından korunmuş olur” denirse, Rabbânî buna birkaç şekilde cevap verir:

Futuhât müellifi, şeytanın bürünemeyeceği sûreti, Peygamber'in Medîne'de defnedilmiş olduğu kendisine ait surete mahsus görür. Hangi sûrette olursa olsun, şeytan sûret değiştiremez demek mümkün değildir. Kaldı ki, Resûlullah'a ait olan sûreti, hele de uykuda iken, teşhis etmek, gayet zor bir durumdur. Bu nasıl olur da itimâda şâyan olabilir?

Rüya gören kişi, şeytanın araya girmesi ve gerçek dışı olanı gerçek gibi gösterip göreni yanıltmasından ayrı, kendi ifade ve sözlerini Resûlullah'ın ifade ve işaretleri ile karıştırıp, hataya düşebilir de. Nitekim rivayet edildiğine göre, beşeriyetin Efendisi, bir gün yanında Kureys'in ileri gelenleri ve bir çok sahabiyle birlikte otururlarken, Necm sûresini okumuş, sıra, müşriklerin bâtil ilahlarını anmaya gelince, melun şeytan, müşriklerin batıl ilahlarını öven ifadeleri Peygamber (s.a.)'in okuyuşuna öyle bir katmıştı ki, orada bulunanlar, bu ifadeleri Peygamber (s.a.) söylüyor zannetmişler ve Muhammed (s.a.) bizimle anlaştı, ilahlarımızı övüyor demişlerdi. Mecliste bulunan Müslümanlar, hayretler içinde kalmışlar, Peygamber (s.a.)'de melun şeytanın sözlerine muttali olamamıştı. Peygamberimiz, ne oldu diye sorunca, ashab-ı kirâm da olanı anlatmışlar, peygamberimiz de çok üzülmişti. Daha sonra Cebrâil, bu sözlerin şeytanın sokuşturması olduğunu ifade eden Hacc sûresi 52-55. âyetleri getirmişti. Şeytan, Efendimiz (s.a.)'in hayatında kırâeti sırasında, uyanıklık hâlinde ve de ashâbın huzûrunda araya bâtil sözlerini atabiliyor ve de bu, peygamberin kırâetinden ayırd edilemiyorsa, bir vâkıanın şeytanın tasarrufundan korunmuş, onun karıştırmasına karşı güvende olduğunu kim söyleyebilir? Kaldı ki bu vâkıa, Hz. Peygamber

⁴⁹⁰ Rabbânî, a.g.e., I, 167

(s.a.)'in vefâtından sonra, duyu organlarının işlevsiz olduğu, karışıklık, kapalılık mahalli olan uyku halinde meydana gelmektedir.

Ayrıca, vâkıa ve rüyalar, bazan görüldüğü şekli ve gerçeği ile yani, görenin görmüş olduğu gibi yorumlanır. Bazan da, rüyaların görülen manaları alınmaz, yorum ve tabire gidilir. Şeytanın sûret değiştirmesi ihtimalini bir kenara bırakarak, bu görülen vakıaların da yoruma muhtaç ve bir takım şeylerden kinaye olması neden olmasın? Özetle söylemek gerekirse, vâkıaların değerlendirmelere esas alınmaması gerekir.⁴⁹¹

Ben, güneşin çocuğuyum, güneşin sözlerini söylerim!

*Bana ne geceden; neden onun sözlerini söyleyeyim!*⁴⁹²

Bursevî için sâdık rüyâ, nübüvvetten bir parçadır. Onun için erbâbına vahiy gibidir. Rüyânın bir üst derecesi ise, hâlet-i insilâh veya âlem-i yakazada görmektir. Bu ikisi, enbiyâ ve evliyânın kâmillerine mahsustur. Sâlihlerden bazısının yakaza hâlinde birtakım temessülât görmeleri nâdirdir ve muteber değildir. Fakat enbiyâ yakaza halinde melekleri görürler. Evliyânın kâmilleri dahî, murâd ettikleri manayı kendilerine has bir şekilde mütâlâ etmeye kâdirdirler.

Hız. Peygamber (s.a.), ümmetini hangi nûrla müşahede ederse, ümmet de onu o nûrla mükâşefe eder. o nûrdan murad; lâhûtî nûr, velâyet nûru ve tecellî nûrudur ki câna hâsıl olur ve cân onunla gaybları görür ve istediği şeyi elde eder. bu nûrun şâhitlerinden biri budur ki Yazıcızâde Muhammed (k.s.), *Kitâb-ı Muhammediye*'yi yazdıktan sonra, sözü geçen nûrla âlem-i mânâda Fahr-i Âlemlerle görüşüp, bu kitabı huzûruna arz etmiştir. İmâm-ı Gazâlî (k.s.)'da *İhyâu Ulûm* adlı kitabını Hazreti Peygamber (s.a.)'e imzâ ettirmiştir, meşhurdur ve bilinir. Bu durum, yakaza hâlinde insilâh ile olur. Lâkin bu sûrette görünen Hazret-i Peygamber (s.a.)'in hakikat üzere tertemiz rûhları mıdır, değil midir ihtilaf vardır. Bazı büyükler, görünen sûret, yine görenin kendi hakikatinden misaldir demişlerdir.⁴⁹³

Bursevî, peygamberlerin rüyâda görülmelerini şöyle yorumlar:

Bir kimse, rüyâsında Hazreti Nûh (a.s.)'ı görse, uzun ömürlü olur. Lâkin, hayâtının ilk dönemlerinde halktan şiddet ve eziyet görüp, sonunda zafere ulaşır. Eğer, Hazreti İbrâhim (a.s.)'ı görse, hac nasîb olur. Lakin, hayâtının ilk zamanlarında bazı zâlimlerin zulmüne maruz kalıp, sonunda muzaffer olur. Ve eğer, Hazreti Yûsuf (a.s.)'ı görse, mazlum ve mahpus olup, sonra mülk ve devlete kavuşur. Eğer, Musa (a.s.) ve Harun (a.s.)'ı görse, Allah Teâlâ onun elinde bir inatçıyı helâk eyleye, eğer Hazreti Süleyman (a.s.)'ı görse, kadı, vâli veya fıkıh ehli ola. Eğer, Hazreti İsâ (a.s.)'ı görse, mübarek seferler ede ve halka faydalı ola. Ve eğer, Fahr-i Kâinât aleyhi ekme'lü't-tahiyyât Hazretlerini görse ve rüyâsında çirkin bir iş olmasa, gerçekten görmüş olur ve rüyası

⁴⁹¹ Rabbânî, a.g.e., I, 437-9 Rabbânî bu düşüncelerini, kendisine gelen bir mektupta, "peygamberin gayet hoşnut bir şekilde bir mevlit meclisinde otururken görülmesi" konusu sorulduğunda ifade etmiştir. Rabbânî, bu düşüncelerinden sonra, bu raks ve mevlid işi tarikatına ters olduğu için, aşırı hassas olduğunu da beyan etmektedir. bk. a.y.

⁴⁹² Rabbânî, a.e., I, 186

⁴⁹³ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 168

hakikat olur. Eğer gördüğü rüyâ, kıtlık zamânına rastlıyorsa, bolluk ve genişlik görülür. Veya Resûlullah (s.a.)'i mazlum bir kavmin diyârında görse, Allah'ın yardımıyla zafere ulaşırlar. Tefsîrde bu münâsebetle yazılmıştır ki, Resûl-i Ekrem (s.a.) mirac gecesinde dünya semâsında evvelâ Hazreti Âdem'i gördü. Bu görmede münâsebet budur ki, Âdem, civâr-ı Hak'ta iken iblis sebep olup, onu cennetten çıkardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de "Şeytan, onların ayaklarını kaydırıp, haddi tecâvüz ettirdi ve içinde buldukları cennetten onları çıkardı." (Bakarâ, 2:36)

Yine Resûl-i Ekrem, (s.a.) Haremullah'ta ve civâr-ı Beytullah'ta iken, Kureyş'in düşmanlıkları sebebiyle Medîne'ye hicret lazım geldi. Bu sebeple nübüvvetin ilk yılları, Âdem'in hâline benzemiş olduğundan, Mirac gecesinde ilk olarak Âdem'e rast geldi...

Bursevî de ilk zamanlarında, gözleri uykuya daldığında âlem-i misâlde Adem (a.s.)'ı görür. Âdem (a.s.), büyük sakalı ve iri vücûdu ile bir deveye binmiş olup, etrafında yine bineklerine binmiş büyük bir topluluk olduğu halde, bir mezarlık yolundan gelip, pâdişah haremine girer. Bursevî de, o mezarlık içinde durup, Âdem (a.s.)'ın bu ihtişâm ile gelmesini seyr eder. Sonra uyanır. Ve birkaç yıl geçtikten sonra insan şeklinde nesnâs ve melek görünüşlü vesvâs-i hannâs düşmanları ortaya çıkar. Ezâ cefâdan sonra hicret lâzım gelip, dördüncü defa Bursa'ya nakleyleyler. Bu esnâda çektiği zahmet, ve gördüğü sıkıntının söz ve yazı ile anlatılması imkansızdır. Bursevî, burada Allah'a hamdeder. Çünkü, iptilâ yoluna girenlerin, peygamberlerin verâsetinden pay sahibi olduklarını anlamıştır.⁴⁹⁴

Son olarak Bursevî, Hz. Peygamber (s.a.)'e şöyle seslenmektedir:

*Ref-i hicâb eyle yüzün görelim
Arz-ı didâr eyle yâ Resûlallah
Bî-perde meclis-i hâssa erelim
Arz-ı didâr eyle yâ Resûlallah*

*Gönül harâb oldu iftirâkınla
Ciğer kebab oldu iştiyâkınla
Koma âhir bizi bu firâkınla
Arz-ı didâr eyle yâ Resûlallah*

*Okunur dembedem ismin dillerde
Haberin söylenir cümle illerde
Hakkîye tecellî kıl bu yollarda
Arz-ı didâr eyle yâ Resûlallah⁴⁹⁵*

⁴⁹⁴ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 65-6

⁴⁹⁵ Bursevî, a.g.e., İkinci Bölüm, 3

E. Hz. Peygamber (s.a.)’in ve Sûflerin Miracı

*Gel âlem-i mânâya mirac edegör mirac
Azm ile ev ednâya mirac edegör mirac
Var ol ulu dergâha, er kurb-ı şehinşâha
Her demde sen Allah’a mirac edegör mirac
Hak cezbesin âşıklar, bu yolda Burâk eyler
Buldunsa o hâli, ger mirac edegör mirac
Bu âlem-i ferşi ko ol âlem-i arşı ko
Bas ayağını yâhû mirac edegör mirac
Tut dâvet-i Rahmân’ı gir yoluna bul ânı
Ko Hakkî ten ü cânı mirac edegör mirac⁴⁹⁶*

Hz. Peygamber (s.a.)’in en önemli mucizelerinden biri olarak İslâmî kültürde yer alan Miraç hadisesi, sufi literatürde de aynı önemini korumuştur. Sufiler, eserlerinde gerek Hz. Peygamber’in Miracını mensur ve manzum bir şekilde anlatmışlar, gerek de kendi yaşadıkları miracî tecrübelerine yer vermişlerdir. Tasavvuf tarihinde ilk kez mirac edip semâlara yükseldiğini, Allah’la konuştuğunu ifâde eden, Bâyezıd olmuştur.⁴⁹⁷ Defalarca mirac tecrübesi yaşadığı tesbit edilen Bâyezıd’ın bu esnada yaşadıklarının rûhânî ya da manevî oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁹⁸

Urûc masdarından türeyen mirac kelimesi, merdiven ya da yükseliş âleti demektir.⁴⁹⁹ Hz. Peygamber (s.av.), Mescid-i Harâm’dan Beyt-i Makdise dek Burak’a binip, oradan Firdevs cennetinden lü’lü’ ve yâkut ile süslenmiş bir kademesi altın ve bir kademesi gümüş olmak üzere Sahratullah üzerine göğe kadar ulaşan bir merdiven konulup onda yükseldiler. Hz. Peygamber (s.a.)’in Kudüs’e kadar olan yolculuğuna “isrâ” derler ki, onu inkâr eden, kâfir olur. Kudüs’ten semâvâta kadar olan yolculuğuna mirac derler ki, onu inkâr eden bidat ehli ve sapıklardan olur. Zira “isrâ” nassla ve mirac haber-i vâhidle sâbittir. Zikrolunan mirac hakkında nûrdan idi de demişlerdir. Süleyman Çelebi’nin *Mevlîd* inde gelir:

*Gördüler nurdan urulmuş nerdübân
Nerdübândan oldular göğe revân*

Fakat, nur manası olması, merdiven olmasına mani değildir. Bazı meşâyih de, “Merdiven”den murad, cezb ve incizâbdır demişlerdir. İsmâil Hakkî’nin içine doğan şudur ki, peygamberimizin cesedleri ruhlarına tabi ve belki sadece nur ve cisimlenmiş ruh idi. hakîkatte mirac etmek, cezb ve incizâbla olur. Lâkin zikredilen merdiven, cezb ve incizâbın âlem-i melekûtta sûret ve misâlidir. Çünkü, âlem-i mülkte sûret ve mânâ olduğu gibi, âlem-i melekûtta da olur.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 149

⁴⁹⁷ Uludağ, Bâyezıd Bistâmî, 156

⁴⁹⁸ Attar, Tezkire, I, 208 vd. Uludağ, Bayezıd Bistamî, 155-165

⁴⁹⁹ Lisânu’l-Arab, II, 321-2

⁵⁰⁰ Bursevî, a.g.e., 153

Fahr-i Âlem (s.a.)’e otuz dört kere mirac vaki olmuştur. Biri yakazada ceset ile, diğerleri rûh ile, kimi rüyâda kimi insilahta, kimi nübüvvetten evvel ve kimi nübüvvetten sonradır. Bursevî’ye göre bilinen o mirac ki, yakazada rûh ve cesed ile beraber vâki olmuştur.

Miracdan önce namaz farz değildi. Fakat, Hz. Peygamber (s.a.) Hazretleri, yatsı ve sabah vaktinde ikişer rekat namaz kıları. Mirac gecesi, peygamberimiz, adetleri üzere, yatsı vaktinde iki rekat namaz kılıp, daha sonra yanları üzerine yatıp uyumuşlardı. Molla Câmî şöyle der:

“Gönlü uyanık, gözler mahmûr... Baht gözü böyle bir şeyi rüyâsında bile görmemiştir. Ansızın Cebrâil geldi. Yeşil tâvustan daha çabuk geldi. Uykusuz âlemin bahtı, bahttan daha iyidir.” Cebrâil (a.s.), kendisine işâret ederek, boğaz çukurundan göbeğine kadar Hz. Peygamber’in göğsünü yarmıştır. Bu ameliye, harikulade bir şekilde meydana geldiğinden âlete muhtaç değildi. Kan da akmamıştı. Fahr-i Âlem (s.a.)’e acı da vermedi. Bazı âlimler, peygamberimize beş defa şakk-ı sadr vâki oldu demişlerdir. Lâkin keşif erbâbı arasında yaygın olan görüşe göre üç defa vâki olmuştur. İlki, süt anneleri Halime-i Sâdiyye’nin yanında beş yaşında iken vâki olmuştur. Bu birinci işlemde, şeytanın hazzı olan kan pıhtısı çıkarılıp atıldı. İkincisi, kırk yaşına geldiğinde olmuştur. Tâ ki peygamberliğini tebliğe tahammül gelip, zamânın inkarcılarının lâyük olmayan hücumlarına hazım hâsıl ola. Üçüncüsü, elli iki yaşına girdiklerinde Mirac gecesinde olmuştur. Tâ ki, Hak ile münâcâta kalp genişlemesi ve gönül genişliği hâsıl olup, Miracın sırlarına tahammül edebilsin. Cebrâil (a.s.), içi îmân ve hikmet dolu altın bir leğen getirdi ve Peygamberimizin kalbini yıkadı. Îmân ve hikmet, mânâ cinsindedir, nasıl olur da leğene girip leğen onunla dolar diye sorulursa, cevap budur ki; evet, gerçi mânâdır. Fakat, cisim sûretinde temessül etmiştir. Nitekim ilim tâlibi, rüyâsında süt içse, ilimle tabîr olunur. Halbuki ilim, gerçekte mânâdır. Lâkin süt sûretinde görünüp, kadeh ve kâse içine girer. Îmân da buna kıyas olunmalıdır.⁵⁰¹

Bursevî, Hz. Peygamberin göklerde diğer peygamberlerle karşılaşmasını şöyle yorumlar:

Âdem (a.s.), evvelâ Hakk’ın civârında iken kovulmuşların başı olan İblis ona düşmanlık edip o makâmdan ayrılmasına sebep oldu. Peygamberimizin de Hakk’ın haremindedir iken Kureyş’in şiddetli düşmanlıkları yüzünden Medîne’ye hicret etmekle emrolundu. Bundan dolayı, Resûlullah (s.a.) bu mirac yolculuğunda ulvî makâmlardan olan ay feleğinde evvelâ Âdem’e rast gelmeleri, çok yakında Âdem’in inişine benzeyen hicret hâdisesinin vukû bulacağına işârettir. Çünkü mirac, hicretten bir sene evvel, Mekke’de vâki olmuştur.

İkinci gökte Hz. Peygamber, Hz. Yahyâ ve Hz. İsa (a.s.) ile görüşmüşlerdir. Bunun sebep ve hikmeti de budur ki, o iki mübârek peygamber, nübüvvet zamanlarında Yahudi tâifesi ile imtihan olunmuşlardır. Bu hâl, Hz. Peygamber’in imtihan hallerinden ikinci hâle işâret eder ki,

⁵⁰¹ Bursevî Ferahu’r-Rûh, 148

Medîne-i Münevvereye hicretten sonra inatçı Yahudiler onun hakkında uygun olmayan davranışlarda bulundular.

Üçüncü semâda Hz. Yûsuf (a.s.)'a rast gelen Hz. Peygamber'in üçüncü hâli de, Yûsuf (a.s.)'in hâline benzerdi. Çünkü, kardeşleri Yûsuf'u bir hile ile aralarından çıkarıp, aradan kırk yıl geçtikten sonra Yûsuf (a.s.) onlara karşı zafere ulaştığında hatâ sayfalarına af kelemine çekip, "Bugün size ayıplama yok, Allah sizi bağışlasın" (Yûsuf,12:92) demişti. Bunun gibi, Fahr-i Âlem-i de akrabası Mekke'den çıkarıp, hicretin ikinci senesinde Bedir vakasında peygamberimiz de onlara karşı zafer kazanıp, amcası Abbas'ı ve diğer akrabalarını esir aldıklarında kimini bedelsiz olarak, kimini de fidye olarak salıverdi. Daha sonra, Mekke'nin fethi senesinde Mekkelilerin tamâmı toplanıp, Hz. Peygamber'in kemendine esîr ve Cenâb-ı Fahru'l-Beşer'in zebûnu olduklarında o cihânın ve kevn ü mekânın şâhı buyurdular ki, "Kardeşim Yûsuf (a.s.)'ın dediği şeyi sizler için diyorum." "Bugün size ayıplama yok, Allah sizi bağışlasın."

Yine O, dördüncü semâda İdrîs (a.s.)'a mülâkî oldular. Sebebi şudur ki; Hz. Peygamber'in dördüncü hâli, onun hâline benzerdi. Çünkü, ilk olarak kalemle yazmak, ona ihsân olunmuştu. Hz. Peygamber de dünyânın çeşitli yerlerindeki padişah ve kralları îmâna davet konusunda mektuplar yazıp, kılıca benzeyen kalemleriyle kâfirlerin cesaret ve yiğitliğini doğradılar.

Hz. Peygamber, Beşinci gökte Hz. Harun ile karşılaştılar. Hikmeti bu idi ki, Hz. Harun İsrâiloğulları arsında kalplerin çok sevdiği bir zât idi. Gayet yumuşak huylu ve merhametli idi. Peygamberimiz de, güzel ahlak sahibi olmaları, tedbîrlerinin ve siyâsetlerinin güzel olması hasebiyle kendilerine buğz edenleri neticede teshîr ettiler ve herkesin katında Harun gibi sevgili oldular.

O, altıncı semâyaya ulaştığında, Mûsâ (a.s.)'ı gördü. Sırrı budur ki, Mûsâ (a.s.), Şam civârında zorbalar tâifesi ile cihâda memur olup, zafere ulaştıktan sonra İsrâiloğulları onların yerine iskân eyledi. Kezâ peygamberimiz de, Dûmetu'l-Cendel'de Şam toprağından Tebük dedikleri yerde gazâ edip, Dûmetu'l-Cendel adını taşıyan yerin reisini esir edip cizye vermek üzere onunla anlaşma yaptı.

Yedinci kat gökte O, Hz. İbrâhim'i gördüğünü söyler. Bir kürsî üzerinde, arkasını beyt-i Mamur'a vermiş oturuyordu. Hikmeti bu idi ki, Beyt-i Mâmûr, Kâbe hizâsındadır. Meleklerin, Kâbe gibi tavâf ettiği yerdir. Nitekim, Hz. İbrâhim, Kâbe'yi binâ edip, insanlar için tavâf edecekleri bir yer olması hakkında duâ eyledi. Bir hikmeti de budur ki, nübüvveti dâir hallerin sonuncusu, hac idi. onun için, tabir ehline göre, Hz. İbrâhim'i, rüyâda görmek, hacca işârettir. Böylece, o makâmda Hz. İbrâhim'le karşılaşmak gûyâ bu mânâyı dile getirdi ki, "Yâ Habîballah! Senin en son hâlin Hac olsa gerektir." Onun için Fahr-i Âlem, hicretin 10. senesinde yetmişbin kadar ehl-i İslâmı hac edip, sonra da fani âleme vedâ etmiştir.⁵⁰²

⁵⁰² Bursevî, a.g.e, 155-6

Şeyh-i Ekber (k.s.) der ki: “Resûlullah (s.a.)’in bildiğimiz İsrâ’nın dışında rûhânî isrâları olduğu gibi, Mi’râcın dışında da mânevî mi’racları vardır. Tıpkı Hazret-i Âişe’nin miracı gibi. Bu rivâyetlerden bana ulaşmış olanların hepsi, benim ilmimde otuz dört mirac yolculuğundan ibarettir. Resûlullah (s.a.) hürmetine zâhir ve bâtın mirac, bir araya getirilmiştir. Velîlerin “isrâ”sı ise, rüyâ ve fenâ hâlindeki isrâdır. Şayet bu isrâ uykuda ise buna rüyâ ve mübeşşirât denir. Şayet fenâ halinde meydana gelirse mükâşefât adını alır. Fenâ hâlinde abdest bozulmaz, uyku hâlinde bozulur. Uyku, avâm ve havâssa mahsûs olan hâldir. Keşif ise, havâssa mahsustur. Keşif, hallerin neticesi, rüyâ ise amellerin neticesidir. İkisi arasında bir fark vardır ki, bunu bu hâlin ehli bilir... Mü’minlerin avâmı için mânâ âleminde mi’râc yoktur. Havâs olan evliyâyâ gelince, mutlak olarak onlar mânâ âleminde urûc ile müşerref olurlar ve sonra oradan, mekânla kayıtlı olmayan, zamânın hükmetmediği ilâhî müşâhedeye intikâl ederler.”⁵⁰³

Futuhât’ın 167. bâbında İbn Arabî iki farklı kişinin miraçlarını tasvîr eder: Bahse konu olan kişilerden biri mü’min olup, bir peygamberin yolunu takip eder, öbürü filozoftur ve hakîkate vâsıl olma konusunda aklına güvenmiştir. Mü’min, peygamberin rehberliği altında yoluna devâm ederken, filozof, yolculuğu kendi kendine tamamlayacağını zanneder. Senaryonun sonucu mâlumdur: Peşpeşe yol aldıkları yedi semânın herbirinde mü’min, o semâdaki peygamberce karşılanmakta, kendisine nebevî ilimler aktarılmakta iken, filozof, semânın müdebbir meleği tarafından karşılanır ve o melek, kendisine o semâyâ özel kojmolojik ilimlerin bir kısmından başka bir bilgi vermez. Son semâ olan Hz. İbrâhim’in katına ulaştıklarında filozof buradan öteye geçmekten men edilir. Yolculuğu tamamlayamama nedeni bellidir: geriye dönüp, dine intisâb etmesi, mü’minin yolunu izlemesi gerekmektedir.⁵⁰⁴ Burada Peygamberin işlevi apaçık görülmektedir; kula Allah’a ulaşacak yolu göstermek. Çünkü yolculuk, Huzûr-ı İlâhîde son bulacaktır. Peygamber, burada bir nevi Hz. Muhammed’i Allah’a götüren meleğe benzemektedir. Abdu’l-Kâdir Geylânî’nin bir eserinde bunu açıkça ifade ettiğine de şâhit olmaktayız. Geylânî “...eğer vuslat istersen, yerin altından arşa kadar ne varsa, Resûlullah hâriç hepsini bırak. Peygamber hariç hepsi hicaptır; Allah’ın Resûlü ise kapıdır. Allah, (Haşr, 59:7) O’na uyulmasını buyurmuştur. Bunun için peygambere uymak hicap değil, vuslata bir vesîledir.” Salih-ârif bir mü’min, işlediği amellerle Hz. Peygamberin rızâsını gözetir. O, Hz. Peygamber’in önünde bir çocuk gibi olur. Bir müddet hizmet ettikten sonra, şöyle der: “ Ey Resûl, Melik’in kapısını bana göster. Beni O’nunla meşgul et, O’nu görebileceğim bir mevkide tut. Elimi halktan çek, beni O’nun yakınlık kapısına götür.” O da onu alır, o kapıya götürür. Ona denir ki: Ya Muhammed yanındaki kim? Bir elçi mi, bir rehber mi, bir ilim öğrencisi mi?” O da şöyle cevap verir: Sen, aslında onu biliyorsun, o, kendi ellerimle büyüttüğüm minik bir yavrudur. Ben onun bu kapıya hizmetinden razıyım.” Sonra, Cebrâil’in Hz. Peygamberle birlikte semâyı geçip, Rabb’ine

⁵⁰³ Bursevî, a.g.e., 177

⁵⁰⁴ Futuhât, II, 273-279

yaklaştığında “İşte Rabb’in, işte sen!” dediği gibi, onun kalbine şöyle hitâb edilir: “İşte Rabb’in, işte sen!”⁵⁰⁵

İbn Arabî, 594 senesinde Fas’ta cismanî olmayan, kendisini “kâbe kavseyn ev ednâ”ya ulaştıran rûhânî bir yükseliş yaşar. Bu, Hz. Peygamberin cismen ve manen yaşadığı miracın rûhî olanıdır. Her velînin fethi, keşfi, hâli, makâmı farklı olabildiği gibi, her bir sufînin miracı da diğerlerinden farklılık arz etmektedir. İbn Arabî bu seyahatinden bahsederken mükemmel bir açıklama yapar: “Seyahatim, kendimden başka bir yerde vukû bulmadı.” Bu, Claude Addas’ın da tam yerinde ifâde ettiği gibi, “kendini bilenin Rabbini bilmesi” durumudur. Ve her velî aslında miraçla kendini keşfedip, gerçekleştirme yoluna girmektedir.⁵⁰⁶

Şeyh-i Ekber’in Miracını konu alan müstakil bir eseri vardır: Kitâbu’l-İsrâ.⁵⁰⁷ Ayrıca, Futûhâtın 167. bâbında da konu ile ilgili geniş bilgiler mevcuttur. İbn Arabî, Peygamberin aksine velîlerin miracının sadece rûhî olabileceğini ifade eder. Hz. Peygamber’in otuz üç isrası, fakat bedeniyle gerçekleşen tek isrası vardır. Diğerleri ise, rüyaları gibi ruhuyla yaptığı isralardır.⁵⁰⁸

Miraçta Peygamber’e ve ümmetine elli vakit namaz farz kılınmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in miracı, hüküm getiren bir miraçtır, velînin ise böyle bir miracı olamaz.⁵⁰⁹

Velîlerin ruhsal israları vardır... Onlar, yeryüzünde ve havada isrâ ederler. Şu kadar ki, gökte bir payları yoktur. Hz. Peygamberin ise bedeniyle isra etmek, gökleri cisimle aşmak, gerçek mesafeleri kat etmek özelliği vardır ve bununla velîlere göre bir fazlalığı bulunur. Bunlar, duyulur şekilde değil de, manevî biçimde varislerine de aittir. Allah dostlarının israları birbirinden farklıdır. Ayrıca bedenle yapılan isranın tersine, **cesetlenmiş manalardır**. Bu bakımdan onların miraçları, ruhların miraçları, kalplerin görmeleri, berzah sûretleridir.⁵¹⁰

Allah, kendi isimlerinden isimlerini göstermek için –İsrâdan bizim payımız budur- geceleyin yürütmek isteyince, beni mekânımdan kaldırdı, imkân burağıma yükseltti. Ardından beni unsurlarım içinde sıkıştırdı, bu esnada arzımın bana eşlik ettiğini görmedim.⁵¹¹

Cismâniyetinden ayrılan İbn Arabî, miracının başında birinci semâya yükselerek, Hz. Âdem’le karşılaşır. Âdem Peygamber kendisine, insanların hepsinin, Allah’ın sağında olduğunu hepsinin naîme erişecek tarzda yaratıldığını söyler. İkinci kat semâda, Hz. İsa ve Yahyâ ile görüşür. Hz. İsa, kendisine ölüleri diriltme gücünün Cebrâil’den gelen tabiat-ı rûhaniyeden kaynaklandığını söyler. Yahyâ (a.s) ise, kıyâmette ismi sayesinde “ölümü öldürme” ayrıcalığını alacaktır. Üçüncü semâda karşılaştığı Yûsuf Peygamber kendisine, Hz. Peygamber’in “eğer

⁵⁰⁵ Geylânî, Cilâu’l-Hâtır, 12 ve 13. Meclisler; trc. Dilâver Gürer, İst 2005, 63, 67.; Ayrıca Mevlânâ’da peygamber için bk., Gürer Dilaver, “Mesnevî’de Peygamber kavramı ve Peygamberler, Tasavvuf Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı, Haziran 2005, 103 vd.

⁵⁰⁶ Futuhât, III, s.350; Addas, 162

⁵⁰⁷ Kitâbu’l-İsrâ, Resâilu İbn Arabî içinde, Haydarabat, 1948

⁵⁰⁸ Futuhât, III, 342-343

⁵⁰⁹ Futuhât, III, 55

⁵¹⁰ Futuhât, III, 342-3; velîlerin israları için bk. Futuhât, III, 343

⁵¹¹ Futuhât, III, 345

Yûsuf'un imtihanıyla imtihan edilseydim, çağrıya icabet ederdim"⁵¹² sözünü şerh eder. Bu hadis, Kur'an'da geçen kıssada Hz. Yûsuf'un Mısır hükümdarının elçisine kadınlar, yaptıklarını itiraf etmeden serbest kalmayı kabul etmeyeceğini söylemesiyle ilgilidir. Dördüncü semada İbn Arabî'yi Hz. İdrîs karşılar. Güneş kutbu olan Hz. İdrîs, kendisini "Muhammedî vâris" olarak karşılar ve ona yaradılışın her an yinelenmesi konusunu anlatır. Beşinci katta Harun Peygamberle karşılaşan Arabî, Harun (a.)'a selam verir. O da hoş geldin ve merhabâ deyip, merhaba kemale erdirenin varisi der. Altıncı kat semâda, Hz. Mûsâ'ya selâm verir. O, İbn Arabî'ye rû'yetullah tecrübesini anlatır. Son olarak yedinci semâda semavî Kabe'ye yaslanan İbrahim (a.s.)'ı ziyaret eder. Seyahat, Sidre'ye kadar sürer. "...Baştan ayağa nûr oldum... Sonra Allah bana şu kelâmı inzâl etti: "De ki Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilenlere, Musa, İsa ve diğer Peygamberlere indirilenlere iman ettik. (Al-i İmrân, 3:84) Bu âyetle bana bütün ayetler verilmiş oldu. Bildim ki, bana zikredilenlerin hepsinin mecmuuydum. Bu, Muhammedî makâma ulaştırıldığımın müjdesiydi." Fakat bunlardan öte, İbn Arabî bu seyahatle mutlak bir kul olduğunu bilmektedir.⁵¹³

Bu israda isimlerin bütün manaları gerçekleşmiştir. Bu yüzden, **yolculuğum ancak kendimdeydi.**⁵¹⁴

"Ardından Rabb'e miracın mahiyetini sordum, bana şöyle cevap verdi: Ey gavsu'l-a'zam! Miraç, her şeyden yükseliştir."⁵¹⁵

Mevlânâ da benlikten geçmenin, yokluğu seçmenin miracla alâkasını kurar:

"Miraç edenlerin safında durursan yokluk, seni Burak gibi göklere yüceltir. Yere mensûb ve ancak aya kadar yüceltebilecek bir miraç değildir bu... Kamışı, şekere ulaştıran miraca benzer! Bu miraç, ana karnındaki çocuğun bilgi ve irfân derecesine ulaşmasına benzer! Yokluk küheylanı, ne de güzel bir buraktır...yok olduysan seni varlık makamına götürür! Dağlar, denizler ancak tırnağına dokunabilir; o derece süratlidir.. duygu âlemini derhal geride bırakıverir! Ayağını gemiye çek de, cân sevgilisine giden can gibi, oturduğun yerde yürüye dur! Etsiz ayaksız, evveline evvel olmayan Tanrı'ya kadar git."⁵¹⁶

Ubeydullah Ahrâr, iki çeşit miracın olduğunu söyler. Biri manevî diğeri ise şeklîdir. Manevî miraç da iki türlüdür: ilki, kötü sıfatlardan güzel sıfatlara geçmektir. Diğeri ise, masivâyı terk edip, Hakk'a yönelmektir.⁵¹⁷

Mirac olayı etrafında özellikle sûfî muhitlerde olmak üzere değişik rivayetler ortaya çıkmıştır. Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.), semâvî bineği Burak'tan inip Tanrı'nın huzuruna girmek istediğinde Cebrâil (a.s.) geri kalmıştı. Fakat, Abdulkâdir Geylânî, ileri adım atmıştır.

⁵¹² Buhari, Tabir, 9; Enbiyâ 11, 19

⁵¹³ Futuhât, III, 349

⁵¹⁴ Futuhât, III, 350

⁵¹⁵ Suad Hakim, Sözlük, trc. 388

⁵¹⁶ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 46

⁵¹⁷ Ali b. Hüseyin es-Safi, a.g.e., 405; 521

İslâm dünyasındaki en yaygın tasavvuf tarikatının müstakbel kurucusu Geylânî, rahatsızlık çekmeden onun üzerinden aydınlanmaya doğru yürüyebilmesi için Hz. Peygamber (s.a.)'e boynunu sunmuştur. Minnettarlığın sonucu olarak Hz. Muhammed (s.a.), müstakbel velîye, çok özel bir rütbe bağışlamıştır: Yaklaşık beş asır sonra ortaya çıktığında, onun ayakları, “her velînin omzunun üzerinde” olacaktı. Böylelikle Abdulkâdir Geylânî'nin “Benim ayaklarım bütün velîlerin üzerindedir.” şeklindeki ve çağdaşı bütün velîlerin duydukları üstünlük iddiası, hoş bir şekilde, Hz. Muhammed (s.a.)'in miracının kritik bir noktasında bulunmasıyla irtibatlanmıştır.⁵¹⁸

Mevlevî gelenekten Menâkibu'l-Ârifin'e göre Hz. Peygamber, Arş'ta olağanüstü bir sûret görmüş, bu sûretin Celâleddin Rûmî'nin sûreti olduğu ifade edilmiştir.⁵¹⁹

Burada acaba Hz. Peygamber (s.a.) miracda Hz. Allah'ı görmüş müdür? Sorusuyla konuya devam edilirse, Miraçla bağlantılı olarak, ru'yet konusunda sûfî görüşlere değinilirse, Peygamber'in Rabbini görüp görmediği konusunda ihtilaf vardır.⁵²⁰

Konuyla ilgili ilkönce Attar'ın *İlâhînâme*'sindeki girişte Hz. Peygamber'in miracını anlattığı nefis yorumuna verilebilir. Attar, miracı, Hz. Peygamber'in şefaatçi olma rolüyle birleştirirken, O'nun Rabbiyle karşılaşmasını da anlatır:

---

⁵¹⁸ Schimmel, a.g.e.,

⁵¹⁹ Eflakî, a.g.e., I, 579

⁵²⁰ Futuhât, I, 41

*Bir gece Cebrâil, sürünerek kapısına geldi
Ey âlemin ulusu dedi, hadi hazırlan.
Bu karanlık yurttan kalk, geçiver
Tanrılık saltanatı yurduna sefer et.
Peygamber hemencecik bindi
Mekân âlemini geçti, mekânsızlık âlemine yürüdü.
Ulu Arş'a bir gürültüdür düştü
İki cihân ulusu geldi diye, melekler birbirine girdiler.
Yolda, bütün peygamberleri gördü
Birer birer hepsini de sırlara âgâh etti.
Sevgilinin yakınlığını anlayınca,
Sevgilinin tapısına yürüdü, bu âlemden geçti.
Ahmed, Sidreye doğru yürüdü
Sevgilisinin zâtıyla birleşti, ondan göründü.
Cebrâil, o makâmda kaldı,
Mustafâ, pâdişâhın yakınlık yurduna yürüdü.
Cebrâil dedi ki: Ey sırları bilen pâdişâhım
Bana, bundan ileriye gitmeye izin yok.
Dosta kadar senin gitmen gerek
Sevgilinin yakınlığı, sana yaraşır.
O, yüceldi, yüceldibu makâmdan da geçti
Gayb perdesinin ardından baktı.
Ne yer gördü, ne cihet. Ne akıl gördü, ne idrâk
Ne arş kaldı ne ferş ne de yeryüzü.
Bedenden geçti, cândan sefer etti.
Kendinden geçince, kendisinde Tanrı'ya baktı.
O küllî varlıktan ses geldi: yok ol da gel!
Bedeni ve cânı bırak da, öyle gel buraya!
Maksadımız da sensin, maksûdumuz da.
Gel! Vuslatımıza eriş, Zâtımızı seyret!
O dehşet âleminde Muhammed (s.a.)'in dili tutuldu.
Muhammed (s.a.), Muhammed (s.a.)'den bezdi.
Muhammed (s.a.), görmedi onu zâten.
Gören, o cânlara cân olandı.
Orada Ahmet yoktu, Tanrı vardı.
Orada, apaçık, vuslat gözüydü gören.
Tanrı'dan, "Ey her şeyin varlığı!
Her şeye emniyet de sendendir, fayda da.*

*Her şeyi, senin için yarattık. Ey basîretin tâ kendisi’
Dile ne diliyorsan!” diye hitab geldi.
Muhammed (s.a.) dedi ki: Ey keyfiyetsiz Tanrı! Her şeyi bilirsin.
İçteki sır da sensin, dıştaki sır da sen.
Sırrımı zâten sen bilirsin.
Niyâzım ancak, ümmet içindir.
Hakîkaten de günahkâr bir ümmetim var.
Fakat, hepsi de, senin ihsân ve kerem sahibi olduğunu bilir.
Lütûf ve ihsân denizinden haberdârdırlar.
Hepsine de rahmet etsen ne olur ki?
Tapıdan yine nidâ geldi: Ey tertemiz Peygamber’im!
Baştan başa, hepsini de bağışladım.
Ümmetin için gam yeme sen.
Rahmetimiz, onların suçlarından artıktır...⁵²¹*

Rabbânî Allah’ın görülmesi konusunda bir takım sûfî düşüncüyü de reddederek, ru’yetle ilgili şöyle düşünür: “Sûfilerden bir tâifenin kemâl olarak gördüğü ve hatta teşbih ile tenzihi cem’ etmek olarak değerlendirdiği Hakk Celle ve A’lâ’nın mümkinât aynasında görülmesi meselesi, bu fakîre göre Hakk’ın görülmesi değildir. O görülen de, görenlerin hayallerinden başka bir şey değildir. İmkân âleminde gördükleri hiçbir şey Allah Teâlâ değildir, hâdis olarak buldukları hiçbir şey de kadîm değildir. Teşbih de görülen de aslâ tenzih değildir. Dikkat et, sakın sûfilerin sürçmelerine aldanıp, hak olmayanı hak zannemeyesin! Bu tâife, hallerinin ağır basması gibi özel bir sebeple mazur sayılsalar ve hatalı bir müctehid gibi sorguya çekilmekten korunmuş olsalar da, bunları taklid edenlerin hallerinin ne olacağı husûsunda bir bilgimiz yoktur. Keşke hatalı müctehidi taklid edenler gibi olsalar!”⁵²²

Rabbânî’ye göre bir başka garip olan husus da, bu sûfiler, bu şuhûd ve müşâhede ile de yetinmeyip, bunu bir tenezzül sayarak bu esnâda çıplak gözle gördüklerini iddia etmeleri ve benzerden münezzehe olan Allah Teâlâ Hazretlerini gördüklerini söylemeleridir. Hatta Peygamberimize ömründe bir defa nasip olan bu bahtıyarlığın, kendileri için devamlı söz konusu olduğunu iddia etmeleridir. Bu kişiler, kendilerine görülen nûru sabahın ilk ışıklarına benzetmekte, bu nûrun da keyfiyetsizlik mertebesi olduğunu, bu nûrun görülmesinin yükseliş mertebelerinin nihâyeti olduğunu zannetmektedirler. Allah Subhânehû, zâlimlerin iddialarından münezzehtir ve çok yücedir. Bu kişiler, ayrıca Allah ile konuştuklarını, sorular sorup cevap aldıklarını iddia etmektedirler.

Rabbânî, bu kimselerin gördükleri nûrun Hak Subhanehû’nun kendisi olduğuna inandıklarını ifade eder. Oysa bu nûr, Allah’ın tecellîlerinden bir tecellî, gölgelerinden bir gölgedir. Hem, öncekilerin ve sonrakilerin Efendisi Allah’ın Resûlü Muhammed (s.a.) bedenen miraca çıkma şerefine ermiş, Arş’ı, Kürsî’yi geçmiş zamân ve mekân kavramlarının ötesine aşmış

⁵²¹ Attâr, İlâhinâme, 17-21

⁵²² Rabbânî, Mektûbât, I, 431

olmasına rağmen, âlimlerimiz, Kur'ân'da işaret edildiği halde, onun, Allah Teâlâ'yı görüp görmediğinde ihtilaf etmişlerdir. Ve çoğu, onun Allah'ı görmediği yönünde görüş bildirmektedirler. İmam Gazali, "En doğru olan, Miraç gecesi Rabb'ini görmediğidir." der.⁵²³

Rabbânî'ye mektuplarda sorulan bir soru da yine miraçta ru'yet ile ilgilidir: Peygamberimiz (s.a.)'in miraç gecesi Rabb'ini görmesinin dünyada gerçekleşmediğine dair Ehl-i Sünnet ve'l-cemâatin icmâi varken, Gazali de bunu te'yid ederken, Rabbânî, Rabb'ini gördüğünü ifade etmektedir. Bu nasıl anlaşılabilir?

Rabbânî için Hz. Peygamber'in miraç gecesi Rabb'ini görmesi, dünyada değil de ahirette gerçekleşmiştir. Zira Peygamber Efendimiz, miraç gecesi, zamân ve mekân dairesinden çıkıp, imkân darlığından sıyrılınca, ezel ve ebedi bir an; başlangıcı ve sonu aynı nokta olarak gördü. Binlerce yıl sonra cennete girecekleri, cennete gördü... Bu makâmda gerçekleşen ru'yet, uhrevî ru'yete dahildir ve ru'yetin gerçekleşmediği konusundaki icmâ ile çelişmez. Buna, dünyevî ru'yet denilmesi, mecazî olup, işin zâhirine dayanmaktadır.⁵²⁴

Bursevî de "dünyâ gözüyle Allah Teâlâ'yı görmek Peygamberimiz aleyhisselâm hakkında kevn ve fesâd âleminin üzerinde bulunan Arş'in ötesinde vukû bulmuştur" der. Onun dışında hiçbir peygambere dünyevî bedeniyle oraya kadar yükselmek nasîb olmamıştır. Burada kevn ve fesâd âleminin Allah'ı dünyâ gözüyle görmeye tahammülü olmadığına işaret vardır. Zira, Hz. Peygamber (s.a.)'in dışındaki peygamberler, yüce Allah'ı bu âlemde gözle görmezler.⁵²⁵

Yine Bursevî'ye göre, Allah'ın Müslümanlarca görülmesi olayı, ahirette keyfiyetsiz olarak vukû bulacaktır. Bir kaç peygamber, Allah'ı bu dünyada da görmüşlerdir.⁵²⁶

Fahr-i âleme vâki olan bu fazîletli yolculuk, (mirac) efrâd-ı enbiyâdan bir kimseye müyesser olmamıştır. Zira Hz. Musa'nın Hak Teâlâ ile münâcâtı, Tûr dağı üzerinde vaki oldu. Yani, âlem-i anâsırda meydana geldi. Ve Hz. İsâ, ikinci felekte seyreyledi. Ve Hz. İdrîs, güneş feleğine kadar yükseldi. Ama, Hz. Fahr-i Kâinât Efendimiz, bu unsuriyyât ve tayyibâtın cümlesinden geçerek, peygamberlerin hepsinin makâmlarından ileri gidip, Arş'in üstünde münâcât eyledi. Ve Hz. Musa gibi, Hz. Peygamberin de altı yönü bütün kulak olup, Hakk'ın kelâmını ve Mutlak'ın hitâbını cihetsiz işittiği gibi, her yönü göz olup Mevlâ'nın cemâlini ve en yüce dîdârı keyfiyetsiz olarak gözü ve basireti ile gördü. Yani o vakitte basar-ı mülkî ile, basar-ı melekûtî birleşti. Melekût basarı ile ism-i Bâtın cihetinden Hakk'ın bânînini gördü ve basar-ı mülkî ile de ism-i zâhir cihetinden Hakk'ın zâhirini mükâşefe etti... Velhâsıl, Peygamber efendimizin sırrı ve rûhu, tecellî vaktinde cisim sûretine girdi. Kalp ve kalıbı ahadiyyet rütbesine erdi. Baş

⁵²³ Rabbânî, a.g.e., I, 432

⁵²⁴ Rabbânî, a.e., I, 454-5 Rabbânî ayrıca, Peygamberimiz bu dünyada Allah'ı görmekle şereflendiği için onun imanının şuhûdî îmân olduğunu ifade eder. II, 25, 281

⁵²⁵ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 14; Bursevî'ye göre, Arş ve Kürsî, tabiiyyâtın ve onun altı ise, âlem-i kevn ü fesâddandır. Bu âleme göre tabiiyyât, mülke göre melekût gibidir. Belki bir itibârla melekûtun kendisidir. Buradan anlaşılması olur ki, bu dünyâda yani âlem-i kevn u fesâdda ru'yet mümkün değildir. mümkün olan ya gönül melekûtuna göredir ki, fenâ âleminin tamâmına ru'yet bu makâmda olmuştur; veyâ göklerin melekûtuna göredir ki, Hz. Peygamber (s.a.)'e müyesser olmuştur. Ferahu'r-Rûh, aynı kısım, 77; 195

⁵²⁶ Bursevî, Tefsîr, I, 391

gözü ile gördü dedikleri bu manayadır. Yoksa ru'yet, lütûf ve huzûr cinsinden anlaşılabilen bir iştir... Belki Hak Teâlâ, Fahr-i âlem (s.a.)'in kalbinde bir göz yaratıp, onunla gördü derler.⁵²⁷

Dünyada Allah'ı görmek, O'nun kullarına ikrâmının en büyüğüdür. En büyük ikrâm da, mahlûkâtın ekremi, Makâm-ı Mahmûd'un sahibi Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.)'e mahsustur. O, mirac gecesi Rabbini baş gözleriyle, yani cisim sûretinde sır ve ruhla görmüştür. O gece, şerefli vücûdunun tamâmı, göz hâline gelmiştir. Çünkü o gece, anâsır âlemini, sonra tabiat âlemini, sonra da ruhlar âlemini geçmiş ve emir âlemine kadar ulaşmıştır. Baş gözü ise, cisimler âleminde. İşte o, bütün bunlardan insilâh etmiş, Rabbini hepsi ile görmüştür. Burada ibârenin daha fazlasına tahammülü yoktur.

Bursevî, şeyhine, bir kısım âlimlerin “Sen beni asla göremezsin.” âyetini, “Sen beni beşeriyetin ve maddî varlığıyla göremezsin.” diye tefsîr etmelerini sordum. Şöyle dedi:

“Beşeriyet, Allah'ı görmeyi engeller. Musâ (a.s.) da Allah'ı beşeriyet ve maddî varlığı ile görmek istedi. Bu ise ebediyen mümkün değildir. Eğer görmek, Allah'ın zâtıyla ilgili olursa bu, fenâ fillah hâlinde ve beşeriyet hâlinin tamâmen ortadan kalktığı olur.”

Ben: “Resûlullah (s.a.)'in Miraç gecesi baş gözüyle Allah'ı görmesi, bu görüşü reddeder.” dedim. Şöyle cevap verdi:

“O, Habîbullah'tır. Hiçbir cismin bulunmadığı bir mekânda Rabbini, sırrı ve rûhu ile cisim sûretinde görmüştür. Çünkü o gece yaptığı seyirde bütün cisimler âlemini, hatta ruhlar âlemini geçmiş ve emir âlemine ulaşmıştır.”

Ben: “Bütün peygamberler ve veliler, küllî fenâ halinde basîret gözleriyle Allah'ı görmekte müştekerler. Bu bakımdan Muhammed (s.a.) ile Musa (a.s.) arasında fark yoktur. O halde “Sen beni asla göremezsin” buyurulmasının faydası nedir? Aynı şekilde Resûlullah (s.a.)'in Arş'ın üstüne kadar miracının faydası nedir? Çünkü bu görme, ancak kalbî ayniyet ve cemiyet makâmında gerçekleşir; kalıbı gayriyyet ve farkıyyet makâmında değil.” diye sordum. Şöyle cevap verdi:

“Görme işi, mutlak olarak bütün varlıklardan tam bir boşalmayı (insilâh) gerektirir. Şu kadar var ki, kalp ve kalıp ile tam olarak insilâh sadece bizim Peygamberimiz (s.a.)'e mahsustur. Musâ (a.s.) ve diğer peygamberler ancak kalıpları, unsurlar âleminde bulunduğu vakit gerçekleşen bir insilâh ile görürler. Hz. Muhammed (s.a.) ise unsurlar âlemini sonra da tabiat âlemini geçmiştir. Bu ise hem kalb, hem de bedenle birlikte olmuştur. O'ndan başkası için bu nasıl olabilir? İyi anla.”⁵²⁸

Bursalı Hz. Şeyh Üftâde'ye göre, bütün peygamberlere (aleyhimü's-selâm) zât tecellî etmiş olsa da bizim Peygamberimiz'e hepsinin üstünde taayyün etmiş, görünmüştür. Hatta Musâ (a.s.), Rabb'inden bizim Peygamberimiz'in nâil olduğu taayyünden tecellî isteyince Hak Teâlâ

⁵²⁷ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 164-5

⁵²⁸ Bursevî, Tefsîr, V, 441

ona, “Sen beni aslâ göremezsın.” buyurmuştur. Bazıları, âyeti bu şekilde te’vil etmişlerdir. Fakat bu yorum, doğru gözükmemektedir. Çünkü Musa (a.s.), Hz. Mustafâ (s.a.)’in mertebesini çok iyi biliyordu. Nasıl olur da o mertebeyi isteyebilir? Cenâb-ı Hakk’ın Musa (a.s.)’a “Sen Beni asla göremezsın” buyurmasının sebebi, kavminin “Allah’ı bize açıkça göster.” (Nisâ, 4:153) şeklindeki arzularına son vermek içindi. Musa (a.s.)’a böyle hitâb olunca, kavmi bu hitâba daha layıktır. Yoksa hitâb, hakîkatte Musa (a.s.)’a değildir. Çünkü o, defalarca tecellî saâdetine nâil olmuştur. Allah, onu, risâleti ve kelâmı ile seçmiştir.

Şeyh, Ali Dede, *Es’iletu’l-Hikem* adlı eserinde şöyle demektedir: Eğer, “Dünyaya ait bir mekânda Allah’ın kendisinin görülmesini engellemesindeki rabbânî hikmet nedir?” diye sorarsan, buna şöyle cevap verilir: “Hak Teâlâ’yı görmek, dünyadaki ikramların en büyüğüdür. Dünyadaki en büyük ikrâm, yaratılmışların en üstünü ve Makâm-ı Mahmûd’un sahibi olan Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.)’e aittir. O, miraç gecesi Rabbini baş gözüyle görmüştür.”

Denilmiştir ki: Eğer Allah Teâlâ, Musâ (a.s.)’in isteği üzerine ona ru’yeti müyesser kılsaydı, ru’yet, isteğinin mükâfâtı olurdu. Halbuki ru’yet, Allah’ın lütfudur, bir şeye karşılık verilen bir mükâfât değildir. Rabbânî bir ikramdır. İsteyerek ve çalışarak elde edilecek bir şey değildir. Sırf Allah Teâlâ tarafından bağışlanan bir lütuftur.⁵²⁹

Hz. Musa’nın Rabb’ini görmek istemesi âyeti (Araf, 7:143) Allah’ın görülebileceği konusunda bizim lehimize bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisinin görülebilme ihtimâlini tamamen ortadan kaldırmak üzere “Ben asla görülmem” buyurmamıştır. Bu âyet, Allah Teâlâ’nın görülmesinin mümteni’ olduğuna dalâlet etmez. Bilakis görme isteyenin görmesine engel olacak bir takım kusur ve eksiklikleri olduğunu gösterir. Bu görüş, müfessirlerin çoğunluğunun savunduğu görüştür. Fakat bu, Bursevî, bunu kabul etmediğini ifade eder. Çünkü Musa (a.s.)’ın Tûr dağına gelişi peygamberliğinin ilk zamanlarında meydana gelmemiştir. Bilakis bu, Musa (a.s.)’ın mertebesine nisbetle, Muhammedî Mîrac’a benzer bir hadiseydi. Fakat işin hakîkatine taklîd ehli eremez.⁵³⁰

Mevlânâ’nın meclisinde şöyle bir söz geçer: “Evvelâ müşâhede, sonra söylemek ve dinlemektir. Nitekim Sultânı herkes görür; velâkin hâs olan kimse, padişâhın tekellüm ettiği kimsedir.” Hz. Pîr-i dest-gîr, cevâben buyurdular: bu fikir, eğridir, fazâhattır ve aksidir. Mûsa (a.s) söyledi ve dinledi ve dîdâr istedi. Makâm-ı kelâm, Mûsa (a.s)’ın, makâm-ı dîdâr ise Mustafâ (s.a.) Efendimiz’indir. Öyleyse bu söz nasıl doğru olabilir?⁵³¹

Bursevî’ye göre, Cemâlullah’ı görmenin, verâsetle ilgisi vardır: Cemâlullâh’ı görmek, iki türlü olur. Biri tahkîk ve biri te’vil yoluyla. İlki, tahkîkîdir ki, sâlik olana, nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye ettikten sonra sır ile hâsıl olan müşâhededir. Diğeri, te’vil yoluyla olandır. Mazharlarda olan ru’yettir. Buna göre, Fahr-i Âlem (s.a.), mazharların en kâmilî olmakla, “Beni gören, Hakk’ı görmüştür” hadisi gereğince, onu gören, te’vil yoluyla Hakk’ı görmüş olur. Bu

⁵²⁹ Bursevî, a.g.e., VI, 303

⁵³⁰ Bursevî, a.e., VI, 300-301

⁵³¹ Mevlânâ, Fihî mâ Fih, 86

manâdan, kâmil vârisler de hissedârdır. Hadiste gelir: “Beni gören, beni göreni gören, beni göreni görene müjdeler olsun.” Bu hadisten, peygamber vârisi olanların Hakk’ın mazharları oldukları anlaşılır. Hz. Peygamber (s.a.)’de zâhir olan nûr, onlarda da istîdâtlarına göre ortaya çıkar. Buna göre de, onları gören, peygamber (s.a.)’i ve Hakk’ı görmüş gibi olur.⁵³²

Rivâyet olunduğuna göre, Allah Teâlâ Hazretleri, miraç gecesi, habibi Hz. Muhammed (s.a.)’e şöyle vahyettiştir: “Yâ Ahmed! Yumuşak elbiseler giymeye, güzel yemekler yemeye ve kadınlarla beraber olmaya fazla aldırış etme. Çünkü nefis, her şerrin mekânı ve bütün kötülüklerin arkadaşıdır. Sen onu tâata zorladıkça, o seni masiyete çekmeye çalışır. Tâat yaparken sana muhalefet ettiği halde masiyette sana itâatkâr olur. Doyunca azar, ihtiyaçsız kaldıkça kibirlenir, hatırlandıkça unuttur ve emniyette oldukça, gaflete düşer. O, şeytanın arkadaşıdır.”⁵³³

Resûlullah (s.a.), Cenâb-ı Hakk’ın bildirmesiyle geçmişte olan ve gelecekte olacak şeyleri haber verirdi. Mirac gecesinde dedi ki: “Boğazıma bir damla damladı, geçmişte olan ve gelecekte olacak şeyleri bildim.” Şu halde, “Hz. Peygamber (s.a.) gaybı bilmez.” diyen kimse, doğru söylemiş olsa da, (çünkü, O, ‘Ben gaybı bilmem’ buyurmuştur) hata etmiş olur.

“Size ben meleğim de demiyorum.” Halbuki, Cebrâil (a.s.)’a “ilerle” dediğim, onun da: “Bir parmak daha yaklaşırsam yanarım.” diye cevap verdiği vakit, ben, meleklerin makâmından ötelere geçip gitmişim.⁵³⁴

Âlem-i sıfât, çekirdeklerden biten iki gövde gibidir. Biri cisimlere, biri, ruhlara işârettir. Hz. Peygamber (s.a.), mirac gecesinde, cisimleri ve ruhları geçip, kurbiyyet makâmından ehadiyyet makâmına ve âlem-i sıfâttan âlem-i zâta ayak bastı ve asla kendisinde bir vücûd-ı kevnî kalıntısı kalmadı.⁵³⁵

Bursevî, Hz. Peygamber (s.a.)’in mirac gecesinde bu kadar iltifattan sonra yeryüzüne inişinin, Hak Teâlâ’nın ondan yüz çevirmesinden olmadığını, bilakis, halkı irşâd için olduğunu ifade eder. Çünkü, padişahın bir nedimine vezirlik ve hilafet mührünü verip onu meclisinden uzak etmesi ona ihanet değildir, belki ziyade muhabbetir.⁵³⁶

Molla Camî der ki:

*Cihân, sevgilimizin güzelliğinin aynasıdır
Onun yüzünü her zerrede müşâhede et.*

Hâfız da der ki:

⁵³² Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 219; ayrıca bk. İkinci Bölüm, 4

⁵³³ Bursevî, Tefsîr, I, 221

⁵³⁴ Bursevî, a.g.e, V, 313

⁵³⁵ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, 161; ayrıca Hz. Peygambere verilen mirâc-ı sûrî ve mirac-ı manevînin tafsîlinin başka hiçbir ferde ve peygamberlerden hiçbirine verilmemesiyle ilgili olarak, bk. a.e., 162

⁵³⁶ Bursevî, a.g.e., 194

*Nazara istîdâdın yoksa visâli arama
Görme gücü yokken, câm-ı cemden fayda olmaz.*⁵³⁷

*Yakında menzile ulaştığında bileceksin
Seyrinin kendinden başka bir yere olmadığını.*⁵³⁸

*Göster cemâlini, yüziün görelim
Ey zât u sıfâtı güzel Allah 'ım
Hüsnün gülşeninden güller derelim
Ey zât u sıfâtı güzel Allah 'ım.*

*Habîbini davet edip miraca,
Mazhar ettin onu hilat ü tâca
İhsân eyle bizim gibi muhtâca
Ey zât u sıfâtı güzel Allah 'ım*⁵³⁹

F. Hz. Peygamber (s.a.)'in Şefâati

Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kim ezanı duyduğu vakit “Ey Allah'ım! Ey bu tam çağrının ve başlayan namazın sahibi Allah'ım! Efendimiz Muhammed (s.a.)'e vesîleyi ve fazîleti ver. Onu kendisine vaat ettiğin yüce makâma ulaştır” diye duâ ederse kıyâmet gününde şefâatime nâil olur.”⁵⁴⁰

Tirmizî, Makâm-ı Mahmûd'un ne olduğunu sorar. Bu, Hz. Peygamber'e özel olan şefâat kapısını açmaktır. Hz. Peygamber bu makâma teennîsi ve nazarının istikâmet üzere olması ile erişmiştir.⁵⁴¹

Makâm-ı Mahmûd, en büyük şefâat makâmıdır. *Futûhât* sahibi şöyle der: Makâm-ı Mahmûd, bütün makâmın mercii, ve esmâ-ı ilâhiyenin tamâmının manzarı olan makâmıdır. Ve o makâm, Fahr-i âleme mahsûs bir makâmıdır. Ve şefâat kapısı bu âli makâmda açılır.⁵⁴²

Hz. Muhammed, enbiyâ, evliyâ onların alt mertebesinde bulunanlar için şefâatçi olacaktır. Onun Makâm-ı Mahmûd için söylediğine bakar mısın: “O günde ben, İbrâhim Halîlu'r-Rahmân'ın bile bana ihtiyaç duyduğu Makâm-ı Mahmûd'da bulunurum.”⁵⁴³ Ayrıca, “İnananlara, Rableri katından yüksek makâmı olduğunu müjdele.” (Yûnus, 10:2) ayetinde de kurtuluş, bu makâma bağlanmıştır.⁵⁴⁴

⁵³⁷ Bursevî, Tefsîr, VI, 304

⁵³⁸ Rabbânî, a.g.e., I, 447

⁵³⁹ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 163

⁵⁴⁰ Buharî, Ezân, 8

⁵⁴¹ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 238

⁵⁴² Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 220

⁵⁴³ Buharî, Enbiyâ, 9,14,19; Şefaatile ilgili Hadisler için bk. Buharî, Tevhîd, 31; Kitâbu'z-Zekât, 21; Edep, 37; İlm, 33; Müslim, İmân, 334

⁵⁴⁴ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 339

Enes b. Malik'ten rivayet edilen şefâat hadîsinde Resûlullah şöyle der: “İnsanlar, Adem'e gelerek, kendilerine şefâat etmesini istediklerinde Adem, onlara şu cevabı verir: sizden biriniz, gizlice malını bir yere toplasa, sonra da onu mühürlese başka birisi mührü açmaksızın o mala ulaşabilir mi? Muhammed'e gidin çünkü o, hâtemü'n-nebiyyîndir.” Bizce bu, şu anlama gelmektedir: nübüvvet, en mükemmel şekliyle Hz. Muhammed'de tamamlanmıştır. Allah, onun kalbini nübüvvet için bir kap yapmış ve onu mühürlemiştir.⁵⁴⁵

Hz. Mevlânâ için de şefâatçi dost olan, yüce bir ışık bulunan, Peygamberimiz (s.a. v.)'dir bizim; Allah'ın rahmetleri, ona olsun. Şefâat kemerini beline bağlamış, sıratın bir ucunda durmuştur. Ümmeti, azap dumanından esenlikle geçirmeyi sağlamak ister. Sen o âlemin güneşini o Ademoğullarının rahmetini bize esirgeyici kıl, merhametli kıl; suçları, örtücülük sıfatıyla sen ört suçlarımızı da bizi ona karşı utandırma.⁵⁴⁶

*Üzülme Hz. Peygamber (s.a.)'in şefâati, senin içindir
O'nun yüksek kadr ve makâmı, sana şefâat içindir,
Hasılı, ibâdet ve tâatımız yoksa da,
O'nun şefâatından ümidimiz vardır.*

Kıyâmet günü, bütün peygamberler, şefâat için Hz. Peygamber (s.a.)'i gösterecekler ve insanlar O'na koşacaklar. Hz. Peygamber (s.a.), “Evet, ben onun için varım ve şefâat edeceğim” buyuracaktır. İşte bu, Allah'ın kıyâmet günü, Hz. Peygamber (s.a.)'e vereceğini vaad ettiği makâm-ı Mahmûd'un ta kendisidir.⁵⁴⁷

Allah, kendi emrine imtisâl edeni koruduğu gibi, Resûlünün (s.a.) şefâatine sığınanı da korur ve doğru yola iletir.⁵⁴⁸

Nitekim *Mesnevî*'de şöyle hikâye edilir: Daha peygamber değilken, Mekke'de bir kıtlık yüz göstermişti. Kafirler, birisi gerek ki, rahmet kapısının halkasını oynatsın; kaza ve kader kapısını çalsın ki kıtlık, halkın tozunu savurdu diye Abdulmuttalib'in katına geldiler. Abdulmuttalib, “Benim, ne gökyüzüne yalvaracak yüzüm var, ne yeryüzüne dedi; ancak, alımda Adnân'da karar eden, ondan Abdimenaf'ın göbeğine geçen, ve Abdimenaf tarafından da bir müddet için Abdullah'a verilen bir **nûr** vardır ki, Abdullah, onu emanet olarak Amine'ye teslim etti; şimdi o nûr zuhûr âlemine gelmiştir. Onu getirin de, onun hürmetine Tanrıya dua edelim. Muhammed'i getirdiler. Abdulmuttalib, onu görünce ayağa kalktı. Sonra kullar, şehzâdeleri nasıl okşarlarsa, öyle okşamaya başladı ve onu alıp Kâbe kapısına getirmeye başladı. Onunla oynamakta, adet olduğu gibi, onu havaya atıp tutmaktaydı. “Ya Rabbi dedi, bu senin kulun Muhammed'dir. derken, kendisini tutamadı ve ağlamaya başladı. Önüne ön olmayan lütuf dadısı, merhamete geldi; rahmet denizi coşup köpürdü. Yerden bir dumandır koptu, göğe ağdı, bulutun gözüne vardı, yağmur yağmaya başladı. Çevredeki kuyular, çukurlar doldu, bitkiler suya kandı,

⁵⁴⁵ Hakîm, Tirmizî, 341; ayrıca bk., Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 171

⁵⁴⁶ Mevlânâ, Mecâlis, 82

⁵⁴⁷ Bursevî, Tefsîr, II, 486-7

⁵⁴⁸ Bursevî, a.g.e., V, 50

ölmüş âlem dirildi. Daha çocukken, kutlu zâtı yüzünden puta tapan kâfirler, belâdan kurtuldular, bu kıyâmet şefaâtçisi, bir gün şefâat kemerini beline kuşanıp şefaate girişirse, o sonu olmayan, sınırı bulunmayan rahmet, nasıl olur da inananları dertte, belâda bırakır?⁵⁴⁹

Öncelikle İbn Arabî, *Fusûs*'un Şit Fass'ında, Hâtem-i Evliyânın bir vâris olarak, şefâat kapısını açma hususunda Âdem oğullarının efendisi, cemaatin başbuğu olan Hz. Muhammed'in fazîletlerinden bir fazilet timsali olduğunu söyler.⁵⁵⁰

İbn Arabî tıpkı Hz. Peygamberin hadislerinde de olduğu gibi eserlerinde haşre ve kıyamete dâir bir takım olaylardan söz eder ki bunlardan biri, kıyamet gününde velîlerin de şefaâat edeceklerini anlatır “velîlere mahabbet duyanlar, sadece bu sevgi dolayısıyla kurtuluş beratına nâil olacaklardır...” “Allah, kıyamet günü bana, gözümün değdiği herkese şefâat edebilme konusunda söz verdi; tanıdık olsun ya da olmasın, gözümün önündeki herkese, Allah'ın izniyle şefaâat edeceğim; bunu, yakîn olarak bildim.”⁵⁵¹

Kitâbu'l-Mübeşşirât'ta anlattığına göre İbn Arabî, bir vâkıasında buluttan gölgeler içersinde melekleriyle birlikte Allah'ın geldiğini görür (Bakara 2:210) Bir haşr sahnesidir bu. Şeyh, Allah'la konuşur; Allah, kendisine ne istediğini sorunca o, hesapsız cennete girmeyi ister. Allah da buna izin verir. Fakat İbn Arabî bununla yetinmez ve kızkardeşleri ile eşlerini ve sonra tanıdığı herkesi yanına almak için izin ister. Allah bu izni de kendisine verir. “ O zaman, peygamberlerin ve meleklerin şefaâatini hatırladım” der İbn Arabî. Onlara hürmeten, herkese şefaâat etmez de sadece bakışının ulaştıklarını beraberine alır: “Onların sayısını ancak Allah bilir. Onları önüm sıra yürüttüm ve arkalarında kaldım zira yolda kaybolup gitmelerini istemiyordum.”⁵⁵² Burada dikkat çekilecek bir diğer husus da, şefâatinin ilk muhataplarının kadınlar olmasıdır.⁵⁵³

Muhammed Pârsâ'nın yazdıklarından anlaşıldığına göre, Hâce Alâeddîn Attar, 795 yılı (1393) Şabân-ı Şerîf başlarında, Hâce Bahâeddîn Hazretlerini ziyâret etmek için Buhâra'ya gitmişti. Bu ziyâreti sırasında dervişlerden biri, şöyle bir rüya görür: Büyük bir otağ kurulmuş. Hâce Bahâeddîn Nakşibend ile Alâeddîn Attâr Hazretleri, otağın yanında duruyorlarmış. Bu otağ, Resûlullah (s.a.) hazretlerininmiş. Şâh-ı Nakşibend Hazretleri, Allah'ın Resûlü (s.a.)'i görmek için içeri girmiş. Bir müddet sonra, sevinç ve neşe içinde dışarı çıkmış ve demiş ki, “Efendimiz (s.a.) kabrimin etrafındaki 100 fersahlık alan içersinde gömülen kimseler için Allah (c.c.)'ın emriyle şefaâatçi olma nimetini bana bahşettiler. Attâr'a 40 fersah, bizleri sevip bağlananlara ise 1'er fersah...”⁵⁵⁴

Rabbânî'ye göre Allah Resûlü Muhammed Mustafâ'nın şefaati, bu ümmetin büyük günahkarlarının affedilmesi husûsunda en faydalı ve en etkin şefâattir. Rabbânî'nin bu ümmetin

⁵⁴⁹ Mevlânâ, Mecâlis, 83

⁵⁵⁰ Fusûs, Afîf'nin Talikâtı ile, 46

⁵⁵¹ Futuhât, I, 617

⁵⁵² Kitâbu'l-Mübeşşirât, Fâtih, 5322 vr. 93a

⁵⁵³ Futuhât, III, s.89; Bu arada İbn Arabî'nin üstadları arasında pek çok kadın isminin olduğunu ve kendisinden hırka giyen bir çok kadın müridi olduğunu da belirtmeliyiz. Claude Addas, a.g.e. 100 vd.

⁵⁵⁴ Ali b. Hüseyin es-Safi, a.g.e., 138; 190

büyük günahkarları demesinin sebebi, diğer ümmetlerde büyük günah işleyenlerin az olması dolayısıyladır. Şâyet “Lâilâhe illallah” kelimesi ve son Peygamber Muhammed Mustafâ gibi bir şefaatchileri olmasaydı, bu günahkâr ümmet çoktan helâk olmuştu. Sanki doksan dokuz rahmet, bu ümmet için saklı tutulmuştur.

“İnsanlar içinde en çok ihsâna lâyık olanlar, günahkârlardır.”⁵⁵⁵

Yolunda Hakkı'nın cürm ü günâhı haddten artıktır

Dü âlemde şefâat kâni sensin yâ Resûlallah⁵⁵⁶

Afifüddin et-Tilimsanî de uzun bir şiirinde Hz. Peygamber'e yakarır:

Çokca günahlarım var fakat belki de

Senin şefâatin beni Cehennem ateşinden kurtarabilir.

Ve af uğruna ağlayışı şöyle diner:

Senden bir lütuf eylemi umarak, seni çağırdım

Tanrı sakınsın, Tanrı sakınsın ki:

Sen, çağrılacaksın da cevap vermeyeceksin!⁵⁵⁷

Burada artık, Hz. Peygamber'in şefâatine mazhar olmak için ona yapılan bir duâ türüne, salavât-ı şerîfe konusuna geçilebilir.

G. Salavât-ı Şerîfe

Hız. Peygamber için asırlar içinde sayısız salâvat-ı Şerîfeler yazılmış ve okunmuştur. Duâ ve yakarışları içeren bu kitapların arasında el-Cezûlî'nin *Delâilu'l-Hayrât*'ı İslâmî dünyanın en gözde kitapları arasına girmiştir. Kitabın şöhreti, anavatani Fas'ı aşmıştır. Schimmell, bu bağlamda, Merakeş'te temel işlevleri bu mübârek duâ derlemesini okumak olan “ashâb-ı delâil” diye isimlendirilen bir kardeşlik gurubunun olduğunu ifade eder. *Delâil*, yaygın olarak bir çeşit muska işlevi görür ve gümüşe titizlikle yazılır ya da saklanır ve deri eşyâ üzerine nakşedilir.⁵⁵⁸

Schimmell'in ifade ettiği üzere, Hz. Peygamber için olan yakarış ve duâları derleyen Constance E. Padwick, “Tasliye (salavat getirmek), bir esas hâline gelmiştir, zaman zaman kurtuluş ve ibâdet hayâtının temeli hâline geldiği görülmüştür” diye iddiâ ederken haklıdır.⁵⁵⁹

Gerek namazda, gerekse namaz dışında Hz. Peygamber (s.a.)'e salavât getirmek, salavât getiren kulun Peygamberimiz (s.a.) için gıyâben ettiği bir duâdır. Hz. Peygamber, kendisine salavât getirilmesini teşvik etmiş, Allah Teâlâ da şu âyetle bunu emretmiştir: “Allah ve melekleri

⁵⁵⁵ Rabbânî, a.g.e., II, 87-8

⁵⁵⁶ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 39

⁵⁵⁷ Schimmell, And Muhammed Is His Messenger ,88

⁵⁵⁸ Schimmell, a.g.e., 96

⁵⁵⁹ Schimmell, a.e., a.y.

Peygamber'e çok salât ederler. Ey îmân edenler! Siz de ona salât edin ve büyük bir teslîmiyetle selâm verin.” (Ahzâb, 33/56)⁵⁶⁰

Allah'ın salâtı, rahmet etmesidir.⁵⁶¹

Allah Teâlâ'nın kendi hazretine layık olan bir şekilde Hazret-i nübüvete münâsîp olan salâtının manasını ikisinden gayri kimse anlamaz. Zira aklın ve keşfin havsalasına sığmayan bir yüce sır ve büyük bir tecellidir. Hak Teâlâ'nın kullar üzerine salâtı kulların mertebeleri hasebiyledir. Kimine rahmet, kimine mağfiret, kimine bereket, kimine irâdet, kimine şevâhid, kimine keşifler, kimine cezbe, kimine kurbet, kimine şûrb, kimine rey, kimine sekr, kimine tecellî, kimine fenâfillah, kimine bekâbillaha mahmuldür.⁵⁶²

Hiz. Peygamber'in adını andığın zaman, yada yanında onun ismi anıldığında salât u selâm getirirsen, cimri olmaktan kurtulursun. Çünkü Nebiyy-i Ekrem, şöyle buyurmuşdur: “Gerçek cimri, ben yanında anıldığımda bana salât u selâm getirmeyendir.”⁵⁶³ Bu kişiye şunun için cimri denilir; Peygamber Efendimiz'e bir kere salât edene Allah, on kere salât eder. Kim de salâtı terk ederse, Allah'ın kendisine edeceği on salâttan mahrum olacağından, nefsine cimrilik etmiş olur.⁵⁶⁴

Hiz. Mevlânâ, semada mest olduğu vakit, kavvalleri yakalayıp, raks ederek, ayakları ile tepinerek: “Ya Rabbi! Muhammed ve O'nun ailesi üzerine salât olsun” diyerek salavat getirir ve tekrar semâa başlardı.⁵⁶⁵

Kübrâ, peygamberin seninle beraber olduğunun alâmet ve nişânı, gayr-ı ihtiyârî olarak dil ile O'na olan salât ve selâmın devâm etmesidir der.⁵⁶⁶

Bursevî de, kalp ancak zikrullah ile, Kur'ân okumakla ve Hiz. Peygamber (s.a.)'e salât u selâm getirmekle parıldar. En hayırlı zikir ise, en sağlam kulüp olan, kelime-i tevhîddir.⁵⁶⁷

Salât, salât edilene göre değişiklik arzeder. Bu, Allah'ın kullarına salât etmesi gibidir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz, Allah ve melekleri, Peygamber'e salât ederler, siz de O'na salât edin.” (Ahzâb, 33:56) Bu âyetle birlikte mü'minler, Hiz. Peygamber'e bu emir üzerine nasıl salât edeceklerini sorduklarında Hiz. Peygamber: “Allah'ım! İbrâhim'e (a.s) ve İbrâhim'in

⁵⁶⁰ Bursevî, Tefsîr, IV, 160 Tasavvuf kültüründe salavat-ı şerîfe için ayrıca bk. Yücer, Hür Mahmut, Tarikat Geleneğinde Salavât-ı Şerîfe ve Müstakimzâde'nin Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî adlı Eseri, Tasavvuf Dergisi, Aralık, 2005, 253-288; ayrıca bk. İmam Abdulganî, Nablusî, Kevkebü'l-Mebânî ve Mevkıbu'l-Meânî, haz. Mustafa Utku, Bursa, 2006

⁵⁶¹ Futuhât, IV, 275

⁵⁶² Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 220, 221,222

⁵⁶³ Tirmizî, Deavât, 101, hd. Nr. 3546

⁵⁶⁴ İbn Arabî, Vesâyâ, 74; belki de âyette geçen “nefsinin cimrilüğünden kim korunursa...” kapsamında değerlendirilebilir peygamberimize salavât-ı şerîfe getirenler..

⁵⁶⁵ Eflakî, Menâkıb, I, 633; yine Rûmî, “Sana salavât getiririm, böylece yakınlık meydana gelir” demektedir.

⁵⁶⁶ Kübrâ, a.g.e., 99

⁵⁶⁷ Bursevî, Tefsîr, III, 289

âline salât ettiğin gibi, Muhammed'e (s.a.) ve Muhammed'in âline de salât et deyin" buyurmuştur.⁵⁶⁸

Rivâyete göre Hz. İbrâhîm, rüyâsında geniş bir bahçe ve ağaçların üzerinde "Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed (s.a.), Allah'ın elçisidir." ibâresinin yazılı olduğunu gördü. Ve "Ey Rabbim, ümmet-i Muhammed'in dilinde de ismimi devâm ettir." diye duâ etti. Allah Teâlâ da duâsını kabul etti ve namazdaki salavâta Muhammed (s.a.) ile beraber onun ismini de ekledi.⁵⁶⁹

Mevlânâ, niçin Hz. Peygamber (s.a.)'e salavât-ı şerîfe getirdiği husûsunu şöyle açıklar: Ananın merhameti Tanrı'dandır, ama ona kulluk etmek, hizmette bulunmak da hem farzdır, hem de yerinde bir iş. Tanrı işte bu yüzden "Muhammed'e salavât getirin" dedi. Çünkü Muhammed, inananların dönüp başvurdukları Zât'tır. Tanrı kıyâmette kula "Ne getirdin, sana verdiğim nimetlere karşılık ne yaptın?" der. Kul der ki: Ya Rabbi sana cân u gönülden şükrettim. Çünkü o rızık ve ekmek, asıl bakımından sendendi. Tanrı der ki: "Hayır, sana ihsan edene şükretmediğin için bana da şükretmedin."⁵⁷⁰

Acaba sâlik için Allah'ı zikir mi yoksa Hz. Peygamber (s.a.)'e salavât mı daha önceliklidir? Sorusunu düşündüğümüzde, İmâm Rabbânî, bir zamanlar, beşeriyetin en hayırlısı olan Hz. Peygamber (s.a.v)'e bütün çeşitleri ve kısımları ile salât etmekle meşgul olduğunu ifade eder. Ve o, bunlar sâyesinde velâyet-i hâssa-i Muhammediye'nin inceliklerine ve sırlarına ermiştir. Bu hâl üzere bir müddet devâm edince, kendisinde birden bir isteksizlik oluşur. Artık, bazı zamanlarda salavât getirmekle yetinir olmuştur. O, şöyle der: "Bu dönemde, tesbîh, takdîs ve tehlîl ile meşgul olmak bana güzel göründü. Daha sonra Allah'ın inâyetiyle anlaşılmıştır ki, bu dönemde zikir ile meşgul olmak, salavâtтан daha üstündür. Bu, hem salavât getiren, hem de kendisine salavât getirilen için böyledir."

Rabbânî bunun iki sebepten dolayı böyle olduğuna işaret eder: İlki, kudsî hadiste geçen şu ifadedir: "Zikrimle meşgul olup da istemeye vakit bulamayan kimseye isteyenlere verdiğimden daha üstününü veririm." İkincisi de zikir, Hz. Peygamber (s.a.)'den öğrenilmiştir. Zikirden hâsıl olan sevap, zikredene gittiği gibi, bir misli de Hz. Peygamber'e gitmektedir. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim güzel bir çağır açarsa, hem onun sevabını, hem de onunla amel edenlerin sevabını alır." Ümmetin işlediği bütün ameller böyledir. Ameli işleyen sevap kazandığı gibi, onun mükâfâtından bir şey eksilmeksizin o ameli vazeden ve şeriat kılan Peygamber (s.a.) de aynı mükâfâtı alır. Bu ameli yapanın ameliyle Hz. Peygamber (s.a.)'e niyet etmesi gerekmez. Bu, Allah'ın hediyesidir. Eğer niyet ederse, kendi sevabının artmasına sebep olur.

Allah Teâlâ'yı zikretmek, O'nu hatırdâ tutmaktır. Bundan sevap beklemek, ikinci derecede düşünülmalıdır. Salavât getirmekten maksat, ihtiyâcı talep etmektir. Bundan dolayı, aralarındaki fark, büyüktür. Hz. Peygamber (s.a.)'e zikir yolu ile akan feyizler, salavât yolu ile

⁵⁶⁸ Özellikle namazdan sonra teşehhüde okuduğumuz salavatlar için değişik lafızlarla bk, Buhârî, Enbiyâ, 12 Tefsîr, 33, 247 ; Müslim, Salât, 17, 66-68

⁵⁶⁹ Bursevî, Tefsîr, II, 12

⁵⁷⁰ Mevlânâ, Mesnevî, VI, 258

akan feyizlerden kat kat daha fazladır. Fakat bu, kabule şâyan olan zikre mahsus bir derecedir. Eğer zikir böyle değilse, salavât okumak, ondan daha üstün olur. Bu durumda da, salavâttan daha çok bereketler gelir.⁵⁷¹

Yine Rabbânî, âlimlerin, “Riyâ ve desinler için bile olsa, Hz. Peygamber (s.a.)’e salavât getirmenin makbul olduğunu” söylediklerini aktarır. Çünkü, salavât getirene bir sevap gelmese bile o, her hâlükârda Hz. Peygamberimiz (s.a.)’e ulaşır. O salavâtın Rabbu’l-Âlemîn’in sevgilisi olan Efendimiz (s.a.)’e ulaşması ve Efendimiz için o salavâtın makbul olması için en ufak bir bahane bile yeterlidir. “Allah’ın senin üzerinde bulunan lütfu çok büyüktür.” (Nisâ 4:113) âyeti, O’nun hakkında inmiştir.⁵⁷²

Her anıldığında Peygamberimiz (s.a.)’e salât u selâm getirmek müstehabdır. Aynı mecliste birkaç kez okunan bir secde âyetinin her okunuşu için ayrı ayrı secde yapmak ise müstehab değildir. Bu farkın sebebi, Resûlullah (s.a.)’in buna ihtiyaç duyması, Azîz ve Celîl olan Rabb’in ise, muhtaç olmamasıdır.⁵⁷³

Kişinin, Allah adı anılmayan ve nebîsi Muhammed (s.a.)’e salavât getirilmeyen mecliste oturması yasaklanmıştır. Böyle bir meclis, kıyâmette kişiye kıyamet gününde hasret ve nedâmet olur.⁵⁷⁴

Hz. Peygamber (s.a.)’e salât u selâmı ifade etmek için yazıda iki harf kullanmak ve bunlarla sallallahu aleyhi ve selemlerle işârette bulunmak, mekruhtur. Yine salât u selâmdan sadece birini kullanmak da böyledir. Bazı âlimler de, bunun mekruh olmadığı görüşündedir. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, “Kim bana bir yazıda salât u selâm ederse, onun bu salât ve selâmı, benim ismim o kitapta bulunduğu sürece kesintisiz olarak devam eder.”⁵⁷⁵

Muhammedî rûh, devâmlı olarak kendisine salât ve selâm getirenlerin selâmını alır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: “Hiçbir Müslüman yoktur ki, bana selâm versin de, Allah bana rûhumu iâde edip onun selâmını almayayım.”⁵⁷⁶

Burada, “Bundan Peygamberimiz’in hayâtının çok sayıda olduğu neticesi çıkmaz mı? Bu nasıl olabilir?” sorusu sorulursa, Bursevî, şöyle der: bu hadîsten, **Hz. Peygamber (s.a.)’in dünyevî berzahta daimâ diri olduğu manası çıkarılır.** Çünkü, genellikle gece ve gündüz Hz. Peygamber (s.a.)’e hiç kimsenin selâm vermediği bir zaman neredeyse yoktur. Peygamberimiz (s.a.)’in “Allah bana rûhumu iâde eder.” sözü, “Hak Teâlâ benim berzahtaki hissî hayat şuurumu, işitme ve konuşma gibi hislerimle idrak kabiliyetimi bende bırakır.” demektir. Dolayısıyla his ve küllî şuur, küllî Muhammedî ruhtan ayrılmaz. Hislerden ve kâinâttan hiç gaib olmaz. Çünkü o,

⁵⁷¹ Rabbânî, a.g.e., II, 150-1

⁵⁷² Rabbânî, a.e., II, 316

⁵⁷³ Bursevî, Tefsîr, VI, 516

⁵⁷⁴ Bursevî, a.g.e., VII, 127

⁵⁷⁵ Bursevî, Ferahu’r-Rûh, İkinci Bölüm, 175

⁵⁷⁶ Ebu Davud, Menâsik, 96

küllî âlemin rûhu ve ona sirâyet eden sırrıdır.⁵⁷⁷ Yine burada, Sûfi büyüklerden Ahmed Rıfâî'nin Hz. Peygamber (s.a.)'in kabrinde yaşadığı olay, O'nun öldükten sonra da bir hayat iksiri olduğunun delilidir:

Rivayete göre, Ahmed Rıfâî, (ö. 1182), 1160 yılında bazı yakınları ve müridleriyle hacca gitmiştir. Dönüşte, Medîne'yi ziyaret etmiştir. Rıfâî'nin bu ziyaret sırasında zuhûr ettiği ileri sürülen bir kerâmetiyle ilgili menkıbe oldukça meşhurdur. Rıfâî, Hz. Peygamber (s.a.)'in kabri önüne gelince “es-Selâmu aleyke yâ ceddî!” diyerek selâm vermiş, orada bulunanlar Hz. Peygamber (s.a.)'in “Aleyke's-selâm ya veledî!” sözüyle selâma karşılık verdiğini duymuşlar; cezbeye gelen Rıfâî, diz çöküp,

*Uzaktayken, rûhumu gönderiyordum,
Vekîlim olarak öpüyordu toprağını
İşte, hayallerin devleti burada şimdi,
Dudaklarım nasiplensin uzat elini!*

manasına gelen şiirini okumuş; bunun üzerine de Hz. Peygamber'in kabrinden dışarıya nûrânî bir el uzanmış ve Rıfâî bu eli öpmüştür. Büyük bir topluluk bu olaya şâhit olmuşlardır.⁵⁷⁸

Tasavvuf tarihinde Ahmed Rıfâî Hazretleri ile şöhrat bulan bu olay, şüphesiz başka sûflerle de tecrübe edilmiştir. Bu peygamber neslinden biri de Emir Sultan'dır:

Emîr Sultan, Hazret-i Hüseyin soyundandır. Medîne ziyaretinde, oradaki şerifler, kendisine “Nedir sendeki bu Hz. Muhammed (s.a.) sikkesi?” diye taarruz ettiklerinde, Hz. Emîr, “Geliniz, ceddimizin huzûruna varıp duruşalım, hangimizin Hz. Peygamber sülâlesinden olduğuna hüküm buyursunlar.” Diyerek, bütün Medîne şeriflerini Peygamberimizin mübarek kabri önüne götürdü. Parmaklığa yaslanarak:

-Esselâmu aleyke yâ ceddî der. Ravza-i Mutahhara'dan

-Ve aleykesselâm yâ veledî Muhammed b. Ali, buyurarak, kendisinin kandille beraber, Anadoluya gitmesini isterler. Oradakiler, bu mübarek sesi işitirler. Medîne şerifleri, Emîr'in ayağına düşüp, özür dilerler.⁵⁷⁹

Fahr-i Âlem'in Ravzasına selâm emânet etmek, eski bir gelenektir. Nitekim, hacılara sipariş ederler. Velâkin bizim anladığımız üzere, bu zemânede edep budur ki, benden o dergâha

⁵⁷⁷ Bursevî, Tefsîr, IV, 169; yine Bursevî, “peygamberlerin, velîlerin ve şehidlerin cesetleri çürümez, kokmaz ve bozulmaz. Çünkü Allah Teâlâ onların bedenlerini bozulmaya sebep olan çürüme ve kokuşmadan arındırmıştır. Mukaddes rûhun bereketi, bedene iksir gibi gelir” demektedir. VII, 365; Yine Hz. Peygamber'in berzah hayatında diri olması ile ilgili olarak, bk. Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 175, 202-3; 220

⁵⁷⁸ Tahralı, Mustafa, Ahmed er-Rıfâî, DİA, 1989, II, 127; ayrıca Suyûti, konuyla ilgili eş-Şerefu'l-Muhattem isimli bir risâle yazmıştır. El Öpme Şerefi, haz. Mustafa Utku, Uludağ yay. İst. 2006

⁵⁷⁹ Zıllioğlu, Mehmet, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türkçeleştiren, Zuhûri Danışman, İst. 1970, Üçüncü Kitap, 49-50; Çoruh, Şinasi, Emir Sultan, Tercüman 1001 Temel Eserler, ts., 60

yüzün sür diye ya da edeple salât u selâm hizmetini yerine getir diye sipâriş edilir. Onun için bazı büyükler hususunda, benim için mübarek ellerini veya dâmenlerini öpüver diye emanet ederler.⁵⁸⁰

*Yarın hurâm eder cennete doğru
Bugün bu pend ile edenler kıyâm
Havz-ı Kevser sâhibinin rûhuna
Veregör Hakkîyâ salât u selâm⁵⁸¹*

*Tuhfedir Ravzasına ümmet-i merhûmundan
Diyelim Fahr-i cihân rûhuna her dem salavât
Arabından Aceminden Habeş u Rûmundan
Diyelim Fahr-i cihân rûhuna her dem salavât*

*Sebeb-i mağfiret-i cürm ü hatâdır salavât
Bâis-i merhamet u lutf u atâdır salavât
Mü'min-i kâmile her demde revâdır salavât
Diyelim Fahr-i cihânın rûhuna her dem salavât*

*Der isen ola cinân içre sarayın yâkût
Gece gündüz salavâtı edegör kût
Bulmağa nûr-ı salât ile sırât üzre sübût
Diyelim Fahr-i cihân rûhuna her dem salavât*

*Salavât ile şefâat bulalım rûz-ı hisâb
Olmaya cân u çiğir âteş ile tâ ki kebâb
Sâye-i Arşa erip bulmak için hüsn-i meâb
Diyelim Fahr-i cihân rûhuna her dem salavât*

*Salavât ehline ey Hakkî hudâ oldu Muîn
Etti îsâline seyyâh melekler tâyin
Der isen cümle duâya diye Cebrâil âmîn
Diyelim Fahr-i cihân rûhuna her dem salavât⁵⁸²*

VII. HZ. PEYGAMBER (S.A.)'İN KABR-İ ŞERİFLERİ

Yeryüzü, topraktır, fakat bununla birlikte İslâm âlimlerinin çoğunun görüşü, yeryüzünün, semâlardan daha fazîletli olduğu yönündedir. Çünkü bütün peygamberler, yerden yaratılmışlar, orada Allah'a kulluk etmişler ve orada Allah'ın dinini tebliğ etmişler ve nihayet orada defnedilmişlerdir. Yeryüzü, hilâfet merkezi ve ahiretin tarlasıdır.

Bursevî için yeryüzünün en fazîletli yeri, Allah'ın sevgilisi (s.a.)'in mübârek cisminin bulunduğu makber, Medîne-i Münevveredeki Ravza-i Mutahhara'dır. Çünkü, yeryüzü toprağının

⁵⁸⁰ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, İkinci Bölüm, 202-3

⁵⁸¹ Bursevî, a.g.e., İkinci Bölüm, 180

⁵⁸² Bursevî, a.e., İkinci Bölüm, 223, 146-7

aslı, O (s.a.)’in kabrinin bulunduğu yerdir. Sonra Mekke-i Mükerrerme’deki Mescid-i Harâm, sonra Beytü’l-Makdis –ki Şam da o bölgeden sayılır, sonra Kûfe gelir, Bağdad, Kûfe’den sayılır.⁵⁸³

İsmail Hakkî düşüncesinde Mekke’nin diğer bütün beldelerden üstün olması hükmü, Resûlullah’ın mübârek âzâlarını kuşatıp kavrayan Medîne toprağı (kabr-i şerîflerinin toprağı) için geçerli değildir. Çünkü o, ittifakla yeryüzünün en fazîletli yeridir. Hattâ arş ve kürsiden de üstündür. Nûh zamanındaki Tûfân’ın Resûlullah (s.a.)’in kabrinin bulunduğu bu değerli toprağı Kâbe’nin bulunduğu yerden alıp Medîne’ye getirip yerleştirdiği de söylenir. Bu yüzden aslında o, Mekke toprağındandır.⁵⁸⁴

Mevlânâ Cami, 877 yılının Rebûlevvel ayının ortalarında (Ağustos 1472) Hicaz seferine çıkar. Câmî, kendi el yazısıyla bu geziyi tarihleriyle verir. Reşahât sahibinin bu notlardan edindiği bilgiye göre, Herat’a tekrar dönüş, 18 Şaban 878 (8 Ocak1474) dir. Zilkâde ayının 22 ya da 23. günü, Medînetü’r-Resûle kavuşmak nasib olmuştur. Mevlânâ Câmî, kâfile ehliyle çöle ayak basıp, Peygamber şehri Medîne’ye doğru ilerlerken yolda o yüce insanın çoğu mucizelerini içine alan bir kasîde söylemeye başlar. Bu kasîdeden bir matla’ şöyledir:

*Yâ Rabbî! Toprağından can kokusu gelen bu harem, bu Medîne!
Ya İrem bağının sahası, ya da cennet bahçesinin arsası.*

Câmî, Medîne’de gerekli ziyâretleri yaptıktan sonra, Mekke’ye gider ve haccın menâsikini tüm şartları ile tamamladıktan sonra, tekrar, nurlu Medîne’ye doğru yola çıkar. Peygamber Efendimizi ziyâret sırasında, teveccüh hâlinde iken, şu gazel, dillerinden dökülür:

*Kâbe’ye vardığımda, senin köyünün arzusuyla yandım,
Ona bakarken dahi, hep senin cemâlini seyreyledim.⁵⁸⁵*

Rabbânî, yeryüzünün en hayırlı bölgesinin Kâbe-i Muazzama olduğunu söyler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in Medîne’deki mübârek Ravzası, ondan sonra gelir. Daha sonra da Mekke’deki Harem bölgesi gelir. Eğer âlimler, Ravza’nın Mekke-i Muazzama’dan üstün olduğunu söylemişlerse, onların Mekke-i Muazzama’dan kastettikleri, Rabbânî’ye göre, mukaddes Kâbe’nin dışında kalan yerler olmalıdır.⁵⁸⁶

Nabî’nin “Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hüdâdır bu/ Nazargâh-ı İlâhî makâm-ı Mustafâ’dır bu” mısrayla ifade ettiği ravza-ı şerîfle ilgili Bursevî’nin duyguları şöyledir:

⁵⁸³ Bursevî, Tefsîr, V, 211

⁵⁸⁴ Bursevî, a.g.e., VII, 356

⁵⁸⁵ Ali b. Hüseyin es-Safî, a.g.e., 223-4; 286-7

⁵⁸⁶ Rabbânî, a.g.e., I, 558-9; Schimmel, Emel Esin’in “ Mecca the Blessed Medinah the Radiant (Mekke-i Mükerrerme, Medîne-i Münevvere) kitabının, Hz. Peygamber’in Medîne’deki Ravza’sının eşîği önünde oldukça kültürlü çağdaş bir Türk kadınının duygularını içerdiğini ifade eder. bk. Schimmel, a.g.e. 6, ; Emel, Esin, a.g.e., Newyork, 1963, Fotoğraflar, Haluk Doğanbey

*Manzar-ı Mevlâdır Ravza-i Resûl
Fırdevs 'den a'lâdır Ravza-i Resûl
Mazhar-ı tecellîdir gece ve gündüz
Di'dâr-âşinâdır Ravza-i Resûl*

*Alagör ol gülün Ravzasından bû
Pür-bûy-ı safâdır Ravza-i Resûl
Gösterir sâlike ayne'l-yakîni
Gözlere cilâdır Ravza-i Resûl*

*Her bir zerresinde bir güneş yanar
Nûr-ı Kibriyâ'dır Ravza-i Resûl
Ol dergâha varan haste dillere
Bir aceb devâdır Ravza-i Resûl*

*O makâma eren Cennet'e girer
Tübâdan bâlâdır Ravza-i Resûl
Hâkinden şefâat biter dembedem
Pür feyz-i nümâdır Ravza-i Resûl*

*Bunca melek iner ziyâretine
Dergâh-ı Hüdâdır ravza-i Resûl
Çeşm-i câna Hakkî gubârını çek
Özge tûtüyâdır Ravza-i Resûl⁵⁸⁷*

---

⁵⁸⁷ Bursevî, Ferahu'r-Rûh, 212

SONUÇ

İslâm düşüncesinin tefekkür ve davranışta temel aldığı en mühim iki merkezden biri Kur'ân-ı Kerîm, diğeri de Hz. Peygamber (s.a.)'dir. İslâm düşünce dünyası, kendi merkezine bu iki aslı koyarken, farklı algılayış ve fikirlerle büyüüp gelişmiştir. Tasavvuf da kaynağı ilk dönemlerden itibaren problem olarak görülen İslâm düşünce hareketlerinden biridir. Bu çalışmada, tasavvufu oluşturan en asıl iç dinamik olması, sûfiye kaynaklık etmesi ve bu dünyaya düşünce ve harekette model teşkil etmesi açısından Hz. Peygamber (s.a.) incelenmeye gayret edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de "nûr saçan bir kandil" olarak nitelenen Hz. Peygamber (s.a.)'in kendisi de, daha Hz. Adem su ile balçık arasında iken, peygamber olduğunu ifade eder. O, yaratılışta peygamberlerin ilki, peygamber olarak gönderilmeye sonuncusudur. İşte tam da burada ehl-i tasavvuf, konu hakkındaki düşüncelerini gerek nazım ve gerek de nesirle ifade etmekten geri durmamışlardır. Hz. Peygamber, sûfilere göre kâinâtın yaratılışından önce var olan bir nûrdu. Allah, mevcûdu onun ışığıyla varlığa getirmiştir. O, Âdem daha yokken vardır. Hatta Âdem'in toprağı, nûr-ı Muhammedî sütunundan alınmıştır. Hz. Peygamber'in yıldızı, kâinâttan önce parlamaktadır. Sûfiler nezdinde bu nûr, ilk oluştan ayrı mükemmel bir zuhûr aynası, en güzel isimler içinde de en büyük isimdir. Aynı zamanda Hz. Peygamber, kâmil insan olmanın zirvesidir. Allah ile insan arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı düşünülürken de O, Hak ile halk arasında berzaktır. Dolayısıyla da her canlı, ondan kendi istîdâtlarına göre aydınlanma ve bilmeden bulmaya ve olmaya doğru yol alma paylarını alacaktır. İşte bu nûr, sûfilerin de anlatmaya çalıştıkları gibi, hâlesi üzerine düşen herkesi tek bir renge boyayan îmân nûrudur. Bunun için de Allah, o olmadan hiçbir şeyi yaratmamıştır. Varoluştan sonra da her varlık ve özde velîler, o güneşten zuhûr eden gölgeler olmaya devam etmişlerdir. Rabbânî, burada tecellînin bu nûr aracılığı ile olacağını, aksi takdirde tecellî olmayacağını ifade eder. Bunun için de Allah'a muhabbetinin Hz. Peygamber'in Rabbi olması sebebiyle olduğunun altını çizer. İlk dönemden itibaren sûfiler arasında var olan bu nûr sembolizmi, hemen her dönem ve coğrafyada kendine yer bulabilmiştir. Çalışmada yer alan sûfiler, Hz. Peygamber (s.a.)'in hakikatini gerek nûrla, gerek suyla, gerek kalem bazan da akılla, beyaz inciyle tasvir ederek onu anlamaya ve ona yaklaşılmaya çalışmışlardır. Anlaşılan o ki, hakikat-ı Muhammediye ışığına ulaşan sûfi, peygamberlerden üstün değil, ama, onlarla birlikte. Ve bu nûr-ı Muhammediye ya da Hz. Peygamber'in rûhuna katılan bazı özel isimler vardır:

İmâm-ı Rabbanî’de bu hakîkate en yakın rûh, peygamberlerden Hz. İbrâhim ve velîlerdense Hz. Ebubekir’in rûhudur. İbn Arabî ve Eşrefoğlu Rûmî, O’na en yakın rûhun Hz. Ali’nin rûhu olduğunu ifade ederler. Bursevî’ye göre de bu yakınlık, Hz. İsa’ya ait olmuştur.

İbn Arabî incelendiğinde, aynı temanın değişik isimlerle vurgulandığı görülür. Hakikat-ı Muhammediye, rûh-ı Muhammedî, nûru’l-envâr, Âdem-i Hakîkî, Akl-ı Evvel gibi birçok isimle aynı anlamda kullanılmaktadır. İbn Arabî’ye göre mutlak vücûddan ilk taayyün eden hakikat, Hakikat-ı Muhammediye’dir. Hz. Muhammed (s.a.) ruhların, Hz. Âdem (a.s.) ise, bedenlerin babasıdır. Ve Hz. Âdem’den peygamberimiz (s.a.)’e kadar bütün peygamberler, bedensel varlığı en son olsa bile, hakikatı itibarı ile var olduğu için bilgilerini, son peygamberin kandilinden almışlardır. Feridüddin Attâr’a göre de, her şeyin aslı, onun nûrundanır. Ümmetler hep O’nun nûruyla yaratıldığından, O, bütün ümmetlere gönderilmiştir. Mevlânâ Celâleddin de, bizzat kendisini, O’nun nûruna mazhar olarak tanıtır. Şebusterî’ye göre de, Hz. Peygamber (s.a.)’in nûrundan zuhûra gelenler, güneşten zuhûr eden gölge gibidir. Hz. Peygamber (s.a.)’in zamanı, güneşin tam tepe noktasında olduğu zamandır ki, peygamberin gölgesi yoktur. O, gölgesi olmayan güneştir. Abdulkerim Cilî de, bu hakîkati ya da nûru, Kenz-i Mahfî’nin kendisini âleme açması olarak tanımlar.

Osmanlı döneminden Bursevî’ye gelindiğinde onun için de Âlemin bahârının nûru da, Âdem’in bahârının nûru da O’dur. İsmâil Hakî’ye göre taayyün, ilâhî ve kevnî taayyün olmak üzere iki çeşittir: İlâhî taayyunun evveli hüviyet-i zâtiye ve sonu kelâmdir. Kevnî taayyunun evveli Rûh-ı Muhammedî ve sonu da insanın yaradılışıdır.

Üzerinde çalışılan sûflerin hepsinde bütün insanlık ve kâinâtın bu nûrdan meydana geldiği açıklanmış, nübüvvet ve velâyetin, hakikat-i Muhammediye’nin vekilleri olduğu ifade edilmiştir.

Konuya daha geniş bir bakış açısıyla bakıldığında, âlemin gıdasının Allah’tan gelen haberler ya da Allah’ın bilgisi olduğu düşünülebilir. Bu irfânın ve bilmenin de, nebîler ve velîler vasıtasıyla kâinâta sunulduğu görülmektedir. Burada keşf, Allah’ı tanıma nûrunun gönle yansımasıdır. Onun için de marifet konusunda nazarî düşüncenin sûfler nazarında bir ehemmiyeti yoktur. Çünkü aslolan, O’nun kendi yaktığı ışıktır. İbn Arabî’nin ifadesiyle insan bedeninin bütün parçaları, Allah’ın kendisine tecellî ettiği vahiyle Allah’ı bilir. -Burada konu başka bir açıdan gözlemlendiğinde tecellînin vahiy olduğu da ortaya çıkmaktadır- Fakat Allah, her türlü taayyünden münezze olunca, onu bilme sadedinde ortaya çıkan bilginin veya O’nu bilen nîhâi tahlilde Allah’ı örten bir perde olduğu anlaşılmaktadır. O hem gözüdür ve hem de gizlenir. Allah, âşikârdır, çünkü insan O’nun sûretidir. Ama gizlidir, çünkü O’nu kendinden başkası bilemez. İşte araştırmada yer alan kaynaklar da bu sebeple vahyin ya da keşfi bilginin de bir hicap olduğunu belirtirler. Ama bu, aynı zamanda İbn Arabî’nin de tam bir vukûfiyetle ifade ettiği gibi, kişiye kendini tanımanın imkânını veren bir sınırdır. Yani kişi, aslında o ayrımla, sınırlarını bulmaktadır. Tam da burada Hz. Peygamber’in insanlar için oynadığı rol düşünüldüğünde, onun kendini bilme, sınırlarını bulma noktasında en yetkin model, kıstas olduğu ortaya çıkmaktadır ki, İbn Arabî, Hz.

Peygamber'in bu yetkinliğini defalarca değişik şekillerde belirtir. Hz. Peygamber, tenzih ve teşbih ya da gayb ve şehâdet ayarını en güzel yapan bir varlıktır.

Sûfî, işte bu noktayı kavradıktan sonra, artık kendine döner. Bu, dönüş, ileri mertebede, kendini bilenin Allah'ı bulacağı bir dönüşümünü yakalamak içindir. İşte bu durumdaki sûfiye bütün peygamber ve velîlerin mertebe ve makâmları teklif edilse, o buna iltifat etmez. Çünkü, Mevlânânın deyişiyle artık o, benliğinden ve varlığından geçip, Allah'la var olmaktadır. İşte tevhid ehli bunlardır. Bunlardan başkaları ise, Mevlânâ'ya göre, kendilerine tapanlardır. Bu velî, halk üzerine Allah'ın bir delilidir. Ve bu ümmette yetişen her bilgi sahibi, Hz. Peygamber'in zamânından önceki bir peygambere karşılıktır. Daha açık bir ifadeyle, Hz. Peygamber'in vârisleri, önceki peygamberlerin derecesindedir. Ve kim Hz. Peygamber'e tam olarak vâris olursa, İbn Arabî'nin deyişiyle ilâhî hükmü, Allah tarafından öğrenme özelliği var demektir.

Burada, İslâm şeriatında yer alan bir velînin Hz. Peygamberden önceki nebîlere denk olması düşünüldüğünde, nebî ve velîyi ayıran en önemli özelliğin velînin şeriat bildirmemesi olduğu açığa çıkar. Nübüvvet, ilahî haberlerin uygulanması noktasında bir bağlayıcılığa sahipken, velâyet, bunu teşrî olmadan ifade etmektedir. Velâyet ve nübüvvet aslında aynı aslın iki feridir. Öyle ki, İbn Arabî, iki tür nübüvvetten söz ederken, birini velâyete tahsis etmiş ki, bu da nübüvvet-i âmmedir. Rabbanî de velâyeti ikiye ayırarak, velâyet-i kübrâyı nübüvvet'e has kılmıştır. İbn Arabî'ye göre nübüvvet velâyetin aslı ve velâyet de, nübüvvet nûruyla elde edilen bir durumdur. Nübüvvet, kelâmullâha muhatap olmaktır. Peygamberin muhatap olduğu vahiy, teşrî içerirken, velâyet, nübüvvetin getirmiş olduğu şeriatı teyid etmektedir. Bursevî de nebî için hem ilham, hem de vahiy olduğunu ve nebînin kendisine vahyolunan hükümleri tebliğ ile memur olduğunu anlatır. Oysa velîye ilham vardır ve o, bunu tebliğle memur değildir. Bütün bunların açıklaması sadedinde hep evliyâ için olan bir takım özel durum ve hallerin enbiyayı bir tasdik ve teyid oluşu gündeme gelmiştir. Kerâmet mucizeyi, hakikat de şeriatı desteklemektedir. Hatta masumiyet, peygamberin şeriatını doğru anlama noktasında ortaya çıkmaktadır. Fakat, Hz. Peygamber, bütün şeriatları ortadan kaldırdığı için ve Peygamber (s.a.)'den sonra başka bir peygamber de gelmeyeceği için bu ümmetin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri konumundadır.

Nübüvvet ve velâyetin inâyet mi yoksa icthad mı olduğu sorusu sorulduğunda bunun inâyet olduğu fikri ağır basmaktadır. Mevlânâ, yoklara kâbiliyet nereden gelir? Sorusunu sorar. Ona göre eğer Allah işleri kâbiliyetle olsaydı, hiçbir yok, varlık âlemine gelmezdi. Çalışmada, sûfîlerin kerâmet konusunu da özellikle istikâmetle irtibatlandırdıkları görülmektedir. Öte yandan İstikâmet ya da tarîk-ı mustakîmin de Allah'a yakınlık ve onu tanıma yolu olduğunu da belirtmişlerdir. Burada dolaylı olarak yine insanın kendini bilmesinin kerâmet olabileceği durumu gündeme gelmektedir. Bu tam da Yûnus'un, "Kerâmetim var diye halka kerâmet gösterme, eğer, kerâmetin varsa, nefsinin Müslüman eyle" sözünün anlamı olmaktadır.

Son bölüme gelindiğinde konu, yine Hz. Peygamber (s.a.)'e imân, sünnete bağlılık, O'nun şeriatına kayıtsız şartsız tâbî olmakla ilgili sûfî düşüncelerle devam etmiştir. Allah'ın resûlüne imân konusunda İbn Arabî'nin sözleri oldukça önemlidir: O, kendi bilgisi ve

müşâhedesinin onu îmâna yakın kılmadığını, yine îmandan da uzaklaştırmadığını ifade eder. Aksine o, bildiği ve bilmediği her şeyde peygambere kayıtsız şartsız bir îmânı olduğu için mükâşefe sahibi olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'e îmân, bütün peygamberlere îmânı beraberinde getirdiğinden, ehl-i kitâptan Müslüman olan kişi, dinini değiştirmiş sayılmamaktadır. Yine Hz. Peygamber (s.a.)'in sünnetine uymak, ehl-i mânânın görevleri arasındadır. Sufi dünyanın tartışılan isimlerinden biri olan Hallâc, idâm edilmeden önce “ sünnet üzere nice kitaplarım vardır, benim kanım haramdır” demektedir. Allah dostları, eğer Hz. Peygamber'e uyulmazsa, müşâhedenin gerçekleşmeyeceğini ifade ederler. Anlaşılan o ki, kişi, peygambere uyarak, benlik kirlerini temizlemekte ve bu da onu Allah'a yakınlaştırmaktadır. İbn Arabî, velîlerin bilgilerini Allah'tan almalarının nedeninin, Hz. Peygamber'in getirdiği şeriata uyma ve onu uygulamayla olmasının altını çizer. Sûfiler, bu bağlılıkla Hz. Peygamber (s.a.)'in varisi olabilmişler, bununla da ümmet arasında özel bir konuma sahip olmuşlardır. Muhammedî verâset burada Hz. Peygamber (s.a.)'den kendilerine kalan önemli bir kazanım olmuştur.

Tasavvufî düşünce, Hz. Peygamber (s.a.)'in rahmet kaynağı oluşuyla Allah'ın rahmetinin çokluğu arasında da bir ilişki kurmuşlardır: Bütün âlem, sevgilinin bir kopyası, sevgili de rahmet edilen olduğu için, Allah'ın rahmeti, gazâbını geçmiştir.

Hz. Peygamberlerin diğer peygamberlere nazaran bazı fazîlet ve üstünlükleri de sûfi eserlerde açık bir şekilde yer almaktadır. O, diğer peygamberlere nisbetle mutlak üstünlüğü hâizdir. İbn Arabî, üstünlük konusuyla ilgili ayna motifini kullanır: “Varlık aynalarının en düzgünü, en pürüzsüzü, Hz. Muhammed'in aynasıdır. Kişi, kendini görebilmek için Hz. Peygamber'in aynasına bakacak ve o aynada da Hakk'ı görecekler. Belki de bu, sûfilerin Kur'ân'ın kalplerine nüzûlünü bizzat yaşamalarını da açıklamaktadır. Ayrıca sûfiler onun aynasının tertemiz oluşunu, ümmîliğiyle de ilişkilendirmişlerdir. Hz. Peygamber, Peygamberlerin sonuncusudur. Buradan sûfiler, velîlerin de sonuncusu ve mührünün olduğu kavramını geliştirmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber diğer peygamberlere karşı nasıl bir üstünlüğe sahipse, onun ümmeti de başka ümmetlerden daha fazîletli ve üstün bir konumdadır. Yine sûfiler, Hz. Peygamber (s.a.)'in miracını önemsemişler ve bununla ilgili Resûlullah'ın Miracta Allah'ı görüp görmediğini tartışmışlardır. Bu arada eserlerinde kendi miraçlarını da anlatmışlardır. Mirac, mekânla kayıtlı olmayan, zamânın hükmetmediği ilahî müşâhedeye bir intikâldir. Sûfilerin mirac kavramıyla ilgili ifade ettikleri şey, ister maddî, isterse de manevî olsun, kişinin, yolculuğu kendine doğru yapması, yani kendini bilmesi ve böylece Allah'la âşinâ olmasıdır. Kişi, miracla baştan aşağı nûr ve göz olur. Bu, onun kendini ve Rabbini mükemmellekle gördüğü bir müşâhededir. Attâr'ın diliyle Allah, Hz. Peygamber (s.a.)'e “Yok ol da gel, Zâtımızı seyret” demektedir. Bu, varlığın yoklukta bulunması, dahası, sınırların çok mükemmel bir şekilde keşfidir. Belki de sadece bu bile, sûfilerin İslâm kültürüne nasıl bir zenginlik kattığını gözler önüne sermeye yetecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulkâdir, Geylânî, *Sırru'l-Esrâr ve Mazharu'l-Envâr fî mâ yahtâcu ileyhi'l-Ebrâr*, tahkik, Halid Muhammed, Muhammed Ğassân, Dâru's-Senâbil, Dimeşk, 1994, trc. Mehmet Eren, İst. 2006
....., *Cilâu'l-Hâtır*, trc. Dilâver Güner, İst. 2005
- Abdulkerîm, Cilî, *el-İnsanu'l-Kâmil*, Ta'lik, Fâtin Muhammed Halîl, Beyrut 2000; İki cilt birarada. trc. Abdulazîz Mecdî Tolun, haz. Selçuk Eraydın ve arkadaşları, İst. 1998
....., *el-Kemâlâtü'l-İlâhiyye, fî's-sıfati'l-Muhammediyye* tahkik, Said Abdulfettah, Kahire, 1997
- Abdulkerim, Kuşeyrî, *Risâle*, trc. Süleyman Uludağ, Dergâh yay. İst. 1991
- Abdullah, Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, neşr. Muhammed Bedrüddin en-Na'sânî el-Halebî, Mısır, 1908
- Abdurrezzak, Kaşanî, *Şerh-i Fusûsi'l-Hikem*, Mısır, 1966
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Mûzilu'l-İlbâs mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, ts. I-II
- Addas, Claude, *İbn Arabî Kibrît-i Ahmer'in Peşinde*, trc. Atila Ataman, İst. 2003
- Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, trc. Mehmet Dağ, Ankara, 1975.
....., *İslâm Düşüncesi Üzerine Makâleler*, trc. Ekrem Demirli, İst. 2000
- Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, İst. 2002
- Ahmed b., Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Kahire, 1895
- Akkuş, Mehmet, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Hayatı ve Eserleri*, İst. 1998
- Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İst. 1986
....., *Hz. Peygamberin Ahlakı ve Adabı*, Diyanet Dergisi, Aralık, 1989
....., *Sevgi ve Rahmet Peygamberi*, Bursa, 2007
- Ali b. Hüseyin es-Safî, *Raşahât Aynu'l-Hayât*, trc., Mehmed Şerif el-Abbâsî, Sebzevâr, 1291, haz. Mustafa Özsaray, İst. 2005
- Ali, el-Kari, *Şerhu's-Şifâ li'l Kâdî İyâz*, Beyrut, ts. I-II
- Arpağuş, Hatice, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı*, İst. 2001
- Arpağuş, Safî, *Hz. Mevlânâ'ya göre Hz. Muhammed (s.a.)*, Keşkül Dergisi, sy. 8, İst. 2006
- Atâullah, İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, trc. Mustafa Kara, İst. 2003

- Ateş, Süleyman, *İşarî Tefsir Okulu*, Ankara, 1974
- Attar, Feridüddin, *İlâhinâme*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 1993 I-II
- ....., *Mantıku't-Tayr*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 2001, I-II
- ....., *Tezkiretu'l-Evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, İst. 2002, I-II
- Aydınlı, Yaşar, *Farabî'de Tanrı –İnsan ilişkisi*, İst. 2000
- Bayrakdar, Mehmet, *Kayserili Davud*, Ankara, 1988
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed, *Delâilu'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sahibi'ş-Şerî'a*, I-VII, Beyrut, 1985
- ....., *Şuabu'l-Îmân*, Tahkik, Muhammed Za'lûl, Beyrut, 1410, I-VII
- Böwering, Gerhard, *Early Sufism Between Persecution and Heresy*, Islamic Misticizm Contested, içinde, (ed. Frederick De Jong-Bernd Radke, Leiden, 1999) trc. Abdurrezzak Tek, Zulme Uğrayan ve İlhada Suçlanan Sufiler, UÜİFD. XII, sy.2
- ....., *The mystical vision of, existence in classical Islam*, Berlin, 1979
- Buharî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, (el-Câmiu's-Sahîh) I-VIII, İst. 1979
- Bulut, Halil İbrahim, *Mucize ve Peygamber*, İst. 2002
- Bursevî, İsmail Hakki, *Ferahu'r-Rûh*, Bulak, 1252, haz. Mustafa Utku Bursa, 2000-2006, I-VI
- ....., *Mesnevî şerhi, Rûhu'l-Mesnevî*, haz. İsmâil Güleç, İst. 2004
- ....., *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz ve arkadaşları, İstanbul, 2005-2007, I-IX, Arapça, İst. 1330, I-X
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İst. 2004
- Celâleddin, Suyûtî, *eş-Şerefu'l-Muhattem*, El Öpme Şerefi, haz. Mustafa Utku, İst. 2006
- Chodkiewicz, Michel, *Seal of Saints: Prophethood and Sainthood in the Doctrine of İbn Arabî*, İngilizce'ye trc. Liadain Sherrard, Cambridge, 1993,
- ....., *Sahilsiz Bir Umman*, trc. Atila Ataman, İst. 2003
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifât*, İst. 1327
- Çağatay, Neşet, *The Tradition of maulid Recitations in Islâm, Particularly in Turkey*, SI, 28, 1968, 127-133
- Çınar, Aliye, *Mevlânâ Düşüncesinde Allah-Dünya Tasavvuru, Güneş ve Örtü*, Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirisi, Konya, 2006
- ....., *Paul Tillich'de Din Sembol İlişkisi*, UÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2004
- Çift, Salih, *Hakim Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, UÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2003
- Çoruh, Şinasi, *Emir Sultan*, Tercüman 1001 Temel Eserler, ts.
- Darimî, Ebu Muhammed, *Sünenü'd-Darimî*, I-II, Beyrut, ts.
- Davud, Kayserî, *Şerh-i Fusûsi'l-Hikem*, Dâru'l-İ'tisâm, 1416
- Demirci, Mehmet, *Hakikat-ı Muhammediye*, DİA, XV,
- ....., *Nâr-ı Muhammedî*, DEÜİFD. İzmir, 1983,

- Derveze, İzzet, *Sîretu'r-Resûl*, Beyrut ts. I-II; Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, trc. Mehmet Yalçın, İst. 1995, I-III
- Döner, Nuran, *Tasavvufta Vâridât Kültürü ve İsmâül Hakkî Bursevî'nin Kitâb-ı Kebîr'i*, UÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000
- Ebu Davud, Süleyman Sicistanî, *Sünenü Ebu Davud*, Beyrut, ts., I-IV
- Ebu Nasr Serrâc, Tûsî, *el-Luma' İslâm Tasavvufu*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz, İst. 1996
- Ebu Nuaym, İsfahanî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Beyrut, 1967, I-X
 ....., *Delâilu'n-Nübüvve*, Beyrut 1991, İki cilt, tek ciltte; ayrıca, tek cilt, Halep, ts.
- Ebu Talib el-Mekkî, *İlmu'l- Kulûb*, nşr. Abdu'l-Kâdir Ahmed Atâ, Kahire, ts.
 ....., *Kâtu'l-Kulûb*, Mısır, 1310, trc. Kalplerin Azağı, Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, İst. 2003, I-IV
- Ebu Bekir, Sirâceddîn, *The Book of Certainty*, Yakîn Risâlesi, trc. Veysel Sezigen, Vural yay. İst. 2006
- Eflakî, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, I-II, İst. 2001; ayrıca tek ciltte, İst. 2006
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst. 1994
- Erginli, Zafer ve arkadaşları, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst. 2006
- Esin, Emel, *Mecca the Blessed Medinah the Radiant*, Newyork, 1963
- Eşrefoğlu, Rumî, *Müzekki'n-Nüfûs*, haz. Abdullah Uçman, İst. 1996
 ....., *Tarikatname*, haz. Esra Keskinliç, İst. 2002
- Fahreddin, Irakî, *Lemâat*, trc. Saffet Yetkin, İst. 1993
- FazlurRahmân, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk yay. İst. 1992
- Gazâlî, Muhammed *el-Madnûn es-Sağîr*, Mecmuatu'r-Resâil, IV. Risâle, Beyrut, 1986
 ....., *Risâle-i Ledünniyye*, Mecmu'atu'r-Resâil, III. Risâle, Beyrut, 1986
 ....., *Mişkâtu'l-Envâr*, tahkîk, Afifi, Kahire, 1964
 ....., *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, İst. ts. I-IV
- Goldziher, Ignaz, *Hadiste Yeni-Eflâtuncu ve Gnostik Unsurlar*, trc. Ömer Özsoy, AÜİFD, 1997, XXXVI
- Gürer, Dilaver, *Mesnevî'de Peygamber kavramı ve Peygamberler*, Tasavvuf Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı, Haziran, Ankara, 2005
- Hakânî, Mehmed, *Hilye-i Saâdet*, haz. İskender Pala, Ankara, 1991,
- Hallâc Mansûr, *Dîvân, Ahbâru Hallâc ve Kitâbu't-Tavâsîn*, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiye, Beyrut, 2002
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, Ankara, 2003, I-II
- Hasan b. Sabit, *Divân*, Beyrut, 1974, I-II
- Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfu'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, trc. Süleyman Uludağ, İst. 1991
- Hüdâyî, Aziz Mahmud, *Hulâsatu'l-Ahbâr, Âlemin Yaratılışı ve Hz. Muhammed'in Zuhûru*, trc. Kerim Kara, Mustafa Özdemir, İst. 1997
- İbn Arabî, Muhyiddin, *Futuhât*, Beyrut ts., I-IV
 ....., *Mişkâtu'l-Envâr*, trc. Mehmet Demirci, İst. 2004

- ....., *Tedbîrât-ı İlâhiye*, trc.ve şerh,Ahmed Avni Konuk, Haz.Mustafa Tahralı,İst.2001
- ....., *Ankâu Muğrib*, Kahire, 1954; Resâilu İbn Arabî içinde, tahkîk Said AbdulFettah, Beyrut, 2004, IV
- ....., *Kitâbu'l-Vesâyâ*, Beyrut, 1958, trc. Adem Ergül, Futûhât-ı Mekkiyye'den Öğütler Pınarı, İst. 2005
- ....., *Kitâbu'l-Mübeşşirât*, yazma, Süleymaniye Ktp, Fatih, 5322
- ....., *Fusûsu'l-Hikem*, Afifi'nin Ta'likatı ile Beyrut, 1946, trc. Nuri Gençosman, İst. 1992; trc. ve şerh, Ekrem Demirli, İst. 2006
- ....., *Rahmetun mine'r-Rahmân*, fî tefsîri işârâti'l-Kur'ân, Dımeşk, 1989, I-IV
- ....., *Kitâbu'l-İsrâ*, Resâilu İbn Arabî içinde, Haydarabat, 1948
- İbn Arrak, *Tenzîhu's-Şerîa, ani'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, Beyrut 1981, I-II,
- İbn Hişam, *Sîre*, Beyrut, 1971, I-IV
- İbn İshak, *Sîre*, İngilizceye trc.; A. Guillaume, The life of Muhammed; A.Translation of Ibn Ishâq's Sîrat Rasûl Allah; Karaçi, 1982
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetu'l-Lehfân*, Kâhire, 1961, I-III
- İbn Kesîr, *Şemâilu'r-Rasûl*, Kâhire, 1968
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ts. I-XV
- İbn Sa'd, *Tabakât*, Kâhire, 1989, I-IX
- İbn Teymiye, *Mecmuatu'r-Resâil*, Mısır, ts. I-IV
- İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, Halep, 1969, I-V
- Jamal J. Elias, *Traveling the Sufi Path*, Newyork, 1995
- John R. Himells, *Textual Sources for the Study of Judaism*, Amerika, 1984
- Kâdî İyaz, *Kitâbu's-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Beyrut, 1998, I-II
- Kaplan, Hayri, İsmâil Şık, *Ahmed er-Rifât'nin İtikâdî ve Kelâmî Görüşleri*, Tasavvuf Dergisi, Ankara, 2006
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İst. 1995
- ....., *Eşrefoğlu Rûmî*, İst. 2006
- ....., *İbn Teymiye'ye göre İbn Arabî*, U.Ü.S.B. Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 1983
- ....., *Hazreti Peygamber (s.a.)'in Tasavvufî Düşüncedeki Yeri*, Diyanet Dergisi, Aralık, 1989
- Karacabey,Salih, *Hz. Peygamber'in İnsan İlişkilerine Verdiği Önem*, Diyanet Dergisi, Hz. Peygamber özel sayısı, Ankara, 2000
- ....., *Hz. Peygamber'de Nebevî ve Beşerî Bilgi*, İst. 2002
- Karadaş, Çağfer, *Büyü ve Din*, Usul Dergisi, Adapazarı, 2004
- ....., *İbn Arabî'ye göre Vahiy ve Keşif*, Davud-ı Kayserî Sempozyumu, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri, 1997

- ....., *İsmâil Hakkî Bursevî'nin İtikâdî Görüşleri*, UÜİFD., sy., 8, cilt, 8, 1999
- Kartal, Abdullah, *Abdulkerim Cili*, İst. 2003
- Kelâbâzî, *et-Taarruf, li Mezhebi ehl-i't Tasavvuf*, trc. Süleyman Uludağ, İst. 1992
- Kılıç, Mahmut Erol, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İst. 1995
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara, 1968
- Koçkuzu, Ali Osman, *Mesnevîde Hz. Peygamber*, İst. 2006
- Konevî, Sadreddin, *İlâhî Nefhalar*, trc. Ekrem Demirli, İst. 2002
- Kurt, Ali Vasfî, *Endülüste Hadis ve İbn Arabî*, İst. 1998
- Küb râ, Necmeddin, *Tasavvufî Hayat*, trc. Mustafa Kara, İst. 1989
- Macdonald, D.B., *Hakikat maddesi*, İA, İst. 1977, V
- Mahmud Şebusterî, *Gülşen-i Râz*, çev. Abdalbaki Gölpınarlı, İst. 1989
- Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr*, Beyrut ts., I-II
- Malik b.Enes, *el-Muvatta*, Beyrut, 1951
- Massignon, Louis, *Nûr-ı Muhammedî maddesi*, İA, 1964, IX
La Passion de Hallaj, çeviren, İsmet Birkan, Ankara 2006, I. Kitap
- Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, Beyrut, 1994
- Mevlânâ, Celâleddîn, *Fîhi mâ Fîh*, trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İst. 1994
....., *Mecâlis-i Seb'a*, trc. Abdalbaki Gölpınarlı, İst. 1994
....., *Mesnevî*, trc. Veled İzbudak, MEB. Yay. İst. 1991, I-VI
....., *Divân-ı Kebîr*, Ankara, 2000, I-VII
- Muhammed, Abdulhak Ensârî, *Şeriat ve Tasavvuf*, trc. Yusuf Yazar, Ankara, 1991
- Muhammed ,Ali Amir-Moezzi, *Şî' İnancının Kökenlerinde "Dîn-i Ali" Deyimi Hakkında Notlar*, Tarihten Teolojiye İslâm İnançlarında Hz. Ali, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 2005
- Muhammed, Bakıllanî, *Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar*, trc. Adil Bebek, İst. 1998
- Muhammed, Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, Ankara, 2003, I-II
- Muhammed İkbâl, *Cavidnâme*, trc. Annamarie, Schimmel, İst. 1999
- Muhammed, b. Musa el-Merrâkuşî, *Misbâhu'z-Zalâm fi'l-Müstagâsîne bi Hayri'l-Enam fi'l-Yakazati ve'l-Menâm*, Murâda Erenler, haz. Mustafa Utku, İst. 2007
- Muhammed, b. Münevver, *Tevhîdin Sırları*, trc. Süleyman Uludağ İst. 2005
- Muhammed, Pârsâ, *Faslu'l-Hitâb*, trc. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay, İst. 1988,
- Mustafa, Can, *Maturidî'ye Kadar Nübüvvet Karşı Çıkanlar ve Maturidî'de Nübüvvet Anlayışı*, MÜSB, Basılmamış Doktora Tezi, İst. 1997
- Müeyyidüddin, Cendî, *Şerh-i Fusûsi'l-Hikem*, Meşhed University Pres, 1982
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin, *Sahîhu Müslim*, I-V, 1954

- Müstakimzade,Süleyman, *Tuhfe-i Hattâtn*, İst. 1928
- Nablusî, Abdulgani, *Kevkebü'l-Mebânî ve Mevkibu'l-Meânî*, haz.MustafaUtku, İst. 2006
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam, İdealler ve Gerçekler*, trc. Ahmet Özel, İst. 1985
- Nebhânî, Yûsuf b. İsmail, *Huccetullâhi 'ale'l-âlemîn, fî mucizâti seyidi'l-mürselîn*, Diyarbakır, ts.
- Nile,Gren, *The Religious and Cultural Roles of Dreams and Vision in Islam*, JRAS, 2003, series, 3,13, 3
- Niyâzi-i, Mısrî, *İrfan Sofraları*, trc. Süleyman Ateş, Ankara, 1971
- Nureddin, Ebu'l-Hasan Ali b. Yûsuf, *Behçetu'l-Esrâr ve Ma'deni'l-Envâr*, Beyrut, 2002
- Okumuş, Bünyamin, *İbn Teymiye'de Nübüvvet*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2005
- Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru*, Diyanet Dergisi, Hz. Muhammed Özel Sayısı, 2000
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an'da Aşırı Yorum*, Ankara, 2003
- Öztürk, Yaşar Nûri, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, Yeni Boyut, İst. 1997
- Parman, Susan, *Rüya ve Kültür*, trc. Kemal Başcı, Ankara, 2000
- R. A. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, trc. Abdullah Kartal, İst. 2004
- ....., *İslâm Sûfileri*, trc. Mehmet Dağ ve arkadaşları, İst. 1978
- Refik,el-Acem, *Mevsûatu Mustalahâtî't-Tasavvufî'l-İslâmî*, Lübnan, 1999
- Reis, Bedriye, *Muhaddis ve Mutasavvıf Gözüyle Bir Hadis*, Tasavvuf Dergisi, sy. 12, Ankara, 2004
- Rubin, *Pre-existence and Light:Aspects of the concepts of Nûr Muhammed*, Israel Oriental Studies, V/62-119, Tel Aviv, 1975
- Schimmel, Annemarie, *And Muhammed Is His Messenger*, Chapel Hill, 1985
- ....., *İslamın Mistik Boyutları*, trc. Ergun Kocabıyık, İst. 1999
- ....., *Halifenin Rüyalari*, trc. Tûbâ Erkmen, İst. 2005
- Schuon, Frithjof, *İslâmı anlamak*, trc. Mahmut Kanık, İz yay. İst. 1999
- Serhendî, Ahmed Faruk, *el-Mebde' ve'l-Meâd*, trc. Necdet Tosun, Sûfî Kitap, İst. 2005
- ....., *Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İst. ts., I-II, 192; Haz.Talha Hakan Alp ve arkadaşları, İst. 2004
- Sinanoğlu, Mustafa, *Kur'an-ı Kerîm'de ve Kitâb-ı Mukaddes'te Nübüvvet*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İst. 1995
- Smith, Wilfred Cantwell, *Modern Islâm in India*, Londra, 1946
- Suad,el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfiyye*, Beyrut, 1981; trc. Ekrem Demirli, Kabalcı yay. İst. 2005
- Suhreverdi, Yahya, *Nûr Heykelleri*, trc. Saffet Yetkin, İst. 1995
- Sülemî, Abdurrahman, *Hakâiku't-Tefsîr*, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 262
- ....., *Tabakât*, Haleb, 1953, I-II

- Süleyman,Çelebi, *Mevlid*, Ayasofya ktp. 3485; haz., Faruk K. Timurtaş, İst. 1990; Süleyman Çelebi ve Mevlid, Haz. Kadir Atlansoy, Bursa
- Şa'rânî, Abdulvahab, *el-Yevâkit ve'l-Cevâhir*, Mısır, 1954
- Taberî, Muhammed, *Tefsîr*, Suudi Arabistan, 2003
- Tahirova, Adile, *Kâdı Abdulcebbar ve Ebu'l-Muin en-Neseîye Göre Nübüvvetin Gerekliîi*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE, 2004
- Tâhiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yay. İst. ts. I-XIV
- Tahrâlî, Mustafa, *Din İlimleri ve Tasavvuf Araştırmalarında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Bazı Esaslar Hakkında Düşünceler*, Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri Sempozyum Bildirisi, 15-17 Nisan, 2005
- ....., *Ahmed er-Rıfâî*, DİA, 1989, II
- Tek, Abdurrezzak, *Abdullatif Kudsî*, Bursa, 2007
- Tirmizî, Hakim, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, Beyrut, 1965; terc. Salih Çift, Velîliîin Sonu, İst. 2006
- Tirmizî, Ebu İsa, *eş-Şemâilu'l-Muhammediye*, Beyrut, 1925; trc. Hüsameddin en-Nakşibendi, haz. M. Sadık Aydın, İst. 1976
- ....., *Sünenü't-Tirmizî*, I-V Beyrut, 1938
- Türer, Osman, *"Velî'nin Nebî'den Üstünlüîü" Meselesi Etrafındaki Tartışmalar Ve İbn Arabî'nin Bu Konudaki Düşüncesi*, Davud-ı Kayserî Sempozyumu, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 1997
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüîü*, İst. 1995
- ....., *Hız. Muhammed (s.a.)* DİA, XXX
- ....., *Hallâc-ı Mansûr*, DİA, 1995
- ....., *İbn Arabî*, Ankara, 1995
- Vassâf, Hüseyin, *Gülzâr-ı Aşk*, Süleymâniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, No: 2315; haz. Mustafa Tatçı ve arkadaşları, Hüseyin Vassâf, Mevlid Şerhi, İst. 2006
- Yardım, Ali, *Şemâil*, İstanbul, 1997
- Yazıcızâde Muhammed, *Muhammediye*, haz. Amil Çelebioîlu, İst. 1996, I-II
- Yıldırım, Ahmed, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay. Ankara, 2000
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst. 1994
- ....., *Tasavvuf Meseleleri*, İst. 1997
- ....., *Aziz Mahmud Hüdayi Celvetiye Tarikati*, İst. 1999
- Yunus Emre, *Divân*, tenkitli metin, Haz. Mustafa Tatçı, İst. 2005
- Zeynel Abidin,Rahnuma, *Fahrîâlem*, trc. Hayati Aydın, Cemil Sönmez, İst. 2004

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı :	Amasya – 1975			
Öğr.Gördüğü Kurumlar :	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise :	1991	1993	İzmir İmam Hatip Lisesi	
Lisans :	1993	1998	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Yüksek Lisans :	1998	2000	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	
Doktora :	2000	2007	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	
Medeni Durum :	Bekar			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi :	İngilizce Orta Düzey			
Çalıştığı Kurum (lar) :	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı		
	1	2001	2002	Balıkesir İl Müftülüğü
	2	2002		Bursa İl Müftülüğü
Yurtdışı Görevleri :				
Kullandığı Burslar :				
Aldığı Ödüller :				
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar :				
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :				
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :				
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar :				
Yayımlanan Çalışmalar :				
Diğer :				
			Tarih-İmza Adı Soyadı	